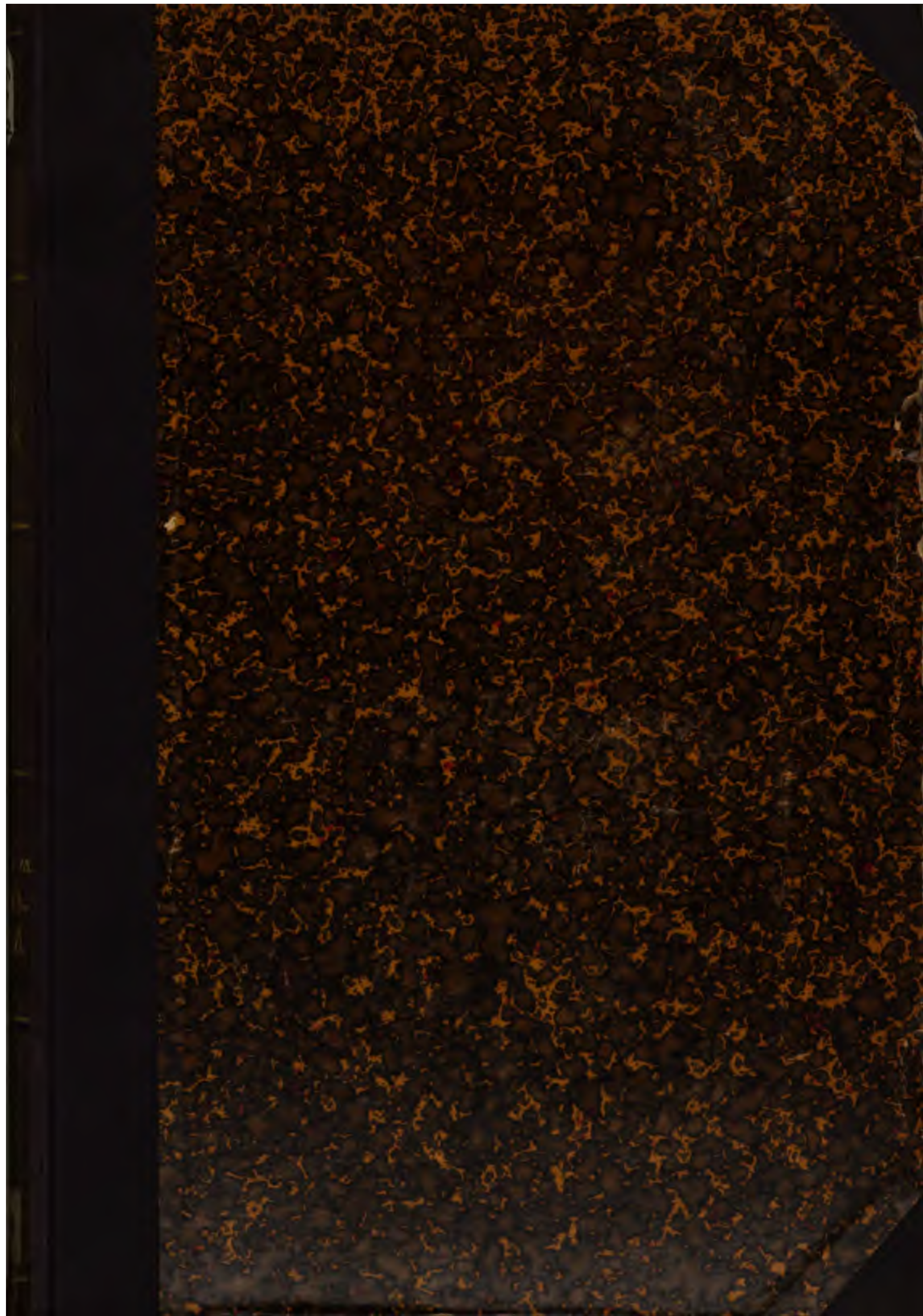

ÚJABB

NEMZETI KÖNYVTÁR.

ELSŐ FOLYAM.

KIADJÁK

ÜRMÉNYI JÓZSEF, KAZINCZY GÁBOR, ZSEDÉNYI EDVÁRD, B. EÖTVÖS JÓZSEF, TOLDY FERENC, ERDÉLYI JÁNOS, GHYCZY IGNÁC, JÓKAI MÓR, REGULY ANTAL, FÁY ANDRÁS, B. KEMÉNY ZSIGMOND, SOMSICH PÁL, HUNFALVY PÁL, CSENGERY ANTAL, VIDA KÁROLY ÉS FÉNYES ELEK.

NAGYAJTAI

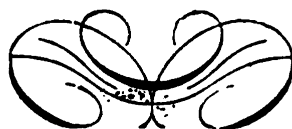
CSEREI MIHÁLY

HISTÓRIÁJA.

A SZERZŐ EREDETI KÉZIRATÁBÓL

KAZINCZY GÁBOR

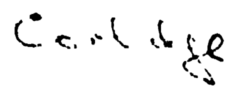
ÁLTAL.

PEST.

EMICH GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA.

MDCCCLII.

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
JUN 16 1970

MIKLÓSVÁRSZÉKI NAGYAJTAI

CSEREI MIHÁLY HISTORIÁJA.

1661—1711.

Ezer hat száz hatvanegy esztendőtől fogva
Micsoda fatumokon forgott Erdély dolga,
És ki miatt származott nagy nyomorusága,
Ez az írás teneked igazán megmondja.

A ki pedig ezeket e könyvben foglalta,
Cserei Mihály a neve, kit sok búval láta
Ez a rosz hitván világ a napnak alatta,
Hogy haja szálait is talán meghaladta.

Tudta volna deákul a dolgokat megírni,
Hosszabb s bővebb stylussal elődbe terjeszteni;
De maga nemzetinek akart inkább használni,
S magyar nyelven hogy tudja akárki olvasni.

Valaki hát olvasod ez irást jövendőben,
Kitanolhadd miképen practicált Erdélyben
Az öreg Teleki Mihály s mint keverte bűzben
A jó hazafiait s ejtette veszélyben.

Második Rákóczi Ferencz azután feltámadván,
S római császár ellen Erdélyt fellázasztván,
Mely szörnyű pusztulásra magyar nemzetet hozván,
Azolta csak nyomorgunk, sokfelé bujdosván.

Bárcsak ezután tanulj Erdély, édes hazám,
S a magad fiaiddal élj csendesen egy portán,
Magyarországiakkal ne czimborálj oly puhán,
Hogy, mint most, ne törődjél magad szörnyü kárán.

Tudom, sokaknak nem fog ez irásom tetszeni,
Kik igazat nem szoktak örömest hallani;
Én arról nem tehetek, nem akartam hazudni,
Kinek nem kell, hagyja el, szabad vele elhagyni.

Minekutána a kuruczoknak erőszaktételi miatt, már egynehány esztendőtől fogva házainkból ki kellett bujdosnunk és én is ide Brassóban recipiáltam volna magamot, feleségemmel, gyermekeimmel együtt, nem levén mivel töltenem az időt, ugy fogtam ez iráshoz, in anno 1709. die 16 mensis decembris Bolonyai kapu felett való utczában való szállásomon, Aranyműves Miklós házanál.

Én Miklósvár-széki Nagy-Ajtai Cserei Mihály, életemnek negyvenegyedik esztendeje után.

A magyar nemzet Isten csudálatos vezérlésiből miképen jött ki Scythiából két ízben, és sok véres harczok után mint telepedett le Magyarországban; sok száz esztendők mulva mi formában tért meg a keresztény hitre, és a keresztény magok nemzetekből álló királyok alatt minemű nevezetes dolgokat viseltenek, épen Mátyás király halálaig : megírta deák nyelven Antonius Bonfinius olasz nemzetből álló historicus, kinek historiája méltó olvasásra, noha, mint pápista ember, sok fabulákkal elegyíti irását, de miraculis sanctorum; de azokat az igaz református ember, a minthogy el nem hiszi, ugy könnyen praetereálhatja.

Mátyás dicsőséges magyar király holta után (kivel együtt megholt a magyar nemzetnek minden szabadsága), Lengyel László magyar király ideitől fogva való dolgokat épen II. Rudolfus német császár és magyar király ideig egy seculum elforgása alatt, legderekasabban irásban hagyta Istvánfi Miklós magyarországi vice palatinus; mely historiában nevezetes dolgokot olvashat a ki akar a magyar nemzet dolgairól. Igaz dolog, néholt ő is, vagy nem akart, vagy nyavalyástól nem is lehetett, mint német directiója alatt lévő embernek a historicusok igaz szabadságával élni, a kiknek mindenkor igazat mondani s írni szükség, hazudni penig, vagy valamelyik résznek hizelkedni tilalmas. Mindazáltal a ki több historiákot olvasott a magyarok dolgairól (mivel írtanak mások is, mint : Turóczi, Sambucus, magyarok, és Piaseccus [1]) lengyel historicus, úgy a nagy hirű s nagy emlékezetű erdélyi urak: Bethlen Farkas, Bethlen Elek), könnyen meg tudja választani az igazat a hamistól, a valóságot a hizelkedéstől.

Az erdélyi dolgokot, mivel a mohácsi siralmas conflictusig Erdély a magyar korona alatt volt, a fent megnevezett historiákból megérthetni; minekutána a magyar koronától elszakasztatott és különös fejedelemség alá jutott, Első János magyar király és erdélyi vajda idejétől fogva Bethlen Gábor fejedelemségre való választásaig : mind Istvánfi Miklósból, mind a fennevezett urak historiáiból bővön megláthatni.

Bethlen Gábor viselt dolgairól egyéb irást nem láttam, hanem néhai Kemény János fejedelem maga kezivel írt historiát láttam s olvastam az öreg Teleki Mihály udvarában. Irt néhai Mikó Ferencz úr is maga kezével egy darab historiát Báthori Zsigmond, Bocskai István, Székely Mózses, Basta, Mihály vajda és Báthori Gábor erdélyi fejedelmek viselt dolgairól; mely historiát leirván, nálam is megvagyon.

Bethlen Gábor holta után, Bethlen Istvánnak, Brandenburgica Catharinának, az Első és Második Rákóczi Györgynek, Barcsai Ákosnak, Kemény Jánosnak, Rhédei Ferencznek erdélyi fejedelmeknek viselt dolgairól épen az Első Apaffi Mihály erdélyi fejedelem választásaig, vagyon igen szép historia deák nyelven az öreg Bethlen Jánostól íratva.

Vagyon más historia is deákúl, sub titulo: Historia Ecclesiarum Transylvanicarum, iam inde a primordio Gentium, segesvári lutheranus paptól Haner Györgytől iratott: nálam is megvagyon ; mely historia, noha többire az eklézsiai dolgokról tractál, vadnak mindazonáltal szép politicumok is benne.

Vagyon más kis historia is, szebeni királybirótól Frank Bálinttól iratott, de a többire csak az Erdélyben lévő szászok origojáról tractál; az is nálam megvagyon.

Első Apaffi Mihály erdélyi fejedelem ideitől fogva, micsoda fátumokon forgott Erdélynek dolga, nem láttam még senkinek írását

in publico, noha tudom s hallottam hogy sokan írtanak s írnak maig is, nevezetes nagy elmeű emberek, s kétség kivűl, ha az idő mostohasága megengedi, közönségessé is teszik irásokat.

Én historiát írni nem akarok, mert ha akarnék is, ahoz való capacitásom nincsen, bizom másokra, nálamnál jobbakra s tudósabbakra, hanem a heverést megúnván ennyi hosszas bujdosás alatt, Apaffi Mihály idejétől fogva röviden, de merem jó lélekkel mondani, hogy igazán, a mit vagy más igaz hazafiaitól s azoknak hiteles relatióiból, vagy magam bizonyosan tudtam s experiáltam s experiálok minden napon, azokat írtam le, senkinek sem nem hizelkedvén, sem penig, a hol a dolognak igazsága s valósága ugy kivánta, nem kedvezvén. Magamon esett dolgokot is, a mennyire eszemben jutnak az elmultak, leírtam; hogy a kik Isten akaratából successoraim lesznek, azokból tanuljanak, és lássák: mennyi változásokon forgatott Isten engedelméből e rosz világ engemet. A hol az esztendők eszembe jutottak, igazán felírtam, a hol nem tudtam, inkább akartam tudatlanságomat megvallani, mint ex praesumptione kevélykedve hazudni.

Qui nihil aedificas, alios quoque spernere noli;
Si famam rodis, tu meliora strue.

1661. Minekutána II. Rákóczi György fejedelem bolond kevélységből az erdélyi dicsőséges fejedelemséggel meg nem elégedvén, holmi levis lengyel urak biztatásából Lengyelországba feles hadakkal bemenvén [1657. jan. 1-jén], királyságot akarván magának halászni, gyalázattal onnat kiszaladott [julius 22-én], és a vitézlő rendeket a pogány tatár elrablotta volna: azon rabságból nem régen terhes sarczon szabadulván ki az öreg Apaffi Mihály, és a maga jószágában Ebesfalván laknék, sem maga, sem más senki nem álmadozván arról, hogy még fejedelemségre választatnék: Istennek kiváltképenvaló rendeléséből az akkor Erdélyt pusztító török császár hadának generálisától Ali basától erdélyi fejedelemnek denomináltatik [sept. 14-én 1661.], és Ebesfalváról kedve s akarata ellen a basa táborába kihozatik, onnan pedig országgyülésiben Kis-Selykre jövén, ott homagiumát praestálja az országnak, az ország is a fejedelemnek [nov. 20-án]. Kevés erdélyi urak valának akkor. Apaffi Mihály mellett, nem is volt oly nevezetes ember mellette, hanem háromszéki osdolai Kun István, Daczo János, Naláczi István, kik is akkor elsőbb emberek voltanak a fejedelem udvarában; az édes-atyám, öreg Cserei János, főasztalnoka volt. Az erdélyi nagy urak, ki bujdosójában volt más országban, kik pedig Kemény János fejedelem mellett voltanak. Ki is a német császár ármádájához bizván, az ujonnan választott Apaffi Mihály jámbor fejedelmet persequálni kezdi; kinek nem levén ereje hogy resistálhasson Kemény Jánosnak, Segesvárra recipiálja magát, mellette való egynehány erdélyi főemberekkel együtt. Kemény Jánossal mind német mind magyar hadak felesen levén, Segesvár mellé száll hadaival [jan. 1662.] és valóban spiczen vala Apaffi Mihálynak dolga. De a nagy hatalmu Isten a kit meg akar tartani, talál könnyen módot annak megoltalmazásában. Szintén mikor más napon akarná Kemény János megostromoltatni Segesvárat (a melyet igen könnyen véghez is vihet vala), Kucsuk basa két ezer válogatott török hadakkal beérkezik estve későn Segesvárra; a kinek is Kemény János ha mellette levő hadaival eleibe ment volna (a mint mind a német expertus generálisok, mind a magyar hadak tábori tisztei neki tanácsolják vala), azt a kevés számu megfáradott hadat dissipálhatta és annakutána az uj fejedelmet Apaffi Mihályt is Segesvárról kivehette volna. De így jár az a kit Isten el akar veszteni, nem engedi meg annak hogy mások hasznos tanácsával éljen.

Más napra kelve, mindeneknek reménsége kivül Kucsuk basa trombitát futatván, midőn mindnyájan azt gondolnák, hogy oly hosszu utakon sietve hozott hadát egynéhány napokig megnyugtatná: a hadait Segesvárból kivivé, megizenvén Apaffi Mihálynak hogy ül-

jön veszteg a városban s vigyáztasson, mert ő ma valahol találja Kemény Jánost, felkeresi és ha mind ott kell veszni is a vele való török hadaknak, de megütközik vele. Bizony dolog, a szegény Apaffi Mihály a mellette valókkal együtt igen nagy félelemben vala, mivel Kemény Jánossal olyan szép mind német s mind magyar hadak valának öt annyin is számmal mint a törökök; ugy annyira emberi okoskodás szerént, desperáltanak volt a török had győzedelméről. De mivel a hadverés Istennek kiváltképenvaló munkája szokott lenni, és a mely részen nincs az isteni segedelem, haszontalan ott minden emberi erő és készület: megbizonyítá Isten a maga szabados akaratát és hatalmát Kemény János veszedelmében is. Ki is hadaival együtt a török segítségnek beérkezése után Segesvárról elszállott és egy mérföldnyire, Nagy-Szőllős nevü szász faluban telepedett vala meg; oly intentióval levén, az napon nyugodjék, más napon kiindulván Erdélyből, Magyarországra kimenjen, és ott hadait megtöbbitvén, Erdélybe visszajöjjön Apaffi Mihálynak exturbálására; azt gondolván ő is, hogy a török basa fáradt hadaival utána nem menne. De megcsalatkozék reménségében, mert Kucsuk basa serény vitéz ember levén, épen ebédidő tájban Nagy-Szőllőshöz érkezik, és mihelt meglátá Kemény János táborát, lováról leszállván, a földet megcsókolá, ujobban lovára felülvén, a véle való hadait ütközetre kirendeli. Vala igen dali ifjulegény fia, kit előszóllitván, a maga kontyában levő kereczenytollak közől egyet kivona s a fiának kontyába tevé, ezt mondván neki: „Eredj, menj a seregnek balszárnyában, ugy cselekedjél, ugy harczolj, jobb hogy az ellenség fegyvere emészszen meg s halva lássalak, mint sem elszaladván gyalázatoson, ez az én kardom (megütvén kezével maga oldalán függő fegyverét) öljön meg.“ A fia fejet hajtván s köntösit megcsókolván az atyjának, a neki rendeltetett helyre elmene s vitézül is viselé magát. Azután a basa körülnyargalván elrendelt sergeit, rövideden ezt mondá nekiek: „Jó vitézek! az ellenséget szemetekkel látjátok; én nem mondom, sok-e vagy kevés, mert magatok nézhetitek. Sokkal többen vadnak minálunknál, mindazáltal bizzatok Istenben és vitézi módra harczoljatok; jobb hogy dicséretesen itt kezünkön haljunk meg, mint gyalázatoson elszaladván, hatalmas császár mind engemet, mind titeket megfojtasson. Azt is meggondoljátok, Erdélynek épen a közepetáján vagyunk: ha a harczról elszaladhatnánk is, csak a föld népe is agyonverne míg az országból kimehetnénk.“ Valának a basa táborában egynehány száz havasföldi kurtányok [2]), kiket is épen közbül rendele a török seregek közé, a kikhez mikor jutott volna, nagy haraggal mondá nekiek: „Tudom jól ti kutyák, hogy mindjárt megszaladtok, de megparancsoltam a hátatok megé rendeltetett török hadaknak, ha csak visszatekint is valamelyik közületek, mindjárt fejét vegyék.“ Eképen elrendelvén a basa a hadakat és edictumot adván ki hogy mindnyájan a lovok fejéhez lehajoljanak s ugy menjenek sebesen az ellenségre, trombitát futata és legelöl megyen vala; hátra tekintvén penig, hogy látná hogy a török szaracsiák [3]), a kik hosszú puskákot szoktanak viselni, puskájokat késziteník, megriasztja őket: „Tegyétek le, ugymond, a puskát, mert több puska vagyon amott (az ellenséget mutatván): hanem minden ember a kardhoz nyuljon.“ A szaracsiák ezt hallván, puskájokat nyakokba vetik és kardot rántanak.

Kemény János szintén ez időtájban ebédhez ült vala, a hadaiban is felesen, tábori szokás szerént, zsákmányra kioszlottanak vala, nem gondolkozván senki arról, még az nap harczolni kellene. De mielőtt a strázsák bejövén, hirt hoztanak volna a török hadak közelitéséről: félben rugván az ebédet, trombitát futata, és mind magyar mind német hadait rendbe állitá. Látván a töröknek kevés számu hadait, contemnálák mindnyájan a vele valók és a győzedelmet kezeken tartják vala. Kemény János mikor a seregeket rendelné, hirtelen a lova megbotlék, hogy a szájában levő erős zabola ketté törék, mely oment még akkor sokan roszra magya-

rázának; a mint az eventus is comprobálá.

Kucsuk basa a maga rendelt seregeivel mikor annyira érkezett volna a Kemény János hada felé, a honnan a puskalövés könnyen elszolgálhatott: visszafordulván, egyet sem szóla, hanem mind jobb s mind bal kézre levő sergeit nagy haragoson megtekintvén, azzal advân jelt, mind maga mind a vele levő hadak, az edictum szerént, fejeket lovok nyakához lehajtván, nagy sebesen megrugaszkodának, és minden tartózkodás nélkül Kemény János seregeire rohanának. Noha, kivált a német had, erős lövést tett, de többire fent járván a golyóbis, kevés kárt tett a törökökben; ezek penig mihelt közel érkeztenek, karddal fogván a dologhoz, kevés idő alatt megbontják a Kemény János hadait, sokat levágván bennek, dissipálják, és az egész tábor megfutamodik [január 23-án]. A basa penig tanúlt vitéz okos ember levén, noha a török hadak örülvén a victoriának, az elszaladott Kemény János hadát tovább is üzni akarnák: a visszajövetelre trombitát fútata és ugyanott a harczhelyen megszállván, a holttesteket megfosztani parancsolá. Kinek eleibe mikor a maga fia visszajött volna az ellenség üzésiből jó egészségben, noha köntösén imittamott sok golyóbis ment volt által, de testihez közel nem járt: eleibe futamodván, megcsókolja a fiát; de mikor kevés vártatva egy agának holttestét látná hogy hoznák, megismervén (a ki igen vitéz ember és kedves embere vala a basának), ráborulván a holttestre, nagy orditással és jajgatással kezdette siratni, megesküvén szokása szerént a nagy Allahra, egész Erdélyországáért nem adta volna el annak az egy embernek életét. Kinek is holttestét, a törökök szokása szerént, megmosogatván, hadi pompával eltemetteté; onnan pedig postán külde Apaffi Mihályhoz Segesvárra jó hírmondással, a ki épen már desperált vala a maga életének s fejedelemséginek megmaradásáról. Igy vigasztalá meg Isten csudálatosan. Maga is a basa, győzedelmes hadaival más nap bemene Segesvárra.

Ezen a harczon vesze el Kemény János, kinek noha rajta levő köntösét, fegyverét elhozták és Segesváratt Apaffi Mihály fejedelem rá ismervén magához is váltotta, s emlékezetre mind a fogarasi tárházban tartották, ott láttam én is Teleki Mihálynál laktomban: de testét soha fel nem találhatták hogy eltemessék, noha maga Apaffi Mihály fejedelem eleget kerestette; vagy azért, hogy még a harczhelyen lovastól elesvén, a seregektől egybentapodtatott, vagy penig a törökök az elesett testeknek fejeket elszedvén, fő nélkül való teste meg nem ismertetett. És igy nem engedte az igaz itéletü Isten hogy koporsóba tétessék teste, mert teljes életében gonosz, ambitiosus, kegyetlen, vérszomjuhozó ember volt, és a kire inkább haragudt s a kit megakart öletni, simogatva beszéllett neki. Visszaadá Isten neki igaz kölcsönnel a jámbor kegyes Barcsai Ákos fejedelem ártatlan halálát, kit nem régen Görgény várából hamis hit alatt kicsalván, az uton, Thorda vármegyében Répa nevü falu mellett, diribról darabra vagdaltata s kegyetlenül megölete, s közel a falu pelengéréhez temetteté [julius elején 1661.]. Több sok istentelen gonoszságival együtt fejére tére a gyalázatos veszedelem, a sok telhetetlen ambitiójának, fejedelemség keresésinek a lön jutalma; mert még eddig Erdélyben valaki a fejedelemséget ugy vadászta magának, nem sokáig örült neki, hanem maga életével együtt elvesztette uraságát.

Kemény János halála után a fia, Kemény Simon Aranyos-Megyesre kimenvén az atyja jószágába, ujabban a német császár protectiojához folyamodék, a honnan is reménséget veszen, hogy erdélyi fejedelemségre behozatik. Nem vala Istentől elrendelve, azért füstbe méne minden szándéka. Mert a török [1663.] császár, manuteneálni akarván Apaffi Mihályt az erdélyi fejedelemségben, a német császár ellen nagy haddal küldi fővezérét Magyarországba, és Érsek-Ujvárat obsideáltatja [aug. 15-én 1662.]. A mely táborra, parancsolata levén a tatár hámnak és a két oláh vajdáknak, hogy táborokkal menjenek, Erdélyen költözvén által Magyarországra, mindenütt

sokkárokat és prédálást cselekednek. Az erdélyi fejedelemnek is megparancsoltaték a fővezértől hogy Érsek-Ujvár alá menjen, a ki, noha sok ideig hol egy hol más excusatiókkal remorálá utját, de utoljára nem levén mit tenni, minekutána a tatár hám és a két oláh vajda kimentenek volna az országból, kevesed magával megindul, és Érsek-Ujvárhoz megyen a fővezér táborára, a kitől becsülettel acceptáltatik, és ott tartatik a táboron, míg Érsek-Ujvárat a töröknek feladják (sept. 25-én). Onnan a fővezértől Erdélybe visszabocsáttatik, jelen levén vele együtt az atyám is. Visszajövő utjokban Budára bemegyen a fejedelem, annak a régi híres dicsőséges magyar királyok residentiájának meglátására; ott mind a várost, mind a várat megvizsgálván, sőt a Mátyás király fegyveres és könyvtartó házaiba is beeresztetvén (a hova a törökök kevés keresztény embert szoktanak volt bereeszteni, magok pedig nagy vigiliával őrzötték minden kor és sem a fegyverekhez, sem a könyvekhez különben nem nyultanak, hanem a mikor a rozsdától a fegyvereket, a portól a könyveket esztendőnként megtisztogatták), a városból kijött, a Dunán által akarván jönni Erdély felé. Mivel penig mind a török végbeli hadak, mind a tatárok szintén akkor költöztenek által a hidon, jovallatta az atyám a fejedelemnek, ne menjenek a hídra, hanem hajókat fogadván, azokon költözzenek által. De a fejedelem mellett lévő más udvari szolgái, bízván ahoz hogy két csausz törökök levén a fővezértől a fejedelem mellé rendelve, azok utat csinálnának a hidon a fejedelemnek, egyenesen a hídra fogának. A híd közepén penig megtolyulván a sok nép, mikor sem elé sem hátra nem mehetnének a hídon, és közben szorultak volna: a csausz törökök buzgányokkal kezdék verni az előttök menő törököket, tatárokat, hogy az erdélyi fejedelmet bocsátanák elé, egy tatár murza megfordul, s ugy vágja az egyik csauszt, hogy a földre leesik, és megértvén ugyanazon murza, hogy az erdélyi fejedelem ott volna a hidon, részeg levén (különben is dühösködvén az erdélyi emberekre azért, hogy mikor Erdélybe bejöttenek vala Érsek Ujvárhoz akarván menni, és Brassóba beküldötte volna a tatár hám azon murzának öcscsét másod magával, hogy a táborra élést vitessenek a városból, a brassai szászok reájok támadván, megölték vala őket), korbácsot rántván, a fejedelmet meg akarja vala verni. De a fejedelem mellett is egynehány vitéz szolgák levén, egyik közülök a tatárt főbe sujtja egy baltával, és betaszitják mind lovastól a Dunába; a a fejedelem lovának penig kantárszárát az atyám megragadván a többivel együtt, és a tatárokat kétfelé vervén, nagy bajjal általviszik a hidon, olyan szorosságban, hogy a fejedelem lován való nyeregnek ezüst kengyele oda szakadott, magokon pedig a fejedelem szolgáin kiméletlenől esett a tatár korbácsolás.

Ebben az utazásban lőn veszedelme nyavalyás Haller Gábor urnak, a kit a fejedelem előre a fővezér táborára küldött vala; kit is mikor a fejedelemmel visszajöne, éjszaka, a a mely faluban a fejedelem megszállott vala, a fővezér utána küldvén és a házat, melyben a fejedelem Haller Gáborral együtt nyugosznak vala, környűl vevén, Haller Gábort onnan visszaviszik a fővezér táborára, kinek is ott fejét véteti (nov. 25-én). Sok hír vagyon halálának okáról; mondják, hogy mikor a fővezér táborára küldetett volna, a fővezérnek azt mondotta volna: ha Apaffi Mihály oda megyen, bár az ő fejét üttesse el a császár; és hogy fejedelemséget sollicitált volna magának, s azt megértvén Apaffi Mihály, ugy munkálódta volna halálát a fővezér előtt [4]). És mint bizonytalan dolgot abban hagyom; hanem minden ember tanuljon és ne kösse a maga fejét semminemű dologba, mert olyankor maga láttatik az olyan ember törvényt tenni magára.

1664. Midőn azért Kemény Simon haszontalan reménséggel biztatja magát és a mellette levő erdélyi profugus urakot, kik közül elsőbb és tekintetesebb vala Bánffi Dénes, noha Apaffi Mihálynak közel való sógora vala (mert a felesége egy testvér volt Apaffi Mihálynéval), még is nem akart redeálni hűsé-

gére, söt nagy kevélyen izente egynéhányszor a fejedelemnek: hogy rövid nap a zöld bársony dolmányt kirántja a nyakából. Nagy anxietásban vala a szegény elpusztult ország, mert a szász városok és a vármegyéknek jobb része Apaffi Mihály mellett vala, de a székelység Kemény Simon pártját tartják vala alattomban, Petki István csíki főkapitány levén (a ki is oka lőn a csíki szörnyű romlásnak és elraboltatásnak [5]), Kolosvárott pedig feles német praesidium vala, mind lovas mind német gyalogság, a kik a körülvaló tartományt a töröknél inkább sarczoltatják vala. És noha Apaffi Mihály fejedelem a török ármádával együtt obsideálta vala (april 25-d. óta), de tartván attól, ha vagy ostrommal veszi meg a török, vagy per accordam adják fel a töröknek, mindjárt török praesidiumot szállit belé, és soha a keresztények kezébe többször nem bocsátja: azért mind szép szóval, mind sok ajándékokkal a török basát reá vevé a fejedelem, hogy szálljon el a város alól és bizza ő reája, mert egyátaljában a várost a németek kezéből kiszerzi. A minthogy a basa engedvén is a fejedelem kivánságának, a város obsidióját félbenhagyja, és a maga hadaival visszamene. A fejedelem azért mellette levő tanácsuraknak tetszésiből, midőn egynehányszor a német commendánstól kézben kérette volna, amaz pedig semmiképen feladni nem akarná: alattomban a fejedelem bizonyos emberei által a német praesidiumot kezdé próbálgatni, jó hópénzt igérvén nekiek ha, a császár mellől elállván, a fejedelem hüségére állanának. Mely practica szerencsésen is szolgála; mert midőn látná a praesidium, hogy a német császár ármádája a töröktől megveretett és sohunnan ujabb segitség jövetele felől semmi reménség nincsen, jó darab időtől fogva pedig semmi hópénzt nékiek a császár részirõl nem fizetnének: elsőben a német gyalogság magok között conferálván, elvégezik, hogy a fejedelem hüségére álljanak. Mely dolgot is midőn a német commendáns megértett volna, együvé gyüjtvén az officéreket, tanácskozni kezde velek, mit kellene cselekedni. Kik is azt végezék, hogy elsőben szép szóval csendesítsék a gyalogságot, ha a császár hüségében conserválhatják, ha penig nem succedálna, erőszakoson is kénszerítsék, és a rebelliónak inditóit példáson megbüntessék, bízván ahoz, hogy a lovashadak még nem inficiálódtanak volna. Mely dologhoz midőn a commendáns készülne és a német lovashadakat a kolosvári piaczon rendelt seregbe állitotta volna: a gyalogság is külön rendbe vervén magát, egyenesen a lovassereg eleibe megyen, és minden tartózkodás nélkül tüzet adván a lovasokra, felesen közülök elhullanak. Látván mind a commendáns, mind a több officérek a dolgot, szép szóval, könyörgéssel eleget próbálák a gyalogság indulatát megcsendesíteni; de semmit nem használván, utoljára azt obtineálhaták csak nagy könyörgésekkel, hogy magoknak az officéreknek szabad legyen elmenni vissza a német császárhoz, mindazáltal minden javokot egyetmásokot a gyalogság a commendánsnak és officéreknek prédára hányá, szemekre vetvén, hogy az ő hópénzeket a tisztek emésztették meg [6]. Igy az officérek kevesed magokkal gyalázattal a városból kicsapatának, kiket is a fejedelem Magyarországra békével kibocsáttata és elkisértete; a praesidium penig az országban marada, és magoknak magok közül tiszteket válogatván, a fejedelem hópénzét felvevék s hüségére megesküvének s constanter meg is maradának. Ugyanazon időben a székelyhídi német praesidium is hasonlóképen rebellálván a német császár s tisztei ellen, azok is a fejedelem hivségére állanak (1663 dec. 5-d.); több fortalitiumokban is Erdélyben, a hol német praesidium volt, a várakat a fejedelemnek feladák; és igy Isten segitségéből, a sok rablás, pusztulás, veszedelem, vérontás után, melyet Második Rákóczi György fejedelem ambitiója szerzett vala a szegény hazának, pihenés és nyugalom adaték Erdélyországának, Kemény Simonnak dolgai fenekestől felfordulván, Apaffi Mihály fejedelemsége stabiliáltaték.

Ugyanazon esztendőben 1-a augusti Magyarországban Szent-Gothárdnál a római

császár ármádája győzedelmet veszen a török táboron. Mert midőn a török császár nagy hadat küldött volna Magyarországba a fővezér commendója alatt, a német tábor is general Montecuculi directiója alatt lejöve Szent-Gothárdhoz, levén a franczia királytól küldetett succursus is mellette, kinek general Hohenloe vala előttökjárója. A török, contemnálván a keresztény hadat, a folyóvizen jancsárságát és lovashadának egy részét általköltözteti; azon éjszaka hirtelen való záporeső miatt a víz felette megáradván, a fővezér a hátramaradott hadakkal által nem költözhetik. General Montecuculi élvén a jó alkalmatossággal, a vizen általköltözött pogányság ellen rendelt seregekkel ellene megyen, és mind a németek, mind a francziák emberűl vitézkedvén, megverik a törököt, tizenkét ezernél többen veszvén el a harczon. A fővezér csaknem ette meg kezét lábát hogy meg nem segíthette az általment hadat, de nem volt módja benne a nagy vizek miatt; mégis a beglerbéget mintegy három ezer válogatott hadakkal elküldi; kik is a megáradott folyóvizbe ugratván s által nem gázolhatván, többire ott vesztenek. Látván a fővezér a rajta esett szerencsétlenséget, különben is ordere levén a Portától, hogy jó okkal s móddal csak megbékéljék a német császárral, mivel már akkor a Velenczések ellen késziti vala a török császár minden erejét és Candiát akarja vala obsideálni (kit is azelőtt sok esztendők alatt bloquadában tartott) és szokása szerint egyszersmind annyi ellenséget nem akarván tartani : kihez képest a fővezér general Montecuculihoz küldvén expressusát, csakhamar a két nemzet között husz esztendeig való békeség szerezteték, a német császárnak nagy kisebbségével, Magyarországnak pedig felette nagy kárával s romlásával [aug. 10-d.]. Mert noha a német császár hada vett vala győzedelmet a törökön, és rendszerént victores solent dare leges, mégis a török a mint akará a maga részéről, ugy mene véghez a békeség. Ugyanis Érsek-Ujvár több erősségekkel együtt, melyeket a török az elmult esztendőben vett vala meg, a török kezénél maradának, Erdély mellől is el kelle állani a római császárnak, és Kemény Simon manutentiójának renunciálni kellett, Erdély a török clienteléja alatt, az erdélyi fejedelemség penig Apaffi Mihály kezénél marada; sőt a nagy híres nevezetes erősség is, Székelyhíd, kinek mása Felső-Magyarországban nem vala, tőből kihányattaték. Igy a békeség concludáltatván, mind a két tábor eloszlék, Kemény Simon is a mellette való erdélyi urakkal együtt, gratiát kérvén magoknak az erdélyi fejedelemtől, hoszszas bujdosások után Magyarországból magok hazájokban visszajövének.

1665. Boldogul uralkodhatik vala Apaffi Mihály Erdélyben, sőt máig is fennállana az erdélyi dicsőséges fejedelemség, ha vagy a fejedelemben igaz férfihoz annál inkább fejedelemhez illendő virtusok lettenek volna, vagy a fejedelemasszony, Bornemisza Anna, magát az ura tisztébe és hivatalába nem elegyítette, vagy az akkori erdélyi nagy méltóságos urak a fejedelem jámborságával nem abutáltak, vagy a mi mind azoknál veszedelmesebb, az öreg Teleki Mihály Erdélybe soha be ne jöhetett vagy ne is született volna. De midőn a fejedelem a munkához és directióhoz nem szokván, és a mellette való nagy uraktól megijjedvén, minden igazgatást azoknak kezére bízott : könnyü dolog volt minden istentelen gonoszságot a fejedelem neve alatt véghezvinni. Midőn a fejedelemasszony maga akart mind urának mind a többinek parancsolni, és a maga váradi szamonczáját [7]) s azok között Teleki Mihály bátyját minden uton módon promoveálni s Erdélyben urakká tenni; nem lehetett különben, hanem az erdélyi igaz ős hazafiait kellett bűzben keverni s azokat elveszteni s azoknak javaiból jószágiból Teleki Mihályt urrá tenni. Midőn az erdélyi hazafiaiból álló nagy urak a fejedelem lágyságát contemnálják, és Teleki Mihály álnok practicáira nem vigyáznak, hanem magok között competálnak, egymást üldözik, vesztik, vagy vendégségben, részegségben töltik haszontalan idejeket : könnyű volt Teleki Mihálynak, hol egyikhez, hol má-

sikhoz csapván magát, egyiket a másiknak bevádolván s egybe hordván őket, supplántálni mindeniket, ő azalatt józon levén mindenkor akarmicsoda conversatióban, a többinek titkait, részegségekben kifecsegvén, kitanulni. Mert különben soha Teleki Mihály nem boldogult volna, ha Bánffi Dénest elsőben, azután Béldi Pált, hamis uton módon el ne veszesse, és az egész Erdélyországát ebben a veszedelemben ne ejtse, melyben ma torkig uszunk, s talám soha itéletnapig a posteritásunk is ki nem feselhetik belőle. Mely casus felől mivel sokan tudakozódnak, de vagy kevesen tudják igazán, vagy a kik tudják is igazán, kimondani nem akarják: én, a mint a dolgok folytanak, minden hizelkedés nélkül leírtam; lássa meg a posteritas is, és tanuljon mint nevelje s hizlalja ország veszedelmére az idegen fiakot. Mert Erdélynek mindenkor Magyarországból magyar fiaktól történt veszedelme, a mint a ki akarja, a historiákból megláthatja. Soha nem akart Erdély találni a maga dolgainak folytatására maga fiaiból capax személyekel, örökké a magyarországi vertumnusi természetü fiakot admirálta, azokat amplectálta, nevelte, gazdagította, urrá tette; s im bizony a szájában is szegény hazánknak s mindnyájunknak az íze; azért vesztők el mind a fejedelemséget mind a szabadcságot.

Mivel pedig Teleki Mihály Istennek büntető ostora volt Erdélyben, ő pedig a magyarországi motusok alkalmatosságával kapa lábra, s onnan hozá be közinkbe ezt a hoszas nyomoruságot; szükségesnek itéltem, ab initio rerum röviden lehozni mind Magyarország veszedelmét, mely magából származott, mind Erdély végső romlását, mely Magyarországból közinkben becsuszott, s igy írni le osztán egymás után Teleki Mihály istentelen dolgait.

Minekutána az első magyar szent István király férfi magva I. Lajos királyban deficiált volna, kinek fiai nem születvén, maga penig hoszszas esztendőkig dicsőségesen uralkodván, és egynehány országokot a magyar koronához hódoltatván, dicsőségesen megholt volna, maradának két leányi, Mária és Adjuga. Adjuga mene férjhez a litvániai herczeghez Jagellóhoz, ki is pogány levén, ugyanakkor a keresztény hitre térvén, lengyel királyságra koronáztaték. Mária Zsigmondnak a brandeburgumi herczegnek, ki annakutána római császár is lőn, feleségül adaték, és jure uxorio magyarországi királyságra behozaték, hat esztendeig éle az urával, meghala magtalanul. Itt vététek el elsőben a magyar urak az utat, mert a királyságnak egyenesen s igazán szállani kell vala Adjugára, a Mária nénjére; de Zsigmond addig hizelkedék a magyar urak körül, addig ajándékozá őket, a szegény Adjugát kicsinálák a királyságból; és vér ellen idegenre . . . .

. . . .

. . . .

. . . . transferálák bolond tanácsból a magyarországi koronát. Zsigmond király másodszor megházasodék, a czilliai gróf leányát Borbárát vevén feleségül; attól lön egy leánya, kit Albertnek, az austriai herczegnek ada feleségül. Meghalván Zsigmond, Albert választaték magyar királyságra, ki is két eszendeig alig uralkodhaték, feleségét terhében hagyván, meghala. Ez a királyné fiat szülvén, kit Posthumus Lászlónak hivnak, a fiát a magyarokkal királyságra koronáztatja; és midőn a koronázás után a koronát, a mely ládában szokták volt tartani, be akarnák tenni, ördögi szemfényvesztő mesterséggel megcsalja az előtte álló urakot, és az üres ládát bepecsételtetvén velek, a koronát ellopja, mind a gyermekkel együtt felviszi Bécsben Fridrik császárhoz, a gyermek bátyjához. Innen lőn Magyarországnak örökös veszedelme.

Ugyanis: minthogy az austriai ercz herczegek mindenkor igyekeztenek azon, hogy az magyarországi királyságot elnyerhetnék, midőn látná Fridrik, már a magyar korona (kit a magyarok annyira szoktanak venerálni, és a mely nélkül legitimus királynak senkit nem tartanak) nála volna: azon kezde alattomban practicálni, és a magyar urak között sok

ajándékokkal, igéretekkel factiót csinálni, hogy őtet választanák királyságra. Melyet megértvén a magyarok, ama dicsőséges emlékezetű vitéz fejedelem Hunyadi János vezérsége alatt nagy haddal rá menvén a császárra, egész Austriát egyben égették, rontották, pusztították, mégis soha a koronát kezéből ki nem tekerhették. Felnevekedvén azalatt László, királyságra beállíttatik; de goromba ifjacska levén, a magyarországi nagy urak tanácsából, Hunyadi Lászlót és Mátyást, a Hunyadi János fiait, hite ellen megfogatja, Lászlónak Budán fejét véteti. Az Isten nem szenvedé el hitszegését; esztendőre maga is Prágában hirtelen meghal, minekelőtte meg sem házasodhatott volna. László holta után árvaságra maradván a magyar királyság, Hunyadi Mátyás választaték királyságra, de még a korona Frideriknél vala Bécsben. És noha Friderik valóban utána vala, hogy a királyságot elnyerhetné, s nagy haddal is készült vala Mátyás király ellen: de Isten megszégyeníté, megveretvén az ifju Mátyás király hadaitól a tábora, midőn látná, hogy a koronát tovább magánál nem tarthatná, békeségre fogja a dolgot. Addig tractálának követek által, végre arra hozák a dolgot, hogy Friderik császár a koronát adná vissza a magyaroknak, a magyarok penig hatvan ezer aranyat adnának a korona váltságában Frideriknek, és ha Mátyás magtalan halna meg, Friderikre szállana a királyság. Igy bolondulának meg a szegény magyarok, noha valóban nehezen menének arra a conditióra: jobb is lett volna örökre oda hadni azt a coronát. . . . .

. . . .

. . . . Bíztanak talán ahoz, hogy Mátyás királynak lesznek fiai, de abban megcsalatkozának; mert két feleségétől egy gyermeke sem lön, hanem özvegységében egy úri asszonytól lett volt egy fia, kit is Hunyadi Jánosnak hívtanak; az is magtalanul ifju korába hala meg.

Hunyadi Mátyás holta után, midőn Maximiliánus, Friderik császár jusán praetendálná a magyar királyságot, és nagy haddal jött vala be Magyarországban pusztítani: ugyan valóban megbolondulának a magyarok, mert előttök levén az ifju Hunyadi János, a kit illetett volna a királyság, azt veték okul, hogy nem igaz ágyból származott volna. Mintha sok fattyu fiak nem dicsőséges ország-igazgató enberek lettenek volna, melyeknek leirásával tele vadnak a külső historiák. A Szent-Irás is dicséretesen emlékezik Jefte viselt dolgairól, s legközelebb szólván, az öreg Hunyadi János nem igaz ágyból született vala, mégis olyan dicsőséges protectora vala Magyarországnak s az egész keresztyénységnek, a kinek viselt dolgait csudául emlegetik minyájan Europában. De így akará Isten megbüntetni a magyar nemzetet, a midőn magok közül is találnak vala királyt, a nagy competentia miatt készebbek lőnek a csehországi Lengyel László királyt királyságra behozni, mintsem magok nemzetekből, vérekből álló királyt uralni. Ám szép hasznát is vevék, mert annál a föld hátán roszabb, hitvánabb, puhább ember nem vala; mikor a török vetten vette a szép végházakot, s meghallotta, csak azt felelte: dobsa, dobsa; a honnan Dobsa királynak is nevezék. Lengyel László azért beállván a királyságban, hogy magát stabiliálhassa, nem gondolván mint nem ősivel, a magyar birodalommal, titkon, a magyarok híre nélkül, megbékéllék Maximilián császárral, hogy az ő holta után, ha magtalan halna meg, a magyarországi korona Maximiliánusra szálljon. Melyet megértvén az urak, erősen panaszolkodtanak, contradicáltanak, sőt az akkori palatinus Prínyi Imreh, köszvényben feküvén Posonban, szekérre tételé magát, és az utczákon mindenütt fel szóval protestált, contradicált az László király accordája ellen; kinek is noha mind László mind Maximilián sok igéreteket tőnek, soha rá nem veheték, hogy a contradictiót tanquam palatinus Hungariae remittálja. Nem sokára meghala nyavalyás; többire, a mint hiszik, méreggel étetetvén meg.

László király idejében támada a paraszt had Dósa András [7] generálissága alatt; mely hadat a zászlójokon és köntösükön levő

fejér keresztről cruciatusnak hívtanak, a honnan vett eredetet a kurucz nevezet, kiknek istentelen gonoszságokot és a magyar urakon s nemességen való kegyetlenségeket, a ki akarja, Istvánfi Miklós historiájában megolvashatja; én sietek feltett czélomra. Midőn sem a király, sem az ország nem sopiálhatná azt a nagy motust, Szapolyai János szepesi gróf levén erdélyi vajda, mind a király mind az ország hozzája küldenek követséget, assecurálván egész országostól, csak keljen fel és azt a paraszt hadat dissipálja, László után egyenesen a királyságot neki conferálják, sőt maga is sánta Báthori István, tömösvári ispán, a ki nagy aemulusa vala Szapolyainak, a kételenségtől viseltetvén, subscribálá az ország assecuratoriáját. Szapolyai azért a conditiót acceptálván, hadait egybe gyüjti, és megütközvén Tömösvárnál azzal a barom haddal, győzedelmet veszen rajtok, és az országot szépen megcsendesíti.

Itt már ha Istennek is ugy tetszett volna, a magyarországi birodalom jó karban állittathatik vala, mert ha László király meg ne házasodjék, a korona Zapolyaira száll vala. Nem akará Isten; megházasodék vénségében s fia is lön feleségétől, az utolsó boldogtalan Lajos király, kit is két esztendős korában a magyarok királyságra koronázának Budán, noha eleget protestála, contradicála Zapolyai, a magyar urak hiteket megszegék, azt vetvén okul, hogy ők arról nem tehetnek, ha László király megházasodott s Isten fiat adott nekie. Ilyen bolondul veték ki esmét a királyságot kezekből. Vala egy leánya is Lászlónak, a kit Ferdinandusnak, Maximilián császár fiának ada feleségül, a magyarok akarata ellen ujobb kötést szerezvén egymás között, hogy a melyik rész magtalan halna, annak országa másikra szállana. Mely kötés ellen a magyarok solenniter contradicálának, s de jure annak helye sem lehetett volna a magyarok részéről. Ferdinandus ugyan oda köthette per defectum seminis a maga haereditaria provinciáit a sógorának Ludovicusnak, mert szabad volt vele mint magáéval, de Lajosnak a szabad választáson kivül nem levén semmi jusa Magyarországhoz, a másét nem adhatta sem nem köthette senkinek azoknak akarata s consensusa ellen a kiket illetett a dolog. De mivel Ferdinandus a just in armis tartotta, Julius Caesar módjára, nem bocsátá törvényre a praetensiót, hanem fegyverrel kapá el a királyságot.

Itt is ha akar vala, könnyen megfordulhat vala a szegény magyarok dolga, mert Lajos királynak ha feleségétől fia születik vala, elesett volna Ferdinandus a királyságtól; de már közelget vala a magyarországi fatum. Lajos király ugyanis, a ki felől négy nevezetes dolgot írnak a historicusok, tudniillik 1) ante diem natus; mert az anyja holta után metszék fel a holttestet a doctorok s ugy vevék ki méhéből a gyermeket, s nagy mesterséggel ugy nevelék a mig születésének rend szerint való ideje eljöve; 2) ante diem barbatus; mert 15 esztendős korában már bajusza, szakálla nagyon kijött vala; 3) ante diem uxoratus; mert még tiz esztendős nem vala mikor megmátkásodék; 4) ante diem mortuus; mert igen ifju korában a mohácsi mezőn szultán Szuliman török császár nagy erejétől megvereték, a harczon az egész magyarországi püspökök, urak ott veszének. Az nap lön vége a magyarországi birodalomnak, mert maga az boldogtalan király futtában a Carassus *), kit magyarul Cselé pataknak neveznek, sáros folyóvizben dőle mind lovastól, s ott fulada meg. Igy fizete meg Isten mind a királynak mind az uraknak, püspököknek, mert a szegény lutheránusokot kegyetlenül üldözik vala az egész országban, edictumot adván ki a király mindenütt Magyarországban: Lutheranos ubique igne comburendos *). Ezt az igazvallás-égető tüzet az igaz itéletü Isten a püspökök, urak vérével oltá meg, a királynak száját penig, kinek szájából származott vala az a kegyetlen parancsolat, a folyóvizzel tölté meg s ugy fojtá meg, s vagy akarák vagy nem, csak beplántálá Isten az igaz Reformatiót az országban.

Lajos király veszedelme után, midőn az országot a török mindenütt szörnyüképen el-

pusztította s rabolta volna, esmét deficiálván a király férfimag, bárcsak akkor térnek vala eszekre a magyar urak és Zapolyai János királyságra való választásán egyeznek vala meg; még ugy is, annyi romlás után, a magyar birodalom lábra kaphat vala. De amaz istentelen átkozott sánta Báthori István, magyarországi palatinus levén, noha a többivel együtt hitet adott vala Zapolyainak hogy másra a királyságot nem transferálja, irigységből és aemulatióból . . . . Ferdinandus pártjára álla s királyságra felkoronáztatá; a honnan minémü romlása veszedelme történék Magyarországnak a két király között, Istvánfi bővön megirja. Utoljára Zapolyai János is megbolondula és a török nemzet hire nélkül (a ki őtet a magyar királyságban stabiliálta vala) Ferdinanddal megbékéllék, hogy az ő holta után a magyar királyság egészlen Ferdinandusra szálljon, Zapolyai János király fia penig, Zsigmond János, kit Ifju János királynak is neveznek, Erdélyországával a Tiszáig és a szepesi jószággal maradjon.

Meghal azalatt János király, az özvegy királyné kisded fiával Budán lévén, Ferdinand Salmis nevű német ur követe által kéreti kézben Budát és az egész országot, a királyné nem akarja; rá szállatja Budát, szultán Szuliman segitségére jő, a német ármádat megveri, Budát az obsidio alól megszabaditja; de pogány módon ő is csak a maga hasznát keresvén. a királynét fiával együtt Erdélyben beigazítja, Budát török praesidiummal megrakja. Hamisan megesküvék, hogy ha felnevelkedik Ifju János király, mind Budát, mind az egész országot visszadja. De abban semmi sem telék; és igy a magyarországi birodalomnak jobb részét a török magának koporítá, a más része német kézben esék, s magyar uram a sok ambitio competentia mellett, jobbágyságra juta, s példa lehet minden keresztény nemzeteknek, hogy . . . . sem idegen kecskére bizzák a gyümölcsös kertet.

Igy szakada el Erdély a magyar koronától és különös titulus alatt fejedelemség alá juta, melyben a török nemzet tovább egy seculumnál nagy boldogságban s nyugodalomban tartá az erdélyi fejedelmeket. De mi is, erdélyiekül, nem tudók megbecsülni az Istennek kiváltképen való nagy kegyelmességét, a szép arany békességet contemnálva az igen könnyü fa jármot nehezteljük vala, az Isten is megharaguvék, s olyan vas jármot vete nyakunkban, a kit sem mi sem posteritásink el nem viselhetünk.

Minekutána azért a magyar királyságot Ferdinandus elkapta volna, neheztelék mind ő mind successorai Erdélynek elszakadását, és minden uton munkálódának, hogy azt is elnyerhessék; Magyarországban penig a régi fundamentalis törvények fenekestől felfordulának, a successivum jus haereditariummá változék, a palatinusi magyar szabadcság-oltalmazó authoritás tolláltaték, a magyar fiak a magyarországi tisztségektől amoveáltatának, sok helyeken azelőtt Magyarországban halatlan s szokatlan kamarák erigáltatának, a melyek által régi ős familiák minden jószágokból kiforgattatának.

Ifju János király felnevelkedvén, és látván a magyar nemzetnek . . . . nyomorgatását, tartván attól is, hogy idővel Erdélyre is hasonló veszedelem következik; a török annuentiájából fegyvert köt a német császár ellen, és sok esztendőkig szerencsésen hadakozik. De ő is . . . . utoljára a török kedve s akarata ellen az austriai házhoz köté mind magát mind holta után az erdélyi fejedelemség successióját, s igy ada utat a németnek, hogy idővel Erdélyt is occupálhassa. A mint hogy még az ő gyermeki korában occupálta vala Monachi alias Barát György (ki tutora vala) gonosz practicájából, és akkor a magyar korona is, a ki addig nála vala, kezében esék a német császárnak, s azolta oda is vagyon. De csakhamar Erdélyből a német directió kikele, és János király, Lengyelországból a hová számkivetett vala, Erdélyben viszajöve, s itt is hala meg. János király után succedála ama dicsőséges emlékezetü Somlyai Báthori István fejedelem, ki csakhamar lengyel királyságra promoveálta-

ték;nem is volt soha a lengyeleknek olyan királyok, s talám soha nem is leszen. Ennek idejében Erdélyben nagy békeség vala, mind Báthori Zsigmond fejedelemig, a kinek idejében származának be derakasabban a jézsuiták Erdélybe, s ám pro intrada olyan labyrinthusba is ejték Erdélyországát, melynek tarlóját maig is fujjuk. A bolond ifju, levis, hitván embert eláltatá egy Pater Carigli nevű jezsuita; az ország híre s török akarata ellen, négy ízben elcserélé berélé Erdélyt, s német kezébe ejté. Be is jöve Basta György, a német császár generálja, s olyan kegyetlenül dirigálá, vagy inkább rontá, pusztitá az országot, hogy ma még a nevét is irtózással, átkozódással említik az erdélyiek.

Midőn már épen opprimáltatott vala Erdély, mert a töröknek is abban az időben roszul szolgál vala szerencse, Isten csudálatoson a porból feltámasztá a váradi generálist, Bocskai Istvánt; a ki egész Magyarországot elfoglalá, Erdélyből a németeket kiirtá, és két esztendei hadakozása után megbékéllék az akkori német császárral Rudolphussal, s a magyarországi állapotot jó rendbe s karba állítá. De nem sokáig tarta, mert Erdély, maga csak nem utolsó veszedelmén tanulván, minekutána az egész jezsuitai szerzetet (kinek fő szerző okai valának azon szerzetbeli szentséges atyák) mind a négy recepta religióknak közönséges akaratából s végezésiből, átok alatt Erdélyből proscribálá, mint az Approbata Constitutióbeli articulusok megmutatják, Magyarországban fészket verének magoknak; és minthogy valahová az a szerzet beférkezik, soha annak a statusnak békességes nyugodalma nincsen, Magyarországban sem nyughatának, hanem a reformáta és lutheránа religio persecutiojának praetextusával, a Bocskai István fejedelemtől szépen felállítatott külső politiát is felfordíták, és mind azokat a conditiókat, melyeket Bocskai kötött vala az austriai házzal, felforgatták; azzal altatván el a császári udvart, hogy mivel Bocskai fegyverrel extorqueálta azokat a conditiókat, nem tartozik a császár, ha szintén hittel confirmálta is, observálni. Melyről ugyan nyomtatásban egy könyvet bocsátának ki váradi püspök Bársony István neve alatt [nálam is megvagyon az a könyv]. És így azoknak a gonosz szent atyáknak istentelen practicájával a magyarországi békeség felbomlék, s a nyavalyás magyarok minden szabadságok mellől elesének.

Iktari Bethlen Gábor vala akkor erdélyi fejedelem, ki megértvén a magyarok oppressióját, jó alkalmatosság is levén a kezében, mert Csehország épen azon hajóban evezvén mint a magyarok, az austriai háztól elszakadtanak vala, és hirtelenkedvén a dologgal, Fridericust a rhénusi palatinust hozták vala be magoknak királyságra. Bethlen Gábor azért feles hadakkal két izben is kimenvén Magyarországra, gyűlést hirdete, ahol akarata ellen királyságra választaték. És noha kezénél vala a magyar korona, melyet Pozsonyból elhozott vala, és mind szép szóval mind erővel a magyarországi statusok unszolnák, hogy engedné magát megkoronáztatni, és az austriai háztól végképen szakasztaná el a magyar birodalmat: de Bethlen Gábor, tanult okos ember levén, s tudván az austriai háznak nagy potentiáját, hogy semmiképen az ellen sem magát a királyságban nem conserválhatja, sem az országot annak akarata ellen békeségesen nem birhatja; meggondolván azt is, hogy Isten a bünért a magyar nemzetet idegen nemzet directiója alá ejtette: nem akará a koronát fejébe tételni, hanem a császárt megkináltatván követei által a békeséggel, a császár is acceptálván a conditiókat, mind a koronát mind az országot viszaadá, a királyi titulusnak is renunciála, a magyar status szabadcságát penig ismét helybe állitá.

Meghala Bethlen Gábor, az erdélyi fejedelemség is vele együtt hanyatolni kezde, sőt a magyarországiak békesége is, a jezsuiták factiója miatt esmét felháborodék, míglen az Első Rákóczi György erdélyi fejedelem, manuteneálni akarván a magyarokat, Magyarországra feles hadakkal kimene, és sok expeditiókot tevén, nem csak a magyarok szabadcságát in politicis, hanem az opprimáltatott reformata religiót is in ecclesiasticis

dicséretesen helyre állítá, sőt magának is fejedelmi jószágokat nyere azon alkalmatossággal, megbékélvén Ferdinandus II. római császárral, kinek nagy aemulusa s ellensége vala az Imperiumban akkor győzedelmesen hadakozó svéciai király, Gustavus Magnus.

Eddig ugy látjuk a historiákból, hogy Istennek ő szent felségének volt kedve s akarata a magyar szabadcságot oltalmazó magyar vezérek segitségéhez, s ki is mutatta ő felsége világos jelekkel, szép győzedelmeket engedvén a magyaroknak a német császár hadai ellen, és mindenkor jó s hasznos conditiókkal concludálódván a békeség. De I. Rákóczi György holta után, valamely motusok támadtanak Magyarországban a német császár ellen eddig az 1710-ik esztendeig, mind szerencsétlen tragoedia lön vége, és addig keresik ma is a szegény magyarok a szabadcságot, mig naponként nagyobb nyomoruságba s jobbágyságba ejték mind az országot mind magokat. Könnyü volna ma is Istennél a segitség; de megszüntek közöttünk a jó cselekedetek, bizony meg is szüntek az isteni csudatételek is; hiában álmadozunk János király, Bocskai István, Bethlen Gábor, Első Rákóczi fejedelem triumphusival, nem fogjuk utolérni az akkori dolgokat, akkor ugy tetszett Istennek, most másképen akar a mi büneinkért minket nemzetestől ostorozni; vagy nehéz vagy nem, csak türnünk kell, mert megérdemlettük.

De hogy visszatérjek az elhagyott dologra; az öreg Rákóczi holta után ujobban felzavarák a jezsuiták a magyarok szabadcságát, és sok ál utakon módokon kezdék a magyarokat mind lelki mind testi szabadcságokban háborgatni, midőn penig a nyavalyás magyarok, mint annakelőtte, Erdélyből semmi succursust nem várhatnának, mert II. Rákóczi György magát Erdélyországgal együtt lengyelországi királyság-vadászással elvesztette vala. Kinek is felesége, Báthori Zsófia, kimenvén Erdélyből magyarországi jószágiban, egy hitetlen ámító jezsuitától, pater Sámbártól, megcsalatik, és az igaz reformáta religiót, melyben addig constans volt, megtagadván, pápista leszen, s ugyanazon pater tanácsából, a pataki collégiumot, melyet a Rákóczi fejedelmek épitettek és szép reditusokkal megajándékoztak vala, kifordita s dissipálá, s minden jószágiból a reformatus predikátorokat kiüzeté, jobbágyait, szolgáit erőszakoson a pápista vallásra hajtá. S ám ugyanazon szent atyák, pater Sámbár és pater Kis, nyelék s emészték meg minden gazdagságát; mert csalárd szin alatt kicsalták kezéből a nagy királyi clenodiumokat, s alattomban kit Nagy-Szombatba, kit Bécsbe a Domus Professába elküldötték; a fiát is, Rákóczi Ferenczet, a kit még atyja éltében a lengyelek királyságra hittanak oly conditióval, ha pápista leszen, s még sem cselekedte: azok a lélekvesztő papok pápistává tevék. S ám az Isten itélete szálla is azolta arra a fejedelmi házra, mint ezután meghalljuk.

Látván, mondom, az akkori magyar urak, úgymint Zrínyi Miklós, ki horvátországi bán vala, Wesselényi Ferencz palatinus, Nádasdi Ferencz Judex curiae, és többek, hogy Erdély, kinek fejedelemsége Kemény János veszedelme után, a mint emlitém, Apaffi Mihályra szállott vala, őket nem segélheté, mert magával is jótehetetlen; elnézvén azt is, hogy a török naponként harapózik Magyarországban és vetten veszi az erősségeket, a német császár pedig vagy nem akarja, vagy nem is oltalmazhatja az országot, sőt a mikor s a mi formában akarja, szabadoson, a magyarok híre nélkül is, a törökkel megbékéllik, és a végházakot oda engedi nékiek, a mint Érsek-Ujvárat is a Szent-Gothárdnál esett nagy victoria után oda engedé a töröknek; meggondolván azt is, hogy az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem által békeség tractája szerént felállitott magyarok szabadcsága is naponként romol és szállton száll; kétség kivül remélvén azt is, hogy a mint annakelőtte való motusokban az austriai ház ellen boldogultanak a magyarok, ugy most is fegyverrel extorqueálhatják a német udvartól a violált conditiókot, és mind magokot, mind posteritásokot esmét jó nyugodalomba állithatják; alattomban magok kö-

zött elvégezék, hogy a császár ellen pártot üssenek. Mely dolgot is midőn a kikkel akartanak s a kiknek bihettenek a magyarok közöl, közlöttenek volna, eszekbe vevén, hogy mindnyájoknak tetszenék, szoros kötelesség alatt egyben esküsznek. Első Rákóczi Ferenczet, a ki még igen ifju vala, közikbe bevevén, ugy Zrínyi Pétert, Frangepán grófot, Bónis Ferenczet és másokot sokakot, többire az egész magyarországi urakot, fő és nemes rendeket. Zrínyi Miklós mind észszel mind experientiával és nevezetes viselt dolgokkal a többi között elsőbb levén, nem jovalja vala, hogy a török császárral tegyenek confoederatiót, mind azért, hogy ő a török nemzetet természet szerént gyűlöli vala, a kin sokszor jeles győzedelmeket is vett vala, ugyannyira, hogy az egész török imperiumban még a nevét is nagy rettegéssel emlegetnék, mind penig tudván azt, hogy a török a maga kosarában szokta az eperjet szedni, és segitségadásnak színe alatt Magyarországot magának koporítja; a mint példák erre a konstantinápolyi utolszori Constantinus Palaeologus imperator atyafiak, kik nem alkhatván meg a császárság felett, az egyik atyafi a török fejedelemhez folyamodék segitségért; meg is segité valójában, mert mind a kettőt megfosztá a birodalomtól, s magának foglalá. Igy jára a boldogtalan Ifju János király is a szultán Szulimán tutorságával: kicsinálta a magyar királyságból. Ezt bölcsen meggondolván Zrínyi Miklós, nem jovallá hogy a török császártól kérjenek succursust, hanem inkább a keresztény potentátusok közül valamelyikhez ragaszkodjanak. Mindenek felett tetszik mindnyájoknak a galliai hatalmas király Ludovicus XIV. Ki is jó kedvvel acceptálá a magyarok patrociniumát, régtől fogvan igyekezvén s keresvén alkalmatosságot hogy az austriai házba belekaphasson, és a római császárságot, melyért az elei is annyi száz esztendőtől fogva haszontalanul hadakoztanak, a maga familiájába bevihesse. De mivel Istentől nem vala elvégezve, haszontalan lön minden intentiója, és a szegény magyarok a galliai király protectiója mellett annál nagyobb nyomoruságban veszedelemben esének; a mint ide alább renddel meghalljuk.

Bizony dolog, ha az a két hatalmas, vitéz, okos magyar fejedelmek, Zrínyi Miklós és Wesselényi Ferencz, a mely munkát bölcsen felfogtanak vala, tovább is continuálhatják vala, talám a magyarok is jobban boldogulnak vala. De csakhamar kimutatá Isten, hogy nincs ő felségének kedvéből s akaratából a német császár ellen való insurrectio, hanem a magyar nemzetet a sok nemzetséges gonoszságért ostorozni akarja; mert ugyanazon esztendőben Zrínyi Miklós véletlenül meghala[10]. [1666.] Kinek halálát gróff Bethlen Miklóstól, ki akkor experientiae ergo Horvátországban, a bán Zrínyi Miklós mellett vala Csák-Tornyán, így hallottam:

A bán vadászai kimenvén ebéd előtt, több elfogatott vadak között hozának egy vadkant is; kit a bán eleiben vivén, kérdi Bethlen Miklóstól: „Öcsém uram! Erdélyben szoktanak-e termeni ilyen vadkanok?“ Bethlen Miklós megfelel: „Kegyelmes uram, Nagyságodot alázatoson követem, ennél sokkal nagyobbak is termenek.“ — A bán, mintegy megszégyelvén magát, mondja neki: „Ha tetszik kegyelmednek, ebéd után menjünk ki vadászni; meglátja kegyelmed, itt is, a horvátországi erdőkön találunk ennél nagyobbakot is.“ Azalatt az ebéd elkészülvén, a bán szokása ellen kedvetlen állapottal vala, nem tudván senki okát. Ebéd után megindulván feles puskásokkal, egész estig mind hajtatják az erdőket, és noha egyéb vadakot verettenek, de vadkant nem találának. Estve felé egybegyűlvén mind a vadászok, hogy haza menjenek a bánnal együtt, azonban egy jáger előfut, s mondja a bánnak: „Kegyelmes uram! ihol nem messze egy nagy öreg vadkant láttam.“ A bán örülvén neki, egy hoszu puskát veszen a kezébe s bémegyen egyedül az erdőbe, megparancsolván, hogy a többi másfelé álljanak lesben. Meglátván a vadkant, hozzá lő, meg is sebesíti; a megsebesedett oktalan vad, szokása szerént, egyenesen a bánra megyen, és mivel hirtelen a puskáját meg nem töltheté, oldalán

függő pallosát kirántja, s nagy bátran a vadkan eleiben futamodik s hozzája vág, de a vadkan agyarát találván, a pallosa ketté törik, és azon sebességgel a vadkan neki agyarkodván, az egyik lábát a bánnak erősen megsérti, mely miatt megtántorodik, de ugyan el nem esik. Nem levén már fegyver nála, küzdésbe indul a nagy oktalan vaddal, és a földre lenyomja s a hasára ül, a két fülét két kezével erősen megragadván, ugy hogy a vadkan alatta megsem mozdulhatott. Ha akar vala, könnyen kiálthatott volna, mert ott a sürüben nem messze állottanak lesben sok vitéz szolgái s puskásai, kik megsegélthetik, és a vadkant alatta megölhetik vala: de a régi híres vitéz ember szégyennek tartván egy vadkan megölésére segitséget hivni, midőn gondolkodik miképen ölhetné meg, jut eszébe, hogy az övében hüvelyestől volna kése; azért egyik kezéből a vadkan fülét kiereszti, hogy kését kivonván a torkába verje; a vadkan is, tágulván egyik füle, erősen megrázkodik, és hirtelen a bán a vadkan hasáról a földre leesik, a vadkan is hevenyében hozzája vág agyarával, és a torkát kiszakasztja.

Ebben semmit nem tudtanak a vele valók, de midőn az előszöri lövés után annyit késnek abban az erdőben, nem tudván mire vélni a dolgot, arra felé sietnek, szintén akkor érkezvén oda, mikor már a földön feküvő bánnak a vadkan torkát kivágta volna. Megbusulván a szolgái, a vadkant ugyanazon helyben megölik, a bánt pedig a földről felemelik; kinek torkán levő nagy sebét mikor meglátnák, a maga keszkenőjével be akarván kötni, a szinte megholó nagy vitéz bátor fejedelmi ember azt mondja szolgáinak: „Semmi, édes fiaim, semmi; ne kössétek be;“ annál többet nem szólhata, hanem meghala. Kinek holttestét hintóra tevén, nagy sirással Csák-Tornyára beviszik, ott temeték el, nemcsak Horvátországnak, hanem egész Magyarországnak, sőt az egész kereszténységnek nagy keserűségével. Igy vesze el véletlenül a hatalmas vitéz fejedelem, a ki teljes életében annyi véres harczokon forgott, a ki annyi sok vitéz pogányokat maga kezével levágott; egy oktalan utálatos vadkan végezé életét olyan dicsőséges fejedelemnek, kinek mása akkor a magyar birodalomban nem vala. Igy játszodtatá meg Isten a magyarok intentióját s elvevé szemek elől azt, a ki az ő szabadságokot vitézi erejével s nagy elméjével helybe állíthatja vala.

Vagyon olyan hír is, hogy az austriai udvar, megértvén titkon Zrínyi Miklós szándékát, hogy a magyarokat a császár ellen fel akarná lázasztani, mivel nyilván s erővel nem mernek vala belékapni, alattomban egy német jágert nagy fizetéssel fogadtanak volna meg, a ki Zrínyi Miklós szolgálatára kötelezvén magát, mind keresett alkalmatosságot, hogy valahol vadászatban meglőhesse; és mikor látta volna, hogy a vadkannal tusakodnék, egy sürühelyről, mintha a vadkant akarná meglőni, ugy lőtte volna meg a bánt főben, s a miatt kellett volna meghalni. Igaz-e, nem-e? én bizony nem tudom; a mint hallottam ugy irtam meg.

Zrínyi Miklós véletlen halálán, a mint illett, felette igen megszomorodván a császár ellen confoederált magyar urak; midőn látnák mely nagy csorba esett az ő dolgokban Zrínyi Miklós veszedelmével, ujobban tanácskozni kezdének egymással, mit kellenék cselekedniek, tartván attól is, ha kitudódik szándékok, egyenként őket a német császár mind megfogatja és megöleti. Azt végezték azért, hogy az elkezdett dolgot tovább is continuálják. Wesselényi Ferencz palatinus Zrínyi Miklós tanácsát mindenkor előtte forgatván, most is nem javalja vala, hogy a törökkel tegyenek confoederatiót, de midőn Zrínyi Péter ifju ember levén, Nádasdi Ferencz penig, a mint az exitus megbizonyitá, félénk ember, ugy az Első Rákóczi Ferencz is experientia nélkül való, Frangepánnal s a több azon ligában levő magyar urakkal együtt azt kezdék forgatni, hogy a franciai király messze levén Magyarországtól, a mig onnan a segitség elérkeznék, addig elütnék a németek a roszat a magyarokon, hanem legjobb volna a török császárhoz folyamodni, kinek mind nagy

[1667.]

hatalmas ereje volna készen, mind penig Magyarországban a véghelyekben kész tanult hadai, kik a némettel való hadakozást gyermekségektől fogva gyakorlották. Azért reá vevék a palatinust, hogy követeket expediáljanak mind a császárhoz Konstantinápolyba, mind penig a fővezérhez, ki akkor Creta szigetében Candia várost szoroson obsideálta vala, a mint hogy azon esztendőben meg is vevé a Velenczésektől, a kereszténységnek nagy kárával. A követek elindulván, mind a török császárhoz mind a fővezérhez re infecta járának; azalatt a palatinus is véletlenül meghala [11]), és a magyaroknak minden dolgok fenekestől felfordula.

Vala akkor fővezér ama hires Küprüli török familiából való, kinek mikor a magyarok követségét előbeszéllették volna, egy darab ideig hallgatott, azután kérdé tőlök: „Van-e nyolczvanezer fegyvert fogható magyar köztetek?“ A követek mondának: „Igen is leszen, hatalmas fővezér.“ Megneveti magát s feleli: „Nem igaz, mert én tudom jól, Magyarország mint áll; de ha szintén volna is, ha azok egy harczon elvesznének, állithattok-e ujabban nyolczvan ezer fegyveres embert elé?“ A követek nem tudván mit felelni rája, mondá a fővezér: „Menjetek vissza, mondjátok meg azoknak a kik titeket hozzám küldöttenek: jól ismerem én a német királyt, mert a hatalmas császár táborának is sokszor gondot adott mezőben; azért a mig én élek, nem javallom hogy hatalmas császár a békességet felbontsa vele. Titeket is jól ismerlek: mert soha nem nyughattok, mindenkor válagottok az uratokban, s azon igyekeztek, hogy hatalmas császár szakállába kapassátok a német királyt. S nem veszitek eszetekbe, ha az a két hatalmasság egyben vesz, ti romlatok el a két fél között, s mikor megbékélnek is, a ti romlásotokkal békélnek meg. Az én tanácsom az: üljetek veszteg s legyetek hívek az uratokhoz; most hatalmas császárnak nagyobb gondjai vannak a ti dolgotoknál; várjatok Istentől s az időtől; mikor hatalmas császár rá érkezhetik, gondja leszen reátok.“ Ezt mondván, a követeket felkaftányoztatja és békével visszabocsátja. A mely követek a császárhoz mentenek vala, azok is egyéb válaszszal nem járának hanem: hatalmas császár minap békéllett meg a német királylyal husz esztendeig, hite ellen fel nem bonthatja; a magyarok lássák, magoktól mit tehetnek, de jobb volna ha nyugodnának.

Már a confoederatus magyarok, kezeken tartván a török segitségét, a franczia király is más részről biztatván, csak fogjanak hozzá a dologhoz, mind pénzzel, mind haddal megsegélte őket, holond indulatból melyeszteni akarák a madarat, a kit meg sem fogtanak vala. Mert Rákóczi Ferencz Felső-Magyarországban, a holott nagy birodalma vala, és minden ott lakó magyaroknak szeme reája vigyáz vala, kifokasztá a rebelliót, a császár generálisát Starenberget keresztelőbe hivatván komának, a vendégség után arestáltatá, és mindenütt parancsolatot ada ki, hogy valahol németeket kapnak, fogják, öljék, vágják; tul penig Horvátországban Zrínyi Péter, a bánságban bátyja halála után succedálván, Frangepánnal együtt megindíták a dolgot, a stíriai generálist is, gróf Tiffenbakot, noha német vala, sok igéretekkel eláltatván és magok mellé hajtván, sőt a császári udvarban is valának nagy ministerek, kik alattomban Zrínyi Péterrel correspondeáltanak, a mint, többi között, az Aulae Cancellarius Lubkovicz fejedelem és mások [12]). [1668.]

A római császár Leopoldus, ki ezelőtt két esztendővel házasodott vala meg, feleségül vevén közelvaló atyjafiát, a hispániai király leányát, Margarétát, szintén akkor az imperiumbeli közönséges gyülésre Ratisbonában készül vala menni, mivel a franczia király is, a burgundiai herczegséget praetendálván felesége jusán (noha hamissan, mert annak solenniter sub verbo regio renunciált vala), nagy hadi apparatussal készül vala a spanyol király ellen, tudván azt, hogy mind a császár a spanyol királyt, mind az Imperium a burgundiai herczegséget, kételenség alatt tartozik megsegélteni, és annak alkalmatosságával az austriai ház ellen fegyvert foghat.

Ugy is lőn, de megadá az árát utoljára a mi időnkben. Midőn penig a császár megértette volna a magyarok motussát, maga nem mene el az Imperium gyülésébe, hanem bizonyos követeit küldözé, kik által a magyar motusokot remonstrálá, Nádasdi Ferencznek elfogatott levelét is, melyet Styriába küldött vala Tiffenbacnak, oda küldvén az imperiumbeli fejedelmeknek; mely levélben Nádasdi a németeket békafogóknak nevezvén gyalázatoson, felette igen abalienálá a német fejedelmek elméjét a magyaroktól. Elannyira nem jó nem csak egy nemzetet, hanem még csak privata nagy personát is mocskos szókkal becsteleníteni, mert a nagy emberek akármi ellenek való cselekedetet is könnyebben elszenvednek s elfelejtenek, mint egy gyalázatos szót vagy irást; a mint a mostani utolszori motusban is Második Rákóczi Ferencznek német császár ellen iratott mocskos pátensei több kárt tevének a magyarok dolgaiban mintsem hasznot.

Azalatt a magyar uraktól expediáltatott követek visszajövének mind a török császártól, mind a fővezértől, megbeszélvén követségeknek haszontalan voltát; melyen mindnyájan elijedének; és midőn túl is a franciától igértetett segitség sohunnan nem jöve, desperatióra juta nyavalyásoknak dolgok, és nem tudnak vala mihez fogni, látván hogy hirtelenkedtenek a dologgal és bolondul fogván hozzá, bolondul is fogják hasznát venni.

Ebben az esztendőben, minekutána az atyám, Cserei János, egynéhány esztendeig főasztalnokságot viselt volna a fejedelem udvarában, elbucsuzék tisztétől, és Csíkban Mádéfalván, néhai dicséretes emlékezetü Cserei Mihály leányát, az anyámot Cserei Juditot feleségül eljedzé, és januáriusban, ugyan Csíkban, a lakodalma meg is lőn. Az atyám akkor volt 26 esztendős, az anyám penig 19 esztendős. Az anyám anyja volt a híres öreg Apor Lázár leánya; Apor Lázár édes anyja volt Lázár Borbára, az öreg Lázár András leánya; az első felesége, kitől való az én nagy-anyám Apor Ilona, volt Nagy Borbára, ama nagy híres főembernek Nagy Menyhártnak leánya. Grőff Apor István a nagy anyámmal egy testvér apával; az Apor-familia penig a Székelységen eleitől fogva nevezetes régi uri familia volt. Emlékezem reá, mikor egyszer Fejérváratt létünkben az erdélyi Bánfi és Bethlen urak mind háta megé szegény urnak, grőff Apor Istvánnak, mind penig szemében hánnák a magok familiájának régiségét és gyaláznák az Apor-familiát: megbusulván, lejöve, szállására hivatá a két fejérvári káptalanokot és monda nekiek: „Édes atyámfiai, kérlek, hányjátok fel a káptalanbeli leveleket, lássátok meg, találtok-e valami mentiót az én genelogiámról; fáradságtokot hiába nem hagyom." Mintegy három hét mulva ihol jőnek a káptalanok, s hát rá találtak egy grőff al-torjai Apor Sándor donátiójára függőpecsét alatt, melyben in anno 1373. egy szolgájának Szárazpatak nevü faluban két sessiót ad inscriptióban; más levelet is hozának in originali, melyben törvénybeli processus vala ugyan grőff Apor Sándor ellen egy nemes ember megveretéseért. A szegény ur a káptalanokot tisztességesen megajándékozván, az original leveleket tőlök kezéhez vevé, és felmenvén a Guberniumba, producálá előttök, azt mondván, „Urak! ti mindenkor a magatok familiáját hántorgatjátok s az én familiámot gyalázzátok; ihol én az én familiámnak régi uri genelogiáját világoson megbizonyítom; mutassatok nekem a magatok familiájának régiségéről hasonlókat." Az urak egymásra nézvén elpirúlának, és soha többször familiát Apor István előtt nem hántorgattak; az ur penig az originálokat ugyanazon káptalanok alatt pecsét alatt transumáltatá s magánál tartá, az originálokat penig ad conservandum kezekhez adá; én is pariáltam mindenik levelet, s nálam megvadnak. Az öreg Apor Lázár fiai valának: Apor András, ennek fia, Apor Ferencz; Apor Ferencz fiai: Apor Farkas és Lázár; leányi Apor Margit, Abaffi Gáborné, és Apor Borbára, ifju Tordai Ferenczné. Apor Lázár sine semine deficiált; Apor Ferencz s Apor Mihály, ezek is deficiáltanak; grőff Apor István, ez is deficiált; Apor János, ennek fia Apor Péter, a ki

most háromszéki főkirálybiró; leányai: a nagyanyám, Apor Ilona, Apor Borbára, öreg Tordai Ferenczné, Apor Judit, Pünkösdi Mihályné. Az anyám atyja, az öreg Cserei Mihály, Rákóczi György idejében görgényi főudvarbiró volt, azután a Rákóczi és Barcsai Ákos disturbiumiban csíki kapitányságra választatott, melyet megirígyelvén Lázár István, ki főkirálybiró vala, noha közel való sógora vala, a gyergyói tolvajokkal rá mene, s mádéfalvi házánál mindenét felprédáltatá, magát Gyergyóba bevitetvén, istentelenül, törvénytelenül fejét véteté. De megfizete Isten neki is, mert ötet is megfogatá Apaffi Mihály fejedelem, s ott döglék meg a vérengező rosz ember a vasban, Déva várában [13]. Az anyámnak atyja Miklósvárszéki nagy hirü Cserei Miklós volt, a kit mind e mai napig is nagy dicsérettel emlegetnek azon a földön; annak az atyja Baróthi Cserei János volt, kinek felesége vala a szülőanyám Henter Margit, ama nagy főembernek, az öreg Henter Andrásnak leánya. A nagyatyámnak Cserei Miklósnak öt fia volt: Cserei György, Farkas János, az atyám Mihály, és Miklós, és egy leánya Kata. Mihály, Miklós ifju legény korokban halának meg, ugy a leány is. Cserei Györgynek szép fiai valának, mind meghalának. Cserei Farkasnak három fia marada életben: ifjabb Cserei Farkas, Cserei János, ki Sárosi János ur leányát vette vala el feleségül, és László; leányi: Zsuzsánna, Nemes Gáborné, Éva, Miksa Istvánné, ki elsőben Boér Sámuelné vala, és Krisztina, elsőben Inczédi Zsigmondné, azután Hokmár Jánosné. Cserei György leányai: udvarhelyszéki kajdicsfalvi Török Istvánné, Török Gáborné, Koncz Boldizsárné, és háromszéki leszfalvi Bodor Mihályné. Ebben az esztendőben 21-ik octobris Csíkban Rákoson születtem e világra; az atyámnak penig nálam kül még van egy fia, Cserei János, ki most general Chusáni szolgálatában vagyon; három leánya: Erzsébet, ki nagy-enyedi Borbereki Dániel felesége, Judit és Ágnes, kik megbolondulának, holmi német tisztekhez menének az atyám akarata ellen; úgy is vevék hasznát. Hogy penig mind az atyámról, mind az anyámról Cserei familiát emlitek, abban senki meg ne ütközzék, mert nem egy familia, hanem különösök, nem is volt semmi atyafisága egyik familiának a másikhoz az atyám házassága előtt. Vala még egy Klára nevü leánya is az atyámnak, a ki kisded korában Csíkban meghala vérben.

[1669.] De hogy visszatérjek a magyarországi motusokra, midőn a magyarországi német császár ellen confoederált urak reménségekben megcsalatkozván, fluctuálnának, legelsőben is az Első Rákóczi Ferencz renunciála a confoederatiónak; kinek hajlandóságát látván a jezsuiták, szokott mesterségek szerént melléje ereszkedének és biztatni kezdék, csak változtassa religióját és legyen pápistává, a császártól neki gratiát szerzenek és minden jovaiban, jószágaiban manuteneálják. Vette vala penig feleségül magának a bán Zrínyi Péter leányát, Helenát, ki annakutána, Rákóczi Ferencz halála után, gróff Tökölyi Imréhez ment férjhez. A nyavalás boldogtalan ifju fejedelem, életének conservatióját feljebb becsülvén lelkének idvességénél, ijedtében compromittálá magát, és azt az igaz reformata religiót, melyet dicséretes elei annyi sok fáradsággal s vérek hullásával oltalmaztanak, hitetlenül elárulá s pápistává lőn; a jezsuiták penig a császári udvarban, kinek már directióját kezekre vették vala, addig fáradának, mig életének gratiát nyerének; de a jovaiban közel sem manuteneálák ugy a mint fogadták vala. Mert minden fejedelmi kincsét, melyet nagyatya s édes atyja az erdélyi fejedelemségben gyüjtöttenek, és Erdélyből Patakra kitakarítottanak vala, a német császár commissáriusi confiscálák és Bécsbe általhordák; mely is készpénzül, gyöngy, drágakő, arany s ezüst marhákból állván, egy milliót könnyen superált. Teljes életében gyalázatos lön állapotja, semmi tisztre nem promoveáltaték, annyi hasznát vevé a jezsuitákkal való czimborának; ők is penig fáradságok jutalmát dupláson megvevék rajta, és a micskéje megmaradott vala a confiscatiótól, a szentség-

nek álorczája alatt kicsalák a kezéből, s a magok szerzeteket meggazdagiták belőle [14].

1670. Már a császár, Rákóczi Ferencz meghódolásával Felső-Magyarországot láttatott vala megcsendesiteni, de még Horvátországban Zrínyi Péter és Frangepán, Alsó-Magyarországban penig Nádasdi Ferencz a többivel együtt grassálnak vala. Kihez képest fegyverrel nem akarja vala a bécsi udvar Zrínyi Pétert ijjeszteni, gondolván, hogy az ő kezében is sok fegyver levén, opponálná magát, és ex desperatione a törökkel coujungálván magát, a lassan égő tüzet annál inkább fellobbantaná. Hosszas tanácskozás után practicához nyulának. Vala Bécsben egy Forstal nevü pater, kinek Zrínyi Péternél nagy ismeretsége s confidentiája vala; ezt bérlék meg alattomban, s ki kezdék küldözni Zrínyi Péterhez, mindent igérvén általa nekie, nemcsak életének s jovainak gratiát, hanem még promotiót is, csak hagyjon békét a magyarok rebelliójának és igyekezzék annak megcsendesítésében. Pater Forstal credentionalis leveleket vevén mind a császártól mind a ministerektől, elment Zrínyi Péterhez, és midőn sok esküvésével lecsalta volna lábáról, elsőben a maga fiát adá melléje, hogy Bécsben elvigye a császárhoz, és ha a császár ugy kivánja, maga is assecuratoria alatt oda megyen. Elvivék az assecuratoriát neki, becsalák nyavalást Bécsben, s ott mindjárt árestálák, Frangepánnal együtt, kinek testvérhuga Zrínyi Péternek felesége vala. [april 18-d.]

Lobkovicz fejedelem, a ki alattomban correspondeált vala Zrínyi Péterrel, hogy inkább az ő dolga ki ne tudódjék, legmérgessebben kezdé magát viselni a rab urak ellen, és a jámbor Leopoldus császárt elaltatá hogy törvényt láttasson reájok s ölesse meg őket. Noha a császár egész esztendeig mind halogatá, nem akarván olyan nagy uraknak vérekben fertézni: de a mellette levő magyargyülölő minister német urak csak rávevék utoljára. Azalatt a császár general Sporkot nagy haddal küldé le Magyarországba; ki is az erősebb várakba és városokba német praesidiumot szállit be, és mindenfelé szoroson kezde vigyáztatni, hogy a confoederatus magyar urak el ne szaladhassanak. Nádasdi Ferenczet is szép mesterséggel Bécsbe felhivák s ott árestálák is [sept. 3-d.].

1671. A császár azalatt az egész Magyarországban patenseket küldöze ki, melyek által mindeneknek, valakik azon motusokba elegyedtenek vala, ha a fegyvert leteszik és magokat submittálják, örökös gratia és amnestia igérteték [april, 22-d.]. Melynek hivén sokan, midőn a nagy félelemtől megszabadultaknak tartják magokat, és kiki maga jószágába s házához is szállott volna: elsőben a császár Kassa városát fortificáltatván és a város mellé erős citadellát kezdvén épitetni, Pozsonyba országgyülést hirdet [15]. Ott mindenekelőtt a minapi rebelliót kezdék kikeresni, kik voltak inditó okai és kik a complicesek. Ugyanott sok urakat, főembereket, nemeseket, a kik jelen valának azok közől, árestálának, s imide amoda, a praesidiált várakba rabságra elvivének. Akkor kezdék késő károkkal megtapaaztalni, a gratiának mi hasznát vették. Mikor már a magyar nagy urak kézben volnának, Bécsben a császár delegatum judiciumot instituála, kinek praesese vala egy Rottal János gróff német úr; azok eleibe citáltatának a rab urak, és sokszori examen után condemnálák nyavalásokat [16].

Semmi ezen siralmas állapotok között nem esék nehezebben mind a magyar rab uraknak, mind az egész országnak annál, hogy a császár nem magyar törvény szerént, nem is magyar magistratus előtt, hanem német nemzetből álló delegatusok előtt, austriai törvény szerént, mely sokkal különbözik a magyar törvénytől, láttata és mondata sententiát reájok; holott eleitől fogván afféle motusokban és casusokban a magyar királyok hitesek voltak arra, hogy országgyülésében, publice, magyar törvény szerént láttassanak törvényt afféle személyekre, levén világos articulusok a decretumban, melyek szerént mind fejeket mind jószágokat el szokták veszteni, a kik a királyok ellen fegyvert fognak. Melyről noha eleget supplicálának a magyarországi statusok, és a császár mint kegyes

jámbor ember, könnyen reá is hajol vala, de a német udvar ministerei, halálos gyülölséggel levén a magyarok ellen, és a megfogatott rab urak jószágaira ahétozván, a császár elméjét elforditák. Csak elé kelle állani a delegatum judicium eleiben, s igy rontaték meg a szegény magyarok törvénybeli szabadsága is.

Látván Zrínyi Péter a fejére következendő veszedelmet, elbusulván azon, mely álnok practicával csalatott le lábáról pater Forstal által, és a császár assecuratoriája ellen feje s jószága koczkára hányatott: olyan levelet ír rabságában a császárnak (a mint Henricus Breverus Universalis Historiájában nyomtatásban vagyon), melyet senki, kivált a ki magyar, szánakodás nélkül nem olvashat. Szemére hányván a császári udvarnak, hite ellen mint csalatott és fogatott meg, a többi között azt irja deákul, melyet én magyarra fordítottam:„ De ámbár — ugymond — nekem elmém lett volna is a rebellióra, mindazáltal a Felséged szavának szentnek és változtathatlannak kell lenni. Még a töröknek és pogányoknak adott hitszegést is Isten gyakorta keményen megbüntette; a maga szavának az austriai ház mindenkor oly szoros megtartója volt, hogy inkább akarta gyakorta magát nagy romlásra kitenni, mint sem hitét megszegni. Ebben fundáltatik minden nemzetségek jusa és az egész emberi nemzetnek társasága s egyesülése. A hit és kegyelmesség két erős oszlopi a Felségtek méltóságos házának, mely is addig el nem romolhat, valamíg a hitadás fel nem fordittatik. Maga Felséged az előszöri nekem küldött levelében a zágrábiai püspök által, csalhatatlanul igérte elébbeni kegyelmességének continuálását, söt a felett újabb favorát, a mely bizonyára nagy és igen kiterjedő engedelmesség, és minden meglött dolgoknak elfelejtése. Lobkovicz fejedelem, Felséged első ministere és császári udvarának főhopmestere, nagyobb megkülönböztetéssel és magyarázattal Felséged neve alatt Magnus Marcus Forstal augustiniánusi barát által tett nekem arról igéretet, hogy engemet semmiképen rebellisnek nem tartanának vagy hitetlennek, semmi bántódásom nem lenne sem életemben, sem jovaimban, becsületemben, szabadcságomban, tisztemben, hivatalomban, méltóságomban vagy privilegiumimban, ha idején engedelmeskedem, ha a fiamot zálogul, ha charta biancámot kezemmel subscribálván, az én Felségedhez való hűségemnek és engedelmességemnek bizonyos jeleül, Felségedhez sietve elküldöm; igéretet tett nekem a váradi vagy carlstadiensi generalisságról úgy, ha a bánságnak renunciálok; igéretet tett, hogy az én házamnak adósságát negyvenezer forintig megfizetteti; azt igérte, hogy az én familiám dolgai a Felséged udvarában szerencsés előmenetellel folynak; és ujobban azzal biztatott, hogy ő engemet, mint kedves atyafiát, soha el nem hagy, mivel minthogy akkor Krisztus urunk szenvedéséről irt historiában az olvastaték vala, hogy szent Péter háromszor megtagadta Krisztus urunkot, mégis poenitentiát tartván, semmi ötőle el nem vétetődék, hanem inkább az apostoloknak fejedelmének tétetett; ugy lenne az én dolgom is ha megtérnék. Hozzá advén előbbenni szavaihoz azt is Lubkovicz fejedelem, hogy ő soha senkit meg nem csalt és mindenkor maga szavának állott, az austriai kegyelmesség véghetetlen. Ezeket többire hittel erősitette nekem báró Hocher uram, a Felséged udvari cancellariusa, a conferentián beszédét elkezdvén, az én igaz érdememnek megujulásáról azt mondván, hogy az én esetem nekem semmit sem fogna ártani, és nem csak jutalma adatnék az én mostani megtérésemnek s engedelmességemnek, de még a következnék, hogy az én megtérésem után a Zrínyi szűz és meg nem fertéztett hűség, és mind az én familiámnak dicsőséges érdemei, mind az enyém, melyek mintegy elnyomattanak vala, ujobban megelevenednének és nagy jutalmat nyernének; a mint Isten szokott a bűnösökkel cselekedni. Ezeket s ezekhez hasonlókot, melyeket rövidségnek okaért elhallgatok, sok szókkal magasztalta előttem a fennevezett pater Forstal. Melyhez képest egymással igy beszélgetvén és kezünket

egymásnak beadván, mind a fiamot mind a charta biancát kezébe adtam, azt mondván utoljára neki: hogy én kész volnék őket Bécsbe követni, ha Felséged ugy parancsolja. Ugyanazont igérte nekem a maga szájával a méltóságos fejedelem Lobkovicz báró Hocher jelenlétében, mikor Bécsben nála voltam audientián, csak hogy a felső-magyarországi háborúságot az én levelemmel lecsendesiteni segéljem. A melyet meg is cselekedtem, a vejemnek irván levelet. Az Isten azoknak sziveket ugy meglágyitotta, hogy az én együgyü irásomra mindjárt Felségedhez meghódoltanak, és azonnal gróf Starenberget elbocsátották a rabságból. Ezeket, ugymond a fejedelem, édes bátyám uram, ha véghez viszitek, igérem én is nektek szentül minden vétketeknek egész bocsánatát, szabadulástokat, ő felségénél a császárnál levő előbbeni gratiátokat, minden jovatoknak egészlen visszaadatását, becsületet, tisztességet, az előszöri vacans generalatust, egy szóval még titeket nagy emberekké teszlek. A kik tudják, mely kevés számu volt a Felséged hada, a kik tudják, hogy tizen azon szoros uton eleibe állhatnak száz embernek: nem tagadhatják, hogy én azzal a levelemmel anynyi érdemet szerzettem magamnak, a mennyi a magyar dolgok iránt szerencsés előmenetele Felségednek nagy hasznára vala. A charta bianca-adásban, megvallom, egy keveset kételkedtem, hogy igazán megvalljam, holott az mind életemnek mind halálomnak sententiáját, mind penig a nekem tett igéreteknek visszamondását magában foglalhatná, és csudálom vala, miért kivánják azt tőlem. De midőn pater Forstal azt felelné: nem kellene semmit gyanakodnom mikor olyan kegyelmes császárral volna dolgom, mert a charta biancát azért kérik tőlem, hogy az által a nekem tett igéretek annál erősebben confirmáltatnának: én minden haladék és félelem nélkül kezébe adtam. Annakutána midőn pater Forstal itt Bécsben a velem való beszélgetésre hozzám bebocsáttatott volna; kérdezgetni kezdém a charta bianca felől és arra mit írtanak volna; azt felelé: a maga tulajdon kezével ő a fejedelem belső házában azt irta volna reája, a mit neki a fejedelem parancsolt; a fejedelem penig egyebet nem kivánt, hanem hogy kössem arra magamot, hogy személyem szerént Bécsbe jövök, és ha kik társaim voltanak, azokat kimondom, s a császár praesidiumát beveszem. Melyeket már én mind megcselekedtem. Hogyha azért Felséged a maga véghetetlen kegyelmessége szerént énvelem irgalmasabban bánni nem akar: ugyancsak meg kell maradni a charta biancának ugymint a császári Felséged utolszori végezésének. Hallom ugyan, hogy ezekre az én ratióimra némelyek ugy felelnek, hogy talán pater Forstal a maga különös hasznaért gondolta és költötte azokat a nekem szóval tett igéreteket; Lubkovicz fejedelemnek peniglen és az udvari cancellariusnak szavai nem elégségesek volnának, nem is tartoznék a császár azt mind megteljesíteni, a melyeket a ministerek igérnek; végezetre, a charta bianca által köteleztetem én, nem penig a császár. De az ilyen subtilitások professorokhoz illenek inkább a scholákban, és még az emberséges kereskedő rendek között sem szoktanak practicáltatni, annál inkább a császári udvarban, vagy midőn tractáltatnak fejedelemmel, királylyal és császárral. Pater Forstalnak hiteles levelei voltak a fejedelemtől, melyeknek nekem hitelt kellett adnom; ha pater Forstal roszul cselekedett, ha vétkezett, ha a maga jurisdictiójának határán túl lépett, melyet nem hiszek, lássa ő; az ő vétke nekem romlásomra nem tulajdonithatik, midőn megcselekedtem a mivel tartoztam. Volt dolgom Lubkovicz fejedelemmel és udvari cancellarius urammal, a mennyiben közönséges személyek és a császárt repraesentálják, s ő Felségének legelsőbb ministeri; azért az ő szavok énnálam a császár szava gyanánt vagyon. Hasonlóképen a charta bianca által való kötelezés kölcsönös és egymással egyenlő; miért ugyanis különben a császár csak azon punctumokat iratta oda és nem másokat, hanem hogy azokkal megelégedni akart. Az ilyen subtilitások utat nyitnak mindenféle hitnek megszegésére; a császári sas nem fog

legyeket, és a császári szent szókat szentül és helyesen s kegyelmesen kell magyarázni, nem penig olyan subtilitások szegeletébe szorítani. Hogy a nekem tett igéretek, a nekem adott bocsánat és hit mellett nincsenek ragasztatva olyan formalitások vagy olyan jusnak helyei, a melyekben sem én soha nem forgottam, sem penig az olyanokkal a királyok és császárok, kik a törvényt csinálni, változtatni és megjobbítani szokták, nem sokat gondolnak, bizonyára nekem, a ki igazán folytattam a dolgot, nem praejudicálhatnak, és soha semminemü dolgát ugy meg nem bánta Carolus V., semmi dolgaért ugy nem is taxaltaték, mint azért, hogy az ő ministerének Granvellanusnak áltató szavaira a hassiai landgraviusnak hite alatt adott engedelmét kétségben hozta."

„Gondolja meg azt is Felséged kegyelmesen, hogy senki kettős büntetéssel nem büntettethetik; én penig annyi nekem tett igéretek után annyi és oly terhes büntetéseket szenvedek, a halálnál nekem nehezebbeket, becsületemben, híremben, jovaimban, szabadcságomban és ebben a hoszas rabságomban minden vigasztalás nélkül: hogy a magam igaz mentségemet is Felséged eleibe már nem terjeszthetem, sem egy értelmes emberrel is a magam állapotáról nem beszélhetek. És nem csak én szenvedek egyedül, hanem az én egész házi familiám és két ártatlan gyermekeim: a fiam, a ki a Felségedhez való nagy hivségeért, midőn hallotta volna a rosz híreket, jutalmot érdemlett volna inkább, sokáig raboskodott, és igy mind a tanulástól, mind egyéb virtusok gyakorlásától elmaradott. Továbbá szenvedünk országunk s édes hazánk Felségedtől szentül confirmáltatott törvénye ellen, mely azt tartja: hogy senki meg ne fogattassék, senki jovai ne confiscáltassanak, semmi büntetés addig ne legyen, mig annak rende szerént citáltatván, meg nem sententiáztatik, meghallván elsőben annak maga mentségére való szavait. Azt is tartja a mi hazánk törvénye, hogy a fiu ne szenvedjen atyjának gonoszságáért, hogy az egész familia ne fosztassék meg egynek vétkeért minden ősjószágatól; de mi eddig mind ezeket szenvedtük, és mivelünk executióval, confiscatióval kezdetett a processus; és igy a mely törvény másoknak használt, azoknak semmi könnyebbségére nincsen, a kik hüségeknek régiségével és szolgálatjoknak érdemével senkit magoknál feljebbvalót, magokhoz hasonlót penig igen keveset találnak. Méltóztassék Felséged kegyelmesen megtekinteni, hogy mi magyarok az imperiumbeli és más provinciák törvényéhez kötelesek nem vagyunk, Felséged penig a magyar törvények megtartására magát kegyelmesen hittel kötelezte, a melyek szerént igazságos és illendő dolog, hogy az én ügyem decidáltassék azok által, kik azokat a törvényeket tudják, és nem idegenek által."

„Ennekelőtte hat esztendővel megvették volna a tatárok Styriát, ha az én bátyám meg ne oltalmazza [17]); Sokolicz basa Carniolát, Croatiát hamuvá változtatta volna, ha én, elhagyatván general Avertpergtől, a ki bátorságnak okaért Labacumba szaladott, a törököt meg ne verjem, elfogván a harczon a basa testvér atyafiát[18]). Már penig ennyi fáradságunknak, hüségünknek az-e a jutalma, hogy gyökerestől kivágattassunk? hogy a mi vérünkkel keresett jószáginkkal idegenek töltözzenek? Ha az én gonoszakaróim attól félnek, hogy kiszabadulván boszut állanék rajtok, noha az haszontalan félelem, kész vagyok akárminemü cautiót és kezességet állitani, és én Istenemtől nem is kivánom bűnömnek bocsánatát, ha azoknak keresztényi módon meg nem engedem ellenem való vétkeket, és ha csak megemlékezni is akarok róla." Utoljára így végezi el levelét: „Mindezeket — ugymond — Felséged meggondolván, alázatoson könyörgök Felségednek, hogy magát a maga természete szerént való kegyelmes állapotára vigye vissza, tudniillik irgalmasságaról, és mind az én hivséges szolgálatomról, mind a maga Felséged nekem tett igéreteiről és szent szavairól megemlékezvén, kegyelmes szemeit fordítsa reám; ne gyalázza meg annyira az én Felséged házához mindenkor hív familiámot, söt nekem

engedjen azalatt szabadulást, a melyben az én ügyemet hazám törvényéhez értő magyarok előtt oltalmazhassam, és találhassak eszközöket, melyek által Felségedet hozzám megengesztelhessem, és több kegyelmességét is velem közleni méltóztassék, melyeket Felséged tud ilyen nyomorult állapotomban nekem szükségeseknek. Kiért Isten Felségedet boldogítsa."

Ezeket akarám leirni a Zrínyi Péter levéléből (mert a levél igen hoszu), hogy megtudhassa a ki ezen könyvet olvasni fogja, miképen csalatott meg a nagy vitéz uri ember, és noha mind a ratiók mind a szép könyörgő beszédek olyanok azon levélben, a kik könynyen akármely tyrannusnak elméjét is kegyelmességre hajthatták volna, annál inkább a jámbor Leopoldus császárt megengesztelhették vala : de az istentelen Lobkovicz és más ministerek, tartván attól, ha a császár kezébe akad a levél, könnyen gratiát nyerhetne Zrínyi Péternek, a levelet elsikkaszták.

A szegény Frangepán gróff is íra alázatos levelet a császárnak rabságából, melyben a többi között így könyörög: „Tekintse meg kegyelmesen Felséged irgalmas szemeivel az én virágzó ifju időmet, melyet ilyen éretlen koromban kell elvesztenem; fontolja meg Felséged kegyelmesen, hogy én szánakodásra méltó módon egyedül vagyok csak az én régi nagy familiámból, mely számlálhatatlan időktől fogva, mind Felséged császári házának, mind az egész kereszténységnek nagy hivséggel szolgált. És a mennyiben mind az én dicsőséges eleimnek nagy érdemei, mind az én Felségednek tett személyes szolgálatim elégségesek nem volnának, azt a fogyatkozást pótolja ki a felséged minden országokon dicsérettel kiterjedett nagy kegyelmessége, és engemet immár megholtat, az életre viszszahozni méltóztassék. A Felséged szolgálata mellett bizony meghalni soha nem irtóztam, mert kész voltam mindenkor a Felséged parancsolatára utolsó csepp véremet kibocsátani, de irtózom és reszketek annak meggondolásában, hogy hohér keze által gyalázatoson fogyassék el életem. Oh én szegény és boldogtalan ember! avvagy soha nem születtem vagy ennek előtte haltam volna meg!"

Gróff Nádasdi Ferencz hasonlóképen supplicála, de a mint feljebb is irám, a ministerek kezébe menvén elsőbben a levél, a császártól eltitkolák. Az egész magyarországi statusok is sok ízben könyörgének azoknak a nagy fejedelmi embereknek életek megmaradása iránt; mind haszontalan lőn, mert a német ministeriumból álló delegatum judicium sententiát pronunciála ellenek, és mind fejeket, mind jószágokat condemnálá. Mikor penig már a sententia kimondatott volna, és a császárhoz felvitték volna hogy subscribálja, elolvasván sírni kezdett, és pennáját kétszer is kezéből elhajította, nem akarván subscribálni semmiképen. De Lobkovicz fejedelem és a ministerek sok ratiókkal eláltaták a jámbor császárt : ha ezeket meg nem öleti, hanem elbocsáttatja, boszut állanának és soha ezek miatt a császár békességesen a magyar királyságot nem birhatná; ha penig ezeket megöleti, ugy megcsendesednek a magyarországi motusok, soha ennekutána egy magyar is a fejét fel nem meri emelni. Igy utoljára nagy nehezen subscribálá a császár a sententiát.

Vala akkor Magyarországban esztergomi érsek Szécsényi György [19], a ki különben is kemény és realis ember vala teljes életében; ki is, noha annakelőtte is sokat törekedett a rab urak szabadulásában, de megértvén, hogy a császár is már subscribálta a sententiát, felette igen megbusulván, minden audientia nélkül bemegyen a császárhoz, és nagy haraggal azt mondja : „Miért kell Felségednek ártatlan vért ontani? nem fél-e az Istentől?" A császár azt felelé: „Apám uram, ne szóljon Kgd többet, mert nincsen haszna." Az érsek annál inkább felgerjedvén, kezeit égre felemelé, s nagy felszóval kiáltja: „Száradtanak volna meg ezek az én kezeim akkor, mikor a magyar koronát Felséged fejében tették vala! Valóban szép híre neve leszen Felségednek az egész keresztény világ előtt." És el sem bucsuzván a császártól, az ajtón nagy furiával kimegyen; Lobkovicz fejedelem a kezé-

ben levő pálczáját utána hanyitja az érseknek; az érsek megfordul, és nagy sebességgel a pálczát felvevén, viszahanyitja épen a császár lába eleiben, s azzal lemegyen a szállására nagy szomorusággal.

A rab uraknak megizenik az udvarból, más napra halálhoz készüljenek. Látván a szegény Zrínyi Péter, nem lehet különben, meg kell halni, egy szép levelet ír a feleségének, melyet szóról szóra, rövid levén, leírtam, mert gyönyörűséges az olvasásra. Igy kezdi el levelét: „Anna Catharina, én gyönyörüségem. Midőn ezeket olvasod, a sirástól magadot megtartóztassad. Holnap tíz órakor nekem s a te bátyádnak fejünk elvétetik. Ma egymást megölelgetvén, egymástól elbucsusztunk; azért tőled is e világon örök bucsumot veszem. Megbocsáss, ha (melyet tudom hogy megtörtént) tégedet megbántottalak. Legyen Istené a dicséret, a halálra mind bátor s mind kész vagyok, és hogy semmit ne irtozzam, az Istenben való erős bizodalom munkálódja, a ki nekem életet adott, nekem meghalónak irgalmasságát nyujtja. Ő szent felségét én, a kihez holnapi napon menni bízom, szüntelen azon kérem, hogy a boldogult lelkek dicsőségében veled együtt az ő látásával örökké gyönyörködjünk. Egyebeket, vagy az édes fiamról vagy a mi jovainknak rendelése felől, hogy mit irjak, nincsen; mindeneket én az Isten akaratára bíztam. Mégis azon kérlek, a sirástól megtartóztassad magadot, ezt a kételenség parancsolta. Bécsújhely, az én halálom előtt való napon, die 29. aprilis, estvén 7 órakor 1671-ik esztendőben. Neked Isten és az én édes leányomnak Auróra Veronikának minden jóval légyen!"

A rab uraknak azért hóhér által fejeket szedeték, gróff Nádasdi Ferencznek Bécsben, gróff Tiffenbachnak Gréczben, Bónis Ferencznek Pozsonyban, gróff Zrínyi Péternek és gróff Frangepán Ferencznek Bécsi-Ujvárban. Mikor Zrínyi Pétert a fővételre kihozzák, és két jezsuiták jőnének mellette, nagyot fohászkodván mondotta: „Vajha bárcsak most egy kard akadhatna kezemben, hogy kezemen halnék meg s ne kellene hóhér keze alá mennem." A paterek csendesíteni kezdék, hogy a mit a kételenitő szükség hozna, azt békével szenvedné: igy nagy bátorsággal leüle a székben, és szemét sem engedvén hogy bekössék, bárddal a feje elütteték, s egy helyre temettetvén Frangepánnal együtt, holtok után is gyalázatos epitaphiumot irának temetések felében, ilyen szókkal: „A vak vezeté a vakot, és mind ketten a veremben esének." Minden jószágok confiscáltaték, s többire idegenek kapák el.

Igy veszének el a nagy dicsőséges vitéz magyar fejedelmi urak, a kiknek mind elei mind magok, sok esztendőktől fogva a pogányság ellen dicséretesen hadakoztanak harczoltanak és hazájokat a török tatár rabságától, pusztitásától, gyakorta vérek hullásával megoltalmazták; . . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . . és szomoru példabeszédben marada emlékezetek az egész világ előtt e mai napig. Ilyen szomoru vége lőn a császár ellen való támadásnak. Mint annakelőtte Isten, Bocskai s más magyar vindexek idejében szerencsésen boldogította vala intentiójokat a magyaroknak, most is Istentől meglehet vala, de nem akará, nem jovallá. Azolta is, noha nem szűnik a fegyver Magyarországból a német császár ellen, de ugy látjuk, nincs Isten mellettek; hiában iparkodnak, bolondul fáradnak, csak magokot s a szegény országot rontják, pusztítják, s nagyobb labyrinthusban ejtik a nemzetet. Mert Isten nem fegyverrel már, mint azelőtt, hanem patientiával s igaz megtéréssel akar minket felébreszteni régi szabadcságunk megnyerésére.

1672. Soha semmi dolog a magyarokot ugy el nem idegenitó . . . .
. . . . mint azoknak a nagy uraknak megöletése; ugy annyira, hogy e mai napig, e jelen való 1710-ik esztendeig,

nem szűnik, sőt napról napra lobog a magyarok motusa a császár ellen. Mert noha, a mint feljebb emlitém, a császár gratiája után, a kik fegyvert fogtak vala, mindenütt letették vala magokot, bizván az amnestiához; de minekutána a pozsonyi országgyülésében ujobban az urakot, főembereket megfogdosnák, annál inkább mikor az annyiszor emlitett uraknak fejeket szedték volna, ujabban neki busulának, kivált a felső-magyarországi magyarok, a kik közel levén a törökhöz, különben is mindenfelé nagy tágasság és pusztaság levén, nem oly könnyen kerithetik azokot kézre; hanem sokan egybenverék magokot, és szélyel vándorolni, kóborolni kezdének, sokan penig Erdélyben futának be, ugymint az öreg Bocskai, Petróczi István, Szuhai Mátyás, Szepesi Pál, Vay Mihály, Orlai Miklós, Kubínyi László, Kende Gábor és Márton, Farkas Fábián, Ruszkai András, Wesselényi Pál, a palatinus öcscse fia(ki is itt Erdélyben Béldi Pál leányát Zsuzsánnát vevé feleségül magának), és többen sokan, bizván ahoz, hogy itt magoknak nyugodalmas szállást találnak, nem is félnek vala Erdélyben a német császártól, mivel Erdély a török császár birodalma alatt vala akkor, és szintén akkor kezdett vala épülni a sok romlás, pusztulás, rablás után. Ezeknek bejövetele veszté el mind az erdélyi ős hazafiaiból álló urakot, mind penig az egész erdélyi szép fejedelemséget és szabadcságot, a mint ide alább meghalljuk. — Ebben az esztendőben az atyám fogarasi kapitányságra denomináltaték.

1673. Magyarországban penig, minekutána a római császárné meghalt volna, és a császár másodszor megházasodott volna az insprukbeli ausztriai főherczegnével, Claudia Foelicitással, megértvén, hogy Felső-Magyarországban az elaludt tüz ujobban fellobbant, és hogy a magyarok ismét feltámodtanak volna, sokan penig közülök Erdélyben beszaladtanak volna; tartván attól, hogy Erdély segitségével nagyobb motusokot inditanának: ujobban nagy hadat küld le mind németekből, mind magyarokból állót, grőff Copp és Eszterhási Pál (ki annakutána palatinussá tételék) commandója alatt. Kik is a kuruczokot (igy nevezik, a kik a császár ellen fegyverkednek, a mint feljebb is emlitem, Lengyel László király idejében támadott cruciatus táborról; a mely magyarok penig a császár hivségében vannak és a császár mellett hadakoznak, labanczoknak hivatnak, bizonytalan eredetből; némelyek ugy magyarázzák: Labancz azaz Lobbants, mivel a németek puskával szoktanak inkább harczolni mint karddal, a puskapor penig fel szokott lobbanni) üldözni kezdék, azoknak jószágokot pusztítani. De mind haszontalan lőn, mert a német hadak nehéz készülettel levén, a kuruczok penig természet szerént serények és gyorsak, mihelyt a német had közelitett, elállottanak előle, és igy hordozták alá s fel a német tábort az országban, harczot nem akarván állani, hanem farkas módon, hol a zsákmányosát mezőben, hol quártélyában a futrásiait a németnek fogton fogták, és igy a kétféle had jobban jobban elpusztította Magyarországot. Látván az udvar a dolgot, elvégezi, hogy egy helyet fortificáljanak, a hol mindenkor nagy praesidium legyen, és onnan a mint lehet, mind a körülvaló tartományokat oltalmazzák a kuruczoktól, mind az alá s fel lézzegő és kóborló magyarokot dissipálják. Mindenek felett Cassa városa itélteték alkalmatosnak; a melyet is erősen fortificálának, Eperjesről, Bártfáról és Szebenből minden munitiókot oda hordván, az eperjesi bástyákot pedig a város kőfaláig lerontaták; Nagybánya városának bástyáit a földdel egyenlővé tevék.

1674. Itt már a szegény reformatus magyarokkal ugy bánának a jezsuiták mint a farkas a báránynyal; mikor a farkas maga zavarván meg a forrást, rá fogá a szegény ártatlan bárányra a viz felzavarását, és megölé érette s megevé a husát. Ugy szintén Magyarországban is, noha a catholicus nagy urak, a mint feljebb megirám, kezdették vala a rebelliót, és a szegény reformatusok annakutána állottanak belé a dologban, minthogy ők is magyar haza fiai voltanak, kétség kivül kivánták s munkálódták a mint lehetett

a magyar status szabadcságának helyreállitását, mégis a jezsuiták esztekelléséből a császári udvarból keményebb sententia mondaték ellenek, s minden haladék nélkül executióba is vételék. Mert egész Magyarországban commissariusok menvén ki, mind azokat a templomokat és scholákat, melyeket annakelötte Bethlen Gábor, Bocskai István és az Első Rákoczi György a német császárokkal való pacificatiójoknak alkalmatosságával a reformátusoknak és evangelikusoknak assignáltanak, és azólta békességesen birnak vala, erőszakoson tőlök elvételének, és a liberum religionis exercitium, mely erős hit alatt mind a bécsi udvartól, mind az egész országnak négy statusból álló rendeitől solenniter confirmáltatott vala, tolláltaték, és a reformatusok minden vármegyében tisztektől priváltatának, ugy a szabad és királyi városokban az egész magistratus catholicusokból creáltaték s a reformatusok in perpetuum azokból kihajtatának. Noha némelyek közülök, feljebb becsülvén a világi haszontalan s elmulandó jókot az örökkévaló boldogságnál, hogy tisztekben s jószágokban megmaradjanak, hitek mellől elállának és pápistákká lőnek; s hogy megmutassák az Anti-Christushoz való hivségeket, nagy dühösséggel és baromi zelussal kezdék persequálni a szegény roformátusokot, épen azon processussal, a mint bánának a szegény csehországi reformátusokkal.

Nem lőn elég az Isten házának romlásával telhetetlen jezsuitáknak eddig való kegyetlen persecutio, hanem mivel szintén az idő tájban a császári udvarban beférkeztenek és az egész directiót kezekre vették vala; mely ekképen történék. A franciai király nagy aemulusa levén a császárnak, noha nagy potentia volna kezénél, mégis alattomban sok practicával próbálá ha a császár házát elveszthetné; a mint nem régen az első feleségétől való fiát a dajkája által (kit sok száz aranyokkal megbérlett vala), gombostüt szúrván a feje lágyába, megöletett vala, ugy a mellette való ministereket minden uton módon, sok ajándékokkal s igéretekkel próbálgat vala hivségekben megtántorítani, sőt, a mi szörnyebb dolog, a császár confessáriusát, ki szerzete szerént barát vala, titkon arra vevé, hogy mikor a császárt meggyóntatná, a megszenteltetett ostyát méreggel kenné meg, s ugy étetné meg a császárt. De az Isten kinyilatkoztatá a nagy gonoszságot. Mikor a jámbor császár meggyónt volna, és már a páter a mérges ostyát elévenné, hát az méregtől megszederjesedett; a császár semmit nem tudván a dologban, ex divino instinctu, nem akará az ostyát acceptálni, látván mely szederjes. A páter, azt állitván hogy a császár tudná a dolgot, térdre esik a császár előtt és megvallja vétkét; a jámbor császár még sem bünteté meg érette, sőt másoknak is akkor ki nem jelenté, hanem confessáriusát alattomban mind az udvarból, mind a városból kiküldé. És igy férének be a jezsuiták a császár mellé, s a confessariusságot elkapák, s azólta a külső directióban is beléávaták magokot. Kezeken levén azért a directio, nagy hűségnek és kegyességnek praetextusa alatt a császárt eláltatják: hogy a magyarországi rebelliónak fő inditó okai a magyar református és evangelicus papok volnának, mert azok a templomokban mikor praedikállottanak, szüntelen izgatták, ösztönözték a hallgatóikat, hogy a császár ellen fegyvert fogjanak; azért csak haszontalan dolog volna a külső embereket büntetni, sőt inkább a büntetést azok a papok érdemlenék; különben is, ha a császár a papokot az országból ki nem üzeti, addig semmiképen a magyarokat pápistákká nem tehetné, és valameddig az egész ország pápistává nem leszen, addig csendes birodalma az ausztriai háznak Magyarországban nem lehet; azonkivül is tartoznék a császár ex conscientia tamquam Rex Apostolicus az eretnekeket országából kiirtani, és szent István első magyar király hitére (kinek a császár successora volna) nolentes volentes megtériteni; soha penig jobb alkalmatossága a császárnak nem adatnék, mint most, a rebellio alkalmatosságával; melyet is megcselekedvén, mind Istentől bő jutalmát venné, mind a római pápának kedves dolgot cselekednék, kinek

patrociniumára nagy szüksége volna, hogy a francia király causáját a császár ellen ne tueálja; különben ha a császár elmulatja, ők Isten előtt magokat megmentik, mert a mi jó és hasznos dolgot ismertenek mind Isten dicsőségére mind a császári háznak megmaradására, azt ő Felségének eleibe adták. A jámbor és maga religiója mellett buzgó embert könnyen ráveheték efféle ratiókkal; nem is halaszták messze, mert a császár ugyanezen esztendőben Pozsonyban extraordinariára citáltatá a magyarországi reformatus és evangelicus praedicátorokat, és a törvénytételre pápista birák ülének le, a kik egyszersmind actorok is valának, s keresztény világon Krisztus urunk születésétől fogva addig az ideig sehol nem hallatott s nem practicáltatott szörnyű s irtóztató sententiát mondának a predicátorok ellen [20]. Mert midőn szemekre hánnák, hogy a községet a császár ellen rebellióra izgatták volna, noha semmit sem bizonyitanának ellenek, s ha bizonyitanának is, a magok páterei, jezsuitái, barátai fülig farkig valának bele keverve (de azokat vagy nem akarák vagy nem is merék a római pápától való félelem miatt bántani), azon kezdék erőtetni, hogy legyenek pápistákká, és igy minden vétkek condonáltatik, sőt a kik közülök pápista papságra akarnak állani, feleségeket, gyermekeket elhadván, gazdag parochiákban collocáltatnak, a többi penig ha secularis életet választanak, nagy tisztekre promoveáltatnak, ha penig nem, az országból proscribáltatnak, és a siciliai tengerre gályavonni küldettetnek, melynél nagyobb s nyomoruságosabb büntetés már nem lehet.

Akárki megitélheti, mely nagy anxietásban s próbában valának azok az ügyefogyott és minden emberi segitségtől megfosztatott nyavalyás praedicátorok; nem is lett volna csuda emberi mód szerént, ha olyan kisértetben megtántorodtanak volna; mert csak simpliciter is valakinek maga édes hazáját, feleségét, gyermekeit, jovait, tisztét elhadni, és semmi nélkül idegen országra bujdosni, keserves dolog, annál inkább oly irtóztató büntetésre vonattatni. De megbátorítá az Istennek szent lelke őket, és csak egy is nem találtaték, a ki vagy féltében vagy e világi jókhoz való szerelmében, Istenét megtagadná s dicsőséges religióját elárulná [21]; sőt a tudós istenfélő kegyes Selyei István pápai praedicátor és püspök, a többi között eléállván, nagy alázatosan azt felelé: „Mi soha a császár ellen semmit nem vétettünk, sőt a császári háznak boldogulásaért a templomokban Istennek mindenkor könyörgöttünk, szent Pál apostol tanitása szerént, a községet is a császár ellen való rebellióra soha nem inditottuk, sőt hogy a császár hivségében megmaradjanak, arra tanitottuk s intettük, tudván, hogy minden hatalmasság Istentől vagyon, és a ki azok ellen támad, Isten rendelése ellen támad. Mindazáltal, ha Istennek ugy tetszett s a császár ugy parancsolja, jó szivvel az ellenünk kimondatott sententiát elszenvedjük, gyönyörködvén abban, nem latorságunkért, hanem igaz religionkért üldöztetünk, elhivén azt, vagyon a mi Istenünknek hatalma, hogy minket a gályáról is a mikor akar, ki tud szabaditani; de ha ki nem szabadít is, soha ő szent Felségét meg nem tagadjuk, sem dicsőséges religiónkat e rosz világnak ideig való hasznáért el nem cseréljük." Csak meg nem dühödtenek a jezsuiták, látván az Isten confessorainak nagy bátorságát és constantiáját; azért a szép igéreteket kegyetlenségre forditván, a császár parancsolatából a kegyes praedicátorok arestáltatnak, és Leopoldban, Komáromban, Berenczben, Sárvárban, Kapuvárban, Iberhárdban, s más fortaliciumokban fogva vitettetnek, lábok vasban, kezek vas bilincsben, nyakok kalodában veretvén, pogány módon ugy nyomorgattatának, házoknál levő minden jovak, egyetmások praedára hányatván, feleségek, gyermekek a parochialis házakból gyalázatoson, csaknem mezitelenül kicsapatának, és mindenüve pápista papok collocáltatának, hogy a szegény reformátusokat tűzzel vassal, szép szóval erővel a római hitre megtéritenék.

Kevés idő mulva kiválogatának közülök egy nehány rab praedicátorokat, kiknek ne-

veket emlékezetre leirtam: 1. Selyei István püspök, 2. Komáromi István, 3. Al-Istáli György, 4. Körmöndi György, 5. Szalonczi Mihály, 6. Ujváry János, 7. Szomodi János. 8. Szodoi András, 9. Szentpéteri Márton, 10. Kálnai Péter, 11. Kopeczi Balázs, 12. Bátorkeszi István, 13. Krasznai Mihály, 14. Otrokocsi Ferencz (ez a gályáról megszabadulván, nem régen megbolondula s pápistává lőn, és sok mocskos könyveket íra a reformatio ellen, de megfelele neki Beniámin Vodofré, az oxoniumi hires reformatus professor in examine examinis Lutheri et sociorum eius; nálam megvagyon a könyv), 15. Kocsi Bálint, 16. Simoni Péter, 17. Csuszi Cseh Jakab, 18. Berekszászi István, 19. Tatai Sámuel, 20. Ladmoczi István, 21. Szent-Péteri István, 22. Más ugyan Szent-Péteri István, 23. Gömöri János, 24. Sallai János, 25. Szendrei György, 26. Rimaszombati János, 27. Tökölyi István, 28. Szentkirályi András, 29. Kállai János, 30. Kaposi István, 31. Szendrei Márton, 32. Miskólczi Mihály, 33. Szilvási István, 34. Kórodi János, 35. Füleki István, 36. Harsányi István, 37. Czeglédi Péter, 38. Huszti Mihály, 39. Jablonczai János. Ezek mind reformatusok.

Az evangelicusok közül: 1. Nicleczi Sámuel, 2. Nicleczi Boldizsár, 3. Leporinus Miklós, 4. Szodoni István, 5. Steller Tamás, 6. Thuróczi András, 7. Begányi Miklós, 8. Mazari András, 9. Mensatoris István, 10. Láni János, 11. Rafaides János, 12. Roháczi János, 13. Csutka János, 14. Johannides Philep, 15. Glogovinski János, 16. Szentmiklósi István, 17. Suviczki András, 18. Paulovicz Mihály, 19. Borhidai Miklós, 20. Göcz Mihály, 21. Illyés György, 22. Illyés Ferencz. Voltanak ezek mellett egynehány scholamesterek is. Ezek közül azért 41 személyeket példa nélkül való kegyetlenséggel Magyarországból kivittenek a sicíliai szigetnek, mely akkor a spanyol koronától elszakadott és a Gallushoz állott vala, recuperalására a római császártól segitségre küldetett Soldatok; kik közül hatan, a nagy sebek miatt, melyeket lábakon való nehéz vasak szerzettenek vala, megbetegedvén, Teati nevü városban elhagyatának, a többi penig Neapolis városban a gályára küldetének, Neapolisból hetet közülök siciliai tengerre vivének. Ég, föld irtózzál ilyen pogányi tyrannusságtól! Huszat penig a praedicátorok közül Leopoldus Kolonics, a ki győri püspök és a praedicátorok romlásának, fogságának császártól rendeltetett commissariusa vala, judási kalmárságból egy Constantinápolyból nem régen szabadult német officérnek ajándékoza (hallatlan dolog, kereszténynek keresztényt, papnak papokat barom módra eladni), hogy akár a gályára küldje s akár eladja vagy hová tegye, lássa. A német officér, ki strázsamester vala, megindítván azokat Gréczből, kettőt kettőt öszvebilincseztetvén bennek, gyalog hajtatta az Adriaticum-tengerre Tergestum nevü olasz városba, ott velek megalkudt, száz-száz tallért kivánván sarczban egyiktől; kik közül egynéhányat el is bocsáta, a többi ott maradván addig hogy a sarczot megszerezék; a minthogy meg is szerzék, s ugy szabadulának meg s Belgiumban menének.

Megértvén a belgák a praedicátorok dolgát, mingyárt postán küldöttenek Bécsbe a császárhoz, és megparancsolták a Bécsben levő residenseknek, hogy a császárhoz felmenjen és a papok causáját forgassa. Mivel penig már akkor a burgundiai herczegség miatt a spanyol király és Gallus között hadakozás indult vala, a római császár is mint ausztriai erczherczeg, a spanyol királyt, ki is ausztriai házból való, segiteni igyekezék vala, magokra elégsegesek nem levén, a belgákat, kik hollandusoknak is hivatnak, confoederatióra vették vala (mert azoknak vizen nagy erejek vagyon), ezek penig többnyire mind reformátusok és religiójokhoz felette buzgó emberek. A belgák residense az ő principálisainak levelével együtt a császárhoz felmegyen, és nagy bátran a levelet megadván, azt mondja a császárnak: „Szentséges római Imperátor, az én hatalmas principálisaim, a belgiumi Ordok, felette igen álmélkodnak a Felséged dolgain, minemü hallatlan és keresztény potentátushoz illetlen keménységgel, a magyarországi református

papokat ártatlanul Felséged proscribáltatta, és a spanyol tengerre gálya-vonni küldötte. Azért Felségedet általam kéretik a hatalmas Ordok, parancsoljon Felséged azoknak az Isten szent szolgáinak szabadulások felől, sőt házájokba s hivataljokba Felséged méltóztassék őket restituáltatni, különben a mely hatvan ezer muskotély most a Felséged császári házának oltalmára a francia király ellen Páris városa ellen arányoztatott, bizony kevés idő mulva Ausztria ellen Bécs városa felé fordittatik.“ A császár hallván a residensnek nagy resolutióját, titoktanácsát egyben hivatván, proponálja előttök. A kik is, noha nem jó kedvekből de kételenség alatt, azt concludálják: Mivel az ausztriai háznak a belgák segitségére nagy szüksége volna, engedni kell az időnek, és papok iránt való kivánságoknak annuálni. A császár azért a residenst felhivatván, parancsolatot ada ki a papok szabadulása felől. És igy Istennek csodálatos gondviseléséből, a nagy eleven mártyrok megszabadulának, s Belgiumba hozatának; holott nagy tisztességgel fogadák, és új papi köntösökbe öltöztetvén s gazdagon megajándékoztatván, Magyarországba viszszajövének, s elébbeni parochiájokba beülének; noha sokan közülök, mind a hoszas utazás, nagy kinzás és szokatlan nyomoruság miatt megholtanak vala. Igy jáczodtatá meg Isten a jezsuitáknak istentelen intentiójokot, kik az igaz reformatiót Magyarországból kiirtani akarják vala, el akarják vala szaggatni a Jézus Christus köteleit; nem lehete, mert a pokolnak kapui soha győzedelmet nem vesznek az Isten ecclesiáján.

A több rab papokot, kiket gályákra nem küldöttek vala, proscribálák az országból, kik közül egynehányan Erdélyben bejövének, s itt is halának meg az én időmben. Ebben az esztendőben Cassa városának fél része meg ége sok emberek veszedelmével együtt.

De már ideje, hogy szóljak az erdélyi dolgokról, minekutána igéretem szerént renddel leirtam volna, Magyarország eleitől fogva micsoda dolgok miatt veszett el, és miképen jött be Magyarországból Erdélybe is a veszedelem, már arról irok rövideden.

Minekutána azért Apaffi Mihály fejedelem az erdélyi fejedelemségben megállapodott volna, és az ország is egy kis pihenést vett vala, a testvér bátyja, Apaffi István, nagy tanácsu s tekintetü uri ember hirtelen meghala; ki is ha élhet vala, oly könnyen nem vehették volna a fejedelmet, a mire akarták volna az urak. Az is árta meg a szegény Apaffi Istvánnak; mert egykor egy ebéden a fejedelem asztalánál levén az urak, s a fejedelemnek jó kedve érkezvén, innya kezdett volna (minthogy a boritalban igen gyönyörködött, és oly keményen ivutt, hogy egy leülő helyében asztalnál könnyen egy veder bort megivutt), kinálni kezdé az urakot, kik nem örömest akarnak vala innya. „Kérem kegyelmeteket, igyék jobban kegyelmetek.“ Apaffi István feláll asztalnál s mondja a fejedelemnek: „Kegyelmes uram, ne kérjen Nagyságod bennünket, hanem parancsoljon, mert azért Nagyságod erdélyi fejedelem ‘, Ezt a szót a több urak igen apprehendálák; különben is midőn látnák, hogy a fejedelem levis együgyü ember s könnyen tisztséget, jószágot nyerhetnének tőle, sőt akármit elcsalhatnának, de Apaffi István szüntelen mellette levén, őmiatta nem boldogulhatnának: practicálódnak vala, miképen ejthetnék el lábáról. S véghez is vitték volna a fejedelem előtt könnyen, mert a fejedelemasszony is nehezteli vala, hogy az ura csak névvel fejedelem, de a dolognak ereje Apaffi Istvánnál vagyon, s inkább akarja vala maga atyafiait, s kivált Teleki Mihályt, promoveálni, mintsem az urának atyafiaitól függeni. El is kezdették vala alattomban a fejedelemasszony által Apaffi István degradatióját, ha Isten e világból ki ne szólitsa. Vagyon igen nagy gyanosság, hogy megétették volna, de kicsoda, bizonyosan nem tudhatni; adjon számot Isten előtt, ha ugy vagyon, a ki cselekedte. A bizonyos, Erdélynek nagy kárára s romlására lőn ennek az embernek éretlen halála. Ennek fia vala Apaffi Miklós, a ki azután Teleki Mihály leányát vevé el

feleségül, s az én időmben ifju korában meghala.

Ez idötájban következék Zólyomi Miklósnak szerencsétlensége (a ki fia vala ama híres nagy vitéz urnak Zólyomi Dávidnak, ki az Első Rákóczi Györgyöt fejedelemségre Erdélyben behozta vala, s a lőn jutalma hogy megfogatá, tizennyolcz esztendeig tartatá Kővárban s ott is hala meg), nem egyebért, hanem hogy az erdélyi urak között nagyobb familiáju s jószágu ember nem volna nálánál, különben semmirekellő, részeges, csaknem félesző. Igaz dolog, azzal is vesztette magát, hogy részegségében sokat fecsegett, és mind Rákóczi kutyáinak, Kemény János kutyáinak, Apaffi kutyáinak szidta az urakot; jobb lett volna csak contemnálni, mikor látták hogy nem ex malitia, hanem ex defectu prudentiae cselekedte azokot. A fejedelmet Apaffi Mihályt elhiteték (könnyű volt is arra rá venni, mert csak 'azt mondották valakiről: „Az az úr, kegyelmes uram, fejedelemséget keres," nem kellett már annál több, halálos ellensége volt annak; vagy volt ugy, vagy nem, azt nem vizsgálta), hogy Zólyomi Miklós fejedelemséget sollicitál; megfogják Zólyomit, azután kezességen elbocsátják, kezesség alól is felszabadúl; magától volt-e, vagy csak az erdélyi urak ki akarták túrni Erdélyből? esmét megijjesztik, hogy a fejedelem meg akarja fogatni; ijedtében elszalad, Konstantinápolyba megyen; ott Bethlen Gábor emlékezeteért, kinek genelogiájából vala anyai ágon, nagy becsülettel fogadtaték elsőben s vala biztatása is, hogy a fejedelemségre kihoznák. Ki is hozzák vala egyátalában, de midőn ott is szintén ugy részegeskednék s bolondoskodnék, contemnálá a török porta, és mind holtig ott lőn, tisztességes provisio levén reája. Eleget is kereskedének vele, mert mikor pénz kellett a portának, megijjeszték a fejedelmet, hogy Zólyomit hozzák ki, s akkor nagy summa pénzzel kötötték el; itt pedig, Erdélyben, megnótázák, s minden jószágait confiscálák.

Magyarországból gróff Tökölyi István, Tökölyi Imreh atyja bejöve Erdélyben[23]) gróffi pompával, feles lovasokkal, gyalogokkal, társzekerekkel, fényes udvari néppel (mert azelőtt a magyarok között, kivált Erdélyben, ritka vala a gróff, de a ki vala, ugyan gróffi módon él vala, nem ugy mint most; alig vagyon ötven ház jobbágya s két-három czondorlott szolgája, azonkivül annyival adós, a feje sem érné fel, s mégis megvárja a méltóságos titulust, a nagyságos nevet s az első ülést) Fejér vármegyei krakkai jószágába. Akkor a fejedelem Fejérváratt levén, igen jó hajnalban lóháton megindul, és oly sietve mene Krakkóba, hogy mig az ajtón be nem ment, addig Tökölyi István eszébe nem vette. Szintén haját, szakálát akkor fésüli vala, mikor a fejedelem beköszöne: „Jó reggelt kegyelmednek, bátyám uram!" Amaz elálmélkodván, a fejedelem eleiben fut és nagy submissióval acceptálja; ebédre megmarasztván, nagy italhoz fognak, és az asztalnál ülő fejedelem szolgáit mind megajándékozza. Legvégén az asztalnál ül vala egy szegény katona, kinek nem jutott vala az ajándékban; kétségkivül tanult ember volt, felkél egyenesen asztaltól, a tarsolyában volt egy zsíros könyvecske, felmegyen a főhelyre a hol közel ül vala Tökölyi István, s mondá neki: „Nagyságos uram, szegény háztól ösztövér bárány, azt szokták mondani; egyebem nincsen a mivel Nagyságodat megajándékozzam, hanem ez a kis könyvecském, ezt is Nagyságodnak adom." A gróff általértvén a dolgot, elveszi a könyvet, mondván: „Fogadja Isten, barátom, a jó akaratot; ülj helyedre s lakjál jól;" azalatt a komornyikját szólitván, suga neki, ki is bemenvén más házban, egy szép gyöngyházzal rakott polhákot [24]), a mint akkor viselték, s egynehány tallért kihozván, a katonának a gróff nevével oda adja, és annál jobb kedvek érkezvén az uraknak, egész éjfélig ivának. — Ebben az esztendőben mentem először scholában Fogarasban.

Nem sokkal azután jöve be Magyarországból Balassa Imreh is. Mert midőn egy török urat, a kit Rabló Bégnek neveztenek vala a magyarok, éczaka egy faluban a Balassa hajdui elfogtanak volna, és Balassához

vivén, a Bég tizenkét ezer aranyban vele megalkudt volna, a palatinus Wesselényi Ferencz megértvén, oda küldet Balassához, hogy a rabot adassa kezéhez, mivel a nem privata personát illet, hanem ötet mint magyarországi palatinust. Balassa, különben is pajkos csintalan ember levén, azt izeni vissza a palatinusnak: „Mondjátok meg az eb-adtának, ha török rab kell, bujjék ki a felesége utóljából, s fogjon rabot; de a kit én fogattam, azt neki bizony nem adom.“ A palatinus a császárnak ír a dologról, remonstrálvan azt: az a Rabló Bég eleitől fogva mennyi károkot, pusztitásokot tett Magyarországban, azért illendő volna, hogy olyan nevezetes rab ő felsége, mint magyar király custodiája alatt tartatnék. A császár kéreti Ballassától, nem adja; ujabban reá küld, hogy erővel is elvegyék tőle, Balassa boszujában mérget ad a török rabnak, ugy hal meg; a holttestet penig ezer aranynyal váltják visza a törökök. A császár megértvén a dolgot, Balassát megakarta fogatni, de ő is résen tartván fülét, Erdélyben beszaladott. Mivel penig Kapi Györgynek atyafia vala, és a Balassa erdélyi jószágát Kapi bírja vala, bejövén Erdélyben, a jószágát kezéhez akarja vala venni. Kapi György practicához foga, s alattomban eláltatá Balassát, hogy a német császár a fejedelemnek irt felőle hogy kézben adassa, s a fejedelem meg akarja immár fogatni. A szegény bujdosó ember könnyen elhivén, megindul, hogy Erdélyből kiszaladjon; Kapi azalatt a fejedelemnek postán megirja, hogy Balassa csak kémleni jött volt be Erdélyben, és most a német császárhoz vissza akar menni; a fejedelem katonákat küld utána. Azalatt Kapi, tudván melyik utra mene Balassa, előre megállatja az utját, mintha csak tolvajok támadtanak volna rája, s mindenéből kifosztják, gyalog marad; a fejedelem katonái is el érkeznek, visszahozzák. Akkor veszi eszében Kapi György practicáját, és egy bőr táskát csináltat magának, s mindenkor ugy ment fel palotára a fejedelemhez. Ha kérdezték mire való, azt felelte: „Kapi György tette ezt a koldustáskát az én nyakamba.“ Ekképen nyavalyás a honnan oltalmat várhat vala, veszedelmet talála, és noha a fejedelem is végére mene a Balassa ártatlanságának, mégis érette meg nem büntette Kapi Györgyöt, sem jószágát Balassának visza nem adatá. Látván Balassa az erdélyi állapotot, a német császárhoz folyamodék, s gratiát kéretvén magának, visszamene Magyarországban. De az Isten nem türé el Kapi György factióját; kevés esztendő mulva rászálla a büntetés, maga rabságban vasban hala meg s a jószági fiiscusra szállának. Minden ember azért tanuljon isteni félelmet, és ne cselekedje azt mindenkor a mit megcselekedhetik, hanem azt, a mi jó és igazságos; mert ha az emberek büntetését elkerüli is, soha az Isten igazat néző szemeit meg nem csalhatja.

1674. Valának akkor Erdélyben nagy méltóságos urak, kiket én is mind ismertem: Haller Pál, Haller János, Kapi György, gróff Csáki László, Kornis Gáspár, Bethlen János, Bethlen Farkas, Bethlen Elek, Nemes János (mert még Mikes Kelemen, Naláczi István, Székely László igen alant ülnek vala), Bánfi Zsigmond, Mikola Zsigmond, Petki János, Lázár István, Bethlen Miklós, Kemény Simon, és többen sokan. De mind azok között s azok felett ketten emineálnak vala mind észszel, tekintettel, értékkel, experientiával: Bánfi Dénes, ki kolosvári kapitány és a vármegyék generalisa, és uzoni Béldi Pál, ki háromszéki főkirálybiró s székelyek generálisa vala, és a kik nemcsak egy fejedelemnek, hanem akármely királynak, császárnak consiliumába beülhettenek volna; kik is mig egyesek lőnek, jól vala az országnak dolga. Teleki Mihály is, noha még a tanácsban nem vala, mindazáltal nagy tekintetben kezdett vala lenni, az anyja mind Bánffi Dénesnével, mind a fejedelemasszonynyal egy testvér lévén, és azért a fejedelemasszony ötet feljebb-feljebb emelni igyekezvén; a jámbor együgyü fejedelem pedig a maga vérszerént való atyafiait, mint Gyerőfi Györgyöt, Tholdalagi Jánost, Andrást és másokot, soha promoveálni nem akarván, holott jó módja vala benne. De így

jár az a ház, hol a konty parancsol a süvegnek. Különben is Teleki Mihálynál igen szép és gyors elme vala, hogy ha jóra forditotta volna, akármely ministeriumot dirigálhatott volna; de ő avval az Istennek szép ajándékával Erdélynek romlására abutála.

Már Teleki Mihály kővári kapitány vala, és szép jószágokat nyert vala a fejedelemtől a fejedelemasszony assistentiája által; midőn azért, a mint feljebb emlitém, a magyarországi profugus főemberek bejőnének Erdélyben, látván a fejedelem lágyságát és Telekinek a fejedelemasszony előtt nagy kedvességét, elpróbálván elsőben az erdélyi őshazafiait, és kitanulván azoknak elméjét, hogy nem akarnák semmiképen magokot és az országot a magyar motusokban elegyíteni: alattomban Teleki Mihálylyal kezdének tractálni, azt igérvén neki, csak őáltala a fejedelmet arra vehessék, hogy az ő causájokat a német császár ellen felfogja, ha Isten dolgokot boldogitja, a magyarországi palatinatust neki szerzik; melyre meg is esküvének neki. A nagy ambitiosus kevély ember két kézzel kapván a promotión, nemcsak maga mellé fogadá őket, és mind pénzzel, köntössel, intertentióval édesité naponként magához értéke felett is, sőt sok mesterségével, elsőben a fejedelemasszony elméjét megcsinálván, azután titkon a fejedelmet is próbálgatni kezdé, sok ratiókkal remonstrálván, mely hasznos sőt szükséges is volna, hogy a fejedelem, Bocskai, Bethlen Gábor, első Rákóczi György dicséretes erdélyi fejedelmek példája szerént, a magyarok dolgába belé tekintene, és Magyarországban a reformata religio oppressióját vindicálná, melynél Isten s a keresztény reformatus királyok, fejedelmek, respublicák előtt dicséretesebb, kedvesebb dolgot nem cselekedhetnék. Melyre a fejedelemnek az alkalmatosságok is épen a kezén volnának, holott tul a francia, kinél hatalmasabb király Europában nincsen, a császár ellen aperte hadat denunciált, és már derekason az operatiához hozzá is kezdett; Magyarországban penig, noha a félelem s a rajtok levő császár hada egy kevesség sopiálta a motusokot, de mihelyt eszekben veszik hogy a fejedelem az erdélyi hadakkal kiindul, az egész Magyarország mindjárt feltámad, és a fejedelmet királyoknak választják; a hollandusok, belgák és az imperiumbéli reformatus fejedelmek is manuteneálják, sőt maga is a franciai király elég pénzt és hadat küld le Magyarországban; a mint már a híre is vagyon, hogy a had leindult és Lengyelországban is nagy hópénzzel fogadják a hadakot a franciai király neve alatt, kik Magyarországban bejöjjenek; sőt noha a törökkel békesége van ugyan taliter qualiter a német császárnak, de mivel a török kételenség alatt szerzett volt békeséget, a végre, hogy annál inkább hadait Créta szigetébe vihesse Candia megvételére, már penig Candiát megvevén, és sohul most több ellensége nem levén, csak a fejedelem akarja s a portát requirálja, ő, pogány levén, a maga hasznaért könnyen a békességet felbontja, s ha fel nem bontaná is, majd expirál a husz esztendő, csak hat esztendő híja levén; azalatt is leszen módja a töröknek, hogy per conniventiam a fejedelmet, mintha nem az ő akaratából, megengedi hogy kimenjen Magyarországra, sőt a végbeli hadaknak is alattomban parancsolhat, mintha az ő hire nélkül, a fejedelem hópénze neve alatt, a fejedelem mellett harczoljanak; és igy a német császár mindenfelől megszoríttatván s annyi ellenségnek nem sufficiálhatván, vagy succumbál s a magyarországi királyságot a fejedelemnek oda hagyja, vagy penig jó conditiókkal megbékéllik, mint azelőtti fejedelmekkel, és mind a magyarok lelki testi szabadcságokban restituáltatnak a fejedelem által, mind a fejedelemnek nagy uri jószágok, várak, dominiumok conferáltatnak a császártól, s az egész keresztény világ előtt örökkévaló dicséretet s nagy becsületet nyer magának. Most van azért egyszer ideje, ha a maga fejedelmi házát nevelni és stabiliálni akarja. Különben it, Isten ellen való nagy vétek volna, látván a fejedelem maga véréből álló magyarok oppressióját, s kivált a reformata religio végső veszedelmét, behunt szemmel nézni, holott a belgák idegenek le-

vén, mégis propter respectum religionis készek lesznek vala a császár ellen támadni, ha a rab papokot visza ne hozzák a gályáról. „Annál inkább, ugymond, Nagyságod, kinek Isten sok szép fegyvert adott kezében, és mint Dávidot a juhok mellől, ugy Nagyságodot a tatár rabságából kiszabaditván, erdélyi fejedelemségre emelte, tartozik Isten dicsősége mellett a vérét is kiontani. Mert ha most Magyarországon történt meg a veszedelem, holnap holnapután rajtunk történhetik meg; akkor osztán hova fussunk, kihez folyamodjunk, ha most, mikor mi boldogságban élünk, a mi megnyomorodott atyánkfiait nem segéljük? És ha Nagyságod a táborozástól irtózik, üljön veszteg Nagyságod Erdélyben, én elmegyek a hadakkal, és rövid idő mulva olyan condiciókot extorqueálok a császártól mind a magyaroknak mind a Nagyságod hasznára, a kin maga is Nagyságod örömmel fog vigadozni.“

A fejedelemasszony is éjjel nappal nem szünik vala a fejedelmet ingerleni, azt hányván szemére, hogy csak otthon heverne, olvasna, órát igazgatna, és nem vigyázna arra, mit cselekedtenek az előbbeni erdélyi fejedelmek, mennyit hadakoztanak és mely nagy hírt nevet szerzettek magoknak, s fejedelmi jószágot maradványoknak; bujjék ki azért valaha az asszonyok mellől; az erdélyi fejedelemséget megtalálja mindenkor; kellene bizony ha Magyarországban is szerzene jószágot, mert Erdélyben kevés az ősjószág; ha több fiok leszen, egyik bár fejedelem lenne is, a többi osztán mit csinál jószág nélkül? Veszi most hasznát Rákóczi Fnrencz, hogy a nagyapja Magyarországban fegyverrel nagy jószágokot nyert magának; már most az unokája fejedelmi módon él belőle.

A magyar profugus urak sem szünnek vala a fejedelmet supplicálni és hathatós rátiókkal — minthogy ha szóra kell, akárkit is könnyen elámitnának — a hadi expeditióra inditani. Már a fejedelem elméje egészen reá hajlott vala; de mivel az erdélyi fejedelmek a tanács és ország hire nélkül semmi derék dolgot magokra el nem kezdhetnek, a levén mindenkor egyik conditiója a fejedelmeknek: a tanácsurakot azért convocáltatja, és azoknak proponálja, ugy mindazáltal, ne vennék eszekben azt, hogy Teleki Mihály munkája volna. A tanács sokáig consultalódván, megegyezének azon, hogy a fejedelem üljön veszteg Erdélyben, s hagyjon békét a magyarországi dolgoknak, nehogy Erdély is a fejedelemmel együtt elveszszen miattok; avagy nem elég siralmas példa-e, mint járának a minapiban a magyarországi nagy urak, életek, jószágok elvesze. Bolondság volna a tőrben akadott madárnak körme közé akasztani valakinek ujját, mert amazt sem szabadithatja meg; maga is, eljövén a madarász, együtt a másikkal megfogja s megmelyeszti. Méltó volt, hogy a Magyarországból elbujdosott főrendeket befogadják s azokat táplálják, mert az keresztényi kötelesség, s ha tovább is itt akarnak nyugodni, segéljük, protegáljuk, s kézbe se adjuk, ha kéreti is császár, sőt szép szóval, könyörgéssel instáljunk a római császárnak, adjon gratiát nekik, hadd mehessenek vissza hazájokban. Eddig mind szabados a dolog, sőt keresztényi kötelesség a vélek való irgalmasság-tétel; de ha itt nyugodni nem akarnak, és a római császár gratiáját amplectálni nem akarják, jobb hogy egyig csapattassanak ki az országból, menjenek oda, a hova akarják, mintsem, a mint hogy magokot s országokot elvesztették, ugy minket is, Nagyságoddal és az egész országgal együtt veszedelemben ejtsenek. Ugy szeressük felebarátunkot, hogy azalatt magunkot érettek örökös nyomoruságban ne ejtsük; mert könnyü a hadakozást elkezdeni, de ha egyszer elkezdjük, még a maradékunk sem éri végét. Különben is, a francia sokat igér, keveset praestál; a míg ő ide dobol, elüti a német rajtunk. A magyarországiaknak jó refugium volt Erdély, de ha mi kiszorulunk Erdélyből; vajjon melyik nemzet fogad be bennünket?“

Nem teczék a fejedelemnek a tanácsurak jó tanácsa, mivel már praeoccupáltatott vala Teleki Mihálytól, és a magyar profugusoktól. Azért országgyülését hirdete Fejérvárra, hogy

ott közönségesen az egész státusokkal communicálja, reménvén azt, hogy ott jobban véghez viheti szándékát. Azalatt mind Teleki Mihály maga, mind a magyarok széltében járták és csinálták a státusok elméjét, mindenfelé sok igéreteket tevén. Begyülvén az ország, propositióban beküldi a fejedelem a statusoknak a magyarországi dolgokot; magok is a profugusok memorialét adnak be az országnak, hoszas declarátióval akarván elhitetni a statusokkal, hogy az ő causájokat az ország kezére vegye és manuteneálja. Hoszas discursus után, mikor voxolni kezdének, Béldi Pálra jövén a series, igy kezdé el voxát: „Ha csak privatumot kellene respectálni, senki a magyarok dolgaihoz engedelmesebben nálamnál nem szólhatna; holott édes leányomot azok közül valónak, Wesselényi Pálnak adtam feleségül, és azzal magamot s egész házamot szoros kötelességgel coniungáltam vele, kinek atyjának testvérbátyja, a néhai magyar palatinus, ennek a motusnak feje és protectora vala. Mindazáltal, minthogy énnálam nemcsak gyermekeimnél s minden jovaimnál, hanem életemnél is mindenkor becsüsebb volt hazám közönséges jova s megmaradása: ha mindnyájan jovallanák is a mi kegyelmes urunknak hogy a magyar motusokban elegyitse magát: én egyedül, a mennyiben rajtam állana, ellenttartó volnék s vagyok s leszek mind holtig benne; mert semmi jó exitusát nem látom, nem is várhatok egyebet belőle, hanem mind ő Nagysága fejedelmi házának, mind édes hazánknak végső veszedelmét s romlását, a mint minap is a consiliumban bővön declaráltam. Sőt inkább akarom, ma szemem előtt mind a leányom meghaljon s mind a vejem elveszszen, mintsem őmiattok hazám békesége, melyet nehezen, sok pusztulás után Isten, kiváltképenvaló kegyelmességeből nem régen ada megérnünk, ujobban felforduljon; s valaki velem együtt igaz hazafiának tartja magát, Istenéhez s hazájához való obligatiójára kénszeritem, tegye le elméjeről ha mi oly praeconcepta opiniója volna a magyar dolgok iránt; a Magyarországból közénkbe bujdosott becsületes urakot s főrendeket is kérem, ne busitsák efféle kedvetlen s szomoru consequentiáju dolgokkal sem a mi kegyelmes urunkot sem a nemes országot; ne kivánják a jóért azzal fizetni, hogy ő kegyelmek miatt mi is országostól elveszszünk."

Mindnyájan a több uraknak is, regalistáknak, vármegyék, székely és szász székek követeinek a lőn voxok, hogy a magyarországi dolgokhoz a fejedelem ne nyuljon. És igy az országgyülése Teleki Mihálynak nagy disgustusával elbomlék. Azalatt a német császár is, megértvén mit akarnak az Erdélyben bujdosott magyarok, emberét küldi Erdélyben a fejedelemhez, kérvén azon, ne fogja pártjokat a magyaroknak, igérvén szép conditiókot s jószágokot a fejdelemnek, ha leteszi magát; Bánffi Dénesnek is, kinek nagy authoritását tudja vala a fejedelmi udvarban, titkon sok igéretet tőn, és baronátusi titulust is külde neki (mely az akkori időben ritka és becsüs vala), hogy a fejedelem elmejét verje el a magyarok mellől.

Szintén akkor a franciai király is követeket külde a fejedelemhez nagy ajándékokkal és hadfogadásra való bizonyos summa pénzzel, kik a király nevével a fejedelmet arra ingerlenék, hogy a magyarok mellett kössön fegyvert, és ő is nagy hadakat küld le Magyarországban. Ennyi sok ellenkező dolgok között nem tudván a fejedelem magát mire determinálni, tanácskozván alattomban Teleki Mihálylyal, azt találják fel, hogy küldjön be a fejedelem a portára más egyéb praetextus alatt; a magyar profugusok közül is menjenek be, és próbálják meg a török divánt, ha rávehetik, hogy szabadcságot ad a fejedelemnek magyarországi hadakozásra; ne gondoljanak semmit az erdélyi urakkal (a kik megszokták a kényes életet s nyugodalmat, s azért disvadeálják a fejedelemnek a hadakozást), hanem fogjanak hozzá a dologhoz. Mikor a divánban mind a fejedelem kivánságát, mind a magyarokét proponálták, és a császárnak is tudtára adták volna, rövideden a lőn a válasz: „Most jó békeségben van az erdélyi fejedelem, üljön veszteg mikor senki

sem bántja; ha valakitől bántódása leszen, hatalmas császár kész mindenkor megoltalmazni. Ha kimegyen egyszer Magyarországra császár akarata ellen, többször be ne jőjön; talál hatalmas császár fejedelmet Erdélyben." A magyar profugusoknak pedig megizenék: „Menjenek ki Konstántinápolyból akár jobbra s akár balra; hatalmas császár bolondokkal nem közli dolgát."

Mikor a dolgok igy folynának, és látná Teleki Mihály, hogy a magyar dolgokot nem promoveálhatja ugy a mint ő akarná, s a mire a fejedelmet rá venné is, Bánffi s Béldi kirontják a kezéből: elvégezé, hogy mind a kettőt leejtse lábokról, azután ő ülvén az első lóra, nem kérd tanácsot senkitől, hanem azt fogja cselekedni a mit akar. De mivel az a két úr egymást akkor igen érték vala, lehetetlen vala mind a kettőt egyszersmind elveszteni; azért szokott practicájához foga, és gyülölséget kezde hinteni közikbe, tudván azt, ha azokat egybenvesztheti, és egyiket a másikkal lenyomhatja, könnyebb leszen a másikat is utána ugratni. A mint hogy épen ugy is lőn. Teleki azért külsőképen azt tétetvén, hogy mindeniknek igaz barátja, serénységéhez képest hol egyiket hol a másikot, mind az udvarnál mind házoknál gyakorta meglátogatja, oly okosan mindazáltal, hogy egyik is eszében nem venné a mit akarna. Azalatt hol Bánffi Dénes előtt vádolja Béldit: „Ihol — ugymond — uram, kegyelmed volna a fejedelem után elsőbb ember Erdélyben, ország generálisa, a fejedelem sógora, nagy familiából álló uri személy, mégis ez a Béldi Pál nem akarja kegyelmednek cedálni; az egész székely natio egészlen tőle hallgat, őt udvarolják, venerálják; vigyázzon kegyelmed magára, mert a mint én hallogatom, egyáltalában azon igyekezik, hogy kegyelmedet elveszesse." Bánffi Dénes okos ember levén, nem ad vala elsőben hitelt szavának. Hol ismét Béldi Pálhoz menvén, és titkon hitet kivánván tőle, hogy senkinek a mit neki mondana, ki ne jelentené, azt kezdé mondani Béldinek: „Noha nekem Bánffi Dénes sógorom, mindazáltal kegyelmedhez régi kötelességem levén, el nem tagadhatom, mert Bánffi Dénes régólta practikálódik azon, hogy kegyelmedet a fejedelemmel megfogassa, és noha ő vágy az erdélyi fejedelemségre, azért is jártatja alattomban a német császár udvarát, hogy a portától elszakaszsza Erdélyt és német directiója alá ejtvén, magát tegyék fejedelemnek, mégis hogy ki ne tudódjék doga, a fejedelem előtt kegyelmedet szüntelen avval vádolja. hogy kegyelmed fejedelemséget sollicitál magának a portán, és az egész székely natiót a fejedelem ellen akarja fellázasztani. Azért, uram vigázz magadra, ha életedet szereted. Kegyelmed régi őshazafia, nagy nemzetből álló úr s miért engedi meg, hogy egy olyan ember, mint Bánffi Dénes, a ki csak a fejedelemmel való sógorságért promoveáltatott, kegyelmed előtt járjon? Ha én ugy volnék mint kegyelmed, igy s igy cselekedném vele. Sőt azt kglmed elhitesse magával, a mint engemet lát: azon igyekezik, hogy a kegyelmed feleségét is kegyelmedtől elidegenitse, melyben is micsoda politiája legyen, kgld bölcsen általértheti."

Semmi a Béldi Pál máját ugy meg nem szurta vala, mint a felesége felől való emlékezet, mert már annakelőtte is volt holmi gyanósága az iránt, mintha Bánffi Dénes Béldi Pálnét szeretné, noha abban semmi nem volt; mert Béldi Pálnéban voltanak ugyan egyéb fogyatkozások, de különben tiszta jámbor életü asszony volt; hanem Bánffi Dénes nagy nyájos ember levén, s a szép asszonyokot nem is gyülölvén, kivált ittas korában minden szemérem nélkül az asszonyokhoz kapdosott, s Béldi Pálnét is egykor táncz közben meg találta volt csókolni, kit az inasa Béldi Pálnak meglátván, az urának megmondott; azólta mind neheztelt érette.

Már a Teleki Mihály practicája mind a Bánffi Dénes szivében Béldi Pál ellen mind ennek a másik ellen alkalmas gyülölséget szerzett vala; mégis a két nagy okos tanácsos bölcs emberek eszekben nem vevék magokot hogy mit akar Teleki Mihály, mert amaz, mindeneknek a mit mond vala, hit alatt mondja vala, hogy a feleségeknek sem mon-

danák ki. Végre kifokaszták egymás ellen való nehézségeket; mert Fejérváratt a fejedelem asztalánál mulatván, és felkelvén s fennálva is iván a fejedelem, szokása szerént, velek, történék hogy mind a kettő egy ablakban mene; ott egymással beszélgetvén, minthogy Bánffi negédes kevély ember vala, azt mondja Béldinek: „Miért nem becsülsz engemet, Béldi Pál? Én volnék azért az ország generálisa. De hitesd el magaddal, ha mind igy foly a dolog, bizony általcsünk egymáson,“ Béldi Pálban is felforrván az indulat, elszégyelvén magát a fejedelem és urak előtt Bánffi Dénes szavain, azt feleli: „Hidd el, Dénes, nehéz székely vagyok, ha felülesheteın rád, megnyomlak ugy, többször fel nem emeled a fejedet.“ Többre is mennek vala akkor, de a fejedelem közikben szóla: „Csodálkozom kegyelmeteken, mit bolondoskodtok, igyatok most, inter pocula non sunt seria.“ Igy akkor lecsendesedének.

Lőn ilyen casus is a tájban: gróff Csáki László vadászatot szeretvén, sokat is praesumálván magának, s neheztelvén azt hogy őneki nem igen adatik promotiója, noha Bánffi Dénesnél magát, maga itélete szerént, érdemesebb személynek tartaná, hogy boszuságot tegyen Bánffi Dénesnek, feles puskásokkal és ebekkel épen a bonczidai erdőre mene vadászni, a kit Bánffi Dénes nagy tilalomban tart vala. Meghallván Bánffi Dénes a gróff ottlételét, csakhamar szolgáit, puskásait és a körüllakó nemességet, mivel Kolosvár megyei főispán is vala, fegyveresen egyben hivatván, kimegyen az erdőre, a hol már Csáki László, feles vadakot veretvén, egy helyen megszállott vala, enni akarván. És ott Bánffi Dénes körülvéteti a maga mellett való puskásokkal, köszönvén neki: „Jó napot kegyelmednek, gróff uram; kié ez az erdő?“ Csáki László monda: „Kegyelmedé.“ „Hát miért gróff uram, kgld itt hatalmaskodik“ „Nem hatalmaskodom, ugymond; biztomban jöttem ide.“ Bánffi Dénes mond neki: „Immár menjünk be Bonczidára ebédre.“ Amaz nem akar, Bánffi Dénes akarata ellen is beviteti, és ott ebédelvén Bonczidán, azután elbocsáttatja. Az utban a míg mentenek Bonczidára, gyakran mondotta Csáki László: „Protestálok kegyelmetek előtt, egy gróffot árestáltatott Bánffi uram;“ Bánffi Dénes nevetéssel mondotta: „Nem árestum, Isten oltalmazzon, hanem atyafiságos ebédre való invitatio.“ Elég az, hogy Csáki László azon dologért halálos ellensége lőn Bánffi Dénesnek és nagy eszköz vala Teleki Mihály után a Bánffi Dénes halálában.

Bánffi Dénes azalatt naponként nagyobb nagyobb splendorral kezdé a maga udvarát nevelni, ugy hogy a fejedelem udvarát adaequálja vala, nem számmal mint pompával, maga is mindennap fejedelmi köntösökben mutogatja vala magát, kivált minekutána a baronátusi titulust publicáltatá; a több urakot, főrendeket pedig contemnálni kezdé; a mely szegény nemes emberek közel laktanak jószágaihoz, azoknak jobbágyokot, jószágokot erőszakkal is el kezdé foglalni; mikor utazott, nagy készülettel és sok hintókkal, társzekerekkel járna, akarmely nemesemberek lovait, ökreit vectura alá elvitette, sőt afféléért panaszlókot erősen meg is verette. És mivel a kolosvári kapitányság authoritása kezében vala mind a somlyai kapitánysággal együtt, feles vitéz emberek levén directiója alatt, a váradi basával is keveset gondol vala, ki, pogány módra, a hódoltságot naponként kilyebb akarván terjeszteni, Bánffi Dénes penig nem engedvén: abból közöttök sok veszekedések támadtanak, és a basa mind a budai vezér előtt, mind a portán vádoskodván Bánffi Dénes ellen, a fejedelemnek s az országnak gyakran sok busulása s költsége esett a miatt, hogy a török udvar elméjét megcsendesitse. Noha sokszor megintették Bánffi Dénest, hogy annak a nagy keménységnek hagyjon békét, mert a hatalmas nemzetet irritálván, az országot igen könnyen veszedelemben ejtheti: de ő sem a fejedelem, sem az ország intésével nem gondolván, minden dolgokot maga fejétől egyedül akar vala igazgatni. Az is igen nagy gyülölséget szerze Bánffi Dénesnek, hogy a porta a fejedelem s az ország sok instántiájára resolválta magát, hogy Zólyomi Miklóst kiküldi Erdélyben, ha a fejedelem hit

alatt assecurálja hogy bántódása nem leszen és confiscált jószágait visszaadják; a mint hogy az ország kész vala assecurálni s a jószágit is visszaadni, hogy annál inkább Zólyomit bevehetnék Erdélyben, s a porta ne kereskednék vele az ország nagy költségével. De a gyalui szép uri jószágát Bánffi Dénes obtineálván, semmiképen kezéből kiadni nem akará, a szamosujvári egész jószágot kérvén érette cserében, mely a fejedelem sustentátiójára levén deputálva, az ország nem adhatja vala. De egy dolog is ugy meg nem árta Bánffinak, mint hogy Szent-Páli Ignácz udvarházát, praetendálván hogy amannak holta után az ő feleségét illetné vérre, a dotalista kezéből nemcsak hatalmasul kifoglalá, noha az egész ország instált a szegény özvegy asszony mellett, hogy via iuris procedáljon ellene, avval nem gondolván, rá küldvén az udvarházra, fundamentomából kihányatá, azt mondván : tegyen róla az ország, ha bánja, s épitse meg a házat. Az is megszurá az emberek szemeit, hogy fejedelmi módon udvari gyalogokot fogadott, és mind házait azokkal strázsáltatta, mind utazásában azok voltak mellette; a tanács hire nélkül a hová akart mindenfelé expediáltatott, követeket küldött, egy szóval mindenekben nem ugy viselte magát mint privátus ember. Mely dolgaival igen sok gonoszakarókot szerze magának és sokan irígykedvén reája, sokan penig félvén tőle, veszedelmét kivánják vala.

Látván azért Teleki Mihály, hogy csaknem az egész ország elidegenült Bánffi Dénestől, és mindnyájan panaszolkodnának ellene, eszében vevé hogy könnyebben férhet Bánffi Dénes rontásához mintsem a Béldi Pálóhoz, a ki is noha nagy méltóságban és uraságban volna, de sokkal csendesebben s mértékletesebben viseli vala magát Bánffi Dénesnél, megbecsülvén az ország rendeit, azok is megbecsülik és igen kedvelik vala. Teleki Mihály nem késék sokat, hanem valójában hozzá foga a dologhoz, és már nemcsak Béldi Pálnál, hanem a több uraknál is insinuálván magát, szüntelen vádolja vala Bánffi Dénest, a fejedelem előtt penig, mind maga s mind Naláczi István által, ki a fejedelemnél kedvességben vala és már napról napra nevekedik vala becsületében, hopmestere levén a fejedelemnek, és a portára is egynehány izben járván követségre, mind penig Székely László által, ki postamester vala, éjjel nappal nehezíti vala a Bánffi Dénes ellen való dolgokat. Ez a Székely László nem régen jött vala be Erdélyben Jenő vidékéről, kinek az apja Teleki Mihály atyjának jószágiban tiszttartója levén, a fiát, Székely Lászlót, maga mellé vevén, a fejedelem udvarában commendálá, és postamesterségre, azután tanácsuraságra is promoveálá, csak azért, hogy maga creaturái legyenek szüntelen a fejedelem mellett, és vigyázzanak a Teleki Mihály dolgaira, hogy valaki távollétében, a fejedelem elmejét ellene haragra ne inditsa. Naláczi Istvánt is hasonlóképen promoveálá. És soha nem is távoztak az udvartól, hanem mikor Teleki Mihály udvarnál nem volt, vagy Naláczi István vagy Székely László szüntelen ott forgódott, és senki miattok nem fért a fejedelemhez, hogy Teleki Mihály istentelen factióit aperiálná, mivel különben is a fejedelemasszony, oda hajtván könnyen az urát a hová akarta, Teleki Mihálynak, mint atyafiának, nagy patronája vala.

Már a fejedelem elméje is teljességgel Bánffi Dénestől elidegenült vala, midőn a feljebb emlitett személyek remonstrálnák, hogy Bánffi Dénes, mind a német császár udvarában nagy tekintetben levén, mind az országnak nagyobb s fegyveresebb népe s erősségei a véghelyekkel együtt kezében levén, és mind fényes udvara népével, mind egyéb készületeivel arra mutatván, hogy mostani uri állapotával meg nem elégednék, minden intentiója az volna, hogy magának fejedelemséget szerezzen, és ha a török portán véghez nem viheti, a német császár erejével obtineálja; nem is egyéb okért tart szüntelen való levélbeli correspondentiát a német udvarral (mely tilalmas az erdélyi uraknak), hanem hogy utat készitsen magának a fejedelem ellen való rebellióra. Ezek noha merő istentelen hazugságok voltak, mert soha Bánffi

Dénes az erdélyi fejedelemséggel nem álmadozott, de a jámbor együgyű fejedelemmel igen könnyen elhitették, mert ő az életét sem féltette ugy, mint a fejedelemséget. Ezt a practicát penig oly titkon forralák, hogy annak semmi jelét a fejedelemasszony eszében ne veheté — ugy is akarák, mert tudták, ha a fejedelemasszony valamit megsajdit a dologban, kirontja kezekből — sem penig Bánffi Dénes meg nem tudta. Melynek is oka a vala: noha sokan tudták már, de mivel a nagy kevélységeért senki nem szerette, nem igyekezett azon, hogy kijelentse neki mi következzék reája.

Midőn Teleki Mihaly ennyire vitte volna Bánffi Dénes ellen való dolgot, tudván hogy, ha Béldi Pál contrarius leszen, semmire nem mehetnek miatta: alattomban a fejedelemmel ugy végezének, hogy a fejedelem, Bánffi Dénes ellen való akaratát tegye irásban subscriptiója s titkos pecséte alatt, mely irással Teleki Mihály menjen el Béldi Pálhoz és vele subscribáltassa, annakutána a több urakot rendre eljárván, azokkal is subscribáltassa. Teleki Mihály, mintha egyéb magános dolgai volnának, Béldi Pálhoz elmegyen, ki akkor Bodolán a maga várában vala; bemenvén hozzája, mondja, hogy csak magával volna igen nagy dolga, azért még a külső palotáról is minden embert kiküldvén, sőt az udvaron is fegyveres gyalogok strázsálván hogy senki közel az ablakhoz ne mehessen, megmutatja a fejedelem levelét, és kéri hogy azon ligát Bánffi Dénes ellen approbálja s subscribálja. Amaz, noha már egy darab időtől fogva ugyan Teleki Mihály factiója miatt Bánffit gyülölni kezdette vala, mindazáltal olyan nagy hazafiának romlását, kivált azon az uton, semmiképen jovalni nem akarja, sem a ligát subscribálni. Teleki Mihály felkel és térdre esik Béldi Pál előtt, s kezét az ég felé felemelvén, azt mondja: „Esküszöm az élő mindenható Istenre, a ki idvezségemet ugy adja meg, életemet, feleségemet, gyermekeimet ugy boldogítsa, hogy én, uram, kegyelmednek igaz tökéletes barátja és szolgája vagyok. És mivelhogy tudom Banffi Dénesnek minden intentióját, hogy kegyelmedet egész házával együtt el akarja veszteni, azért jelentem meg kegyemednek: ha maga életét, gyermekeinek, feleségének megmaradását szereti, praeveniálja a magára következendő veszedelmet, és subscribálja ezt a ligát; különben én megmentem Isten előtt is a lelkemet, mert a mit mind a kegyelmed javára, mind a fejedelem és az ország megmaradására tudtam, magam veszedelmével sem gondolván, kimondottam."— Béldi Pálné, minthogy okos gyanós asszony vala, noha a dologban semmit sem tudott, de mind azelőtt Teleki Mihálynak az urához való gyakor járását nem jovalván, mind penig a mostani odajöveteléhez és titkos beszédéhez gyanakodván, alattomban igen lassan az ajtóhoz mene, és fülét a kolcs lyukához tartván, noha csak suttogva beszélnek vala oda be az urak, megérté hogy Bánffi Dénes felől beszélnének, és a kolcs lyukán benézvén, meglátá hogy az ura előtt Teleki Mihály térdre esett. Megijjedvén az asszony, kiáltani kezde: „Uram szerelmes uram, szivem uram, ne adj hitelt a Teleki Mihály szavainak, mert bizony megcsal s elveszt tégedet is." Amazok oda be conturbálódván, felkel Béldi Pál, megnyitván az ajtót, mondja a feleségének; „Eredj dolgodra ha asszony vagy;" amaz pedig annál inkább kezde könyörgeni: „Szivem uram, a hatalmas Istenért, ne higyj ennek a gonosz embernek: mert hallám én hogy Bánffi Dénes ellen akar most ingerleni; de ha azt elteheti általad láb alól, bizony tégedet is elfogyat. Vajh ki jól ismerem én Teleki Mihályt; ne hidd akármint esküdjék, mert nincs nála jó lelkiismeret; itt vagyok, ha megölsz is, lássad, de nem jovallom dolgotokat." Teleki Mihály elszégyelvén magát, nagy haraggal mondá: „Ha az én feleségem ezt cselekedné velem, kiverném a szemét is az agyából; mikor valaki az én megmaradásomra nekem jó dolgot mondana, megköszönném inkább neki, mintsem ezeket engedném meg hogy a feleségem rajta elkövetné." Béldi Pál megrigatván feleségét, az asszony nagy sirással s átkozódással visszamegyen; amazok esmét bezárván az ajtót, addig esküvék Teleki Mihály, le-

csalá lábáról a nagy okos embert, és subscribáltatá vele a ligát, oly conditióval mindazáltal: hogy nem ellenzi ha Bánffi Dénest megfogják, de meg ne öljék, hanem törvény szerént procedáljanak ellene. Teleki Mihály nagy örömmel onnan elmene gróff Csáki Lászlóhoz, a kit igen könnyen 'rávőn, mind a vadászatban rajta esett boszuságért, mind penig alattomban örül vala azon, hogy olyan nagy református uri ember veszedelemben esék. Onnan a Haller és Bethlen urakhoz menvén, azok is rá hajlának, mert Bánffi Dénest mindnyájan gyűlölék vala.

Ezek igy véghez menvén, a fejedelem a tanácsurakot udvarhoz hivatja; Bánffi Dénes akkor oda ki Somlyón levén, a váradi törökkel való controversia eligazitására. Mindnyájoknak a teczék, hogy mivel Bánffi hatalmas ember volna és sok fegyver volna kezénél, ha erdélyi törvény rende szerént evocáltatják, nem compareál, sőt ex desperatione fegyverhez nyulván, és vagy a török vagy a német udvarhoz folyamodván, rosz dolgot fogna elkövetni, annakokáért a székelységnek parancsoljanak alattomban, és fegyveresen reá menvén, valahol találják fogják meg, azután revideálják dolgait. Igy ronták meg a nemesi szép szabadcságot; mert a magyar törvény szerént akármi vétekért, hanemha in loco delicti találnák, nem volna szabad senkit megfogni míg citatus et juridice convictus nem volna, melyre mind a három natio az unióban, mind a fejedelem a maga conditióiban, mind a tanácsi rend a maga hivataljában erős hittel vala köteles; igy vetének kötelet mind a magok, mind a posteritások nyakában; s azon a rosz uton veszének el magok is rendről rendre azután, a mint ide alább meghalljuk, s késő s haszontalan megbánással véve eszekben magokot.

Valának akkor főkapitányok: Háromszéken Nemes János, Csíkban Daczó János, Udvarhelyszéken Bethlen Miklós, Marusszéken Kornis Gáspár; ezeknek parancsolat adaték, hogy a vitézlő rendeket felvevén, kijöjjenek. És mivel Torda vármegyében, Koppándon, Vitéz Gábor a fiát kereszteltetté vala, a hová komának Bánffi Dénes feleségestől invitáltatott vala: a hadak kiérkezvén, egyenesen oda menének. Bánffi Dénesnek hire esvén benne, elszalad, a feleségét penig minden vele valókkal együtt felpraedálják s elfogják sőt meg is ölték volna azok a tatárnál kegyetlenebb székely popule, ha Kornis Gáspár a magán levő hoszu mentejével be ne takarja s ugy ne oltalmazza meg. Onnan a hadak kioszolván Örményesre, Bonczidára, Bánffi Dénes jószágiban, szörnyü praedálást cselekeszнek, a drága uri fejedelmi köntösöket egymás kezében összeszaggatván, az ezüst tálakot, nem tudván a paraszt had mire való, egybeolvasztván s golyóbisokot öntvén belőle; egy szóval, minden kémélés nélkül valamit kaphattanak a jószágiban, mind eltakaritották, és sok szegény bestye kurvafia gazdagult meg belőle. Nevetséges dolog történt Bonczidán; mert egy székely a pinczében sokat iván s megrészegedvén, hordókkal levén a méz a pinczében, a hordókot penig felvagdalván, a méz kiomlott a földre, a részeg ember eltántorodik a mézben s egészlen belé keveredik, onnan kijövén, a mint a tonnákból a puskapor kiomlott, abban is eltántorodik s belé keveredik, és a mint a derékaljokot egyben hasogaták vala s sok tollu hevervén a földön, abban is bele dől, s a mézre rá ragad a sok tollu. Ilyen irtóztató módon a grádicson le akarván jőni hogy lovához menjen, az udvaron levő székelyek meglátván s nem tudván mi szerzet, elijjesztik egymást: „Ihol jő — ugymond — a Bánffi Dénes ördöge,“ és már futni kezdettek vala, ha a részeg ember meg ne szólitsa őket, segitségre hiván, hogy tisztitsák ki a sok tolluból, mézből s puskaporból.

Teleki Mihály, hogy inkább semmi gyanóság ne legyen a fejedelemasszony előtt ellene, mintha ő dolga volna a Bánffi Dénes ellen való liga, a fejedelemtől kikéreczett vala Kővárban, mig ezek a dolgok megesének; mindazáltal Csáki Lászlót megtanitotta vala mit cselekedjék: Hogy, ha Bánffit elfoghatják, mindjárt öljék meg, ha penig elszalad, a feleségét vigyék Bethlenben, Béldi Pál várában. Azt penig azért cselekedte, hogy inkább az

emberekkel jövendőben is elhitesse hogy Béldi Pál factiójából estenek mind azok a dolgok; különben is általlátta Teleki, ha fiscalis várakban viszik,a fejedelemasszony által onnan könnyen kiszabadulhat.

Bánffi Dénes elszaladván, akkor veszi eszében magát, hogy ebül van dolga. Kolosvárra bemenvén, a praesidiumot mind convocáltatja, sőt a somlyai katonáknak is megparancsolja hogy bejöjjenek, a vármegyékre is mindenüvé parancsol hogy felüljenek. A mint hogy csakhamar nagy had gyülekezék melléje, a kik is jovalják vala hogy menjen rá az ő jószágiban quártélyozó székelységre, kiket is könnyen felverhet, azután a maga dolgait jobban megcsinálhatja. Ő magában sokat tanácskozván, nem tudá magát determinálni, mert a vitézlő rendek tanácsát sem jóvalja vala, gondolván, hogy az egész székelység a fejedelem és ország hivségében levén, azok ellen a fizetett haddal magát meg nem oltalmazhatja, és ha fegyvert fog az ország ellen s succumbál, ugyan valóban rebellisnek pronunciáltatik és condemnáltatik. A törökhöz sem bizhatik vala, mert mind a portán ellene nagy nehézség vala, mind a budai fővezér és legközelébb a váradi basa halálos ellensége vala, a ki nemhogy felvenné causáját, sőt inkább veszedelmét is munkálódná. Legjobb lesz vala, ha kevesed magával Magyarországra kimegyen vala, és ott megvonván egy ideig magát, onnan jártatja vala dolgát, mert ugy könnyebben véghez vihette volna, sőt a német császár is kétség kivül patrocinált volna nekie. De ő nyavalyás, bizván mind ahoz, hogy semmi halálra méltó dolgot nem cselekedett, és ha mi fogyatkozások volnának benne, azokért már megfizetett feleségének rabságával s annyi jovainak elpraedáltatásával, remélvén hogy a fejedelemasszony is, könnyen birván a fejedelemmel, gratiát szerez nekie, sőt az ország is megelégedvén ilyen rajta történt szerencsétlenségével, tovább nem continuálná ellene való nehézségét: a maga megmaradására való utat elveszté, és szabad akarata szerént, gonoszakaróinak magát kezében ejté s elveszté.

Kolosváratt létében az akkori unitárius püspököt, Koncz Boldizsárt hivatá, kérdvén tanácsot tőle, mit kellene cselekedni, holott neki nyilvánvaló igazsága vagyon, és ártatlan levén, nem tarthat a törvénytől. A püspök rövideden azt felelé: „Nagyságos uram, én elhiszem hogy Nagyságodnak igazsága vagyon; mindazáltal mostani időben minden dolog megeshetik.“ Mivel annakelőtte való időkben, az unitarium templom keritése mellett épitett áruló boltokot a város el akarná venni az ecclésiától, és a püspök Bánffi Déneshez mint kolosvári kapitányhoz, felmenne s panaszlaná, hogy nyilvánvaló igazságok ellen akarná a város elvenni: azt felelte vala Bánffi Dénes: „Édes püspök uram, én elhiszem hogy kegyelmeteknek igazsága van a boltokhoz, de mostani időben minden meglehet.“ Minden ember azért magára vigyázzon, és boldog állapotában ugy cselekedjék más megszorult emberrel, hogy őneki is boldogtalanságában hasonló kölcsönnel ne fizessenek.

Megértvén a fejedelem a tanácscsal együtt Bánffi Dénes elszaladását és a végbeli hadaknak mellette való ülését, igen megütközének rajta. Azért mindenfelé az ország Rendeinek kemény parancsolatot külde ki a fejedelem, hogy oly készülettel legyenek, mihelyt második parancsolat érkezik, a fejedelem mellett felüljenek; a végbeli hadaknak is commissio mene a fejedelem és tanács neve alatt, hogy mindjárt letegyék magokot és Bánffi Dénes mellől elálljanak, különben notában incurrálnak; Bánffi Dénesnek pedig megizenék, hogy, ha magát megadja, törvény nélkül bántódása nem lenne, hanem országgyülésében dolga eligazodnék. A végbeli hadak, kik addig ugy gondolkodnak vala, hogy csak Béldi Pál magától költötte volna fel a székelységet Bánffi ellen, megértvén a fejedelem és a tanács akaratát, eloszlának Bánffi Dénes mellől, Bánffi Dénes pedig áreståltatván, a felesége mellé Bethlenben viteték.

Megsajditotta vala Béldi Pál, hogy Bánffi Dénest Bethlenben akarnák az urak küldeni, és mivel azt is felette nehezteli vala, hogy a feleségét oda vitték, mivel abból a kik a dol-

got nem tudták, ugy gondolkodhattak, mintha egészen egyedül Béldi Pál volna oka a Bánffi Dénes rabságának: előre megparancsolta Bethlenben levő kapitányának, be ne engedje oda vitetni Bánffi Dénest, mert bizony elütteti a fejét érette. De a fejedelem az ellen commissiót küldvén s keményen parancsolván, nem lőn mit tenni a kapitánynak, be kelle bocsátani.

Banffi Dénes már rab levén, a fejedelem országgyülését hirdete Fejérvárra, és a Statusok előtt proponáltaték Bánffi Dénes dolga. És noha mind maga a szegény rab ur sok instantiáival azon könyörgött, mind magának Béldi Pálnak a volt egyenesen a voxa, hogy mivel már kéznél vagyon Bánffi, a hadak szálljanak le, és a jó rend szerént evocáltatván a gyülésre, jó custodia alatt hozattassék az ország eleiben, s a director agálván ellene, lássák meg: mivel mentheti magát, s annakutána ugy tegyenek törvényt reája; de Teleki Mihály s a kik többen vele egy factióban valának, a fejedelmet elvevék róla, megijesztvén, ha vagy az uton mikor a gyülésre hozzák, vagy másképen el talál szabadulni, az utolsó tévelygés nagyobb lenne az elsőnél. Másoknak is, mint Horváth Kozmának, és vele együtt több erdélyi törvénytudó igaz hazafiaknak, a teczék vala, hogy jelen legyen Bánffi Dénes mikor perlik: — de praevaleála a Teleki factiója, és harminczkét punctumokot irának, melyekkel vádoltaték, s az itélőmester Sárpataki Márton által extradatáltatván, azt küldék postán Bethlenben hogy replicáljon azokra. Melyekre noha alkalmasint resolvála, de visszahozván a punctumokot a resolutióval együtt, vox szerént megnótáztaték. A vádak többire affélékből állottak a melyeket feljebb megirtam: hogy nagy fastussal viselte magát, privatus emberhez nem illendő splendorral járt, a fejedelmet, országot nem becsülte, sőt szidta, mocskolta, a nemesembereken sok potentiákot cselekedett. Ezekben ugyan volt is vétke szegénynek, de fejedelemségkeresést nem bizonyithatván reája, nem is tették a punctumok közében.

Már csak a vala héja, hogy a fejedelem confirmálja Bánffi Dénes ellen való sententiáját a Statusoknak; de tartván attól, hogy a fejedelemasszony az urát elveri róla, ujobb practicához nyula Teleki a mellette valókkal, és a fejedelemasszonyra annyira felingerlék a fejedelmet, hogy egynéhány napokig még a házában sem mert a fejedelemnek menni a felesége. Azalatt a fejedelemmel subscribáltatván a sentenciát, Csáki Lászlót expediálák Bethlenben, hogy Bánffinak fejét elüttesse. Ki is felette postán mindenütt éjjel nappal ügetést nyargalást sietvén, és nemesemberek, papok lovait is postára elvevén, Bethlenben érkezik későn éczaka. S bebocsáttatván a várban, a kapukot felvonatá, s erős strázsát rendelvén, megparancsolá, senkit hire nélkül be ne bocsássanak, és mindjárt Pataki Istvánt a kolosvári reformatus professort, ki Bánffi Dénes mellett vala, beküldé, hogy a rab urat felköltse s imádkoztassa, mert mindjárt meg kell halni; és mivel hóhér nem vala, egy hitván vak czigányt hivata elé, s azt megrészegitvén s megajándékozván, rávevé hogy elüsse a fejét az urnak.

Pataki István bemenvén a házban csendesen, fel akará költeni az urat, hogy a felesége, ki mellette fekszik vala, eszében ne vegye; de azalatt amaz is felébredvén, deákul mondja neki: „Nagyságos uram, keljen fel Nagyságod, s készüljön a halálhoz, mert el jött Csáki László a sententiával, s meg kell halni Nagyságodnak.“ A felesége gyanakodván, hogy deákul beszélnének, valami rosz hir érkezett volna, tudakozni kezdé, és noha sokáig tagadák mind ketten, de utoljára csak ki kelle mondani, mert rövid vala az idő. Az asszony, minthogy azelőtt gyenge félelmes asszony vala, hallván a dolgot, eläjul, és a más házban beviszik, az úr pedig buzgóságosan imádkozván, mikor megparancsolnák hogy csak jőne ki, egy hálómentét vetvén csak nyakában, ingben, lábravalóban s papucsban kijöve a pitvarban; ott egy szőnyeget terítettek vala le, melyet háromszor is megkerülvén, nem akar vala letérdepelni, de Csáki László megriogatá: „Uram, ennek meg kell lenni!“ Pataki

István pedig túl biztatván és vigasztalván, nagy nehezen letérdepelék. A czigány, kinek azelőtt aféle actiója nem volt, elijedvén olyan nagy uri embertől, reszketvén a keze, nem tudá elütni a fejét, hanem mikor két háromszori vágás után a földre ledőlt volna is a szegény úr, ott is marczongolta. Mondják azt is, hogy Csáki László kiköszörültette volna a kardnak élét, hogy kínosabban haljon meg az úr, de a nem bizonyos.

A fejedelemasszony megértvén, hogy a fejedelem subscribálta volna a sententiát, és már Csáki László készülne, hogy elvinné, nem gondolván semmit urának haragával, bemegyen a fejedelem házában, s térdre esvén, nagy busultában azt mondja: „Átkozott ember, ne ontasd ki az ártatlan vért!“ A fejedelem, mivel levis ember volt és hirtelen megharagutt s akkor megölte volna az embert haragában, de mindjárt elmult haraga s szépen szólott, látván a fejedelemasszonynak dolgát, megszánja s mondja neki: „Ahol gratiát adok az egyczer bátyádnak, küldd el hamar utána.“ A fejedelemasszony csakhamar megiratván a gratiát, egy étekfogónak nagy ajándékokat igérvén, és a fejedelem lovászparipái közül négyet advân oda utjának continuálására, elküldé Bethlenben. A ki is ugy ment, hogy két ló megdöglött az erős utazásban. El is érkezett vala, hogy épen akkor vitték volt ki az urat a fővételre, de mivel éczaka levén, a kapun be nem mehettek, a míg Csáki Lászlóhoz felmentek s megmondották mi dolog; addig meghólt vala a szegény Bánffi Dénes. Küldött vala egy végbársonyt is a fejedelemasszony, ha azalatt megölnék míg az étekfogó elérkeznék, abban takarnák a testét, abban is takarák, és ugyanott a bethleni templomban, alacson módon eltemeték, s sok esztendeig a temetésénél való föld szinén buzgott fel a vére.

Igy lőn vége Bánffi Dénesnek Teleki Mihály factiója miatt, a ki noha sok excessusokot cselekedett, a melyekért méltó lett volna ugyan megrántani a zabolát szájában, s egy kevésség leültetni s megismertetni magával magát, melyet is egy ország könnyen véghez viheti vala; de megöletni, még penig hóhér keze által, kereszténység ellen való dolog lőn. És az ő halálával felfordula az erdélyi szép békeség, s minden rosz dolog következék, s valakik az ő halálában részesek valának, egymás után mind szerencsétlenül járának, sőt a mennyi gonoszakarója s irígye vala életében, annyi szánója s keserülője lőn holta után, s az egész ország nagy kárával tapasztalá meg annak az embernek veszedelmét.

A mely jovait a székelyek el nem praedálták vala, Fogarasban hozák a fejedelem tárházában, és mivel az atyám vala fogarasi kapitány, megparancsolá a fejedelem, a komornyikkal együtt bemenjen a tárházban, mikor a Bánffi Dénes pénzét beteszik. A pénz volt mintegy nyolczvan ezer forint, melyet is azután a feleségének visszadtanak, minekutána az ura halála után elbocsátották volna, circumscribálván articulariter a fiát Bánffi Györgyöt, ki annakutána erdélyi gubernator lőn, de akkor kicsiny gyermek vala, az ország, hogy mi formában educáltassék.

1675. Bánffi Dénes halála után Teleki Mihály kezére vette vala a gyeplőt, de mégis nem folynak vala minden dolgai ugy a mint kivánja vala, mert Béldi Pál nagy okos úr levén, nem engedi vala meg; Teleki Mihály azért minden practicáját arra kezdé fordítani, hogy Béldi Pált is eltehesse láb alól. Alattomban azért azt kezdé vizsgálni, kik volnának gonoszakarói. Eszében veszi, hogy a Bethlen urak közül Bethlen Gergely, Bethlen Farkas és Elek neheztelének Béldi Pálra a bethleni jószágért, mely iránt processust is inditottak vala Béldi Pál ellen, de semmi igaz jusok nem lévén hozzája, belé sülének; Mikes Kelemen pedig, a ki szivvel lélekkel keresé vala magának a promotiót, s kivált a székely natio között becsületet akar vala szerzeni, de Béldi Pál miatt nem férhete hozzája. Ezekkel azért egybeköté magát, s azon tanácskoznak, miképen ejthessék meg Béldi Pált. Ugy reménlik vala a Bethlen urak, hogy a bethleni jószágot elkaphatják; Mikes Kelemen pedig a Béldi Pál romlásából magának uraságot kaphat. Úgy is lőn.

Ebben az esztendőben, midőn a franciai király, mind a spanyol király ellen Hispaniában, mind a császár ellen az Imperiumban nagy ármádákát készitett volna, és az imperiumbeli electoralis Treviris városát per factionem elfoglalta volna; a császár is, maga ármádáját expediálván ellene, szerencsésen triumphál a francia ellen kéczeri ütközeten. Az első harczon elesik a hires francziai generál Thurenne, testét a király Párisban viteté, s a királyok temetőhelyében nagy királyi pompával eltemetteté, dicsőséges epithaphiumot iratván feje felében. A második harczon general Crecqui commendója alatt levő francia egész ármáda megveretik, és a harcz után Treviris város is véres ostrom által a császár ármádájától megvétetik.

1676. A német császár hadai Felső-Magyarországban a kuruczokot vadászván, és megértvén hogy Debreczenből a kuruczok számára sok élést és egyéb egyetmásokot adtanak volna, ráütvén a szegény debreczeniekre, felpraedálják a várost, és megbecsülhetetlen sok praedával megrakodván, onnan elmennek. Noha nem vala semmi vétkek a debreczenieknek, mert ők mezővárosban lakván, nem oltalmazhatják vala különben magokot, ha mindenik félnek kedvét nem keresnék. Nem is lőn Magyarországban egy városnak is annyi nyomorusága; mert a töröknek külön adóztak, Erdélyben külön contribuáltanak, a kurucz ha beszállott, azt intertenéálniok kellett, a németet hasonlóképen; mégis az Istennek oly kiváltképen való kegyelme volt rajtok, hogy annyi változások között is el nem pusztultanak.

Meghala a római császárné Claudia Felicitás. Erdélyre penig Magyarországból mordály égetők [24]) bocsáttatnak, kik felesen eloszolván az országban, falukon városokon gyujtogatni kezdének, és mindenfelé nagy károkat tevének, mivel tavaszszal különben is szárasz szelek járván, ha csak egy házat is meggyujtottak, egész faluk égtenek el miatta, kivált Segesvár városa majd egészen elége miattok, sok emberek fulának meg a tüzben füstben. Nagy bódulás vala mindenütt az országban; a fejedelem a tanácscsal együtt mindenfelé parancsolának, kogy a tisztek vigyáztassanak és azokot a gonosz embereket fogdossák meg; meg is fogának bennek, és midőn szépen ki nem akarnák mondani ki akaratából jöttenek be Erdélyben, megkínoztatván, azt fateálák, hogy a német generálisok sok pénzzel fogadták volna meg őket a végre, hogy Erdélyben bejöjjenek, és itt a várasokot felégessék, hogy annál inkább a fejelem és az ország a magyarországi kuruczokot ne segéllenék és Erdélyben is ne patiálnák.

Mikor már Teleki Mihály Béldi Pál ellen is megcsinálta vala némely uraknak elméjét, mesterségesen rá vevé azokot, hogy a fejedelem előtt deferálnák; mert ha ő hozza elé a fejedelemnek, csak azt gondolná a fejedelem, hogy ránkorból cselekeszi s nem lesz olyan foganatos a vád; de csak ők kezdjék el, annakutána ő is minden tehetségével toldani fogja. Bethlen Miklós még akkor ifju ember vala ugyan, élvén az atyja, az öreg Bethlen János, de már is nagy tekintetben vala az egész ország előtt az ő nagy tudományaért s eszeért és sok országokban való járásaért s experientiájaért; kinek is nagy elméjét Teleki Mihály látván, s megértvén azt is, hogy mind Bethlen János, mind a fia Bethlen Miklós, Béldi Pálnak kedves emberei volnának, és gyakorta az országgyülésében, kivált mikor a magyarországi causa előfordulna, melyet Teleki Mihály igyekezék vala promoveálni, Bethlen János és Bethlen Miklós bölcs discursusokkal s voxokkal az egész ország elméjét a magok teczésére hajtanák; járulván az is hozzája, hogy a több Bethlen urak is, noha egy familiából valók volnának, Bethlen Miklóst gyülölnék, melyre maga is szolgáltata alkalmatosságot, mert a maga nagy elméjét kelleténél inkább becsülvén s másokkal is becsültetni akarván, a több Bethlen fiakot, kiknek esze nem érkezik vala a Bethlen Miklós elméjéhez, contemnálja vala; azért elvégezék, hogy Bethlen Miklóst is Béldi Pállal együtt megejtsék.

Nem vala sem Béldi Pálnak, sem Bethlen Miklósnak annyi vétke is akkor, mint a mai

született gyermeknek, azt maga is tudta jól Teleki Mihály és a több társai; hanem a volt politiájok benne, hogy a fejedelem előtt vádolják el, és megfogatván, annakutána a minemü conditiókkal ők szeretik, ugy bocsássák el. A conditiókot ha meg tartja Béldi Pál, csak egy váz leszen mind az országban, mind a fejedelem udvarában, és igy Teleki Mihály a mit akar, azt viheti véghez a fejedelemasszony által a fejedelemnél; ha penig a conditiók ellen valamit cselekeszik Béldi Pál, ugy osztán nyilván az ország előtt vádolhatják s meg is notáztathatják; különben is tudván azt, hogy Béldi Pál azt a rajta esett méltatlanságot semmiképen el nem szenvedi, hanem boszút igyekezik érette állani, s akkor jó alkalmatosságok leszen, végső veremben ejteni. Ez a gonosz istentelen ördögi practica, melynél Erdélyben soha nagyobb nem volt, szerencsésen succedála, mert Isten a mi bűneinkért már közelíti vala azt a veszedelmet, melyben ma nyögünk, s azért engedé meg, hogy az igaz hazafiai, a kik eszekkel tanácsokkal a szegény hazát tudják vala gubernálni és a jövendő nyomoruságot praevideálván, attól Isten után megoltalmazni, elessenek a szegény haza mellől, a Teleki Mihály factiója penig lábra kapjon, mely miatt fejedelem, ország, szabadcság, törvény, békeség, egy szóval minden jó kivesze Erdélyből, s minden kigondolható inség, háboruság következék helyében; s a mi legkeservesebb, azok az igaz hazafiai e mai napig is árulók neve alatt feküsznek koporsójokban, s a posteritások is oda vagyon majd többire; a kik penig ezt a hazát elveszték s sülyeszték, azok boldogulának, uralkodának sok esztendőkig.

Béldi Pál semmit az ellene való factióban nem tudván, a Bethlen urak, Mikes Kelemennel együtt a fejedelemhez bemennek, és a nagy hűségnek álorczáját viselvén a magok istentelen practicájok előtt, a fejedelemnek mondják, hogy ők, ő Nagyságához és az országhoz való szoros kötelességektől viseltetvén, ő Nagyságának tudtára adják, hogy Béldi Pál csak azért igyekezte Bánffi Dénest elveszteni, mert miatta nem férhetett az fejedelemséghez; most penig Bethlen Miklóssal conspirálván, és az egész székely natiót magok mellé vonván, azon practicálódnak, hogy a fejedelemségben Béldi Pál collocáltassék; mely dolog végett alattomban a portát régen jártatja Béldi Pál, és sok pénzt igérvén a vezéreknek, már azoknak elméjeket is megcsinálta, s rövid nap pártot üt Nagyságod ellen. Ebben penig semmi kétség nincsen, mert mi rábizonyitjuk, csak Nagyságod ne késsék a dologgal, hanem hivassa udvarhoz őket s fogassa meg, annakutána könnyü leszen a portán őket disgratiában hozni.

Akármily dolgot is könnyebben a fejedelem elmejére nem adhattak, mintha valakit fejedelemkereséssel vádoltak. Teleki Mihály is megértvén a fejedelem gyanóságát Béldi Pál ellen, jobban megzavará az elmejét; ugy Náczi István és Székely László is semmit el nem mulatának; a fejedelemasszony penig megmondhatatlan gyülölséggel vala Béldi Pál ellen, mert Teleki Mihály sok esküvésével elaltatta vala, hogy nem ő volt oka a Bánffi Dénes halálának, hanem egészlen csak Béldi Pál; sőt azonkivül is Béldi Pálnéra nagy nehézsége vala, mert kevély pompás asszony levén, ritkán udvarolja vala a fejedelemasszonyt, mikor néha-néha udvarhoz megyen vala is, mentől czifrább köntösei valának, azokban öltözik vala, s kevélyen ugy mutogatja vala magát, melyért a több uriasszonyok is irigykednek vala reája; sőt a fejedelemasszony, mivel egészségtelen száraz asszony vala, nem is gyönyörködék soha a pompás öltözetekben; ha magánál szebb uriasszonyt látott, mindjárt a fejedelmet kezdette tőle félteni, a melyért gyakran ugy meg is verte a fejedelem, ha mások ki nem vették volna kezéből, talán meg is ölte volna. Mind ezek a conjuncturák segiték a Béldi Pál romlását; sőt hogy Wesselényi Pálnak adta vala leányát, és Bodolán fejedelmi lakodalmot szerzett vala, annál inkább irigységben esék mind a fejedelemnél, mind a Bethlen uraknál.

Fogarasban convocáltatván azért a fejedelem az országgyülését, és mind Béldi Pált

mind Bethlen Miklóst arestálják, és a mig a fejedelem onnan elmene, Bethlen Miklóst az atyám szállására hozták, s tiz gyalog németje a fejedelemnek éjjel nappal ott strázsálta. A fejedelem elmenetele után Bethlen Miklóst is alá vivék a számtartóház mellett való házacskában; Béldi Pált penig alatt csak közel a komornyik-házban tevék rabságra. Ezekre már én is jól emlékezem, jut is eszemben, mivel az atyám szállásának ablakáról épen a hol Béldi volt fogva, oda láthatni, minden estve nagy felszóval könyörgött Béldi Pál, és azt a zsoltárt: „Kegyelmezz meg, uram, nekem, mert az ember igen kerget engem" etc. nótával elmondotta; sőt őszszel szőllőt s baraczkot hozván Béldi Pál számára, nekünk is küldött benne, s én a hugommal, Borberekinével az ablakon ettük; s meg is téptem vala a hugomot, mert igen mohón eszi vala a szőllőt s nekem keveset hagyott; a szegény ur, meglátván a maga ablakáról, ujobban külde egynehány gerezd szőllőt, s megizené, hogy ne veszekedjünk, mert többször nem küld szőllőt.

Itt már szólok a magam gyermeki állapotomról is. Az atyám engenet oly kemény disciplinában tartott, melyhez hasonlót soha nem hallottam; mert tizenegy esztendős koromig, mig az atyám rabságra esett, soha asztalnál a tálban nem volt szabad nyulnom, hanem egy darabocska hust vetettek a tányéromra s azon rágódtam. Mindenkor a hátam mellet, egy bucsumi jobbágyból álló Jancsi nevű inas, kit Ficzkónak is hittak, állott, s annak mihelyt az atyám intett, mindjárt nyakon csapott, akármennyi vendége volt is az atyámnak. Estve is meg nem engedte az atyám, sem derékaljra, sem párnára feküdjem, hanem két kedves agara levén a többi között, kik mindenkor a maga házában egy leterített medvebőrön feküdtenek, azok közé fektettek mig az atyám elalutt; akkor az édes anyám onnan titkon felvétetett s a mely házban az anyám fejércselédei háltak, oda vittek jó ágyban, s hajnalban meg kihoztanak az agarak közé. Erős hideg télben, csak azért, hogy mint gyermek el találtam volt nyomni az egyik csizmám sarkát, mert az iskola messze volt a vártól a városon, s oda kellett mindennap menni kéczer s meg visszajönni, csizmát nem csináltatott az atyám, hanem fél mezitláb kellett volna olyan messze járnom; de az édes anyám a várkapu között mindenkor egy pár csizmát tartatott titkon, s mikor iskolában indultam, a kapu között azt vontam fel, a rosz csizmát ott hagytam, mikor penig visszajöttem, a jó csizmát levontam, s a rosz csizmában mentem az atyám elében. Ugy féltem az atyámtól, a szememet fel nem mertem volna előtte emelni, nemhogy leülni vagy egyet szólani; különben is örökké szidott, szásznak, catipilának[35]); a mesteremnek is megparancsolta, mentől keményebben tarthat, ugy tartson; a mely miatt olyan nagy szemérem s félelem nevekedett vala bennem, hogy azután felnevelkedvén is egynehány esztendővel alig tudtam excutiálni erőszakkal is magamból. A leányait penig, a hugaimot, felette nagy bátorságban s kedvességben nevelte; ám bizony ugy is vevék hasznát. Én azért nem jovallom egy atyának is hogy oly szoros félelemben tartsa fiát, hanem féljen is a fia az apjától s szeresse is, és még kisded korában az isteni félelemmel együtt a férfiui bátorságot s férfiakkal való tisztességes nyájas conversatiót igyekezzék a fia elmejében oltani, ha ugy akar hogy conversativus ember legyen nagy korában belőle. Ha Isten az én édes fiamot s kivált azok között a lelkem angyali Józsefemet, el ne vegye szemem előtt, nem dicsekedem vele, de bizony ugy kezdettem vala nevelni, maga csak négy esztendős és nyolcz holnapi vala, hogy lehetetlen már gyermek apját inkább szerette volna, mint az engemet, én is őtet; de a mellett, mikor csak reá néztem is kedvetlenül, ugy félt, hogy magától lefekütt a földre s megcsókolta a lábamot, a kin csodálkoztak vala kik látták. Tudom ha élt volna, jó hazafia lett volna belőle.

Ugyanott Fogarasban, avval az én inasommal egy hétig mind a vár mellett való vadkertben jártunk jáczodni; az atyám azt tudta, scholában járunk. ebédre, vacsorára,

mindenkor oda a várban visszamentünk; mig a mester felizenvén, hogy talán én beteg volnék s azért nem mennék scholában, az atyám észrevevén a dolgot, utánunk czirkáltatott, s a játékon kapván bennünket, visszavivének, keményen megplágálának, de keményebben az inasomot, mivel a nálamnál nagyobb vala. Történt olyan dolgom is Fogarasban, mig scholában nem jártam: az atyámnak pénzt hozván, tizenkét forintot, a szolgabirák, tette a szőnyeg alá; azalatt kimenvén a házból, én mint gyermek, a szőnyeget felforditván s a pénzt ott látván, mind a zsebemben raktam, s kimenvén olvasni kezdettem. Az atyám udvarában sok apró inaskák levén, mellém adták magokot s kérni kezdettek benne; de egyiknek is nem adtam, hanem azt mondottam: no én tégedet inasomnak fogadlak, ennyi lesz fizetésed esztendeig; tégedet lovas legénynek, amazt szakácsomnak, és egy egy polturát adtam előpénzt nekik, többet nem, azt mondván nekiek: szolgáljatok elsőben azután megfizetek. Az atyámnak megmondják, mennyi pénz van nálam, utánam jőnek, elveszik a pénzt, megolvassák, hát nincs több héja öt polturánál, kit a szolgáknak adtam volt; erősen megvernek. Azolta soha egy pénzéről el nem vettem, noha sok pénz s egyéb apróság állott örökké az asztalon ablakon. Nem is árt afféle dolognak elejét venni, és akármely kicsiny legyen is a gyermek, erősen megostorozni; mert ha kicsiny korában, bár játékból tanulja meg is a lopást: nagy korában sem hagyja el, hanem felakad érette utoljára.

Mikor a fejedelemasszony kiindulna Fogarasból, hivatá az atyámot, s monda: „Nézze meg kegyelmed jól ezt a gyűrűt; akármennyi commissiója jőjjön kegyelmedre uramnak ő kegyelmének, de valamig ezen a gyűrűn levő czimert nem látja meg a levélre nyomtatva kegyelmed, a rab urakot meg ne ölesse; mert tudom én uram ő kglme természetét, — vagy ittas korában vagy másképen ráveszik az urak. De kegyelmed különben ne cselekedjék, a mint én parancsolom; különben is ez a vár enyém s kegyelmed nem anynyira uram ő kglme tisztje, mint enyém.“ A fejedelemasszony elmenvén, Teleki Mihály a Bethlen urakkal együtt szüntelen ingerli vala a fejedelmet, hogy exequáltassa a rabokot, mert ha életben hallja a török porta őket, inkább manuteneálja, de ha megérti halálokot, leteszi elmejét irántok. Soha a fejedelmet ránem veheték, hanem egykor keményen megittasodván, addig sürgelődének körüle, annuál kivánságoknak. És mindjárt három commissiót iratának a fejedelem neve alatt: egyet az atyámnak mint kapitánynak, hogy mindjárt exequáltassa a rab urakot; mást a porkolábnak, Boér Zsigmondnak, ha az atyám nem akarja exequáltatni, a porkoláb mind az urakot ölesse meg mind az atyámot; harmadikot a várbeli praesidiumnak, ha porkoláb sem akarná, a praesidium mind az atyámot mind a porkolábot mind az urakot ölesse meg. És megpecsételvén a commissiókot, már el akarják vala küldeni; de a fejedelemasszony a Bánffi Dénes casusán tanulván, szüntelen vigyáztat vala a fejedelemre, hites inasa levén mindenkor a fejedelem körül, a ki is a fejedelemasszonynak megmondja a dolgot. A fejedelemasszony mindjárt felkeresteti a kitől a commissiókot el akarják vala küldeni, és elvétetvén tőle, más nap mikor a fejedelem megjózanodott volna, bemenvén hozzá, nagy haraggal monda neki: „Mit vétettek az én tiszteim kegyelmednek, hogy kegyelmed ártatlanul meg akarja öletni?“ A fejedelemnek nem jutván eszében a dolog, megmutatja a commissiókot a fejedelemasszony, és a fejedelem elbámulván, rajta, monda: „Az Isten áldjon meg, édes feleségem, hogy nem engedted a cemmissiókot elvinni, másszor is azt cselekedd; én bizony nem tudom ittas koromban mit cselekedtem, ezek az urak vetteneк rája.“

1677. Eszében kezdé azalatt a fejedelem venni, hogy hamisan vádolták volna be a rab urakot; mert noha sokszor kivánta tőlök, hogy már a mivel vádolták bizonyitanák meg ellenek, hogy ország előtt láttatna törvényt reájok; s amazok eléggé is keresének minden felé, mind igérettel, ajándékkal, hamis tanu-

kat, de semmi meritális dolgot nem találának. Azalatt a Haller urak és mások, kik részesek nem valának a Béldi megfogatásában, a fejedelmet kérni kezdék, ne sanyargassa ártatlanul, hanem bocsáttassa el őket. A mint hogy a fejedelem rá is hajla, de tartván attól Teleki s a több vádolók, ha simpliciter elbocsátják őket, ha különben boszut nem állanak is rajtok, de törvény szerént prosequálják; nagy büntetése van penig a magyar törvény szerént a ki valakit árultatással vádol s rá nem bizonyitja, mert talión convincáltatik; azért a fejedelmet elaltaták, hogy kösse meg jól a végét a rab urak szabadulásának, s vétesse erős kezesség alá őket, sőt erős reversalist vétessen tőlök, hogy sem magok sem más által boszut nem állanak, fogságokról meg nem emlékeznek, sem törvénynyel azért senkit nem háborgatnak, hanem in perpetuam amnestiam menjen minden eddig ellenek való cselekedet. A fejedelmet könnyü volt minden rosz dologra rávenni; azért minekutána esztendeig s egynehány hétig a nagy ártatlan urak raboskodtanak volna Fogarasban, visszajövén a fejedelem, a reversalist concipiáltatja a feljebb megirt conditiók szerént, s beküldi a rab uraknak, hogy ha azt subscribálják, és a mellett hatvan ezer forintokig kezeseket állitanak, elbocsáttatja őket. A rab urak időt kérvén magoknak, midőn a reversalist elolvasnák, noha magok ártatlansága már napfényre jött vala, és nem olyan megköttetett szabadulást, hanem inkább méltatlan szenvedésekért Isten s világ törvénye szerént méltó satisfactiót érdemlének vala, mindazáltal a szükségtől s szabadulásoknak szerelmétől kénszeritetvén, készek lőnek több minden conditiókra rámenni, csak azon supplicálának a fejedelemnek: engedje meg ő Nagysága, hogy kiszabadulván, azokot, kik őket hamisan elvádolták, törvény szerént hadd prosequálhassák, nehogy ennekutána is, vagy őket ujobban, vagy más igaz hazafiait, hasonló gonosz practicával gyalázatban s nyomoruságban keverjenek. Méltó s igaz vala szegényeknek kivánságok, de soha Teleki Mihály és a Bethlen urak s Mikes Kelemen miatt a fejedelmet reá nem veheték, sőt a fejedelmet ujobb haragra inditák ellenek, a ki megizené: ha nem kell a szabadság, elküldi a kővári tömlöczben őket, s mint Zólyomi Dávidot, ott egyék meg a tetvek őket a míg meghalnak. És noha a Haller urak s más igaz hazafiai is eleget instálának mellettek, remonstrálván a fejedelemnek, hogy ő Nagysága conditiója ellen való dolog volna a rab urakot igazságokban megfojtani, holott a jus ligatum az Approbata Consitutióban örök átok alatt megtiltatott Erdélyben, és még a pogány országokban sem gyakoroltatik, annál inkább keresztény fejedelem, keresztény directio alatt hallatlan s irtóztató dolog volna, sőt a nagy Istennek nyilván való büntetése szállana azért mind a fejedelemre s mind az országra, és senki is a hazafiai közül bátorságot státusban az ilyen hamis vádak miatt (ha azoknak továbbra is ilyen tágas kapu nyittatik) nem élhet, s ő Nagyságának szüntelen való busulási következnek miatta. De semmit azok a ratiók nem használának Teleki Mihály practicája ellen, mert Isten el akar vala büneinkért országostul veszteni, s ugy készitteték út veszedelmünkre. Látván a szegény rab urak, különben meg nem szabadulhatnak, nagy keserüséggel s sirással subscribálák a reversalist, s kezeseket állitának, az atyám is hatszáz forintig levén kezes Béldi Pálért, kit annakutána meg is rántának rajta, s igy szabadulának osztán nehezen meg.

Ebben az esztendőben nagy pestis vala az egész országban, mely a következendő esztendőben is grassála. Az atyám engemet s a hugomot, mert akkor több gyermekei nem valának, közel Fogaras várához egy faluban a Havas alatt, bucsumi jószágában küldc, s ott voltunk az egész nyáron s őszön: Istennek hála, a fejünk sem fájt. — Ugyanezen esztendőben meghala Mogyarországban Első Rákóczi Ferencz fejedelem [26]); a római császár penig harmadik feleséget veszen magának, a Neoburgumi felséges herczeg leányát, Eleonora Magdaléna Therésiát, kivel császári lakodalmi solennitást tart Passaviumban; a kivel is holtaig szép kegyesen s nagy szere-

tettel éle, és két fia s egynehány leányai születének tőle.

1678. Születék e világra a mostani római császár Josephus. Minekutána penig Béldi Pál hallatlan reversalis alatt kiszabadult volna a rabságból, akkor kezdé eszében venni Teleki Mihálynak istentelen practicáit, és eszében juta feleségének igaz jövendőlése, melynek egy része már a fején is tölt vala. És noha mint jámbor keresztény ember a magán esett boldogtalanságát könnyen elszenvedné, de mint igaz hazáját szerető ember, látván, hogy már egyedül Teleki Mihályra került a directio, és a fejedelmet ott hordozza a hol akar, s a magyarországi dolgokot már aperte tueálja, s az országot is belé akarná egészlen elegyíteni: bölcsen praevideálván mind az országra mind a fejedelemre minemü rettenetes romlás következzék, nem gondola maga veszedelmével is, hanem inkább akará magát s egész házát koczkára kitenni, mint hazáját szemlátomást elveszni megengedné. Azért a kiket igaz hazafiainak ismer vala lenni, alattomban azokkal kezde consultálódni, miképen kellene annak a nagy gonosznak eleit venni, és a szegény hazát Teleki Mihály tyrannusságától felszabaditani. Valának a kik vele együtt a közönséges jóban egyetértenek vala, ezek: grófF Csáki László, ki sógora is vala, Haller János, Kapi György, Dániel István, Lázár István, Kálnoki Sámuel, Bethlen János, Apor István es Lázár, Belényi Zsigmond, Damokos Tamás, Kálnoki Bálint, Paskó Christóf és többen sokan, mind fő rendek, s mind kivált a székelységen való nemesség. Többire mindnyájoknak a teczék vala, hogy valamig Apaffi Mihály erdélyi fejedelem leszen, addig soha az országnak csendes nyugodalma nem lehet, mert levis és változó ember, s a mellette való udvari szolgák minden rosz dologra ráveszik s a hazafiait szüntelen bűzben keverhetik, és akármint remonstrálnák is azt előtte, hogy Teleki Mihály s mások egynehányan a fejedelem mellett, mint: Naláczi István, Székely László, Mikes Kelemen, nem jovát, hanem veszedelmét kivánják mind a fejedelemnek s mind a hazának, azért amoveálná maga mellől: de már annyira praeoccupáltatott a fejedelem elméje azoktól, hogy soha azt a fejedelemmel ellenek semmi ratióval el nem hitethetik; de ha a fejedelemmel elhitetnék is, a fejedelemasszony, kemény nyakas asszony, levén Teleki Mihálynak oly közel való atyafia, lehetetlen volna a fejedelemasszonyt Teleki mellől elvonni, a kit minden úton módon kész oltalmazni, tudván hogy már Bánffi Dénes halála után nincs senki, a kihez ugy bizhatnék mint Telekihez, maga is a fejedelemasszony magyarországi levén, Teleki is, az erdélyi hazafiainak ezernek sem hiszen annyit mint neki; és ha Teleki Mihály ellen insurgálnak, amaz mindjárt a fejedelemasszony mellé csapja magát, s onnan szép szóval ki nem vehetik; ha penig erővel s fegyverrel nyulnak a dologhoz, mindjárt Teleki a fejedelemmel elhiteti, hogy magát a fejedelmet akarjuk kikergetni az országból, s egy lesz büze dolgunknak, mer rebelliót fognak ránk s veszedelemben ejtenek. Jobb azért és tanácsosabb, ha már ennyiben van a dolog, ugyan valójában kitennünk magunkért, és aperte a fejedelem ellen insurgálni, a ki majd minden conditióit violálta, melyeket az országnak megesküdt volt, és így mi is nem tartozunk tovább olyan embernek hivséggel s engedelmességgel, a ki a mi hazánk tövényeit felforgatta, nemesi szabadcságunkat megrontotta, s az egész országot el akarja veszteni, nem elégedvén meg az erdélyi szép fejedelemséggel, a melyre soha méltó nem volt, nincs is capacitása hozzája, hanem a magyarországi királysággal álmadozik; s az a rosz hitván oláh faj is, Teleki, a ki két lóval jött vala be Erdélyben, s ennyi sok úri igaz hazafiainak eleiben ült, s olyan uraságot kapa, melyről álmodni sem mert volna, magyarországi palatinusságra áhitozik. A mi tanácsunk azért az: hogy kegyelmed, Béldi Pál uram, kinek kezében van a székely fegyver, fogjon hozzá Isten segitségéből a dologhoz, és velünk együtt szabadítsa fel ezt a nyomorult hazát ebből a nagy igából; annakutána szabad választás szerint tegyünk olyan fejedelmet az

országnak, a ki tudjon igazgatni bennünket, ne mások igazgassák őtet. Erre penig jó alkalmatosságunk vagyon a török porta előtt is véghez vinni, mert ha aperiáljuk előtte hogy mit akar a fejedelem Teleki Mihálylyal együtt, és mit vadászszon a magyarokkal együtt, kiről már egynehányszor megintetett a portától: minden bizonynyal a porta felád rajta, és a mi dolgunkot manuteneálja. Végezetre, mivel életünk s halálunk forog a dologban, ne kiméljük a pénzt, holott a török porta előtt többet használ a pénz mint az igazság, bőrt bőrért adjunk, életünk megmaradásaért azt a mink vagyon ne sajnáljuk."

Béldi Pálnak nem teczék a tanács, azt vetvén okul, hogy a fejedelem Isten csodálatos gondviseléséből promoveáltatván a fejedelemségre, kinek is hittel kötelesek, perjurium nélkül nem lehetne ellene insurgálni; mert noha a conditióit sokképen violáltatták vele Teleki s más mellette valók, azt a fejedelem nem ex malitia, hanem ex levitate cselekedte, és nem annyira a fejedelem, mint azok vétkesek, kik arra ingerlették. És ha a fejedelem változtatását kezdik sollicitálni a portán, ott levén Zólyomi Miklós, bolondcságból annyi pénzt talál igérni a fejedelemségért, a török nem vigyázván arra capax-e nem e, azt obtrudálja, s mi haszna lenne úgy is az országnak? Hogy penig senki ugy ne gondolkodjék, hogy őneki az erdélyi fejedelemség kellene, az Isten, a ki minden titkoknak látója, a mennél nagyobb büntetést talál, azt szállitsa az ő fejére, ha arra intendál, és készebb volna meghalni, mint a fejedelemnek adott hitét violálni, hanem hazája szabadcsága mellett valamit elkövethet, azért sem életét, sem jovait nem kiméli. Neki a teczik: hogy a fejedelemhez küldjenek be, s kéressék kézben Telekit s a több oldaltanácsokat, kik a fejedelmet minden tilalmas dolgokra rá veszik és az ország békességét felháboritják; ha kézben nem adja őket, fegyverrel is kivegyük, és ország előtt törvény szerént megbüntetvén, a fejedelem mellé állitsunk igaz hazafiaiból álló tanácsot, kik a fejedelmet a haza törvénye szerént igazgatni igyekezzenek."

Sok tanácskozás után azt concludálák, mivel a tájban Nagy-Sinkre hirdettetett vala országgyülése, hogy Béldi Pál a székely hadakot felvevén, fegyveresen menjenek a gyülésre, és a fejedelmi személynek s statusnak minden sérelme nélkül, Teleki Mihályt társaival együtt, ha szépen nem lehet különben is, kézhez vegyék de ne bántsák, hanem ugyanott az országgyülésén, törvény szerént prosequálják őket, és a fejedelem mellett való tanácsot az ország hasznára refolmálják. — Már a székely hadak mind Háromszéken, Csikban, Udvarhelyszéken felültenek vala Béldi Pál parancsolatára ő levén generálisok, de nem tudják vala mindnyájan, mire való ez az insurrectio: mikor alattomban Teleki Mihálynak a dolgot megirják és hogy mi az intentio ellene, azért vigyázzon magára. Teleki postán menvén a fejedelemhez, aperiálja az insurrectiót, de közel sem úgy a mint a dolog vala, hanem a fejedelmet elaltatja, hogy Béldi Pál fejedelemségre akarja magát a székelyekkel választatni. A fejedelem megijjedvén, késő éczaka szövétnekekkel Fogarasban bejő, az egész országban nagy bódulás lőn, Bethlen Gergely, Farkas, s más hasonlók, ki egy ki másfelé elszaladnak, és ha Béldi Pál egyenesen kijőjjön, készületlen találván őket, könnyen Telekiéket kezéhez veheti vala. De gondolván azt, elég hogy fegyvert mutatott, már a fejedelem megijjedett s Telekiek mellől könnyen áll; azalatt a fejedelemnek alázatoson irván, remonstrálá, hogy nem ő Nagysága ellen vette volna fel a hadakot, hanem maga és több igaz hazafiai succursusára nézve, és kész is letenni a fegyvert, csak ő Nagysága azokat a gonosz tanácsokot adja ki, hogy ország törvénye szerént hadd büntetődjenek.

De a fejedelem azalatt a más parson való urakot maga mellé hivatván, és a végbeli hadakot is convocáltatván, ugy a székelységnek a mely része fel nem költ vala, azokot is felültetvén, és Bethlen Gergelyt s Mikes Kelement praeficiálván elejekben, egyenesen Béldi ellen expediálja, a székelységre is mindenüvé kemény commissiókot küldvén

ki, hogy Béldi Pál factiója mellől valaki el nem áll, örökös jobbágyságra esik mind maga mind maradéka. Béldi Pál is látván, hogy nem tréfa a dolog, a mely hadakot Csikban s Udvarhelyszékre haza bocsátott vala, hogy mihelyt parancsol, ujobban felüljenek, sietve utánok küldvén, hivatja vala magok mellé. De azok már praeoccupáltatván a fejedelem embereitől, otthon maradának. A háromszéki hadak is, megértvén a fejedelem hadának jövetelét, szökni kezdének házokhoz, és igen kevesen maradának Béldi mellett. Bethlen Gergely általjövén az erdőn Háromszék felé, Vay Mihályt, Teleki Mihály vejét, a fejedelem gratiájával elküldi Béldi Pálhoz, ki már akkor Bodolán vala, Csáki Lászlóval. A gratia pedig csak arra való vala, hogy inkább ahoz való biztában Béldi s a több mellette valók otthon maradván, azalatt a fejedelem hadai elérkezvén, kézben akadnának. De Béldi Pálnak alattomban megirták vala: ha száz gratiát visznek is, ne hidjen, mert bizony megcsalják, mint szintén Bánffi Dénest. Kihez képest éczaka a maga szolgáival együtt megindula, és a bozzai uton Havasalföldében mene által, feleségét fiait ide hagyván nagy nyomoruságra; a kiket megfogának és mindenét praedára hányván, bodolai várát tőből kihányák, felesége, fiai Szamos-Ujvárban vitetének rabságra. A felesége ott is hala meg egynehány esztendő mulva: a fiai kiszabadulának; azoknak is a jobbika, Béldi Dávid, ifju korában meghala, a más, haszo ntalan semmirekellő ember, maig is nyomorog, felesége kedveért megbolondult s pápistává lőn. A jószágait mind többire confiscálák; bethleni, bodoni jószágát Bethlen Gergely s Farkasék kapák el, a kire régen vágytanak, háromszéki jószágának jobb részét Mikes Kelemennek adák. Igy romlék meg a székely szabadcság Béldi Pálban; mert soha azelőtt akármi vétkeért a székely nemesember jószágát el nem vesztette, hanem csak fejét; Béldi Pálon kezdék el, de nem tudom kin végzik. Mikes Kelemen is a Béldi Pál romlásával urrá lőn, s elkapá a székelyek generálisságát, bátyaságot, nagy barátságot szerze Teleki Mihálylyal. Az ártatlan ember halálán Pilatus Herodes igy egyezének meg, igy triumphála a hamisság a nyilvánvaló igazságon, igy veszték el a szegény Erdélyországot.

1679. Apor István, ki mind eddig Béldi Pál mellett volt és mindenekben vele correspondeált, látván hogy a Béldi dolgai hanyatolni kezdenek, elugrék mellőle, s a fejedelemhez megyen, és ott minden dolgokot elbeszél, sőt azoknak neveket is, a kik Béldi Pállal conspiráltanak vala, a fejedelemnek kibeszéli. Nem csak gratia adaték neki, sőt mivel akkor halt vala meg a brassai harminczados Horváth András, azon hivatalt neki conferálják, melyből nagy proventusa levén minden esztendőben, felette igen meggazdagodék; és mivel már két felesége meghalt vala, harmadszor is megházasodék, néhai Boros-jenei Korda Zsigmond feleségét, ki Ugron Istvánhoz ment vala annakutána, Udvarhelyszéki Farkas Ferencz leányát, Farkas Susánnát elvevé, kivel a feleségem nagyanyja, Ozdi Györgyné, egy testvér volt apával. Öt leánya vala Farkas Ferencznek: egyik Apor Istvánné, másik Ozdi Györgyné, harmadik Orbán Pálné, és negyedik Bánffi Christófné, ötödik Borsai Istvánné.

Ugyanezen esztendőben az atyám, a ki a fogarasi kapitányságot hét esztendeig dicséretesen viselte vala, és mind a várban mind kül belől sok hasznos épületeket csináltatott vala, mind az egész districtust oly rendesen moderálná, hogy e mai napig is a föld népe sohajtaná, szabad akarata szerént elbucsuzék tisztétől, noha semmiképen a fejedelemasszony el nem akará bocsátani, szeretvén igen az atyám szolgálatát. De midőn látná az atyám a felfordult állapotokot, tanácsosnak tartá magát az udvartól elvonni, és Naláczi Istvánnak szép uri paripát ajándékozván, hogy kiszerzené tisztéből, a maga házához Nagy-Ajtára jöve; engemet pedig onnan Udvarhelyre külde a collegiumban tanulni, a hol majd hét esztendeig laktam. Szállásom volt a collegium mellett egy igen jó özvegy asszonynál, Szőcs Istvánnénál, ki mint a maga

gyermekéhez hozzám ugy látott: professor volt mikor oda mentem, Letenyei István, azután Rozgoni Jánost hozák, utoljára, mikor én az scholát elhadtam, Szakmári Sámuelt hozák, igen tudós embert, ki azután kolosvári papságra viteték; pap volt Veszprémi István, a ki még él és most a református papok püspöke. Elmém olyan volt a tanulásra, soha leczkémért egyszer is meg nem vertenek, a templomban a pap hoszu praedicatióját szóról szóra megtanultam, s a professor előtt nagy álmélkodásával elmondottam, és ha az atyám rabsága ne következzék, hogy más nagyobb collegiumokban kimehetek vala tanulni, én is elébb volnék most egynehány grádicscsal. Különben egészségem soha nem volt, a mint most is nincsen, mert a mint az anyámtól hallottam, egy rosz kurva asszony levén a dajkám, kinek dolgát az atyámék nem tudták, annak tisztátalan tejét szoptam majd esztendeig; és mikor egyszer Csikban az atyám rákosi házánál a dajkám a latrával fertelmeskedni a ház híjára felment volna, s engemet, mig dolgokot végezték, a ház híján letett volna, addig mászkáltam, mig a híju szélére jutván, a magas helyről leestem, két oldalom csontja mindjárt ketté törött, egész esztendeig feküttem, s nehezen gyógyithattak meg. Tanuljon azért minden apa anya, ne sajnálja maga szoptatni gyermekét, vagy ha teje nincsen, fogadjon tiszta dajkát, s ne bizza csak dajkára gyermekét, hanem maga szüntelen vigyázzon a gyermekére.

Udvarhelytt laktomban szinte pápistává leszek vala, ha isten ingyen való kegyelméből ki ne nyilatkoztassa. Mert az atyám rabsága alatt az anyámnak gyakran kelletvén járni gyülésekben, hogy az atyám szabadulását munkálódja, engemet is mindenkor elvitt magával s velem jártatá az urakot, supplicatiókat küldözvén. A többi között egyszer Csikban létünkben, az anyám a barátok klastromában gyakran járván templomhoz, engemet is elvitt mindenkor magával; a barátok engemet a cellájokba felvittenek, képekkel, olvasókkal, könyvecskékkel addig ajándékoztanak, mint gyermeket, mert 12 esztendős voltam, eláltatának sok szép beszéddel és pápistának tőnek, meghagyván, hogy okoson viseljem magamot, ha Udvarhelyre kimegyek a scholában, pénteken, szombaton ne böjtöljek, hogy a mestereim eszekben ne vegyék a dolgot. Én nagy örömben voltam, sőt olyan buzgósággal viseltetém ahoz a religióhoz, adná Isten mostani igaz religiómban tarthatnék olyan buzgóságot. Az anyám is megértvén, felette örült rajta, mivel pápista, nem is küld vala ki többször az udvarhelyi scholában, de mind az atyámtól tartott, mind kivált a fejedelemasszonytól, a catholicusoknak nem levén akkor olyan authoritások mint most. Nekem sem vala semmi kedvem többször scholában menjek, de ugyancsak kivínek. Jó darab ideig sem a praeceptorom, sem a gazdaasszonyom eszekre nem vették, hogy én pápista vagyok, mert az olvasókot, pápista imádságos könyvemet, egy kis záros ládám levén, abban tartottam s a kolcs mindenkor a zsebemben állott. Mikor a gazdaasszonyom kimont a piaczra árulni, akkor kivettem őket, s ugy imádkoztam, és napról napra idegenülök vala a reformátusoktól. Nem akará a jó Isten veszedelmemet. A papné gyakran járt a gazdaaszonyomhoz; egykor estve felé oda jöve, azalatt a pápista templomban estveli szokás szerént harangozának, én az ablakon kikönyöklém, mintha valamit néznék, s ott háromszor az Ave Máriát igen lassan elmondám; a papné azt mind jól látta, de nem szólott, hanem haza menvén, az urának megmondotta. A pap mindjárt a praeceptoromot hivatja, és meghagyá neki, utánam vigyázzon. Leszfalvi Bálint (kit Isten boldogítson) vala privatus praeceptorom. Felmenvén a scholában, szereda nap, a mint leczkét mondottam, alattomban a zsebemben benyult s a ládám kolcsát kiveszi; azután monda nekem: „Ím szabadcságot adok, mert jól tanultál, menjetek jáczodni a kántor háza mellett való kertben.“ Mi elmenénk; ő azalatt a szállásomra menvén, a gazdaasszonyom előtt ládácskámot felnyitja, s ott találván a sok képeket, olvasókot, könyvecskéket, magával elviszi. Én a játékból viszajövén szál-

lásomra, a ládámban akarván nyulni, hát sohul nincs a kolcs; busulni kezdék, gondolván hogy a jáczóhelyen vesztettem el a kolcsot. Mondja a gazdaasszonyom: „A ládád kolcsa a mesternél vagyon;" azon mindjárt elijjedék, hogy már kitudódott dolgom, szörnyen kezdék bánkódni, és azon egész éczaka nem aludtam, hanem Szűz Máriának sírva könyörgöttem hogy engemet tartson meg a megismert igaz hitben. Jó reggel felmegyek schólában nagy félve; hát mind a pap, mind a professor a praeceptorom kamarajában ülnek; köszönvén nekik, a pap azt mondja: „Ez-e a mi tefelőled való reménségünknek vége? holott mi tégedet mind szerettünk, mind igyekeztünk tanítani, s mind gyönyörködtünk a te időd felett való szép tudományodban, jó erkölcsidben és religiónkhoz való zelusodban, s ihol mégis elárultad igaz vallásodot, s arra a ragadó vallásra állottál." A professorom, különben is kedvetlen haragos ember levén, szidni fenyegetni kezde, de a pap, megintvén hogy hadna békét nekem, szép szóval kezde kérdezni, miben s mikor tándorodtam meg. Én, minthogy már a tagadásnak helye nem vala, előbeszélem a csíki barátok mire tanitottak és micsoda dolgokban ütköztem meg a reformáta religióban. A pap a professorral és a praeceptorral együtt, felvevén az én szavaimot, és közülök egyik valamint tudhatta, minthа pápista lett volna szintén ugy tueálván, a többi pedig contraagálván, tovább három óránál nagy fervorral disputáltak előttem magyarul. Én csak hallgattam, az Isten megnyitá az én szivemet is, lassan lassan meg kezdém ismerni a pápista religiónak hamisságát, s ugy térék vissza az elhagyott igaz utra. De reám is azolta nagyobb gondviselés és vigyázás volt annakutána. Ebből tanuljon minden apa, s ugy prospiciáljon gyermekére, kivált a mig éretlenek, hogy a pápista conversatiótól eltiltsa jó idején, mert könnyen azok a külső splendorok elámithatják az együgyű elmét, s belé ejtik a labyrinthusba, honnan vagy soha nem, vagy későre feselhet ki. Bár a szegény öcsémet is olyan gyermek korában ne adja vala az atyám pápista udvarban, generál Chusani mellé, nem tántorodott volna ugy meg igaz hitében; a kit Isten addig ne szólitson ki világból, mig szent lelkével megvilágositja s az igaz religióra visszahozza.

De hogy elkezdett írásomot continuáljam a Béldi Pál dolga iránt. Minekutána Havasalföldébe általment volna, vele levén Csáki László, Damokos Tamás, Apor Lázár, Kálnoki Bálint, Pasko Christóf, Belényi Zsigmond, nem levén más egyéb refugiumok, egyenesen a török portára indulnak, mivel Erdély török császár birodalma alatt vala, mint summus magistratus előtt, a török császár előtt akarván méltó panaszokot exponálni, és igazságos igyekben patrociniumát sollicitálni, a minthogy bizony igaz causája is vala, ha igaz itélőbirája találkozzék, és ha csak magára vagy magához hasonló református emberekkel ment volna be a portára, kétség kivül az ő dolgai is szerencsésebben folynak vala. De Csáki László mérges pápista levén, Apor Lázárral, Damokos Tamással együtt, még Havasalföldében létekben, külön kezdének suttogni, és ott punctomokot irának Béldi Pál eleiben; ha ugy akarná hogy vele együtt és az ő részére munkálódják a portán a fejedelemséget, elsőben hit alatt assecurálja őket azokról a punctomokról, melyeknek egyike a vala: hogy a jezsuiták ellen articulariter iratott proscriptio in perpetuum tolláltassék, s szabadoson bejöhessenek Erdélyben; hogy Béldi Pál az ő hirek s akaratjok ellen se országgyülését ne convocáltasson, se tanácsurakot maga mellé ne constituáljon, hanem olyanokot a minemüeket ők jovallanak etc. A szegény Béldi akkor vevé eszében kikkel indult utra, mindjárt megjövendőlé, hogy az egyenetlenség miatt semmi jó dolog nem menne véghez; és a punctumokot mágánál tartván, nem subscribálá, hanem azt felelé nekik: „Sokszor megmondottam Erdélyben is, hogy nekem fejedelemség nem kellett, most sem kell; tudja az igaz Isten, nem is fejedelemségkeresésért, hanem hazám szabadcságtalanságinak megorvoslásáért insurgáltam, ide is hazámból azért bujdostam ki, a portára is nem egyebért, hanem azért akarok Isten segitsé-

géből menni, valamint járok vele. De ha szintén a fejedelemségre vágyodnám is, melyet szabad is volna kivánnom s munkálódnom, az erdélyi mostani fejedelemtől szabadcságomban hite s conditiója ellen igy megrontatván s nyilvánvaló igazságomban torkon verve megfojtatván, soha mindazáltal olyan conditiókra nem mennék, a melyeket kegyelmetek nekem irásban beadott, mert azok szemtől szemben ellenkeznek a mi hazánk törvényeivel s szabadcságával. Inkább akarok hazámon kivül holtig bujdosni, mint annak szabadcságának legkisebb dologban való megsértésére is alkalmatosságot szolgáltatni. Hogy is boldogítana Isten minket mostani feltett czélunkban, ha a mely szabadcságot szóval fel akarunk állitani, efféle cselekedettel szörnyebben evertálnánk s megrontanánk. Ha kegyelmetek igy akart, jobb lett volna Erdélyben tőlem elmaradni." Csáki több társaival együtt látván, Béldi Pált nem oly könnyen vehetik rá mint Apaffi Mihályt, kivált a religiosa materiákban, conspirálnak ellene. És bemenvén a portára, minekutána a dívánban felhívatták volna őket, és ott szép csendesen s alázatoson mind a magok megbántódásokot, mind az ország közönséges és a portától enynyi fejedelmek változási között is meghagyatott s confirmáltatot szép szabadcságának Teleki Mihály practicája és a fejedelem Apaffi Mihály lágysága miatt keserves megrontását hathatósan remonstrálnák, s azon kérnék alázatoson a török császárt, méltóztatnék az erdélyi dolgokban belé tekinteni, s bizonyos meghitt emberét oda küldeni, ki által a dolgokot fundamentaliter megvizsgálván, és ugy találván a mint ők mondanák, meg is orvosoltatni; mert ha hatalmas császár elszenvedi, mind az országot elvesztik rövid időn, mind a fényes portának bajt és busulást szereznek azok a nyughatatlan elmejü emberek. — A diván-ülő vezérek nagy attentióval s szánakodással hallván az urak propositióját, jó reménség alatt szállásokra küldék, megparancsolván keményen, hogy máshová ne folyamodjanak, hanem mivel hatalmas császár köntöséhez ragaszkodtanak egyczer, továbbra is constanter a mellett maradjanak, mert minden bizonynyal hatalmas császár az ő igyeket megtekinti, s igazságot szolgáltat. Ezt külön Scherletis Alexander Mauro Cordatus, ki a török portán nagy tekintetü ember noha keresztény, jovalja vala nekiek. Béldi Pál nem is recedála mellőle.

De Csáki és a több pápista főemberek, irígyelvén Béldi Páltól a fejedelemséget, mert elhiteték vala magokkal hogy a porta egyáltalában őt constituálja fejedelemnek, nem akarván promotióját, kit erős s buzgó reformátusnak ismernek vala lenni, ők pedig azon valának hogy pápista fejedelem lehessen, titkon, Béldi Pál hire nélkül, a portán levő német és francia oratorokot kezdé járni s ajándékozni, velek azt hitetvén el, hogy a catholica religiónak nagy előmenetelére lenne Erdélyben ha pápista fejedelem lenne sőt a német oratornál Béldi Pált hamisan azzal vádolák, hogy az Erdélyben Magyarországról beszorult rebelliseknek, igy nevezék őket, kik mind többire reformátusok valának, Béldi Pál volna nagyobb fautorok, a leányát is a császár nagy ellenségének, Wesselényi Pálnak adta, s ha erdélyi fejedelem lehet, a német császár ellen Erdélyt is fellázasztja; jobb volna azért Csáki Lászlónak obtineálni a portánál a fejedelemséget. Ezekben Béldi elsőben semmit nem tudott, hanem egy kedves szolgája levén, Kápolnási Pál, kitanolván dolgokot, az urának megmondotta; és noha Béldi Pált sokszor megintette, de semmi haszna nem lön. A török porta is, kitanulván hogy a keresztény oratorokhoz járnak, felette igen disgustálódék, azt gondolván, hogy Béldi Pál is részes volna azon munkában.

Erdélyben penig, minekutána Béldi Pál a portára való menetelét Telekiék megérték, igen megijjedének rajta; azért a fejedelmet rávevék, hogy mindjárt követeket küldjön a portára, és mivel tudták hogy ha discussióra kél a dolog, ők bizony succumbálnak, Béldi Pálnak pedig igazsága levén, triumphál, tudván azt is, hogy a török portán a kinek több pénze van annak van nagyobb igazsága, azt is jól tudták, a befutott uraknak kevés pén-

zek vagyon: a fejedelmet arra doblák, hogy ne kimélje a pénzt, hanem életeért s fejedelemségeért a mie van adja oda, azután ha megállapodhatik, többet kereshet az országból; sőt az országot is egybengyüjtvén, és proponálván mely nagy periculumban forgana mind a fejedelemség mind az ország, a porta excontentatiójára ne sajnálják contribuálni, mintsem Béldi törökkel, tatárral bejöjjön s az országot elpusztítsa; most is keservesen érzi a haza, Kemény János, Barcsai Ákos competentiája miatt mennyi pusztulás, rablás ment végben az országon. Nem vala már senki a ki merjen szólani, hanem mindnyájan rá hajlanak, és csak hamar kétszáz erszény pénzt (ötszáz tallér szokott lenni egy erszényben) egybengyüjtvén, sok egyéb fejedelmi ajándékokkal a vezéreknek és azok tihäinak, expediálák követségre Béldi Pálnak halálos ellenségeit (mert Teleki Mihály, tartván a ki-tudjától, nem mer vala a portára menni): Bethlen Farkast, Mikes Kelement, Szilvási Bálintot; és hogy láttassék, mintha az egész ország akaratából volna a követség, az Universitas részéről is adjungálának egy szászt, Enyedi Gált, Megyesről. Ezek megindulván, Konstantinápolyban beérkezének; Apor István voluntér módjára adjungálván melléjek magát, hogy testvér atyafiát, Apor Lázárt, kinek már a fejedelemtől gratiát szerzett vala, kihozhatná; a mint hogy ki is hozá. Bethlen Farkas beérkezvén a portára, mindjárt nagyobb dissensiót kezde hinteni a befutott urak közé, mert alattomban Csáki Lászlónak perpetua amnestiát igére, sőt a felett nagy ajándékokot, csak álljon el Béldi Pál mellől. Az a levis ember compromittálá is magát; de tul is biztatása levén az orátoroktól, addig kapa kétfelé, semmit sem nyere magának, a közönséges jót is kiveszté a szegény Béldi kezéből.

A divánban felhivatván az erdélyi követek, de már annakelőtte a vezéreket titkon mind eljárták vala, és gazdagon meg is ajándékozták, a kétszáz erszény pénzt felviteték és letéteték a vezérek eleiben. Annakutána Bethlen Farkas ékesenszóló ember levén, a fejedelem causáját kezdé agálni, és Béldi Pált árultatással vádolni, a ki a portától Erdélyországa eleiben praeficiáltatott legitimus fejedelem ellen fegyvert fogott volna, és a porta hire s akarata ellen a fejedelemségből exturbálni; fegyvere penig markában szakadván, hamis vádokkal együtt a fényes portára jött panaszolni, holott az erdélyi fejedelem miolta beült székében, azolta hatalmas császárhoz a hűséget igazán megtartotta, a szokott adót esztendőnként fogyatkozás nélkül beszolgáltatta, most is hatalmas császárnak egynehány erszény szóbeli pénzt küldött ajándékban; kéreti azért alázatoson hatalmas császárt, hogy a fejedelem igazságát megtekintvén, Béldi Pált több társaival együtt, mint nyilvánvaló arulókot, érdemek szerént megbüntetni móltóztassék, hogy a szegény országban több háboruság, romlás miattok ne essék, és hatalmas császár szolgálatára mind a fejedelem mind az ország alkalmatosabb lehessen.

Valának divánban nagy tanácsu okos vezérek, kik a Béldi Pál causáját igaznak látván, kivánják vala promoveálni; kivált a fölovászmester, amaz hires Küpüri vezérnek a fia, ki Candiát megvette vala, és a ki a magyarok rebellióját a császár ellen soha nem jovallotta, a mint feljebb emlitém, és ha akkor élt volna, Béldi Pálnak nagy patronusa lett volna (ki annakutána egynehány esztendővel Badensis herczeggel való harczoltában Zemlén és Sóvár között vitézül elesett vala). De az akkori fővezér, kit azután Bécs alatt megverének, totum-fac levén a török császár udvarában, és azon munkálódván hogy a némettel való békesség felbomoljék, s megértvén hogy Béldi Pál nem jovallotta volna a magyarok mellett az erdélyi fejedelemnek felülését, holott ő azzal akar vala alkalmatosságot keresni a némettel való grácia-keresésre; különben is pénzben telhetetlen ember levén, és kereskedni akarván az erdélyi fejedelemséggel s már nagy ajándékokkal praeoccupáltatván az erdélyi követektől, nem akará igazság szerént az Apaffi és Béldi között való controversiát decidáltatni,

hanem felhivatván a befutott urakot, azt mondá nekiek: „Ihol látjátok, az erdélyi fejedelem kétszáz erszény pénzt küldött hatalmas császárnak: igérjetek azért bár csak hetven erszény pénzzel többet, esküszöm a nagy Allahra, tietek lesz a fejedelemség, és mindjárt megparancsolom a végbeli basáknak, hogy fegyverrel bevigyen benneteket, s Apaffit vagy elfogja s ide küldje, vagy kikergesse az országból.“ Csáki Lászlónak teczék vala a dolog, és ha rajta állott volna, vagy a fejedelemséggel őtet kinálja vala meg, nem gondolt volna az ország költségével, mindjárt megigéri vala. És mind ő, mind a többi, kezeket felemelvén, ugy kénszeritik vala Béldi Pált [általlátván már, hogy a porta másnak közülök nem cedálná a fejedelemséget, hanem Béldi Pálnak], hogy szánja mind magát, rab feleségét, fiait, mind őket, mind hazáját, mind a több urakot, fö embereket, kik vele egyetértvén, Erdélyben maradtanak s periculumban forganak; igérje meg a hetven erszény pénzt. Sőt maga is a főlovászmester, tudván már hogy pénz nélkül meg nem forr a dolog, alattomban izent Béldi Pálnak, igérje meg mindjárást, s ha nincs pénze, ő mindjárt ád kölcsön, azután ha Isten boldogitja, fizesse meg. Senki Béldi Pált nem okozhatná jó lélekkel, ha annyi szenvedései s méltatlan vexatiói után, melyeket Erdélyben szenvedett Teleki Mihály miatt a fejedelemtől, és már hazájából kibujdosván, feleségétől gyermekeitől elszakasztatván, minden jovaitól jószágától megfosztatván, idegen pogány országra exulálván, életeért s szabadulásaért, mikor tudta, ha ő több pénzt nem igér annál, a mit a követek vittenek Erdélyből, rabságra vettetik, a fejedelemségen kapdosott volna. De olyan megnyomorodott s megszorult állapotában is, a mint azelőtt mindenkor, ugy most is a maga jovánál feljebb becsülvén hazája közönséges jovát, semmiképen a vezér kivánságának nem annuála, hanem azt felelé: „Én sok méltatlan szenvedéseim után, a melyek hazám szabadcságának oltalmazása miatt estenek rajtam, noha keresztény királyokhoz s fejedelmekhez elmehettem volna, a kik talám az én igaz igyemet kezekre vették volna, hogy hatalmas császárhoz való hüségemet contestáljam, kinek hittel vagyok obligatus, nem másuvá, ide jöttem, s hatalmas császár köntöséhez folyamodtam, bizván igazságomban. Ide jövetelemnek penig a volt oka, hogy hazám terhét könnyebbitsem, s megromlott szabadcságát, hatalmas császár gratiájából felállitsam, nem penig hogy a szegény hazát mégis nagyobb költséggel terheljem, s a fejedelemséget pénzzel vásároljam, mert nekem pénz nélkül adnák is, nem kell. Azért hatalmas császár cselekedjék ugy, a mint jónak teczik szemei előtt.“ Hamisan hát s istentelenül irták be a calendáriomban Teleki Mihály parancsolatára, hogy Béldi Pál pártot ütött a fejedelem ellen, s a fejedelemséget sollicitálta a portán; ha kellett volna, bizony előtte volt, s bolond volt nyavalyás, hogy nem kapott rajta. Mi hasznát vevé, hogy a publicumot forgatá? Qui communitati servit, nemini servit. A publicumot sem állithatá fel, s a maga privatumának is nyaka szakada miatta.

A vezér megértvén Béldi Pál resolutióját, azt állitván hogy nincs esze mikor a jót nem acceptálná, megharaguvék, és a császárnál elköté dolgát. Mind társaival együtt árestálják, a Jediculába [22]) bevetik, az erdélyi követeket penig jó válaszszal visszabocsátván, Apaffi Mihályt ujobban a fejedelemségben confirmálják. Igy járnak azok, kik pogányhoz folyamodnak; ha pénzed nincs, ne menj oda törvénykezni.

Mikor rabságban volna is, egynehány izben offerálták Béldi Pálnak a fejedelemséget; maga is a Scerlet sokszor megizente: pénzért tették rabságba, pénz nélkül bizony ki sem bocsátják, ne bolondoskodjék, igérjen pénzt, hiszen nem a magáét adja hanem az országét. Soha rá nem veheték a nagy jó lelkü igaz hazafiát, mig utoljára a sok bánat, keserüség miatt a guta megüté s meghala hirtelen, ott is temeték el közel Galatához. A több társai penig ki egy, ki más uton kiszabadulván, haza jövének. Egy Körtövély nevü vizslája volt, kit még fogarasi fogságában is láttam mel-

lette; mikor a szegény úr meghólt, a temetésénél egy hétig mind ordított, mert sok kutyában több hivség van, mint sok gonosz emberekben. Még Béldi Pál meg nem holt vala, mikor ujobban Székely Lászlót beküldötték vala a portára követségre, ki már felhágott vala az uraságra, mind azért, hogy a porta elmejét csendesítse (mert holmi magyar katonák Várad körül huszonnégy törököt levágtanak vala; a váradi basa panaszt tevén a császárnak, a porta szörnyen megindult vala, és ugyan akkor unszolják vala egyszer Béldi Pált a fejedelemségre, Apaffira megharaguván; meg is parancsolák Székely Lászlónak, ő levén kolosvári kapitány s az ő katonái közül valók valának, kik a törököket megölték vala, hogy mindjárt elékerestesse azokot a tolvajokot, mert ha nem, Béldi Pált kiveszik Jediculából s ötet teszik helyében; de mivel azok a katonák a német császár földére általmentek vala, nagy ajándékkal megcsinálva a vezér elmejét és a váradi basát, holmi egyéb malefactióért erdélyi várakban levő rabokot válogatván ki, azokot katona köntösben öltöztetik, s kivitetvén Somlyóra, a váradi basa embere praesentiájában fejeket szedetik, kiknek sem hirek sem tanácsok nem vala a törökök megölésében), mind penig hogy Béldi Pált a törökökkel megölesse, s ha különben nem, méreggel elveszesse. Próbáltatá is eléggé Székely László méreggel a dolgot, de nem férhetének hozzája, és a mely törököt megfogadtak vala hogy megétesse Béldi Pált, kétszáz aranyat igérvén neki, százat meg is adta vala előre Székely László; azalatt hirtelen Béldi meghólt, a török azt praetendálván hogy ő étette volna meg Béldit, sollicitálta Székely Lászlótól a más száz aranyat is, de amaz nem adta meg, a török penig az ablaka alá állván, mindenek hallatára ugy kiáltotta: „Te pogány eb, megcsalál, megöleted velem Béldit, még sem fizetél meg.“ Ezt sokszor hallottam Apor Istvánnál laktomban (mert ő akkor Székely Lászlóval együtt ben volt a portán), mikor egész asztal vendége előtt publice beszéllette, noha ő szegény nem vala barátя Béldi Pálnak. Megfizete Isten Székely Lászlónak is; irtóztató nyavalya szálla a köldökére, ki kezde rothadni, senki nem tudá meggyógyitani; egy német borbély, csalárdul, hogy már ő gyémánt, zafir, jóféle gyöngy, egyéb afféle drágakövek porával gyógyitaná meg a köldökét, egynéhány ezer forint érő drágaköveit, gyöngyeit kicsalja, előtte a mozsárjában behányta mindenkor, azután bement egy kis kamarában a hol az orvosságokot készitette, s ott kiszedte belőle s eltette magának, s egyéb port vett elé, azzal kötözte. Azalatt fel kellctvén menni a borbélynak Bécsben, oda a mely regementben lakott, Székely Lászlónak elszakada a köldöke, nagy kinokkal ifju ember-korban meghala Kolosváratt. Mert az isteni büntetés ha halad is, de nem késik, és jobb Istennek engedni, mint Isten törvénye ellen urunknak istentelen parancsolatát véghez vinni.

Minekutána Béldi Pál Jediculában veteték, már egyedül ülvén Teleki Mihály a polczon, senki ellene szólni nem mervén, a fejedelmet arra ingerlé, hogy a kik Béldi Pállal egyetértettek, megfogassa és megnótáztassa. Fogarasban azért országgyülése levén, a Bánffi Dénesen kezdett törvénytelen uton megfogdosának az urakban: Haller Jánost, Kapi Györgyöt, Dániel Istvánt, Lázár Istvánt, s megnótázták őket. Kik közül Kapi György s Lázár István rabságban halának meg Dévában; ugy fizete meg Kapi, Balassa Imreh ellen való dolgaiért, Lázár István penig a nagyatyám ártatlan megöletéseért. Dániel István sokáig raboskodék, nyolczezer forintot fizete saczában, ugy szabadula meg; a jámbor istenfélő kegyes úr Haller János négy esztendő mulva szabadula meg. Sokakot kiket meg nem fogának, de török módon megsaczoltatának; ama nagy tanácsos igaz hazafiát is, az öreg Bethlen Jánost, már épen megfogják vala, mert circumscribálták vala hogy Teremi jószágából ne legyen szabad kimenni; de Isten kiragadá az oroszlányok szájából, szép csendesen meghala, mégis holta után egynehány ezer forintot rántának a feleségén. Vala nehézsége Teleki Mihály-

nak Bethlen Jánosra mind azért, hogy Béldi Pállal együtt soha a magyarországiak dolgát nem jovalja vala, mind pedig hogy a Budai Péter alsó-rákosi uri jószágára (mely egynehány faluból állott) vágy vala, de Bethlen János miatt nem férhete hozzája. Ugyanis Teleki Mihály, szokása szerént practicálódván, a nagy jámbor embert Budai Pétert rá vevé, hogy a sóaknákot árendálja meg a fejedelemtől, melyből nagy haszna következnék; amaz szegény, nem tudván mi fekszik a szép szó alatt, ráveszi magát; első esztendőben nagy szárazság levén, a hajók nem járhattanak, a sót nem hordozhatták a törökök, Budai Péteren rajta marada a sok só, az árendát kész pénzzel meg kelle fizetni; másod esztendőben pestis grassálván Erdélyben, akkor is a törökök fel nem jöhettek a sóért, akkor is kész pénzül meg kelle fizetni; harmadik esztendőben, mikor a pestis megszünnék, víz is elegedendő volna, és a szegény Budai Péter eddig való kárvallását kivehetné a sok sóból, elrántják tőle a sóaknákot, a számtalan adósság a nyakában marada. Gondolá Teleki Mihály, már magáénak teheti az alsó-rákosi jószágot, de megcsalá magát, mert Budai, általlátván a practicát, soha semmiképen Teleki Mihálynak nem adá a jószágát, noha két annyi pénzt is igért érte a mit megérne, hanem a havasalföldi Sorbán vajdával nagy ismeretsége levén (kivel együtt, Máthé vajda udvarában együtt laktak), azt supplicálá meg; egynehány ezer forinttal meg is segéllé; a jószágait penig holta után, Bethlen Sámuelt, Bethlen János fiát, fiának fogadván, oda köté; annak a maradéki birják maig is. Bethlen János is jól megsegélte pénzzel, s a mig éle, protegálá is.

Ugyanakkor mikor az urakot megfogdosák, az atyám után is katonákot küldvén a fejedelem, csíki rákosi házánál árestálák, s kivivék Fogarasban. Hét esztendeig való kapitányság viseléseért erdélyi módon a lőn a jutalma, hogy hét esztendeig s nyolcz holnapig viselteték ártatlanul vasat szegénynyel. Fogarasból Fejérvárra, Fejérvárról Görgényben vivék, s az a kegyetlen fejedelemasszony asszonyi telhetetlen haragát abban mutatá ki, hogy nemcsak tömlöczben tartatá sokáig Fogarasban, hanem a nemesi szabadcságnak Erdélyben példa nélkül való keserves sérelmére s kisebbségére, a várbeli gazt, szemetet hordatták ki az atyámmal mint szintén egy nyilvánvaló tolvajjal. Azt fogák az atyámra, hogy Béldi Pállal correspondeált, melyet e mai napig is, a mikor most azért, ha ugy lett volna is, senkitől nem félne, erős átkozódással tagad, és hogy fogarasi kapitány levén, a várat Béldi Pálnak fel akarta volna adni. Mely képtelen hazugság; mintha az atyám egyedül, a porkoláb és annyi várbeli praesidium akarata ellen feladhatta volna, ha szándéka lett volna is rája, a kapu kolcsa mindenkor a porkolábnál állván. Eleget esküttének utána, az egész praesidiumot, porkolábot meghitelteték, még sem kaphatának semmit ellene, ugyancsak megnotázták erővel az országgal, s a director Barabás Péter kijövén, minden acquisitum jószágát elfoglalá; maig is az Inczédiek, Alvincziek birják; fogarasföldi inscriptiós jószágát, Bucsomot, az ősjószágból is a maga részét az atyámnak elvevék, ugy a belső jókból valami az atyám részére jutott, csak az anyám s a gyermekek részét hagyván meg, mind eltakaritá a director; maig is oda vagyon. Valának az atyámnak nagy gonoszakarói: Barcsai Mihály, ki már mezei hadak és udvari kapitány vala, Bethlen Gergely, Teleki Mihály. Egyéb oka penig nem vala Barcsai s Teleki részéről, hanem látnák, mind a fejedelem, mind a fejedelemasszony [előtt] nagy tekintete s hitele volna az atyámnak. Kivált egyczer a fejedelem mulatván ar urakkal, s jó kedve érkezvén, mondja: „Menjünk a kapitány szállására, mert jó bora vagyon, maga is jó ember s igaz hívünk.“ Az urak elverik a fejedelmet róla, titkon penig megizenik az atyámnak, hogy menjen fel a fejedelemhez. Az atyám, nem tudván miért hivatják, bemegyen, s hát fennállva, szokása szerént, iszik a fejedelem az urakkal; meglátván az atyámot, oda hagyja az urakot, kezét fogja, leül a székre, az atyámot is erővel lenyomja; az

atyám felkél s mond: „Kegyelmes uram, Nagyságodot alázatoson követem, nem illendő hogy én leüljek s az urak fennálljanak." A fejedelem esmét lenyomja az atyámot, nagy haraggal azt mondván: „Ülle, kapitány uram, mert tudjuk azt mí hogy igaz hivünk vagy; kivel mit gondolsz, én vagyok az erdélyi fejedelem, azt fogadd a mit mí parancsolunk." Ez a kis becsülettétel ugy megszúrta vala az urak szemét, nem nyuguvának addig, mig egy felóráig való ülésért majd nyolcz esztendeig ülteték a vasban; melyet az atyám még akkor megjövendőle s megmonda a fejedelemnek: „Meglátja Nagyságod, megadom én ennek a leülésnek az árát." Bethlen Gergely penig különben is neheztel vala az atyámra, mert a fogarasi főkapitányságra vágyódván, melyet el is kapa azután, tudta jól, mig az atyám ott lesz kapitány, addig el nem érhette, mert sokszor próbálta, de a fejedelemasszony inkább szeretvén magát mint mást, a jövedelmet nem akarja vala hogy kezéből kiessék, akkor penig, az atyám idejében, a főkapitányokot illető jövedelem a fejedelemasszony tárházában megyen vala. Lőn olyan dolog is: egy pár jó s szép agara levén az atyámnak, Bethlen Gergely oda küldé egy szolgáját hogy az agarakot vitesse el; a szolga nagy imperiose pemenvén az atyámhoz: „Uram — azt mondja — az úr Bethlen Gergely uram azért küldött, ezt a két agarat elvitessem." Az atyám nyakát sem csipte vala még akkor ugy a lúg meg mint azután, különben is ez a mi familiánk könnyen a magáét nem engedte másnak ha haraggal kezdett hozzája, szép szóra penig könnyen cedált; azért az atyám is azt felelé: „Mondd meg, öcsém, az uradnak, ha emberségesen kéretné az agaraimot, noha én is szeretem a jó ebeket, mégis olyan uri embernek kedvét nem szegném, oda adnám, de minthogy sem jobbágyának, sem szolgájának magamot nem tudom, eb ura fakó, ő kegyelme parancsolatára ezt én bizony nem adom." Sok ezer forintjában álla az a két agár a szegény atyámnak; a mig élt Bethlen Gergely, sem az atyámot, sem engemet nem nézhete jó szemmel; és noha mikor az atyám rabbá esett, sokat supplicáltuk az anyámmal együtt, sőt egy aljában szőtt igen szép szoknyának való materiát, melyet száznyolczvan forinton vett volt az atyám, azonkivül száz gréczi tallért adtunk vala neki ajándékban az atyám szabadulásáért, soha még választ sem adott supplicatiónkra, az ajándékot hamis lélekkel elvette, nemhogy szolgált volna, még ártott valamint tőle lehetett. Számát bizony nem tudom, mennyiszer mentünk az anyámmal Fogarasban, Fejérvárra, Radnóthra, Görgényben, gyülésekről gyűlésre, nagy fáradsággal, télben, nyárban, esőben, hidegben, sárban; még szállást is nehezen találtunk a városok végén messze. Csak kisded levén, olyan messzünnen gyalog ugy jártam, az urakot supplicáltam; senki közülök oly becsülettel nem látott s nem szólott mint Bethlen Farkas; mert gyakran estve menvén a szállására, mikor későn jöttek le udvartól, csak egyedül magamra, a maga inasával lámpással kisértetett le a szállásunkra. Bánffi György is, noha még igen ifju vala, és csak akkor házasodott vala meg elsőben, Dániel Mihály leányával, kinek holta után Bethlen Gergely leányát vevé, de már mind fejedelem, mind fejedelemasszony, sőt az egész ország előtt nagy tekintetben vala, becsülettel fogadott s megparancsolta inasainak, mikor oda megyek bebocsássanak, s az anyám supplicatióját be is vitte a fejedelemnek. De mind haszontalan volt. A fejedelem előtt is Fejérváratt, mikor a templomból kijött, térdre estem, ugy adtam be a supplicatiót, még sem lőn semmi haszna Teleki Mihály miatt. Mig utoljára megengesztelődvén, s maga intimáltatván az atyámnak Hegyesi András által, hogy akár egy uri paripát hozassunk számára Molduvából, akár száz tallért adjunk, az atyám megszabadul. A paripát megvevők, hát béna volt, visszaküldé, a tallérokot elvevé. Nem sokára azután, nyolczadik esztendőben fogságától fogva, erős reversalis s kezesség alatt az atyámot elbocsáták; én menék Szebenben, ott szerzém ki a commissiót, Szebenből Görgényben menék, ott az

atyámot kivágák a vasból, s együtt menénk Szebenben, ott subscribálá reversalisát, s ugy jövénk haza Ajtára. A sok felé való ajándékozás, a sok gyüléseken való költés miatt semmije sem marada az atyámnak a mit gyermekségétől való sok szolgálatával keresett vala; mások emészték meg, mi csak a semmivel maradánk.

Csak az egy Kornis Gáspár marada meg, kit Teleki Mihály le nem ejthete lábáról, és ha sokáig él vala, vagy ő elvesztette volna Teleki Mihályt, vagy Teleki ötet; egyik megesett volna. Mert soha nem submittálá magát Telekinek, noha Teleki azon igyekezik vala, hogy tanácsurnak tegyék, hogy inkább belé elegyedvén az udvari dolgokban, belé kaphasson. De amaz respuálá azt a hivatalt, okos ember levén; különben is a Bánffi s Béldi Pál veszedelmével kinyilatkozván Teleki Mihály practicája, tudja vala magát oltalmazni, ritkán jövén udvarhoz, Teleki Mihályt penig soha nem udvarolván, mely miatt csaknem eszi vala meg kezét lábát. Egyben is kapának Fogarasban a fejedelem asztalánál. Mert hozódván elé a Bánffi s Béldi dolgai, mocskoson kezde Teleki Mihály, szokása szerént, felőlök szóllani; Kornis Gáspár nem állhatván, mondá: „Talám nem ártana, Teleki uram, ha kegyelmed csendesebben beszéllene a megholt urakról, mert akármit cselekedtenek éltekben, ugyancsak igaz uri emberek voltanak; különben is a megholtakról becsülettel kellene emlékezni.“ Teleki megindulván, egybenhuzza szemöldökét, megüti a fejedelem asztalát nagy haraggal s azt mondja: „Kornis uram, hátrább kegyelmed az aggárral, fel nem veszem a pirongatást.“ Kornis Gáspár, noha jámbor csendes ember vala, de annyira felháborodék, hogy felállván az asztalnál, s nyakát szokása szerént meghajtván, elkezdé: „Lélek bestye lélek oláh csinálta fattyu kurva fia, az anyám hasában is igaz nagyságos ur voltam, tégedet pedig ördög tudja, ki sz-t be Erdélyben, s mégis te akarsz mindnyájunknak parancsolni? Ha az én kegyelmes uram méltoságos asztalát nem tekinteném, s az ő nagysága fejedelmi személyét nem respectálnám, majd az agyad velejéig rontanám buzgányomot a kopasz fejedben. Tedd le magad, Teleki, mert elhitesd magaddal, vagy én meghalok, vagy az eb felnyalja a véredet: nem bánsz velem ha lehet ugy mint a többivel.“ Ezzel a szóval felkele asztaltól s kimene. Nem zsákkal ijjesztették vala Teleki Mihályt, söt maga is a fejedelem nem tuda mit szóllani. Nem is lön baráta Telekinek a mig éle, noha amaz eleget jártatott utána; nem sokára ifju korában meghala; a hire maig is az, hogy megétették, de titkos levén a dolog, én nem erősitem.

Teleki Mihály penig, midőn már a nagy erdélyi igaz urakot eltette volna láb alól, oly kegyetlen tyrannussággal kezde az erdélyi directióhoz, hogy miolta Erdélyt ember lakja, soha sem a vajdák, sem a fejedelmek közül senki ugy Erdélyt meg nem hódoltatta, senkitől Erdélyben ugy az emberek nem féltenek mint Telekitől. Nem is mer vala senki keze alá szóllani, mert mindjárt a fejedelmet haragitotta ellene s megfogattatta, akármely becsületes főembert leszidott, lepirongatott publice; ha kinek mi dolga volt a fejedelem előtt, hiában supplicált, ha elsőben Telekinek meg nem kente a tenyerét. Azért is mindenfelől oda hordották a sok ajándékot az egész országból; és mikor a felesége gyakran az urát intette, hogy ne kapjon annyira az ajándékon, azt felelte: „Hó feleség, csak hadd hordják, szintén igy hordod te ezeket az én holtom után másuvá, s mit vinnél akkor, ha most nem hordanának?“ A nyavalyás együgyü fejedelem ugy félt Telekitől mint a tüztől; ha mások mondották is neki: „Kegyelmes uram, igy kellene s amugy kellene Nagyságodnak magát viselni!“ azt mondotta: „Lássa az ur Teleki uram, a mint ő kegyelmének teczik, ugy menjen véghez a dolog.“ Igaz dolog hogy néha, hirtelen haragu ember levén a fejedelem, annyira felindult Teleki ellen, azt gondolták mindnyájan, talám mindjárt megöleti; de a csak szempillantásig tartott, s még a fejedelem járt Teleki után. Többi között egyczer Fejérváratt egy Bojtos ötvese levén a fejedelemnek, kinek felesége

t réfűs asszony levén, gyakran járt fel udvarhoz, a fejedelem bemenvén a felesége házában, hát ott van az ötvesné, s kérdi tőle: „Boj tosné asszony, mit csinál urad?" Amaz megfelel: „Kegyelmes uram, ezüst tálaknak a szélét aranyozza." „Ki számára?" kérdi a fejedelem. — „Teleki uram számára," mondja az asszony. A fejedelem szokása szerént fúni kezdvén, fordul a feleségéhez, s mond neki: „Hallod feleség, mit csináltat bátyád? Én erdélyi fejedelem vagyok, még sincsenek aranyos szélü tálaim: él az Isten; megérdemlené hogy a nyakára köttetném azokot a tálokot, s ugy akasztatnám fel." A fejedelemasszony monda: „Édes uram, nekem mi vétkem benne? én nem tehetek róla." — A fejedelem megrázván a fejét, azt feleli: „A te vétked a, feleség, mert miattad nem bánhatom ugy Telekivel a mint én akarnám, s nem veszed eszedben, hogy még ő leszen a te gyermekednek hóhéra, s a mint Catharina fejedelemasszony felől mondották, Csáki István miatt lett pendelye szösz vászonná, még neked is elmondhatják, hogy Teleki Mihály miatt leszen pendelyed szösz vászonná." Azzal a fejedelem nagy furiával bemegyen a maga házában, térül fordul, Teleki feljő udvarhoz, s hát szintén ugy becsüli a fejedelem mint annakelőte.

Midőn azért Teleki Mihály mind a fejedelmet mind az egész országot meghódoltatta volna, nem kérde tanácsot senkitől, hanem a magyarországiakkal együtt kimene Magyarországban, a hova is, minekutána a szegény magyarokot ugyan jól megverte volna az eső, elérkezett vala a francia királytól küldetett köpönyeg, holmi gyülevész franciákból, lengyelekből, tótokból, kozákokból álló ármáda. Kivel is conjungálván magát Teleki Mihály a vele való magyarokkal együtt, Eperjes város alá jönek, kinek hostátjait felégetvén, a várost lőtetik, de haszontalanul, mert a német ármáda superveniálván, elkergeti alóla. Onnan a bánya-városokra ütvén, mind aranyból ezüstből felette nagy praedát tesznek, sok gazdag városbeli embereket nagy summában megsaczoltatnak; onnan Kis-Szeben városára menvén, mind azt mind több körül való kastélyokot és falukot felpraedálnak, elégetnek és számtalan sok marhákot elhajtanak, s azt az egész földet elpusztitják bolondul, holott azok is mind magyarok valának szegények; s mi kárt tettek a németnek, ha a magyar a magyart praedálja s pusztitja?

De csakhamar kitelék Teleki generálisságának ideje. Mert Szathmár alatt oda veszté bolondul a sok szép hajduságot, és a Debreczenből s Patakból oda gyült deáki ifjuságot. Ott is practicához fogott vala, azt tudta, az erdélyi urekra talál, és a szathmári commendánssal colludált, hogy a várat neki feladja. A commendáns napot praeficiál mikor menjen oda Teleki, azalatt a több officérek megérték a dolgot, a commendánst árestálják; a praefigált napra, mikor Teleki mint kész dologra menne, a német praesidium kijöve, s ott vágják le a szegény magyarságot, maga mégis elszalad és egy sárban dőlvén a lova, gyalog esik, az egyik csizmája ott marada aranyos sarkantyúval együtt, s gyalázatára a szathmári kapuban szegezék fel. Eleget mesterkedék hogy ajándékért onnan levegyék, mind ott tarták, mig Erdély német keze alá esvén, ugy vevék le. Ilyen szép triumphusa lön Teleki Mihálynak a német császár ellen; a kuruczok Wesselényi Pált választák generálisoknak. Az is nyavalyás ott tekerge egy darabig közöttök, pusztittata, praedáltata. Azalatt gróf Tökölyi Imreh felnevekedvén, a kuruczok melléje állának, Wesselényi Pált Tökölyi elfogatja, generálisságától megfosztja. Tökölyi Imrére kerüle a directio, addig keresé a magyar szabadcságot, a mig utoljára pogány országban hala meg nyavalyás. Tökölyi Imreh Erdélyből ki nem megyen vala, ha Teleki Mihály miatt nyughassék; de midőn látná, hogy oly nagy gróffi familiából, nagy jószággal biró ember volna, és naponként nevelkednék Erdélyben becsülete, a fejedelem leánya felől levén már akkor szó, hogy Tökölyinek adnák feleségül, de a nemsokára meghala, s Kolosváratt temeték el; Teleki azért tartván attól, ha Tökölyi Erdély-

ben megállapodik, aemulusa leszen, elsőben azon practicálódék, hogy a leányát, kit Apaffi Miklósnak, azután Kemény Jánosnak adott vala feleségül, Tökölyi Imreh venné el; amaz pedig semmiképen nem akarván, ezért persequálni kezdé, de titkon: szemében penig azt kezdé svadeálni, hogy dali ifju vitéz ember levén, ha promotio kellene, mit heverne Erdélyben, menne ki Magyarországban, s a kuruczok Wesselényi Pált megunták, őtet vennék fel generálisoknak, s idővel nagy emberré lenne. Elláltatá az ifju gróffot, kibeszéllé Erdélyből, s mihelyt kiment, a fejedelmet felingerlé ellene, hogy erdélyi fejedelemségre akar bejőni, evocáltatja s megnotázzák; a krakkai jószágát Teleki Mihály magának foglalja. Igy bánék Pekri Lőrinczczel is, Bethlen János mostoha fiával, a kit vagy kellett vagy nem, csak árestáltatott s ugy mortificált; eluná a sokat utoljára, kibujdosék Erdélyből, s mivel különben Magyarországban elő nem mehete, kételenség alatt pápistává lön, s gróffi titulust adának neki Bécsben, ugy jöve vissza Erdélyben.

1680. Ebben az esztendőben nagy és példa nélkül való üstökös-csillag láttaték az égen, melyet mi is udvarhelyt laktomban nagy álmélkodással szemléltünk, egész nyolcz hétig durált, azután exspirála. Sokféle jövendőlést hallottam akkor felőle, de az utána következett nagy változások megmutaták, Isten mit akart azzal jelenteni; mert a török s német között tizennyolcz esztendeig való véres hadakozást praesagiála, a mely miatt mind Magyarország, Erdély, az császár haereditaria provinciái nagy pusztulást s romlást szenvedének, és a török birodalom ugyan jó formában megseperteték; melyet renddel ide alább meghallunk.

A kuruczok ebben az esztendőben is sok pusztitást mívelének Magyarországban. Mert Bártfa városát hostátival együt kegyetlenül felégeték s elpraedálják Tökölyi Imreh generálissága alatt; kit azután csakhamar general Sulcz felvere, és sokan a kuruczok közül levágatának. Debreczenben pedig hirtelen tűz támadván, majd ezer kilenczszáz ház többől kiége, sok emberek veszedelmével és megbecsülhetetlen kárral. Ugyan ez idő tájban gróff Eszterhás Pál magyarországi palatinusnak választatik soproni országgyülésében, és a római császárné magyar királynéságra nagy pompával megkoronáztatik[28]. Erdélyben penig:

1681. Minekutána a török portát sok ajándékokkal elcsinálták volna, és az országot is sok mesterséggel reá vették volna, kit igérettel, kit jószággal s tisztséggel, promotióval elnyomván, országgyülését hirdetvén Fejérvárra, Teleki Mihály, hogy annál nagyobb hitelt szerezzen magának a fejedelem előtt, és a fejedelmi házat is magának s posteritásinak annál inkább jövendőre is obligálná: az ország előtt nagy peroratióval kezdi előszámlálni, Apaffi Mihály fejedelem mely nagy békeségben s nyugodalomban tartotta már husz esztendőtől fogva az országot, és a török portát is, nem kedvezvén a maga költségének a közönséges jóért, mely igen devinciálta az országhoz; az országban támadott háborukot mely okosan, szerencsésen sopiálta, a haza békességét háboritó pártos urakot debellálván; melyekért méltó s illendő volna az országnak is háladatossággal nemcsak megemlékezni, hanem cselekedettel reciprocálni is. A fejedelemnek penig kedvesebb dolgot az ország nem cselekedhetik, mintha a fiát, ifjabb Apaffi Mihályt, magának fejedelmül választja, melylyel jövendőre is az országnak nagy securitása és nyugodalma szereztetik, mert ha szintén az öreg fejedelem meghalna is, levén választott fejedelme az országnak, praescindáltatik minden alkalmatosság a fejedelemségre való vágyódó személyeknek competentiájoknak; de ha interregnumban maradna a dolog, mennyi változások, nyomoruságok következnének a szegény hazára, elég szomoru s keserves példa Barcsai Ákos s Kemény János fejedelmek között való controversia. Sőt az is megeshetnék, hogy a fejedelem holta után a pogány nemzet, ki csak a maga hasznát keresi, vagy egy basát praeficiálna az ország eleiben, vagy oly nyughatatlan elméjű keresztény embert, a ki

pénzzel vásárolván meg a fejedelemséget, az egész országot exhauriálná, és minden törvényét, szabadcságát felforditaná. Attól penig az ország ne tartson, hogy a török portát disgustálja az ifju Apaffi Mihály választásával, mert már a porta a fejedelem kivánságának annuált; csak az ország válaszsza, a porta mindjárt confirmálja. Valának sokan a hazafiai közül, kik hozzá szólhatnak vala a dologhoz, vala is elegedendő ratiojók, mert látják vala, hogy azzal a választással Teleki Mihály factiója annál jobban megerősödnék, és a szegény hazának szabadcsága napról napra evertálódnék. De Bánffi s Béldi siralmas casusi mindenek szeme előtt forogván, hallgatással, mely afféle állapotban igen hasznos, annuálának. Teleki azért ezt is igy véghez vivén, a fejedelem nevével a portára küld a confirmátióért, és onnan kapucsi basa jövén bottal, zászlóval, melyek az erdélyi fejedelemség confirmatiójának eleitől fogva való bizonysági s czímerei, az egész ország főrendeit s nemeseit, sőt a vitézlő népet is convocáltatván Fejérvárra, az inauguratio nagy pompával véghez megyen, a fejérvári templomban fejedelmi székben ülteték ifju Apaffi Mihály, ott esküszik meg a conditiókra, azután az ország is deponálja a homagiumot nekie [29]). De mivel Istentől nem vala elvégezve, semmi nem telék azután belőle, hanem Apaffi Mihálylyal együtt meghala az erdélyi fejedelemség, addig vadászák Telekiek a magyarországi királyságot; melyről ide alább szóllunk.

Már mind a fejedelem mind a fejedelemasszony nagy örömben valának; és hogy a maga házát jobban stabiliálja, a maga váradi szamonczáit kezdé a fejedelemasszony promoveálni, mint Inczédi Pált, Mihályt, Pétert s többeket, kiket is nagy jövedelmes tisztekkel és szép jószágokkal megajándékoza. A szegény hazafiai már azoknak lábai alá tétetvén, és mint idegenek idegen országban, minden becsület tisztség nélkül házoknál ülvén, az egész tanácsot az idegenek ellepték vala, mint Teleki Mihály, Naláczi István, Székely László; az egész fiscalitást Inczédi Pál dirigálja vala. Akármely nyomorult tetves bejött Magyarországból, mindjárt talál vala promotiót magának; mint Vajda László is, kinek köntöse s mindene két forintot nem ér vala, mikor Erdélyben jöve; Teleki Mihály recommendálá a fejedelem udvarában inasnak, onnan csakhamar postamesterségre promoveáltaték, mely első gradus vala az uraságra. Annyira is beszinlé magát a fejedelemasszonynál, hogy valamit az egész tanács elvégezett, egyedül elrontotta a fejedelemnél. És mintha nem lettenek volna Erdélyben értelmes okos hazafiai, kik közül a legalábbvaló tiz tizenkét Vajda Lászlónál is jobban tudták volna az ország dolgait véghez vinni, mégis azt a nyomorék embert kezdé a fejedelem mind a török császárhoz, mind a lengyel királyhoz, mind a német császárhoz jártatni követségre; ilyen despectusra jutottak vala a hazafiai. Annál soha életemben kevélyebb, negédesebb embert nem láttam, s a ki ugy megvárta volna a becsületet magánál nagyobb embertől is. Egyczer Fogarasban, a szegény atyám szabadulása iránt az anyám tőlem supplicatiót külde neki, hogy mivel olyan potens vala a fejedelemasszony előtt, promoveálná supplicatiónkot; egynehány császármadarakot is küldc tőlem neki ajándékban. Akármelyik urhoz is elébb bemehettem, de ott későre adaték audientia; bemenék, praesentálám a madarakot, a supplicatiót nagy submissióval kezéhez adám, a madarakot eltéteté, a supplicatiót megolvasván, nagy dölyfösen azt felelé: „Oltalmazzon Isten, hogy az én kegyelmes uram s aszszonyom árulójának dolgához szóljak. Az apádat, öcsém, a fejedelem a porból emelte fel, s nagy emberré tette vala, nem kellett volna elárulni; többször énhozzám ne jöjj supplicálni, sőt ha rajtam állana, felakasztatnám az apádot példára.“ Nem voltam még tizenöt esztendős akkor, mégis felforra bennem a vér, s mondék neki: „Az én atyám Erdélyben mind maga s mind az elei igaz ős nemesemberek voltanak, nem olyan sohonnai mint kegyelmed, s nem tudom micsoda porból emelte volna a fejedelem fel

mint kegyelmedet. Hamisan mondja, valaki az én atyámot árulónak nevezi, mert igaz szolgája volt mind a fejedelemnek mind az országnak, nem is eben áll a kövér ló halála hogy felakaszszák az atyámot." Ezzel kijövék a házból. Nem tudom ki lön, mert sokan valának a házban, hallám azt mondá más embernek: „Enye bestye ficzkó kurva fia, bezzeg emberül megfelele a postamesternek, nem hiában verték annak a seggét az iskolában; valyon ki fia lehet?" Monda a a másik: „A szegény rab Cserei Jánosé, jó barátom vala az apja."

De már közelget vala az erdélyi fatum, melyet Isten sok jelekkel praesagiáltatta, kivált azzal, hogy azon esztendőben, mikor a fejedelem fiát választák fejedelemségre, oly rendkivülvaló földingás lön Erdélyben sok helyeken, melyhez hasonló régtől fogva nem hallatott, kivált a Barczán és Brassóban oly nagy mértékben volt, hogy a toronyban levő harangok magoktól sonust adtanak, sok házak falai megromladoztanak. Melylyel is kétség kivül az erdélyi statusnak megváltozása példáztaték; mert azt már eleitől fogva minden historiákból observálhatni, hogy a földindulás az akkori állapotnak megváltozását jövendőli. Ugy is lőn. Mert Teleki Mihály, a fejedelem neve alatt minekutána a török portát sok izben sollicitálta volna, engedné meg a porta, a magyarországi befutott emberekkel hadd conjungálják magokot és mehessen ki a fejedelem Magyarországra. A mig a vén Küprüli vezér éle, addig semmire nem mehetének, mert ő nem javalja vala hogy a török császár felbontsa a némettel való békeséget, azt jövendölvén mindenkor: valamikor a török a magyarországiak mellett feltámad a német ellen, akkor lenne nagy veszedelme s romlása a török imperiumnak. Ám bizony fején is telék annakutána török uramnak. De meghalván, és más fővezér constituáltatván, a ki igen hadakozó nyughatatlan ember vala, és nem régen a lengyel korona ellen rebellált kozákok causajá mellett a lengyelek ellen szerencsésen hadakozván, s Kamenyiczet, a minden emberi erő ellen megoltalmazható nagy fortaliciumot, Subiczki János, levén akkor kamenyiczi generális, per proditionem a törököknek feladta volna (ki azután lengyel királyságra promoveáltaték) s azzal együtt az egész Podóliát majd száz mérföldnyire behódoltatta volna; onnan pedig, török szokás szerént (mert a ki a törököt segitségre hivja, magát is elveszti miatta), visszafordulván a kozákokra, azoknak erős városait megostromoltatja, és az egész országot elpusztitván, s többet három száz ezer kozáknál, feleségekkel gyermekekkel együtt vagy fegyverre hányván vagy elraboltatván, s az egész kereszténységet megrémitvén, a német császárban kivánja vala a török császárt belé grazdálkodtatni. És meg sem várván hogy a husz esztendeig való békeségnek terminusa expiráljon, a török császárt rávevé, hogy nemcsak megengedje az erdélyi fejedelemnek, hogy a magyarországiakkal kimenjen hadakozni, sőt a budai vezérnek parancsoljon, hogy mind Tökölyinek mind az erdélyi fejedelemnek a magyarok mellett segéltséggel legyen; mert most volna jó alkalmatossága a császárnak, hogy a némettől az egész Magyarországot elvehesse, sőt Bécset és Ausztriát is meghódoltatván, onnan a több keresztyénséget is subjugálhatja, és az egész Európát elfoglalhatja; igy cselekedtenek eleitől fogva az Ottomán familiájából álló nagy császárok, azért uralkodik mai napig is a posteritása Ázsiában, Áfrikában s Európának nagy részeiben. A császárt könnyen rá veheté a fővezér efféle ratiókkal; a francia király is nem szünék vala éjjel nappal követi és a portán resideáló oratora által a törököt a német ellen ingerleni, mivel ő mind a spanyol király, mind a német császár ellen nagy hadakozást kezdvén, és pogány módon jus in armis, nemcsak a spanyol koronát, hanem az egész imperiumot is magának akarja vala foglalni s universalis monarchiát erigálni, s látja vala hogy neki jó előmenetelére leszen, ha a török innen hadat indit a német ellen, mert igy avocáltatik a német császár francia ellen levő nagy ármádája, s ő könyebben férhet az imperiumhoz. Azért is segélte vala

a magyarok rebellióját, és már gróf Tökölyi Imrével confoederatiót is tett vala.

De a német császár részéről is szolgáltaték egy kis alkalmatosság a török insurrectiójára. Mert Böszörményben, Kálóban, Filekben hires vitézekből álló nagy praesidium levén, noha a békeség még durál vala, meg is vala parancsolva a német császártól, hogy okot ne adjanak a törököknek a grázdára; de avval nem gondolván, gyakran Váradig, sőt épen Budáig is nagy excursiókat tettenek, és feles törököket levágván, a török hódoltság alatt való falukot is égetik s felpraedálják vala. Erről szüntelen megyen vala panasz a portára, s még penig nem ugymint a dolog történt, hanem hazudsággal toldják vala, hogy inkább a törököt felingerlenék a német ellen. Tökölyi Imre is a portára küldvén követeit, maga s a vele levő magyarok képében esztendőnként való adót igére a töröknek, csak keljen fel mellettek s a német igája alól szabaditsá fel Magyarországot.

A török császár is parancsolatot ada a fővezérnek, hogy a végbeli hadakot felvevén, a német császár ellen való hadakozást kezdje el, és Filek várát, Böszörménynyel s Kálóval együtt, megostromoltassa. A fejedelemnek is megengedtetik, hogy az erdélyi hadakkal együtt kimenjen Filek alá. Nagy készület vala Erdélyben; kivált Teleki Mihály, elérvén már azt, a mit annyi esztendőtől fogva kivánt, ország generalisává tételé magát, és az ország vitézlő rendeivel együtt kimennek Filek alá. Oda érkezék Tökölyi Imreh is szép fényes magyarországi hadakkal, és külön szálla táborban az erdélyi fejedelemtől. Ott mindjárt eszében vevé mind Apaffi Mihály, mind Teleki Mihály, hogy csak arany hegygyel álmodtanak, s ürösen maradtanak, semmi sem fog telni sem a magyar királyságban Apaffi részéről, sem a palatinusságban Teleki részéről. Mert nem hogy a kün levő magyarok Teleki Mihály directiója alá ereszkednének, sőt a mely magyarok Erdélyben futottanak és Apaffi Mihálylyal együtt kijöttenek vala, azok is mind oda hagyák őket és Tökölyi Imreh táborára menének, s Béldi Pál igaz szavait akkor kezdé Apaffi Mihály elismerni. Tökölyi Imreh már nagy méltóságban s tekintetben vala, s tudván jól Teleki, mint persequálta Erdélyben, mint tudta ki Erdélyből s mint notáztatta meg ártatlanúl, tartván attól hogy boszut állana érette: szokott practicáját vevé elé, és alattomban a magyarországiakot kezdé hitegetni, hogy Tökölyi Imreh mellől állanának el, s ragaszkodnának a fejedelem protectiójához, ki egy országnak fejedelme levén s annyi fegyver kezében, a portán is nagy respectusban, jobban s hasznosabban protegálhatná őket mint Tökölyi, kinek sem authoritása, sem ahoz való esze, sem értéke. De a magyarok Tökölyit halálban szeretik, és mellőle el nem állhatnak vala. Kiszakadván onnan, a fejedelem neve alatt a budai vezért nagy igéretekkel s ajándékokkal arra készteté, hogy Tökölyit fogassa s ölesse meg, a ki noha most a török portához ragaszkodott, de mihelt dolgait stabiliálhatja, falban rugja a törököt s fegyvert köt ellene. De a fővezérnek ordere levén a portától, hogy Tökölyi Imrét mint fejedelmet ugy becsülje s protegálja, a fejedelem kivánságának, mely Teleki Mihálytól származott vala, helyt nem akara adni. Ezeket Tökölyi mind tudja vala, mert a vezér tiháját sok ajándékokkal már régen obligálta vala magához, a magyarok is megjelenteték vala, Teleki Mihály mint akarja őket elcsábitani magához. Azért ő is hasonlóval akarván fizetni, a fővezérhez menvén, Teleki Mihálynak minden, eleitől fogván való istentelen practicáit aperiálja, és hogy a fejedelem lágy puha ember levén, Teleki Mihály igazgatná mind a fejedelmet, mind az országot, s a fejedelem neve alatt minden gonoszságot elkövet, a hazafiai nem mervén szólani ellene; és valameddig Teleki Mihály él, addig békességesen hatalmas császár is Erdélyt nem birhatja; kivált már a török s németek között hadakozás indulván, ha mi szerencsétlenség következik a török nemzetre, melly a hadakozó embereken könnyen megeshetik, Teleki mindjárt az országot német császár kezében ejti, mert ő változó elméjü ember; azért ta-

nácsos dolog volna, ha a vezér megfogatná s a portára beküldené. Annyira persuadeálta vala a vezérnek Tökölyi a dolgot, hogy mindjárt küldött a fejedelemhez, megizenvén, Teleki Mihályt adassa kézhez, mert különben erővel is kihuzatja sátorából. Elbámulván a fejedelem, időt kér magának a resolutióra. Telekinek sem volt egyczer nagyobb spiczen állapota, azért sokat tanácskozván, jobb utat nem találának annál, hogy a budai vezérnek jól megkenék a tenyerét. Amint hogy mind magának, mind tihájának fejedelmi ajándékokat adván, Teleki Mihály dolgát elcsinálák. Mindazáltal Teleki Mihály a fejedelem mellől el nem mert távozni, mert Tökölyi a fejedelem látogatására jövén, szemében megmondotta vala: „Hidd el, Teleki, sokat practicáltál mindétig ellenem, de ki ne kapassalak a fejedelem sátora mellől, mert soha bizony több kenyeret nem eszel. Most is kezemben volnál; ha a méltóságos fejedelmet, kit atyám helyett tartok, nem nézném, itt üttetném el a fejedet ilyen s ilyen áruló fia."

A török azalatt Kálót, Böszörményt megvette és felégette vala, Fileket pedig két hétig éjjel nappal lőteté s keményen ostromoltatá, mert a várbeliek vitézül forgódnak vala, s több tíz ezer töröknél vesze az ostromokon. De ugyan csak utoljára fel kelle adni a várat, s mind elhányatá [31]). A kijött magyarok közül sokan Tökölyi Imre mellé állának, a többit békével elbocsáták: hanem egy Rácz Ilyés nevü katona vala, kire a törökök szörnyen haragusznak vala, mert jó kalauz s különben is vitéz ember levén, a törököknek sok károkot tett vala: azt mikor kijőnének a várból, rá ismervén, neki rohanának s levagdalák.

1682. Ez az expeditio véghez menvén, mind a vezér Budára visszamene, mind a fejedelem Erdélyben bejöve, és a magyarországi dolgokot könnyebben kezdék hadni, látván hogy megcsalatkoztak a reménségben, nem kivánják vala többször kimenni Magyarországban hadakozni. A Duna vize megáradván a sok eső miatt, mindenfelé kiönté magát, és a mellette való falukot két felől mind embereslől barmostól elsepré, s nagy károkot tőn Magyarországban. Ebben az esztendőben születék egy Leopoldus fia a német császárnak, de nem sokáig éle, meghala. A római császár penig látván, hogy a török, nem várván a békesség terminusának exspirálását, hite ellen fegyverhez nyult volna, tul penig a franczia nagy hatalommal az imperiumot invadálta, a magyarok is naponként szaporodnának Tökölyi Imreh mellé, és már magyarországi fejedelemnek is választatott volna; felette igen megijjede, gondolván hogy semmiképen annyi ellenségnek nem resistálhatna. Tanácsot tartván azért a ministerekkel, azoknak teczéséből generál Aeneas Caprarát [32]) nagy ajándékokkal küldi a török császárhoz, hogy akárminemü conditiók alatt a török porta elméjét csendesitse meg, és a békességet több esztendőkre is concludálja; Tökölyi Imréhez is elküldvén Sacri Romani Imperii Principis titulust, a Dunán innen való tizenhárom vármegyékkel együtt életeig neki offerálá, ugy mind neki s mind a több magyaroknak gratiát s perpetua amnestiát igére. A francia királyhoz is elkülde, hogy avval is accordáljanak, a ki már Alsatiában a hires Argentoratum városát árultatással magáénak tette vala, és onnan naponként beljebb harapóz vala az imperiumban. Caprara eleget munkálódék a török császárnál mind ajándékokkal, mind esztendőnként való honorarium igéréssel, de semmit véghez nem vihete a fővezér miatt, ki már minden felé, mind Ázsiában, mind Áfrikában, ugy európabeli törököknek is parancsolatot adott vala, hogy mentül számosabban Lándor-Fejérvárhoz gyüljenek; és igy re infecta visszamene Bécsben. Tökölyi, noha a maga részéről könnyen enged vala, de a mellette levő hadi kapitányok, kik szegény legénységből fegyverekkel mentek vala elé, gondolván, ha Tökölyi leteszi magát, elesik tőlök is a sok praeda, eláltaták, hogy ne higyjen a német császár igéretének, hanem a mely ügyet felfogott, Isten segitségéből tovább is continuálja; nemcsak a tizenhárom vármegye, ha-

nem az egész ország is övé lenne nem sokára; a német most megijjedett s azért igér annyit, de mihelt letennék a fegyvert, mint a juhokot ugy vitetné a mészárszékre; hányszor adott hitet a német Bocskainak, Bethlen Gábornak, Rákóczinak, Zrínyi Péternek s másoknak, mihelt alkalmatosság adatott, violálta hitét, s a szegény magyarokot opprimálta; így itt is frustrálódék a császár. A francia, noha nehezen, mindazáltal négy esztendeig való frígyet tön a császárral, hogy valamit eddig occupált mind nála maradjon; de nem várá a négy esztendőt, csakhamar azután félbontá a frígyet.

Teleki Mihály pedig látván, hogy már a két hatalmas nemzet egybenháborodott, s mi leszen exitusa a hadakozásnak, senki nem tudhatja, mivel a német császár ellen sokat vétett vala a magyarországi dolgok manutentiójával, hogy mind két részről, akárhogy forduljon a hadi koczka, az ő dolga securitásában lehessen: rá veszi a fejedelmet, hogy küldjön alattomban követet a német udvarban, és ott legyen mind addig, mig elválik, a török micsoda operatióhoz kezd, és a ministerek elméjét tanulja ki, Erdély iránt micsoda opinióval vadnak. Nem akará senkit a hazafiai közül küldjenek, hanem a maga creaturáját Vajda Lászlót expediálá a fejedelem nevével, az ország s tanács nagyobb része hire nélkül, mely dolog a fejedelem conditiója ellen vala. S ha a török porta megtudja Vajda László oda menetelét, a portát azzal áltassák el, hogy csak azért küldötte oda a fejedelem, jobban kitanulhassa a német udvar állapotát, s tudósitván a fejedelmet, a fejedelem a portának megirhassa. Noha a Vajda László követségének a vala fundamentoma: ha látja hogy a törököt megverik Bécs alatt (mert már a hír kiment vala, hogy Bécset akarná megszállani a török), Erdélyt kösse oda a német császárnak s Telekinek szerezzen gratiát; mint a következendő dolgok megmutatják.

1683. Látván a német császár, hogy a török hite ellen a békességet felrugta, és már egynehány fortaliciumát el is vette, hogy készületlen ne találtassék, a Lotharingiai Carolus herczeget, kinél a császár testvér nénje (ki is azelőtt a meghólt lengyel királynak felesége vala) vala férjnél, constituálván mezei legfőbb generálnak, huszonnégy ezer emberből álló ármádát commendója alá bizá és megparancsolá, hogy Érsekujvárát obsideálja. Ez a herczeg a francia királytól kiüzetvén Lotharingiából, a spanyolhoz futott vala, ott árestáltatván, a német császár instantiájára bocsáttaték el, és a császár udvarához jöve, s annakutána a török ellen dicsőségesen hadakozék az egész keresztyénség csudájára; csendes alázatos ember vala, a mely köntösben láttam, alig ért volna negyven ötven forintot; különben az ellenség ellen mint az oroszlány ugy ment, és mása nem volt a mi időnkben hadi mesterségre.

A török császár penig, minden országokkal egyebütt békesége levén, az egész birodalmából ugyan kisepré a baromi sokaságot, s ugy jöve Lándor-Fehérvárra, a tatár hámnak is megparancsolván, hogy mentül felesebb magával jöhet, ugy jöjjön a táborra. A tatár Erdélyben költözvén által, sok károkot is tön; a két oláh vajdák is feles hadakkal menének a császár mellé. Mind Apaffi Mihály, mind Teleki Mihály örömest itthon maradnak vala, nem kapnak vala a magyar királyságon s palatinusságon, mint annakelőtte; melyről a portát sollicitálták is hogy itthon maradhatnának, azt okozván, ha a fejedelem az országból kimenne, a szathmári és más helyeken való német praesidium Erdélyben becsapna s kárt tenne. De a fővezér az excusatiót nem acceptálá, hanem megparancsolá, hogy mind a fejedelem, mid a hadak kimenjenek, azt vetvén szemére a fejedelemnek, azelőtt maga jártatá a hatalmas császárt, bocsássa ki Magyarországra hadakozni, most mikor hatalmas császár maga is kiindult császári székéből, ő jobbágy levén, nyugodni akar Erdélyben; ha teczett a kezdete, tessék a vége is, még most fogtunk a hadakozáshoz, s immár megunta. Tökölyi

Imreh is mintegy tizenöt ezred magával, mentül czifrább készülettel lehete, a fővezér mellé jöve. A császár penig Lándor-Fejérváratt maradván, a fővezért azzal a barom táborral, melyhez hasonlót Europában ötszáz esztendők alatt senki nem látott, és számtalan tábori szekerekkel, lövőszerszámokkal expediálja, hogy Bécset obsideálja. Valának mind a császár mellett levő tanult vezérek közül, mind a magyarok közül, a kik nem jovalják vala, hogy Bécset szállja meg a fővezér; mind azért, hogy a hadi okos regula szerént, Komárom, Pozsony, Győr és más fortalitiumok, kikben erős praesidium vala, hátok megé maradván, ha valami casus találná Bécs alatt őket, praecludálnák vissza jövő utjokot, mind kiváltképen azért, hogy Bécs a német császár residentiája levén, és az egész német imperiumnak, sőt az egész kereszténységnek bástyája, egyátaljában a császárt a kereszténység megsegélti, s Bécset eliberálja az obsidio alól. Jobb volna azért vagy Komáromot vagy Győrt megszállani, mert azok magyar koronához tartozván, az imperiumbeli fejedelmek s a külső királyok is azokkal nem gondolnak semmit, a császár penig maga erejével meg nem oltalmazhatja. De a fővezér, ördögi kevélységgel felfuvalkodván, és mind a császárt, mind a több keresztény királyokat semminek állitván, a jó és hasznos tanácsot megveté, azt forgatván, hogy ha ő Bécset megveszi, Komárom, Győr s a többi is mind feladják magokot; azért minden erejével Bécs alá indula, a budai vezér is az egész végbeli hadakkal melléje jövén. A német ármáda már Érsekujvár alól elszállott vala, és mind Komáromot, mind Nagy-Győrt ujobban praesideálván, Bécs felé siet vala. De a tatárok, magyar kalauzok levén velek, különben is serény nemzetség, praeveniálá az ármádát, és nagy sietséggel Ausztriában bemenvén, a városokot, várakot, falukot, kik bizván ahoz hogy még az ármáda hátra vagyon, nagy békeségben élnek és sok helyeken lakodalmaznak vala, szörnyü kegyetlenséggel égetni, pusztitani, vágni, rablani kezdék. Nem is tudnak vala hová szaladni nyavalyások, minden helyeket ellepvén a tatárság. Senki le nem irhatja, sem ki nem mondhatja azoknak a szép, gazdag, pompás épületü provinciáknak romlását; mind porrá, hamuvá lőnek, és többet százezer léleknél hajtának el a tatárok rabságra, kiket Tatárországban bevivén, e mai napig is oda maradának. A császár még akkor Bécsben vala; látván a tatár égetését, praedálását, mindnyájan azt gondolák, hogy az ármáda elveszett, azért a városban, és a császár udvarában szörnyü bódulás vala. Tanácsot tartván, a teczék, hogy a császár udvarával együtt menjen ki a feljebb való tartományokban, nehogy a török kezében esvén a város, a császár is együtt a várossal vagy elveszszen vagy rabságra jusson. Azért a mint hirtelen lehete, elkészülvén, feleségével, fiával, leányival együtt, a magyar koronát is a cseh koronával együtt elvivén, kimene nagy sirással jajgatással a városból Gréczben, midőn már a tatár mindenütt ott körül nyargalna; de a császár a Duna vizén tul járván, békével elmene, nem levén több magyar a császárral, hanem a palatinus Esterhás Pál (ki annakutána a császártól elkérezvén, Fraknó várában mene, s onnan nézte mint égették a sok szép városait, faluit) és Zrínyi Péter fia, Zrínyi János, a kire ráfogák a németek, csak azért ment el a császárral, hogy a sógorának, Tökölyi Imrének, kinél vala a nénje, a császár titkos dolgait megirná, és hogy a császárt a hintajában meg akarta lövődözni, mert történet szerént a puskája a tokjában elsült vala. Megfogák nyavalyást, és Tyrolisban vivék, majd tizenöt esztendeig egyedül, egy sötét házban tarták, nem volt senkinek szabad hozzája menni, egy kis lyukon adtak száraz kenyeret s vizet be napjában, természet munkáját is abban a házban kellett végezni. A köntöse utoljára leszakadott róla, haja s szakálla megnőve s körmei, emberi forma nem vala már rajta, az emberi szót is elfelejté, nem levén kivel annyi esztendeig beszélleni, utoljára mint a marha csak ugy orditott, s meg is bolondult abban az ideig való pokolban. Isten tudja, utoljára

megölték-e vagy csak megholt, mert már régolta semmi hír nincsen felőle. Felette szomoru példa; az Isten őrizzen minden keresztény embert hasonló casustól.

A német ármáda is azonban elérkezvén Bécshez, erős praesidiummal a várost megrakja a herczeg, fő commendáns levén a városban general Starenbergh; onnan az ármáda Leopoldstat mellett a Duna hidján egy szigetben általköltözék. A fővezér penig a nagy barom táborral megszállván Bécs körül, és sátorait felvonatván s mindjárt a sánczásatáshoz kezdetvén, valójában az obsidióhoz fog, számtalan öreg ágyukkal és bombákkal lőtetvén a város kőfalait s bástyáit. És noha a város igen készületvén vala az obsidióhoz, nem gondolván senki, hogy a török oda megyen, de Starenberg az egész községet és a vitézlő rendet rá hajtván, erős palizatákot és reveléneket épitete kül a keritésen, és azokot földdel megtöltetvén, s lövő szerszámokot vonatván rájok, jó darabig azok miatt nem mehete közel a török a kőfalakhoz. És minden bizonynyal a lön Bécsnek megmaradására, mert mig egynehány hetekig azokot ostromoltatá a fővezér, a császár, kivel majd hatvanezer lélek ment vala ki Bécsből, mégis a népes városban meg sem teczék hogy valaki onnan elment volna (noha azok közül, kik a városból kifutottanak, sokan a tatárok rabságára estenek, mert a nagy sietségben szekereket felette megterhelvén, jól ki nem mehettek a hostátból, elromlott szekerek, s gyalog maradván, minden javakkal, feleségekkel együtt gyermekekkel pogány rabságára jutottanak; a kik penig a városban maradának, azok békével megszabadulának), mindenfelé Europában követeit expediálja, segitséget kérvén bécsi obsidio felszabaditására; és már mind az imperiumbeli electorok, fejedelmek, mind a lengyel János király, meg is igérték vala, hogy személyek szerént nagy haddal eljőnének. A mint hogy el is jövének.

Hallottam Vajda Lászlótól, beszéllette, mikor megértenék a ministerek a török intentióját Bécs ellen, sokan mondották nekie: „Vajda uram, valamikor az ő felsége provinciái megégtenek, mindenkor Erdélyből támadott a tűz, a mint most is látjuk; de elhitessétek magatokkal, ha megfordul a szerencse s kézre vehetjük Erdélyt, bizony megtanitunk benneteket.“ Beszéllette azt is: abban a nagy bódulásban mikor a császár kiment Bécsből, ha valahol az uczákon magyar köntösben láttak valakit, mindjárt általverte a német; azzal szidván: „Aha kutya magyarok, ti hoztátok ránk a törököt.“ Vajda László is elmene a császárral és azután a palatinussal, s ott lön Fraknóban mig Bécs alatt megverék a törököt.

Már a fővezér a palizátákot és reveléneket minákkal, de sok munkával és sok ezer embere veszedelmével elrontatván, a város kőfalait kezdette vala lőtetni; a városban szinte desperatióra jutottanak vala, és minden estve a szent István tornyából, tüzet gyujtván, jelt adnak vala; különben is kémek által szüntelen jártatják vala a Duna szigetében nem messze levő kevés német tábort, hogy ha meg nem segitenék Bécset, oda lenne; onnan pedig válaszok jöve, hogy nem sokára elérkezik a segitség.

Tökölyit a magyarsággal együtt expediálta vala a fővezér Pozsony alá, onnan penig Morvában, pusztitani, égetni. Nem is kellett oda tatár, mert a magyarok a hova érkezhetének, alkalmasint megfizetének. A herczeg penig tul általmenvén Morvára, Fejér-Hegynél Tökölyi hadát keményen megveri. Ott vesze ama hires Harsányi nevű vitéz ezeres kurucz kapitány. Apaffi Mihályt penig az erdélyi hadakkal Nagy-Győr alatt hagyja, hogy vigyázzon mind arra, a várbeli praesidium ne excurráljon, mind penig a hidra, melyet a török épitetett vala a Dunán.

Ebben a bécsi utazásban sok ecclipsis esék Teleki Mihályon, mert mint szintén Erdélyben, a táboron is olyan fastussal kezdé magát viselni, de gyakran csaknem rajta vesztett. Emlitek kettőt vagy hármat. Udvarhelyszékről vala egy katona, Biró István nevű, vitéz székely hadnagy; e roszacskán levén, a mint a tábor utazott, meglátván egy

forrást, leszáll lováról hogy igyék. Teleki, mindenkor elől hátul nyargalózván, abban akarván mutatni generálisi tisztét, meglátja a hadnagyot, megszidja: „Lélek, lélek bestye lélek kurva fia, hogy mersz leszállani ilyenkor lovadról s innya?" Ama megfordul a forrásból, s mond neki: „Ne morogj, uram, ha igaz generális vagy, vagyon törvény, ha mit vétettem, láss hozzá, mert Isten engem ugy segéljen, ha kapom ezt a kardot, majd a tenyeredben teszem a fejedet." Teleki sem felesel többet, hanem megszállván a tábor, sátorában hivatja s egy tizes aranynyal megajándékozá. Győr alatt megtiltotta vala, a táboron senki bort ne árultasson, hanem az ő kocsmájáról hordják. Kálnoki Sámuelnek, mivel a jó bort mindenkor szerette, volt vagy két általag bora, egy jó baráta beteg levén, pénzen kéret, ajándékon adat bort. Megviszik Telekinek hogy Kálnoki Sámuel bort árultat, rá izen: „Mondjátok meg, mindjárt kivágattatom a fenekét hordójának." Amaz is ember módon izen vissza: „Mondjátok meg az ilyen s ilyen fiának, maga jöjjön hordó fenék-vágatni, ha mit akar; mí nem Erdélyben vagyunk most." Más helyen, akkor is utazván a tábor, egy szegény csiki székely eltávozott vala a sergétől, hogy valamit kaphatna, mivel a mi székelyeink szeretik a praedát; meglátja Teleki, arra felé kezd nyargalni, a székely megrugaszkodik előtte, de rosz levén a lova, utóléri, amaz is megfordul, kapja a kopiáját s Teleki felé forditja, Teleki puskát ránt, a székely szemben rugaszkodik rája, azt mondván neki: „Tartozzál, nagyságos kegyelmes uram"; Teleki elteszi a puskát s mondja a székelynek: „Mit bolondoskodol barátom?" A székely is a kopiáját visszaforditja, Teleki mondja neki: „Ugyan nekem hozod vala a kopiát?" Mond amaz: „Egy szerencsére, nagyságos kegyelmes uram, bizony oda taszitom vala", Teleki egynehány pénzt kiveszen a zsebéből s neki adja. Ezt az actust a maga szájából hallottam Telekinek mikor inasa voltam, hogy másoknak beszéllette, s mindenkor ezekkel a szókkal rekesztette be a historiáját, becsülettel legyen irva: „Egye meg a székely sz——t a ki a székelyt nem szereti." Estenek több efféle dolgai is, de elhagyom.

Ebben a bécsi utban promoveálódék Apor Lázár, mert Daczó Jánost Tökölyivel való collusióért a fejedelem megvetette vala, azért Apor Lázár Teleki mellé adván magát, és Bécs alatt a csiki hadakot ő commendirozván, Teleki a fejedelemtől a csiki főkapitányságot neki szerzé, sőt azonkivül itélőmesternek is denomináltatta vala; de egyiket sem birhatá, mert a vérben megbetegedvén s haza jövén, meghala; a ki mind eszére, mind hadi experientiájára nézve akár micsoda hivatalt Erdélyben elviselhetett volna, és ha a német directio alatt élhetett volna, Erdélyben kétség kivül vagy cancellarius vagy generális lett volna.

Szintén ez idő tájban kezdett vala Sárossi János is előmenni, kit elsőben a portára kezdének járatni, azután a német világban itélőmester, tanács ur és ország fő commissáriusa is lön, de utoljára szerencsétlenül jára, mint az ő helyén megirom.

Győr alatt levén az erdélyi tábor, mikor látná Teleki, hogy a török lassan proficiál dolgában, és már a keresztyénység sucoursusa is érkeznék, tartván a kitudjától, mind a győri generálissal titkon tractálni kezde, mind a császárhoz küldözvén, arra igéré magát: ha a törököt Bécs alól elverik, Erdélyt a német császár alá hajtja, csak neki ne legyen bántódása elébbeni dolgaiért. Két kézzel kapa a német udvar, és nem csak gratiát adának nekie, sőt nagy igéreteket tőnek ha praestálná a mit fogadott. Melyet praestála is, sőt a fejedelmet is elhitetvén, rávevé még ott Győr alatt, s a fejedelem neve alatt is assecuratoriát külde azon dologról a német udvarban.

Mikor annyira volna a bécsi obsidio, hogy két napi lőtetés és egy ostrom után el kellene veszni s török kezében esni, elérkezék a segitség, és a lengyel király conjungálván magát a bávariai, saxoniai electorokkal s több fejedelmekkel, ugy a császár ármádájával s a lotharingiai herczeggel, a Cossius

erdőn által a török tábor felé indula. A fővezér ha az egész táborával kiszáll vala a város alól és mezőben harczot ad vala, Isten tudja melyiké lett volna a győzödelem, mert a számtalan pogánysághoz képest igen kevés vala a keresztény had. De a fővezér oly igen contemnálta vala a keresztényeket, hogy szintén akkor küldvén Apaffi Mihály fejedelem Sárossi Jánost a fővezérhez holmi dolgok végett, azt felelé neki: „Várakozzál mig ezt a várost megveszem s azokot a hitvány gyaurokot megveretem, mindjárt választ adok az uradnak." A budai vezért küldötte vala elöljáróban egynehány ezer emberrel, s valóban emberül ellenkezék is a keresztény haddal, de nem resistálhatván, megizeni a fővezérnek, szálljon ki a mezőre a hadakkal, mert a németek tábora erős és jó készülettel van. Mégis a fővezér ki nem szálla, hanem csak azt izené a budai vezérnek: „Mondjátok meg az ebnek, ha nem ember ellenek, bocsássa, majd megtanitom én mind őtet, mind azokot a rosz gyaurokot." A tatár hám azalatt eszében vevé hogy jő a keresztény ármáda, egész táborát felülteti s a számtalan praedával rabbal elmegyen békével dolgára. A török tábora is meglátván, mint annyiféle nemzetségből álló sokaság, egybenbódul, ők is futni kezdenek. Akkor ébred fel a fővezér, a mellette való udvari haddal, mintegy tizezer válogatott emberrel, eleiben indul a németnek és lengyelnek. Azalatt a csauszok mindenféle buzgányokkal, mezitelen karddal verték vissza a török hadakot, de haszontalan; mert azok minden sátorokot, lovokot, praedájokat oda hagyván, sergenként szaladnak vala, oly nagy félelmet bocsátott vala Isten a kevélységért reájok; soha azoknál megijjedtebb embereket senki nem látott. A vezér azért megellenkezvén a keresztény haddal, ő is hátat ad, és minden gazdagságát ott hagyván, gyalázatoson elszalad, oda vesztvén sok ezer embert a harczon. A lengyelek közül mintegy hatszázan estenek el, a németek közül háromszázan; ilyen kevés kárral lön az a nagy dicsőséges győzedelem. Azon éczaka a sánczokból is a jancsárság mind kiszalada; a keresztény had penig tartván a practicától, virradtig lóháton álla. Megvirradván és az elöljárók meghozván hogy a török valójában szalad, a török tábort, mely minden kigondolható világi jókkal, drága egyetmásokkal, számtalan éléssel, sok tábori eszközökkel emberi okoskodás felett gazdag vala, felpraedálák, a vezérnek sátorával, számtalan kincsével, egész cancellariájával együtt, melyeknek jobb s nagyobb része a lengyel királyé lön; meg is érdemlé, mert ha ő ne jöjjön segitségre, akkor bizony elcseppen vala Bécs [33]).

A francia az egész bécsi obsidio alatt felette erős ármádával az imperiumban táborban vala; de succursust nem akara adni, praetextust azt formálván, hogy a törökkel sok száz esztendőtől fogva a francia királyoknak békessége levén, azt nem violálhatja. De egyéb vala szivében; azt lesi vala hogy a török megvegye Bécset, ő osztán a kész haddal superveniáljon s a töröktől visszavegye magának, és igy az egész Ausztriát az imperiummal együtt a császár familijától elvegye. De Isten a kevély törököt is megszégyenité, az álnok francia intentióját is megjáczodtatá. A császár, mikor a harcz vala, Bécsen felül Gréczben vala; megértvén a triumphust, Bécsben lejöve, a lengyel királylyal a mezőben szemben lön, s nagy szép oratióval megköszöné a lengyel király fáradságát; azután a német hadakot meg mustrálá, és a hadakozásnak continuatiója felől consiliumot üle A. saxoniai elector, nem tudatik mi okból, megneheztelvén, maga hadával együtt Saxoniában vissszamene.

A fővezér a megvert haddal együtt Budára jöve, és a török császárnak Lándor-Fejérvárra megirá mint járt Bécs alatt. A császár rövideden azt izené neki: „Azon semmit se törődjél hogy Bécs alatt szerencsétlenül jártál, mert afféle dolog nagy hatalmas császárokon s királyokon is gyakran megtörtént; a hadi állapot ilyen változó szokott lenni. Azért Budát és a több véghelyeket mind éléssel, mind lövőszerszámokkal jó készülettel fortificáljad, az elfáradt hadakot

szállitsad jó helyekre quártélyban, és meglásd hogy ebben az esztendőben a némettel többször meg ne harczolj. Isten a jövő esztendőt adván érnünk, megtanit az idő, mit kellessék cselekedni.“

A keresztény ármáda azalatt, az alkalmatosságnak örülvén, lejött vala Esztergom obsidiójára Párkányhoz; de ott a lengyel király és a német generálisok között holmi dolgok végett, kivált a bécsi praeda miatt, controversia támadván, egybenvesznek, és a német ármáda visszaindul Bécs felé, a lengyel elmarad. Megviszik a fővezérnek; gondolván, hogy megszakadozván egymástól a lengyel s német, már könnyen birhat velek, és a Bécs alatt rajta esett gyalázatot megtorolhatja: az egész táborról válogat hatvan ezer embert, többire mind a végbeliekből, és a budai új vezér (mert a másikat ártatlanul megfojtatta vala; őtet is megfojták csakhamar) commendója alatt elküldi a lengyel ellen; meg is verék keményen a lengyeleket. A lengyel király utána küld postán a német ármádának: ha vissza nem jő segitségére, ő bizony mindjárt megbékéllik a törökkel, s vele együtt utána megyen a németnek. A német is, igy értvén a dolgot, megizeni titkon a lengyelnek, hogy szép ellenkezve adjon hátat a töröknek, mert ő ott közel egy erdőben lest áll, s vigye rája. Ugy is lön. Más nap a török rajta megyen a lengyelen; a lengyel, mintha féltében szaladna, épen a német ármádára viszi, a ki minden lövő szerszámait egyszersmind kisütögeti a törökre, az egész ármáda is tüzet ad, számtalanon elhullnak a törökök közül; és mivel gondolta a német, ha a török megszalad, a párkányi hidra megyen, egynehány ágyukot arra szegeztet és lőtetni kezdi. A megbódult pogányság rá tolyul a hidra, leszakad alattok, s oda halnak a vizben számtalanon; és sokkal nagyobb veszedelme lön itt a török nemzetnek mint Bécs alatt, az egész végbeli hadak itt veszének [34]). A keresztények continuálván a victoriát, Esztergomot ostrommal megveszik, a törököket mind levágják, azután Hatvant és Szécsént is viszszanyerik. A lengyel király penig a harcz után Felső-Magyarországon által, a rettenetes praedával s nyereséggel Lengyelországban általmegyen s nagy pompával Krakkóban beérkezik.

A fővezér ilyen szerencsétlenül járván másodszor is, Lándor-Fejérvárra megyen, honnan a török császár Constantinápolyban visszament vala. A több vezérek penig, régtől fogván irigykedvén a fővezérre, látván most jó alkalmatosságot annak veszedelmére, a császár előtt kezdék vádolni, mind azért, hogy a császárt ő inditotta volna a német ellen való hadakozásra, és hite ellen, nem várván végét a békesség terminusának (melyért isten az egész török nemzet ellen megharagutt), a békeséget violáltatta, és mind Bécs alatt, kevélységből contemnálván a keresztény ármádát, bolondul a török tábort elvesztette, legközelébb a császár ordere ellen Párkánynál az egész végbeli válogatott hadakot a némettel levágatta s a vizben ölette, azért méltó volna, hogy a császár érdeme szerént megbüntesse. A császár, noha nem könnyen enged vala a vádnak, mert a fővezért igen szereti vala, de látván mind a vezéreknek mind kivált a jancsárságnak nagy commotióját, kételen annuálni kelle, és a jancsár agát expediálja, hogy a fővezért megölesse. De a jancsár aga tudván a fővezérnek nagy elméjét, Lándor-Fejérvárra érkezvén, elhiteti a fővezérrel, hogy őt a császár azért küldötte hozzája, a jövendő hadakozásról consultálódjék vele. A fővezér, a mellette levő hadi tiszteket divánban felhivatja s leülteti; akkor az aga felkel, eleiben állván a fővezérnek, a császár pecsétét, melyet a fővezér mindenkor nyakában szokott hordozni, s valamig a nála vagyon, senkinek nem szabad bántani, a nyakából kiveszi, és a császár levelét megmutatja. A fővezér elsőben magát oltalmazza vala, de látván a császár levelét, melyben azt parancsolá hogy a fejét küldje a császárnak: mind a levelet, mind a selyem sinórt kivel megfojták, mind a bársony erszényt, melyben a fejét tevék, nagy alázatoson elvevé, és kevés időt kérvén magának, rövideden imádkozék; azután nagy resolutióval és

és a sinórt maga veté maga nyakában, csak azt szólván: „Ha hatalmas császár az én halálommal megverheti a németet, jó szivvel meghalok.“ Igy fojták meg, fejét elütvén, a bársony erszényben tevék s a császárnak vivék, a bőrét pedig testéről lenyuzván, gyapottal megtölték s a lándor-fejérvári kapuban felfüggeszték. E lőn vége Kara Mustafa fővezérnek, ki teljes életében hadakozásban telhetetlen ember vala, és a keresztyénségnek halálos ellensége; igy fizete meg Isten a hamis hitért a pogány embernek.

Ebben az esztendőben Nagy-Szombat várossa teljességgel megége, sok száz emberek halának a tűzben.

1684. A fejedelem az erdélyi hadakkal együtt Győr alól eljövén, sokáig hevερének Buda alatt, és ott a rosz vízital miatt a vérhas esvén a tábborra, sokan az erdélyiek közül meghalának. Onnan a fővezértől elbucsuzván, Erdélyben bejövének. És Teleki Mihály szokott practicáját elővevén, Barcsai Mihályt s Vajda Lászlót megfogattatá; kiknek is dolgát röviden leirom, noha nem egyszersmind esett, de itt nem vigyázhatok anynyira az esztendő számra, mint a dolgoknak egymástól függésére. Barcsai Mihály, a mezei hadak keze alatt levén, egyczersmind udvari főkapitány; különben is mester practicus kétszín ember, annyira betette vala magát mind a fejedelemnél mind a fejedelemasszonynál, hogy éczaka is minden audiencia nélkül akkor ment be a fejedelemhez a mikor akart; Teleki Mihályon is már semmit nem ad vala, hanem minden dolgokot egyedül akar vala dirigálni, minden ártalmas dolgokot a fejedelem előtt véghezvivén, a több urakot is vilipendálta és gyakrabban részeg levén, mert örökké a mezei hadak tiszteivel ivott, publice mondotta: ha valakit megtud, hogy nem igaz hive az ő kegyelmes urának, maga mindjárt meglövődözi. Annyira ment vala a dolog, hogy Teleki Mihályt is a fejedelem s fejedelemasszonyt disgustusban hozta vala, ugy hivén felőle a fejedelem hogy Erdélyben igazabb szolgája nem volna Barcsainál. Ha valamelyik baráta inté vala hogy ne bánjék ugy az urakkal s kivált Teleki Mihálylyal, mert bizony megejtik, azt felelte: „Valamig az én kegyelmes asszonyom él, nem félek addig senkitől;“ noha Teleki Mihály is megizente vala, hogy a mig az ő kegyelme kegyelmes asszonyának hirével leszen, addig bizony elütik rajta; de azzal Barcsai Mihály semmit nem gondola.

Ez is negédes kevély büszke ember vala, Fejérváratt létünkben, a szegény anyámmal hozzá menénk, mivel a bátyám Cserei Farkas feleségéről sógorság vala, szólánk neki, munkálódná az atyám szabadulását; azt felelé: „Édes sógor asszony, én nem vagyok tanács-ur, a tanács-urakot supplicálja kegyelmed.“ Más nap hát tanács-urnak tették; oda menénk harmad napján, hát akkor is ebéd után vagyon, s mondja az anyám nagy alázatoson: „Uram, már kegyelmed Isten akaratából a tanácsuraságba belépett, már van kegyelmednek módja, ha akar, szegény uram dolgában segélteni.“ S térdre esék az anyám előtte, s sírni kezde. A nagy kevély ember azt mondja: „Mit sír kegyelmed? nem bántják a sógort különben csak felakasztják, mert megérdemli.“ Az anyám elkeseredvén, kijöve az ajtón; egy Erzsók nevű frajja vala az anyámnak, ott levén velünk, azt mondá mikor kijövünk vala az ajtón: „Nem tudom, hogy a Cserei familiából senkit eddig felakasztották volna, de hallottam hogy egy Barcsait felakasztottak Fogarasban.“ Ennek a Barcsai Mihálynak is két szép paripát ajándékoztunk vala, még sem szolgála az atyámnak, sőt ő ingerlette vala arra is a fejedelemasszonyt, hogy az atyámmal a fogarasi várból gazt, szemetet hordassanak. De az Isten megfizete neki is.

Mert Teleki Mihály neheztelvén, hogy ő levén a fejedelemasszony bátyja, mégis Barcsainak nagyobb hitele van mint neki, s gyalázatnak tartván hogy amaz igaz uraknak, Bánffi Dénesnek, Béldi Pálnak nem cédált, s már Barcsai Mihálynak kellene submittálni magát: alattomban Bethlen Gergelylyel és a több urakkal ligát csinála Barcsai Mihály ellen, s a fejedelmet elhiteték, hogy mikor oda

ki jártak Filek alá, Barcsai Mihály Tökölyi Imréhvel conspirált a fejedelem ellen, és Tökölyit akarja behozni fejedelemségre, holott különben is a mezei hadak mind keze alatt vannak, könnyen megzavarhatja a dolgot; azért a fejedelem, mig jobban a conspiratio egyben forrana, fogassa meg Barcsait. Ezt pedig oly titkon tractálák, hogy a fejedelemasszony addig meg nem tudá, mig vasban is verték Barcsai Mihályt. A mint sokszor emlitettem, semmit a fejedelem könnyebben el nem hitt, mint a fejedelemség-keresés felől való hírt. Radnóton levén azért urak gyülése, Madarász Mátyást, ki gyalog kapitány vala, egy ostoba buta rosz ember, behivatják és megparancsolják, hogy Barcsait árestáltassa. Kün vala akkor a külső palotában Barcsai; Madarász kijövén eleiben álla és mondja: „Kegyelmed, uram, rab, jöjjön utánam." Amaz csak elhül belé, mi dolog; elviszik, vasat vernek a lábára, erősen protestál hogy „nincs hirével ez a dolog az én kegyelmes uramnak s aszonyomnak;" azzal nem gondolnak, szekérre teszik, erős őrizet alatt Fogarasban viszik. A fejedelemasszonynak nem lön ugyan kedvéből a Barcsai fogsága, de már nem tehete róla. Ebből tanuljon akárki, s ha ura s asszonya gratiájában igen ben vagyon is, a több úr társait megbecsülje; mert vajki könnyen kiejthetik a gratiából sokan egy embert, az ura asszonya azután csak távul nézi mint nyomorog.

Ott voltam benn akkor Fogarasban, mikor az ország előtt megnótázák; nem is bizonyithatának semmit ellene világost hogy Tökölyivel conspirált volna, egyebet: hanem mivel a fejedelem expediálta vala Tökölyihez, Tökölyivel mulatott, és szokása szerént, ital közben ajánlotta magát Tökölyinek; de azért meg nem nótázhatják vala. A nehezíté inkább dolgát, melyet maga sem tagadhata, hogy gyakran mondotta, s a keze alatt való katonáknak is azt intimálta, ha valakit megtud a fejedelem árulójának lenni, vagy maga megöli vagy a katonák lövedezzék meg; mely szavai ország törvénye ellen valának. A fejedelem is (csak ugy hizelkedjék valaki urának kedvkerestében) recognitiót külde ki az ország közé, hogy ő Nagyságát sokszor conditiói ellen való dolgokra erőltette, és a mikor a hadaknak fizetni kellett, a fejedelemnek azt intimálta, ne fizessen a magáéból, elég úri özvegy asszonyok vadnak Erdélyben, azokat saczoltassa meg, kitelik abból a katonák hópénze. Igy nótázák meg. Fogarasból a marusszéki hadak kisérvén, Görgényben fogva vivék, lánczot vetvén a nyakára. Az atyám még ott vala árestomban; meglátván Barcsai, kérdé, ki volna? mondják: Cserei János; elfakad sírva azt mondá: „Hej sokat vétettem én annak a jó embernek, az Isten azért is büntet most engemet." Azután az atyámot sokszor sírva megkövette, és sok gazdálkodással volt neki. Az atyám előbb kiszabadula, s ő ott marada egynehány esztendeig, mig kiszabadulhata. Tanuljon a Barcsai példájából minden ember, s a nyomoruságban esett felebarátát ne kesergesse akár csak ha segélteni nem akarja, mert senki nem tudja holta napjáig mit ér.

Mikor Barcsait megfogák, jó baráta levén Székely László, féltvén ha megnotázzák, jószágát elveszik, a suki jószágát titkon Székely László kezében bocsátja, mintha neki adta volna, s amaz hittel fogadá is ha Isten kiszabaditja, visszaadja. Mégis azalatt a fejedelemtől magának megkéré, soha vissza nem bocsátá, azután Barcsai Mihály, kiszabadulván, eleget perlé a feleségét, ki Haller Istvánhoz ment vala férjhez, csak oda sülyede Suk; valami hitvány portiókot ada Barcsainak s pénzt mellette, ugy accordálának az én praesentiámban, grófF Apor István bátyám levén mediator közöttök Fejérváratt. Csak ugy higyjen az ember legkedvesebb barátának is.

Vajda Lászlót pedig ilyen formában ejték meg. Mikes Kelemen halálban vágy vala a háromszéki főkapitányságra, mivel Telekinek fogadott bátyja s lelki baráta vala, magára vállolá hogy a fejedelemtől megszerzi. Meg is inditá a dolgot, Vajda Lászlót is kérvén, kinek oly nagy kedvessége vala a fejedelem s fejedelemasszony előtt, hogy Mikes Kelemen mellett szóljon, nagy ajándékot igérvén

neki. Azalatt a bécsi udvarból jött vala Erdélyben egy jézsuita, pater Dunot, ki alattomban az országot a német császár hűségére hajtaná. E mondja vala az országgyülésében: Nolentes volentes proteget vos Sua Majestas. Felnyilt vala már az erdélyi pápistáknak a szemek, bizván a német szerencséjében. Ennek a fejérvári pápista paterek panaszolnak, hogy a pápista emberek földében s szőlejében termett dézma buza, bor a reformatus fejérvári professoroknak, papoknak járna. Ugy is vala, mert a dézma fiscusé levén, nem azé a ki a földet, szőlőt mívelé, szabadcságában áll fiscusnak, kinek conferálja. De a jézsuita nem tudván az ország törvényét, nagy haraggal proponálja az ország előtt; a mi professoraink, papjaink is felmenének s igazságokot eléadják. Mikes Kelemen nagy persecutor kezdett vala már lenni, rutúl mocskolá szidá az ország előtt a papokot s fenyegeté; Teleki egy szóval meg nem inté, inkább akarván az emberi barátságot megtartani, mintsem az igazság s religiója mellett szólani. Vajda László meghallván, a fejedelemnek megbeszéli; amaz szörnyen felindul Mikes Kelemen ellen. Szintén akkor ágálja vala Teleki Mikes Kelemen számára a kapitányságot; a fejedelem mond Vajda Lászlónak: „Vajda uram, Teleki uram Mikes Kelemennek kéri a háromszéki kapitányságot; javalja-e kegyelmed?“ Vajda László azt feleli: „Kegyelmes uram, hogyhogy bizna Nagyságod annyi ezer emberekből álló szép provinciát Mikes Kelemenre, kik többire, a mint hallom, reformátusok, holott mely becstelenül bánék a minap is Nagyságod méltóságának sérelmével, az egész ország előtt a Nagyságod papjaival?“ Teleki azalatt bemenvén a fejedelemhez, elkezdi: „Kegyelmes uram, amaz hitvány Nemes János, a mint értem, megbolondult, Háromszéket nem tudja igazgatni: szükség ha Nagyságod provideál reájok, s más kapitányt praeficiál elejekben; én pedig alkalmatosabbat nem tudok Mikes Kelemennél, a ki Nagyságodnak mely hűségesen hasznoson szolgála Béldi Pál rebelliójában, Nagyságod maga jól emlékezhetik reája.“ A fejedelem in prima furia kegyetlen haragu ember vala, és szintén akkor dul-ful vala Mikes Kelemen ellen, azért Telekit megriasztja: „Csudálkozom, uram, ha reformatus embernek tartod magadot, olyan gonoszlelkü persecutornak akarja kegyelmed megszerezni a háromszéki kapitányságot mint Mikes Kelemen. A mig mi élünk, soha addig kapitány nem leszen, söt megmondja kegyelmed neki: többször azt meg ne próbálja hogy a papjainkot megszidja; mert az Isten minket ne boldogitson, ha a maga kapujára fel nem akasztatjuk az áruló rosz embert.“ Teleki elszégyelvén magát, kijő s mond Mikes Kelemennek: „Bátya, megrágta az eb a sziját, ezt s ezt mondá a fejedelem.“ Mikes Kelemen mondá: „Tudom jól ki dolga, Vajda László fecsegett a fejedelemnek; de megládd, öcsém, bizony rövid nap kiütöm az orrát a fejedelem hátuljából.“

Sokat tanácskozának ketten Telekivel, miképen férhessenek Vajda Lászlóhoz, mert árultatásnak még csak árnyékát sem kaphatták vala ellene, másképen penig kitudni az udvarból lehetetlen vala, mert már Tholdagi Andrásnak, a fejedelem közel való atyafiának, leányát el is jedzette vala feleségül. Végre ilyen átkozott practicát találának fel: vala Vajda Lászlónak egy sütője s egy kedves inasa, kik pápisták levén, Mikes Kelemen sok igéretekkel elcsalá onnan maga udvarában, ott megajándékozván, rábérli, kezdjék azt hirdetni: ők azért hagyták el Vajda Lászlót, mert török módon élte őket, s nem állhatták el. Amazok, örülvén a sok pénznek, mindenütt beszélleni kezdék; kapa Teleki Mihály rajta, nem űzé fűzé: igaz-e nem-e, nagy haraggal bemegyen a fejedelemasszonyhoz. „Kegyelmes aszonyom, szép kis embert nevel s tart Nagyságtok a maga fejedelmi udvarában, egy olyan utálatos sodomitát mint Vajda László, kit már két szolgája is elhagyott, kikkel török módon élt; mégis több tekintete s hitele volt Nagyságtok előtt, mint nekem s más uraknak. Isten szentháromság engem ugy segéljen, soha tovább Nagyságtokot nem szolgálom, ha ki nem csapatja udvartól.“ A fejedelemasszony elhivén a dolgot,

a fejedelemnek megmondja; s megparancsolják, hogy fogják meg. Szintén akkor akarja vala Vajda Lászlót a fejedelem portára küldeni követségre, és már instructióját irják vala, s elkészült vala Fogarasban; azalatt a szállásáról felhivják a várban s ott megfogják, a szállásán levő minden javait, lovait elpraedálják, s az urak magok közt felosztják; magának ló hasa alatt általkötvén a lábát, Görgényben viszik. Törvényt sem látának rája, mert mivel hamis költött dolog vala ellene, nem akarák Teleki s Mikes hogy evocáltassék, nem levén semmi törvényes bizonyság ellene. Ott tarták egynehány esztendeig, jószágát mind elvevék, a mátkájánál vala harminczkétezer forintja, Teleki elhozatá maga számára, csaknem koldulásra juta s ugy hala meg azután hogy elbocsáták. Görgényben ő is sokszor sírva követte meg az atyámot azokról a szavairól, melyeket nekem mondott vala. Így jáczodtatá meg a szerencse; a micsoda kevély negédes ember vala rabsága előtt, olyan alázatos vala annakutána, mert udvarnál laktomban Apor Istvánnál, gyakran jött oda udvarlani, s eleget beszélettem vele, s átkozódással tagadta mindenkor a mivel megmocskolák, s ha valami lett volna benne, el sem mulatta volna soha Mikes, a minemű halálos ellensége vala, hogy rá nem bizonyitotta volna s meg nem ölette volna.

Ez időtájban Ajtán laktunkban egy vakmerő paraszt jobbágy ember az anyám borára bort kezdete ki, — izentem neki, bizony kivágatom a fenekét hordajának; azt izené vissza: a nagy apámot is megijeszteté volt, engemet is megtanit. Én ágostonfalvi jobbágyinkban általhivaték négyet, fényes nappal rámenék, kivágatám a hordaját, tolvajt kiálta, felgyüle a falu, de jó láncsások levén az oláhok, békével feljövék velek együtt a házunkhoz, s rajta süle a dominus paraszt emberen a kárvallás. E csak intermedium.

Teleki Mihály penig nem elégedvén azzal, hogy ország generálisa, tanács ur, fő árendátor, Thorda vármegyei főispán, kővári, huszti kapitány volna, a háromszéki s csiki főkapitányságokra kezde ásitozni, melyet is hogy inkább elérhessen, a fejedelemnek intimálni kezdé, hogy a székelységre a régi mód szerént commissáriusokat küldjön ki, a vitézlő rend dolgainak orvoslására. E magában igen jó hasznos dolog vala, ha mind jó végre mind jó processussal vitték volna veghez: mert holott a székelység, szabadcsággal élő natio s fegyverével szolgálja az országot, minden fejedelmek szorgalmatoson vigyáztak arra, hogy a közöttök való nemesség se jobbágyságra valakit közülök ne állitson, se a székelyek szántóföldét, örökségét örök áron meg ne vásárolja, hogy inkább a vitézlő rend ne fogyjon; és azért szoktak vala commissáriusok kimenni közikben, ha az ellen cselekedő nemes embert rajta érnék vala, a jobbágyot kezéből kivevén, s a jószágot is kifoglalván, toties quoties ötszáz forintig megbüntetik vala. De Teleki Mihály nem a székely szabadcságra vigyáz vala, hanem hogy a mentségeseket kicircálja s annak alkalmatosságával mind Daczó Jánost Csikból, mind a jámbor Nemes Jánost Háromszékről kiheverje. A fejedelem nem vevén eszében a practicát, annuála, és Teleki maga mellé Mikes Kelement választván, sok gyülevész szolgákkal megindulának, elsőben Csikban, onnan Háromszékre s Udvarhelyszékre; mindenütt s minden nap pompás uri ebéd vacsora készittetvén számokra a székek költségével. Elkezdék Csikban a mustrát; a popule vevén észre, hogy Daczó s Nemes János ellen circálódnának, valamit kigondolhattak nyavalyások ellen, beadták Telekinek, ott penig könnyen elhitték. Mennyi sok becstelenséget gyalázatot kellett szenvedniek, jelen levén a két kapitány a mustrán. Mikor kérdették: ki mentségese voltál, mit fizettél? Én, ugymond, Daczóé, én Nemes Jánosé, ennyit ennyit fizettem; azt Teleki mind feliratta. Vajha az ő dolgait is valaki felirathatta volna, ezer Daczó s Nemes Jánosban sem találtak volna annyi kivetőt, mint az egy Telekiben. — A mustra véghez menvén, a jobbágyok s jószágok circálásához kezdének, és soha annyi hamis itélet véghez nem ment Erdélyben anynyi idő alatt mint akkor. Valakinek vagy Te-

lekinél vagy Mikesnél kedvessége nem volt, vagy őket nem ajándékozhatta, megromlott az a szegény nemes ember, vagy volt vétke vagy nem; de a kinek vagy fia vagy atyafia lakott valamelyiknek udvarában, vagy penig volt miből ajándékozni, minden vétkeiről készen volt az indulgentia. Az atyám még akkor rab vala; a paraszt emberek a nyomoruságban levő nemes embert mindenkor persequálni szokván, mindenfelől citáltatták az atyámot. Ott kellett a nagy kietlen hidegben mindenütt járnunk; fel is szabaditák istentelenül két örökös jobbágyunkot, s a harmadikát, ki a többivel egy testvér volt, jobbágyságban hagyák. A dánfalvi jószágunkot is, kit az atyám nem lófő embertől, hanem nemes embertől örök áron, ország törvénye szerént, Tatárországból váltatván ki azzal a pénzzel, vásárlott vala, egy Biró Márton nevü ember szintén elnyeri vala a commissárius urak előtt, noha elővittük nyilvánvaló igazságunkot, ha bátyám, Apor István, elkeseredvén a nagy méltatlanságon, Mikes Kelemennel egyben nem szólalkozott volna mellettünk ez ellen az istentelen commissárius járás ellen. Azután protestatiót is ada be az egész székelységen levő nemesség, remonstrálván a sok hamis törvénytételeket, és aperte declarálván magokot, készebbek meghalni, mintsem azt az illegalitást helyben hagyni. S mai napig is ugy van függőben a dolog. De Teleki véghez vivé a maga részéről a mit akara, mert a fejedelemnek beárulván a két kapitányokot, mennyit huztanak vontanak a székeken, mind a két kapitányságot magának megkéré, és a szegény Nemes János a nagy méltatlan gyalázaton megbusulván, a guta megüté, s ugy hala meg.

Ebben az esztendőben a keresztény ármádának szerencsésen progressusa lön, mert a török császár táborát három izben is megveri, és Visegrádot, Váczot, Pest városát ostromokkal megveszik s a bennek levő török praesidiumot mind fegyverre hányák.

1685. Tökölyi, Bécs alól elszaladván a török, s látván hogy már a magyar királyságból is kikopott, a tizenhárom vármegyét sem adja oda a német császár, nagy gyalázattal Munkácsra jő, de ott is nem mervén mulatni, a várát erősen muniálván, és feleségét ott hagyván, lejő Várad felé a mellette való kevés kuruczsággal, mert a többi imide amoda eloszlottanak vala tőle. A váradi basa becsalván Váradra, ott árestáltatta, és a kik vele voltanak, azok is elpraedálván jovait, eloszolnak. S midőn a váradi basa azon munkálódnék, hogy a portától szabadcságot nyerne Tökölyi megöletésére, a porta fermánt küld Váradra, hogy Tökölyi ölesse meg a basát, és minden egyetmását maga számára praedálja el. Melyet is Tökölyi véghez viszen, és reménsége kivül kiszabadulván, esmét az elszélyedett kuruczukban felesen melléje gyülnek[35]). A császár penig Kassa városát, kit azelőtt Tökölyi megvett vala, és a kuruczságnak nagy fészke vala, hadát ráküldven, ujolag visszavevé, és mind az alsó-, mind a felső-magyarországi statusok, kik a császár ellen rebelláltanak vala, Kassa megvétele után gratiát kérvén magoknak, a hüségére redeálának, azokon kivül kik mind is három ezeren, Tökölyivel sok eszendeig haszontalanul bujdosának. A löna szabadcság-keresésnek vége. 1-a 8bris születék a római császárnak fia Carolus Venceslaus, ki most spanyol királyságra koronáztatott, és a franczia király unokájával, Dux de Anjouval Philippussal, ki a spanyol birodalmát invadálta, nagy hadakot visel. A lotharingiai herczeg penig, minekutána a török tábor Esztergom visszavételére jött volna nagy erővel, a német császár ármádájával ellene megyen, és mivel a török szoros helyen vala, alkalmatosabb helyre akarván a herczeg kicsalni, azt tételi mintha megijedt volna a töröktől, és szép lassan, rendelt seregével nyomulni kezd előtte. A török bolondul s rendetlenül utána menvén, azalatt a Lotharingus rendelt sergeit hirtelen megforditja, s erős tüzet adván, a török megszalad, kit sokáig üzvén s vágván a német, minden arteleriáját és tábori eszközeit elnyeri, s nem csak Esztergomot szabaditja fel az obsidio alól, hanem Érsekujvár alá menvén minden tartózkodás nélkül, véres ostrommal megveszi, a

benne levő törököket mind fegyverre hányván. Azután Szolnokot és Szent-Jób várat is megveszik, Aradra penig egy pártiát küldvén, a várost felpraedáltatja. Nógrád vára penig mennykőtől megütletvén, a sok benne levő puskapor meggyulad, és a várat egybenrontja, a benne levő praesidium, a ki ott nem veszett, kiszalad belőle s pusztán hagyá, az ő felsége hada penig belé menvén, és a tüzet megoltván s a várat restauráltatván, erős praesidiummal fortificálja. — Ebben az esztendőben szabadula ki az atyám a rabságból; én is ebben az esztendőben hagyám el a tanulást, noha még elég időm lesz vala a tanulásra. S bár ne engedte volna az atyám hogy a scholából kijöjjek, talám én is most jobb ember volnék. Szertelen drágaság s éhség vala ebben az esztendőben Magyarországban, ugy annyira hogy az emberek a holttestet megették Buda alatt, sokan pedig éhel megholtanak.

1686. Második esztendőben Erdélyben nagy változások lőnek és keserves s emlékezetes példa, mert Teleki Mihály ördögi practicájával az erdélyi hadakot ártatlanul Szeben alatt levágattatá. Ugyanis, midőn a német császár oly szerencsésen hadakoznék a török ellen, Teleki Mihályt rá kezdék emlékeztetni igéretére s fogadására, hogy már ideje volna effectuálni, és Erdélyországát a török birodalomtól elszakasztván, a német császár birtokában ejteni. Teleki pedig kiíra a német generálisoknak, hogy noha ő kész a maga részéről mindent elkövetni a német hűsége mellett, s már a fejedelemnek is persvadeálta, de mivel az erdélyi hazafiai s az egész ország nem akar könnyen a török mellől recedálni, a török penig közel levén Erdélyhez, ha eszében veszi hogy a német mellé akarnak állani, az országot könnyen elpusztíthatja, azért neki a teczik: hogy jöjön be egy bizonyos ármáda, és kezdjék az országot ellenségesképen pusztítani s valami keveset az erdélyi hadakból vágjanak le, hogy igy mind az ország megijedjen s könnyebben hajoljon, mind penig a török előtt magokot menthessék, mintha kételenségből s nem jó akaratjokból állottanak volna a német mellé. Azért a derék ármádáról, ki már Budát obsideálta vala, general Scheffenberget, Veteranival együtt bizonyos regementekkel, és gróf Csáki Lászlót, ki Jediculából elszabadulván s Erdélyben Teleki Mihály miatt bejőni nem mervén, a német császárhoz folyamodott vala, magyar hadakkal együtt beküldék Erdélyben, s Kolosvárhoz beérkeznek. Teleki Mihály, mintha semmit nem tudna a dologban, mindenfelé parancsolatot ada ki, és az egész országot feles számmal felültetik, maga Teleki Szebenben ülvén a fejedelemmel és több urakkal együtt; a tábor commendóját penig Bethlen Gergelyre és Gyulaffi Lászlóra bizzák. Én is akkor mentem legelsőben táborban, csak igen ifjacska levén.

Szintén ugyanakkor Hunyad vármegyére Tökölyi Imreh is a maga hadaival együtt bejött vala a török császár parancsolatából Erdély oltalmazására; sőt a császár egy kapucsi basát is küldött vala be Szebenben a fejedelemhez és országhoz: hogy noha Magyarországban is nagy tábort kellene a német ellen tartani, mindazáltal ha Erdély úgy kivánja, kész mindjárt negyvenezer hadat beküldeni, hogy a németet Erdélyből kiverjék, csak az ország, megemlékezvén arról, mely nagy nyugodalomban volt mindenkor a török birodalom alatt, és mely kevés adót fizetett esztendőnként, a némettől el ne csábittassék, ki is mely kegyetlenül és nagy saczoltatással szokott a maga alatt valókon uralkodni, példa Cseh- és Magyarország, sőt Erdély is mindenkor elpusztult akkor, valamikor a német keze alá esett. Mind igazak valának a követ basa szovai, teczék vala is az ország rendeinek, de Teleki Mihály mind a fejedelmet eláltatá, hogy a török segitségét ne acceptálják, mert ha annyi sok pogányság bejő, megemésztik az országot, és sedes belli levén a haza a török s a német között, végső romlásra jut, s akármelyik fél triumphálljon, ugy tartja azután az országot mint fegyverével nyert jószágot s ugy bánik vele a mint akar. Igy bolonditá meg Teleki az országot, s hamis hitben ejti. Azért a basának sok ajándékot advän, azt feleték: hogy ha-

talmas császár gratiáját alázatoson köszönik, de annyi sok ezer ember segitségére még most szükségeket nem látják, ha szintén a német bejött is, vagyon még annyi fegyver Erdélyben hogy magoktól is resistálhatnak, s kiverhetik innen, vagy penig pénzzel kitudják innen, addig munkálódnak; abban penig hatalmas császárnak semmi gyanóssága ne legyen, mert soha Erdély el nem szakad hatalmas császár köntösétől.

Épen pünkösd első napján a szebeni mezőre szálliták az erdélyi hadakot; oda jöve ki nagy kevélyen s pompáson Teleki Mihály, s eljárván mind a sergeket, elválogata a hadukban, és egy részét Kálnoki Sámuel commendója alá advân, elküldik Hunyad vármegyében, hogy Tökölyit kikergesse az országból. Ki is elmenvén, és Tökölyit készületlen találván, mert tul Teleki Mihály megirta vala neki, hogy legyen vesztegségben, az országtól semmi bántódása nem leszen, felverte, felesen levágatván a hadában, és minden szekereit sok fejedelmi portékáit elnyeri, Tökölyi penig maga lóháton kevesed magával elszalad. Más részét a hadaknak, a marusszékieket, kiknek kapitányok Gyulaffi László vala, és a fejedelem fizetett hadait Gyulaffi commendója alatt Kolosvár felé küldik, hogy már portázza a német ármádát; a több corpus, mintegy tíz [ezer] ember, Bethlen Gergely generálissága alatt marada, és mi azzal a haddal Szeben alól visszamenénk, és a harsági völgyben szállánk. Valának a táboron Macskási Boldizsár, ki vicegenerális vala, Dániel István, ki főtábormester, Gyerőfi György, több sok főrendekkel és nemességgel együtt.

Ebben a táborozásban mikor Ekemezőnél volnánk, a Küküllő vizében egy bárkában igen nagy öreg harcsát tartat vala Henter András, Teleki számára akarván küldeni. Az én szolgáim arra itatván minden nap a lovakot, kivették a bárkából s a szállásunkra hozván, jól lakánk egynehány nap vele a szegény bátyámmal, Cserei Zsigmonddal együtt. Eleget kereslelé Cop generál (mert csufságból annak nevezték vala Henter Andrást a táboron, mivel Bethlen Gergelynek kedves embere s mintegy adjutantja vala) a harcsát, még sem találá fel ki vette volna ki a bárkából.

Gyulaffi László elmenvén a hadakkal, nem tudván szegény a Teleki practicáját, ő ugyan valójában kezde portázni, és valahol afféle kóborló labanczokot kapathatott a falukban, megfogatta, mert edictuma vala hogy senkit le ne vágasson a német táborból; mindenütt mellyékesleg járt a német táborral, s közel szállott melléje, erős strázsát tartván szüntelen, hogy valami kár ne kövesse a keze alatt való hadat. A labanczok penig minden falukon a hol eljöttenek, szertelen károkot tettenek, és foltonként hajtották el a szegény emberek marháit, mely miatt az egész ország igen irritálódék a német ellen, sőt a Bethlen Gergelylyel levő hadak szüntelen zúgolódtanak, miért hevertetik ott hiában, miért nem viszik a német ellen, hogy megharczolnának velo s kikergetnék az országból. Nem is láttam egy hadnak is oly készségét s bátorságát a viadalra mint annak egyelsőben, és ha a Gyulaffival való corpussal conjungálták volna s a német ellen vitték volna, vagy mind oda vesztek volna vagy a németen fortélyt ejtettek volna, annyira felindultanak vala. De Teleki Mihálytól Szebenből szüntelen jött az order mind Bethlen Gergelyre mind Gyulaffira, életek fejek vesztése alatt hogy semmi hostilitást ne mutassanak a német ellen, mert rövid nap másképen is kimegyen a német országból.

Már az ármáda Szeben felé közelít vala, ugy is akarja vala Teleki Mihály, minthogy még a török basa Szebenben volna, ott Szeben alatt veresse fel a Gyulaffi hadát, hogy maga lássa meg a basa a német mint bánik Erdélylyel. Azalatt szüntelen jártatta Serfenberg generált, hogy veresse fel a Gyulaffi táborát Nehezen veheté rá magát a generális, nem akarván annyi ártatlan vért kiontani, de midőn látná, hogy magának az erdélyi politiának van arra kedve, Veterani generált bizonyos számu hadakkal expediálja, megparancsolván mindazáltal, hogy a mennyiben lehet, igen kimélve bánjék a dologgal. A

Gyulaffi tábora Szeben alatt levén, ebédre behivatja Teleki Gyulaffit s erősen akarja itatni, de nem akart: azután sok discursus után marasztani kezdi, ne menjen ki a táborra, háljon ott benn a városban, eleget nyughatatlankodott eddig; sőt a tábborra is kiizen, hogy már ne féljenek a némettől, bátorságos helyen levén a város mellett, azért bátran levetkezhetnek s nyughatnak, senkitől semmit ne tartsanak. Azt pedig azért cselekeszi vala Teleki, hogy annál inkább megbizván magokot, készületlen találja nyavalyásokot az ellenség, Gyulaffit pedig azért nem akarja vala kibocsátani, hogy ott ne veszszen, mert reménség táplálja vala, hogy egyik leányát elveszi feleségül. De Gyulaffi László semmiképen ben nem marada, illetlen dolognak tartván hogy a had kin háljon s ő, commendáns levén, a városban heverjen; kimegyen azért és a strázsákot kiállitván, maga is lenyugszik, a tábor is, hivén a Teleki biztatásának, az eddig való szoros vigyázást elhagyván, a sok sonyoruság után levetkeznek, s bátran kedenek alunni, nem tudván szegények, hogy sokan azon éczaka felmészároltatnak. Veteráni megindulván a német és magyar hadakkal, ujobban keményen megparancsolja mind német s magyar hadainak, hogy inkább csak ijeszszék meg az erdélyieket, s még távolról kezdjenek lőni hogy elszaladjanak, s ne is üzzék őket; de a németek is természet szerént gyülölvén a magyarokot, Csáki penig halálos ellensége levén az erdélyieknek, a vele való magyar hadak is haraguván hogy ugy nem kóborolhattak a Gyulaffi tábora miatt a mint akartak, nem tarták magokot az orderhez, hanem ellenségesképen ráütvén a táborra, felesen levágának bennek, sokáig is üzték, vesztegették nyavalyásokot. Nagy lárma érkezvén azért a táboron, nem tudván a szegény erdélyiek mi dolog, minthogy bátran levetkezve hevernek vala kalibájokban, egynehány százan ott veszének, s két halmot rakának a holttestekből; a német penig nagy nyereséggel és sok praedával megrakodván, viszszamene. Gyulaffi László elszalada.

Már mindenfelől égnek vala a kalibák, és a szegény futott népet kergeti vala az ellenség, kik közül sokan szebeni kapu felé szaladván, s éczaka a kapu felvonva levén, ott vágatának le a hostátokban. A Szebenben levők is, nem tudván a dologban semmit, nagy bódulásban valának, és a szászok a bástyákra futván, a lövőszerszámokot akarják vala kisütögetni a német ellen; Teleki Mihály nem engedé, azt adván okul, hogy éczaka bizonytalanul aranyozván, az erdélyiekben tennének több kárt mint a németekben. A török basa is felmenvén a bástyára, és látván a nagy veszedelmet, kontyát fejéről levoná s a földhöz verte haragában, mert mint okos ember általlátta hogy csak practicából volna a dolog. Ugyanis miért nem verte fel a németet, ha akarta volna, Kolosvártól fogva Szebenig az erdélyieket, hanem Szeben alatt, csak azért hogy látná a török császár követe, hogy erővel veszi meg a német az országot. Nagy busultában fordul Telekihez, azt mondja: „Te dolgod e, kutya, hogy hatalmas császár vitézeit igy vágattad le a németekkel; mi nem olyan bolond vagyok én, által ne látnám a te kutya practicádot, meg is tudom mondani hatalmas császárnak, mely igaz híveí vadtok.“ Teleki megijedvén hogy kitudódott dolga, azon vala, megölesse a basát, de a több urak és a szebeni szászok meg nem engedék, hanem általkisérteték Havasalföldében.

Vala a fejedelemnek udvari papja Magyari József, nagy tudományu s buzgó lelkü ember, a ki könnyen Ilyés proféta mellé beállhatott volna, és mint Jeremiás próféta Sedechiás király mellett, ugy gyötri vala magát szüntelen Apaffi Mihály mellett, a kit épen mint Sedechiást a tanácsurai, ugy őtet is Teleki ott hordozná a hol akarná, és mint Sedechiást, ki hittel vala köteles a babiloniai királyhoz, hite ellen elszakasztának a tanács urai a babiloniusoktól és az egyiptomi királyhoz hódoltaták, mely miatt mind maga mind országa elvesze: ugy szintén Apaffi Mihályt is a török császártól, kinek hüségére erős hittel vala obligatus, a német császárhoz hajtá

Teleki. Ez a nagylelkü pap, elszörnyülködvén a Teleki Mihály istentelenségén mint vesztette el a sok szép hadakot, a következendő vasárnap felállván praedicállani, és textust vevén Jeremiásból cap. 31. „Olyan sárban ugrottatok, melyből lábatokot ki nem vonhatjátok," olyan praedicátiót tőn, valaki vagy akkor hallotta vagy most olvassa, álmélkodhatik rajta. Az egész czéla a volt, hogy az ország hittel levén köteles a törökhöz, valamig a török oltalmazhatja, addig a töröktől el ne pártoljanak, mert Isten nevében esküdtenek meg a töröknek ha pogány is, és büntetetlen soha a hitszegést el nem szenvedé, melynek keserves ize mai napig is a magyarok szájában volna László király várnai mezőn való veszedelmével, kit a töröknek adott hit-szegésért Isten mind táborostól együtt ott vágata le. Többi között azt mondá a praedicátióban: „Most, ugymond, senki nem mer ellenetek szólani (Teleki Mihályt értvén), mert mintha mennykő hullana szavatok után olyanok vadtok mikor megharagusztok, sőt minden emberek térd-főhajtással azt mondják nektek: „Méltóságos uram, méltóságos asszonyom"; de eljő az isten itélete reátok, megöl az isten benneteket, s akkor ujjal fogják mutatni az emberek: „Ez amaz átkozott hazájaáruló embernek a felesége, ezek amaz istentelen áruló embernek a gyermekei"; s szégyenleni fogja a posteritástok mely gyalázatos névvel nevezik őket; mert akkor minden embernek a szája nyelve felnyilik ellenetek, s ugy kiáltanak a posteritástokra: Ezeknek az atyja árulá el az országot, eladá pénzért Erdélyt, s olyan sárban ugrata mindnyájunkot, a melyből már lábainkot ki nem vonhatjuk." Azután ismét igy szól: „Mikor — ugymond — elvesze Lajos király Mohácsnál, a török császár eleiben hordatván a holttesteket, egy Szalánczi nevű gonosz practicus magyar ur holttestét megismervén, kezében levő pálczájával holttestének fejét megüti, s azt mondja: Ha te nem lettél volna, kutya, az a jámbor gyermek király nem feküinnék most halva. Adná Isten, még veletek is ugy ne bánjék az idegen nemzet."

Be is telék a pap profétiája Teleki Mihályon, mert azután négy esztendővel elvesze a törcs-vári harczon Teleki, s Tökölyi Imreh eleiben viteté a testét s azt mondá: „Hej kopasz, kopasz, ha te nem lettél volna Erdélyben, nem esett volna az ország német kezében." Utoljára azzal rekeszti be praedicátióját: „Te hamis hitű fejedelem, hamis hitszegő istentelen gonosz urak, az isten általam nektek azt izeni, legyetek igazak az uratokhoz, a hiteteket kit a töröknek adtatok meg ne szegjétek, mert különben elveszti az Isten mind a fejedelmet, mind az urakot, mind az országot." Ennek az istenfélő papnak hallottam azután is olyan praedicátióit, kik ugyan meghasogatták a jólelkü embernek szivét, és a ki annak könyörgésén buzgóságra, praedicatióján igaz megtérésre nem indult, bár soha ne is ment templomban; de azzal Teleki semmit nem gondola. Különben olyan világtól abstractus ember volt, hogy két forintot meg nem tudott volna olvasni, sem köntösét, sem ételét nem curálta, erővel vitte ki a felesége ebédre is a tanuló-házából. Egy temetés felett husz aranyat adtanak vala neki, beveti a zsebében, lyukas levén, a mint az uton ment, a fejedelem étekfogója kisérvén szállására, elhullogatott egynéhányat benne, az étekfogó felszedi. A szállására menvén, mondja a feleségének: „Valami sár aranyok vadnak a zsebemben, vedd ki, lássad mit csinálsz vele." A felesége megolvasván, tizenkettőnek találja, kérdi az urától, ha annyi volt, mondja: „én nem tudom mennyi"; az étekfogó megnevetvén magát, előadja a nyolcz elhullott aranyat, s várja már, a pap ha vagy egyet ad belőle, amannak nem volt afférére gondja. Az étekfogó mond: „Uram, bár nekem is ad vala kegyelmed benne, mert megérdemleném." Mondja a pap: „Vegyen kegyelmed benne a mennyit akar, én nem kapok rajtok." Ugy ad a felesége egyet az étekfogónak belőle.

Ez a pap veje vala ama nagy hires tudós Tofeus Mihálynak, ki is sok esztendőkig volt a fejedelem udvari papja, azután püspök is lön, de az kevély negédes ember vala (noha

Gyulaffi tábora Szeben alatt levén, ebédre behivatja Teleki Gyulaffit s erősen akarja itatni, de nem akart: azután sok discursus után marasztani kezdi, ne menjen ki a táborra, háljon ott benn a városban, eleget nyughatatlankodott eddig; sőt a tábborra is kiizen, hogy már ne féljenek a némettől, bátorságos helyen levén a város mellett, azért bátran levetkezhetnek s nyughatnak, senkitől semmit ne tartsanak. Azt pedig azért cselekeszi vala Teleki, hogy annál inkább megbizván magokot, készületlen találja nyavalyásokot az ellenség, Gyulaffit pedig azért nem akarja vala kibocsátani, hogy ott ne veszszen, mert reménség táplálja vala, hogy egyik leányát elveszi feleségül. De Gyulaffi László semmiképen ben nem marada, illetlen dolognak tartván hogy a had kin háljon s ő, commendáns levén, a városban heverjen; kimegyen azért és a strázsákot kiállitván, maga is lenyugszik, a tábor is, hivén a Teleki biztatásának, az eddig való szoros vigyázást elhagyván, a sok sonyoruság után levetkeznek, s bátran kedenek alunni, nem tudván szegények, hogy sokan azon éczaka felmészároltatnak. Veteráni megindulván a német és magyar hadakkal, ujobban keményen megparancsolja mind német s magyar hadainak, hogy inkább csak ijeszszék meg az erdélyieket, s még távolról kezdjenek lőni hogy elszaladjanak, s ne is üzzék őket; de a németek is természet szerént gyülölvén a magyarokot, Csáki penig halálos ellensége levén az erdélyieknek, a vele való magyar hadak is haraguván hogy ugy nem kóborolhattak a Gyulaffi tábora miatt a mint akartak, nem tarták magokot az orderhez, hanem ellenségesképen ráütvén a táborra, felesen levágának bennek, sokáig is üzték, vesztegették nyavalyásokot. Nagy lárma érkezvén azért a táboron, nem tudván a szegény erdélyiek mi dolog, minthogy bátran levetkezve hevernek vala kalibájokban, egynehány százan ott veszének, s két halmot rakának a holttestekből; a német penig nagy nyereséggel és sok praedával megrakodván, viszszamene. Gyulaffi László elszalada.

Már mindenfelől égnek vala a kalibák, és a szegény futott népet kergeti vala az ellenség, kik közül sokan szebeni kapu felé szaladván, s éczaka a kapu felvonva levén, ott vágatának le a hostátokban. A Szebenben levők is, nem tudván a dologban semmit, nagy bódulásban valának, és a szászok a bástyákra futván, a lövőszerszámokot akarják vala kisütögetni a német ellen; Teleki Mihály nem engedé, azt adván okul, hogy éczaka bizonytalanul aranyozván, az erdélyiekben tennének több kárt mint a németekben. A török basa is felmenvén a bástyára, és látván a nagy veszedelmet, kontyát fejéről levoná s a földhöz verte haragában, mert mint okos ember általlátta hogy csak practicából volna a dolog. Ugyanis miért nem verte fel a német, ha akarta volna, Kolosvártól fogva Szebenig az erdélyieket, hanem Szeben alatt, csak azért hogy látná a török császár követe, hogy erővel veszi meg a német az országot. Nagy busultában fordul Telekihez, azt mondja: „Te dolgod e, kutya, hogy hatalmas császár vitézeit igy vágattad le a németekkel; mi nem olyan bolond vagyok én, által ne látnám a te kutya practicádot, meg is tudom mondani hatalmas császárnak, mely igaz hívei vadtok.“ Teleki megijedvén hogy kitudódott dolga, azon vala, megölesse a basát, de a több urak és a szebeni szászok meg nem engedék, hanem általkisérteték Havasalföldében.

Vala a fejedelemnek udvari papja Magyari József, nagy tudományu s buzgó lelkü ember, a ki könnyen Ilyés próféta mellé beállhatott volna, és mint Jeremiás próféta Sedechiás király mellett, ugy gyötri vala magát szüntelen Apaffi Mihály mellett, a kit épen mint Sedechiást a tanácsurai, ugy őtet is Teleki ott hordozná a hol akarná, és mint Sedechiást, ki hittel vala köteles a babilóniai királyhoz, hite ellen elszakasztának a tanács urai a babilóniusoktól és az egyiptomi királyhoz hódoltaták, mely miatt mind maga mind országa elvesze: ugy szintén Apaffi Mihályt is a török császártól, kinek hűségére erős hittel vala obligatus, a német császárhoz hajtá

Teleki. Ez a nagylelkü pap, elszörnyülködvén a Teleki Mihály istentelenségén mint vesztette el a sok szép hadakot, a következendő vasárnap felállván praedicállani, és textust vevén Jeremiásból cap. 31. „Olyan sárban ugrottatok, melyből lábatokot ki nem vonhatjátok," olyan praedicátiót tőn, valaki vagy akkor hallotta vagy most olvassa, álmélkodhatik rajta. Az egész czéla a volt, hogy az ország hittel levén köteles a törökhöz, valamig a török oltalmazhatja, addig a töröktől el ne pártoljanak, mert Isten nevében esküdtenek meg a töröknek ha pogány is, és büntetetlen soha a hitszegést el nem szenvedé, melynek keserves ize mai napig is a magyarok szájában volna László király várnai mezőn való veszedelmével, kit a töröknek adott hit-szegésért Isten mind táborostól együtt ott vágata le. Többi között azt mondá a praedicátióban: „Most, ugymond, senki nem mer ellenetek szólani (Teleki Mihályt értvén), mert mintha mennykő hullana szavatok után olyanok vadtok mikor megharagusztok, söt minden emberek térd-főhajtással azt mondják nektek: „Méltóságos uram, méltóságos asszonyom"; de eljő az isten itélete reátok, megöl az isten benneteket, s akkor ujjal fogják mutatni az emberek: „Ez amaz átkozott hazájaáruló embernek a felesége, ezek amaz istentelen áruló embernek a gyermekei"; s szégyenleni fogja a posteritástok mely gyalázatos névvel nevezik őket; mert akkor minden embernek a szája nyelve felnyilik ellenetek, s ugy kiáltanak a posteritástokra: Ezeknek az atyja árulá el az országot, eladá pénzért Erdélyt, s olyan sárban ugrata mindnyájunkot, a melyből már lábainkot ki nem vonhatjuk." Azután ismét igy szól: „Mikor — ugymond — elvesze Lajos király Mohácsnál, a török császár eleiben hordatván a holttesteket, egy Szalánczi nevü gonosz practicus magyar ur holttestét megismervén, kezében levő pálczájával holttestének fejét megüti, s azt mondja: Ha te nem lettél volna, kutya, az a jámbor gyermek király nem feküinnék most halva. Adná Isten, még veletek is ugy ne bánjék az idegen nemzet."

Be is telék a pap profétiája Teleki Mihályon, mert azután négy esztendővel elvesze a törcs-vári harczon Teleki, s Tökölyi Imreh eleiben viteté a testét s azt mondá: „Hej kopasz, kopasz, ha te nem lettél volna Erdélyben, nem esett volna az ország német kezében." Utoljára azzal rekeszti be praedicátióját: „Te hamis hitü fejedelem, hamis hitszegő istentelen gonosz urak, az isten általam nektek azt izeni, legyetek igazak az uratokhoz, a hiteteket kit a töröknek adtatok meg ne szegjétek, mert különben elveszti az Isten mind a fejedelmet, mind az urakot, mind az országot." Ennek az istenfélő papnak hallottam azután is olyan praedicátióit, kik ugyan meghasogatták a jólelkü emberek szivét, és a ki annak könyörgésén buzgóságra, praedicatióján igaz megtérésre nem indult, bár soha ne is ment templomban; de azzal Teleki semmit nem gondola. Különben olyan világtól abstractus ember volt, hogy két forintot meg nem tudott volna olvasni, sem köntösét, sem ételét nem curálta, erővel vitte ki a felesége ebédre is a tanuló-házából. Egy temetés felett husz aranyat adtanak vala neki, beveti a zsebében, lyukas levén, a mint az uton ment, a fejedelem étekfogója kisérvén szállására, elhullogatott egynéhányat benne, az étekfogó felszedi. A szállására menvén, mondja a feleségének: „Valami sár aranyok vadnak a zsebemben, vedd ki, lássad mit csinálsz vele." A felesége megolvasván, tizenkettőnek találja, kérdi az urától, ha annyi volt, mondja: „én nem tudom mennyi"; az étekfogó megnevetvén magát, előadja a nyolcz elhullott aranyat, s várja már, a pap ha vagy egyet ad belőle, amannak nem volt affélére gondja. Az étekfogó mond: „Uram, bár nekem is ad vala kegyelmed benne, mert megérdemleném." Mondja a pap: „Vegyen kegyelmed benne a mennyit akar, én nem kapok rajtok." Ugy ad a felesége egyet az étekfogónak belőle.

Ez a pap veje vala ama nagy hires tudós Tofeus Mihálynak, ki is sok esztendőkig volt a fejedelem udvari papja, azután püspök is lön, de az kevély negédes ember vala (noha

utolára hoszas betegségben esvén, igen megalázta vala magát s Istenhez tért vala). Ennek is sok szép munkái vadnak, kivált a zsoltárok resolutiói, melyeket mikor preadicállott, a fejedelemasszony gyors egynehány irókot állitván a templomban, titkon ugy iratta le, azután maga revideálván, kinyomtatták. E jövendőlte vala meg a magyarországi rebelliónak tragoediáját, mert azt irja a zsoltárok resolutiójában egy helyen: „A magyar nemzet addig akarja a szabadcságot keresni, ugy jár mint a teve, a ki elmenvén Jupiterhez, szarvat kér magának, azt sem adnak, sőt mind a két fülét elvágják." Ez is eleget praedicállott szüntelen a Teleki Mihály sok practicái ellen, és ugyan olyan daraboson, hogy felállott az emberek haja belé, még sem orvosolhatá meg a sok istentelen practicát, a mint maga egy praedicátiójában panaszolkodik: „Ha — ugymond — az Acháb palotájában praedicállottam volna azokot, a melyeket ebben a palotában már tizenöt esztendőktől fogva praedicállottam, ugyan istentelen ember volt Acháb király, de bizony meg tudtam volna tériteni, mert az Isten egyszer fenyegeté meg Achábot a próféta által, mégis mindjárt zsákban öltözék; de az én praedicatióimnak csak annyi haszna, mintha borsót hánnék a falra. Azért jól látom, elveszt az Isten benneteket, s nekem is el kell vesznem veletek együtt; mert szent ember vala Jeremiás próféta, mégis a gonosz Sedechiás király miatt neki is szegénynek el kelle veszni. Ne bizzál abban fejedelem, hogy te jámbor ember vagy s a keresztény világon is olyan hír van felőled, mert gonoszok, istentelenek a melletted való urak, s a te jámborságoddal abutálván, minden latorságot véghez visznek, s bizony te adsz számot jövendőben Isten előtt róla. Ha fejedelemnek tartod magadot, azért adott Isten botot, fegyvert a kezedben, te igazgassad őket, ne ők hordozzanak tégedet a hol akarnak. Maga személyében, ugy teczik vala, jámbor ember volt Sedechiás király, s mikor kivitték fogva a babilóniai király idejében, magok a zsidó asszonyok mentették, hogy minden rosz dologra az urak vették rá; de a neki semmit nem használa, csak kitolyák a szemeit, s ugy hala meg rabságban. Te is ugy jársz, fejedelem, az urak latorsága miatt" stb.

Ennek a Tofeusnak idejében akarának üzni ördögöt egy emberből a fejérvári pápista papok, de rajta veszték. Mert egy oláh a mezőben lefeküvén hanyota, a kigyó bebujt a száján a gyomrában; felébredvén s érezvén hogy valami mozgana a hasában, nem tudja mi lelte sok ideig, napról napra roszul kezd lenni, bemegyen Fejérvárra a páterekhez, azok ráfogják: ördög bútt beléje, ők kiüzik ha pápista leszen. A goromba paraszt ember könnyen rá igéri magát. Azonban a papok egy házban berekesztik, megkötözik, s megtanitják hogy mit beszéljen mikor ad publicum kiviszik. Tofeus nagy aemulusok levén, rá üzennek, hogy a jövő vasárnapra menne fel a pápista templomban, s a szemeláttára kiüznék az ördögöt az emberből. Hirtelen haragu ember vala, fel [megyen] nagy furiával a fejedelemhez palotára: „Kegyelmes uram — ugymond — papi hitemre mondom, Isten engem ugy segéljen, soha tovább a Nagyságod udvarában nem lakom, ha Nagyságod meg nem orvosolja a dolgot; a pápista páterek ezt s ezt izenték rám, azért Nagyságod hozassa el tőlök azt az embert, ha ugyan ördög van benne, hadd próbáljam meg én is, ha ki tudom üzni." A fejedelem kéreti kézben, a páterek nem adják, a maga udvari gyalogait rá küldvén, kihozatja onnan. Tofeus az sok urak s más emberek praesentiájában, nagy haraggal megriasztja az embert, ha ugyan ördög van-e benne? Ama nyavalyás ijedtében szólni sem tud, utoljára mond: ő nem tudja mi van benne, érzi hogy mozog a hasában. Általértvén mindnyájan hogy kigyó bútt volna belé, a fejedelem doctorával orvosságot készittetvén, beadják neki, de szüntelen strázsáltatják. Kevés idő mulva a nagy kigyót halva két darabban emészti ki, kit az erős orvosság ölt vala meg a gyomrában. Tofeus rá készülvén vasárnapi preadicátióra, az ország statusi jelen levén, szörnyü fervorral preadicálla a

pápista páterek ellen, szemekre hányván, micsoda utakon módakon szokták a községet eláltatni s hamis csudatételekkel megcsalni. A páterek ilyen nagy gyalázatban maradának, az oláhot penig a fejedelem udvarában szénaosztónak constituálák.

De visszatérek a honnan divertáltam vala. A német ármáda kihivattaték Erdélyből, mivel már a Lotharingiai herczeg Budát obsideálta és erősen vítatja vala; vala penig hire hogy a fővezér igen nagy erővel jőne segitségére, azért hogy a keresztény tábor is jobban resistálhasson a pogányságnak, együvé akarák magokot gyüjteni. Vala praesidium közel husz ezer Budában, a városi lakosokon kivül, kik is gyakorta excurrálván a német táborra, sok károkot tesznek vala. De a német ármáda mindenfelől erős sánczokot csináltatván, nemcsak Budát lőteti vala, sőt a maga táborát is mindenfelől ugy bekeríttette s fortificálta vala, hogy mikor a fővezér százezer törökkel elérkeznék, semmiképen a német sánczához nem férhete. Látván a fővezér a herczegnek nagy hadi mesterségét, hogy harczra sem akar kimenni, Budát is pedig szabadon vítatja, s már szintén a táborozásra való idő is elmulék, az egész táborából öt ezer jancsárt válogat, hogy akár csak azok valami uton penetrálhatnak Budában; másfelől maga az egész táborával, mintha a németek sánczát ostromolni akarná, minden ágyuival megindul. Az öt ezer jancsár oly nagy dühösséggel és vakmerőséggel megyen, hogy a német sánczát meghágván, és az egész táboron harczolván keresztül megyen, ott is vesz majd négy ezerig való bennek, a többik mégis bemennek Budára. De semmi hasznot nem tehetének, mert a herczeg utolsó ostromot akarván tételni, három felől való irruptiót elrendel és nagy készülettel az ostromhoz fognak, noha a városból is ugyan emberül forgódának, és egynehány izben visszavágták a németet. Azt meglátván Petneházi (ki azelőtt Tökölyi ezeres kapitánya vala, de azután a császár hivségére redeála), híres vitéz ember, a magyar hajdusággal megindul, és a török nem resistálhatván ellene, leg elsőben is a magyarokkal együtt a kőfalakra felmegyen, és a városban penetrál. Mely csudálatos vitézi bátorságát látván a német generálok, azt mondják vala egymásnak: Ez a Petneházi nem ember, hanem oroszlány. A németek is a magyarok után mindenfelől berohanának, és a futó törököket, mind magokot mind az egész városi népet fegyverre hányák, csak az egy híres Csonka bék marada meg, kinek mikor ebédlene, hirt visznek a szolgái hogy már a német megvette a várost, azért kimenvén házából, szerencséjére a magyarokra talál, kivel nagy ismeretsége volt, s azok nem ölik meg, hanem elfogják s a herczeghez viszik; a herczeg Bécsben küldi, ott keresztyénnyé leszen, megkeresztelkedik, maga a római császár levén keresztatyja. Mondhatatlan sok kincset és praedát találának itt Budán, melyet harmad nap alatt a nagy ármáda alig tuda elpraedálni. A fővezér csak közel ott vala Budához az egész táborával együtt, s nézte a szemével mikor a keresztények ostrommal megvevék Budát, a kontyát a földhöz verte haragában, de semmiképen a német tábor körül levő erős sáncz miatt Budát meg nem segélheté, hanem nagy gyalázattal s boszusággal a város megvétele után elmene alóla[35]).

Petneházinak sem esék szerencséjére a vitézség; mert a németek csudálván nagy próbáit, és azért irigykedvén rája, holott már a német császár grófi titulust is küldött vala neki, ebéd felett mérget adatnak be neki. Melyet eszében vevén, asztaltól kimegyen, és paripára ülvén, a mezőn kinjában addig nyargalózik; mig a méreg a melegtől s izzadástól nagyobb erőt vevén, megöli. Ha magyar vagy s sokáig élni akarsz, okos ne légy, vitéz ne légy, s pénzed se legyen sok!

Ugyanazon esztendei expeditióval a keresztények Magyarországban Colocza városát, Simontornyát, Pécset, Csanádot, Szegeget, Dárdát, Kapusvárát; Horváthországban pedig Czechinárt, Tigrért, Jolont, Alsó-, Felső-Claviczét, Orakovist, Chorrádot[36]) sok több helyekkel együtt szerencsésen a töröktől

visszanyerik, és a török tábort Szegednél erősen megverik.

Erdélyből még ki nem ment vala a német ármáda, és mí, mikor felverték a szegény marusszékieket, Bethlen Gergelylyel Harságnál táborozunk vala; a mely casus után ugy elkedvetlenedék az erdélyi nagy tábor, s ugy megszegék minden bátorsága, hogy minden ember a szaladásról gondolkodott inkább mint a harczról. Bethlen Gergely, hogy rajta is a ne essék a mi Gyulaffin, csuda formán kezdi alá s fel hordozni táborát, soha egy éczakánál többször egy helyben nem háltunk, ugy keringettünk az országban keresztül kosul, a Szakadát erdején egy héten négyczer mentünk által Görgény vidékére. A had azonban csak szöktön szökött haza, elunván a sok haszontalan tekergést, és megirtózván Teleki Mihály practicájától, mint vágatta volna le a szegény erdélyieket, magokot is féltvén ha ugy járnának. Utoljára igen kevesen maradánk Bethlen Gergely mellett, és mikor negyedikszer által akarna a Szakadát erdején menni, a székely hadak félreállának és nem akarának vele elmenni, és ha csak egy hadnagy lesz vala velek, ott rút dolog is következék vala. De a hadnagyok és a nemesség, tartván a jövendőtől, készek lőnek Bethlen Gergelylyel elmenni, ő penig a somlyai katonákot küldvén a székely hadakra, mihelyt puskázni kezdének a székelyekre, mint olyan fő nélkül való had, confundálódék s az erdőn általmenének, de azon éczaka mind egyig elszökének haza, csak az hadnagyok s mí egynéhányan nemességül maradánk mellette. Más nap azért Bethlen Gergely minket behivatván sátorában, s reversálist vevén tőlünk, hogy mikor a fejedelem ujobban parancsolja, felülünk, haza bocsáta. De Teleki Mihály a haza szöktekben sokakot megfogata s megsaczoltatá, mintha őrajtok mult volna el hogy a németet ki nem verték az országból; holott bizony ő érdemlette volna meg, hogy karóban vonták volna annyi sok száz ártatlan ember haláláért.

Ebben az esztendőben hala meg Mikes Kelemen Csikban somlyai házánál, minekutána elsőben vizkórságban feküunék, azután pedig Istennek szörnyü itéletéből a személyremteste egyben dagadozna s a nyüvek estenek volna belé: nagy kínokat szenvedvén. Annakutána esztendővel temeték el ugyanott, a barátok klastromában, melynél pompásabb temetést az én időmben nem értem. Én is jelen voltam, Teleki Mihály forgolódván a temetési pompa körül, és maga lovait fejedelmi módon felöltöztetvén. Más nap a temetés után nagy pompával instellálta magát a csiki kapitányságra, Naláczi István perorálván mellette, hogy a fejedelem nem akarván olyan megbélyegezett lelkiesmeretű emberre, mint Daczó János, tovább bízni a széket, a maga kedves ur igaz hívét, Teleki Mihály uramot küldötte be kapitányságra. Ugyanakkor a Daczó János vabarcsi házát s jószágát Teleki Mihály magának elvevé: hogy inkább a csikiak ne zugolódhassanak azon, hogy az ország törvénye s a székelyek szabadcsága ellen, közöttök jószágtalan ember állittatnék tiszteknek, sőt a Csáki István szép jószágát is, Gernyeszeget, magáénak tevé, Thorda vármegyében; nyilvánvaló igaz vérek levén hozzája mint Daczó György s mások, hatalmasul csak elfoglalá; pénzzel kinálá ugyan a véreket, de azok nagy károkkal nem leválák, a pénzt sem vevék el, a jószág is oda lőn, mai napig is a Teleki-fiak birják, az igaz haeresek távul nézik. — Ugyanakkor, az atyám, akaratom s kedvem ellen Teleki Mihály udvarában ada inasnak engemet, azért elhiszem, hogy magának valami könnyebbséget szerezzen ott-lakásommal. Ott nyomorgék majd két esztendeig, nagy nyomorusággal, szenvedéssel, mert kegyetlenül bánik vala szolgáival, sokszor egy holnapig se ettem eleget, a mi kevés étket adtak is csak locsadék volt, egyben fagyott, felejtették megmelegiteni vinni, egyéb italunk inasokul nem volt, hanem a konyhára lementünk, a szakácsok a mely kádban tartottak vizet főzni, egy nagy fakalán levén benne, avval ittuk a sósvizet, mert az eb fiai, a szakácsok latorságból megsózták, hogy inkább mortificálhassanak bennünket. Mikor utaztunk se-

besen szokott volt járni, eltörődtünk a nagy postaságban, még sem volt szabad házban hálnunk télben is, hanem a hol maga megszállott, annak a háznak ajtaja előtt; nappal szüntelen az ajtaján kellett ülnünk, éczaka penig télben nyárban legyeztette magát, virrasztó gyertya égvén mindenkor a házában, melyben is olyan politiája volt hogy mindenkor legyen ébren valaki házában ha valami történnék, mert a sok factio miatt mindenkor félt, soha nem volt nyugott elmével. Nyárban széna-takarni kihajtottak s még csufolódott velünk: „Szegény kényes emberek gyermekei, ha meglátna most atyátok, megsiratna benneteket.“ Mikor Gernyeszeget építtette, a sok követ, téglát, fát velünk hordatta, még ha látta könnyen vittük, oda jött s eláll itott közülünk a fa mellől; kegyetlenül meg is verette a szolgáit akármi kicsiny vétkeért. De semmi előttem nehezebb nem volt, minthogy a süly rajta levén, és becsülettel legyen irva, többire véres genyedcséggel levén az emésztése, a tisztátalan csebrét a Marosra le kellett vinni s mosni; készebb lettem volna akármit egyebet cselekedni, de csak meg kellett lenni. Azonkivül Vay Mihály, a veje, kevély negédes szeles ember levén, az annál inkább mortificált bennünket, egy Balkó Pál nevű udvari kapitányával együtt. Egyczer ugy jártam vele: Teleki Mihály mindenkor vizet ivutt, tisztán megfőzték a vizet s meghűtvén jeges vizben, azt itta, bort részegségre igen ritkán s nagy barátságért. Apor István hivá ebédre Fogarasban más urakkal együtt; az ivó velenczei kristályok akkor származtanak vala be Erdélyben, s igen kedvesek valának. Leülvén asztalhoz, hogy Apor István inkább Telekit italra vehesse, csak egyenként hozatta elé a pohárszékre a kristályokat, s a legalábbvalót elsőben; megtöltik borral, mondja Apor István: „A ki tőlem ezt a pohár bort elvenné s meginná, a poharát is neki adnám.“ Teleki mondja: „Hijában mesterkedel, koma, mert rá nem vészsz.“ Mondja Apor István: „Én nem kinálom kegyelmedet, hanem azt a kinek kedve van rá.“ Naláczi István mondja: „Adja ide kegyelmed, Apor uram, megiszom én a borát a poharáért.“ Meg is ivá, s a maga inasának oda adá a pohárt. Apor István annál szebb kristályt hozata elé, s szintén olyan módon köszöné el, akkor is Teleki el nem vevé, hanem Naláczi ivá meg, a pohár is övé lőn. Harmadik pohárt annál is szebbet eléhozának, azt is ugy köszöné el; soha tovább nem állhatá Teleki, hanem mondá Naláczinak, ki azt is el akará vala venni: „Lassan, Naláczi uram, mert azt már oda nem engedem.“ Elvevé, megivá a bort, a pohárt kezemben adá a háta megett, hozzá fogának az italhoz, rettenetesen megivának; Teleki feljöve a várban hintón a szállására s lefeküvék alunni. Az asszony megparancsolá, az ajtón senkit be ne bocsássak mig az ur fel ébred. Vay Mihály azalatt eléjő, tüstént be akar menni az úr házában; eleiben állok, mondván: „Uram, nem mehet be kegyelmed, az úr aluszik.“ Amaz egyben szid: „Ilyen s ilyen székely fia, ugy megcsaplak arczul, majd kiesik a szemed.“ Megharagszom én is, és mondék neki: „Meg ne csapj, lélek bestye lélek kurva fia, ha meg nem csaptál, mert ugy visszácsapom, bizony beesel az ur ajtaján; hiszen nem vagyok én a te inasod.“ A nagy kiáltásban felébred az úr, inast szólít, kérdi mi dolog, mondék: „Vay uram akar pofon verni, hogy be nem bocsátottam kegyelmedhez, mivel kegyelmed aludt.“ Engemet kiküldе, Vayt behivatja, fel is adá a leczkét neki emberül. „Vay uram — ugy mond — ezek az én inasim becsületes főemberek, nemes emberek gyermekei, nem azért adták udvaromban, ne lett volna otthon is mit enniek, hanem hogy tanuljanak; többször kegyelmed az én inasaimon azt meg ne próbálja.“ Azolta mind practicálódék ellenem Vay, én is nem állhatám a sok vádoskodását, elbucsuzám Teleki Mihály udvarából, s hazamenék az atyám házához.

Térek vissza az elhagyott. dolgokra. A török udvar látván a keresztyénységnek nagy szerencséjét, és a muszulmán nemzetnek szörnyű romlását, megismerik, hogy Isten őket a bűnért bünteti, megszegvén a német császárral hittel tett békeséget; ugyannyira meg is rémültenek vala, hogy már desperál-

nának az imperiumok felől. Mert a német császár confoederatiót tett vala mind a velenczei respublicával, kik nagy vízi erővel a törökországi szigeteket pusztitják vala, és már egynehány izben a törökök tengeri classisát debellálták vala, mind a lengyel királylyal, ki innen nagy erővel a tatárokot rontja vala, és Podóliát a töröktől visszavette vala, és a hires Aszák török várost már el is vette vala. Azért követeket küld a török Bécsben, kik majd négy esztendeig ott lakának, minthogy a németnek is jól foly vala akkor a dolog, s haragszik vala is a törökre Ausztria elpusztitásaért és Bécs obsidiójáért, semmi conditióit a békeség iránt nem acceptálák a bécsi udvarban a töröknek, melyet azután meg is bánának, mert akkor nagyobb haszonnal megbékélhetnek vala a törökkel, mint annakutána. Azonkivül a török császár a Mufti (ki a török religiónak feje) intimatiójából, hogy inkább a nagy Istennek és Mahumet profétájoknak a török nemzet ellen felgerjedett nagy haragát megcsedesithetné, hallatlan és példa nélkül való poenitentiát rendele az egész imperiumban, meghirdetvén, hogy az első hónak első péntekén minden ember regtől fogva estig, mig a csillagot meglátná, böjtöljön és sem enni sem inni feje vesztése alatt ne merészeljen; Mufti pedig a török papokkal együtt az nap zsákban öltözvén s magokot megláncozván, arczczal a földre leborulnak vala, szakállokkal sepervén a földet, minden uczákon nagy sirással jajgatással ugy menének, mig a török templomban bemenvén, ott nagy felszóval az égre kiáltottanak török nyelven: „Alla Alla Illeha Mahumed Rasul Alla; Isten, Isten, nagy Isten, a szent Muhametért könyürülj rajtunk!"

Arábiábam penig Mecha városban, hol a Muhamet koporsója tartaték, azon napon mind az ő testét koporsóstól, mind több ott levő koporsókot, kikben a török religio s imperium mellett harczon dicséretesen megholt nagy vezérek tetemei valának, ezüst székekre kitevén és drága illatokkal megfüstölvén, azután nagy processióval kivitték a mezőre, a hová számtalan ezer emberek gyülvén, nagy orditással sirtanak s könyörgöttenek azon, hogy a nagy Muhamet a török nemzetnek nagy veszedelmét kegyelmesen tekintené meg, és az Istennek ellenek való nagy haragát az ő érdemes istantiájával engesztelné meg hozájok kegyelemre.

Vala ezen processio-járás csudálatos sok ceremóniával, mert elöl egy nagy ládát, mely holttetemekkel, eltört kardokkal, elromlott puskákkal, öszvetört kézivekkel nyilakkal visznek vala, hatszázig való török, mezitláb zsákban öltözve, és köteleket vetvén nyakokban kisérvén, azt kiáltván: „Szent Mahumed, lásd meg mint megrontottanak minket a pogányok!" Utánok háromezer török megyen vala, kik vérrel valának meghintetve, nagy jajgatással orditással kiáltással mennek és magokot ostorozzák vala; utánok hat ezer jancsár félig mezitelen, éles tövissel a hátokot mellyeket szurdalják vala, hogy a vérek elfolyna a földön. Harmincz szápia a hátokon viszik vala a Mahumet koporsóját; azok mellett kétfelől, elöl hátul háromszáz fő törökök mezitelen karddal mennek vala, hogy ha valaki a sokaság közül fejét felemelné a koporsó megnézésére, mindjárt megölnék. Minden mérföldnire pedig megállván, egy-egy keresztény rabot ölnek vala meg, annak vérével áldozván Mahumetnek. Ezek után harmincz basa megyen vala, a keresztények vérében megmártott vásznat kötvén kontyokra, a kezek egyben levén köttetve, és teve hoszu farka levén kezekre akasztva; utánok hétezer jancsár fegyver nélkül, egy egy pálcza levén kezekben, kiáltanak vala: Alla Pery Muffet Ay! a fővezér pedig egy sánta öszvéren alázatoson megyen vala, annak is fején egy kék vérben mártott vászon levén, és egy nádszállal a maga fejét vervén, ugy kiált vala: Offat Millei Tuffai, egy ládában pedig számtalan pénzt, török oszporát vitetvén, ugy hintik vala a földre, hogy a szegények felszedjék. Legutól mennek vala a török hadak, és mintegy százig való barátforma szerzetes törökök, kik éles késekkel metélvén a magok husokot, átkozzák vala a kereszténységet

ilyen szókkal: Alla Buffai Alla Mitrei Chrestinnai [37]).

Ehez hasonló poenitentiatartást senki miolta a török birodalom fundáltatott, közöttük nem hallott, a nagy félelem annyira meghábaritotta vala őket; de mivel hitből nem vala, különben is csak emberi találmányok, Istennek nem teczék. A törökök penig, látván hogy a császár semmit nem gondolna a birodalom romlásával, sőt minden idejét csak a rendkivül való vadászatban töltené, mert abban telhetetlen vala, és maga nem akarna menni, csak a fővezért küldené, megharaguván azért is, hogy szükség nélkül a német császár ellen fegyvert kötött: pártot ütnek ellene, és a jancsárság rárohanván a császár házára, a mellette levő vezéreket, urakot mind kardra hányják, a császár tárházát praedálják, magát megfogják, és az öcscsét, a ki már harmincz kilencz esztendeig tartatott vala rabságban, kihozzák a tömlöczből, a császárt helyében teszik s amazt, kit Achmetnek hittak, ultetik a császári székben, és igy mind a divánt mind az udvart reformálván, azután lecsendesednek.

Ezelőtt nemrégen a pénzben nagy változás lőn Erdélyben, mert a fejedelem maga képére Szebenben s Enyeden tizenkét pénzes sustákokot kezdvén veretni, mely nagy hasznára vala az országnak, és a pénz elbővült vala mindenütt, alattomban némely gonosz emberek azon formára hamis ligáju pénzt kezdének oly nagy bőségben veretni, hogy a jó a rosz pénzzel egyben elegyedvén, egyéb remediumát nem találhaták, hanem egészlen proscribálák a fejedelem képére vert mindenféle pénzt, melyből sokaknak Erdélyben sőt az egész országnakfelette nagy kára következék.

De már a dolgok sulyosodván, és két fegyver közé tételvén Erdély, mivel az ország mindenkor egyben nem gyülhetne, a tanácsi rend pedig nem akarna magától olyan nagy dolgokhoz szólani, hogy jövendőben is ha mi következnék a hazára, a tanácsot ne okoznák, a státusok negyven személyből álló deputatiót rendelének a fejedelem és tanács urak mellé, kiknek bizonyos fizetést rendelvén az ország jövedelméből, authorálá az egész ország őket, hogy valamit concludálnának, az állandó lenne. Ez is Teleki factiója vala, mert az országgyülésében többen levén a státusok, olyan szabadoson s olyan nyilván a mit akart volna Teleki, véghez nem vihette volna; de a deputatióra a kiket akara, olyanokot választa, s többire olyanokot kik Teleki Mihályhoz obligátusok valának, és azokot könnyen minden dologra ráhajthatta; rá is hajtá, s az országot a német császár kezében ejté, mint alább megértjük.

1687. Minekutána a török császár látná hogy már Buda, Esztergon, Szolnok s a több véghelyek oda volnának, s eszében venné hogy a keresztény ármáda Péter-Váradjára s Lándor-Fejérvárra intendálna: ujobban nagy erővel s készülettel való tábort készitett, és a fővezér commendója alá adván, oly orderrel expediálja, hogy semmiképen a némettel meg ne harczoljon, hanem sánczban vervén a hadát s muniálván, tartóztassa a németet Péterváradtól s Lándor-Fejérvár obsidiójától. A mint hogy a fővezér Mohács és Siklós között erős sánczban száll, és sok éléssel megrakván táborát, onnan speculálódék vala mit csinál a német. A herczeg a császár ármádájával oda megyen, és midőn ki nem vehetné a törököt haczolni, nagy resolutióval a sánczára rámegyen, és noha a török számtalan sokasággal és sok lövő szerszámokkal keményen oltalmazná a sánczot, s sokan a németek közül el is hullának az ostromon, ugyan csak triumphála rajtok, és sok ezereket levágván a sánczában, a többi elszaladának. A holott minden munitióit, profontját, táborieszközeit, a fővezérnek minden sátorát, cancellariáját, nyolczvan öreg falrontó ágyukkal együtt elnyerének a keresztények [aug. 12-d.]; és hevenyében rámenvén, Eszék városát megostromoltatá, azt is megvevé [sept. 29-d.]; onnan generál Dünevaldot bizonyos számu hadakkal elküldvén, elsőben Péter-Váradját Dünevald megvevé, azután Valpót. Orakoviczét, az egész Pozsega tartományát és Sclavoniát, kihajtván a törököt vagy levágatván és sokakot rabságra elvitetvén kö-

zülök, szerencsésen meghódoltatá. A herczeg penig Egervárát, ki már régtől fogva obsidióban vala, megszorulván benne a törökök és minden élések elfogyván, accorda által a töröktől megveszi, és császár praesidiumával megrakja [dec. 12-d.].

Még eddig Munkács vára Tökölyiné kezében vala, kit szüntelen bombáztatván s lőtetvén a német, semmit neki nem tehetett vala, mert Tökölyiné bátor s férfi módon termett vitéz asszony levén, a várbeli praesidiumnak hóról hóra fizetését kiadja vala, sőt azonkivül is gyakran ajándékozván a tiszteket, azon ugy megbátorodtanak vala, hogy fényes nappal is lejövén a várból, a német sánczára rohannának, és felesen bennek levágnának s elfognának. A bomba is kevés kárt teszen vala, mert Tökölyiné sok ökör s bial bőröket mindenkor kádakban vizben ásztat vala, s mihelt hallották hogy a mozsár kisült, levén mindenféle a várban arra rendeltetett vigyázók, a hová a bomba esék vala, vizes bőrrel megteritvén felyül, a vizes bőr megoltja és minden impetusát elveszi vala. Maga is Tökölyiné a bástyákra kimegyen, és a kisütögető ágyukot maga igazgatja, arányozza s sütögeti vala ki, mely cselekedetivel a vitézlő népnek nagy szivet adott, szégyelvén hogy amaz asszony levén, oly bátran viselné magát, ők férfiakul, megijednének a németektől. Nem is lesz vala könnyen a várnak megvétele, ha árultatás ne következzék. Vala egy Absolon Dániel (ki azután a német ármádában bellicus secretarius s commissárius lön), eszes okos practicus ember, de bár kevesebb scientiája lett volna, csak lett volna jó conscientiája; ezt Tökölyi Imreh atyja nevelte s taníttatta vala, Tökölyi Imreh is nagy becsületben tartá, mivel ő is mint Tökölyi, lutheránus vala, s mint meghitt szolgájára, ugy bizá mind a várat mind feleségét; mikor elmene, megparancsolá feleségének is hogy amannak tanácsával éljen. Ez az ember látván, hogy Tökölyi beszorult a török földére és reménség nincs a succursus felől, a császárnál magának promotiót akarván szerezni, alattomban a németekkel correspondeála, és mind addig practicála, mig Tökölyiné akarata ellen a várat feladja; neki s a több benlevő magyaroknak gratiát adnak, Tökölyinét pedig minden kincsével együtt felviszik Bécsben árestumban. Ott lön egynehány esztendeig, azután generál Hajszler szabadulásáért bocsáták vissza az urához, Tökölyihez, s bujdosásában hala meg Törökországban. Csak ilyen némely gonosz szolgának urához való hüsége.

Ebben az esztendőben is, a mit régen keresett sok practicáival Teleki Mihály, a fejére telék a szegény országnak; a mitől eleve féltették, és hogy abban ne essék az ország, azt munkálódni kivánván, azért a nagy jóért Teleki Mihály practicája miatt elveszének amaz igaz hazafiai Bánffi Dénes, Béldi Pál, Bethlen János, abban a nagy labyrintusban fővel esék belé mind a fejedelem mind a haza. Mert a Lotharingiai herczeg a szakmári commendánst Hussint, és egy német secretáriust Tilt küldvén be a fejedelemhez, Radnóton valánk akkor Telekivel s a fejedelemmel, titkon, az ország hire nélkül, Teleki Mihály által a fejedelemmel ugy concludálának, hogy őszszel quártélyban bejöjjön a herczeg Erdélyben a császár ármádájával; de semmi conditiókot amaz sem proponála, a fejedelem is a maga részéről nem kivána akkor. Hussin visszamene, a secretárius a fejedelemmel marada; Radnótról menénk Ebesfalvára, onnan penig Szebenben. Már a herczeg Erdély felé megindult vala, azért a fejedelem Bánffi Györgyöt expediálá a herczeghez az ország nevével két fejedelmi öltözetben levő paripákot küldvén a herczegnek ajándékban, melyeket Teleki adott vala ezer ezer forintért. Bánffi György elmene, de mivel a fejedelem azt kivánja vala, hogy az ármáda pénzén quártélyozzon Erdélyben, a herczeg megharaguván, ugy tetteti vala magát mintha Szebent obsideálná, a hová már a fejedelem és az ország főrendei gyültenek vala. Teleki Mihály, politiája szerént, a bástyákon az ágyukot tisztíttatni kezdé és az obsidióhoz készülni, és azt kivánja vala, mind a

magyarok mind a szászok egyben esküdjenek a város oltalmazására. De a városi tisztek és lakosok, a kik a fejedelem lágysága miatt Teleki Mihálytól, Mikes Kelementől és más uraktól annyira opprimáltattak vala, hogy már soha tovább nem győzhetnék, bizván ahoz, hogy ha német keze alá esik az ország, jobban leszen állapotjok, megizenék Teleki Mihálynak : hogy a magyarok viseljenek gondot magokra, mert ők bizony a magok városokot sem a fejedelemért, sem a magyarokért obsidio alá nem ejtik. — Már a herczeg Balásfalváig eljött vala, azért ujobban Bánffi Györgyöt postán oda küldik a herczeghez, hogy akármi conditiókkal accordáljon. Accordála is tizenhárom száz ezer rhénes forintokban, és hogy huszonöt regement német szálljon quártélyban, az erdélyi városokban s várakban penig német praesidium szálljon be [oct. 27-d.].

Soha könnyebben sem pogány sem keresztény egy országhoz s olyan könnyen nem juta, mint akkor a német Erdélyhez, egy korbácslás nélkül fejet hajtának. Mert, hogy ne szóljak a több erősségekről, csak az egy Szeben városát a mig megvette volna a német, bizony sok ezer kalapnak kellett volna elhullani; akkor penig a herczeggel való ármáda olyan igen elnyomorodott, sonyorodott, éhezett, betegesedett vala, százanként döglöttek mindennap, felejtette volna bizony a szebeni obsidiót. Bánffi György bejöve Szebenben, megizenvén a herczeg : a fejedelem az urakkal együtt menjen Fogarasban, mert Szebenben németek szállanak. Mí nagy confusióval, a fejedelemasszony nagy jajgatással, kijövénk Szebenből Porumbákra, onnan Fogarasban, a német penig beszálla Szebenben, Kolosvárra és több helyekre; azolta ki sem mene onnan. Fogarasból hordák minden héten Szebenben a fejedelem szekerein s szekeres lovain nagy öreg átalagokban a pénzt, mig a tizenhárom száz ezer forint kitelék; vala még akkor a szegény országnak pénze, de bizony nem hiszem, ha most egyben olvasztanák is a mennyi ember Erdélyben van pénzekkel együtt, hogy csak hatszáz ezeret is kisüthetnének.

Ebben az esztendőben Magyarországban Pozsonyban országgyülés lön [oct. 18-d.]; a holott is a magyaroknak a mi kevés szabadcságok megmaradott vala, teljességgel felfordittaték. Mert a császár a nagyobbik fiát akarván megkoronáztatni magyar királyságra, a többi között két terhes dolgot proponáltata a státusoknak Eszterház palatinus által (kit már a császár maga részére megcsinált vala, imperiumbeli fejedelmi titulust adván neki). Egyiket azt, hogy : a magyarok haereditarius királyoknak válaszszák az ausztriai házat a spanyol királylyal együtt, ki is az ausztriai lineából való, és addig mig az ausztriai ház fennáll, ne legyen szabad a magyaroknak más familiából királyt választani; ha pedig az ausztriai ház egészlen deficiálna, ugy a magyarok is régi szabadcságok szerént lássák, micsoda királyt választanak. Második propositio vala, hogy a Második András király decretumának harmincz egyedik punctoma, melyre minden magyaroknak meg kelle vala erős hittel esküdni, tolláltassék. Ugyanis András király az egész keresztény-ségnek (kik akkor Ázsiában mentenek vala, hogy a saraczénusoktól Jeruzsálemet a szentfölddel együtt visszavennék) imperatorának választatván, a Thábor hegyén, hol Krisztus urunk szinében elváltozott vala, a magyarok között való nemesi szabadcságról gyönyörüséges diplomát irata s ajándékoza a magyaroknak, mely kivált négy dologból áll vala : Hogy a nemes embert törvény nélkül senki meg ne foghassa; hogy a maga jószágát szabadon birja, usuálja, semmi dézmával, adóval ne terheltessék; hogy maga is a király a nemes embert erőszakoson szolgálatra ne erőltesse; hogy sem harminczadokon, vámokon a nemes ember se személyeért, se jovaiért ne fizessen; és ha a következendő királyok a nemes embert szabadcságában háborgatni kezdenék, minden vétek és büntetés nélkül a király ellen fegyverrel is magok szabadcságát oltalmazhassák. Erre obligálá András király mind magát, mind a több successor királyokot. Nem is volt Europában semmi országban a nemességnek ha-

sonló szabadcsága; azért is támadának fel annyiszor a magyarok a német császár ellen, mert mivel szabadcságokban naponként megrontatnak vala, szabadosnak tartották fegyverrel oltalmazni magokot az András király decretuma szerént; de addig fegyverkedének, a mig ugyan valóban jobbágyságra jutának. A császár azért praescindálni akarván a magyaroknak a támodásra való fundamentomokat, azért akará hogy kitöröltessék az a punctum a decretumból. Akárki megitélheti, nehezen mentenek rá a szegény magyarok a császár kivánságira; de a palatinus (kinek leginkább kell vala oltalmazni tiszti kötelessége szerént a magyar szabadcságot, mert az ő hivatala vala a király és az ország rendei között támadott controversiát vagy sopiálni vagy, ha a király nem akarná is, az ország mellé állani s közönséges erővel megorvosolni) maga is rá hajolván, az ország rendeit is rá hajtá, senki nyilván nem mervén szólani olyan szerencsés hadakozásában a császárnak, hanem alattomban nyegtenek s fohászkodtanak. Igy véghez menvén a dolog a császár kivánsága szerént, Josephus nagy pompával magyar királyságra koronáztaték, a több conditiókra megesküvén, csak arra a punctumra meg nem esküvék [dec. 9-d.]. Ez a pozsoni gyülés ada alkalmatosságot a mostani hét esztendőtől fogva való rebellióra s a császár ellen való confoederatióra, melynek mi leszen exitusa, Isten tudja, de én semmi jó végét nem várhatom.

1688. Már generál Caraffa Magyarországban Eperjesen és Kassán szörnyü irtóztató laniénát vitt vala véghez [febr—május], mert noha a magyarok Kassa megvétele után a császár hüségére redeáltanak vala, de az a kegyetlen tyrannus generál a jámbor Leopold császár akarata ellen a rebelliónak inditóit s eszközeit kicirkálván, a császártól adott gratiájok ellen megfogatja és szörnyü kinokkal, mint a barmokot, Eperjesen, Kassán felmészároltatja, ott levén akkor Bálinit Zsigmond, kit a fejedelem küldött vala hozzája, tudván hogy ő jőne be erdélyi generálisságra. A megöletett szegény magyaroknak minden jovokot, jószágokot confiscáltatá; soha a pogány kegyetlen Néró császár is olyan rettenetes kinzásokot nem cselekedtetett. Eperjesről lejövén Debreczenben, noha azok a nyavalyás debreczeniek semmit a császár ellen nem vétettek, sőt mind töröknek, németnek, erdélyi fejedelemnek egyaránt adóztanak, azokot is pogány módon megsaczoltatá, és valakinél pénzt érzett, fejét vizes istrángokkal megtekergetvén, addig kinzotta, mig a micskéjek volt, kivette. A honnan is felette nagy kincset gyüjte magának, nem mervén senki ellene szólani, mert a jámbor császárt arra vette vala, hogy egész plenipotentiája legyen Magyarországban s Erdélyben, és maga is a császár ne szóljon keresztül az ő dolgában, mert ő mindeneket a császár javára cselekszik. Teleki Mihály megértvén, mint bánék Caraffa a magyarokkal, és Erdélyben akar jőni, szörnyen elijed, és ha lesz vala hová, elébb is állott volna Erdélyből. De a törökhöz nem mer vala menni, tudván vétkét, sem Lengyelországban, mivel a német confoederatusa vala; azért szokott practicájához nyúla, és a vejét, Vay Mihályt kiküldé Carraffához, két ezer aranyat küldvén ajándékban neki, hogy engesztelje meg, igérvén arra magát, csak Caraffa jöjjön be Erdélyben, meglátja micsoda hasznos szolgája leszen a császárnak. Caraffa megizené neki: mikor Erdélyben bejő, meglátja akkor mint fogja Teleki magát viselni, ő is a szerént alkalmaztatja magát.

Bejövén Caraffa Szebenben, megizené a fejedelemnek, hogy Telekit küldje oda conferentiára. Soha Teleki egyczer ugy meg nem ijedett mint akkor; azért elbucsuzván mind a fejedelemtől, fejedelemasszonytól, feleségétől, gyermekeitől, s testamentomot tevén, mintha meg kellene halni, kiindulánk Fogarasból, s Porumbákra menénk hálni. Örültenek azalatt a kik baráti nem valának, hogy most egyczer megesik a jégen, mert már Bethlen Gergelylyel is felbomlott vala a barácság, nem levén szüksége Telekinek Bethlen Gergely szolgálatára Béldi Pál romlása után, azért semmiben hajtja és szüntelen

mortificálja vala. Porumbákról hajnalban megindulván, reggel mintegy nyolcz órakor közelitének az város Szeben felé, Gyulaffi László s Apor István levén vele. Hát már ott, Homostorffi hegyen áll két lovas compánia, kit Caraffa Teleki Mihálynak való tisztességtételre expediált vala, maga adjutantját Klökkesperget (ki azután generál lön s nem régen hala meg Erdélyben Kolosváratt) küldvén ki hintajával együtt elõnkben. A ki is leszállván a hintóból, eleiben futa nagy reverentiával Teleki Mihálynak, s igy köszönté: „Gratus adventus Excellentissime Domine Generalis." Teleki is meghátrodék, mert addig olyan volt mint az agyonütött, s kezén tartotta hogy Caraffa megöleti, és az adjutantnak visszaköszönvén, mindjárt egy Ugrai nevû inasát onnan visszaküldé a feleségéhez, hogy megmondaná: ne féljen, mert nem ugy van a dolog a mint õ goudolkodott. Az inas jól jára: egy tizes aranyat adának Fogarasban öröm-mondásaért.

Teleki beülvén a Caraffa hintajában az adjutánttal együtt, bemenénk Szebenben a szállásunkra, a két compánia német épen addig kisérvén, és mindjárt nagy guárdiát rendelének a kapuban. Kevés vártat mulva más hintót külde Caraffa s ebédre felviteté Telekit, Gyulaffi László s Apor István is felmenvén; ott asztalhoz ülének, jól lakának, minket is inasokul valóban megitatának finum tokai borokkal. Asztaltól felkelvén, csak ketten, a két ur, külön házban menvén, sokáig beszélgetének egymással. A szállásunkra visszajövén, estve késõn szövétnekekkel; egy zöld posztó nuszttal bérlett török mentében hát ihol jõ Caraffa generál; lefuta eleiben a grádicson Teleki, felmenének, ott is négy óráig csak ketten beszélének. Más nap reggel Caraffa nagy haraggal azt izeni az adjutanttól: miért nem jöttenek el a több urak is, azért elküldjön, huszonnégy óra alatt Fogarasból az urakot mind oda hozassa, mert az ördögök elszaggassák õtet, ha ugy nem bánatik Teleki Mihálylyal, példa lesz örökké Erdélyben. Elijed Teleki, postán ir az uraknak, mindjárt jöjjenek, a fejedelmet is megijeszti, ha az urakot õ nagysága el nem küldi, Caraffa a fejedelmet is megfogatja. Más nap az urak mind oda jövének; Caraffa behivatván õket, proponálja, hogy a császár hûségére megesküdjenek és a török portától elszakadjanak. Nehezen menének rá hogy hiteket megszegjék, kivált Bethlen Gergely csak resolválta magát, inkább megöleti magát mintsem a portának adott hitét megszegje: de megijesztetvén Caraffától, hogy addig Szebenbõl ki nem mennének, csak meg kelle eskünniek a császár hûségére; Teleki legelõl csakhamar oda sujtá. Azután a szegény fejedelemre is rá küldvén Caraffa, neki is csak deponálni kelle a homagiumot Fogarasban.

Mihelt az urak beesküvének, hát közel sem ugy beszél Caraffa mint annakelõtte, sõt az urakot megvendégelvén, ugy egyben szûré a levet Teleki Mihálylyal, hogy a szemünk láttára még a fejét is csókolja vala Telekinek, a több generáloknak, mint Piccolomeni (kinél életemben pompásabb embert nem láttam, mind köntösében, asztalában, udvarában, lovaiban), Veteráni, Pacce s a többinek recommendálván, micsoda érdemes ember s mely igaz hasznos szolgája volna Teleki Mihály a császárnak. És nem sokára a császár nevével egy asztali készülethez való gazdag argenteriát külde ajándékban Teleki Mihálynak, melyet én is láttam, és tizenkét ezer forintra becsültenek. Ilyen olcsón adák el a szegény Erdélyországát. Teleki Mihály is a maga szállására ebédre hivá mind a generálokot és pompáson megvendégelé. Igy menénk vissza Szebenbõl Fogarasban.

Jól jut eszemben, estve mikor vendégségnek vége lön, Pataki István a kolosvári professor, a ki kedves embere vala Teleki Mihálynak, sokszor keményen megintette sok dolgairól, a mint én az ágyban legyeztem az urat, ott ülvén az ágy elõtt székben, Pataki azt mondja neki: „Miért kelle, uram, kegyelmeteknek eladni a szegény országot, és mind magokot mind a fejedelmet hamis hitben ejteni? Bizony számot veszen még az isten kegyelmedtõl. Jobb lett volna kegyelmeteknek vagy rabságot szenvedni vagy meg is halni,

mint szántszándékkal ezt cselekedni." Teleki nagyot sohajta s azt mondja: „Vajki könnyü kegyelmednek, Pataki uram, igy viz partjáról beszéleni a vizben haló embernek: de ha kegyelmedet is olyan próbára ránditanák mint engemet tegnap, megválnék, ha olyan resolute beszélene. Ha vétettünk is, jobb volt a két gonosz közül kisebbiket választani, mint az egész országot veszedelemre vetni, mert ez a német fegyverre hánta volna az ország népét ha mi be nem esküdjünk, s török uram, a bestye pogány kurva fia, nem vette volna el róluuk." Pataki István azt feleli: „Lássa, uram, kegyelmetek, de non sunt facienda mala ut eveniant bona." Teleki megvonogatja szakállát s monda: „Vagy bonum vagy malum, abban bizony benne vagyunk, Pataki uram."

A több városokban már a német praesidium beszállott vala, csak Brassóban nem; oda is akarván azért collocálni Caraffa, beizen, hogy szállásokot készitsenek mind a városon mind a fellegvárban. A szászok nem örömest hallák, és noha a városon való quártélyt könnyebben megengednék, de a várat semmiképen nem akarják, s megizenék Caraffának, készebbek meghalni, mintsem várokot idegen nemzet birtokában bizni; ha quártély kell, elég tágas a város, elfér ott a német had. Azalatt a község neki zendülvén, noha mind a tanács mind a papok, látván hogy haszontalan minden dolgok, mert már az egész ország behódolván a németnek, Brassó magára nem resistálhatna, a községet szép szóval, könyörgéssel csendesitenék, mind hiába lön; söt magoknak tiszteket válogatván, Medvés Jánost és Czakó Ferenczet, a fellegvárat fegyveres városi emberekkel megtöltik, a lővőszerszámokot elkészitik, sok élést, bort hordatván fel a várban, obsidióhoz készülnek, és nagy háboru támad az egész városon, Háromszékről is nem mervén a székelység Brassóban bemenni a populc zendülése miatt. Caraffa megértvén a dolgot, Veteráni generált két regementtel commendérozza Brassó alá; Teleki Mihály is, mint erdélyi generál a székely hadakkal oda megyen. Lőttek erősen a várból, de kárt nem tettek. Csináltak vala egy sánczot is Bolonyán felyül a Csiga-hegyén, volt ötszázig való fegyveres ember benne. Caraffa megparancsolta vala Veteráninak hogy fegyverre hányassa a szászokot, de Veteráni ijeszteni akarván inkább mint bántani, harminczig való németet külde a sánczra, kiket meglátván a szászok, kifutának a sánczból, s mind levághatják vala a németek, nem bánták, csak kifoszták köntösükből, fegyverekből. A fellegvárban penig két bombát vettete be, megijedének ott is a szászok, feladák a várat, Veteráni praesidiumot szállitván be mind a várban mind a városban, és az oh Brassaikot felpraedáltatván, visszamene. A fejedelem penig, Caraffa intimatiójából, commissáriusokot küldvén Brassóban, a kik inditói valának a dolognak, megfogdosák, törvényt látának reájok s fejeket szedék, s karóban rakák szegényeknek fejeket kit pelengérben kit másuvá, noha azért halált nem érdemelnek vala, mert hütösük nem voltanak azelőtt a német császárhoz, s a magokét másnak könynyen nem akarták adni, ki condemnálhatta volna azért; mégis meg kelle szegényeknek halni. Igy járnak azok, a kik a közönséges dologért fegyvert kötnek, magoknak kell elveszni miatta, s a popule penig békével marad.

Fogarasban létünkben a császár bellicus commissáriusa Komornyik Pál oda jöve, a militia quártélya iránt való dispositióról hogy az urakkal tractáljon. Most a paraszt ember is jobban tudja azokot a commissáriusi terminusokot mint akkor magok a tanács urak mikor Komernyik Pál irásban adná, mennyi oralis, mennyi equilis, menni vacans portio kivántatik, a naturálékot hogy kell administrálni, a vini pretiumot mint kell fizetni, a marchusban való expensákot hogy kell imputálni, a bagázsia, generál-stob, markatán s egyéb Erdélyben addig hallatlan terminusokot senki az urak közül nem értené, mert a török birodalom alatt Erdélynek nem vala affélékre gondja. Teleki Mihály maga kezdé Bethlen Miklóst jártatni, hogy tegye le ellene

való nehézségét, s megbékélvén vele, álljon belé az ország részéről a commissáriusi hivatalban, s Komornyik Pállal megdisputálván a dolgokot, venné jó rendben. A szegény Bethlen Miklós, noha azelőtt negyed nappal a fejedelem külső palotáján, mikor már a fejedelem leült volna asztalhoz, s az urak szállásokra oszolnának, szemtől szemben éktelen szitkokkal ártatlanul megmocskolta vala: mégis mint jó keresztény ember, Teleki Mihálylyal megbékéllék, és Komornyik Pállal élben állván, minden mesterségéből kiforgatá, s akkor vevé eszében Komornyik uram, hogy Erdélyben is vagyon esze némely embereknek.

Székes-Fejérvár azalatt erős obsidióban levén, és minden élések a városbeli törököknek elfogyván, kénszeríttetnek feladni a németnek accorda által, melyben százharmincz ágyu és számtalan munitio s egyéb eszköz találtaték, mert a törököket csak könnyü szerrel bocsátották onnan ki. Generál Caraffa Erdélyben elkészitvén mind maga bagázsiáját mind az Erdélyben levő ármádát, és feles lövőszerszámokot vitetvén ki a várakból, kiindul a derék ármádára, az Erdélyben maradott praesidiumot Veteráni commendója alá bizván. Utjában Lippa várát megostromolván, a várat a törökök feladják [maj. 19-d.], oly conditióval, hogy életek megmaradjon, különben rabok legyenek. Számtalan só s egyéb nyereség találtatott ott, többet két ezer töröknél vitt onnan el rabságra. Lippától megindulván, Lándor-Fejérvárnál megegyezék a nagy ármádával, kit akkor a császár veje, a bavariai hires vitéz elector Maximilián commendéroz vala (ez az elector azután a császár ellen pártot üte, és a francziával conspirálván, elsőben szerencsésen proficiál vala, de azután megveretvén a császártól és Baváriából kiüzetvén, most is a franczia király mellett bujdosik), ki is már a nagy hires fortalitiumot, Lándor-Fejérvárat obsideálta vala [aug. 11-d.]. Vala mintegy tizenkét ezer jancsár a városban, kik is gyakran kiütvén, erős harczot tesznek vala. Látván azért az elector, hogy ostrom nélkül meg nem veheti, három felől lerontatván a bástyákot, ostromnak inditja a tábort; egyik felől megyen vala Schefenberg, ki azelőtt Erdélyben bejött vala, és mikor a kőfalhoz közelitene, a jobb kezét ellövik, az adjutantja mondja: „Nagyságos uram, forduljunk vissza;" megriasztja a generál: „Eredj — ugymond — mert igy szokták a becsületet keresni: azért vettük fel a császár fizetését, hogy meg is haljunk mellette." Azonban ugy lövik, hogy ott elesik, és a mely had utána ment, azokban is sokat levágtanak a jancsárok. A mely felől penig az elector megyen vala, midőn az egyik árkon és kőfalon általmennének a németek, hát még más nagyobb árok s kőfal van előttök; megijedvén a regimentek, vissza kezdenek nyomulni. Az elector, mikor sem szép szóval sem haraggal meg nem állithatná őket, egy szaladó kornétást spádéjával általvervén, és kezéből kivevén a kornétát, nagy vakmerő bátorsággal a kőfalra felhág, a hol az orczáját általlövik, de azzal semmit nem gondolván, a kőfalról a városban beugrik. Meglátván a regimentek az elector vitézi próbáját, egyszersmind ostromnak rohannak, és a várost megvevén [sept. 6-d.], egy lábig levágják mind a jancsárokot mind a város népét, csak három basa rejtezvén el félen egy lyukban, azoknak adnak grátiát s rabul Bécsben küldi az elector.

Épen akkor érkezett vala a török császár követe, kit Bécsben expediált vala; azért az elector egy nagy palotát, a városban találtatott drága nyereségekkel s fegyverekkel felékesittetvén és a vár piaczára tizenkét öreg ágyukot vonatván, maga pedig talpig vasban és fegyverben öltözvén, hosszan a holttestek a mint hevernek vala, ugy viteté fel azokon a török követet magához, és ebédre megmarasztván, sokféle muzsikaszónál nagy vigan evte ebédét. Mindenkor mikor az elector ivutt, az ágyukot egyszersmind sütögették ki. A török követ könyvezett asztalnál, kérdé az elector tolmács által: „Miért könyvez?" azt felelé: „Nem siratom én ezt a várat, mert ezt most Isten nektek adta, azon Isten holnap nekünk visszaadhatja, ha-

nem szánom és siratom ezeket a hatalmas császár vitézeit, kik ilyen gorombául elvesztették magokot."

A lándor-fejérvári casuson megijedvén a Szendrőben lakó törökök, éczaka kiszöknek belőle, pusztán hagyván a várat; az elector oda is praesidiumot küld. Ugyanakkor Tótországban más ármádája a császárnak Illok várát megveszi; az elector pedig Lándor-Fejérvárról bizonyos számu hadakkal, négy ezer emberrel expediálja a felséges Badensis herczeget (ki annakutána mind a török ellen, mind a franczia ellen nagy dolgokot vive véghez) Bosznyában, a hol mintegy tiz ezer törökből álló had vagy valamivel több vala, Bosznyára vigyázván. Erre a feles hadra Badensis herczeg rá menvén, szerencsésen megveri; több vesz el a harczon négy ezer töröknél, két ezeren rabbá esnek, a többi elszalad, és a herczeg a nagy gazdag provinciát egészlen occupálja, ott is quártélyoz nagy nyereséggel és haszonnal. Az Erdélyben maradott had penig Havas-alyföldére vigyázván, hogy valami irruptio onnan ne következzék, Háromszéken és a Bozzán táboroza, a bozzai passuson való sánczot reguláriter megépittetvén a föld népével.

1689. Egy hamis proféta támadott vala Erdélyben, Udvarhelyen a pápista papok factiójából. Levén egy énekes inasok, ki az orgona mellett szokott volt énekelni, azt megtanitják hogy hirdesse: neki az Isten angyala jelent volna meg, és követül az erdélyi fejedelemhez küldötte. Jól ismertem Udvarhelytt laktomban azt az inast, görbe hátu, igen szép nótáju vala. Azért a páterektől instruáltatván, megindul, és nem akar vala szólani sohul, hanem mikor kérdették tőle: miért nem szólana, irással azt felelte: ő addig nem szólhat, mig a fejedelemhez nem menne. Felvitetvén a fejedelem eleiben, ott kezde szólani, azt mondván: neki az angyal meghagyta, mondja meg a fejedelemnek: ha pápistává nem leszen, negyven nap alatt elsülyed Erdélyországa. Akárki is könnyen általátta, hogy ördögi hazugság minden dolga, sőt magok is a pápista okosabb emberek elszégyenlették magokot miatta s contemnálák.

Generál Hajszler azonközben a nagy ármádától hét lovas regimentekkel bemene Havas-alyföldében Bukurestre, a vajda residentiájában, hogy azt az országot is a császárnak meghódoltassa, mert alattomban maga a vajda invitálta, melyért principis imperii titulust ada a császár az egész familiájának. És már Hajszler sánczot is kezdett vala épittetni, a hol a praesidium maradjon, de a német officérek szokások szerént saczoltatni kezdvén a boérokot, mind a vajda mind az oláh urak megidegenedének tőle. Azért a vajda Bukurestről elköltözvén, tatárok után külde; el is jövének azok nagy sietséggel és nagy táborral, a vajda penig mind kétfelé akarván szolgálni, megirja titkon Hajszlernek: viseljen gondot magára, mert nagy baromi erő közelget. Hajszler sem vevé tréfára a dolgot, sietve mind a regimentekkel együtt általjöve a törcsvári passuson, s Erdélyben szállitá meg a regimenteket quártélyban; az oláhok békével maradának, s jó hasznát vevék hogy semmi erős város, vár nincsen országokban a hol megfenekelhet vala a német. Bár Erdélynek se lett volna soha egy vára, egy keritett városa is, nem fordult volna meg annyi török s német kézen s nem portiózott volna annyit.

Teleki Mihályt hogy a német császár inkább magához édesitse, imperiumbeli grófi titulust küld neki, melylyel most is a fiai élnek, de nem nagyságoltatják magokot; nincs is több familiának Erdélyben imperiumbeli grófsága, noha sok dirib darab grófok vadnak, csak a Teleki-familiának. Magyarországban Szigethvára tovább nem állhatván az obsidiót, mikor a nagy éhség miatt annyira jutott volna a várbeli praesidium, hogy a lovokot vernék agyon s azokot ennék, kutyákkal, macskákkal együtt, és a török császár meg nem segélthetné, feladják a várat a római császár hadának. Badensis herczeg penig a török ármádával megütközvén [sep. 25-d.] Nyissza város mellett, noha a törökhöz képest igen kevesed magával vala, mégis szerencsésen

triumphála rajta, sok ezer törököt levágata, sokat rabul elfogata, minden munitióit, profontját, tábori eszközeit gazdag nyereséggel együtt a török tábornak felpredáltatá. A harcz után pedig elsőben Nyissza városát, azután Viddint, melyek Bulgáriában vadnak és régen a magyar koronához tartoztanak, ostrommal megvevé [oct. 14-d.], s praesidiummal megraká.

Sőt beljebb is penetrálván, az egész arnótságot (kik többire keresztények) épen a Jonium-tengerig, behódoltatá, s már arról gondolkodnak vala, hogy a Haemus havasán általmenvén, Drinápolyt megvennék, ki nagy város ugyan, de kerités nélkül való, könnyen meg is hódolt volna, onnan Konstántinápolyra menjenek. De mivel a németek, a sok rendbeli győzedelem után felette megkevélyedtenek vala, és a victoriát nem Istennek hanem magok fegyverének tulajdonitják vala, az Isten is megrántá a zabolát egy kevéssé, és megmutatá, hogy Isten nélkül akár micsoda nagy emberi erő is haszontalan. Azért csakhamar azután nem csak Arnóthországot, hanem az egész Bulgariát is elveszték, sőt Lándor-Fejérvár is ujobban török kezében esék, a mint renddel meghaljuk.

A mig generál Piccolomeni éle, ki Arnóthországot commendálja vala, jól folyának ott a német császár dolgai, mert az arnótokhoz kegyesen alkalmaztatván magát, azok mint édes atyjokot ugy szereték és királyoknak hitták, s arra obligálták magokot, hogy magok személyekben fegyverrel szolgálják a német császárt — s könnyen harmincz ezer embert fel is ültethettek, mind jó vitézeket — azonkivül minden személyről esztendőnként egy-egy aranyat contribuálnak a császárnak, csak őket különben ne aggraválják. Piccolomeni nem is aggraválá, de meghalván [nov. 9-d.], az utána succedált német generál, a hannovérai fejedelem, lágy ember levén, a vele levő ármádának officérjei, félre tevén a disciplinát, az arnótságot huzni vonni, saczoltatni, praedálni kezdék, mivel felette pénzes gazdag emberek valának, sőt az arnótok feleségei, leányai, ha kik szép személyek voltak közülök, meg nem maradhatának tisztaságokban, ha az urok szólana mellettek, goszperddel, puskával kikergetik vala házokból. Az arnótok azért látván, hogy roszabbul kezdene lenni állapotjok mintsem a török idejében, alattomban a török császárhoz beküldenek s kérik, küldjön segitséget nekiek, ők is fejenként felkelnek, s a németet kihajtván, a török császárhoz visszahódolnak. Két kézzel kapa rajtok a török, és mind török mind több tatár hadakot külde Arnóthországban. Eljöhet vala békével a német ármáda, vagy erős városokban, levén közel oda, recipiálhatja vala magát, mig Magyarországból succursusa jött volna, de már semminek tartják vala a törököket. Azért mintegy kilencz ezer haddal kiszálla a sik mezőre, a török tatár több volt hatvan ezernél, mégis szembe nem merének menni elsőben, tartván a német puskájától, hanem a nagy sik mezőn körülfogják a német tábort, és távulról számtalan sürü nyilakkal kezdék lövődözni, sőt az ég felé is számtalan ezer nyilakot lővén fel, azok mind a németekre hullanak vala, kivált a lovak hátában akadnak vala meg, megsebesitvén őket. Már a sok sebek miatt a lovak megbódulván, az ordinantiát megbontották vala; azt látván a török tatár, mindenfelől neki rohannak, és noha a német is emberül lőtt, sok ezer török tatár ott is vesze, de utoljára mind ott veszének a németek, hannovér fejedelemmel együtt. Igy veszték ki a német császár kezéből a szép országot a maga telhetetlen tisztei. Az arnótok penig nagy dühösséggel, megharaguván a németekre, a török mellett felkelének, s igen nagy hasznára is lőnek az után következett hadakozásokban, s akkor kezdének elhiresedni az arnót vitézek.

De tul is az imperiumban a császárnak nagy baja érkezék, mely miatt a török ellen ugy nem proficiálhata mint annakelőtte. Mert noha a francziai király frigyet tett vala a császárral, de mikor látná mely nagy victoriákot nyert a török ellen, megirígyelvén a német császár szerencséjét, s gondolván is azt, ha a törököt debellálhatja, azután rája

fordul vissza s neki is megfizet; a török portának is eleitől fogva nagy confoederátiója levén a franczia királylyal, mikor látná hogy a némettel nem birna, követei által unszolni kezdé a francziai királyt, hogy veszszen egyben a némettel, most volna jó alkalmatossága, mert a török innen, a franczia tul közben szoritván, vagy el kellene veszni vagy olyan conditiókkal, a mint ők akarják, megbékélleni, de ha a törökön általesik, vehet franczia uram is azután benne. Azért a franczia király, nem annyira a török intimatióját mint a maga hasznát szeretvén, csalárd praetextus alatt, hogy már Fürstenberg fejedelmet — kit a császár az imperium ellen való gonosz cselekedetiért bannizáltatott vala, amaz pedig a franczia királyhoz futott vala, mivel minden istentelen factiosus ember ott találja helyét — akarná visszavinni, hite ellen a frígyet felbontja, és mivel a császár, nem tudván a franczia gonosz intentióját, minden ármádáit a török ellen lehozta vala, készületlen vala, az imperiumot szörnyü és pogány módon kezdé pusztitani, holott a legrégibb városokot, Vormátiát, Spirát, Oppenheimiumot, Hejdelbergát, Manheimet és számtalan falukot mind porrá tétetett, az ecclésiákot, klastromokot, házakot, kőfalakot a földig lerontotta, elannyira, hogy meg sem ismerhetni hol állott azelőtt ez vagy amaz ház. Kétség nélkül, ha a franczia király conjungálta volna a némettel, vagy bárcsak a frígyet ne bontotta volna fel a császárral, könnyü lesz vala a töröktől nem csak Konstantinápolyt elvenni, hanem a törököt s tatárt egész Europából örökösen általhajtani a tengeren, annyira megijedett vala a pogányság. De Isten ő felsége csak megmutatá, ha akarná elvehetné a pogány igáját a kereszténységről, de a keresztények bünének ostorozására tartaná fen Isten a pogányságot. Azért is imádkozik szüntelen a török azon, hogy Isten a keresztények között egyességet ne adjon, mert ha a meglenne, tudja bizonyoson neki akkor végképen el kellene veszni. Igy jára régen Mátyás magyar király Friderik akkori római császárral; mihelt kiindult a török ellen Mátyás, Friderik mindjárt pusztitani kezdette Magyarországot, a mig eluná a magyar király, frígyet tőn a törökkel, visszafordula a római császárra, meg is fizete emberül neki s elrántá Bécset tőle.

A német császár azért látván a francziának nagy kegyetlenkedését, Magyarországban levő ármádájából feles regimenteket felvitet az imperiumban, az imperiumbeli fejedelmeknek s electoroknak is megparancsolja hogy felüljenek (noha már azok közül sokan a francziával egyetértenek vala), sőt az angliai hires vitéz Vilmus királylyal és a belgákkal confoederatiót tön. Az angliai király könnyen rá is mene a confoederatióra, mert Jacobusnak, az előtte való angliai királynak leánya, ama dicsőséges hirü Mária királyné vala felesége, Jacobus penig a juzsuitáktól megcsalattatván, alattomban pápista lett vala, és hogy az országot könnyebben megtérithetné, csalárd praetextusok alatt a parlamentumban levő nagy református fejedelmekben, urakban, árultatást fogván rájok hamisan, meg is öletett vala, hogy annál könnyebben a községgel azután birhatna, azon is mesterkedék vala, hogy a leányát Máriát, kit a királyság illet vala az ő holta után, exhaeredálhassa. Melynek véghezvitelére a jezsuiták tanácsából ilyen practicát kezde: ráfogá hogy a felesége terhes, mesterségesen naponként a királyné hasán a köntöst ugy igazgatván, mintha a méhében való gyermek nevekednék. Az angliai református urak megsajditották vala hogy a király pápista, és mivel olyan törvény van Angliában, hogy mikor a királyné szülni akar, abban a házban hét parlamentumbeli ur mindenkor ben legyen, s azoknak praesentiájában szüljön a királyné (mert sokszor Angliában a királynék gyermeke neve alatt mások gyermekeit supponálták, és az országban nagy romlás pusztulás következett); mikor azért már Jacobus királyné ugy tettetné, mintha szülni akarna, megizené az uraknak, jöjjenek fel, de a mely házban a királyné vala, be nem eresztété, hanem a külső házban valának az urak. A királyné azalatt, jajgatván mintha kinjá-

ban cselekedné, egy ál ajtón épen akkor más asszonytól született férfi gyermeket bevitet, melyre már jó idején gondot viseltek v ala; akkor hivatja be az urakot s megmutatja nekiek a gyermeket. De amazok általértvén hogy csalárcság, mert különben is a királyné öreg vala s természet szerént lehetetlen vala hogy szüljön, nagy protestatióval contradicálának, hogy semmiképen nem agnoscálják király fiának, mert nem az ő praesentiájokban született. Jacobus penig már bizván ahoz hogy fia van a feleségének, világoson kitevé magát hogy pápista, s Mária leányát ördögi gyűlölségből kész lön kitagadni, s más idegen asszony gyermekét királyságban állitani, csak a pápista religiót promoveálhassa. A parlamentum penig az országgal együtt feltámad a király ellen, és a leányát Máriát, Vihelmussal együtt hozák be királyságra, Jacobus mind feleségestől s fiastól elszalad Franczíában. A franczia király mindjárt pártját fogja, s eleget is próbálá sok izben, nagy hadi expeditiókkal, hogy visszavihesse Jacobust Angliában, mindenkor megszégyenüle, mert az anglusok Vilhelmus által egynehányszor mind szárazon vizen megverék a franczia ármádát, s Jakab ott hala meg bujdosásában.

Egyben gyülvén a római császár és confoederátusok hada a franczia ellen, a mely városokot az imperiumban elvett vala, noha keményen fortificáltatá és erős praesidiumokkal megrakatta vala, de a sok lövését, bombázását nem állhatván a német tábornak, az erős Kajserverta várost feladják a németeknek; azután az electoralis Bonna és Moguntia hires városokot megostromolván, a császár hada megvevé, és a franczia praesidiumot mind fegyverre hányá.

Ebben az esztendőben Nagy-Szombat városa esmét tűz altal megromlék, jobb része megégvén a városnak. De annál szörnyebben Erdélyben Brassó városa elpusztula tűz miatt, az egész város minden uczáival együtt egyben égvén, nemcsak magoknak a városbelieknek, hanem az erdélyi uraknak, németeknek; sőt az olahországi nagy boéroknak és idegen kereskedő embereknek, kik minden belső értekeket pro securitate, mint olyan háboru időben, ott deponálták vala, megmondhatatlan s becsülhetetlen kárvallásokkal. Nem is látott senki olyan kemény tüzet, mert egy óra alatt az egész várost elfogá, a templomnak és torony alatt levő házaknak nagy erős boldozatit berontván s a földig leégetvén, és a templomban a fal mellett környös körül levő erős vas rostélyokot mint a vásznot egyben hajtogatván. Nem is épüle meg ugy azolta mint annakelőtte, meg sem épül az én időmben. A tűz indulatját maig sem tudja senki bizonyoson; sok ratiókkal való gyanóság vagyon, hogy a német praesidium inditotta volna, melyben kevés kétség is lehet; de mi végre s ki factiójából? a titokban vagyon; sokan sok felé magyarázzák; én abban hagyom.

Ezen a nyáron és őszön az Erdélyben levő német és ugyanaz erdélyi hadak a Bozzán lőnek táborban, hogy Havas-alyfölde felől valami non-putaram ne következzék; akkor nem is lön semmi, de elkövetkezék a jövő esztendőben.

1690. Mert a török porta, látván, Erdély már elszakadott tőle és a némethez hajlott, s a német császár hadai preasideálták is a várokot, és minden esztendőben a német ármáda kész quártélyra jő be Erdélyben, s tavaszszal jól megnyugodva s elkészülve menne a campániára: azon tanácskozék, hogy visszafoglalja Erdélyt; és mivel az erdélyi urakra haragud, nem is bizhatott hozzájok, Tökölyi Imreh penig mellette a hivségben megmaradott ott, az erdélyi fejedelemséget neki conferálja, botot, zaszlót küldvén szokás szerént s felkaftányoztatván és egy török szerdárt rendelvén melléje, bizonyos számu lovas és jancsár török s tatár hadakkal, a tatár hám kisebbik fia személye szerént ülvén fel mellette, a havas-alyföldi vajdának is megparancsolá, hogy minden hadaival együtt Tökölyi Imreh segitségére elmenjen.

Minekelőtte Tökölyi bejőne, Apaffi Mihály fejedelem hirtelen megbetegedvén, harmadnapra meg is hala Fogarasban [april. 15-d.];

mert a felesége már azelőtt másfél esztendővel megholt vala. Halálának okáról sok hir vagyon; ki guttaütésben mondja hogy megholt, ki penig hogy Teleki Mihály étette volna meg méreggel; én bizony nem tudom mint esett. Az ugyan kétség kivül van, hogy a fejedelem látván, már a német az országot megvette, a várokot, városokot praesidiummal megrakta, az ország népét szörnyüképen adóztatja, a sóaknákból, harminczadokból, aranybányákból penig majd semmi jövedelme nem jőne a háboru idők miat, a fiscális jószágokot a mellette való urak, mint Teleki, Naláczi, Székely László, Inczédi Pál s több hasonlók annyira kicsalták vala a kezéből, hogy többire a fiscalitásnak csak a galléra maradott vala kezében; arról is gondolkodván, hogy maga öreg ember, a felesége megholt, a fia neveletlen, az urak nem igazak hozzája, holta után egész háza felfordulna: ilyen dolgokon való törődési miatt busulván s szomorkodván, egy ideig az elméje megbomlott vala; hat hétig nem szólt senkinek, még enni sem akart, hanem szüntelen csak járt elé s hátra a palotájában, s nagyokat sohajtott. Az urak eleget biztaták, vigasztalták, nem volt haszna; utoljára egynehány zsacskó pénzt minden nap eleiben vittenek mintha új új zsacskó pénzek volnának, s eleiben tették. „Kegyelmes uram — ugymond — ezt a pénzt most hozta Apor István a harminczadokról; ezt a pénzt a sóaknából hozatta Inczédi Pál; ezt a pénzt ez s amaz udvarbiró küldötte; mit busul Nagyságod, mikor elég pénze vagyon?“ Lassan lassan ügy kezde eszére jönni, s kigyógyulni abból az imaginatióból; azután pedig szüntelen a házassághoz volt kedve, hol Mikó Istvánnét, hol Vér Györgynét, mindenik igen szép özvegy asszony vala, akarván elvenni feleségül. El is vette volna valamelyiket, de Teleki Mihály nem engedte, a kitől már utoljára annyira félt, hogy ha valaki más beszélt is a fejedelemmel, mind vigyáztatja, ha nem jő-e Teleki Mihály, s ál ajtókon mentek is fel hozzája a kikkel beszéleni akart, hogy Teleki meg ne tudja.

Igy hala meg a jámbor Apaffi Mihály, ki papnak lett volna alkalmatosabb mint fejedelemnek; nem volt neki semmi gondja az ország dolgaira, ha valami dolog occurrált is, csak azt mondotta: „Lássák az urak ő kegyelmek, a mint Teleki uramnak tetszik.“ A vadászatot szerette s' gyakorlotta ifjuságában, gyönyörködött igen az órákban, melyek sokféle formára csináltatván, renddel állanak vala a házában; mindenkor azok körül pepecselt, egyébkor vagy olvasott vagy könyveket forditott, lovakra, fegyverekre, köntösökre, oeconomiára, mint férfi embernek nem volt semmi inclinatiója. Mind asztalára, udvarára a mig éle, a felesége visele gondot; ha még sokáig él vala felesége holta után, bizony még a sem marad vala mit egyék, mert ha valaki csak ebédre hitta is, tiz tizenkét ház jobbágyot kicsalt a kezéből. Az urak valamire akarták, rá vették, nem is mene soha egy fejedelem alatt is annyi sok istentelenség véghez Erdélyben, mint az ő idejében, s ám el is veszték az országot az ő lágysága miatt. Almakerekén, a maga jószágában, az Apaffi-familiának temetőhelyében temeték el. Mihelyt meghala, Naláczi, Teleki, Inczédi Pál a mi belső értéke pénze marada, eltevék láb alól s magok között felosztták, a fiának kevés marada, kinek minden uton módon nagy gazdagságot szerzett s hagyott vala a fejedelemasszony. Efféle keresetnek nem szokott örülni a posteritás.

A fejedelem holta után, mivel a fia noha választott fejedelem, de igen ifju vala, Status Consiliumot erigálának Teleki Mihály praesessége alatt, hogy a dirigálná az országot, s annak neve s pecséte alatt mennek vala ki az expeditiók. Teleki penig már arról gondolkodik vala, hogy erdélyi fejedelem lehessen, és az ifju Apaffit háladatlanul kicsinálja a fejedelemségből. Azért Nagy Pált, ki kedves embere vala, azután jó hazafia válék belőle, titkon a német császárhoz felküldé, hogy ott a fejedelemséget neki sollicitálja, assecurálván a ministeriumot, hogy a német császár hűségében conserválja az országot. De Isten már megelégelte vala az ő

sok factióit; a mig Nagy Pál visszajöve, elvesze Teleki Mihály.

Már a lotharingus herczeg commendója alá a franczia ellen a regimentek többire mind felmentek vala az imperiumban, Magyarországban maradott ármádának a török ellen badensis herczeg Lajos rendeltetvén mezei főgenerálisnak. És mivel hir vala, hogy Lándor-Fejérvár visszavételére a török nagy erővel jőne, badensis herczeg oda siet hogy a töröktől megoltalmazza; Erdélyben pedig hét regiment marad generál Hajszler commendója alatt, kiknek hármát Vaskapunál hagyá vigyázni, négy regimenttel penig maga Háromszékre a Bozzára jő táborra, megértvén hogy Tökölyi Imreh Havas-alyföldén által akarna jőni be erdélyi fejedelemségre. Az erdélyi hadaknak egy részével Gyulaffi László badensis herczeggel elment vala, a többit penig mind vármegyékről mind a székelységről felültetvén, Macskási Boldizsár commendírozza vala, mig maga is Teleki Mihály, noha nem jó kedvéből, de Hajszler parancsolatát vevén, nagy későre a táborra jöve. Én is akkor a táboron voltam.

Szörnyü rendkivül való árvizek lőnek szerte szélyel az országban, kétségkivül praesagiálták a sok idegen hadaknak Erdélyre való jövetelét. Mikor egynéhány hétig a Bozzán táborozánánk, Törcsváránál is levén a marusszéki hadakban: Tökölyi Imreh nem a bozzai utra, hanem törcsvári út felé indula, és beküldvén egy rész hadát az törcsvári sánczban levő németekre, a marusszékiekkel együtt levágatá s dissipálá. Szintén estve felé kártyázik vala generál Hajszler, Norcher, Magni generálokkal és Doriával, ki főcolonellus vala, s a kalapját amazoktól elnyert tallérral aranynyal félig megtöltötte vala; oda hozák a hirét. Azért mingyárt ordert adván ki, az egész német-magyar tábor megindula, és éczaka általjövén Nyén felé Szent-Péterhez szállánk; ott keveset mulatván, sebes ügetést nyargalást épen Törcsvárához vinek bennünket; nagy örömmel s bátran mennek vala mind a németek mind magyarok. Ott megszállódván, egynehány nap mulatánk; nappal is vigyázván, de éczaka mindenkor csak közel más-más helyre szállván, az elhagyott táborhelyünkön penig nagy tüzeket rakván, hogy inkább az ellenség éczaka fel ne verhetne bennünket, nappal penig Törcsvárán általmenvén a mieink, amonnan is kijövén, szüntelen ellenkeznek vala.

A havas-alyföldi vajda alattomban correspondentiát tart vala generál Hajszlerrel, és minden intentióját Tökölyinek megirta s hadainak számát, s javalja vala, hogy olyan kevesed magával ne álljon harczot, mert ők sokan volnának. Ugyanis a négy regimentben két ezer ember alig vala, gyakran meg is olvastam compániánként; a Bozzára, bereczki passusra Csikban, a tábori bagázsia és más helyek mellé sokan elcommendiroztatván a regimentekből. De Hajszler bizván a németnek eddig való szerencséjéhez, és más generáloknak példájára vigyázván, kik kevés haddal gyakran nagy török erőt debellháltanak vala, kivált generál Veteránit akarván aemulálni, ki Szeged alatt két lovas regimenttel és ötszáz labanczczal három izben többet hatvan ezer töröknél megvert vala számtalan nyereséggel (ezen a harczon lön oda Károlyi István, Károlyi Sándor testvérbátyja; akkor azt tudták, hogy eltapodták a maga katonái, kik a törököt üzték, mert a lova elesett vala, s hát a törökök kapták volt el, s majd tizenhat esztendeig senki nem tudta hogy él. Rabságából megszabadulván, noha az elméjében megfogyatkozott vala, mert sok esztendeig csak egyedül tartották egy föld alatt való tömlöczben, mindazáltal bizonyos és csalhatatlan jelekkel, a német császár s a ministerium előtt megbizonyitá, hogy ő volna Károlyi István, mégis az öcscse, Sándor, nem akarja vala a bátyját megismerni, tisztségét s jószágát féltvén tőle; de csak meg kelle lenni, mert in contrarium ellene nem bizonyithata. Megházasodék, Csáki László utolszori feleségét, ki elsőben Koncz Gáborné vala, vevé el, s annak a jószégában Hesdáton, itt, Erdélyben verék agyon a felesége jobbágyai), mind penig a

székelység, még akkor hires levén hadakozásra, felesen levén azok vele a táboron, elvégezé, hogy Tökölyivel megütközzék. Teleki Mihály is oda, Törcsvárához érkezvén, Hajszlernek intimálja vala, ne harczoljon meg, hanem szálljon el előle, s hivassa maga mellé a Vaskapunál levő regimenteket, ugy coniunctis viribus, a várakból lövőszerszámokot is hozatván a táborára, mert két kicsiny toroczknál egyéb nem vala, próbálná meg a had szerencséjét. Hajszler maga tanácsát elegedendőnek itélvén, ott, Törcsváránál vigyáztat vala, hogy ha Tökölyi beindul, a [szoros helyeken eleiben állván, könnyen profligálhatná, a mint hogy ha arra jő vala, ott rajta is veszti vala.

De Tökölyi Imreh is tanult hadviselő ember levén, nem vala bolond hogy olyan szoros helyekre jőjön; azért practicával élvén, és a havasokon való ösvényeket titkon megjáratván, a havas-alyföldi vajdát (kit nem szeret vala) hadaival, és a törökökben [is ott hagyván, s megparancsolván, hogy mig ő visszajő (nem aperiálván senkinek mit akar, csak a török szerdárnak), addig szüntelen ellenkezzenek a németekkel: oly kietlen helyeken s ösvényeken, meredek hegyeken szállitja be harmad napig táborát, a hol soha lovas ember s talám gyalog is nem járt, és csak egy-egy lovas ember mehetett el, s térdén mászván s a lovak farkára fákot kötvén, ugy ereszkedtenek be szép csendesen a tágas völgyekre. Ebben Hajszler semmit nem tudott, mert noha mint okos hadi ember, tudakozódott, ha van-e másutt közel olyan hely, a hol az ellenség bejöhetne, de senki nem gondolván hogy azokon a meredekes hegyeken fegyveres nép bejöhetne, assecurálák a generálist, attól ne tartson. Szintén délután 21-dik augusti, mí lóháton ülvén, a generálok penig Telekivel együtt a törcsvári kősziklárol nézvén mint ellenkezik a kétféle had, Zernyest felé való strázsák, kikre már a Tökölyi hadának előljárói reá ütöttek vala, hirt hoznak, hogy bejött az ellenség az országban. Mindjárt conturbálódék Hajszler, és jelt adatván trombitával, mind német-magyar hadakot nyargalást kezdének bennünket vinni Zernyest felé. Mikor Tohán felé mennénk, hát már a tatárok meggyujtották a falut, s szörnyüképen ég. Vala a táborunkon egy havas-alyföldi boér, Balacsán nevü, ki Sorbán vajda leányát vette vala, s a vajda halála után Constantinus Brankován tétetvén vajdává, attól való féltében mind feleségestől Erdélyben futott vala, és a német császárnál azt jártatja vala, ha őtet havas-alyföldi vajdának beküldené a császár, a töröktől elszakasztaná az országot s a császárnak hódoltatná; meg is vala parancsolva Hajszlernek, hogy bevigye. Ugy is vala a szándék, ha Tökölyit megverheljük, bemenjünk, de nem akará Isten; minket verének meg a harczon, a szegény Balacsán is ott vesze, felesége, fia mai napig is itt Brassóban bujdosnak a Sorbán vajda fiával együtt és feleségével. Ez a Balacsán, két zászlóalja magyar és oláh jó vitéz katonái levén maga fizetésén, Hajszlertől elkéreczék, hogy az égető tatárokot kihajtsa a faluból, Hajszler elereszté; el is mene, bátran megellenkezék velek, s levágatván bennek, a faluból kikergeté. Már látjuk vala a Tökölyi táborát, mert Zernyesten felyül mind rendelt sergekben állanak vala; Hajszler is elrendelé a német hadakot, és két jezsuita levén, azok companiánként imádkoztaták, s egy-egy feszület levén kezekben, elől mennek vala, ott is veszének; de egy reformatus pap levén a táboron, a pallost ránta, s ugy mene velünk az ellenségre, el is szalada békével. Azonban a szél épen szemben fuván a regimentekkel, oldalaslag forditá Hajszler őket; akkor, ha nem tudta volna is Tökölyi mennyin vadnak a németek, még a kornyétákot is megolvashatta. Elől állnak vala a német hadak, a hátok megett penig az erdélyi hadak. Tökölyi a maga hadait megindítá Zernyest felé, s a sík mezőre rendben állitá. A székely hadak csak magoktól Jézus nevét kezdvén kiáltani, egyenesen az ellenségre akarának menni, noha még messze valának; Teleki elé nyargalván, egyben szidá őket, ugy csendesedének meg. Bolondság is lön a könnyü hadat hátul álli-

tani, mert ha neki viszik vala elsőben, a mig oly nagy fervorral valának, alkalmasint megkopiázzák vala török uramot. Hajszler a mi sergeink elében jöve, monda deákul: „Majd kegyelmeteknek szép mulatsága leszen, meglátja kegyelmetek, a török mint elszalad, nem állhatván meg a mi tüzünköt, kegyelmetek osztán Isten hirével üzze vágja, s ha meg találják kegyelmeteket nyomni, ne jőjön egyenesen a regimentek eleiben, hanem oldalaslag, én esmét visszaverem a törököt.“ Teleki penig elkezdé: „Jó vitézek, erdélyiek, most az ideje, hogy a mi felséges császárunk hűsége mellett vitézül harczolván, magunknak s maradékunknak állandó nyugodalmot s szabadcságot nagy dicsérettel szerezzünk, s házunkot, feleségeinket, gyermekeinket a török rabságától s annak a gonosz Tökölyinek tyrannusságától megoltalmazzuk, mert különben ha nem forgódunk, örökös jobbágyságban esik még a posteritásunk is; soha a német a töröknek Erdélyt nem engedi, levén Magyarországban nagy erős ármádája, a ki mindjárt benyomul s a törököt kiveri. Hogy penig énrám senki ne panaszolkodjék, ország generálisa levén elbuttam, im ezt a fejér szakállamot ide kegyelmetek közibén hoztam, s kész vagyok itt is meghalni.“

Tökölyi azonban ilyen practicát cselekedék: bal kézről a mi hadunknak vala egy csereklyés hosszan elnyult oldal, a mellett feles tatárokot s kuruczukot külde a mi jobb szárnyunkra hogy megkeritsen bennünket. Hajszler eszében vevé, Doriát hat compániával expediálja a tatárok ellen, Teleki is tizenhárom zászlóalja székely hadat Henter Mihály (ki Háromszéken vicéje vala, gonosz factiosus lator ember, és ki Teleki Mihályhoz való biztában még a háromszéki főrendeket sem becsülé vala, s mig a Bozzán táboroztunk, számtalan nemes és lófő mentségeseket tartván, kik hóról hóra sok pénzt fizettenek, magának felette sokat gyüjtött vala, még sem lön soha Isten áldása a házán, most is Rákóczi Ferenczczel oda van a kuruczságra) commendója alatt elküld Doriával. A tatár studio megszalad előttük, amazok örömökben kergetik s épen a török álló seregig behajtják, oda is rekedének, vissza nem jöhetvén helyekre. Mert épen akkor látván a török s Tökölyi hogy a németek bal szárnya megritkult a compániák elmenetelével, nagy sürü roppant sereggel, harminczkét zászlót hozván elől, könnyen voltak hat ezeren, nagy sebes nyargalással szemben jövének; kiket közel várván a német, noha csak két lineában állanak vala, olyan emberül excipiál lövéssel, hogy kilencz zászlót olvasék meg a ki egyszersmind a földre borula, török is, a mint azután hallottam bizonyoson közel két százig való elhulla; de a többi, a holttesteken általjövén, a líneákon általmene és a németet megbontá. A székelység meglátván hogy a németen általjött a török, még csak kopiát sem emele, hanem rettenetes zugással megszalada, a német is eszében vevén hogy fut a székelység, ő is nyomulni kezde. Már generál Hajszler is elszaladott vala, a török a szaladó németeket s székelyeket üzvén s vágván; a mely hat compánia német penig Doriával elrekedett vala, a töröknek egész bal szárnya körül fogá. Doria egyben vervén a kevés hadat, ex desperatione olyan harczot tarta majd egy óráig, hogy semmiképen anynyi ezer török, tatár, kurucz meg nem bonthatja vala. Hajszler békével eljöhet vala, de meglátván a hegyről mely vitézül harczol a Doriával elmaradt had, szégyennek tartván a futást, kevesed magával a harczhelyre visszá mene, ott el is fogák a tatárok, minekutána a sok nyargalóczás miatt mind maga mind lova ellankadott vala. Doriával való companiákot is utoljára megbonták, és levágának felesen bennek, de a többi sohul meg nem szakadozván s erősen puskázván, harczolva eljövének békével. Doriát is a tatárok elfogák, meg is korbácsolák keményen, lófark közé kötvén a kezét, s ugy nyargalóczván a tatár vele együtt. Tökölyi pénzzel váltá mind a kettőt magához s tisztességesen tartá. Ott vesze Norcher generál, nagy kövér ember vala; Magni penig sebben esvén s ugy szaladván el, itt, a Barczán, Hermány nevü faluban érkezék, ott a szászok rá ismervén, be-

csalák a kastélyban hogy eldugják, s agyonverék nyavalyást, s fizetének is egynéhány ezer forintot érette. Balacsán is elesék a harczon, a fejét a havas-alyföldi vajda elütteté, s beküldé Konstantinápolyban a töröknek. A török tisztek közül sok agák hullának el, a szerdárral együtt [38].

Itt lön veszedelme Teleki Mihálynak is, mert a kedves Kálmán nevü lova, kit mindenkor utolsó szükségére tartott, igen bátor tanult lábás ló vala, a harczhelyen levő buza kalangyában megbotolván, leesék lovastól, a törökök superveniálván, nem tudván kicsoda, mert fekete köntösben vala, a fejedelmet gyászolván, a földön rutul kezét, orczáját egyben vagdalák, meg is lövék, ugy hala meg, a testét megfoszták. Es mikor más nap a több holttesteket fosztogatnák, már vala hire hogy Teleki Mihály elesett, Tökölyi kiküldé Komáromi Jánost (ki Teleki secretáriusa levén, ott a harczon esett vala rabságban) maga embereivel, hogy keressék meg a testét; sokáig meg nem ismerék az orczáján levő rút sebek miatt, hanem mivel a süly miatt a fogai mind kihullottak vala, a szájában benyulván s fogait nem érezvén, ugy tudák meg hogy Teleki Mihály teste. Tökölyi maga ingét, lábravalóját adatván a holttestre, és közönséges koporsót csináltatván, elküldé feleségének Görgényben. Eleget mocskolódtak a holttestével az uton, a mely posta szekereken vitték, azok mellett való emberek. Igy fizete meg Isten neki is az erdélyi urakon való sok practicájaért, kiket az országnak nagy kárával s romlásával elveszte, igy telék be rajta Magyari pap profétiája.

Engemet is Isten csudálatoson szabadita meg a harczról. Én azon a szárnyon voltam a kire a török jöve s megbontá, elől állván a háromszéki nemességzászló előtt Székely Zsigmonddal s több nemes ifjakkal. Egyczer hátam megett hallom a nagy zudulást, s hátra tekintek, hát fut a székelység. Mondja Székely Zsigmond: „Bátyám uram, menjünk mí is, mert rosszul van a dolog;“ mondom én: „Várakozzunk, majd a német hátulsó lineája eléáll s a törököt visszaveri.“ Ha nézem, egyczer a német is szalad s üzi a török; egy jó szürke molduvai paripán ültem, farkasbőr a nyakamban, mezitelen hosszu hegyes tőr a kezemben, tölcséres karabély a szijamban akasztva, marhahajtó teczin posztó [39]) virágos czafrang a lovamon, hoszu tengerszin posztó nusztos süveg a fejemben. A jeleink penig magyarokul nekünk, kik a némettel voltunk, a vala, hogy bal kezünköt keszkenyővel általkötöttük; erősen oda levén kötve, hirtelen nem oldhatám le, hanem a farkasbőrt rá fordítám, s én is mintha kurucz volnék, üzőleg viszem vala a hegyes tőrt a német után. Ha megismernek vala, egynéhányszor levághatnak vala, de azt gondolván hogy én is kurucz vagyok, a mint az öltözetem s fegyverem formája volt, csak a németet vágták a törökök, kikkel összeelegyedtem vala. Jó darabig ugy menénk. Mikor a patak árkához jutánk, hát ott már a sok futó had belé dőlvén lovastól, egymást tapodtatják, a bélek vondozódék, a vérek fecskendezék, jajgatnak, kiáltanak; ott, megvallom, ugyan jó formában megijedtem vala, nem is gondoltam soha, a lovam általszökhesse a szélyes árkot. De Isten segitségéből, megsarkantyuzván a lovat, oly könnyen általszöké, magam is elhűlék belé. A mint tul az árok meredekes volt, az általszökésben a szél meglebbenté a farkasbőrömet, s meglátták a törökök a jelt a karomon, akkor ismerének meg, nem közülök való vagyok; mindjárt utánam válék egy ősz szakállu, kék mentés, kontyos török; megszaladék előtte, csakhamar utolére, s mikor szintén hozzám akara vágni, megfordulék, kapám a karabélyomot s ellene fordítám, a török megtartózkodék, én esmét a szaladást vőm elé, a török esmét utolére, akkor is, mikor szinte vágni akara, megfordulék; ötször vagy hatczor fordultam ugy meg a törökre, ha puskája vagy csidája lett volna, elverhet vala távulról; én sem akartam meglőni mig az utolsó szükség nem kivánja vala, mert csak egyedül valék, a török után penig többen is, mintegy hét török, de azoknak a lovok nem futhat vala olyan jól. Már közel vala az erdő, én arra sieték vala; a

több törökök látván, az az első nem bir velem, szélt fogának a mezőn hogy megkeritsenek. Tul egy oldalon Cserei Zsigmond bátyám sokad magával szalad vala; látván, én mint vesződöm a törökökkel, még sem segéllenék meg, hanem csak azt kiáltja: „Vesd el, öcsém, a farkasbőrt, mert a törökök azért kergetnek." De nekem nem a vala dolgom, hogy a farkasbőrt hányjam el; azalatt én is beérék az erdőre, az én törököm is hozzám vága, én is megfordulék s épen a mellében sütém a karabélyomot, kiben három golyóbis s egy marok serét vala. Találtam-e nem-e a törököt, bizonyoson nem tudom, inkább gondolom hogy találtam, mert látám, leborula a lova nyakára. Odahaza a kik láttak vala engemet, mit csinálok a törökökkel, azt hirdették, szemekkel látták mikor a törökök levágtak, mert nem gondolták hogy kiszabaduljak kezekből; de Isten megszabadita s békével haza vive.

Bemenvén az erdőre, találék Apor Istvánra, Székely Ferenczre, Hatházi Gergelyre, Séra Istvánra, Donát Györgyre, és más sok futott ismerőimre; azokkal együtt kietlen helyeken, ut nélkül a Sinka patakán lejövénk, és hajnalban Fogarasban jövénk. Reggel Apor István a vár hidjára menvén Bethlen Gergelylyel sokáig beszéle, onnan elbucsuzván, az Olton által mene Kolosvár felé, mi penig Alsó-Rákos felé indulánk s Ajtára menénk.

A harcz után Tökölyi, brassai praesidium ellen Szent-Péteren gyalog kapitányát Daróczit hagyván feles hajdukkal bloquádára, a több hadakkal szálla Földvárhoz, onnan regalisokot küldvén ki országgyülésére Fejérvárra, de ismét megváltoztatván, Keresztény-Szigethére rendelé, megparancsolván, a hadak Erdélyből mind felüljenek s oda jőjenek. El is jövének igen felesen, mind a székelységről, mind a vármegyékről. Azalatt a kuruczok, tatárok, törökök kiszéledvén az egész országra, számtalan praedálást, pusztitást cselekedének; a havas-alyföldi vajda hada is számtalan ménest, marhát takarita ki Erdélyből Havas-alyföldében.

Már Gyulai Ferencz, Daczó János, Macskási Boldizsár és sok erdélyi főemberek, az egész nemességgel együtt Tökölyi mellé jöttenek vala, csak az urakban egynehányan levén az ifju fejedelemmel Kolosváratt, és onnan postán kiküldöttek vala a badensis herczeghez, kérvén, az országban jőjön be. Tökölyinek penig az erdélyiek javalják vala: hogy minden dolognak hagyjon békét, és a hadakkal Vaskapuhoz menjen le, ott levő három regiment németet dissipálván, menjen Lándor-Fejérvár felé, ott coniungálván magát a fővezér táborával, badensis herczeg táborát szoritsák sánczban, és profligálván, azután szerencsésen instelláltathatja magát az erdélyi fejedelemségben. Bölcs és hasznos tanács vala Tökölyi Imreh részére, és ha azt követte volna, az erdélyi fejedelemséget birhatja vala, mert badensissel alig volt tizennyolcz ezer német. De a Tökölyivel levő magyarok, mint Sándor Gáspár, ki főgenerálisa vala, haszontalan büszke, negédes, sánta ember, Petróczi István, Nemessányi Bálint, Madács Péter s mások, elálltaták Tökölyit, ne hidjen az erdélyieknek, mert azok ki akarnák tudni szép szin alatt Tökölyit, hogy azalatt a német ármádát bevehessék; hanem instelláltassa magát elsőben a fejedelemségre, azután is kimehet a fővezér táborára. Igy veszték ki Tökölyi kezéből a dolgot. Azért a maga embereinek tanácsokot követvén, és hadaival Roszcsürhöz menvén, onnan 21-dik septembris megindula, az erdélyi hadak mind a keresztényszigeti mezőben lóháton ülvén, ott nagy pompával, dob, trombita, sipszó, puskaropogás alatt a templomban fejedelemségre inaugurálltaték, megesküvén a conditiók szerént az országnak, és pompás vendégséggel, a havas-alyföldi vajda is jelen levén, nagy örömmel eltölték azt a napot. Itt azt observálltam, hogy mind Sándor Gáspár mind Petróczi István, nagy szakálok levén, elborotválltatták, s Tökölyi instellatiójára ugy állottanak elé; de maga tanult róka levén, s a világi dolgok változását előtte forgatván, szakálát el nem borotválltatá, ugy álla elé; amazok penig mikor azt gondolák, hogy már

vége van bujdosásoknak, akkor esének ujabb nyomoruságban.

De badensis herczeg sem aluvék, hanem Tökölyinek Erdélyben való irruptióját s Hajszler rabságát megértvén, oda hagyá Lándor-Fejérvár oltalmazását, feljebb becsülvén Erdély recuperálását, különben is az ő részére jól esett a Tökölyi bejövetele, mert keves ed magával levén, a baromi török erőtől opprimáltatott volna. Azért egyenesen Erdély felé indula, és hogy a fővezér eszében ne vegye hogy a sánczból kiment; holmi beteg és haszontalan hadat hagyott a sánczban. Nem is vette addig a fővezér eszében badensis eljövetelét, mig Erdélyben jött [sept. 24-d.] s Tökölyit kikergette. A kolosvári urak ujobban Mikes Mihályt, Kelemen fiát küldik badensis eleiben, hogy siettesse; a ki is Vaskapunál találja, ott megegyezvén, a herczeg a három regimenttel gyorsan Fejérvárra jő, s onnan Keresztény-Szigethére szándékozik vala, ha Tökölyit ott lephetné. De portási levén Tökölyinek s hirt adván, megindul a táborával, mindenkor feles retroguardiát hagyván maga után, és a harsági völgyre szállánk táborban; onnan Nagy-Selykre, Megyesre, Dálnoshoz, Galambfalvához, Udvarhelyhez, Karácsonfalvához, Baczonhoz és a Mitács erdején általmanvén Csikban Lázárfalvához (akkor égeték el a tatárok az atyám sok asztagait, csűreit, istálóit, minden épületét, az egy házán kivül, Csikban Rákoson, és minden marháit elhajták, mert a csikiak hallván a német ármáda jövetelét, haza mentenek vala, és Tökölyi bemenvén Csikban, mind az erdőre szaladtanak vala), és a Málnás erdején általmenvén, Málnáshoz, Földvárhoz, Szent-Péterhez, Prásmárhoz szállánk, a német ármáda mindenütt a nyomunkban levén.

A Tökölyivel levő török és tatár hadak számtalan erdélyi praedával megrakodván, mind haza szöktenek vala, a havas-alyföldi vajda is visszamenvén, az erdélyiek is a német jövetelén megütközvén, haza kéreczvén sok szinek alatt, kevesen maradtanak vala Tökölyi mellett, hanem a kuruczság maradott vala mellette, mégis azon nap is mikor beindulánk Havas-alyföldében, erős hittel azon esküvék meg Tökölyi, hogy az országból ki nem menne, hanem itt ontaná ki vérét a hazáért. Mi-erdélyiekül, kik még nem ismerjük vala jól, el is hittük. A badensis herczeg is elérkezék Földvárhoz, nem messze levén tőlünk, mintegy másfél mérföldnyire; Tökölyi azért estve megindittatván társzekereit a hajdusággal, minket erdélyiekül körülfogata a török s kurucz hadakkal, s azon éczaka erővel a Bozzára felhajtata [oct. végén]. A német tábor portásai utolérvén, sokat a hátul járókban levágának, sok szekereket felpraedálának; akkor kezdők megismérni a kurucz politiát, hogy csak hazug biztásból szokott állani. Sok erdélyi főemberek, nemesek menének be Tökölyivel, kik közül sokan oda is halának, a többi egynehány esztendők mulva, sok sonyoruság, szenvedés után, hol egy hol más uton nehezen szabadulának ki, s alig jöhetének vissza hazájokban. A bátyám, Cserei György is szép ifju legény fiával oda marada. Én tanulék akkor; bezzeg többször a hazámból senki hazugságára ki nem bujdosom, jobb hogy az erdélyi kutyák egyék meg a testemet, mint idegen országra menjek reménség fejében, mert könnyü a hazából kimenni, de nehéz visszajönni. Nemcsak a férfiak, hanem sok becsületes fő s nemesi özvegy asszonyok is menének be akkor Tökölyivel, mert elhirdettette vala, mely kegyetlenül mészároltatná a német valakiket otthon találna, azért ijedtenek vala meg; abban penig semmi nem vala, mert a német nem hogy bántotta volna az otthon maradtakot, sőt protegálá a kuruczok ellen.

A fővezér penig későre tudván meg hogy badensis herczeg a sánczát elhadta, és már Erdélyben Tökölyit profigálta is, az alkalmatosságot maga előtt látván, Lándor-Fejérvárát erős obsidio alá veszi, és kemény véres ostromokot tétetvén, a várost a várral együtt megveszi, a német praesidiumot mind fegyverre hányatván. Ugy szintén Nyisszát, Viddint és Vég-Szendrő várát is meghódoltatja, sőt Lippát is recuperálja, s a török nemzetnek nagy szivet szerez a jövendő hadakozásokra.

Mí pedig bemenvén Havas-alyföldében Tökölyivel, a csallási mezőre, onnan a sóaknákhoz és Valyia mellett elmenvén, szállottunk Ploesthez; oda hozák a hirt hogy Lándor-Fejérvárat megvette a török, és Tökölyi nagy pompával meglőteté az örömét. A ploesti mezőn negyedfél hétig voltunk táborban, gyönyörüséges őszi tiszta száraz idő járván; borunk annyi volt, akár a lovaink is mind azt ittak volna, de kenyerünk bizony szükön: addig soha nem, ott ettem elsőben köleslisztből sült málét mézzel, igen jól esett, mert megéheztem vala. Azalatt szüntelen biztattak, maholnap eljő a segitség, bemegyünk Erdélyben. Azonban az idő megváltozván, rút havas eső kezde esni, és Ploestről megindulván, a Janovicza mellé egy berekben, onnan Cunsuresten tul egy más berekben, onnan pedig a Király-hidján innet, közel Tergovistához egy erdőben jövénk; szörnyü hideg téli idők valának, ugy hogy magunkot, lovainkot csak meg nem ölt a hideg; a fák alatt megfagyott vadalmát szedtük ki a hó alól s jó izün megettük.

Havas-alyföldében létünkben convocáltatá a főrendeket s nemességet Tökölyi Imreh, hogy Kálnoki Sámuelre, kit Erdélyben fogatott vala meg, törvényt láttasson. Ugyanis Kálnoki Sámuel Brassóban szaladván be jó akarata szerént, Tökölyihez való hivségéből-e, vagy, a mint ő azután is mondotta, politice, hogy inkább kitanulván mellette dolgait, a németnek aperiálhassa, Brassóból kijövén, Tökölyi táborára jöve és be is esküvék hüségére. Megsajditotta Tökölyi, hogy nem igazán nyomja a kengyelt, s megfogatta. Midőn azért egyben gyültünk volna, s Gyulai Ferencz proponálá Tökölyi nevével a dolgot, épen rá mennek vala hogy megsentencziázzák, ha Horváth Miklós és Ferencz ellent nemondjon; kik is felállván, Horváth Ferencz azt mondá: „A mi kegyelmes urunk ő nagysága méltóságos propositióját alázatoson értjük, de hol vadnak a tanács urak, tábla fiai, itélőmesterek, regalisták, vármegyék, székek, városok követei? hol az országnak statusai, a kiket illetne törvény szerént valakit megnótázni? mert mí a kik itt vagyunk, bujdosó emberek vagyunk, hazánktól elrekesztetvén. Nem a mostani időhöz való az ő nagysága propositiója, ne is szomoritson ő nagysága bennünket afféle kedvetlen dolgokkal; legyen elég hogy ő nagysága hüségeért hazánkot, feleségünket, gyermekinket, jószágunkot elhadtuk. Mikor Isten ő nagyságát boldogitja s Erdélyben beviszi, akkor lássa ő nagysága, ha pereltetni akarja a directorral Kálnoki Sámuel uramot.“ Mindnyájan ráhajlának Horváth Ferencz voxára; Tökölyi is megértvén hogy az erdélyiek disgustálódtak, kezességen Kálnoki Sámuelt elbocsáttatá; én is száz tallérig lők kezes érette.

Még Ploestnél valánk, mikor Mikes Pált elküldé katonákkal Erdélyben, hogy Háromszéken valamely nemes embereket talál házoknál, ölesse meg; és ha akkor Háromszéken német nem lett volna, olyan kegyes istenfélő ember vala ám Mikes Pál uram, bizony nem sokat hagyott volna közülök életben. De badensis herczeg a több hadakkal kimenvén, Veteráni generált két regimenttel Háromszéken hadta vala, hogy Tökölyire vigyázzon; Mikes Pál, azt tudván, nem mere feljebb menni, hanem éczaka Zágonban érkezvén, Jankó Boldizsárt, kire neheztelt, mert nem igen akart azelőtt is cédálni Mikes Pálnak, resolutus ember levén, a házánál megkapatván, ördögi kegyetlenséggel a nagy becsületes nemes embert a kapujára felakasztatja; Jankó Tamást penig és Vajna Orbánt egyben vagdaltatja, Jankó Péter elszaladván, mindenét felpraedáltatja, s visszajő Tökölyihez; ott kótyavetyélik fel azoknak az ártatlan főembereknek egyetmásait. De megfizete Isten Mikes Pálnak is, mert nem sokára Bukuresten levén, noha a havas-alyföldi vajdának sok gratiájával s jóakaratával élt mindennapi intertentiójában, mégis a háladatlan gonosz ember szüntelen irogatott a vajda ellen Tökölyinek, s vádolta azzal, hogy az erdélyi generállal correspondentiát tart, és nem vette eszében hogy a vajda mind elfogatta levelét. Megintette a vajda, ne irkáljon ellene, mégis nem szünt, a vajda éczaka rá küld, mind magát mind szolgáit megfogatja. Nem is tudták

egynohány esztendeig hová lett; azután értettem meg, hogy titkon kiküldötte az erdélyi generálisnak, és Fogarasban vitték, szörnyü kinzásokkal ott ölték meg; elsőben a szemeit tolyták ki, azután mindennap egy-egy lába s keze ujját elvagdalván s az egész testét megsütögetvén, ugy kellett meghalni, éczaka kivitték a testét s eltemették. Igy jár az, valaki Istentől nem fél és minden latorságot elkövet, ha ideig elémegyen is dolgában, utoljára beesik a veremben.

Tökölyi azalatt szüntelen jártatván a fővezér táborára segitségért, nagy erővel, törökkel tatárral, Galga szultán bejő Kolosvárhoz. A szegény kolosváriak kimennek ellenkezni, sokat bennek levágnak, sokat elrabolnak, a hostátokat is felégeti a tatár, de lövőszerszámok nem levén, a városban penig derék német praesidium levén, Liktenstain fejedelem commendója alatt, nem penetrálhata az ellenség a városban, noha bizony igen megijedtenek vala a városban mind a németek mind a magyarok. Onnan kiszéledvén az országra, épen Marusszéken tul Udvarhelyszékig szörnyü praedálást, marhahajtást, fosztogatást cselekednek, le is vágván sok embereket. — Tökölyi megértvén a Galga szultán bejövetelét, azon igyekezik vala, bejöhessen Erdélyben s conjungálhassa magát, melyet ha effectuálhat vala, roszul lesz vala a németnek dolga; meg is lehet vala könnyen, ha siessen. De Tergovistáról megindulván, Hosszumezőre szállitá be a táborát, és mivel a had a sok erős hideg s kenyeretlenség miatt elsonyorodott vala a mezei táborozásban, ott, Hosszumezőn, meleg házakban szállván, s számtalan petesdi jó borokkal minden pinczék tele levén (az én szállásomon is vala hét öreg hordó bor, jól is ittunk minden nap, a kenyér szük voltát borral pótolván ki), neki esék az egész tábor az italnak, soha ötöd napig ki nem veheté onnan Tökölyi őket. Azalatt generál Veteráni is megértvén mi dolog, Háromszékről felszálla a regimentekkel a Barczára elönkben. Már Tökölyi a hajduságot Daróczival elől elküldötte vala, kik is csak közel Törcsvárához, holmi kősziklás völgyben megszálottanak vala. Veteráni hét compánia németet küldvén portára hannover fejedelemmel, kinek bátyja Arnóthországban elveszett, noha a mellette való tanult haditisztek intenék, hogy bolondul olyan szoros helyekre ne menjen lovas haddal gyalog ellen, nem gondola azok intésével, maga elől lovastól beugrata, meg is löve a hajdukban, de környülvétetvén, s vitézül oltalmazván magát ott vágák le, s vakmerőségének a lön jutalma; a szép fekete paripáját szerszámostól Tökölyinek hozák. A több németek penig bolondul nem menének utána, nem is vala ordinantiájok arra, azért békével visszamenének a Veteráni táborára. Tökölyi is megindult vala a lovas hadakkal, és sok kietlen helyeken s ösvényeken tekeregvén (mert nem akartunk a törcsvári pussusra jőni, hanem Zernyest felé. ál ösvényeken, mint azelőtt, meg akarja vala csalni a németet, de nem succedála), szállottunk egy völgyben. Ott a szolgáim vezetékemmel együt más völgyre elszakadván, harmad napig egy falat kenyeret sem ettem, noha volt a vezetéken vagy két pogácsa. Egynéhányad magammal egy helyre megszállván, szerencsénkre egy jó tulok ott kezde nyargalózni, kapám a karabélyomot, meglövém, megnyuzók, felvonók fanyársra a husát, sónk nem vala, hamuval hintők meg, megsüle szépen, kenyér nélkül só nélkül megevők, mégis jól esék. Megértvén Tökölyi, hogy jobb vigyázással van Veteráni mint Hajszler, s nem mehetünk be Erdélyben, nagy szomorán visszatére Hosszumezőre a hadakkal.

Galga szultán is látván, hogy Tökölyi nem jőne, a mint végeztenek vala, badensis herczeg is Várad felől, hová kiment vala, bejővén Kolosvárhoz a regimentekkel, kolosvári praesidiumot is kihozván a táborára, Gyalu felé indula, a mezőben három lineában, de igen tágoson állitván ármádáját, semmi segitő sereget a rend szerént hátul nem hagyván, hogy annál inkább nagyobbnak teczenék tábora, a mint hogy a ki távolról nézte, négy annyi számunak gondolta mint sem vala, mert tiz ezer ember alig vala vele, Háromszéken levén hét regiment Veteránival;

a török s tatár tábor penig könnyen volt hetven ezer ember. Két németet fogtak vala el a tatárok, kiket Galga szultán eleiben vivén, és szörnyüképen megkínoztatván, soha igazán ki nem veheté belőlök mennyi had volna badensissel, mind halálig azt mondották hogy negyven ezer. A tatárság azért mind azt elhivén, mind a német ármáda mesterségesen rendelt sergeitől megíjedvén, elnyomula, ki Magyarország felé; badensis sem kergeté, elég nyereségnek tartá, harcz nélkül kimegyen a pogányság Erdélyből. Igy veszté belé Tökölyi az erdélyi fejedelemséget a maga tanács urainak bolond s kevély elméjek miatt, nem fogadá meg a mit az erdélyiek jovallanak vala. Ekkor adák Mikes Mihálynak a háromszéki kapitányságot, Marusszéken Gyulaffi László levén kapitány, Udvarhelyszéken Bethlen Gergely; a csiki kapitányságot pedig Teleki veszedelme után Apor Istvánnak adá a császár, noha már azelőtt főkirálybirónak tették vala, s hallatlan rosz példával, mind a két tisztséget sokáig egyczersmind viselé.

Számtalan sáskák jöttenek be Erdélyben Molduvából, először Csikban, ott minden vetéseket megemésztvén, kihatának Erdélyben mindenüvé, és megbecsülhetetlen károkat tőnek mind a szénafüvekben, vetésekben, gyümölcsfákban.

A szegény Sándor Pálnak használa a Tökölyi bejövetele, különben oda sülyed vala pogány országban. Ezt zálogul, szokás szerént, beküldötték vala akarata ellen a portára, azalatt elszakadván Erdély a töröktől, ott üle egynehány esztendeig; Tökölyi választatván fejedelemségre, a porta kibocsátá Tökölyi mellé, ugy jöve be Erdélyben Tökölyivel, ki sem mene vele, itthon marada békével, Udvarhelyszéken, Galambfalván.

Ebben az esztendőben az imperiumbeli Augusta városában az electorok választásából Josephus I. magyar király római királyságra emelteték nagy pompával [jan. 26.], noha a franczia erősen munkálódott, mind igéretekkel mind ajándékkal, s már egynehány fejedelmeket el is csábitott vala, hogy többször az ausztriai házból császárt ne válaszszanak, mert utoljára haereditariumának teszi az imperiumot, mint Cseh- és Magyarországot, kiknek is királyságában elsőben szabad választással lépett be, már most örökösinek tette. De a több electorok s fejedelmek meggondolván, hogy közülök senki nem volna, ki a császári felséget illető költséget a maga provinciájából elgyőzné, az imperiumi fiscális jószágok penig már mind az ő kezeknél vagyon, s ha más familiából leszen császár, a maga sustentatiójára elégtelen levén, a fiscális provinciákot kezekből kivenné; az ausztriai háznak penig sok országok s tartományok levén kezében, azoknak jövedelméből a császári majestást supportálja; különben is Magyarország, Csehország, a két Ausztria az ausztriai ház haereditariumi, mintegy oltalmazó bástyái az imperiumnak, s ha a császárságot másra transferálnák, az ausztriai ház az imperiumot nem oltalmazná. Ilyen ratiókkal a több fejedelmeket is ráhajtván, Josephus kezénél marada a római királyság, s ugyanazon gyülésben a római császár felesége is római császárságra megkoronáztaték [jan. 19.]. Horvátországban penig a horvátok bánja, gróf Bottyáni Ádám, erős hideg téli időben a híres Kanizsa várát obsideálván keze alatt levő magyar és horvát hadakkal, tovább a törökök a nagy éhség miatt nem subsistálhatván, a várbeli basa a jancsárok agájától nagy arany lánczban füzve a várbeli kapu kolcsait kiküldi Bottyáninak, azt izenvén, hogy olyan várat ad fel neki, melynek erősségére nézve mása nincsen a török császár birodalmában [apr. 13-d.]. Találtatott a várban hatvan hat ágyu, sok bombához való mozsár, sok ezer embernek való fegyver, hadi szerszám, munitio, felette sok puskapor, golyóbis és egyéb készület.

A felséges lotharingiai herczeg penig, minekutána a franczia király ellen szerencsésen hadakozott volna, és legutolszor a Rhenus mellett a franczia táborát megverte, a hol négy ezer holt meg és két ezer esett rabbá, Bécsben akarván menni a császárhoz, jövendő hadakozásnak consultatiójára, Felső-Ausz-

triában Vélsz nevü városban hirtelen fojtó fluxus által kimulék e világból [apr. 3-d.], nem csak a római császárnak, kinek sógora s fő hadi generálja vala, hanem az egész kereszténységnek nagy szomoruságára s kárára. Nem is volt egész Europában ama dicsőséges emlékezetü magyar, Hunyadi János után hasonló fejedelem, a kitől a török nemzet anynyi izben, szemtől szemben való harczokban megveretett volna, és a kitől a török ugy rettegett volna, mint attól a nagy vitéz tanult okos lotharingiai herczegtől.

1691. Látván azért mí, erdélyiekül, hogy Tökölyi fejedelemsége csak pünkösdi királyság, és csak hazugsággal, puszta reménységgel s hamis esküvésekkel biztatna bennünket, ugyanott, a havason való megszállásunkban egymással beszélgetvén, mintegy három százon, sok becsületes főemberek s nemesek: Horváth Miklós, Ferencz, Bernád János, Cserei Zsigmond, Dónát György, Benkő Mihály s többen, egyben végezénk, hogy többször Tökölyivel vissza ne menjünk, hanem Erdélyben bejőjünk s jó hajnalban meginduljunk. Én elkészülék a szolgáimmal, vártam a hajnalt, oda küldék hogy már induljunk meg, hát nagyobb része megváltoztatta szándékát s Havas-alyfölde felé indul; mí egynéhányan, Benkő Mihálylyal együtt mintegy ötvenen, csak resolválók magunkot, hogy vagy meghalunk, vagy Erdélyben megyünk, mert látjuk vala, hogy éhelhalásra jutigyünk, ha visszamegyünk Havas-alyföldében, mivel az oláhok a sok praedálásért megharagudtanak vala Tökölyi hadára, és valahol kaphatták őket, ölték, vágták; kivált a malmok messze levén, mert a közel valókat magunk elpusztitottuk s égettük vala, ha kik őrölni mentek, meglesték az oláhok s agyonverték, mint a szegény Bodoni Balázst s másokot. Noha tartottunk attól is, hogy ha a Tökölyi hátul maradott sergei ránk találnak, roszul járunk, a mint sok szegény erdélyieken megtörtént, kiket mindenekből kifosztottanak, s a nagy kietlen hidegben mezitláb vittenek vissza Tökölyihez. Mert gondolván Tökölyi, az erdélyiek, oly közel jövén hazájokhoz, beszöknek, vagy háromszáz kuruczot hagyott vala strázsálni. Mí is épen rajta vesztjük vala, mert a mint megyünk a Csiga hágójánál Erdély felé, hát akkor jőnek szemben a kuruczok velünk. Az Isten csudálatos eszközt mutata szabadulásunkra; mikor azelőtt harmadnappal Erdély felé mennék, Benkő Mihály szolgája a vérben megbetegedvén, a szörnyü hideg idő is elsonyoritván, meghalt vala, s ott hadtuk vala el az utfélen halva. Én azért mondom a többinek: „Ahol jőnek a kuruczok, álljunk meg, ezt a testet kezdjük temetni.“ Ugy is lőn, leszállánk lovainkról, karddal, baltával ásni kezdők a fagyos földet; a kuruczok előnyargalván, éktelen szitokkal mondják: „Szöktök tí most haza felé, ilyen s ilyen teremtették, de majd megtanitunk.“ Mí is noha bizony féltünk, bátran felelénk: „Hazudtok, ilyen s ilyen fiai, hiszem látjátok, ezt a szegény legény holttestét akarjuk eltemetni, mert mí is meghalhatunk igy mint e, s jó leszen, ha valaki eltemeti testünket.“ A kuruczok elhivén, s látván a holttestet, Havas-alyföldc felé visszamenének, meghagyván nekünk, hogy siessünk utánok, mert a német be akar jőni Tökölyi után, s mind ott veszünk. Mí a testet eltemetők, s megindulánk Törcsvára felé; soha olyan hideget nem szenvedtem mint azon éczaka. Törcsváránál a németek előnkben jövén, mindenünkből kifosztának; vallottam akkor egyedül háromszáz forint ára kárt, mert csak készpénz több volt a turbámban száz forintnál, kit még Erdélyből vittem vala, azonkivül sok egyetmásom, a fegyvereinket is mind elszedék, s kisérőköt adván mellénk, elsőben Rosnyóra vínek Gabriáni colonellushoz, onnan Keresztényfalvára Pacéhoz, onnan estve késő Fekete-Halomban Veteráni generálhoz. A németek az uton mindenütt szidtanak, sőt a német asszonyok és a falusi szásznék is kővel hanyigáltanak, kurucz kutyáknak, tolvajoknak nevezvén. Veteráni pedig reménységünk kivül nagy becsülettel fogada, s kérdezkedvén Tökölyi dolgairól, szállást rendeltete s oda bővön gazdálkodtata, más nap beesküdtetvén a császár hüségére, békével haza bo-

csáttata, noha az a gonoszlelkü Henter Mihály eleget mesterkedett, mind rám mind az atyámra ajtai zálogos jószágért haraguván, hogy engemet Veteráni megfogasson; nem telék az ebnek kedve benne, mert Teleki Mihálynál laktomban jól ismert Veteráni, használa is akkor mind nekem s mind általam a velem való nemes embereknek az ismeretség.

A Tökölyivel elment uraknak, főembereknek, nemeseknek jószágaiban találtatott gabonát elhordaták ugyan a németek, de senkinek jószágát nem confiscálák, sem a kik oda be megholtanak, sem a kik azután sok esztendővel haza jöttenek; oly nagy kegyelmességet cselekedék akkor a császár, noha ha akart volna, törvény szerént mind megsententiáztathatja vala őket. Engemet pedig commissáriusnak rendelének az Gabriáni regimentje mellé, a kit Háromszékről épen Fejérvárig kisértem le, levén több adjunctus magyar commissáriusok is, kik tőlem dependéltanak. Fejérvárról visszabocsáta a colonellus nagy becsülettel, s Ajtára jövék. Ez a Gabriáni nagy uri jámbor becsületes ember vala; azután brassai commendans levén, ebéd után lóra ülvén s nyargalócván, leesett lovastól, s egy kőbe megütvén fejét, ugy hala meg Brassóban.

Hajszler penig és Doria, jó darabig levén Tökölyi rabságában, olyan conditiókkal bocsáttatá el, hogy hót ezer forintot, egynéhány száz véghadak számára való posztót adnának, és hogy Tökölyinét is a császár bécsi árestumból bocsáttatná el; melyet mind véghezvivén, Hajszlernek nagy kedvessége levén a német udvarban, mert hires vitéz generál vala, megszabadulának; de Doria bús gondolkodó ember levén, csakhamar meghala. Belét itt temeték el Fejérváratt, a testét, mivel nagy familiából vala, felvivék Németországban. Kemény, kedvetlen, magyargyülölő ember vala nyavalyás.

Oly rendkivülvaló jégesők hullának épen kaszáláskor Erdélyben, hogy a lehullott jégnek a hossza két arasz, a szélessége egy tenyérni volt, melyet én is nagy álmélkodással szemléltem. Elég kárt tőn mindenütt a gabonákban és szőllőkben, s nagy drágaság is következék utána, sáskák is ujobban feltámadának s mindent elvesztegeték.

A badensis herczeg azonban, ki főcommendója vala akkor a német ármádának Magyarországban, elkészitvén táborát, Lándor-Fejérvár felé indul, és utjában Lippát megostromoltatván, a töröktől visszanyeri. A fővezér is mintegy száz ezer emberrel, nagy készülettel megindult vala, és Lándor-Fejérváron felyül erős sánczban verte vala táborát, nem akarván addig megharczolni, mig a tatár hám hadaival el nem érkeznék, ki már utban vala. Badensis herczeg az ármádával épen a török sáncza eleiben mene; de mikor látná, harczra ki nem vehetné, azt tettetvén hogy megijedett, éczaka elnyomul, vissza Magyarország felé. A török reggel látván, üres a német tábor helye, minden hadával megindul a német után, Tökölyi is vele levén; és harmad nap mulva utólérvén Zemlénnél, hol már a német tábor megszállott vala, a török alól szálla rajta, és a német ármádát Törökország felől szoritá. A fővezér, amaz hires Küprüli vezérnek a fia, ki Béldi Pál portára való futtában fölovaszmester levén, a mint feljebb megirtam, Béldi Pálnak nagy patronusa vala, tanult ember levén, minden intentiója a vala, hogy ott sánczban vervén magát s táborát, a tatár hámot ott várja meg, és a német tábornak (ki már Magyarországtól elrekedett vala, sőt a Dunán a mely hajókon számtalan élést, munitiót, a hadak számára való köntöst, a hadi generálisok számára minden felgondolható tábori ételt, italt, eszközöket hoznak vala, a törökök Tökölyi hajduival együtt a hajókot mind elnyerték vala, és a hajókot szárazon kisérő két lovas német regimenteket levágtanak s rabul elfogtanak vala, senki közülök el nem szaladhatván) élését elfogván s debilitálván, azután rá menjen s mind levágassa. S már kezén tartja vala is, de badensis herczeg megértvén mind az éléshajóknak elnyerését, mind a török intentióját, s látván hogy ő már Törökország felé szorult, a honnan semmi prófontot nem vehet, inkább akara nagy veszedelmével is a tábor-

nak, szerencsét próbálni, mint sem éhel megölni az ármádáját. Resolválván azért magát, és a regimenteket elrendelvén, a török sánczára rá mene, Dünevald generálnak ordert adván, hogy ő a más szárnyával az ármádának túl felől kerüljön be a török sánczában; de Dünevald competálván badensissel a commendó felett, azt akarja vala, hogy badensis elsőben hadd verettessék meg jól a töröktől, ő azután superveniáljon a regimentekkel s a törököt visszaverje, s ugy nyerje el a glóriát. Azért is vesze annyi sok német a harczon, hogy Dünevald nem mene idején, a mint ordere vala, a sáncznak tulsó részére. A fővezérnek semmi kedve nem vala a harczhoz, de hogy látá, csak meg kell lenni, nem várá hogy a német penetráljon a sánczban, hanem a jancsárságot hagyván ben, a lovas hadakot mind kivivé a mezőre, s ugyan olyan harczot is tarta, melyhez hasonlót száz esztendő alatt a pogány kereszténynyel nem tartott. Valának a fővezérnek mintegy tizenöt ezer válogatott udvari hada, ezekkel négy izben általgázolta a regimenteket; a német is elfelejtette vala a puskával való lövést, hanem karddal oltalmazza vala magát, és ha a fővezér el ne essék, talám egy török sem maradt volna meg életben, mind oda rontotta volna a harczon. Meg is mondotta vala sokszor azelőtt: minthogy soha senkit is az ő familiájából meg nem fojtottanak, ha lehet, bizony őt sem fojtatja meg a császár, mint a több fővezéreket, hanem vagy megveri a németet, vagy ha látja hogy nem lehet, fegyverén hal meg. Ugy is hala meg dicséretesen, el is temetteté vala badensis a testét, ha feltaláltatja vala, de nem ismerék meg. A fővezér elesése után mindjárt megcsökönének a törökök, és badensis, ki maga is csaknem desperált vala már, megbátoritván mind magát mind a hadát, szörnyüképen kezdé lőtetni a törököket; Dünevald is látván, hogy nem az ő kivánsága szerént esett a dolog, megindul, és Zrínyi Ádámot előjáróban küldvén a török sáncza felé, megindula maga hadával. Zrínyi Ádám a keze alatt való magyarokkal egy rést találván a sánczon, nagy bátorsággal bemegyen, és a jancsárságot vágatni kezdé, de a nagy indulatban nem vigyázván magára, meglövik s ott hal meg a nagy vitéz uri ember, s őbenne egészlen deficiála a dicsőséges fejedelmi Zrínyi-familia. Szintén estve vala már s be kezdett vala sötétedni, mégis harczol vala a török a némettel; de midőn mindenfelől a regimentek a sánczban bementenek volna, és már a jancsárság is nem resistálhatna, sőt mindenfelől az egész török tábort meggyujtogatván, égne, megfutamodnak, és az éczakai setétség használván nekik, a német is pedig igen megfáradott s debilitálódott vala, nem űzvén a törököt, elmenének, minden ágyujokot sátorokot, tábori eszközöket ott hagyván nagy nyereséggel együtt a németnek; Tökölyi, a maga kevés hadával egy hegyről nézvén végig, és azután maga is a török tábor után szaladván. Mennyin vesztenek el mind két részről, mai napig is bizonytalan: közönséges hir, hogy a németek közől tizennyolcz ezeren, a törökök közül penig ötven ezeren [aug. 19-d.] [39]. Badensis a testeket megfosztogatattván, és a török tábort elpraedálván, ott nem sokáig mulata, hanem Várad alá jöve, és három hétig szörnyüképen bombáztatá s lőteté, de akkor meg nem veheté. A harcz után harmad nappal a tatár hám számtalan tatársággal elérkezék, de későn, sietve, és Várad alá csapván, a német tábor zsákmányosaiban elkapa — Eszterház Antalt is akkor fogták vala el — de semmi kárt nem tehetvén a német tábornak, ki erős sánczban vala, onnan visszamene.

Ide, Várad alá küldék ki az urak Gyerőffi Györgyöt és Apor Istvánt, hogy több regimentek ne jőjenek be Erdélyben quártélyban; obtineálák is. Badensis erős bloquádát hagyván Várad alatt, maga Bécsben felmene, a hadak quártélyban szállának. Nem is jöve le badensis Magyarországban, generál Caprara maradván a commendo, Badensis penig az imperiumban a franczia ellen nagy dicsőségesen hadakozék, és sokszor megvervén a franczia ármádát, nem régen hala meg maga hazájában.

Egész Németországban nagy földindulások és rémülések voltanak, ki miatt Bécsben is a híres szent-István tornya igen megrepedezett, sok költséggel s nagy mesterséggel is azolta nem tudják reparálni. Norimbergában, Augustában, Frankofurtumban is sok épületek egyben romlottanak, kivált az egész Saxonia érzette nagyobb mértékben, és Karinthia, mert Ujlak városát egészen öszverontotta, az emberek is mind ott vesztenek, kik a mezőre ki nem szaladhattanak hirtelen; Dresdán, Lipsiában, Vittembergában, Jénán, Waimárban s több saxoniai városokban, a harangok magoktól sonust adtanak, a palotákban függő fegyverek, muzsikaszerszámok lehullottanak, az emberek mint mikor részegek, ugy tántorgottanak. Meg is érzé annakutána való esztendőben mind az imperium, mind Saxonia, mit praesagiált a földindulás, mert alkalmasint megmejeszté a svécziai mostani király. — Magyarországban is rendkivülvaló árvizek; az égbeli felhők szakadása miatt annyira megáradtak a vizek, s a hosszas eső miat ugy elázott a föld, hogy nagy hegyek, halmok egyben szakadoztanak, melyhez hasonlót régtől fogva senki nem látott, nem is hallott.

Veteráni generál hét lovas compániát németeket küld be Hosszumezőre Tökölyi felveretésére; de amaz is, vigyáztatván szüntelen, maga jobb rész hadával elszalada; a többit a jó petesdi bor mellett ott vágják le a németek, el is fogának bennek; mert ezek a kuruczok örökké a hol italt találnak, a részegségnek adják magokot s nem vigyáznak ellenségekre, azért verik fogják őket annyiszor.

Tergovistán létében Tökölyi Haller Józsefet megöleté, Haller János kisebbik fiát, csintalan nyughatatlan elméü ifjat, ki atyjával Bécsben létében, mind az édes atyját, mind a ministerek közül nagy urakot, kicsinben mulék hogy a császárnak már beárulván, el nem veszteté, a melyért is a ministerek meg akarják vala öletni, kitudódván practicája; de a jámbor Leopoldus császár nem engedé, hanem az udvarból kiküldé. Itt is, Tökölyihez menvén az atyja akarata ellen, olyan practicához kezde; rajta kapák, bárcsak megtagadja vala, nem vala bizonyság ellene, maga megvallá, hogy Tökölyit meg akarta volna lövődözni. Nem lőn olyan kegyelmes birája mint Bécsben, mert Tökölyi hirtelen indulatból meglövődözteté; azután sokszor megbánta, de késő vala. Ott temeték el a testét.

1692. Tökölyi Erdélyből való kiüzetése után noha mindjárt az öreg fejedelem halála után, a császár az országot megkináltatta vala, hogy ha kedvek leszen hozzája, az imperiumbeli statusok közé Erdélyt incorporáltatja, és a minemü privilegiummal élnek az imperium vasallusi, Erdélynek is olyanokot adat. De a mi uraink a török birodalom alatt levén már sok esztendőtől fogva, nem értvén mit teszen a vasallagium, noha Bethlen Miklós a felső országokban járván, s expertus levén az imperium dolgaiban, hittel is erősitené, hogy soha annál jobb állapotot maga is az ország nem kivánhatna, a mivel a császár kinálná; mert a nem jobbágyság volna, a mint az erdélyiek magyaráznák, hanem bizonyos conditiók alatt a római imperiumhoz való szoros kötelesség, melyet praestálván az ország, az imperium is minden erejével tartoznék minden szükségében Erdélyt megsegélteni, s akármi ellenség ellen mint az imperium tagját meg is oltalmazni. De soha az erdélyi urakkal el nem hitetheté, s igy vették ki bolondul a kezekből a szép szabadcságot. Azért is a császár látván hogy nem kel a jó, bizonyos punctumokból álló diplomát külde az országnak, mely által és a mely szerént a császár birodalma alatt igazgattatnék Erdélyország; és mivel ifju Apaffi Mihály választott fejedelem még gyermek állapottal vala, az országnak is ugy teczvén, megparancsolá a császár, hogy gubernátort válaszszanak, mig felnevelkedik Apaffi Mihály. Fogarasi gyülésben azért szabados vox szerint választaték Bánffi Dénes fia', Bánffi György, több vox menvén rája mint a többire, és az után a szebeni gyülésben lejövén a császártól confirmátiója, ott meg is esküdtik, és tanács urakot is tesznek melléje: Bethlen Ger-

gelyt, Haller Jánost, Bethlen Eleket, Gyerőffi Györgyöt, Bethlen Miklóst, Naláczi Istvánt, Toroczkai Mihályt, a szász natióból is kettőt. Ugyanakkor külde le a császár mind a gubernátornak, erdélyi magyar generálisnak, cancelláriusnak és thesauráriusnak s a simplex tanács uraknak való instructióit, melyekre meg is esküvének, és a gubernátor minden expeditiókot maga neve s pecséte alatt expediáltat vala, a törvényes processusbeli expeditiók is mind a szerént folynak vala, és mint szintén a régi fejedelmek, az egész országban ugy parancsola, s hajtotta is valóban a jövedelmet magának, Biró Sámuel levén secretáriusa. A lön harmadik forma directio Erdélyben az én időmben, és a Consilium Status aboleáltaték.

De már az erdélyi pápisták látván, elkölt a reformatus fejedelmek igazgatása, és hogy a római császár pápista, a magok religióját Erdélyben promoveálhatják, külön kezdének szakadozni a többi religióktól, azt kezdék praetendálni, hogy a mely articulusok az Approbata és Compilata Constitutiókban beirattak eleitől fogva a jezsuiták ellen, az Erdélyben lakozni szokott pápista püspök ellen, egy szóval a catholica religio ellen, azok in perpetuum tolláltassanak, és a minemü liberum exercitiummal élnek a reformátusok, ők is hasonlóval élhessenek, mind Kolosváratt, mind Fejérváratt, ben a várban az ő számokra templomok adattassanak, mind a tanácsban, mind a törvényes táblán, mind a városokon való tistztségekben egyenlő számmal legyenek a reformátusokkal. Vala sok egyéb hasonló törvénytelen kivánságok is, de mind a reformátusok, mind a több religiók, tudván, hogy azok az articulusok közönséges ország végezésével concludáltattak, s ugy irattak be, és ha azokban az articulusokban ország közönséges végzése nélkül kitörölnek, azon az uton minden törvényei Erdélynek felfordulnak, mert azokot az articulusokot az ország mindenkor nagy consideratióval iratta s gyüjtötte egyben, és örököseknek rendelte, hogy azok legyenek fundamentális törvényei az országnak, melyek szerént a haza dolgai igazgattasanak; kivált a jezsuiták proscriptiója az egész országnak megmaradására szereztetett vala, magok is az erdélyi pápisták, együtt a több religiókkal akarták s jovallották, keserves példa forogván akkor előttök, Báthori Zsigmondot mind országostul mely szörnyü veszedelemben ejtették vala a jezsuiták, hogy többször is olyan nagy gonosz ne következzék a hazára, azért proscribálták vala. Mind ezeket noha eléggé remonstrálák a pápistáknak, nem lőnek contentusok vele, hanem a császár udvarát sokszor busiták; de akkor semmit egyebet nem vihetének véghez, hanem a diplomában csak az engedteték meg, hogy Fejérváratt a Báthori Christóftól épitettett puszta templomot a pápisták magok költségeken épitsék meg, ugy Kolosváratt is a mely háznál eddig cultusok volt, ott is épitsenek templomot, a tanácsban s tábla fiai között is egyenlő számmal legyenek.

A diploma tizennyolcz punctumból áll: 1) Apaffi fejedelemségéről való assecuratio, ha arra való leszen; 2) hogy több pápista szerzet be nem jő Erdélyben, azokon kivül kik eddig ott voltanak; 3) a régi fejedelmek, királyok donatióinak confirmatiója; 4) az Approbata Compilata Constitutióknak, a szászok municipale jusának confirmatiója; 5) a bevett szokásoknak, törvényes processusoknak eddig való szabadságának confirmatiója; 6) mindenféle tisztségekre hazafiainak állittatása; 7) a nótán és magvaszakadt juson acquirált jószágoknak hazafiainak való adattatása; 8) a fő tisztségekre való candidatiók modalitása; 9) a tanács, tábla, itélőmesterek felállitása; 10) minden esztendőben országos gyülések és törvényes octávák folytatása; 11) az erdélyi gubernátor hivatala; 12) esztendőnként való ország contributiója, békeségnek idején ötvenezer tallér, háboruság idejében négy százezer német forint; 13) az accisák tollálása; 14) a székely natio immunitatiója; 15) szabad kereskedés megengedése; 16) az arendákról való donatiók confirmatiója; 17) az Erdélyben lévő német praesidium reformálása; 18) a szász natión levő-

postálkodásnak, ingyen való gazdálkodásnak tollálása.

Bizony gyönyörüséges diploma vala, és merem mondani, a bécsi udvar soha nem is violálta volna, s nagy boldogságban s békeségben élhettünk volna mellette; de a három natiók között vala controversia, a négy religiók között való sok competentia szolgáltata alkalmatosságot annak a szent diplomának eversiójára. Addig kezdék, ki egy ki más felé huzni-vonni, magyarázni, erőszakkal tekerni, addig küldözének egymás ellen követeket a császár udvarában, s magok kivánák, sollicitálák, hogy a diplomát a császár némely részében változtassa meg, magok járák hogy Apaffi Mihály fejedelem ne legyen: ám ki is csinálák szegényt a fejedelemségből, a diplomát kiforditák, s magunk lőnk okai a magunk veszedelmének, mint ide alább meglátjuk a maga helyén.

Ebben az esztendőben Magyarországban Pécs város táján csuda-jelenések láczottanak vala: nagy öreg tüzes oszlopok függöttenek le az égből, és két nagy üstökös-csillag napnyugot felől tiz nap s tiz éczaka láttatott, négy olyan formák mint a nap és hold udvarai, nagy fényességgel láczottanak, különb különféle szinben változtatván magokot; a mezőkön levő vetések mint a kénkőnek morzsalékjai olyanok valának, a hegyeken nagy tüzes seregek tizenhét nap s éjjel láczottanak, kik szörnyü ropogással egymás ellen harczoltanak; a pécsi templomban barátköntösben megjelenvén sokan, pápista mód szerént a mise ceremóniáit szintén ugy elvégezték, s a karban ugy muzsikáltanak, énekeltenek, mintha valóságos emberek lettenek volna; a Duna vizében penig számtalan öreg halak oly rettenetesen vittanak egymással, hogy az elfolyt vizekből néhul a viz veresnek láczott, számtalan holt halakot hányván ki a partra. És ugyanakkor Erdélyben aprilis havában, Szebenben az országgyülése alatt az égből véres eső hullott, mellyet nagy álmélkodással szemléltenek az emberek, az utána következett nagy vérontásokot, pusztulásokot praesagiálván.

De mindenik felett szörnyü csodát tőn az igaz itéletü Isten Lengyelországban. Közel Krakkó városához lakván egy gazdag lengyel úr, számtalan ménese, marhája vala, kikben gyönyörködött, a dög beléjek esik, meghalnak; kimenvén az úr majorjában, elbusulván annyi marháiban esett kárán, felemelé kezét az ég felé s azt mondja, melyet irtózás nélkül nem irhatok: „Ha megetted, Isten, ezeket az én marháimot, edd meg a többit is a ki megmaradott.“ Átkozott gonosz szók! mindjárt azon helyben kutyává változék, csak a feje marada emberi formán, s a megdöglött marháit maga megette napról napra, azután maga is úgy hala meg. A képét szerte széjjel behozták vala Erdélyben, s nagy rettegéssel néztük. Bár példa legyen minden embernek, hogy becsülje meg a mennynek földnek teremtő Istenét.

Az imperiumban penig az ő felsége ármádája a franczia ellen szerencsésen hadakozék, sőt egynehány sereg magyar katonákot is vittenek vala fel groff Czobor Ádám vitéz generál commendója alatt, a kik tatár módon a franczia tábor zsákmányosit elfogdosván, és hol utazásokban elől hátul megcsapván, tábori szekereit elnyervén, hol a quártélyokban is, a mikor nem is gondolták, mert egy éczaka oly hosszu utot mennek vala, hogy a franczia három nap sem tudta volna elmenni, véletlenül felverték, levágták s elfogtak benne, meg is saczoltaták magyar módon. Annyira is megijesztették vala a francziát, hogy a német ármádától ugy nem rettegett, mint azoktól a kevés magyaroktól. Sok magyar kapitányok, sőt a közkatonák is igen meggazdagulának s épülének azon táborozásban, mint Ebergényi s a többi. Sőt mikor quártélyban szállottak is az imperiumban, a németeket kinozták, porczióztatták, megnyergelték s felültek a hátokra, s ugy sarkantyuzták, azzal szidván: fizess, eb-atta németje, mert mí is eleget porcióztunk a németnek Magyarországban.

Vihelmus az angliai hires vitéz király, a belgákkal együtt nagy victoriát vőn a franczia király tengeri classisa ellen, mert hatvanöt öreg hadi hajóit, minden bennek levő

vitézekkel, ágyukkal, munitiókkal, több volt negyven ezer francziánál, az angliai s belgai ágyuk miatt egybe rontatván, elsülyeszték őket a tengerben, senki el sem szaladhata közül. Igy bünteté meg Isten a hamis hitért s a másokon való telhetetlen kivánságért.

Váradot penig midőn ősztől fogva erős bloquáda által tartotta volna a német épen a jövő kaszálás-ideig, akkor generál Hajszler ujabb haddal s lövőszerszámokkal menvén alája, és keményen mogszoritván őket, segitségek sohunnan nem jövén, noha nehezen menének rá, mert híres vitéz emberek valának benne, de elfogyván utoljára élések, kételenség alatt feladják Hajszlernek a várat, magokot a német elkisérteti. Belényest is azután csakhamar feladják. A sáskák mint azelőtt, ugy most is mindenfelé sok károkot tesznek, söt töménteny sok egerek támadván, a földben való vetéseket megemészték, az asztagokban való gabonát is mind kiőrlék, s olyan drágaság is következék, hogy hat, hét söt nyolcz forintra felmene köble a buzának.

A római császár penig a hannover herczeg instantiáját megtekintvén, és hogy már két fia a császár hüsége mellett megholt, különben is ebben a hadakozásban mind pénzzel mind haddal a császárt igen segéltette, s már alattomban munkában is vala Józsefnek a császár fiának a hannover házból való házasodása, azért a kilenczedik electorátusságot nagy pompával neki conferálja, noha a több imperiumbeli fejedelmek erősen protestálának contradicálának az ellen, kivált a pápista nagy rendek irígyelvén, hogy a hannover, evangelicus levén, olyan nagy méltóságra emeltetett; s ligát is kötének a francziával sokan közülök a császár ellen, mert akárkinek hamis causáját mindjárt felfogja a franczia király. S e lőn egyik oka, hogy a nagy vitéz bavariai elector is azután csakhamar a császár ellen rebellála s a franczia mellé álla, noha a császárnak veje volt, mégis ellene támada, de szerencsétlenül jára. Vala akkor egy gróf Kinczki csehországi cancellárius első minister, ki az egész császár udvarát s tanácsát dirigálta, csendes moderátus ember [40]; nem is mehetének semmire addig az erdélyi pápisták, míg ő éle. Mert bölcsen általlátván az erdélyi állapotot, hogy közel vagyon a törökhöz, s ha nem kedves a bécsi udvar neki, s ha törvényekben megbántja, könnyen bosszuságból másuvá hajolnak, azért soha nem jovallotta, meg sem engedte, hogy a császár az erdélyi pápistákot a több religiók kedvetlenségével manutenealja; de mihelyt meghala, s Kollonics cardinál kezére kerüle a dolog, opprimálták mindjárt Erdélyben a reformáta religio. Ennek a Kinczkinek a hannover herczeg negyven ezer aranyat küldött vala ajándékban, csak legyen patronus a császár előtt; nagy kisértet, nem tudom, kit ne tántorított volna meg mást akárhol is Europában, de amaz inkább szeretvén a becsületes hírt-nevet a pénznél, el nem vevé, visszaküldé, azt izenvén: „Mondd meg a felséges herczegnek, ha igaz kivánsága a császárnál, pénz nélkül köteles vagyok szolgálni neki; el is hitesse magával hogy szolgálok; ha pedig rendelethen dolog a mit kiván, minden kincseért, jószágaért el nem árulom az uramot." A herczeg a pénzt Stratmannak küldi, ki is kedves embere vala a császárnak, ő azt feleli: „Hagyjátok itt a pénzt harmad napig, addig gondolkodom: elvegyem-e vagy nem." Azalatt felmegyen a császárhoz, megmondja, a hannover mit küldött neki, de ő a császár híre nélkül el nem veszi; mond a császár: „A pénzt vedd el s úgy tarcsad, mintha mí ajándékoztuk volna neked; a herczegnek pedig izend meg, hogy az electoratus övé leszen."

1693. Én eddig az esztendeig az atyám házánál laktam; történék pedig ilyen dolgom, a mely miatt ki kelle mennem az atyám házától, s attól fogva magam viseltem gondot magamra. Mint goromba gyarló ifju, az anyámnak egy szolgálóját megkedveltem; az atyám is, nem mondhatom hogy jól s okoson cselekedett, noha nem tudta: olyan rosz dolog jöjön ki belőle, mig Brassóban jártam, addig a királybirónak izenvén, falusbiró által az asszonyt megfogatta, holott maga jobbágyasszonya s

szolgálója levén az atyámnak, könnyü lett volna vagy magának megfogatni házánál, agy elcsapatni a háztól; s falu kalodájában ütötték s Bölönben vitték. Én visszajöttömben Bölönben, Cserei Farkas házánál levő quártélyozó német lejtinán ismerőmhöz betértem, ott sokáig ittunk; megmondják azon közben, hogy az asszony ott van kalodában, ittason fegyverrel rá megyek a biró házára, a kalodából kivétetem s dolgára bocsátom. Valának a magam atyámfiai közül nagy ellenségeim, ugymint: Dónát György és Mihály, noha nem vétettem vala a jámboroknak; ezek kapván az alkalmatosságon, Mikes Mihályt, Kálnoki Sámuelt rám haragiták, hogy én azt mondottam volna: sem Istennel, sem császárral, sem főkapitánynyal nem gondolok; magad tudod Istenem, soha meg sem gondoltam. Mikes Mihály különben is familiástól soha nem szerette az én familiámot, és hogy azt a hitván asszonyt a kalodából kivettem, fejemre akar vala keresni. Én is gondot viselék magamra, kimenék bátyám Apor Istvánhoz, ki már nagy ember vala Erdélyben, és főcomissárius is lőn csakhamar; az Isten jóra fordítá a rosz dolgot is, s oda való menetelem nem lőn káromra, noha sok fáradsággal, nyughatatlansággal esék szolgálatom.

Ebben az esztendőben adá férhez az atyám a nagyobb hugomot Erzsébetet, Nagyenyedi Borbereki István fiának, Dánielnek, tisztességes lakadalmat is csinála Nagy-Ajtán, olyan köntösöket ada is neki, akármely főember házához beillettek volna. — A török császár penig neheztelvén, hogy Erdélyt német birná, a fővezért nagy haddal küldé, hogy Erdélyre jöjjön, s végképen elpusztitsa s rabolja. El is jött vala Havas-alyföldében, s már épen a Havasokon által akar is vala jőni, generál Veteráni csak hat regimenttel levén Erdélyben, még is oly resolute jő vala a török eleiben, Segesvárig el is érkezett vala, hogy vagy veszti vagy nyeri, csak megharczoljon vele. Az egész ország nagy bódulásban, futásban s desperatióban vala. Nem akará Isten veszedelmünket, s elfordítá rólunk; mert a nagy ármáda Lándor-Fejérvárat obsideálá [aug.26.], annyira is lőtette s ostromoltatta vala, ha negyed napig oda ne érkezzék a fővezér, meg is veszik vala. De a fővezér visszatérvén Havas-alyföldéből, nagy sietséggel oda érkezék, és nyugudt egész erővel levén, a német ármáda pedig a sok ostromon igen debilitálódván, elszálla Lándor-Fejérvár alól [sept. 8.]. Mí pedig az urral Thordára menénk országgyülésére. Generál Hajszler Boros-Jenőt és Világos-várát ostrommal megveszi a töröktől. De siralmas dolog esik Magyarország egy részében, mert a tatárság hirtelen Gyula tájáról felnyargalván, az egész Berettyó környékén Bihar vármegyében, egész Debreczenig elfelejthetetlen vérontást, rablást, praedálást, égetést teszen, sok embereket levágván, sokakot a falukon lévő templomokban szoritván, rájok gyujtogatá a templomokot, s ott égének feleségestől gyermekestől nyavalyások, sok ezer embereket, asszonyokot, leányokot, férfi gyermekeket keserves rabságra füzvén. Mig a német ármáda elérkezék, addig vissza is mene békével. Megsajditotta vala Tökölyi Imreh a tatár szándékát, s titkon maga katonáit elküldvén, megizente vala, de nem adának hitelt szavoknak, sőt mint kémeket megfogdosák s a németek kezében adák, mig magok szörnyü veszedelmével megtapasztalák a hirnek valóságát.

Nagy és szörnyü itélete szálla Istenek ugyanakkor Oloszországban a spanyol birodalom alatt levő Siczília szigetére. Mert a szörnyü hosszas földindulások és a nagy hegyeknek a miatt elsülyedése miatt a tenger vize szörnyen felháborodék, és a felső s alsó tenger egyben folyván, a rettenetes víz kiborula, az országnak nagyobb részét elboritá, sok városokot, roppant falukot elmerite, elsepre minden jovokkal, barmokkal együtt, és száz negyven ezer embernél többen oda veszének. Söt hogy Isten megbizonyitaná, nem történetből, hanem ő szent felsége igaz itéletéből származott volna az a veszedelem, midőn megszünt volna a nagy árviz, és sok emberek imitt amott hegyek tetején életben maradtak volna, azoknak kiszabaditására sok hajókot küldvén a siczíliai vicekirály, midőn bátran

eveznének, szörnyü villámlások támadván, mennykövekkel agyon veretnek a tenger közepében, s mind hajójokkal együtt oda vesznek; a kik a hegyeken voltak éhel holtanak meg, mert senki azután nem mert feléjek menni.

1694. Erdélyben esmét szörnyü árvizek lőnek, és sok károkot is tőnek. A sok víz után el is jöve a sok pogány s elrablá Csikot, mint alább megértjük. Már generál Caprara commendírozza vala a császár ármádáját, ki minden hadi mesterségét abban tartotta, hogy az ármádát conserválhassa, akárhova lett az ország, nem sokat gondolt vele. Elég pasquinust is irának róla, mert talám negyven campániát töltött mezőben, s alig harczolt meg háromszor az ellenséggel. Egyébiránt akkor valóban nagy és hasznos dolgot cselekedék; mert ha valami indulatos nyughatatlan generálé lesz vala a commandó, oda vesztette volna épen a császár hadát, s egész Magyarországot visszanyeri vala a török, mivel igen kevés vala akkor a német császár hada, mintegy huszonöt ezer ember, a török penig több vala száz ezernél, s már a török is vérszemet kapott vala, nem fut vala mindjárt el mint azelőtt, hanem szemében mer vala nézni a németnek. Caprara azért látván a dolgot, és hogy a török, ha Péterváradját elveszi, Budáig szabadoson mehet, nagy és dicséretes hadi mesterséggel Péterváradja mellé olyan erős sánczot csináltat, akármi erős városnál erősebbet, és abban szállitja a táborát, köröskörül lövőszerszámokot vonatván a földbástyákra; épen a Dunáig nyul vala a sáncza, ott erős hidat csináltata, és a lovas regimenteket, oda is erős sánczot csináltatván, mind tul mind innen a híd két végéhez szállitá, hogy Magyarországra szabados passusa lehessen, és a Dunán hozandó élést a had számára készen tarthassa [sept.5.]. Azzal is nyere Caprara, mert a sánczban minden héten változtatá a hadakot, különben soha abban a rettenetes esőben, sarában egy végben nem subsistálhatott volna a német tábor.

A fővezér kemény resolutus ember levén, elérkezvén a táborral, és látván hogy sem Péterváradjához nem férhet a német miatt, sem a németet harcza ki nem veheti, mindjárt éczaka sánczot kezde ásatni egy puskalövésnyire közel a német sánczához, és egészlen a német sánczát más erős sánczczal épen a dunapartig környülvéteti. Abban hadait elrendelvén, oly szoros disciplinában tartotta, hogy még a tatárok is, kik soha annakelőtte ahoz nem szoktanak volt, lóhátokon éjjel nappal strázsálnának, mint szintén a német; annyira, hogy a franczia király oratora ott levén a fővezér táborán, nagy álmélkodással azt mondotta: „Az én uram nagy hatalmas király, kinek mása nincs Európában, és olyan erős hada is vagyon, hogy akármely királylyal császárral szembeszállhat, de soha a német tábor sánczát igy nem merte volna sánczczal bekeríteni.“ A török fővezér pedig számtalan lövőszerszámokkal kezdé lőtetni s ostromoltatni a német sánczát, s oly készen volt mindenkor, ha csak egy német kidugta is fejét a sánczon, száz kétszáz jancsár puska sült ellene. Kijött egynehányszor a német lovas is jo felesen, de mindenkor visszaverte a török. Hat hétig szüntelen tartott az lövés és ostrom; annyira jutottak vala a török sánczában, mert éjjel nappal esett az eső, hogy a lovak térdig állottanak a sárban s ugy döglöttenek meg, magok a törökök is, egyben rothadván mind köntösök, csizmájok, sokaknak a lábok is elszakadott vala, még sem akarja vala hadni könnyen a sánczot. A német penig jobban vala, mert változtatván a sánczban levő hadait, megnyughatnak vala, élések is a Dunán szüntelen jő vala. Nem is tudom, hogy lett volna vége a dolognak, ha Isten azt a szüntelen való esőt ne bocsássa a törökre; mert különben az a török vagy mind ott veszett volna, vagy a sánczot megvette s a németet egy lábig levágta volna, olyan kutya resolutus fővezér vala az akkori. De midőn már lehetetlen volna tovább a sánczban a sok víz, sár miatt megmaradni, éczaka kivonatván ágyuit, elszálla alóla, s elmene békével, a német sem üzé, megtartván a régi hadi emberek példabeszédét: a futó ellenségnek ezüstből kell hidat csinálni.

Mi az urral Apor Istvánnal Maros-Vásárhelyre jövénk gyülésre. Ott ország főcommissáriusának tevék, onnan azért a computusra menénk Szebenben, oda hozák, hogy a tatár Csikban beütött. Mely ekképen esett: Csikban rendeltetett vala négy compánia német quártélyban, a csikiak kiküldenek Szebenben az úrhoz, Sándor Jánost (e lőn oka a csiki rablásnak), Tamás Deákot, Csató Jánost, hogy az úr vinné véghez a generálnál, ne szállana német Csikban, igérének mind a generálnak mind az urnak egy nehány száz köböl zabot. Az úr a generálnak megemlité, meg is engedé, mindazáltal azt mondá: „Apám uram (igy hitta az urat), meglásd, ha már quártélyban német nem lesz Csikban, ugy vigyáztass a passuson, ha valami irruptio leszen Molduvából, bizony kegyelmed ad számot az udvarban róla, nem én.“ Lejövén az úr a generáltól, monda előttem Sándor Jánosnak: „Bátya, én már véghez vittem a generálnál, Csikban quártély nem lesz; az Istenre kérlek, ugy vigyázzatok, valami rosz dolog ne következzék, mert bizony felakadtok érette.“ Sándor János azt felelé: „Bizza rám nagyságod, ha kár esik Csikban a tatárok miatt, az én fejem essék el érette, mert szüntelen vagyon postánk oda be.“ Igy elmenvén ők Csikban, minthogy rendkivül való nagy hó esett vala akkor, melyhez hasonlót régen nem látott senki, ahoz való biztában hópénzért mind otthon hadta a gyémesi passuson strázsáló embereket, nagy jövedelme levén minden héten abból; a mely nyomoru, sánta, nyomomorék szegény embereknek nem volt mit fizetni, azokot kergette ki fegyvertelen a strázsára, a postákat is tovább nem küldötte Kománfalvánál Molduvában, s a vajda emberei a mit hazudtanak, azzal jöttek vissza Sándor Jánoshoz, s mind elhitte.

Az akkori vajda pedig, az ifjabb Duca, nagy ellensége vala Erdélynek, ilyen okon: Az atyjára, az öreg Duca vajdára a lengyelek rá ütvén s mindenét felpraedálván, elvivék Lengyelországban; a felesége munkálódván szabadulásában, és harmincz ezer aranyban megalkuván a lengyelekkel, Konstantinápolyból egy fő szolgáját elküldé a pénzzel, a mellett egynehány pár válogatott nusztokkal s szép úri paripákkal együtt, hogy Erdélyen által menjen Lengyelországra, s az urát kiváltsa. Azalatt meghall a vajda a rabságban. Teleki Mihály, mivel örökké kapdosott a bitangon, a fejedelmet elaltatja, hogy a vajdáné emberét arestálják, a pénzt vegyék el tőle, s jó leszen az ország adóját kipótolni belőle a portán; a fejedelmet rá veszi, arestálják a boért, mind aranyat, nusztokot s egyéb portékákot elvesznek tőle, Teleki eltakaritja maga számára, a szegény fejedelemnek egy lovat ad belőle hogy ne látódjék egyedül cselekedni, Székely Lászlónak, Naláczinak, Apor Istvánnak is ad holmi dibdáb arany lánczokot az egyet-másokból. Az ifju Duca, vajdaságra promoveáltatván, eleget kérette az országtól, sőt a német császárt is supplicálván, onnan is elég parancsolat jött, soha Teleki kezéből ki nem vájhaták, mai napig is fen a praetensio, mert az ország, nem az ő akaratából esvén a dolog, nem is ország szükségére fordittatván a pénz, nem tartotta magát obligátusnak a fizetésre. Duca vajda azért boszus oláh levén, az országon akará kipótolni az ő házán tett boszuságot, ő is ingerlé egyik a tatárokot hogy kijőjenek rablani, s mind hazugsággal biztatá a csikiakot, hogy ne féljenek semmit a tatártól; különben ha ő, a kutya, igaz keresztény ember lett volna, könnyen hírt tehetett volna, s annyi sok ezer keresztény lélek rabságra nem jut vala.

Már a tatár a vajda informatiójából megértvén, hogy Csikban német nincsen, a passust is öt-hat nyomoru fegyvertelen ember őrzené, nagy táborral megindult vala, és Kománfalvához, a végső faluhoz szállott vala. Sándor János juhaival levén oláh pásztora a Havason levő szénájánál, annak megviszik hogy a tatár elérkezett; sietve bemegyen Szent-Mihályra estve, megmondja Sándor Jánosnak, amaz még keményen megszidja, meg is ütögeti, hogy hazud, menjen vissza a juhokhoz. A tatár azalatt egy rész hadat előljáróban elküld, kik is a legelső faluban, Szent-Mihályra bemenvén, mindjárt égetni kezdé-

nek, és a falusi emberek csendesen nyugodván ágyokban, akkor vették eszekben, mikor a tatárok bementek s kötözni kezdették. Onnan elébb jövén Vacsárcsiban, Görvizfalvában, Rákosra, hasonlóképen kezdettek égetni rablani. Az atyám akkor Csiki Rákosi házánál volt, éczaka bemegyen a tisztlartója, mondja: „Uram, Szent-Mihály erősen ég, talán a tatárok jöttek be;“ az atyám csak tréfának tartja. Azalatt szaladnak mindenfelé az emberek s kiáltják: Ihol jő a tatár! Az atyám is nem veszi tréfára, hirtelen száaban fogatja a lovait, s ugy szalad el, de a marháit mind elhajtják a tatárok. Szent-Mihályon penig egy szegény ember házában bemenvén két tatár, a gazdát megköti; jó felserdült leánya vala, csak nézi egy darabig, s hogy látná hogy vinni akarják ki az ajtón, kapja a fejszét, ugy vágja az egyik tatárt, mindjárt meghal, azután a másikot is, az apját megoldozza, de több tatárok érkezvén, a leányt egyben vagdalják, a szegény embert elviszik. Sándor János is akkor elszalad; és a tatárok számtalan rabbal, nyereséggel virradtig vissza is mennek. Sándor János mindenfelé parancsol, hogy a hadak felüljenek, Gyergyóból is kijőnek, s egy nap a Havas alatt táboroznak. Megbolondula, nem külde portásokot, lássák elmentek-e vagy nem, a hadakot is visszabocsátá más nap, és a kik elfutottak vala is, mind haza takarodának. Harmad nap mulva fényes nappal a tatár tábor egészlen bejöve, voltak közel tizenkét ezeren, és széltében fogván Csikot, egész estig a falukot égeték, praedálák, rablák, épen Szent-Királyig, s egynehány ezer rabbal, számtalan praedával békével visszamenének. Sándor Jánost is mind feleségestől, akkor házánál találván, elvivék, kiket az úr Apor uram válta ki esztendő mulva, s ugy megbolondula, hogy ugyan esmét Sándor Jánost tevé vicekapitánynak, noha az egész Csik átkozta, hogy miatta romlottak el. Az én szegény szent életü, nagy buzgó imádságu, nagy híres gazdaasszony nagyanyám is, Apor Ilona, ki Apor Istvánnal egy testvér vala, Rákosi házánál esék a tatárok rabságában; az előszöri irruptiókor elszaladott vala Gyergyóban, vasárnap visszajöve, hétfőn rablák el; beszélték az azután kiszabadult rabok, mely nagy békeséges türéssel szenvedte a rabságot, s mint biztatá a több rabokot is. Hetven esztendős öreg asszony levén, oda be Tatárországban, a hosszas út miatt elbágyadván, megbetegedék; a mig reménség volt gyógyulása felől, a tatárné nagy gondot visele szegényre, mert bizott — megtudván micsoda gazdag nagy úr nénje — sok pénzen kiváltják; de hogy látá, csak meghal, odahagyá, s holttestét kivonák a mezőre, el sem temeték. A lőn jutalma világ szerint az ő nagy kegyességének; az Isten adjon részt neki az örök boldogságban szent fiának érdemeért.

Szebenben híre jövén Veteráninak, mindjárt kiindula Csik felé, és mindenfelől a regimenteket felültetvén, az urat Apor Istvánt is maga mellé vevén, mindenütt postán megyünk vala. Szlestátra éczaka hozák meg, hogy a tatár már visszament. A generális a regimentekkel visszatére, hanem egy vicecolonellust ötszáz lovassal külde Csikban vigyázni, az urat is megparancsolá, hogy bemenjen és jó rendben vegye a dolgokot. Mi azért éjjel nappal menvén, beérkezénk Csikba, s ott az úr edictumokot iratván velem a vitézlő rendeknek, s jó dispositiót hagyván, bezárók az istálót mikor a lovakot ellopták volna, s viszszajövénk Szebenben, onnan pedig Kolosvárra. Itt hala meg Gyerőffi György és Kendeffi János; az urat tanács-urnak tevék Gyulaffi Lászlóval együtt, a gubernátor penig, Bánffi György, kolosvári kapitányságra instellálták nagy solennitással; és menénk Vingárdra násznagyságra, Vay Mihály vevén el Kendeffi Gáborné leányát. Ugyan akkor csakhamar menénk Gernyeszegre, Nagy Mihály Ádám és Vay László egyszersmind vevén el Teleki Mihályné két leányát, kiknek lakadalmok nagy pompával mene végbez; azután pedig Bodonban, Kendeffi Gáspár vevén Bethlen Gergely nagyobbik hajadon leányát.

Reggel mikor el akaránk jőni, az urnak mondja Bethlen Elek, hogy várakozzék egy kevesség, mert a fejedelem Apaffi Mihály kéz-

fogása lenne a Bethlen Gergely kisebb leányával. Addig semmit benne az úr nem tudott, csak elhűle rajta, s Bethlen Miklósnak sugva mondá: eb akaratjából leszen az. Meghallá Bethlen Elek, azért a szaváért örökké haragunának rá Bethlen Gergelylyel. Titokban vala a dolog, Bethlen Miklósnak sem jelentették, mert tudták hogy ellenttartó lett volna benne, sem másoknak; csak hárman Bánffi György, Bethlen Gergely, Bethlen Elek koholák. Mert midőn látná Bánffi György, a fejedelem már annyira felnevekedett, és oly szép prudentiája vagyon, hogy már alkalmatos a directióra, féltvén, a gubernátorság kezéből kiesik, addig tanácslá alattomban a fejedelmet, hogy már jovát kivánja, rá vevé a házasságra, s azzal rántá ki a fejedelemséget kezéből; holott a bécsi udvarnak az vala intentiója, hogy vagy a császár leányi közül egyiket adják neki ha pápistává leszen, és Erdélyországát dos-ában neki conferálják, vagy ha vallását nem változtatná, egyik reformatus imperiumbeli elector vagy fejedelem leányát szerezzék neki, s már a brandeburgus elector, ki azután prussziai királyságra emelteték, oda is szánta vala egyik húgát; s bezzeg ugy, én is mondom, mind az erdélyi fejedelemség, mind a reformata religio mai napig jó státusban maradott volna. Nem akará Isten, könnyü volt azt a gyenge ifjat elcsábitani, holott ha jó lélekkel szerették volna a közönséges jót és hazájokot, ha szinte maga akarta volna is az a goromba ifju fejedelem, nem kellett volna megengedni, hogy a császár hire nélkül megmátkásodjék; de örökké igy volt az Erdélyben, s a miatt veszett el az ország, senki nem vigyázott a publicumra, hanem csak a magok privátumát forgatták s keresték; azonban a publicum elveszett, a privátum is utána sülyedett.

A kézfogás meglőn, meg is esküvének, azután leülénk asztalhoz, vigan lakának a többi, de az én uram s Bethlen Miklós felette nagy conturbatióval valának, láttam hogy mindenik könyvezett asztalnál. El is lopák az uramnak szép óráját, kit Eszterház Ferenczné küldött vala ajándékban; kivevé asztalnál, nézze meg hány az óra, elkérék tőle mások, rendről rendre asztalnál addig nézegeték, a bizony csak oda marada valamelyiknél, soha rá nem találánk többször. Mindétig rá emlékezem arra: más nap jó reggel felülénk az urral hintóban hogy Keczére menjünk, monda nekem: „Emlékezzék rá kegyelmed, öcsém uram, adja Isten, bár én hazudjak, de Apaffi Mihály az erdélyi fejedelemséget tegnap az ágy alá nyomta, soha többször elé sem veszi, adjon számot Isten előtt a lelke, a ki cselekedtette vele, ezt országostul megsiratjuk." Csakhamar azután Szent-Pálra hivának, Thoroczkai János lakadalmára, ki Kornis Gáspár kisebb leányát vevé; Haller János levén tutora, ő is csinálá a lakadalmát; a nagyobbik leányt már azelőtt Lázár Ferencz vette vala el feleségül, de nem sokáig éle vele, meghala.

Őszszel a regimentekkel bejöve Veteráni generál Hunyad vármegyében Rápótra, az urak eleiben menének Bábolnára; ott lőnk egynehány nap, ott ittam olyan csügört Naláczi Istvánnal, nem hogy én, de soha a jó borhoz szokott urak sem ismerték meg hogy csügör volna, olyan édes csipős vala. Nem sokára generál Veteráni Kolosvárra jöve a fejedelemmel együtt, és ketten felmenének Bécsben; ott eleget probálák, ha az Apaffi fejedelem mátkaságát megváltoztathassák, mely neki nagy hasznára s az országnak is megmaradására lesz vala, de már hitesek levén, semmi sem telék belőle, s lejövének, generál Veteránit a ministerek közé promoveálván a császár, és főhadimarschalnak constituálván, de nem birhatá sokáig nyavalyás.

1695. Mert a török császár Achmet meghalván, és a letétetett császárnak nagyobbik fia, Musztafa ültetvén be a császári székben, természete szerint kegyetlen, hadakozást szerető ember levén, előtte viselvén azt is, az atyja mely szerencsétlenül járt, hogy csak a fővezérekre bizta a hadi expeditiókot, maga személye szerént indula táborban. A törökök is megértvén a császár praesentiáját, parancsolat nélkül is számtalan sokasággal melléje jövének. A római császár penig a fő com-

mandót adta vala a saxoniai electornak, nem azért, hogy expertus volna a hadakozásokban, hanem tizenkét ezer embert a maga költségén igért vala a császárnak, csak a commandó övé lehessen. Nyughatatlan furcsa szeles ifju levén, és magának hírt-nevet akarván szerezni, nem gondol vala költségével, mert a praedecessorai számtalan kincset gyüjtöttenek vala a tárházban; de tiz esztendő alatt azt bizony mind eltékozlá s vesztegeté; csak egy éczaka Bécsben kártyán huszonöt ezer aranyat veszte el, a kurvákra tizhusz annyit elköltött, azért is lőn olyan szerencsétlen. A török császár azért személye szerént megindula egyenesen Erdély felé, hogy vagy recuperálja vagy porrá tegye. Megértvén generál Veteráni, ki hat regimenttel Karán-Sebesnél vala, elküld Péterváradjához a saxoniai electorhoz és generál Caprarához, kiknek commendója alatt vala, hogy ő mit cselekedjék, mert a vele való kevés haddal elégtelen a török császár hatalma ellen resistálni. A saxo ugy akar vala, hogy hat regimentet válogatott lovas hadakot küldjön elöljáróban Veteráni mellé, azalatt maga is az egész ármádával utána menjen, és közből szoritván a törököt, megharczoljanak vele. S már ki is rendelte vala a regimenteket, kik Veteráni mellé menjenek, de mivel a commandót a saxónak oly conditióval adták vala, hogy semmit is magától ne cselekedjék, hanem Caprara és Hajszler generálok akaratjából, azok penig mindketten halálos ellenségei valának a szegény Veteráninak, Caprara azért: mert látja vala, generál Veteráni sokszor kevés haddal mennyi számtalan törököt profligált vala, és már mindenütt, mind a törökök között, mind a bécsi udvarban elhíresedvén, félti vala a commandót Veteránitól; Hajszler penig boszulja vala, hogy a törcsvári harczon bolondul oda vesztvén a regimenteket, már az erdélyi commandó ki esett vala kezéből s Veteráninak adatott vala, ki azt nagy dicsérettel szerencsésen viseli vala. Hogy azért Veteránit elveszthessék, a saxónak tanácsul adák, hogy ne szaggassa meg az ármádát, hanem izenje meg Veteráninak, verje sánczban magát addig, mig a nagy ármádával segitségére mennének, és parolát külde mind a saxó, mind Caprara s Haiszler Veteráninak, csak subsistáljon Karán-Sebesnél, mert minden bizonynyal negyed nap alatt az ármáda is oda megyen. Igy álták el a jámbor vitéz generálist! Különben nem volt olyan bolond Veteráni, hogy olyan kevés haddal annyi számtalan pogányság előtt megálljon, a mint némelyek, kik a dolgokot nem tudják, azzal kárhoztatják.

Már a török császár másfél száz ezer emberrel Lippához érkezett vala, kiben akkor commendáns vala egy Toldo nevü vice colonellus, a magyar hajduságnak penig kapitánya vala Daróczi András, ki nem régen Tökölyit oda hagyván, a német császár hüségére redeált vala. Mindenfelől azért a sok pogányság ostromnak menvén, mivel különben is semmi erőssége nem vala Lippának, noha mind a németek, mind a magyarok ugyan olyan vitézül viselék magokot, hogy sok jancsár ott vesze miattok, utoljára elfáradván, a török beomlék a várban, s egy lábig mind ott vágák le őket, Toldót penig elfogák, ki azután szabadula meg. Daróczi András is vitézül harczolván, noha eleget kinálák a törökök, kik közül sokan jól ismerték, hogy adja meg magát, ott vesze a bástyán. Veteráni megértvén Lippa obsidióját, segitségére ment vala igen sietve, de addig a török feladott vala rajta; azért visszajöttében, az arnót basára, ki az vele levő arnótsággal együtt erős sánczban verte vala magát, ezek igen hires vitéz emberek s puskások, rá mene, de semmit nem tehete neki, mivel sem gyalogja, sem lövőszerszámja nem vala vele, az arnótok pedig a sánczból erős lövést tőnek, és sok németet meg is sebesitének. Onnan viszszafordula, és a Tömös vize mellé egy régi elromladozott sánczban beszállott. Eljött vala a negyed nap, mégis sohul nem érkezék a nagy ármáda, noha ha akart volna, könnyen eljöhet vala, de Caprara és Hajszler sok mesterséggel késedelmeztetik vala a saxoniai electort, hogy addig mig ők elérkeznek, hadd essék által a török Veteránin. Ugy is lőn.

Mert a török császár feles portásokot küldvén el, harmad napig szüntelen ellenkeztenek a Veteráni táborával: még akkorra is el nem jöve a succursus. Harmad napján, szintén ebédlék vala Veteráni, meghozák, hogy számtalan sokaságu tábor jőne csak közel; Veteráni felkél asztaltól, s lóra ülvén generál Klöckesperggel egy halmocskára felmegyen. És midőn látná a török császár előtt hordozni szokott boncsokokot, kérdé Klöckespergtől: mit gondolna, ha csak a fővezér volna-e köztök, vagy a császár maga? Klöckesperg azt feleli, hogy csak a fővezér volna, de Veteráni tanult régi generális levén, s tudván a török tábor rendét, monda Klöckespergnek: „Valamint engemet lácz, elhidd, bizonynyal maga van ott a császár, mert annyi boncsokokot nem szoktak a fővezér előtt hordozni.“ A halomról lejövén, és a regimenteket kirendelvén a harczra, a lövőszerszámokot is, melyeket az erdélyi várokból vitetett vala ki, elkészittetvén, noha eleget kérék hogy fegyverderekát vegyen magára és sisakot, a mint annakelőtte minden harczon szokta vala, soha rá nem veheték. Mert már általértette vala Caprara s Hajszler practicáját, hogy őt csak ott akarnák veszteni, és minthogy egész éltében mindenkor szerencsés győzedelemmel hadakozott, s látná, hogy annyi barom pogányság ellen nem resistálhatna, hogysem vagy gyalázatoson elszaladjon vagy rabságra essék, inkább akara vénségére dicséretesen a harczon meghalni. Mikor szintén már szemben kellene menni a törökkel, kezében vevén mezitelen goszperdét, azt mondá: „Hunczfut Caprara, hunczfut Hajszler!“ (mely szitoknál nincsen gyalázatosabb a németek között, mert valakinek azt mondják: vagy meg kell vagdalkozni azzal a ki neki mondotta, ezért is esik annyi duellizálás a generálok, colonellusok s kapitányok között, vagy a regimentből gyalázatoson kimenni); azután keresztet vetvén magára s rövideden imádkozván, legelől álla nagy-bátran, ki már a halálra szánta vala magát, és a regimenteket megbiztatván, azt mondá nekik németül: „Rajta, édes fiaim, a pogányon, mert látjátok engemet s titeket elárult Caprara s Hajszler, azért haljunk meg kezünkön, s hagyjunk keserves victoriát a török császárnak is.“

Jő vala nagy orditással a pogányság a Tömös vizén által, a jancsárokot lófarra vevén fel a lovasok, a császár penig egy halomról nézi vala; de oly erős tüzet ada a német, hogy ott mindjárt az első próbán sok ezer török elhulla, meg is futamodék ez a szárnya; ujobban a basák, csauszok megforditák s neki hajták, de akkor is számtalanon elhullván, nagy confusióval visszaszaladának. A császár, megboszonkodván hogy olyan kevés német már kéczer megtolyta a sok törököt, maga elémegyen a harczhelyre, és kardot rántván, a futó basákot, tisztcket ölni vágni kezdé s visszahajtani a harczra, és maga is, hogy jobb szive legyen a hadának, elől megyen vala. Generál Veteráni penig megparancsolá generál Truchsesnek, ki a balszárnyat commendírozza vala, hogy az ágyukban kalaponként töltesse a muskotélyok golyobisát; ugy is tölték, s kisütögetvén a törökre, szörnyü romlást mívelének bennek, mint a sürü kévéket, ugy sepervén el egynehány ezeret bennek, annyira, hogy a török császárnak is mind lovát, mind a két mellette való szerecsen kengyelfutóit ellőnék, s maga gyalog esnék, kit kapván a basák, kivínek a harczhelyről, s más lóra ülteténck, a török szörnyü félelemmel szaladozván. És ha Veteráni ugyanakkor meg ne sebesedjék, mindnyájon úgy hiszik, hogy azt a barom pogányságot megverték volna, oly nagy resolutióval harczol vala a kevés német tábor. Nem is olvasott senki, miolta a török császárság felállott, hogy soha olyan kevés keresztény had a török császár erejét ugy confundálta volna. De vas nem levén Veteránin (emberi mód szerint azért is vesze el), meglövik a bal karját, s sok vére kezd kifolyni; azonkivül egy török, mikor a generál fejéből a nagy impetusban a kalapja kiesett volna, s hátra tekintene a kalap után, főbe vágta vala, de ugyanakkor megfordulván, a törököt, noha sebes vala mind feje mind karja, azon helyben megölé. Hittel mondotta azután generál

Klöckesperg, mindenütt Veteráni mellett levén a harczon, kilencz törököt látta hogy Veteráni megölt azon a harczon. Már a szegény Veteráni, mind a lövés mind a vágás miatt sok vére elfolyván, megerőtlenedett, el is ájult vala; látván a mellette valók, kiviszik a táborhelyről, s hintóban tevén, Erdély felé meginditják, hogy szép-lassan vigyék, a maga borbélyát Vilhelmet rendelvén melléje. A török császár penig más lóra ülvén, mind elszégyelvén magát, mind neki dühödvén, elszéledt hadait ujobban egyben gyüjti, meghirdettetvén a csauszok által : vagy mind ott kell veszniek, vagy a németet megverik. És igy nagy sokasággal ujobban minden felől rá menének a német táborra. De már Veteráni megsebesedése után, kiben nagy bizodalmok vala, a németek is meglankadtak vala, és a szüntelen való harczolásban, mert öt óráig tartott vala, egészlen megfáradtanak s elepedtenek vala; kihez képest generál Truchses látván a dolgot, és utolszori kemény tüzet advân a törökre, akkor vesze el az arnótok basája sokad magával (el is hozák szép aranynyal vert csőjü puskáját s nyakában függő ezüstös dömöczki vasu kardját, s Apor István vette vala meg a németektől), és a török akkor is meghátrálván magát, a német had előnyomula, nem sokáig üzvén a törökök, mert magok is elfáradtanak vala. Különben is a német tábor számtalan szekerekből álló bagázsiája ott levén velek együtt, a praedának esék a török; s a lőn szerencséje az elfutott német hadnak, kik Truchsessel együtt Erdélyben békével bejövének [sept. 7.]. Annyi hosszas ideig tartott harczon másfél ezer németnél több nem vesze; török mennyi veszett, nem bizonyos, ki husz ezernek, ki huszonöt ezernek mondja; a bizonyos, közel nyolcz annyi török veszett mint német, és a török császár nem sok gloriát nyere abból a victoriából.

Nem messze vitték vala a szegény Veteránit a harczhelyről, utolérék az üző törökök; mikor mondanák Veteráninak, hogy a törökök közelitenek, noha már épen halálán volna a sebek miatt, mégis a hintóból kiszáll, s nem birván már a lába, térdre esék, a közelitő törökök közül akkor is egyet meglő; a törökök nem tudván, kicsoda, ott vagdalják le. Fejét kétség kivül elütötték s elvitték, mert soha a testére rá nem találának; sokáig mind a lőn a hire, hogy fogva volna Konstantinápolyban; a felesége, Victoria, istenfélő kegyes alázatos asszony, bekülde, eleget keresteté, de haszontalan; az ország, mivel ugy szerette mint az édes atyját, rá igérte vala, hogy ha száz ezer forintot kérnek is saczában, kiváltja, csak tudhassák meg ha életben vagyon, sőt maga Apor István egyedül kész lesz vala tiz ezer forintot adni a magáéból szabadulására.

E lőn vége Veteráni generálisnak, dicsőséges vitézi harczával örökké való emlékezetet hagyván magának mind az egész keresztény s pogány világon, mind penig Erdélyországban; kinek oltalma mellett a vérét ki is ontá. Mert akkor ha Veteráni meg nem harczol vala a török császárral, a saxo s Caprara mellett bizony porrá leszen vala Erdély, s talám egy ember sem maradott volna életben. A németek nem annyira szerették, mert szoros disciplinában tartotta őket, mind a táboron mind itt benn Erdélyben, s ha csak mi excessust cselekedtek is a föld népén, s panasz ment a generálra, példáson megbüntette őket. Azért sokszor mondták szemünkben holta után: Megholt a tí apátok, erdélyiek. Bizony meg is hala, s megérezők annakutána következett generálok alatt. Tudom, Szebenben laktunkban, egy estve jó kedve érkezék Apor Istvánnak asztalnál; mondani kezdé: micsoda restek, roszak most az mostani ifjak, mert mikor ő Petki Istvánnál lakott, olyan csintalanok voltanak, csak ment szüntelen a panasz ellenek Petki Istvánra. Mi csak hallgatánk, felkelénk, egyben végezvén a szállásunkon innya kezdénk, ki az utczára, valakit elöl utól találtunk belé gráználkodtunk, a szebeni királybiró szolgáját megpofozók, az úr kapujában álló sirbokot egyben szidók, az is szidni kezde, én kiragadám a muskotélyt kezéből, ugyan jóformában a hátához verém. Ha azután való

generálok idejében cselekedtük volna, bizony mindjárt megöltek volna, mert a strázsát bántani capitale a németeknél. Más nap hát mindenfelől jő a panasz az úrra ellenünk, a királybiró is satisfactiót kérete; a szegény Veteráni pedig az izené az urnak: megparancsolja nekünk, többször a sirbokot ne bántsuk; e lőn minden satisfactió-adás. Gyönyörű nyájas ember vala mintha mindenkor mosolygana; soha ugy oda nem küldött az úr engemet, vagy az orczámot megcsipte vagy a hajamot meghuzta, nagy becsülettel resolvált, akármikor bemehettem a házában, nem csak én, mások is. A felesége erősen vigyázott rá, soha meg nem engedte, hogy részegségre igyék, mindjárt felrugta az asztalt, mert ittas korában igen grázdás ember volt, meg is ölt volt egy grófot ittason, azolta a felesége nem távozott mellőle. Szép kis actus esett vala előszöri erdélyi generálisságában. Még az öreg Apaffi Mihály él vala, Szebenben egy vargánál volt egy moskotélyos quártélyban; estve asztalhoz ülnek mindketten, bort hoztanak, a német egy pohár bort köszön a gazdájára a német császár egészségeért, a gazda elveszi, megiszsza, ő is köszön egy pohárral a németre a fejedelem egészségeért, nem akarja meginnya; mond a szász: „Német! én meg ittam a te császárodért a bort, iddmeg te is az uramért, mert bizony roszul jársz.“ A német csak nem akarja, kap egy rozsdás baltát a szász, keményen megveri a németet. Más nap a muskotélyos panaszra megyen kapitányára, hogy megverte a gazdája, de nem mondja meg miért; a kapitány a generálra. A generál hivatja mind a moskotélyost mind a gazdáját, megexaminálja őket, a szász igazán elébeszéli a dolgot, a német sem tagadhatja, a németet jól megvereti, hogy a fejedelem egészségeért nem ivutt, a szásznak egy aranyat ajándékoz, azután mond nekik: „Te, német, ha moskotélyos vagy, ezután ha innya akarsz, csak a muskotélyosok egészségeért igyál vagy a káprár egészségeért, azon felyül valók egészségeért való italt bizd náladnál jobbakra; te is szász, ha varga vagy, csak a vargák egészségekért igyál, vagy a varga czéhmester egészségeért, hagyj békét a fejedelem egészségeért való italnak, mert nálad nélkül is elegen isznak azért.“

A török császár Erdélyben való jövetelének szándékát letevé, mert midőn látná, az a kevés német mennyi kárt tett a táborában, s hát ha a nagy ármáda eléjő, mit cselekednék vele. El is jöve az ármáda, minekutána a szegény Veteránin feladtanak volna, s gyalázattal tölté hejában el azt az egész campániát minden operatio nélkül. Ám az egy Gyulát vevék meg a török császár elmenetele után; mert a török császár Tömösvárt éléssel és praesidiummal muniálván, Lippát penig felégetvén s pusztán hagyván, sietve visszamene maga országában, nem is jöve többször ki hadakozni, s a mely hevenyében kezdé a hadakozást, olyan hamar belé is úna.

Nem sokára vesze el a hires vitéz kapitány Horváth Ferencz, ki Tökölyinek sok ideig ezeres kapitánya levén, labanczságra állott vala; noha nemzetére nézve czigány volt, de egy vitéz embernek akárhová beillett. Egynehányszor Tömösvár alá portázván, szerencsésen járt, végre a törökök lest hánnak, közben szorul kevesed magával, sokáig harczol, le is vág egynehány törököt, azalatt a fél kezét elvágják, nem akarák jó darabig a törökök megölni, eleget is kinálák erős hit alatt, hogy ne vesztené el, hanem adná meg magát, de attól tartván, hogy Tökölyi kezéhez adják, nem akara meghódolni, hanem ott vágják le, s a fejét karóban tevék tömösvári kapunál.

Tul a német császár és franczia között is ezen a nyáron szörnyű vérontás történék. Mert az angliai király, a császár confoederatusa, a maga és az imperium hadaival, kit a baváriai elector commendíroz vala, Belgium Hispanicumba száznyolczvan ezer erős ármádával (vajha ezt a hadat a török ellen fordították volna, nem volna Europában pogány) a híres Namurch városát obsideálá, kiben harmincz ezer franczia praesidium vala, generál Boufler commendója alatt. Noha a városból sem mulattak el semmit, mind tüzzel mind excursiókkal infestálni az anglusokot, utoljára csak

meg kelle adni a várost, mert szörnyü bombázást s ostromokot tétete az anglus. Azért accordálván egymással, a franczia generála praesidiummal kijöve, az egész angliai és német hadak mind rendelt seregekben állván; Boufler a baváriai electornak, szokás szerént, a mezitelen spádéjával reverentiát tőn, de Vilhelmusnak nem, mert nem akarja vala a franczia király ismerni Vilhelmust angliai királynak Jacobus ellen. Vilhelmus megboszonkodván, trombitát fútat, s a maga hadaival környülvéteti a franczia hadat, s megállitván őket, megizeni Bouflernek, mivel ő nem akar engemet angliai királynak ismerni, s reverentiát sem tőn nekem, holott én angliai király neve alatt adtam neki parolát, hogy békével bocsátom; azért én sem tartozom parolámot megállani, szálljon le a lóról mert rab. Bouflernek nem lőn mit tenni, csak leszálla, s leoldák a fegyvert róla, árestumban tevék, azután nagy bajjal tudá kiszabaditani a királya; a több francziákot pedig békével bocsáták. Ugyanakkor a tengeren, az angliai és hollandiai classisok a francziai királynak tengermelyékei nagy derék városait szörnyüképen megbombáztatván, elpusztiták s porrá tevék; a francziai király is a híres Bruxella városra küldvén táborát, ő is megfizete annak a városnak, s elpusztittatá. Igy vesztegeték egymást a nagy keresztény potentátusok, holott jobb lett volna a pogány ellen forditani erejeket, s azt kiüzni Európából.

A saxoniai elector penig Caprarával, Hajszlerrel és az Erdélyben quártélyul rendeltetett regimentekkel együtt bejöve Erdélyben Dévához; oda menének az urak eleiben. Onnan az urak thordai gyülésre visszajövén, az elector postán Thordára jöve, és egy szekérben ülvén a gubernátorral, a több urak penig utánok hintón, estve későn érkeztünk be Kolosvárra, az ott való praesidium rendelt seregben állván, és a császár zászlóit az elector előtt a földig lehajtván s ágyukot kisütögetvén, nagy pompával ugy szálla be szállására a Székely Lászlóné házához. Másnap ebédre hivatá a gubernátort s Apor Istvánt a magyarok közül, a németek közül generál Corbelli, Szapia, gróff Crakko kolosvári commendáns voltanak asztalánál, s maga az elector tisztei. Az ujjában vala egy karbunculuskő gyürüben foglalva, kit az urak tiz ezer tallérra becsüllették, a jobb melyén a szivénél is volt aranyban foglalva más hasonló, kereszt formára, a saxoniai electoratus czimere; az udvara népének is olyan forma kereszt volt ezüstből a nyakokban. Szörnyü italt mívelének, noha a gubernátor is erősen ihatott, de az elector mind kiivá őket, és asztalnál a nagy erős ezüst tángyért úgy egyben hajtogatta mint a papírosat, az ezüst pohárt úgy egyben szoritotta, hogy a bor kiöttlődött belőle, sőt a nagy erős patkókat egyben szaggatta, rettenetes erő levén nála; de bár esze lett volna annyi mint ereje, én semmi fejedelmi virtust nem láthaték benne. Onnan, Kolosvárról, elindula, és Magyarországokon mindenütt nagy pompával excipiáltatván, Bécsben felmene; ott sok bolondcsági voltanak, melyeknek leirásával kár volna a papirosat vesztegetni. Azután érkezék be Caprara és Hajszler generálok; azok is kimenének, Truchses generált hagyák Erdélyben commendánsnak.

Juniusban menénk a fejedelem lakadalmára Balázsfalvára. A hidnál vontak vala sátorokot, oda mene ki a fejedelem paripán a mátkája eleiben. Nagy-szomorán valának mind Bethlen Miklós, mind Apor István, Alvinczi Péter s mások, kik nem jovallják vala azt a házasságot. A hidtól bejövénk Balázsfalvára, ott pompásan lőn ugyan a lakadalom, de nem fejedelmi módon. A táncz között, mikor a fejedelem tánczolna a mátkájával, Apor István mindenkor feláll vala, Sárosi Jánosék s a többi veszteg ülnek vala, én is ott állottam a hátok megett. Mondja Apor István Sárosinak: Sógor! miért nem becsüllitek meg a fejedelmet, hogy felállanátok előtte? azt mondja nagyon Sárosi: Eb álljon fel ő kegyelme előtt, elugrotta bizony a fejedelemséget. Mingyárt eszében vevé a lakadalom után a szegény Apaffi Mihály, hogy ebül van a dolog, mert a gubernátor nagyságolni sem akará, sem a praecedentiát neki nem engedé, noha

azt gondolja vala Apaffi, ha ő erdélyi urnak s kivált Bethlen Gergelynek leányát elveszi, minyájan mellette lesznek s a fejedelemségben manuteneálják, az udvarban is arról biztaták mind míg a dolog megforra, azután mind elállának mellőle; a gubernátor inkább szeretvén hogy ő egyedül parancsoljon az országban mintsem más neki, a több urak is, kezeken levén még akkor a kolcs, generál Veteráni is jámbor ember levén, semmi directióban magát nem elegyitvén, azt gondolják vala, mind ugy lesz továbbra is, s ők a mint akarják, ugy folytatják az erdélyi dolgokot, s veszik a hasznot. De közel sem ugy lőn, mert Rabutin bejövén, csakhamar kivevé az urak kezéből a pálczát, s dobszóhoz taníttá úr uramékot; akkor már örömest kapnak vala a magyar fejedelmen, de elugrották vala. Az udvar is megharaguván Apaffira azért a házasságért, mivel magok is az urak nem akarák, hogy fejedelemség alatt legyenek, a diplomának Apaffi fejedelemsége iránt való czikkelyét falban rugák, Apaffit felviteték mind feleségestől Bécsben; ott renunciálni kelle a fejedelemségnek, s az ausztriai házra transferálni, német köntösben öltözteték. Azolta távulról nézi mind hazáját mind jószágát, a szép kövér vitulusért sovány Imperii Prinpis titulust adának neki; most már herczegellik, még sincs semmie, bezzeg több vala a mig csak nagyságolák. Ilyen jó hazafiakot tartott Erdély mindenkor a maga romlására. A bécsi udvart senki nem okozhatja, mert ha magok az erdélyi urak ki ne jáczák a fejedelemséget Apaffi Mihály kezéből, maig is ben ülne a székben; de nem volt olyan bolond a császár is hogy erővel adja nekik a jót, mikor látná hogy nem kell magoknak; ha nem kelle nekik, kelle másnak, tudja is hasznát venni.

Már annakelőtte esztendővel a császár parancsolatjából Bécsben erdélyi cancellariát erigáltanak vala, Kálnoki Sámuelt, ki azután gróffá lőn s nem régen hala meg, választván az ország közönséges voxxal vicecancellariusnak, mert a főcancellarius Erdélyben resideál vala, Bethlen Miklós. A religiók közöt való egyenetlenségért penig mindenik religióból egy-egy secretáriust s egy-egy cancellistát rendelének, Szentkereszti Andrást a reformatusok, Henter Benedeket a pápisták, Simon Mihályt az unitáriusok, és Brassai Czakó Györgyöt a lutheránusok. Ezek egyczersmind consiliáriusi is valának a cancelláriának, kiknek nagy fizetést is rendelének, melynek egy részét a fiscalis jövedelmekből, a más részét az ország contributióiból deputálák. Ugy menének fel Bécsben, azolta ott resideálnak. De a pápisták vevén eszekben, hogy Szentkereszti András tanult expertus és ismeretes ember levén az udvarban, mivel azelőtt is lakott ott fen, Henter Benedek pedig jámbor együgyü ember, s így a magok religiójok dolgát úgy nem promoveálhatják Henter Benedek által Szentkereszti miatt, addig practicálódának, Henter Benedeket lehozák onnan; és mivel nem találának egyéb praetextust, azt igérék Henternek: a csiki főkirálybiróságot neki adják. Apor István levén akkor mind főkirálybiró mind kapitány Csikban, megiratá a csikiaknak, gyüljenek egyben, s válaszszák Henter Benedeket, mert ő másnak nem cedálja, csak Henternek. A csikiak elsőben jól cselekedének, mert mivel a főkirálybiróság szabad választásában állott örökké a székely natiónak, vox szerint választák Lázár Ferenczet. Apor István megértvén, szörnyü szitkokkal levelet irata Sándor Jánosnak, Thamás Deáknak, Csató Jánosnak s a több tiszteknek, hogy mingyárt kihányatja tisztségekből ha nem revocálják a választást, s Henter Benedeket nem acceptálják. Azok a rosz levis gazemberek megijedének, a székely natio nyilván való szabadcságának sérelmével, ujabb székgyülésén felrugák Lázár Ferenczet, s Henter Benedeket választák. Holott olyan privilegiummal oltalmazták a székelyek mindenkor azt a szabad választást, hogy noha Apaffi idejében Teleki Mihály az egész országot egyben gázolta s hódoltatta vala, mégis soha az udvarhelyszékiek Gyulai Ferenczet nem acceptálák főkirálybirónak (noha maga Teleki Mihály személye szerint akarja vala introducálni, azt gondolván, senki nem mer

ellene szólani) azért, hogy a fejedelemtől elsőben sollicitálta, hanem nagy gyalázattal, csaknem hasadván meg mérgében, re infecta visszamene Gyulai Ferenczczel együtt. Ne kárhoztassuk tehát mí a bécsi udvart, mert bizony magunk rontottuk meg a magunk szabadcságát elsőben, s ugy adtunk okot az udvarnak is minden rosz dologra. Henter Benedek ilyen illegaliter beállittatván a királybiróságban, a pápisták nem találának magok közül erdélyi igaz hazafiát, kit Bécsben secretariusnak küldjenek, noha bizony valának akkor is köztök capax személyek; hanem a diploma ellen, egy Fiát János nevü idegen embert, ki Bécsben lakott s Erdélyhez semmi relatiója nem volt (noha quondam az eleje Káránsebesben lakott, s onnan származott volt be Hunyad vármegyében), csak azért hogy Kollonics cardinálnak kedves embere vala, azt obtrudálák, hogy annál inkább a cardinalis protectiójával Szentkeresztin triumphálhasson. Ám bizony szép nyereségünk is lőn miatta, mert mind a diplomát, mind az haza fundamentalis törvényit kiforgattaták Fiát által a jámbor császárral, mint ide alább a maga helyén leírom. Mégis a császár vétkes, hogy a diploma a maga erejében meg nem maradott; nem a császár bizony, hanem az erdélyi nyughatatlan emberek elméje lőn az oka.

Ugyanaz időtájban, noha mind a haza törvényében világos articulusok voltak, mind a diploma arra mutat, hogy az erdélyi tisztségekre hazafiai promoveáltassanak; azzal nem gondolván, a harminczadokra, sőt a zalatnai kéneső- és abrud-bányai aranybányákra idegen incorporatus jószágtalan oláhot, örményt, görögöt állitának tisztségre csak azért, hogy azok pénzzel vásárolták s bövön fizettek az officiumért. Ebben penig legkiváltképen vétkezék az uram Apor István, és a gubernátor Bánffi György, kik nem vigyázván a haza törvényére s a következendő rosz consequentiákra, minden ördög-tojta görögöt felfogának, s a jó fizetésért azokot tevék rationistáknak, arendátoroknak, udvarbiráknak, dézmásoknak, mint Rácz Istvánt, Pani Stephánt, Grammatica Györgyöt, Görög Pétert, Dobra Angyalt s többeket, az igaz hazafiai távul nézvén, hogy az idegen rosz emberek töltöződnek az ország szép jövedelmével. Mi lőn a gyümölcse? Mikor azután a cameralis commissio bejőne, s a sóaknákra német cameráriusokot rendelne, az ország panaszlana az udvarban hogy a diploma ellen volna azoknak az idegen tiszteknek tétele, olyan választ adának: ha nem teczett a diploma ellen való dolognak, mikor magatok oláhot, görögöt tettetek a harminczadokra, aranybányákra, holott meg volt tiltva törvény és articulus szerént hogy a bányákon még csak járni se legyen szabad fejevesztése alatt afféle személyeknek, miért láczik most diploma ellen lenni az országnak, ha német tisztek lesznek, kik akárhol is a keresztény világon elébbvalók az oláhoknál, görögöknél. Igy rontók meg azt a czikkelyét a diplomának magunk akkor is, azután a többit rendről rendre.

De a gubernátor sem uralkodhaték egyedül sokáig amint elkezdette vala; mert a tanács urak megirígyelvén állapotját, s hogy őket nem becsülné, s az ő akaratjok nélkül valamit akarna, megcselekednék, Bethlen Miklós Bécsbe felmenvén, az udvarnak intimálni kezdé: már a fejedelemség cessálván, nem szükség a gubernátorság is, s nem illendő hogy az expeditiók s commissiók Bánffi György neve s pecsétje alatt expediáltassanak. Az udvar azért a császár képére meczett pecsétet küldvén le, megparancsolá: hogy minden expeditiók a császár neve alatt folyjanak, és hogy gubernium erigáltassék, kiknek egyenlő authoritások voxok legyen, s a mit azoknak nagyobb része elvégez, a vétessék expeditióban. Azolta ugy is lőn; a gubernátori név rajta marada ugyan a gubernátoron Bánffi Györgyön, de minden authoritas nélkül, csak olyan lőn ő is mint a többi közül egyik, s megszünék a sok haszonhajtás.

Azalatt az urak tanácskozván, a fiscalis proventusokot mind megarendálák a császártól száz ezer forintokon, és a ki nem akarta is, ha valakinél pénzt érzettek, csak oda

iratták magok közé, s le kellett tenni a mi rá esett az arendapénzből, a jövedelmet pedig magok között, a nagyja három négyen felosztták, a többinek holmi dohos buzát, büdös bort s egyéb haszontalan egyetmást deputálták a legmeszebb helyekről, mint Szomos-Ujvárról, Kolosvárból, Dévából, Görgényből, hogy a vecturáját fel nem érte volna a naturale, oda vesze a többinek mind pénze, mind nyeresége. Nem csuda, ha Isten ily régtől fogva bünteti Erdélyben az embereket.

1696. A franczia király, midőn látná, fegyverrel nem boldogulna gonosz szándékában, régi eb szokása szerint, sicariusok által akará elveszteni a dicsőséges vitéz Vilhelmus angliai királyt; és hogy eszében ne vegye az anglus mit akar, generál Cattinatót feles haddal elküldi Sabaudiára, mintha Turin városát akarná megszállani, Jacobust penig, a régi angliai királyt, a tengeren nagy classissal expediálja, hogy titkon egy szigetben közel Angliához megvonja magát, mig a sicariusok megölik Vilhelmust, s azután menjen be s üljön székében. És már Jacobus, a Vilhelmus hadából, ismervén jól mind őket, negyven vakmerő embereket nagy fizetéssel rá bérlett vala, kik vadászatban a királyt megölnék, mert igen gyönyörködött a vadászatban. Reggel a király meghirdeti, hogy vadászni indulna csak tizenötöd magával; a negyven gyilkosok, tudván merre menne a király, beállnak lesben, ugy rendelvén el magokot, hogy tizenöten egyenesen a királyra üssenek, a többi penig a király mellett valókra. Azalatt egyéb dolga érkezvén a királynak, Isten vigyázván a megmaradására, ebédig ki nem mehete, amazok azt gondolván, hogy kitudódott a dolog, és a király ha rájok küld, ott fogatja meg, féltekben elszaladnak; egyik közülök megbánván vétkét, sebes nyargalást a királyhoz megyen, ki épen akkor jő vala ki lóháton a kapun, térdre esik, megbeszéli a dolgot, a király postán utánok küldvén, huszonötöt közülök elfogat, a többi elszaladnak. Ő is annál nagyobb erővel készüle a franczia ellen, Jacobus penig orczapirulva visszamene Francziában.

Mí pedig az urral Marus-Vásárhelyre menénk országgyülésére. Ott Haller János elbucsuzván minden tisztétől, a thesaurariusi hivatalt Apor Istvánnak adá a császár, és engemet az officium secretariusának resolválának. Haller János maga házához mene, és minden világi dolgokról elfordítá elmejét, szüntelen csak imádkozásokban tölté idejét mind halálig. Jó jámbor keresztény ember vala, s a mig ő birá a thesaurariusi officiumot, a reformatus papoknak donatiójok szerint mindenkor kiadatá mind a dézmákról mind a sóaknákról való collatiójokot panasz nélkül. De Apor István halálos ellensége vala a mi religiónknak, mihelt kezéhez kerüle a kolcs, elvoná sok csalárd uton módon a papok, professorok donatióit, s kifordítá szegényeket minden fizetésekből; noha maga a császár egynehányszor megparancsolta hogy kiadassa, soha bizony semmi sem telék belőle. Igy rontá meg a diplomának azt a czikkelyét, melyben a csaszár szentül confirmálta vala minden előbbeni királyok, erdélyi fejedelmek donatióit. A pápista clerusnak penig Kollonics cardinál tiz válogatott dézmákot obtineála a császártól Erdélyben, és a jezsuitáknak, kik már Erdélyben beszármaztanak vala, a census cathedraticust, kit a szász papok szoktanak esztendőnként kész pénzül a nálok való dézmák arendájában fizetni a fiscusnak, conferálá a császár, mely öt ezer forintnál feljebb megyen eszdendőnként.

De szükség megtudni, a jezsuiták mint származtak be ujobban Erdélyben, noha annakelőtte is, a fejedelmek idejében, nyilván, szokott köntösökben nem mervén bejőni az ország kemény végezése ellen, hol katonaköntösben, hol az erdélyi secularis páterek köntösében sokan jöttenek be. Ilyen vala Vizkeleti Zsigmond kolosvári, és Baranyai László fejérvári papok, mindenik factiosus gonosz practicálódó, és a mi religiónkot halálban gyülölő s üldöző emberek. Ezek látván, már a császár fegyvere Erdélyben meggyükerezett, és Apor István nagy urrá lett, azt kezdék munkálódni, hogy a jezsuiták szabadosan bejöhessenek, és a mely residentiákot birtak

annakelőtte Báthori Zsigmond idejében, mint Fejérváratt, Kolozsváratt, Udvarhelyen s másutt, occupálhassák; Apor Istvánt elaltaták, mely nagy s kedves dolgot cselekednék Isten előtt ha azt véghez vinné, s minden bűnének bocsánatát s üdvösségét megnyerné. Apor István ira mindenfelé a ministereknek, de mig Kinczki éle, semmit nem efficiálhata; Kollonics succedálván, az eleget munkálódék, soha a császárt rá nem veheté, mert azt mondja vala a császár: „Mí hit alatt adtunk Erdélynek diplomát, hogy oda több szerzeteseket nem küldünk azoknál, kik addig köztök voltanak, az ő törvényeket is azon diploma által confirmáltuk, mely szerint örök átok alatt onnan a jezsuiták proscribáltattak, lehetetlen, hogy hitünket megszegjük." A cardinál azt felelé: „Felséges császár, engedje meg hát felséged, hadd én magamtól küldjek be oda a jezsuitákban, hiszem ha senki nem szól ellenek, ugy felséged meg nem sérti a diplomát." A császár rá hajol olyan formában, próbára beküldé Kollonics őket; bár csak valaki contradicál vala ellenek a három religio közül, mindjárt vissza kell vala menniek. De a gubernátor féltvén tisztségét, a több uraknak kevés gondjok levén az Isten dicsőségére, senki egyet sem szóla. Igy ronták meg akkor is magok a diplomát, és az Approbata Constitutiókban a jezsuiták ellen iratott erős articulusokot. Mert a jezsuiták, azt tartván, a ki hallgat megegyezni láttatik, szép csendesen beülének Fejérvárra, Kolosvárra, Udvarhelyre, sőt azután sok szines mesterséggel Marusvásárhelyre, Szebenben, Brassóban, Fogarasban s több helyekre betevék magokot, fel is fordíták mind a politiát, mind a reformáta ecclesiákot.

Eperjes városának hason fele megég ebben az esztendőben. János pedig, a lengyel király, minekutána sok esztendeig a keresztyénség javára a tatárok ellen dicséretesen harczolt, és azokot sokszor keményen megverte volna, meghal Krakkóban, három fiai maradván, de egyik sem kaphata a királyságban.

Magyarországban Budához közel Porcz nevü orosz faluban levén egy kép, rá fogák hogy sírt, és könyvei a kép orczáján alá folytanak. Legelsőben generál Chusáni irá meg Apor Istvánnak, akkor ott közel levén quártélyban, tréfálódván levelében, hogy a szűz Mária képe a németeket siratná, kik annyi véreket ontják ki Magyarország mellett, mégis rosz quártélyok vagyon. Az úr velem irata választ, hogy már ő is tréfálodnék, de valójában értő: nem a németeket siratja, ugymond, a kép, hanem nivel szűz Mária Magyarország patronája, kinek oltalma alá bizta vala az első magyar király szent István, látván, a németek mely kegyetlenű saczoltatják a magyarokot, azoknak nyomoruságát siratja. Ezt a képet a jezsuiták tanácsából a császár Bécsben felviteté, és minekutána azután két esztendővel a törököt megverte vala a német ármáda, azt a nagy victoriát nem Istennek, a kitől származott vala, hanem annak a néma kép sirásának tulajdonitották, és irtóztató bálványozást csinálának belőle. Mert a törököktől nyert zászlókkal s fegyverekkel felékesitvén a képet, és drága arany lánczokkal, gyöngyökkel felruházván, nagy pompás processióval, sok ezer nép követvén, ugy hordozták Bécsben, s a tudatlan község térden állva imádta tisztelte, maga is a császár egész udvarával követvén a processiót. — Ugyanaz időtájban Erdélyben is Szomos-Ujvárhoz közel egy oláh templombeli képre rá fogák hogy sírt, és onnan Kolosvárra hozák a monostori kápolnában; azzal is ugy bálványozoltanak. Én is elmentem vala nézésére, s épen eleiben állottam a hova függesztették vala, meg is vizsgálám szorgalmatoson, de bizony semmi jelét nem láttam, a mint hirdették, hogy az orczáján könyv folyt volna le. A bizonyos, hogy olvastam a külső historiákban, hogy sokszor a képek veritékeztek; Istentől volt-e vagy ördögi szemfenyvesztő mesterséggel? én most azt nem disputálom. És mindenkor arra az országra szörnyü veszedelem érkezett. A mint hogy Magyarországra s Erdélyre a siró képek elvitele után következett rettenetes hosszas nyomoruság e mai napig a historiáknak valóságát megbizonyitá.

Generál Carafa nagy fejedelmi házakot építtete Bécsben, kinek kapujára éczaka nagy betükkel azt irák: Ex lacrymis Hungarorum. Ugyanott halálra betegedék. Kollonics cardinál látogatására mene, s mikor dolgát végezvén kijőne az ajtón, azt mondja a vele valónak: „Ezen ember, a mint látom, csakhamar meghal, hanemha a magyarok imádsága tartaná meg életben." Meg is hala, s rút pasquinust irának róla holta után, minemü levelet küldött volna pokolból a barátjainak. A mely sok kincset penig sok kinzással a magyarországiakon tekert vala, látván, a bécsi udvar is nagy kegyetlenségeért megutálta vala, titkon Olaszországban, a hová való vala, el akará küldeni, hogy maga is utána menjen; azalatt megbetegedék, a császár is utána külde s visszahozatá a sok kincset s a hadaknak fizeté. Nem örüle az átkozott tyrannus ember hamis praedájának, s holta után is utálatos s gyalázatos nevet hagya a magyaroknál, mint szintén azelőtt Basta; a gyermek is gyülölséggel emliti, s Erdélyben Carafát a parasztok Calafának hivják; bizony igazán is, mert calafája vala mig éle a szegény magyaroknak.

Vala Erdélyben akkor generális commendáns Vaudemont, lotharingiai fejedelem, a hová küldé a gubernium követül Apor Istvánt Szebenben. Visszajövén Thordára, oda jöve le Bécsből Bethlen Miklós, három urnak, Bánffi Györgynek, magának és Apor Istvánnak gróffi titulust hozván a császártól; ugyanott publicálák is. Onnan menénk Bonczidára, Bethlen László lakadalmára, ki Wesselényi Pál leányát vette valá, noha nem vala kedve hozzá, de a bátyjai hajták rá; nem is lőn szerencsés lakások, elhagyá feleségét, s nehezen válhatván meg a papok székén tőle, azután Folthi Bálint leányát vevé el feleségül.

Nem sokára, keresvén a bécsi udvar kit találna erdélyi commendánsnak, ki az erdélyi urakot zaboláról itatná, mert már a sok panaszt elunta vala az udvar ellenek, küldék be Joannes Ludovicus Rabutint gróff de Bussit, ki is, Thordán levén gyülésben az urak, oda jöve legelsőben. Erről irának azután pasquinust ilyen szókkal: Miért jöttél idő előtt minket gyötreni. Meg is gyötré alkalmasint Erdélyországát. Az urnak penig Apor Istvánnak a thordavármegyei főispánságot adák, s Bánffi György Gyulaffi Lászlóval instellálá Bogáton, hol a vármegye egyben gyült vala. Onnan lemenénk Dévára Rabutin generál eleiben, ki akkor jött vala le a nagy ármádáról, az erdélyi regimenteket hozván be téli quártélyban.

Mert már a harcz a török és német között megtörtént vala, közel Tömösvárhoz a Bege vize mellett; roszul is succedála mind két részről ilyen formában. A saxoniai elector commendírozván akkor is a császár ármádáját Caprarával s Hajszlerrel együtt, mivel a török akkor is be akar vala Erdélyben jőni, eleiben állanak. A saxo a maga hadát, mintegy tizenegy ezer embert, elől állitá, generál Hajszlert generál Bolanddal együtt a balszárnyára commendírozá; a török tábor sánczban vala. Rá indulván a sánczra, mivel Hajszler előtt nagy árkok valának, melyeket meg kell vala elsőben kerülni mig a sánczhoz érkeznék, s ugy rendelték vala hogy elsőben várják meg Hajszlert mig az árkokon általmegyen, s ugy menjenek egyczersmind a törökre: a saxo, ifju tanulatlan maga erejében bizakodó ember levén, a maga fizetésén való hadakkal elől megindul, és a sánczból kijött török lovas hadakra egyczersmind kisütögetteti a puskákot, gondolván, a török az első lövés után mingyárt elszalad. Sok elhulla ugyan a törökökben, de a többi azoknak hátán kivont karddal egyenesen a saxo ellen hajtának; a saxo hada, már kilővén minden lineán a puskáit, confundálódék és hátra kezde nyomulni, a török szivet veszen, üzni vágni kezdé, és már épen debellálja vala; generál Rabutin, az erdélyi hat regimentekkel, meglátván a confusiót, elényargal, és legelsőben is a saxo futó hadára olyan tüzet adat, hogy egynehány száz lefordul a lováról, azután megriasztja az electort, ki szintén ugy szalad vala: „Ha nem tudsz, ugymond, felséges uram, a commendóhoz, mit vállalod magadra." Azon furiával a rend nélkül már a saxo hadát

üző törököket ugy megpuskázlatja, hogy sok ezerek elhullván közülök, nagy sebességgel a sánczában visszaszaladna, a hová utánok a németek közül sokan bemennek, és feles törököket le is vágnak; de mivel már éczaka vala, és a török számtalan szekerekkel körülvételé vala a táborát, tovább nem mehetének, hanem sok nyereséggel visszatérének. Generál Hajszler is szerencsétlenül jára, mert későre mehetvén az árkokon által, s mikor általmenne, már a saxo hadát a török megfutamtatá vala, ő is azon confundálódék, és semmi operatiót nem vihete végben; azalatt a török sánczából egy ágyugolyóbis a lábát eltöré, s abban a nagy felháborodásában az egész tábornak nem viheték el a harczhelyről hogy bekössék. Igy elfolya minden vére, s nagy kínnal azon éczaka meghala, s generál Bolanddal, ki is ott veszett vala, egy koporsóban temeték. Eképen fizete meg Isten neki esztendőre Veteráni generál ártatlan haláláért, kinek ő vala egyik koholója.

A törökök közül is sok tisztek, és a köznépből sok ezeren veszének el, s tartván attól, reggel ujobban megostromolja a német a sánczot, éczaka elnyomul, ott hagyván sok szekereit s tábori eszközeit, Tömösvár felé. Ott mulatván egynehány napot, visszament Lándor-Fejérvárra; a német is quártélyban szálla. Ilyen gyalázattal viselé két esztendőben a saxo a commendót, azért a bécsi udvar felada rajta, s a sabaudiai herczeg testvér öcscsének Eugeniusnak kezére bizá a commandót, ki be is fűte a töröknek ugyan alkalmasint a jövő esztendőben, s véget vete azzal a győzedelemmel a hadakozásnak.

1697. Mert a török császár ujobban nagy ármádát készitvén, a fővezért számtalan lovas és gyalog hadakkal leküldi Magyarországra, olyan orderrel: hogy Erdélyben bejőjön és az országot egészlen elpusztitsa, nehogy a német minden esztendőben itt quártélyozván, tavaszszal jó idején jó készülettel innen kimenjen, és mig a török ármáda Ázsiából s más messze való helyekről egyben gyülekezik, addig sok dolgot véghez vigyen. A fővezér megindul egyenesen Péterváradjára, hol a német ármáda táborban vala, és egy Sárkány basa nevü török generálist elöljáróban elküldé, hogy a német tábort portázza, ő azalatt ellopja magát Erdély felé, s mig a német utána dobol, általessék Erdélyen. De Sárkány basát, éczaka rá ütvén, elfogják a magyar s német portások, s kitanulják tőle egészlen a fővezér intentióját. Már a fővezér nagy sietséggel Erdély felé megyen vala, és Zenta városánál hidat csináltatván a Tisza vizén, a jancsárságat hátul hagyván, a lovas hadat általköltözteté vala. Eugenius herczeg, megértvén Sárkány basától a dolgot, éjjel nappal utána megyen a fővezérnek, és harmad nap mulva, mikor a fővezér nem is gondolná, utóléri a zentai hidnál, s csak egy kevésség nyugutván meg a hadat, egyenesen a jancsárság ellen megyen, ki, vevén eszében a német érkezését, egy régi sánczban magát beverte vala, de nem lőn ideje arra, hogy a sánczot reparálhassa. Ijesztik vala a több officérek Eugenius herczeget, hogy a török sánczára ne menne, mert sok ezer jancsár levén benne, gyalázattal járnának; de a herczeg resolutus ember vala, s látja vala, ha késnék a dologgal, azalatt a jancsárok a sánczot fortificálván, nagyobb kárral lenne az obsidio, a török lovas haddal penig a fővezér addig mig ő ott vesződnék a jancsárokkal, Erdélyben bemenvén, elpusztitaná. Azért trombitát fútatván, tüstént rájok mene. Legelsőben is generál Rabutin ugrata be a sánczban, lovát ellövék, más lóra üle, azt is lelövék alóla, harmadik lóra üle, s megriogatván a maga keze alatt való regimenteket, a sánczot megvevé. Neki tódula mindenfelől a sok német, s egy lábig levágák a jancsárokot, kik mihelt látták, a német bement, a fegyvereket elhányván, csak veszteg állanak vala: mert nem lén merre futniok. A fővezér látván a jancsárságnak szörnyü veszedelmét, a lovas hadakkal meg akará segélteni, s általjőve a hidon, de a német visszafordulván s erős tüzet adván rájok, megfutamodának, s a hidon egyben tojulván, a sokaság alatt a híd leszakada, s többnyire oda veszének, annyira, hogy a Tisza vizén a holttesteken könnyen akárki általmehetett

volna, noha szinten akkor igen megáradott vala. Ott vesze mind a jancsár aga, mind sok basákkal együtt maga is a fővezér, kinek nyakából, mikor a holttesteket fosztogatnák, egy muskotélyos a császár arany pecsétjét levoná, s Boér Simon, ki akkor Rabutin mellett Erdélyből tábori commissárius vala, meglátván a pecsétet, a muskotélyostól felváltá, és Eugenius herczeghez vivén, ott ismerék meg, hogy az a török császár pecsétje, s arról tudák meg hogy a fővezér elesett; használa is Boér Simonnak, mert a fogarasi főkapitányságot adák neki annakutána.

A harczhelyen veszett el huszonnégy ezer jancsár, de a lovasok közül, kik többire a Tisza vizében halának, mennyi veszett, senki nem tudja; elég az, a török annyira debilitálódék azzal a harczczal, suha többször magát nem reparálhatá, hanem nagy gyalázatával s kárával kénszeritteték megbékélni a némettel, olyan conditiókkal, melyekre miolta a török birodalom kezdődött, soha a török semmi ellenségével meg nem békéllett vala, Eugenius herczeg penig örökké való hirt nevet nyere magának.

Ugyan akkor a tatárság, szokása szerént a hirt magával hordozván, felesed magával felcsapa, és Karczag-Ujszállását egész vidékével együtt elrablá s elégeté. Tökölyi Imre penig régtől fogva alattomban jártatván a Tokaj vidékieket, bolondul fellázasztá őket, és Tokai Ferencz commendója alatt hirtelen feltámadván, Tokajt és Sáros-Patakot éczaka alattomban meghágják, s a bennek való német praesidiumot kardra hányván s elpraedálván, a körül való tartományt pusztitani kezdék. De mindjárt markokban szakada, mert generál Vaudemont expediáltatván ellenek, a körül való vármegyéket felültetvén, rájok mene és dissipálá; a kik elszaladhatának máramarosi havasokon, mintegy két ezeren, Molduvára, onnan Törökországra menének, azután Orlai Miklós commendója alatt Rákóczi Ferencz mellé jövének Erdélyben.

A német Tokajt obsideálni kezdé, és a körülvaló falukot felégetven s minden marhájokot jovokot elpraedáltatván. Csak maga számára generál Vaudemont hat ezer ökörnél többet hajtata fel Bécsben, kiket ott drága pénzen eladata, a föld népét penig, férfiat asszonyt, fegyverre hányatá, még a csecsszopó ártatlan gyermekeket is a kertek karóiban vonának keresztül egynéhány százat, s nagy kinnal ott halának meg, melyet a tatár sem cselekedett volna. A Tokajban szorultak látván mint bánik a német a többivel, sok asszonyok, gyermekeket ölökben szoritván, a kőfalakról a vizben ugrának, ott fuladának meg. Tokajt is azután megvevék, mind kardra hányván a kik ben valának; Tokai Ferenczet pedig, a rebelliónak okát, az ott való reformatus praedicátorral együtt, kinek semmi vétke s interessentiája nem vala a dologban, fogva elvivék Bécsben, s senki nem tudja azolta mit csináltanak velek. Ilyen gyümölcse lőn a császár ellen való feltámadásnak, Tökölyi Imre hazug biztatására nézve.

Erdélyben penig véletlenül Kolosváratt tüz támadván, a városnak nagyobb része négy templomokkal, két collegiumokkal, tornyokkal s azokban levő harangokkal, mind a városiaknak, mind a külső embereknek megbecsülhetetlen jovoknak megemésztésével, elége. Azután mindjárt harmad nappal szörnyű égiháborúk, villámlások, mennydörgések és sürü mennykő-hullások, jégesők következnek, melyek miatt a már elégett puszta házak falai leomolván, annál több károkot tesznek és számtalan embereket megölnek. Csudálatos dolgot irok, de bizony igazán: az égés előtt egy héttel ott voltunk Kolosváratt országgyülésén; minden bizonyos author nélkül azt kezdék hirdetni közönségesen: no Kolosvár bizony elég a jövő éczaka, azután esmét más éczaka. Mind úgy volt az majd két hétig, annyira, hogy a szállásunkon le sem mernénk vetkezni, csak ugy feküttünk le; sokszor lármánk is esett hogy ég a város, penig semmi sem volt. Mihelt kijövénk Keczére az urral, harmad negyed nap mulva meghozák a hirét hogy Kolosvár elégett, s úgy valósodék meg a jövendőlés, a kinek senki végére nem mehete az a hír elsőben kitől áradott, azt

sem tudják mai napig a tűz elsőben honnan támadott.

Az egész országban minden helyeken nagy közönséges böjtöt hirdetett vala a gubernium, minden hónapnak első napján; mig háromszor a templomból ki nem jöttek, senkinek enni szabad nem volt; s mihelt a törököt megverék, a böjt is megszünék (mert azért hirdették vala, hogy Isten szánja meg Erdélyt, s a hosszas hadakozásnak szakaszsza végét, meg is hallgatá Isten) és mindenütt Erdélyben nagy öröm hirdetteték. Nagy nyeresége is vala akkor Eugenius herczegnek, mert kilenczvenegy öreg ágyut, nyolczvan zászlókot és egy szóval minden hadi apparátusát elnyerte vala a töröknek, kevés kárral penig, nyolcz százig való német sem vesze el.

Ugyan akkor, midőn a lengyel királyság végett sok competentia volna, és mind a svécziai király, mind a muszka czár, mind Eugenius herczeg, mind a meghalt király fiai, mind a francziai Condaeus fejedelem s mások magokénak akarnák tenni, a saxoniai elector nyeré el, mind a német császár követjei által sokat munkálódván a lengyelek körül a saxo mellett, mind a római pápa; mért már a maga evangelica religióját megtagadván, pápistaságra igérte vala magát, csak a királyságot szerezze meg neki a pápa. Meg is szerzé, és a lengyel cardinált s érseket, ki primás az országban, és a ki a királyokot meg szokta koronázni, első voxa is van a király választásában, excommunicálá, azért, hogy a saxot hátrahagyván, a maga factiójával Condaeus fejedelmet hitta vala be királyságra. Ki el is jöve Danczkáig, de nagy erővel a saxo superveniálván, vissza kelle menni Galliában. A saxo penig a maga párlján valókkal megkoronáztatván magát a királyságra, a muszka czárral Alexiussal, és a dániai királylyal confoederatiót teszen a svécziai király Carolus IX (XII) ellen, ki akkor igen ifju és csak tizennyolcz esztendős vala. A dánus, minthogy eleitől fogva a dániai és svécziai királyok között competentia volt a Balthicum-tenger birodalma felett, gondolván hogy az ifju svécziai királyt könnyen három opprimálhatják, és a svécziai koronát magának foglalhatja, jó kedvvel engede a cenfoederatiónak; a muszka czár penig, a mely tartományokot az ő eleitől a svécziai hires nevezetes Gustavus Adolphus Magnus fegyverrel elvett vala, azt akarja vala recuperálni; a saxónak semmi igaz oka nem vala a svécziai korona ellen, hanem a pápa ösztönözé vala hogy Svécziában általa a pápista vallást bevihesse. Ezek azért hárman egyben csatolván magokot, nagy erővel, a keresztény potentatusok között szokatlan módon (holott ha valamelyiknek közülök más ellen valami praetensiója vagyon is, addig fegyverhez nem nyul, mig elsőben placitis mediis satisfactiót nem sollicitál, és ha nem obtineálhatja, azután patenseket bocsátván ki, maga igaz jusát világos ratiókkal a keresztény világ előtt demonstrálja, s ugy denunciál hadat az adversa pars ellen), minden hadi denunciatio nélkül egyenesen a svécziai király provinciájára Livóniára rohannak, és ott ellenségesképen minden helyeket elpusztitván, Riga nevü várost obsideálják, meg is veszik. A svécziai király, ily reméntelen ellene való hadakozáson megütközvén, minthogy még akkor semmi készülete nem vala, ideje felett való nagy okossággal s bátorsággal, ő is a maga országában hadat gyüjte, és minden készületével egyenesen Svécziából kiindulván, Riga városa alá jöve, ott a három confoederátusok hadait keményen megveri, és Riga várost s a több occupált erősségeket visszaveszi, azután a lengyelországi respublicával erős confoederatiót teszen, és elsőben is a dániai király ellen forditván fegyverét, s annak hadait egynéhány izben profligálván, épen Dániában kergeti, maga is utána menvén ármádájával együtt. Ott a dánus elrémülvén, és látván hogy addig keresi a másét hogy a magáét is elveszti, a saxo és muszka confoederatiójának renunciálván, a svécziai királylyal megbékéllik, és minden hadi költségét megfizetvén a svékusnak, maga országában csendességben marad. A svékus onnan kijövén, Lengyelországban bemegyen, és egynéhány esztendeig szerencsésen ott hadakozik, mind a saxót mind a muszka táborát sok izben megveri, és

számtalan praedával megrakodik, sőt Lengyelországban is majd minden városokot, kik a saxo mellett voltanak, meghódoltat, és azokból számtalan kincset s lövőszerszámokot eltakaritván, Svécziában visszaküldc; utoljára annyira megszoritja a saxot, hogy kételenittetik Lengyelországot oda hadni, és a királyságnak renunciálni, gyalázattal visszamegyen a maga hazájában Saxoniában. A svécziai király penig convocáltatván a lengyelországi statusokot és szabados választást engedvén nekik, azoknak egyező értelmekből királyságra választatik Stanislaus, a megholt János lengyel királynak kisebbik fia. Kit erős praesidiummal hagyván a székében, maga Saxoniában megyen, és egy télen ott lakik egész ármádájával együtt, minden hónapban egynéhány tonna aranyat fizetvén a hadának a saxoniai városok. Ott megbékéllik a saxóval is bizonyos conditiók alatt; sőt a római császárra is rá izenvén, hogy a mely summa pénzzel az imperium a svécziai koronának tartozik, Gustavus Magnus az imperiumban való hadakozásának idejétől fogva, azt neki fizessék meg, Sléziában penig a mely templomokot az evangelicusoktól a pápisták erőszakkal elvettenek, azokot a császár restituáltassa. Mivel akkor, a mint alább meghalljuk, a kuruczok támadása miatt, tul penig a francziával való erős hadakozásért a császári udvar nagy anxietásban vala: a svécziai királynak kivánsága szerint, mind a pénz lefizetteték, mind a templomok visszaadatának. A saxot azért ekképen királyságából levetkeztetvén, és megfizetvén neki hogy ok nélkül ellene támadott vala, visszamegyen a svékus Lengyelországban, és mivel a muszka nagy erővel bejövén, exturbálni akarja vala Stanislaust, a svékus a muszka ármádát egynehányszor profligálván, egész Lengyel- és Kozákországokból kihajtja, és maga is épen Muszkaországban bemegyen ármádájával utána. De ott szerencsétlenül jár, a mint alább az ő helyén meghalljuk.

A muszka czár Alexius, a régi muszka czárok szokások ellen (kik örökké magok országokban szoktanak volt ülni, sőt fejek elvesztése alatt is a föld népe közül senkinek szabad nem volt idegen országra menni), peregrinálni indul, a testvér öcscsére bizván a birodalomnak igazgatását. És elsőben is Bécsben jő a római császár udvarában, a hol nagy pompával és gazdag készülettel excipiáltatik; és ott lakván egynéhány hónapig, a római császárral Leopoldussal örökös confoederátiót teszen. Onnan a brandeburgumi herczeghez (ki azután nem sokára Europában új királyságot emele, és Prussziában magát a prussziai királyságra, melyet az atyja fegyverrel nyert vala a lengyel respublicától, koronáztatá) megyen, azzal is szövetséget szerez, ugy az angliai királylyal, hollandusokkal és több keresztény potentátusokkal, oly conditióval: hogy ő alkalmatosságot keres a törökkel való hadakozásra, és a keresztény királyok, respublicák minden erejekkel neki succurráljanak s Europából a pogányságot irtsák ki, melynek szintén már kezdetét látjuk ebben az ezerhétszáztizedik esztendőben. És hogy jobb móddal elszánt akaratját véghez vihesse, mind hadi tanult vitéz officialisokot, mind tábori ágyukhoz s ahoz kivántató mesterséghez értő embereket, nagy költséggel és fizetéssel minden helyekről Németországból magával elvive Muszkaországban, kik által a maga tudatlan tanulatlan hadát naponként tanittatja, sőt különös német ármádát is állita egynehány ezeret, kihez hasonló soha Muszkaországban nem volt. Vevé is hasznát, mert azok által veré meg annakutána a svécziai király táborát.

Mig a muszka czár Németországban peregrinála, oda haza az öcscsét a muszka nagy urak rávevék, hogy a császárságot foglalja magának, mivel a bátyja a muszka imperiumot elárulta, oda hadta, a régi vallását változtatta, a muszka militiát respuálta, hazája szokását megunta, idegen erkölcsöket, idegen religiót, idegen nemzetből álló militiát akar Muszkaországban behozni, és az egész muszka birodalmat fenekestől fogva felforditani. Az öcscse nehezen vevé rá magát, mindazálltal látván hogy az egész ország a bátyjától elidegenült, tartván attól, ha ő nem kapdos a birodalmon, más familiából valót választanak magoknak: azért kezére vevén a birodalmat,

megizené a bátyjának: hogy be ne menjen Muszkaországban ha életét szereti. A czár Alexius megértvén ellene való rebelliót, a confoederatus potentatusoktól segitséget kér, és a mellette való hadakkal bemegyen országában; a hol elrémülvén mind az öcscse, mind a több urak, gratiához folyamodnak. De a kegyetlen tyrannus czár megfogatván őket, többet másfél ezer uraknál, főrendeknél, az öcscsével együtt szörnyüképen felmészároltatja nyavalyásokot, kiket négygyé vágatván, sokakot felnyársoltatván és felakasztatván, épen a maga residentiájának kapuja előtt; szintén mikor ebédlett a vele való urakkal, ablakokot kinyittatván, ugy nézte mint kinlódtanak, s nagy örömmel úgy vendégeskedett. Kinek szörnyü kegyetlenségét az európai királyok herczegek nála levő követei nagy álmélkodással és aversióval szemlélték, eleget is törekedtenek a rab urak mellett, de semmi fogaanata nem lőn. Ekképen csendesité meg az ellene való rebelliót.

Ebben az esztendőben, minekutána a bátyám Apor István minden igaz ok nélkül rám megharagudt volna, csak azért, hogy haza kéreczvén udvartól, s a szegény öcsém Cserei Dániel azalatt meghalván, annak temetését megvártam, s nem mehettem mingyárt vissza udvarhoz; megboszankodván én is, hogy annyi esztendeig való hivséges szolgálatomért, noha egy pénzt soha a magáéból nem fizetett, mert az én fizetésem mint secretariusnak, a császár cassájából adatott ki, olyan becstelenül bánt velem, hirtelenségből megesküvém, hogy csak megházasodom, gondolván hogy házasságom alkalmatosságával udvartól távozhatom (de abban semmi sem telék, mert azután is mellette voltam mind haláláig). És noha akkori időben mind tekintetem vala az egész országban, mind nagy ismeretségem, s könnyen nagy jószágu leányt is elvehettem volna, deIstennek a levén felőlem szent rendelése, Káli Kún Mihály leányát, Kún Ilonát, ki akkor tizenhárom esztendős vala, jedezém el magamnak, 6-ik maji Keczén az úr házánál, mivel a leánynak nagyanyjával, Marusszéki Ozdi Györgynével, ki udvarhelyszéki Farkas Ferencz leánya volt, egy testvér levén gróff Apor Istvánné, Farkas Susánna ő nagysága, maga mellett tartja vala, és a leány igen szép ábrázatu s jó természetü levén, nem gondolék avval, hogy az apja s anyja minden jószágát eltékozolta s eladta vala, mind Kolos vármegyében, mind Marusszéken és Udvarhelyszéken, bizván ahoz, kevés pénz levén akkor kezem kezem között, idővel kiváltogatom. Ki is váltom vala bizony, ha a kuruczok rebelliója miatt annyi sok károkot ne valljak. Ugyan Keczén az úr házánál lőn a lakadalmunk is, szép frequentiával, sok urak, uri asszonyok praesentiájában, 18. octobris. Násznagyom volt gróff Pekri Lőrincz uram, nyuszolyó asszony Kemény Boldizsárné néném, vőfély az öcsém Apor Péter uram, nyuszolyó leány a hugom Kemény kisaszony. Observáltam az urakról abban a lakadalomban, csak egy szakállas ember is nem ült asztalnál. Más nap jó reggel a lakadalom után felöltözvén, bemenék az urhoz, megköszönni gratiáját hogy lakadalmat csinált. Együtt valának gróff Bethlen Miklóssal, Pekri Lőrinczczel s más urakkal; azt mondá nekem Apor István: Édes öcsém uram, mikor én az első feleségemet elvettem, csakhamar menék az uramhoz s egyczersmind bátyámhoz az öreg Petki Istvánhoz Marus-Szent-Györgyre; jól jut eszembe mire tanita akkor engemet. „Én is kegyelmednek két dolgot jovallok. Elsőben: ha ugy akarsz hogy haton végezzed, vakon kezd el, mert a szerelem a házasok között csak esztendeig szokott tartani, de az igaz szeretet mind holtokig; másodszor arra tanitlak, édes öcsém, soha más ember barátságaért magadot meg ne szegényitsed, ha emberséges ember megyen házadhoz, jó szivvel lássad, a mi a házadnál vagyon, abból takarékoson gazdálkodjál neki, de magad mutogatásából a korcsmáról, ha magadnak nincsen, ne hordass annyi bort, hogy azután pénzed nem levén honnan megfizessed, a jobbágyodot vessed zálogba; ugy igyekezzél élni, hogy mikor meghalsz is, maradjon valamid a honnan a torodra jól főzzenek; jobb hogy fösvény rosz ember legyen a neved,

mint sem szegény bestye kurva fia, inkább maradjon egyet-mésod holtod után gonoszakaródra, mint sem életben te szorulj jóakaródra." Én megköszönöm az urnak jó tanácsadását, nem is veszt más is vele ha ki megfogadja. Én más nap elbucsuzván az úrtól, Kálban menék mind feleségestől, mivel már akkor Biró Sámuelt küldvén fel a gubernátor Bécsben, az ő jovallásából-e vagy nem, mert sokan sokfelé magyarázzák, a császár megparancsolta ugyan Biró Sámuel által, hogy Bánffi György, Bethlen Miklós és Apor István felmenjenek Bécsben. A mint hogy fel is menének, és külön külön magoknak mind hármon szép jószágokot sollicitálának, de a publicumra kevés gondjok lőn, sőt az ország nevével nyolczszáz ezer forintokot igérének a császárnak a következendő campaniára, melyet rettenetes executióval extorqueálának is a szegény országon. És noha a császár feles pénzzel levén adós az ország statusinak a magazinalis buza árában, s mivel gróf Apor István maga pénzét deponálni akarván a jezsuiták kezében Bécsben pro futura cautela, ha tudniillik Erdélyből ki kellene bujdosni, lenne mivel élni oda fel, ugy végeze a császári commissariátussal, hogy huszezer aranyat tegyen le a commissariatus a jezsuitáknak, s ide le Apor István annyi aranyat teszen le az országnak. Ugy is lőn, mert az urak lejövén Bécsből, és nagy oratióval commendálván a császár kegyelmességét, hogy ennyi sok költési között is a magazinalis buzáról contentatiót akar tétetni a statusoknak, felhozaták két nagy öreg ezüst medenczében a husz ezer aranyat Fejér-Váratt az országgyülésében: de igazán csak megmutaták, de senkinek egyet sem adának belőle. Hanem a nagy szorulásban a mint hozzák vala ketten az egyik medencze aranyat, megtaszíták őket s kiomlék az aranyban; a többit felszedék, kettő csak oda lőn belőle. Visszaviteték az urak az aranyat, az országot azzal áltatván el, hogy a mely nyolczszáz ezer forintot kell adniok a császárnak, jobb lesz azt a kész pénzt abban oda adni, mint sem az országot ujabb felvetéssel terhelni. Az arany is oda lőn, ők tudják hová tették, a creditorok sem contentálódának, a nyolczszáz ezer forintot is felránták a szegény országon.

Énellenem pedig, még mikor mátkás volnék, nagy és istentelen factiót szerzének a feleségem atyafiai, Korda Zsigmond, Borsai Pál, sőt Gazda Mihály is, ki hütös bátyám s kiváltképen való barátom vala, melléjek csatlá magát. Mert mivel látják vala, hogy mind az úr előtt nagy hitelem s becsületem vala, különben is közelről való atyámfia levén, más részről Apor Istvánné a feleségemnek szintén azon az ízen való atyafia, azt gondolták talám, valamie van az urnak, mind nekem s a feleségemnek adja. Kivált Korda Zsigmondné, negédes, haragos irígy asszony levén, és sem az úr sem az asszony atyafiait jó szemmel nem nézhetvén. Alattomban azt költék rám: én Apor Péterrel együtt azt munkálódom, az úr váljék el az asszonytól, s vegyen olyan ifju asszonyt magának, kitől gyermekei legyenek. Maga tutod én Istenem, soha még meg sem gondoltam, hanem Apor Péter akkor igen ifju és szeles levén, s állitván magának hogy ő a just mindnyájunknál jobban tudja, egykor az én szállásomon sokan levén együtt, s beszélgetvén az erdélyi törvényekről, Apor Péter mondja: mí semmit sem tudunk az imperiumbeli jushoz, melyet ő absolvált, és a szerént, ha az úr akarná, elválhatnék az asszonytól, azért hogy az úr pápista, az asszony penig reformata. Mí csak nevettük s csufoltuk, de nem nevették az én gonoszakaróim, hanem annyira felharagiták az asszonyt ellenem, másfél esztendeig egyet hozzám nem szólott; én is vakmerő bolond ifju levén, semmit vele nem gondoltam, mivel vétkemet is nem tudtam, utána nem jártam, sőt még a süvegemet sem vettem le mindenkor, mikor szemben találkoztam vele. Az úr jól tudta hogy hamis vád van ellenem, és noha eleget munkálódott az asszony, hogy az urat is rám haragitsa, sokáig szerét nem tehette. Azalatt éjjel nappal szüntelen rajta csiripolván, egyébre nem vehette, hanem a mely hintót, lovakot s egyéb portékákot nekem szánt volt házasságom alkalmatossá-

gával, úgy a feleségemnek is a mely köntösöket s pénzt akart adni, azokról mind elveré az asszony, és sem nekem sem az feleségemnek semmit nem adának. És ha szintén én vétettem volna is az asszonynak, az az ártatlan leány semmit sem vétett volt, s atyafia levén közelről, mégis reám való boszujából annak is szegénynek semmit sem ada. Az apja házától is egy polturárát nem hozott, hanem magam szolgálatommal keresett pénzemmel kelle köntöst s még csak fejérruhát is szerzenem. Mert soha Erdélyben nemes ember gyermeke olyan semmire nem házasodott mint én, s negyvenkét esztendős vagyok mikor ezt irom, még eddig egy talpalatni jószágát nem birom sem az atyámnak, sem a feleségemnek; az isten csudálatos gondviselésével tartott mind ennyi változások között is.

Itt szükségesnek tartom leirni, micsoda familiákhoz vagyon vérségek az én gyermekeimnek. Az én familiámról az atyai ágról ezek a familiák vérségesek: Baróti Cserei-familia, kiből származott az atyám; Henter-familia, mert az öreg régi Cserei János felesége volt Henter Margit, a szüleanyám, a régi hires öreg Henter András leánya; Raphael-familia, mert a nagyanyám Cserei Miklósné, Költő Margit, az anyjáról Raphael-familiából való; Basa-familia Henter-ágról, Bernád-familia, Osdolai Kún-familia, Turi-familia, Béla-familia, Benkő-familia, Székely-familia, Donáth-familia, Ugron-familia, Bakcsi-familia, Török-familia, Borbereki-familia, Barcsai-familia, Inczédi-familia, Bodor-familia, Béldi-familia.

Az anyai ágról: Mádéfalvi Cserei Mihály, a nagyatyám, arról a Csiki Cserei-familia, Apor-familia, mert a nagyanyám, Apor Ilona, az öreg Apor Lázár leánya volt, Petki-familia ugyanaz Apor-ágról, Lázár-familia, mert az öreg Apor Lázár anyja Lázár Borbára volt, Szárhegyi öreg Lázár András leánya, Mikes-familia, Mikó-familia, Mihács-familia, Nagy-familia, mert a szüleanyám, Apor Lázárné, Nagy Judith, ama hires főember Nagy Menyhárt leánya volt, Mihács-familia, mert Nagy Menyhártné, Mihács-leány volt; Dániel-familia, mert az öreg régi Dániel Mihály vette volt egyik Mihács-leányt, ki Nagy Menyhártnéval egy testvér volt; Vas-familia, Orbán-familia, Vitéz-familia, Gyulaffi-familia, Incze-familia, Török Menyhárt-familiája, Kelemen-familia nagyatyámról Cserei Mihályról, Csegezi-familia, Báthori-familia, Boér-familia, Csáki-familia, Kapi-familia, Maurer-familia, Gyulai-familia, Kálnoki-familia, Thordai-familia, Biró-familia, Dósa-familia, Gyárfás-familia, Szilvási-familia, Imecs-familia, Sándor-familia, Andrási-familia, Czirjék-familia, Geréb-familia, Szombatfalvi-familia, Domokos-familia, Abaffi-familia, Trautner-familia, Solymosi Koncz-familia, Ferenczi-familia, Lugosi-familia, Szalánszi-familia, Jankó-familia, Daczo-familia.

A feleségem familiájáról, atyai ágon ezek a familiák vérségesek: Marusszéki Kún-familia, mert a régi öreg Kún Benedek maradvája; Huszár-familia, mert Kún Benedekné Huszár Margit volt; Bercsényi-familia, mert az is a Kún-familiából való anyai ágon, Baranyai-familia Székesen, Felvinczi-familia, ezeknek is Kún-leány volt az elejek; thordavármegyei Kovács-familia, Koronkai Tholdalagi-familia, Abaffáji Macskási-familia, Almádi-familia; Magyarországban a Radványi- és Pápai-familia ugyan a Huszár-ágról, Jármi-familia Kún-ágról, Bakó-familia, Gálffi-familia, Szeredai-familia, Kemény-familia, Nádudvari-familia, Haller István gyermekei a Torma-leánytól, Torma-familia, Béldi-familia, Alvinczi-familia, Rettegi-familia, Bodoni-familia, Balintik-familia, Kornis Zsigmond gyermekei, Maxai-familia, Angyalos-familia, Olosz-familia, Tisza-familia.

Anyai ágról: Ozdi-familia, mivel a nagyapja az öreg Ozdi György volt; Vas-familia, mivel Ozdi Györgyné anyja Vas-leány volt; Farkas-familia, mivel Ozdi Györgyné Farkas Ferencz leánya volt, Dersi hires Petki-familia, mert Farkas Ferencz anyja Petki Farkas leánya volt; Sebessi-familia, Folti Bálint gyermekei Petki-ágról, Bornemisza-familia Farkas-ágon, Rédai-familia, Kornis-familia, Mikó-familia Ozdi-ágról, Sárosi-familia, Bánffi-familia, Borsai Nagy-familia, Orbán-familia, Korda-familia,

Dózsa-familia, Balásfi-familia, Földvári-familia. Vadnak több familiák is mind az én mind a feleségem genealogiájáról, de ily hirtelen eszemben sem jutnak.

A francziai király penig, látván hogy a császárral nem birhat a mig az anglusok és hollandusok mellette lesznek, addig practicálódék allattomban, hógy mind az anglussal mind a hollandusokkal a császár akarata ellen megbékéllik. Valamit amazok tudtanak kivánni, mindeneket megengedett. És igy a császár az imperiummal együtt magokra maradván, kéntelenség alatt neki is meg kelle békélleni a franczıával igen nagy kárával. De az a békesség nem sokáig tarta, mert a spanyol király halálával hamar felbomlék, mint ide alább megirom, ha Isten engedi.

Én, az urak Bécsben indulván, Kálból Nagy-Ajtára jöttem, ott is voltam feleségestöl, mig az urak haza jöttenek. Akkor, ujobban ugy kivánván az úr Apor István uram, melléje mentem, a feleségemet pedig Kálban kihozattam. Ajtán létünkben 10. maji lett egy idétlen fia halva a feleségemnek, kit ott el is temettettem.—Vilhelmus penig az angliai király egy Paget nevü nagy bölcs expertus angliai urat küldött vala ennek előtte a török portára egynehány esztendővel; ki is addig munkálódék, hogy a török és német császárok között huszonöt esztendeig való békeséget szerze, és Lándor-Fejérvárhoz közel, Karlovicz nevü helynél nagy pompás épületeket csináltatván, mind a török mind a német részéről való plenipotentiarius urak oda gyülvén, a békeséget concludálák, a török nemzetnek nagy gyalázatával és kárával. Mert az egész Magyarországot Erdélylyel együtt cedálni kelle a német császárnak, a velenczéseknek pedig nagy tengeri tartományokot, a lengyeleknek Kamenyiczet az egész Podóliával együtt, a muszka czárnak pedig Azák városát több erősségekkel együtt. Akárki is elhiheti, nagy extremitásra jutott volt a török imperium, és igen megerőtlenedett volt anynyi véres harczok után, különben soha olyan conditiókra nem condescendált volna. Mert miolta a török birodalom kezdődött, soha semmi ellenségével úgy meg nem békéllett hogy a birodalomból valamit másnak engedett volna, sőt mindenkor neki adtanak inkább, törvénye is levén a muszulman nemzetnek, valamely helyeket fegyverével elveszen, és a mely városokban templomot erigál török módon, soha azt vissza ne adja a keresztényeknek, ha mind egy lábig elveszne is a török nemzet. De, a mint szokták mondani, a kéntelenség megszegeti a törvényt; elég nyereségnek tartá a török, ha a megmondott tartományok elszakasztásával a többit magáénak conserválhatja. Ugyanis ha akkor a keresztyénység tovább continuálhatja vala a török ellen való hadakozást, kétség kivül egész Europából kiüzhetik vala őket. De a német császár látván, hogy a spanyol király már szintén halólag vagyon, kinek holta után az egész Europában a keresztyénység között nagy motusoknak kell lenni, s neki is belé kell elegyedni, azért hajta könnyebben a békeségre. Nem is lőn tanácstalan a törökkel való békeség, mert csakhamar meghala a spanyol király, s azolta rettenetes hadakozás van a keresztények között, és ha addig a törökkel való békeség végbez nem ment volna, mig a spanyol király meghala, nehezebb conditiókkal lett volna meg a német császár részéről a békeség a törökkel. Eleget munkálódék Tökölyi Imreh a mellette való magyarokkal, hogy a békeségből ne excludáltassék, de semmiképen a német császár arra nem mene, hanem in perpetuum proscribáltatának, és Tökölyi Konstantinápolyban mene, ott is hala meg számkivetésben. A többi, Törökországban telepedének, házasodának meg, ott is halának sokan meg közülök, minden jószágok confiscáltaték. E lőn vége Tökölyi Imreh rebelliójának. Addig nem nyughatának Magyarországban. Erdély is addig fogá pártjokot, hogy azokkal együtt ő is a tőrben akada, kiesék a jó nyugodalomból, melyben a török imperium alatt boldogul éle, s a mitől örökké féltették a jó hazafiai, ... (idegen) ... directio alá esék, meg is tépék ugy a tollát, hogy épen mezitelenül marada. E lőn a Teleki Mihály sok practicájának keserves gyümöl-

cse; már se fejedelemség, se szabadság, addig keresé a magyarországi királyságot.

Nagy Györgynek, Szegednek Magyarországban, Erdélyben penig Besztercze városának jobb része tűz által megemészteték. Bethlen Gergely ugyan ezen esztendőben hala meg az arenában, a felesége penig himlőben, és mind a kettőt egyczersmind temeték el Keresden, ahol én is jelen voltam az urral Apor Istvánnal együtt. Onnan penig jöttünk Fejérvárra, az országgyülésére. Az egész országban mindenütt rendkivül való tempestas volt, kivált Háromszéken és Csikban, hallatlan jégesők hullása, mennydörgések, villámlások, még penig éczaka mikor szép tiszta idő volt; az égen a csillagok öszvefutottanak, az égnek mintha a közepe megnyilt volna, ugy teczett, és rendkivül való fényesség láczott egész Molduva felé. Ugyanakkor láttatott az égen mint egy kéz, s a kézben egy kasza; akkor sok egyéb csuda dolgok is látattak, kétség kivül azután Erdélyre következett nyomoruságoknak jelenségei.

Rettenetes portiózás vala a szegény országon a tájban. Mert noha a diploma szerént hadakozás idejében négy százezer rhenensis forintokot kell vala adni Erdélynek, de bizony három négy annyit is adott egy esztendőben; mert kapu-szám után, holott a boldog időben elsőben huszonöt pénzt fizettenek, azután nevekedvén a háborus állapotok, tiz, husz, harmincz forintra, de soha többre a török birodalom alatt nem hágott vala a contributio: már akkor csak kész pénz három négy száz forint, buza százhusz köböl, zab háromszáz köböl, széna ötven hatvan szekérrel, hus negyven ötven mázsa kapuszám után repartiáltaték; ugy annyira, hogy computatis computandis, ezer forintra felment egy kapuszámnak esztendőnként való contributiója. A mellett, a regimentek alá s feljárván az országban, valamit consummáltanak, a mind semmiben tudódott; tábori szekereket is minden esztendőben négy öt százat kelletvén a szegény országnak maga költségével állitani, azok is mind szekerestől mind marhástól minden esztendőben oda maradtanak. A regimentek pedig quártélyban szállván, a szegénységen ingyen élődtenek, kivált az officialisok, s a portiójokot pénzül extorqueálták a szegénységen; mikor a commissariatuson való computusra elé kellett menni, erőszakos attestatiókot vontak a szegénységtől, s azokot tolyták elé; ha ezer erdélyi ember megesküttt is a maga sok kárai mellett, melyet a német tisztek cselekedtenek, nem volt semmi haszna, mert egy aláváló furier vagy quártélymester eleállott, s annak a szavának több hitele volt ha mi károkot producáltanak is a commissariatus eleiben, és nem tagadhatták, az officialisok addig szemtelenkedtenek, mig csak el kellett engedni, vagy ha valamit detrahálták is a regimentek fizetéséből, soha a kárvallott szegénység semmi refusiót nem vett, mert a székek, vármegyék tisztei emésztették meg. Emlékezem rá, az úr Apor István levén főcommissarius, mikor a computuson ülnénk, egy német kapitány ellen sok panasz lőn, s ötven német forintot detrahálni akarnának a maga portiójából; ott kezde csaknem sirva könyörgeni hogy engednék el. Az uram szólitá Gazda Mihályt a ki komornyikja vala, s megparancsolá, hozzon ötven forintot elé; eléhozá, mondja az úr a kapitánynak: „A magyarok között szégyenlene egy gróff mint kegyelmed igy koldulni ötven forintért; azért, hogy én a szegénység kárát condonáljam, nincs hatalmamban, hanem ihol a magam pénzemből kegyelmed helyett megfizetek". A gróff megköszöné nagy submissióval, s azon a computuson a több német officérek nem is szemtelenkedének annyira. Nagy szenvedésben valának a szegény nemes emberek, mert csak azoknak a jószága adózott, a huzta a közönséges terhet, azokon volt örökké a marsus és a quártély; az urak a magok jószágait oltalmazták, a quártély alól eximálták, a jószágokon levő rovatalokat magok lerótták. Nem volt kinek panaszlani, csak nyegtenek s az égre fohászkodtanak. Az executor németek a szegénységet csigázták, kinozták, kötözték, verték, sós vizzel itatták a pénzért. Uj-Egyházszékben egy szegény ember elunván a sok kinzást, azt felelte a

németeknek: „Ahol, ugymond, üssétek el a fejemet s a véremet vegyétek el, mert én egyebet nem fizethetek; vagy ha a nem kell, bocsássatok el hitemen, feleségemet gyermekemet beviszem Tömösvárra, eladom a töröknek, s a mit érettek adnak, igaz lelkemre esküszöm, nektek visszahozom." Háromszékben penig két ember is kiszaladván az erdőre, felakasztotta magát, megijedvén az executorok kegyetlenségétől. Elég követséget küldöttenek a bécsi udvarban, eleget sirtanak könyörgöttenek, nem volt semmi haszna, csak hazugságnak vélték, azt tudták Erdélynek is olyan bővön a pénze mint más országoknak; holott egész Europában pénzetlenebb hely nincs Erdélynél. Mert ennek semmi kereskedése más országra nincsen, a mi bora, buzája s egyebe terem, maga consummálja, sohavá nem viheti, nem levén hajós vize; a mi egyéb közönséges jövedelem volna pedig, mint a harminczadokról, arany-, kéneső-, ezüstbányákról, sóaknákról, melyekből a török idejében, noha csak nyolczvan ezer tallér volt az annualis adó, jobb részint pótolták ki, most a a német directio alatt fiiscus számára megyen, s két három haszontalan ember gazdagon töltöződik vele, a közönséges szükségre semmi sem fordittatik belőle.

A békeség concludálódván, Lippa és Karánsebes elhányatik, és mind a török császár részéről, mind a római császár részéről nevezetes úri commissariusok jövén ki, az erdélyi határt a havasalföldi és molduvai határok között kijártatván, két felé elosztják. Azután a török az imperium főcancellariusát kuldi nagy pompás követséggel és czászári ajándékokkal Bécsben a római császárhoz. Ki is egy darab ideig ott lakván, és nagy pompával tractáltatván, visszamegyen Konstantinápolyban, azután csakhamar lándor-fejérvári basaságra promoveáltatik. A római császár is gróf Öttinget pompás készülettel küldi a török császárhoz követségre Konstantinápolyban, és igy mind két részről a békeséget magok között confirmálják.

1699. Valóban szerencsétlen lőn nekem az új-eszendő. Mert az urral együtt Segesvárra akarván menni országgyülésére, ebéden szállottunk vala meg Várallyán; onnan megindulván, mikor Kundon tul mennénk, én Boér Ferenczczel s Gazda Mihálylyal egy hintóban ülvén, hát az úr szolgái közül sokan megrészegedvén, a kundi szászokkal egyben vesztenek, s az egész falu rájok támadott, még az asszonyok is nyárssal, kapával jöttenek, s ugy kergették őket. Mi távulról hallván a nagy rikóltást, kiszállánk a hintóból, az úr is paripára üle s visszanyargalánk; ott engemet egy szőlőkaróval ugy hanyitának, hogy a bal orczámon, csak kevéssel a szememen alól akada meg a karó, az Isten őrzötte meg a szememet. Az urnak is fejében levő nusztos kozák süvegét szintén kilövék a fejéből. Azon éczaka Holdvilágon hálván, s nem levén borbély ki a sebemet beküsse, majd mind elfolya a vérem, a fejem egyben dagadoza, a szememmel nem láttam háromhétig; ugy vünek be Segesvárra. Ott hat hétig gyógyita a borbély, s ötven forintot fizeték neki. Most is nagy forrás helye az orczámon, csontot is vettek ki belőle; rettenetes fájdalmokot szenvedék. Ilyen hasznom lőn az oltalomban. Sok istentelenség, paráznaság mene véghez azon a gyülésen. Én valamennyire felgyógyulván, Ajtára menék, onnan vissza az urhoz Vicében; Vicéből pedig menénk Kolosvárra, gróf Gyulaffi László temetésére, ki csak igen hirtelen egeresi jószágában meghólt vala; a mint akkor hirdették, a feleségének anyja Gyerőffi Györgyné étette volt meg. Ez a Gyulaffi László tanult udvari, katonaszerető ember volt, különben a mi reformata religiónknak nagy persecutora; ám az Isten ifjukorában el is törlé e világból. A felesége azután mene férjhez Kornis Istvánhoz, és pápistává lőn. Kolosvárról menénk Zalatnára, ott láttam mint főzik a kénesőt; onnan Abrud-Bányára, ott experiáltam mint mossák az aranyat, és azután kénesőben foglalván, ugy viszik a váltóházban fiscus számára. Abrud-Bányáról Fejérvárra jövénk, onnan Kálban menék. Ott lőn egy Marisko nevü leánykája a feségemnek 23. septembr. éczaka kilencz és tiz

óra között. Kálból Fehérvárra menék; onnan expediála az úr engemet báró Thavonát eleiben Dézsig, ki Eklerrel együtt pro camerali commissione jöve be Erdélyben. Azokot ott excipiálván, s mindenütt az utban provisióval levén irántok, Fejérvárra kisérém egész bagázsiájokkal együtt. A bécsi udvar penig azért küldötte vala be Thavonátot, mivel szüntelen ment innen fel a panasz Erdélyből, hogy a két úr, Bánffi György és Apor István, a harminczadokot negyvenezer forintban, az arany- és kéneső-bányákot penig tizenkét ezer forintban arendálván meg a császártól, öt hat annyinál is többre menne a proventus, és így a császárt defraudálnák. Apor István ellen penig külön Száva Mihály, a ki só-inspector vala, és Balog Ferencz fiscalis perceptor, szüntelen írogattak az udvarban, hogy thesaurarius levén, csak a maga hasznát keresi, és a császárt illető jövedelmet alattomban magának elteszi, a sóaknákra, fiscalis jószágokra, dézmákra gondot nem visel, sőt mind rationistákot, mind kamara-ispányokot, dézmásokot, udvarbirákot s más fiscalis tiszteket esztendőnként nagy honorarium exigálással teszen, azok penig csak lopton lopják a fiscalis jövedelmet, nem tartván bűnnek, holott ők pénzzel vásárolják a tisztséget. Bizony dolog, az ugyanúgy is vala, és ha Apor István a maga hivatalát rendesen viselte s a sok ajándékon annyira nem kapdosott volna, holott magtalan ember levén, azonkivül is mindene elég volt, soha az udvar cameralis commissiót Erdélyben nem küldött volna, a mint a diplomában is szentül megigérte volt a császár. De kéntelenség alatt kelle arra fokadni, s nem okozhatni abban is a bécsi udvart, hogy a cameralis commisio bejövetelével a diploma megromlott, hanem magunk voltunk az okai. Mert már görög, rácz, oláh, czigány birják vala arendában az egész fiscalitást Erdélyben, a ki többet igért, mindjárt elrántották a másiktól s annak adták a tisztséget, úgy kereskedtenek szemlátomást a szegény országgal. Thavonát azért bejövén, mind a két úr kezéből kirántá mind a harminczadokot, mind az arany- és kénesőbányákot, s valóban jól megszaporitá a császár jövedelmét. Mert a harminczadokról hetven, hetvenöt ezer forint bejött esztendőnként a császár számára, az aranybányákról huszonöt harminczezer arany, a kénesőbányákról száz mázsa kéneső. A thesaurariusi hivatalnak is csak a neve marada Apor Istvánnál, mert minden directiót kivőn a kezéből, s minden fiscalis tisztségekre perpetualiter resolváltata tiszteket. Igy szünék meg a pénzen vásárlott tisztség Erdélyben, a mint hogy pasquinust is irának a commissio bejöveteléről ilyen szókkal:

Gubernator Bánffi potes jam dormire,
Adest commissio, vult te sublevare.
Thesaurariatus non potest rapere,
Adest commissio non vult permittere etc.

Mindjárt elállának Apor István mellől még a maga creaturái is, olyan mint Páter Miklós, a brassai rationista, Rácz István a fejérvári udvarbiró, Sebessi Menyhárt a zalatnai arany-váltó, és többen sokan, kiket azelőtt az ajándékért becsült és promoveált, mind a commissio mellé csapák magokot, és ott mind igazán s mind hamisan, sokképen elvádolák s egyben hordák Thavonátot Apor Istvánnal. Sőt Bethlen Miklós is, a ki sógora s komja vala Apor Istvánnak, különben igen ellenségesek valának egymással, látván a jó alkalmatosságot maga előtt, nem szünék mind a commissio előtt denigrálni Apor Istvánt, mind penig az bécsi udvarban is gyalázatban hozni. És mivel Apor István az ország arendatiójának administratora vala egynéhány esztendeig, szoros számot kezdének töle kérni, Bethlen Miklós számtalan difficultásokot adván ki, melyek a száz ezer forintot superálták; a commissio is a thesaurariatusi proventusok iránt hatvan ezer forintot praetendála. Ám meg is ránták holta után a successorain. Külön az ország is harmincz ezer forintot keresett, mikor Apor István főcommissarius volt. Mind ezek miatt való busultában, s kivált a commissio által rajta esett méltatlan gyalázaton elszomorodván, szörnyü betegségben esék Fejérváratt egynehány hetekig; utoljára még az elméjében is megfogyatkozott vala, kivált

egy darabig senkihez egyet nem szólott, csak tusakodott magában, s nagyokot sohajtott. Eleget fergolódtunk körülötte s kérdeztük, mondja meg miért buslakodik magában, de semmit belőle ki nem vehettünk. Kétség kivül a mi reformáta religiónk ellen való sok actusi jutottak eszében, s azok angariálták, és könnyen elhiszem, ha a mi papjaink közül valamely kegyes tudós ember melléje eshetik vala, a pápista religiót vele elhagyathatták volna. Mert a falon szemben vele a szüz Mária képe levén felfüggesztve, kit azelőtt felette igen aestimált s szeretett, nagy haraggal betegségében azt mondja egyczer: tegyétek el azt a képet előlem, ne lássam. Sőt a fejérvári páter Baranyai László egynehányszor oda jött a külső házban, s beizent hogy bemenne az urhoz, hadd mondana misét előtte: soha nem admittálta, csak azt felelte: mondjátok meg, menjen dolgára, nincs semmi szükségem sem magára, sem miséjére, sem vigasztalására. Végre generál Rabutin a maga doctorát és egy Carolus Neuratter nevü jezsuitát külde hozzája Fejérvárra. A jezsuita, tanult ravasz ember, általlátván mint elidegenült Apor István a pápista religiótól, sem éjjel sem nappal soha mellőle el nem távozott, addig beszéle nekie, a mig esmét confirmálá religiójában; és hogy megháborodott elméje csendesedjék, hegedűsöket hivatott s ott muzsikáltatott a fejénél. Nagy későre osztán úgy gyógyula valamennyire, de soha azután is a mig éle egészsége nem lőn; az egész teste azolta mindenkor olyan sárga volt mint a viasz, és noha betegsége előtt víg kedvü nyájas ember vala, de azolta ugy megkedvetlenedék, csak gondolkodott, törődött, sohajtott, mig utoljára hirtelen megüté a gutta Szebenben.

Bethlen Miklóssal penig kivált három dolog miatt veszekedtenek, noha különben is Bethlen Miklós maga nagyzó ember levén, Apor István is nem akarván subjaceálni neki, nehezen férhettenek egy zsákban, azért is mindenkor az ország között egymással competáltanak, egymás ellen voxoltanak, melyből az országnak sok költése, kára s hátramaradása következett. Első dolog vala a radnóthi jószág a kit Bethlen Miklós magáénak akar vala tenni, noha a herczeg Apaffi Mihály birná; eleget is perlé Apaffi Mihályt, de soha Apor István miatt el nem nyerheté, mert addig írogata fel az udvarban Bethlen Miklós ellen, s remonstrálá hogy nincs semmi igaz utja ahoz a jószághoz, csak kijádczá a kezéből. Második vala a thordai malom, mely minthogy nagy motusokot szerze az országban, és végre a diploma ellen hazánk törvényét is megrontá, szükség rövideden annak origóját leirnom. Várad megvételével, oda való fő és nemesi rendek, nem akarván a török hódoltsága alatt élni, Erdélyben bejövének; azok közül egynéhányon telepedének meg Thordán, és a várostól az Aranyas víz partján egy darab helyet kérének, hogy magok költségeken hadd épitsenek malmot, s tizenhat esztendeig birják, azután ha a város maga számára akarja venni, letevén költségeket nekiek, a városé legyen, ugy mindazáltal: hogy a város ha annakutána el akarná adni, másnak ne adhassa, hanem elsőben őket vagy az ő maradvájokot megkináltatván, ha ők nem akarják visszaváltani, ugy adhassa el a város akárkinek. A malom megépüle, nem is volt az Aranyason olyan hasznu malom, s birák sok esztendőkig, mig egy Szaniszló Zsigmond nevü gonosz lelkiismeretü ember nem származék Thordára, kit Tökölyi alkalmatosságával az akkori Consilium Status fel akar vala akasztatni, kémségben találtatván, s Apor István sok intercessiójával szabadita meg. Azzal köszöné meg a háladatlan rosz ember, hogy Bethlen Miklós mellé adá magát, noha Apor István thordavármegyei főispán vala, ő pedig főbiró, szemben szépen szólott az urnak, s a mit parancsolt, azokban is serényen eljárt, de alattomban örökké practicálódott az úr ellen. Ez az ember, hogy Bethlen Miklósnál annál nagyobb gratiát szerezzen magának, és a két urat is jobban egyben hordhassa, Bethlen Miklósnak elméjére ada, hogy azt a nagy jó malmot cserélje meg a várostól, és a maga hitván, a város között egy kicsiny patakon levő malmát adná érette, és ő rá-

igéré n.agát, hogy a várost ráveszi, hogy a malmos emberektől váltsák ki a malmot s adják Bethlen Miklósnak. Vala a malmosok közül egy Nemes Péter nevü emberséges jámbor igaz jó nemes ember, ki Apor Istvánhoz is addictus vala; e megértvén, titkon miben munkálódik Szaniszló Zsigmond, a több malmosokkal beszélgetvén, hogy inkább ők megmaradhassanak a malomi jusokban, Apor Istvánhoz jövén Keczére, egy részt neki adának százhatvan forintért belőle, oly condítióval és hitlevél-adás alatt, hogy Apor István soha azt a részt sekinek el ne adhassa, hanem magának reserválja. Apor István, bizonynyal irom, semmit még akkor abban nem tudott, hogy Bethlen Miklós vágyna arra a malomra; a mint annakutána is sokszor erős hittel mondotta, ha tudta volna Bethlen Miklós szándékát, soha nem kapott volna rajta, és csak vigye véghez a malmosoknál, hogy az ő hitlevelét adják vissza, ő ajándékon a maga részét Bethlen Miklósnak cedálja. De a malmosok semmiképen nem akarák, mert tudták, ha Apor István eláll mellőlök, Bethlen Miklós hatalommal megnyomorítja őket. Bethlen Miklós azért a város plenipotentiája mellett törvénynyel kezdé keresni a malmosoktól; de semmi igazsága nem levén, a törvényt félre tevé, és fegyveres hajdukot küldvén egy éczaka a malmot potentiose elfoglaltatja. A malmosok mind az országot, mind a császárt, mind Rabutin generálist supplicálván, ugyan Thordára gyülvén az ország, szépen admoneáltatá Bethlen Miklóst, adassa vissza a malmot; de amaz semmiben hajtván az ország admonitióját, a generál keményen fogván a dolgot, és rá izenvén, hogy ha nem complanálja mind a statusok ellene való panaszát mind a malmot, roszul jár, mivel a statusok is neheztelték, hogy Bethlen Miklós egyedül a mint akarta ugy dirigálta az ország dolgait, és a több tanács-urakon semmit sem adott. Megijedvén Bethlen Miklós, mind a malmot visszabocsátá, mind bizonyos conditiókra obligálá magát az országnak, hogy ezután megjobbitja magát.

De nem sokáig tarta fogadása, mert addig projectizála az udvarban, nagy ministerek levén patronusi, olyan decretumot obtineála, hogy a malmot adják vissza Bethlen Miklósnak, s a malmosok penig extra dominium keressék törvénynyel jusokot. El is vevék a szegény malmosoktól a hazának nyilván való törvénye ellen, s így rontaték meg a diploma is Bethlen Miklós privatuma miatt. Jobb lett volna azt a malmot tőből kirontatni.

Harmadik s nehezebb ok, a miért Bethlen Miklós s Apor István veszekedtenek, a religiók között való controversia. Mert még Apaffi Mihály idejében, a német bejövetelével, külön szakadván a pápista urak főrendek, sok projectumokot adtanak vala be a több religióknak, kivánván kivonattatni mind azokot az articulusokot, melyek régi időktől fogva a pápista religiónak exercitiumát Erdélyben meghatározták vala; de egymás között meg nem alkhatván, a császárt is gyakran busitották s kénszeritették, noha a mig gróff Kinczki éle, a császár udvarában kevésre mehetének. Meghalván Kinszki, és a cardinál Kollonics kezére kerülvén a directio, ki is igen papos vala, valamit akarának mind obtineálák. Mert, a mint feljebb is irám, csalárd mesterséggel a jezsuiták beszármazának, azután Kolosváratt az óhvári templomot a reformátusoktól és a mellette való szép collegiumot a szegény unitariusoktól kitekerék, a monostori jószágot Kollatovith György maradékitól kiváltaták a reformatusok pénzével s magoknak foglalák; azután Tövisen a régi puszta templomot Apor István megépitteté, és renddel melléje cellákot épittetvén, fejérbarátoknak conferálá (noha a szájában az íze a successorainak, mert a barátok a maga jószágát is holta után hatalmasul elfoglalák s maig is birják); a császártól penig válogatván az erdélyi dézmákból tizet obtineálának a clerus számára, ugy a cathedraticus censust is a fiscus kezéből kicsalák a jezsuiták, tovább menének, és Száva Mihály a borbándiakot sok igérettel adománynyal pápistákká teszi, s a reformátusok kezéből az ott való templomot erőszakkal kifoglalják, Fejérváratt penig a Báthori-templomot elvevék, s azzal meg

nem elégedvén, a reformatum collegium mellett levő házakot, Fejérváratt levő német militia erejével hatalmasul kifoglalák a reformátusok kezéből (melyért kicsinben hogy Apor Istvánt meg nem fogatá generál Rabutin, mert ő nem parancsolta volt a militiának, hogy olyan dologban elegyitsék magokot; nem is kivánja vala bizony Rabutin a pápistákot manuteneálni, ha az udvartól kemény parancsolatok ne jöjenek rája, mert látja vala, hogy minden intentiójok csak a közönséges csendességnek felháboritására való).

Nem sokára azután a diploma ellen pápista püspököt hozának be Erdélyben, Illés András nevü, ki csiki fi levén, gyermek korában ment vala ki Magyarországra tanuságra. E valóban alkalmatlan s haszontalan ember vala, a bort szerette meginnya, s minden discursusa csak abból allott, mint kellene az eretnekeket Erdélyből kiirtani, különben semmi tudománya nem volt, s magok a pápista urak szégyenlették dolgait, noha közel sem mehete arra, a mire intendáltak vele, hogy a régi püspöki széket minden jószágival együtt és az egész directiót obtineálhassa. Mert magoknál a pápista uraknál levén nagyobbára affėle jószág, nehcztellik vala kiadni, hanem az alvinczi fiscalis kastélyt jószágával együtt deputálák sustentatiójára. Ott sem sokáig lakhaték, a kuruczok irruptiójával kiszalada Erdélyből püspök uram, s azolta oda ki lakik.

Az erdélyi pápisták penig Vizkeleti s Baranyai páterek és a jezsuiták tanácsából catholicus statust erigálának magoknak Erdélyben, addig hallatlan példával pecsétet faragtatának, és az alatt expediáltanak Catholicus Status neve alatt Bécsben leveleket, noha csak két három ember vala a ki a dolgokot folytatta, a többinek hirével sem volt sok dolog, sőt némelyeknek akarata ellen, kik nem javallották a mit Apor István, Mikes Mihály, Haller István s mások cselekedtenek. És hogy jobban procedálhassanak dolgokban, s az ország között is ne szóljon minden ember kezek alá, a jámbor igaz hazafiát Keresztesi Sámuelt, kit az egész ország választott vala praesidensnek, s be is esküttenek s fungála dicséretesen egy darabig hivatálában, addig munkálódának Apor István által az udvarban, gyalázattal a diploma ellen kiveték a praesidensségből, s Haller Istvánt, azért hogy pápista vala, állíták be helyében; sőt mindenüvé az erdélyi fő tisztségekre, hol egy hol más practicával, pápistákot rakatának be, olyan decretumot szerezvén a császártól, hogy mikor valamely tisztségre candidatio leszen, mindenüvé hármat candidáljanak, a kik közül egyik pápista legyen. Azt pedig csak azért, hogy mikor confirmatióra felment a császárhoz, Kollonics cardinalis akarata szerént a pápista személy confirmáltassék, a többi csak kisérők legyenek. Többet is cselekedének, mert a jezsuiták alattomban addig járák az oláh püspököt Athanasiust, eláltaták, hogy mind magát, mind a keze alatt lévő erdélyi oláh papokot uniálja a pápistákkal, magának sok igéretet s promotiót tevén, a több papoknak penig hogy a jobbágyságból egészlen eximálják őket, és a mely esztendőnként való honorariummal s dézmaadással eddig a földesuraknak tartoztanak, azt is egészen tolláltatják. És hogy inkább az országban valami háboru a miatt ne támadjon, a császártól és Kollonics érsektől olyan patenseket hozatának, hogy szabadcságokban álljon az oláh papoknak, a melyik religióval kiki közülök akarja magát uniálni, azon religión levö papok szabadcságával éljen. A mint hogy commissariusokot is rendelének, minden religióból egyet egyet, kik az oláh papokot minden székekben convocáltassák, és megkérdezzék, ki melyik religióval akarja magát uniálni, s a szerént felirják a neveket. De a csak csalárcság vala, mert a kik közülök resolválták magokot hogy a reformata religióval akarják az uniót, a jezsuiták ingerléséből az oláh püspök persequálni kezdé, a mint Hunyad vármegyében egynehány becsületes oláh papokot a magok házoknál, németeket küldvén rájok, megfogata, minden jovokat elpraedáltatá, magokot tömlöczre hányatá s ugy kinoztatá, noha a református urak, s kivált Bethlen Miklós, eleget protestálának, s mind a császárnak mind a generálnak supplicálának az

oláh püspök ellen, de semmit sem obtineálhatának. Mert noha a császár, a mint feljebb irám, patenst küldött vala, de titkon generál Rabutinnak maga kezével s titokpecsét alatt megirta vala, hogy avval a patenssel, melyet a több religiók instantiájára mintegy kéntelenségből kelletett expediáltatni, ne gondoljon, hanem minden erejével azon legyen, hogy az oláh papok ne más religióval, hanem a catholica religióval uniálják vala magokot; s a generál azért nem mere az ellen cselekedni. Ezt a levelet (a kit maig is kevés ember tud Erdélyben) generál Rabutin deákra fordittatván, titkon az urnak Apor uramnak oda adott vala, s az én kezemben ugy akada, mivel az urnak minden levelei nálam állottanak, s csodálkozással olvastam, mire vették a jámbor császárt a mellette való gonosz némely ministerei.

Az oláh püspök penig örülvén a sok igéretnek, publice patenst bocsáta ki az egész erdélyi oláh papok nevével, melyben hittel obligálják magokot, hogy a római pápát a clerus fejének agnoscálják, hogy a purgatoriumot admittálják, hogy az ostyában a Christus testét jelen lenni hiszik, hogy a Szent Lélek származását a mint az Atyától, ugy a Fiutól is helybenhadják. Nem sokára azután az egész erdélyi oláh esperesteket, papokot Fejérvárra gyüjtvén, ott nagy solennis pompával és processióval a püspökségre ujobban pápista módon inauguráltatik, ésBécsben felmenvén, Kollonics cardinálltól nagy becsülettel fogadtatik, egy aranylánczot vetnek a nyakában. A lőn minden promotiója. Mert mint az ördög addig keresi kedvét az embernek, mig bünben ejtheti, azután pórázra fogván, ott hordozza a hol akarja, püspök uramot is mig lábáról leejtheték, nagy submissióval becsüllék a pápisták, azután elrántának minden directiót kezéből, és egy jezsuita van szüntelen mellette, a kinek híre s akarata ellen még csak egy levelet sem szabad másnak iratni, nem hogy egyebet valamit cselekedhetnék; s már örömest renunciálna az uniónak, de nem engedik. Ha sóst ett, igyék, mert bizony megtölték a pohárt.

Nem teczék még a pápista urak közül is sokaknak ez a dolog, mert látták, hogy az egész ország szabadcságának eversiójára való, azt az idegen haszontalan oláh nemzetet, a kit propter interesse publicum az ország tolerált, már statusok közében tenni, s a több erdélyi régi statusok szabadcságát azokkal communicálni; mely dolognak, adná Isten, még ide hátra roszabb gyümölcsi is ne származzanak. Különben is mind a haza s mind a diploma ellen vala, a földesurak jusát mely az oláh papok iránt volt, olyan szemlátomást kiforditani kezekből. Sőt a kik elsőben akarták is, megbánták, mert a császártól parancsolat levén, hogy az oláh papokot kik pápistákká lettek, a militia tartozzék minden helyeken manuteneálni s protegálni, sok becsületes nemes és főrendek, még a pápisták közül is, periculumban forgottanak miatta. A szabadcságnak örülvén, kelletinél is több oláhok papságra, deákságra szenteltetvén magokot, egy alávaló kisded oláh faluban öt hat pap s deák is megvolt, s megvan ma is, kik semmi szolgálattal vagy egyéb fizetéssel a földesuroknak nem akarnak lenni, és ha erőlteték őket, mindjárt confugiáltanak a militiához, s felejtette bizony földesur uram a jobbágyát bántani, csak magát oltalmazhatta. De az egy Apor István mind azokkal semmit nem gondola, a kit annyira fascináltak vala a jezsuiták, hogy idvességét abban reménlette, ha a jezsuiták akarata szerént mindent cselekedett, s olyan gyülölséget öntöttek vala belé a reformátusok ellen, hogy jó szemmel soha azokot nem nézhette, s minden uton módon opprimálni igyekezte. A lőn oka, hogy noha oly közel való atyámfia volt, s tizenhárom esztendeig nagy hiven szolgáltam mellette, mégis semmi remuneratióval nem lőn. Többi között egyszer Thordán létünkben a kamaraháznál egyczer estve felhivata, s Száva Mihály levén csak ben, az inasokot kiküldé, s monda nekem: „Édes öcsém uram, nekem az Isten mindent eleget adott, melyről soha nem is álmodtam, de ihol, gyermekem nincsen a kire az én keresményem deveniáljon, atyámfiai is az Apor-neven a kik vadnak, semmirekellők; mert Apor Péter változó hitván el-

mével bir, Apor Farkas annál is roszabb, s az én emlékezetem holtom után őbennek nem nevekedik, hanem inkább kisebbedik; kegyelmednél penig szép talentuma van Istennek, s ugy gondolkoztam, hogy holtom után kegyelmedet hadjam az én javaimban nagyobb successornak, és oly állapotban állitsam, hogy az én szegény atyámfiainak legyen az én holtom után kihez folyamodni. És hogy kegyelmed securusabb lehessen erről hitet is adok, most penig adatok mindjárt tiz ezer forintot, s valahol kegyelmed akarja, ötven ház jobbágyot, a csiki főkapitányságot is kegyelmednek cedálom, s egy hónap alatt a császártól erról való donatiót meg is hozatom, holtom után penig a mi marad, jobb része kegyelmedé leszen. Csak szintén az a héja, hogy kegyelmed legyen pápista." Nagyot sohajték s mondék az urnak: „Nagyságos uram, ha valakinek volna szüksége a promotióra, pénzre és jószágra, bizony volna nekem, mert én házasságommal is semmit nem acquiráltam, az atyámnak is sok gyermekei levén s kevés jószága, onnan igen keveset várhatok, eddig is szolgálatommal tartottam magamot s cselédimet, a kit nagyságod is jól tud. De hogy vallásomat, kiben jó lélekkel megnyuguttam, változtassam, azt soha nem cselekeszem semmi igéretért s adományért; sőt nagyságod is a melly végett felveszen, hogy holta után a maga atyafiainak patrociniumát nekem concedálja, abban igen megcsalatkoznék, mert ha én most erőszakot tennék lelkemismeretén, s világi elmulandó jókért vallásomot elcserélném, bizony a nagyságod atyafiait annál könnyebben defraudálhatnám. Ha nagyságod jámbor szolgálatomért akarja hozzám gratiáját mutatni, Isten előtt is kedves dolgot, emberek előtt is dicséretes példát cselekeszik, én is alázatoson megszolgálni igyekezem." Az úr alig vára végig szómot, esmét monda: „Ilyen nagy dologban nem jó mindjárt kegyelmednek aperte a választ kiadni, hanem gondolkodjék kegyelmed, s a maga előtt álló szerencsét ne vesse ki a kezéből, imádkozzék az Istennek bárcsak háromszor ugyan szüvesen, hogy szent lelke által kegyelmed elméjét világositsa meg, s ismertesse meg kegyelmeddel a catholica religiónak idvességes igazságát." Én mondék az urnak: „Ha én azon imádkoznám Istennek, csak kisérteném ő felségét, holott én megnyugutt elmével vagyok mostani igaz religiómban; inkább azon imádkozom, hogy Isten ő szent felsége ebben a religiómban mind holtomig megtartson, és min den ellenkező kisértettől oltalmazzon." Megharaguvék az úr s azt mondja: „Protestálok, protestál ok Isten előtt, hogy én kegyelmednek jovára s előmenetelére igyekeztem, ebnek vonják asztalra fejét, s eb pad alá vonja; ha nem kell a jó, lássad öcsém, de soha bizony az én keresmé nyemmel az én religiómnak ellenséget nem nevelek." Azzal kijövék az ajtón; Száva Mihály, jó barátom levén, utánam jöve, kérni kezde, ne vessem meg az úr oblatióját, ha nem akarok is valóságoson pápista lenni, tettetésképen tegyek igéretet; de én neki is azt felelém: nem jádczom az Istennel, se nem adok másoknak is okot a botránkozásra, jobb nekem szegényül élnem mint lelkemet megsértenem. Nem is szerete azolta a szegény Apor István, nem is ada semmit, nem igyekezék promoveálni, holott nálamnál roszabbakat, csak azért hogy pápisták voltak, két kezével emelt volna épen az égig ha lehetett volna.

A bolgárszegi oláh papok penig, semmiképen nem akarának az oláh püspök hatalma alatt lenni, és a pápista religióval uniálni magokot, nagy patronusok levén a havas-alyföldi vajda, kinek kedvét nem szegheti vala meg a császár is. Azért követeket küldvén magok közül Fejérvárra, nyilván declarálák magokot, hogy ők a mint eddig, ugy ezután is a görög religióban megmaradnak, és a püspöktől ki már pápistává lett, függeni nem akarnak. Melyről protestatiót is adának be az itélőmesternek Sárosi Jánosnak a haza törvénye szerént, és onnan a protestatiót a császár pecséte alatt ki is vevék magoknak. De mind Sárosi János megfizete érette, mint alább a hol helye leszen megirom, mind penig egy Nagyszegi Gábor nevü emberséges oláh nemesember, ki azelőtt az oláh püspök se-

cretariusa vala, azért hogy a protestatiót ő irta le, megfogaték, mind fejérvári Komáromi András nevü reformatus ötves, hogy a bolgárszegi oláh papok részére pecsétet csinált volt (holott az örökké szabados volt, ma is szabad akármely privatus embernek pecsétet faragtatni maga számára), megfogatának, és Szebenben sok ideig raboskodának nyavalyások ártatlanul. Ezeknek is mind Apor István vala a koholója.

Sőt végtére épen fenekestől felforditák a diplomát az erdélyi pápista urak. Mert addig koholának a bécsi udvarban Kollonics által, a jámbor Leopoldus császárt hite ellen arra vevék, hogy az erdélyi pápisták kivánsága szerént öt punctumból álló kemény .decretumot külde le, megparancsolván generál Rabutinnak, ha a több religión való statusok nem akarnák is, etiam manu militari effectumban vegye azokot a pnnctumokot, melyek így következnek: 1. Hogy a mely pápista possessorok földében szőlőjében termett dézmát eddig a reformatus papoknak, professoroknak adtanak, világos donatiójok levén arról, melyeket a császár diplomájában confirmált vala, ezután a pápista papoknak adják. 2. Hogy minden tisztségekre való candidátusok között egy mindenkor pápista legyen. 3. Hogy minden városokban, mind a tanácsban mind a czéhokban hasonló számmal legyenek a pápisták, mint a más religión valók; ez is épen szemtől szemben ellenkezék a diplomával. 4. Hogy minden ország törvényei, articulusai, melyek eleitől fogva a pápista religiónak circumscriptiójára irattattak, és eddig megtartattak, úgy a szabad városoktól szereztetett afféle végezések örököképen kitöröltessenek, és a pápista religio szabadoson, valamint akarja ugy folytathassa maga dolgait. Ez a punctum épen megölte mind a haza törvényét, mind a diplomát. 5. Hogy az erdélyi három statusnak egyik pecséte mindenkor pápista tisztnél álljon; e türhető volt a többihez képest, noha ez alatt is nagy gonosz fekszik, mert a pecsét nálok levén, a status nevével azt irhatják a mit akarnak.

Publicálván az ország előtt a punctumokot, elszörnyülködének minyáján a más religión valók, látván mely szemlátomást rontanák ki az ország kezéből a pápisták mind a magok régi szabadcságát, törvényét, mind a császártól adatott diplomát, melyet vérek kiontásával kellett volna inkább oltalmazni. És talám fordithatnak is vala valamit az udvarban, mert még a pápisták közül is némely igaz hazafiai sajnálják vala a diploma eversióját azok a punctumok által, ha a három religio megegyezzen. De amaz istentelen szebeni királybiró Szász János, allattomban a pápisták mellé csapá magát: és a pápisták hittel assecurálák őtet, hogy azon öt punctum nem feriálná a lutheranusokot és szász városokot, hanem csak a magyarokot és a reformata s unitaria religiót; igy Szász János elhajtá a szászokot a több religiók mellől, s amazok csak magokra maradván, noha eleget irának supplicálának a császárnak, remonstrálván, mind a haza törvénye mind az ő felsége diplomája mint megsértetett azokkal a punctumokkal, de semmit sem obtineálhatának, mert Kollonics a jámbor császárt elaltatá s nem engedé, hogy a közönséges igazságot kiszolgáltassa.

E vala az oka hogy Bethlen Miklós s Apor István egymással veszekettenek. Mert mivel Apor István tüzzel vassal, szüvel lélekkel akarja vala a pápista religiót promoveálni, s a reformatusokot megnyomoritani, Bethlen Miklós látván, hogy noha a gubernátor Bánffi György volna elsőbb ember, de lágyan hadná a religio causáját, féltvén hogy a gubernátorságot lehuzzák róla, azért felette kedvez vala a pápistáknak: ő nyavalyás, szemben álla Apor Istvánnal, és nagy elméjü bölcs ember levén, s Kinczkinek is nagy barátja, sok dolgot kironta Apor István kezéből, s nem is mehetének mindenben ugy elé a pápisták a mint akarták Bethlen Miklós miatt. Mert emberi mód szerént az egész országból exterminálódik vala a reformata religio, ha Isten után Bethlen Miklós ne oltalmazta volna. Ám utoljára meg is fizetének neki, addig keresének praetextust a mig hálóban ejték.

De nem csak a religióban, hanem a külcső politiában is jobban megronták a diplomát.

Mert Szász János, a publicum nevezete alatt mindenkor a maga hasznát keresvén, a császárt addig sollicitálák, mig azokot a magyarok részéről hasznos articulusokot, melyek az Approbata és Compilata Constitutiókban közönséges ország végezéséből irattak vala, a hét birák jószágiban a magyar főbirák és viceispányok authoritásáról, a szász városokon magyarnak szabados házak vételéről, és a magyarnak szászokkal való törvénykezéséről, azokot, mondom, a császártól decretumot obtineálván, egészen kitörölteték. S ám bizony érezzük most, mert drága pénzen kénszerittetünk ebben a hosszas exiliumban a szász városokon szállást fogadni, s olyban tartanak bennünket azok a hitván szászok, mintha ők keresték volna fegyverekkel Erdélyt, nem a magyarok. Ha valaha Isten magyar fejedelmet adna Erdélynek (bár a római császár clienteláája alatt), más gondot kellene viselni a dnus szászokra, s meg kellene ültetni a szász városokot magyarokkal; hadd parancsolnánk mi nekiek, ne ők a magyarnak. Mert Apaffi Mihály fejedelem idejében is, tudom, a reformátusok számára templomhelyet kérete a fejedelem (holott venni kellett volna tőlök, nem kérni), s nem adának, sőt a mely fákot hordottak vala a templom épületére, azokot is egyben vagdaltaták s elégeték. Megtanitotta volna őket, ha Rákóczi György vagy Báthori Gábor lett volna fejedelem, de a szászok alattomban egy néhány ezer forinttal kitolyák Telekinek s más reformatus uraknak a szemét, s a fejedelmet megcsinálák, semmi nélkül elengedé nekik azt a nagy vétket. Igy árulák el mind religiójokot, mind a magyar szabadcságot azok a jó hős urak; nem csuda, ha Isten büntet országostól bennünket.

A feljebb emlitett oláh püspök alkalmatosságával juta eszemben, a mit oda feljebb Apaffi Mihály idejében kellett volna megirnom, mint bánának az akkori Száva nevü oláh püspökkel. E tanult expertus ember levén, és gyakran küldetvén a fejedelemtől követségre mind Muszka-, Lengyel-, mind a két Oláhországokban, irigységben esék az urak előtt. És noha Székely Lászlónak a püspök közel való atyafia volna, mégis meggyőzé pénzkivánság, s hogy különben a püspök pénzéhez nem férhete, Naláczi Istvánnal conspirálván ellene (melyben Teleki Mihálynak nem volt interessentiája), hogy másképen a fejedelem előtt disgratiában nem hozhatták, egy alvinczi oláh papot bérlének meg ajándékkal, vádolja el a püspököt a fejedelemnél, hogy egy asszonyt tart kurvájának a maga házánál. Elhitetik a lágy jámbor fejedelmet, mert tul Székely és Naláczi hittel bizonyitják vala, megfogják a püspököt s mindenét elpraedálják; azzal meg nem elégedvén, három ezer tallért kérnek tőle. Beküldé a püspök a maga öcscsét, hogy Havas-alföldében koldulja meg a pénzt s hozza ki, de az öcscse ki nem jöve; a nyavalyás ártatlan püspököt egy ingben lábravalóban kihozzák s addig korbácsolják, mig leszakad az inge lábravalója s a husa is a faráról, a mely miatt már sem vizelletét, sem ganéját, becsülettel legyen irva, meg nem tarthatván, meg kelle halni, s a jovaival Székely László Naláczival felosztozék. Hallatlan pogányi kegyetlenség. Nem is hagyá vala az akkori havas-alyföldi hires Sorbán vajda boszuüzés nélkül a dolgot, sőt megizente vala a fejedelemnek, ha ötszáz ezer talléra megbánja is, bizony kilobbantatja a török császárral Apaffit a fejedelemségből, de azalatt csakhamar meghala a vajda.

Visszatérek a rend szerént való irásomra. A római császár fia Josephus ebben az esztendőben megházasodék, a hannover herczeg leányával Vilhelmina Amáliával, és nagy királyi pompával celebráltaték lakadalma Bécsben. A hol noha sok nemzetekből való királyi követek különb különb splendorral voltanak jelen, de mind azok felett csudául szemlélték a magyaroknak pompás készületét mind köntösökben mind lovokban. Valának mintegy ezeren, kiknek egy része fejér selyem köntösökben, hasonló szinü lobogós kopiákot viselvén kezekben, gróff Bottiáni Ádám horvátországi bán commendója alatt mennek vala; azután a magyarországi palatinus és herczeg Eszterhási Pál, sárga selyem köntösben s hasonló szinü lobogós kopiákot viselvén kezek-

ben a mellette valók szép renddel menének. Utána gróff Forgács Simon mind maga mind az alatta valók, veres selyem köntösben, hasonló szinü lobogós kopiákkal, és a többi rendre külön külön szinü ruhákban s fejedelmi s királyi módon felékesitett vezetékkel, az egész ott levő sokaságnak szemeit magokra forditák, álmélkodván azoknak készületén, és bizonyságot tevén arról, hogy az egész keresztényvilágon semmi nemzetnek pompája nem érne a magyarok köntösével és készületével, mert ott a selyemnek, aranynak, drágaköveknek, gyöngyöknek felette nagy bőségét szemlélhették. Ebergényi magyar generálisnak csak a csizmáján lévő sarkantyuk ezer aranyban készültenek, abból megitélhetni mennyiben készülhetett köntöse s lovai szerszáma, mert sokan a magyar urak közül, bolond magok mutogatásából, uri jószágokot zálogban hánták s ugy aemulálták egymást a lakadalomra való apparatusban. Ezt a házasságot gróff Kinszki nem jovallotta, azt adván okul, hogy az ausztriai ház eleitől fogva házasságával acquirálta a sok országokot, mint Rudolphus I. Ausztriát, Philippus I. a belgiumi provinciákot, Carolus V. a spanyol birodalmat és az oloszországi tartományokot, Ferdinandus I. Magyar- és Csehországot; a hannover házból való házasodással penig semmit nem acquirálna Josephus. Mindazáltal az ő akarata ellen is csak véghez mene, és Kinszki, szintén mikor a királynét Bécsben vinnék, megbetegedék, meg is hala, nem csak a császári udvarnak, kinek hasznos és hü szolgája lőn mind halálig, hanem Erdélynek is felette nagy kárával. Mert ő azon igyekezett mindenkor, hogy a császár Erdélyt csendesen s atyaiképen igazgassa, mert közel levén a törökhöz, ha keményen bánik a császár vele, hamar elpártol, és nagy bajt szerez az ausztriai háznak, a mint az ő holta után csakhamar meg is történék.

Erdélyben tavaszszal számtalan cserebogarak támadának, kik szerte széjjel mind a szőlőkben, mind a gyümölcsfákban sok károkot tesznek. Keczén az úr az egész udvari cselédet s a falusi embereket is gyermekestől kihajtatta az ott levő nagy szőlőben, egynéhány zsákot tele szedtenek afféle bogarakkal s ugy égették meg a szőlő lábján; más nap annál több szállott a szőlőkre, csak megemészték egészlen, semmi termését nem veheté. Nyárban penig szörnyü égszakadások lőnek, másutt is ugyan, de a szebeni havasokon, onnan nagy árvizek származván, az egész Szeben körül való tartomány vizben állott, a falukon sok házakot, embereket, barmokot, a mezőkön való takarmányokkal együtt elsepervén és megemésztvén.

1700. Josephusnak a magyar királynak feleségétől egy fia születék, Leopoldus Josephus, de rövid ideig érheték örömét, mert a következendő esztendőben nagy hirtelen meghala. Mí az urral együtt Fejérvárra menénk gyülésre. Ott hala meg hunyadvármegyei Balog László, eszes okos nagy tanácsu táblafia, jó hazafia s igaz reformatus ember. Énrám penig a negyednapi hideg esék, s épen másfél esztendeig gyötre; eleget gyógyitának sok doctorok, borbélyok, különben is sokféle paraszt orvosságokkal kínoztanak, csak nem használa, mig utoljára az a sok rosz nedvesség, melyből szokott a hideglelés származni, magától megemésztődék a gyomromban, s igy mulék el rólam. De más bajom is érkezék, mert a Censurale Forumon a tisztek ratióinak vizsgálásában egyben vesze velem Száva Mihály, azért hogy a fiscus részére hitem s kötelességem szerént agáltam a dolgot, ő penig noha szintén olyan hites vala, mégis a tisztek lopásit el akarja vala palástolni. Egyéb boszút nem tehete rajtam, hanem Apor Istvánnak bevádola, hogy nekem a gubernátor esztendőnként száz aranyat fizet azért, hogy az urnak minden titkait alattomban kimondjam neki, és a mely titkos levelei jőnek az urnak Bécsből, azokot is mind megmutogatom a gubernátornak. Látja pedig az igazán itélő Isten, soha engem sem kért soha a gubernátor afféléro, nem is vala olyan bőkezü, hogy százanként adta volna valakinek az aranyat, én is soha sem neki sem másnak az uram házából a szót ki nem vittem, nem hogy olyan levelét másnak mutogattam volna, noha

mzeind kemben voltanak. Hanem szintén akkor páter Hevenesi küldvén levelet az urnak Bécsből, az asztaláról elvesze; azután csakhamar megtudá az úr, hogy Pekri Lőrincz lopta el az asztaláról, s a kezén érék a dolgot, s Száva Mihály is hazugságban marada. Én evocáltatám Szávát az ország eleiben notára, nem vevé tréfára a dolgot, addig jártata utánam, az úr maga is szólott, ne keressem törvénynyel, sőt a pápista urak közönségesen izentek nekem Boér Ferencz által, ne gyönyörködjem Száva romlásában; ugy hagyám le a törvényt, megkövete, visszamondá valamit ellenem hamisan költött vala, sőt Boér Ferencz s Orbán Simon előtt levelet is ada róla, hogy hirtelenségből s boszuságból mondotta volt a mit mondott; a levelet subcsribálván Boér és Orbán uramék, maig is tartom pro testimonio. Ebben az esztendőben is az aprilisben esett nagy hó és canicula végén lett nagy árvizek a gabonát egészlen megemészték, s nagy drágaság lőn a egész országban minden helyeken.

1701. esztendőben nagy földindulások lőnek Erdélyben sok helyeken. Akkor Fejérváratt voltam, s éczaka még le nem feküttem vala, hogy érzeni kezdők nagy félelemmel s álmélkodással. El is következék nem sokára a nagy változás, melyben maig is nyomorgunk. Magyarországban penig Ecsed, Kanizsa és Patak vára a császár parancsolatából elhányatnak, itt Erdélyben Szeben mellett citadellát kezdenek épiteni, egy Murando nevü ingenier dirigálván az épületet, az országból mindenünnen feles számu sok száz emberek dolgozván sok ideig rajta, és sok költséget tevén rajta, nem végezheték el, mert azalatt a kuruczság feltámada. A spanyol király is minekutána sok esztendőkig betegeskedett volna, meghala magtalanul, és a német császár s franczia király között való békeség annak halálával felbomlék. Mert a franczia király elsőben az egész Európában minden királyokat s respublicákot követei által eljártatván, csalárd practicával azon mesterkedik vala, hogy a spanyol birodalomban való successióját az ausztriai háznak turbálhassa, és hogy ne vegyék eszekben mit akar, azzal akará fascinálni az európai potentatusokot, hogy jobb leszen ha a spanyol koronához tartozandó országokot magok között felosztják, mert ha az ausztriai házra engedik szállani az egész birodalmat, felette megerősödik, és a több királyokot s respublicákot rendről rendre meghódoltatja, s egy monarchiát erigál Európában. És mint nem a magáéból, a máséból örömest gazdálkodván, el is osztotta vala már; a lotharingiai herczegnek az oloszországi mediolanumi és montisferrari herczegségeket, a bavariai herczegnek Hispanicum Belgiumot, az angliai királynak és hollandusoknak az amerikai déli országokot, a császár kisebb fiának Carolusnak magát Spanyolországot Castilliával és Aragoniával együtt. De magát sem felejté el, megtartván ama közönséges regulát: Cum fueris divisor, potiorem summito partem, Neapolitanum országot, Siczilia, Sardinia szigetekkel és az indiai s amerikai gazdag aranynyal teljes országokot maga fiának és unokáinak intézvén. S annyira is vitte vala a dolgot a keresztény királyoknál, kiki közülök kapván a neki jutandó tartományokon, hogy minyáján megnyuguvának a franczia király divisióján, és megizenék a császárnak: lássa, ha ő is annuál a franczia király projectumának, s megelégszik azzal a mit kisebb fia számára intéztenek, jó, ha nem, semmit sem adnak, sőt a franczia király mellett fegyverrel insurgálnak.

Azalatt a franczia király sok pénzzel s igérettel a spanyol ministereket naponként maga részére csinálja vala, hogy a spanyol királyt vegyék rá, testamentom szerént hagyja az ő fiának vagy unokáinak az egész birodalmat. És noha a spanyol király semmiképen arra nem akar vala menni, hanem elsőben a bavariai elector fiának, ki a császár leányától, a spanyol király testvérnénjének, ki a császár felesége vala, első házasságában valótól testálta az egész spanyol imperiumot; de a csak hirtelen, tiz esztendős korában meghala, a mint hirdetik, franczia factio által méreggel öletvén meg. Annak holta után a

császár kisebbik fiának Carolusnak hagyá s köté a spanyol koronát minden hozzá tartozandó országokkal együtt, és már arról a császárt hit alatt assecurálta vala is, a testamentumot kezében is küldötte vala. De egy Protocarus nevü spanyol cardinál, a franczia király pénzétől megcsalatván, mikor már épen in agone volna a király, sőt már eszén sem volna, addig suga a király fülében, hogy új testamentumot tétete, és a spanyol birodalmat a francziai király unokájának, a kisebbiknek, Philippusnak testáltatá. Mihelyt a franczia király azt véghez viheté, másképen kezde beszéleni, s megizené az európabeli királyoknak, respublicáknak, hogy már ő divisióra nem bocsátja a spanyol birodalmat, mert a megholt király az ő unokájának testálta; és készen levén száz ezer emberből álló nagy ármádája, töstént beküldé az unokáját fegyverrel Hispaniában s erőszakkal megkoronáztatá, s a birodalmat elfoglalá, a megholt spanyol király feleségét, ki a császárnéval egy testvér és a portugalliai királynéval s a florencziai herczegnével, onnan kiigazittatá. Nem jó vala hogy az ausztriai házra szálljon a spanyol korona, a kit de jure illetett, jó lőn penig hogy ő hatalmasul elfoglalá; de az Isten nem segélté meg hamis igyekezetében.

Mert a császár megértvén a dolgokot, mindenüvé az egész Európában patenseket bocsáta, és világos ratiókkal demonstrálá mind a francziai királynak álnok practicáját s istentelen factióját, mind penig az ausztriai háznak igazságos successióját a spanyol birodalomban. Ugyanis Carolus V. és Ferdinandus I. egy-testvér atyafiak voltak, Philippus I. archidux fiai; Carolus V. lineáján férfiágon való volt Carolus II. a megholt spanyol király, Leopoldus császár penig Ferdinandus I. maradvája; és igy a Carolus V. lineája deficiálván in virili sexu, egyenesen a Ferdinandus I. lineájának kellett succedálni, melyről eleitől fogva a két linea között erős kötések s végezések voltanak, hogy akármelyik linea deficiáljon, a másik linea succedáljon, és valamig férfi-ág életben leszen, addig a leányág ne succedáljon. Sőt mikor a franczia király elvette volt is a spanyol király leányát feleségül, kinek jusán, de hamisan, praetendált a spanyol koronához, minekelőtte a mátkaság véghez ment, erős hittel kötelezte magát mind a leány, hogy az apja birodalmához praetensióját nem tartja, hanem a mely kincset akkor vele adtanak, azzal megelégedik, mind penig a francziai király, hogy felesége jusán soha semmi időben sem maga sem gyermekei nem praetendálnak a spanyol király jószágához. De szokása volt a mostani francziai királynak, könnyen megesküvt, de könnyen meg is szegte hitét a hol valami hasznát érzette; az európai királyok penig megboszonkodván, mind azon hogy a franczia király a divisióval ugy megcsalta s jáczodtatta őket, mind penig látván, hamis uton akarja az ausztriai háztól elszakasztani a spanyol koronát, különben is tartván attól, ha a spanyol birodalmat conjungálja Galliával, elhatalmazik rajtok, és kegyetlen tyrannus ember levén, őket is kiforgatja birodalmokból, elállának a franczia király mellől.

Kiváltképen a reformatus és evangelicus potentatusok, minekutána a francziai király a maga országában levő reformatus fejedelmeket, urakot, nemeseket, közrendet, papokot, püspököket, többet ötszáz ezer léleknél kiüzetett volna Galliából, a pápának akarván kedvét keresni, hogy inkább az ausztriai ház ellen a pápa őtet protegálja, Belgiumban, Hágában egyben gyülvén, majd nyolcz holnapig ott tractálának egymás között; és erős hit alatt ligát szerzének, hogy mind a bourboniai ház ellen, kiből való a franczia király, mind az ausztriai ház ellen, kiből való a római császár, és a mely két háznál nagyobb s méltóságosabb nincsen a keresztyénységben, de nagyobb persecutiót sem szoktak cselekedni mint az a két ház, azok ellen, mondom, conjunctis viribus egymást oltalmazzák, és akármelyik ház őközülök akármelyik ellen feltámadjon, az egész reformatus s evangelicus hatalmasság insurgáljon a mellett, sőt a között a két ház között mindenkor olyan aequilibriumot tartsanak, hogy a melyik ház a másiktól megnyomorittatik, mindjárt a mellé álljanak, hogy

igy egyik ház is a kettő közül a másik ellen ne praevaleáljon, hanem mindenkor egymástól tartván s egymásra vigyázván, a reformatus s evangelicus potentatusok a két ház között békeségben maradhassanak. Mely ligának veszik is azolta hasznát, mert a persecutiót nem vihetik ugy véghez a pápisták közel is mint annakelőtte, mindjárt leültetik ő kegyelmeket a confoederatus reformatus s evangelicus királyok és fejedelmek; s bár még annakelőtte régen egyeztenek volna úgy meg, nem ontott volna annyi ártatlan martyromvért ki a római fene bestia. A megmondott okokra nézve azért mind az angliai király Vilhelmus, mind penig a hollandusok és több imperiumbeli reformatus electorok, fejedelmek a római császárral ujabb confoederatiót tőnek a francziai király ellen, hogy mind addig hadakoznak ellene, mig az egész spanyol birodalomból kiforditják, és ugyan jóformában leültetik franczia uramot.

A Galliából kiüzetett reformátusok Hollandiában, Angliában, Berlinumban, a prussziai király jószágában, és más helyeken megtelepedvén, minthogy többire mind gazdag keresкedő, míves és hadi emberek voltanak, nagy roppant városokot épitvén magoknak, a francziai király ellen azólta is szerencsésen hadakoznak. Nem is árta soha nagyobbat a király magának, mint azzal a persecutióval, mert országát is annyi száz ezer emberek kiüzésével felette igen megerőtlenité, az Istennek is nyilván való büntetése szálla rája. Mert noha azelőtt ifjuságától fogva mindenkor szerencsés vala minden hadakozásiban, és oly nagy dicsőségre emelte vala a francziai koronát, hogy egész Európa rettegett tőle, de a persecutio után minden szerencséje oda lőn, azolta csak verten verék a hadát, szedten szedék el azelőtt tőle szerzett tartományokot s országokot, s naponként szállton száll minden majestása s hatalma, s nagy gyalázatos állapotban juta vénségében. Igy jár az, a ki az Isten házának kövét akarja helyéből kimozditani, maga szakad meg miatta, az Isten penig csak neveti az égből az emberek tehetetlen indulatát.

Már a francziai király mind Hispániát, mind ahoz tartozandó indiai és amerikai országokot hatalmasul elfoglalván, Oloszországban is Siczília, Sardinia szigeteket és a mediolanumi herczegségeket is meghódoltatá, egész praesidiumot hagyván mindenütt, a mantuai herczegséget is, noha imperii vasallus vala, magához hajtá, a sabaudiai herczeget is, Emánuelt, Eugenius testvérbátyját, eláltatá hogy a leányit maga unokáinak vételi el feleségül, azt is magához kapcsolá; másfelől penig a belgiumi hispanici provinciákot mind elfoglalá, és az imperiumban általmenvén erős ármadával, sok városokot megostromoltata s megveve, a hires Landavium várossal együtt; és hogy az ausztriai házat inkább opprimálhassa, mind a coloniai érseket s electort, ki a bavarussal egy testvér vala, mind penig magát a baváriai electort a császár vejét, sok igéretekkel a császártól elhajtá. A bavarus azért rebellála, mert mikor látná, hogy a brandeburgus elector Prussziában magának electorságán felyül uj királyságot erigált, a saxoniai elector is a császár assistentiájával lengyelországi királyságra promoveáltatott, melyre ő igen vágy vala, szégyenlette, hogy ő is potens elector levén, királyságot nem kaphat, neheztellette hogy a császár inkább favorizált a saxónak mint neki, holott az ő elei az ausztriai ház mellett oly hiven nagy költségekkel hadakoztanak az ausztriai ház mellett Ferdinandus II. idejében, a svécziai akkori király ellen; maga is a mostani elector Magyarországban dicséretesen hadakozott Leopoldus mellett a török császár ellen, és a mely pénzt igértenek volt az ő eleinek az ausztriai császárok hadi költségre, azt mindeddig meg nem fizették. Azért kivánja vala a császártól, hogy a csehországi királyságot cedálná neki. Melyet a császár nem cselekedhetvén, a franczia mellé álla, és mind Csehországban mind Ausztriában nagy motusokot indita, s nagy ármádát készitvén, az imperialis város Ratisbonát elfoglalá; onnan conjungálván magát a franczia ármádával, nyilván a császár és imperium ellenségének declarálá magát, noha mind a császár mind az

imperium sokszor megintették hogy tegye le magát, de azzal nem gondola, melyért szerencsétlenül is jára, mint alább az ő helyén meglátjuk.

Ebben az esztendőben 21. maji Kálban adott Isten egy Klára nevü leánykát a feleségemnek, dél után négy s öt óra között; én akkor Fejérváratt voltam az országgyülésében az urral együtt. Onnan Kálban menvén, a bolond hagymázban estem egynehány hetekig, Isten után Fogarasi doctor gyógyita ki belőle.

1702. Erdélyben a dolgok naponként sulyosodnak vala, mert egymásra való irigységből a gróffi, baronátusi titulusokot szaporán hordatják vala magoknak az udvartól, némelyek olyanok is, kik a régi jó szokás szerént még jó nemes ember módjára sem élhettenek volna a jószágokból, mégis megvárták a nagyságos titulust. S hogy ama régi igaz jó főemberek olyan gizgaz gróffocskákot, mint némelyik vala közülök, nagyságolni nem akartak, nem is tartoztak vele, szörnyen haraguttanak, és arról mind a guberniumnak, mind az országnak irásban panaszt adtanak. A gubernium nem dirimálhatván közöttök a controversiát, feladta a császár udvarában mind azt, mind a praecedentiáról való materiát, mintha nem elég dolga volt volna a császár udvarának. Mert már annyira ment vala a gyülölség a főrendek között, hogy ebédre sem hihatták egymást, nem tudván melyiket kell közülök elsőben mosdatni vagy a főhelyre ültetni, mindenik első akarván lenni. A császár mind a két dologról decretumot külde le, hogy a gróffokot s bárókot, kik csak minapiban szerzettek magoknak titulust, s valami főtisztséget nem viselnek, azokot nemcsak a régi főemberek, még a jó nemes emberek se tartozzanak nagyságolni, hanem csak ugy compellálják: gróff uram, báró uram; a praecedentiát pedig ugy dirimálá az udvar: hogy a mint kinek régiebb familiája, titulusa s főtisztsége vagyon catalogus szerént, azok járjanak elől. Nálam megvan mind a két decretum, de rövidségnek okáért ide mind le nem irhatom; ugyis nem sopiálódék a főrendek között való controversia, mert sajnálják vala, hogy némely aláváló s érdemetlen személyek, csak azért hogy pápisták, promoveáltatván főtisztségekre, a régi igaz ős főrendek s érdemes hazafiai üresen maradtanak.

De közönségesen a három natio között is sok alkalmatlan veszekedések származának a portiózás miatt. Mert a székely natiót a császár a diplomában eximálta vala mind a quártélytartástól, mind az adózástól, mivel a régi királyok fejedelmek idejében is olyan privilegiummal éltenek, hanem fegyverekkel tartoztak a királyt s az országot szolgálni: a székely natio azért magát a diplomához tartván, nem akar vala különben contribuálni, hanem jó akarata szerént minden esztendőben bizonyos summát vállalt magára, hol tized hol nyolczad részét a contributiónak. Ezt neheztellették a vármegyék, de kivált Szász János a szebeni királybiró mind azon practicálódott, sok projectumokot irván mind az udvarban, mind az országnak, mind a generálnak, hogy a székelység szabadcságát a diplomával együtt elronthassa, a levén ratiója: hogy most nincs szüksége a császárnak a székelyek fegyverére, hanem a pénzre. A székelység azok a projectumok ellen más projectumokot irt, és megczáfolta Szász Jánosnak minden ratióit, s kicsinben mulék, hogy Fejérváratt az országgyülésében Szász Jánost ki nem veték az ablakon; addig nyelveskedék az ország előtt, megbusulának a magyarok, fel is költenek vala egynehányon hogy kihányják, de a magyar uraknak nagyai nehezen ugy csendesiték le őket.

A vármegyék és szászok között is nagy controversia vala. Mert a szászokon másfél ezer kapu levén, kikről adóztanak, a vármegyéken penig valamivel több ezernél, még mikor a német Erdélyben bejöve, mindjárt practicálódni kezdének a szászok Frank Bálint akkori szebeni királybiró idejében, hogy a kapuszámban magokról lerótassanak. Addig járák a német udvart, két száz kaput le is rótatának, s akkor a vármegyékkel erős kötést szerzének, hogy több defalcatiót nem kivánnak. Frank Bálint holta után Szász János

ülvén az első lóra, szokott mesterségével felbontá a kötést, és addig projectizála, addig irogata az udvarban, a háromszáz kaput is defalcáltatá, és csak ezer kapu marada rajtok, mint a vármegyéken: holott jó lélekkel mondva, két annyi portiót könnyebben megadhat az erdélyi szász natio, ő birván az erdélyi földnek legjobb 's termékenyebb részét, és minden városokban számtalan mester pénzkereső ember levén közöttök, az ország pénzét ők emésztik meg, mintsem a vármegyék, kik szegény szántóvető emberekből állván, s földesuraknak is szüntelen való szolgálattal tartozván, a pénzt nehezen kereshetik.

A vármegyék látván hogy a szász natio mint megyen elé dolgában, ők is hozzá fogának a projectizáláshoz, és mind a generális előtt mind a császár udvarában hathatóson remonstrálák: hogy a szász natio sokkal többet contribuálhat s tartozik is contribuálni a vármegyéknél. A császár nem tudván a sok ellenkező informatiók között mit cselekedni, megparancsolá hogy az egész országnak minden faluit vizsgálják meg, tam de qualitate, quam de quantitate, és a szerént csinálјanak ujabb kapuszámokot mind a vármegyéken mind a szászságon; és hogy egyik fél is ne panaszolkodhassék, minden vármegyékre s székekre külön külön commissariusokot, bizonyos instructióval, erős hittel megeskütvén őket hogy egyik félnek sem kedveznek, mindenüvé egy magyart, egy szászt és egy német officialist expediálának; de véghez nem viheték, mert azalatt a kuruczság bejöve Erdélyben, s azolta csak abban van a dolog. A tisztek most csak falunként, a mint elintézhetik, ugy vetik fel az adót, s elég sok istentelen munkát is látunk, s a szegénység között rettenetes inproportiót az adózásban.

Ez időtájban Sárossi János, ki tanácsúr, itélőmester és főcommissarius vala, és kiről oda fel emlékezém, szerencsétlenül jára, hogy az oláh papok protestatióját mint itélőmester a császár pecséte alatt kiadatta, azért a császár parancsolatából arestálák Fejérváratt, az ország előtt meg is notázák; nem is éle sokáig, hanem a következendő esztendőben ugyan Fejérváratt meghala, s Szőkefalván, maga jószágában temeték el. Ennek nagyobbik leányát vette vala el feleségül a bátyám Cserei Farkas fia, Cserei János, de nem sokáig lakék vele, meghala mind a felesége, mind tőle való gyermekei. Sárossi Jánosnak nem annyira árta az a protestatio expediáltatása, mert ő abban semmit sem vétett, csak pretextus vala hogy az által ejthessék le a lábáról, hanem mind a gubernátor, mind a több magyar nagy urak azt sajnálották, hogy soha őket nem udvarlotta sem mikor hozzája mentenek, elejekben ki nem jött házából, ki nem késérte mikor elmentek, noha azt ő nem annyira kevélységből mint régi szokásából cselekedte; különben nyájas, vig, nagy és könnyü elméjü uri ember volt. Kiváltképen hogy főcommissariussá tevé az ország, sem az országtól adatott instructiójával, sem a gubernium parancsolatával nem gondola, hanem a generál Rabutin mellé adván magát (nem is szeret s nem becsül vala senkit az urak közül ugy a generál mint Sárossit), a computust egyedül igazgatja vala, és valamint akarta, az ország nagy kárával a regimenteknek az excessusokot elengedte; a generál intertentiójára is minden esztendőben negyvenezer forintoknál többet erogált az ország pénzéből, s ugy keresett magának kedvességet a militia előtt. Melyről sokszor megintették, s le is vonták volna róla a főcommissariusságot, de a generáltól nem férhettenek hozzája, mig a felyül megirt alkalmatosság interveniála, s akkor keriték kézre. A generál sem segélthété dolgát, mert a császár mellett Kollonics cardinál, hogy inkább Sárossi fogságával a több religión valókot kiijeszthesse az oláh papok dolgából, a generálnak Sárossi mellett való instantiáját kiforgatá a kezéből. Ennyi hasznát vevé a némettel való szövetkezésnek.

Én szintén akkor Kálban voltam és Gálfalvára mentem vala lakadalomban, Sándor Gergely vevén feleségül a hugomot, Szentiványi Sámuel leányát. Onnan Fejévárra menék udvarhoz, a hová érkezék Bécsből Thavonáth helyében pro camerali commissione gróff Sceau, csufos kisded görbehátu szeles ember. E decretumot hozott vaјa a császár-

tól, hogy minden fiscalis jószágokról, dézmákról, árendákról, kiket a donatáriusok birtanak, productio legyen, bizonyos uri személyeket deputálván, kik eleiben producáljanak. Hozzá is fogának Fejérváratt, ki is ráznak vala sok donatariust a jószágokból, ha a Rákóczi irruptiója ne következzék. Fejérvárról menénk Gyaluban, grófl Székely Ádám lakadalmára, ki a gubernátor második leányát vevé feleségül, mert a nagyobbikat Wesselényi Istvánnak adták vala. Az úr Apor István volt a násznagy, nyoszolyóasszony Haller Györgyné; generál Rabutin a császár képében ült külön majestásban egyedül asztalnál, gróff Pekri Lőrincz levén a gazdája. Annál pompásabb lakadalmat Erdélyben nem értem, nem is láttam soha olyan czifra drága öltözetü uri asszonyokot mint ott; magok a német tisztek csudálták, s azt mondották: Mit panaszolkodnak az érdélyiek hogy nincs miből portióznìok? mert a római király lakadalmában sem voltak czifrább asszonyok, mint itt Erdélyben. A lakadalom után esmét megbetegedtem a hagymázban, és majd nyolcz hétig feküttem.

Nyavalyás Jósika Imrét nem sokára a lakadalom után Szász János hamisan elvádolá, hogy Tökölyi Imréhez járlatá emberét Törökországban; megfogák, Szamosujváratt tarták sokáig, azután Fejérvárra hozák hogy megnotázzák. Szokás volt eleitől fogva hogy mikor valakit notára kerestek, publice az egész ország előtt mondották ki a voxot ellene a statusok; de Szász János practicájából, hogy inkább (a hazafiai közül a kik elsőben voxolni szoktanak, s nem levén semmi bizonyság Jósika ellen, ha azok voxokkal absolválni találják, a több statusok is azoknak voxára hajoljon s Jósika megszabaduljon) Jósikát megsententiáztathassa, a generál Rabutint arra vevé, parancsolja meg a guberniumnak, ne mondassák publice a voxot, hanem kiki tegye irásban a maga voxát, s rendre egyenként ugy vigyék be a gubernium eleiben. Ugy is lőn, s ám azután több sok rosz példa is következék belőle. Ott voltam jelen mikor a director agála nagy forvorral ellene, de semmit nem bizonyithata. Mikor kimenének az allegatio után, Jósika nagy felszóval azt kiáltá: „Ha Isten vagyon az égben s nekem vétkem vagyon a mivel vádoltak abban, száljon tüz le az égből, s itt az ország szeme láttára emészszen meg engemet.“ A statusok mind elszomorodának rajta, a voxolás is véghez mene a szerént a mint mondám; megszégyenité Isten Szász Jánost, Jósika felmene Bécsben s ott promotiót szerze magának.

De már a reánk következendő nagy nyomoruságokot az Isten világos jelek által megjövendőltette vala. Mert oly rendkivül való árvizek lőnek az egész országban, hogy Keczén a pinczék megtelvén vizzel, a boros hordókot felvette a viz a földről, a falun csolnakkal jártak egymás házához az emberek, a keczei kapu előtt a nagy öreg posárokot ugy fogtuk ki a vizből. Meg is mondá az úr Apor István: Vigyázzatok rá, öcsém, a sok vizek után bizony sok idegen nemzetség fog bejőni Erdélyben. Ugyan Keczén, a nagy mezőségi puszta hegyeken által, Isten tudja honnan, egy tanulatlan öreg medve bejöve a falura, s behajták a keczei udvarház piaczára, s ott lövé által az úr a stuczával. Háromszéken penig az esztelneki mezőre, Erdélyben soha azelőtt nem láttatott vad jáhor jöve a mezőn legelő barmok közében, s Donát Józsefnek hirével esvén, ő vágta le, s bőrét maig is tartják pro memoria, mert Erdélynek semmi havasaiban erdeiben soha olyan állat nem szokott termeni. Egy este felé Keczén az urral kün a kapunál állottunk sokan, s nagy hirtelenséggel az egen egy szárnyas sárkány szikrázva keresztülmene; más helyeken is az országban ugyanakkor láttatott. Sőt az urnak drága uri paripái s szekeres lovai egy hónap alatt minden igaz ok nélkül megdöglének, s mindjárt megjövendőlők a kik jelen voltunk az úr házának pusztulását. De a mi inkább csudálható: Fejérváratt az országgyülésén hirtelen csudaforma madarak számtalan ezeren szállának a mezőre, akkorák mint a seregély, tarka tolluak, de soha sem azelőtt sem azután Erdélyben senki olyan madarakot nem látott. Ezek valahol verebet kaphattak,

megölték, még a fejérvári kőfalak lyukaiból is, a hová a szegény verebek szoktak volt fészket rakni, utánok buván, kihuzták onnan s elszaggatták. Akkor csak csudáltuk s nem tudtuk mit példázzon, de azután magunkon experiálók; mert a sok idegen sohonnai tolvaj magyarországi kuruczok bejövének Erdélyben, az igaz erdélyi verebeket, a jó hazafiait kipraedálák mindenéből, megölék, megfogdosák, megsaczoltaták őket, mint alább meghalljuk, s épen koldustarisznyát hagyának a nyakunkban, mind magunknak mind boldogtalan maradváinknak.

Angliában penig a hires vitéz Vilhelmus angliai király, ki életében annyi véres harczokon forgott, és a kit annyi izben csalárdul a francziai király el akart veszteni, mégis Isten azoktól megoltalmazta, maga hazájában, a hol nem is tudott már félni, vadászni indulván, és egy vad után futtatván, lovastól elesik véletlen, és nem sokára meg is hala, egyben rontván egészlen magát. Bizony nagy kárára lőn mind a maga országának, mind a római császárnak ennek a királynak halála, mert egész Európában hozzá fogható senki nem vala. És mivel a feleségétől Máriától gyermeke nem marada, succedála holta után a királyságban Mária testvérnénje, Anna, a dániai király Fridericus IV. öcscsének felesége; a ki is nagy dicsérettel s dicsőséggel hadakozik ma a római császár mellett a franczia ellen. Valóban mesterkedék a franczia hogy kitudhassa Annát a királyságból, és mivel Hybernia egészlen pápista, s Anna pedig reformáta, a hybernusokot a franczia rávette vala, hogy mivel Jakab király megholt vala számkivetésben Galliában, kiről oda fel emlékeztem, a mely fiát rá fogták vala a pápisták hogy Jakab királynétól való, Dux de Vallis nevűt, az is pápista levén, azt állitsák be a királyságban. El is készitteté vala nagy tengeri hajókkal s vitézekkel hogy beküldje Angliában, de az anglusok eleiben szállván, keményen megverék a franczia classisát, s Dux de Vallis uram futva szalada vissza Francziában, most is ott tekereg a király mellett. Anna penig megkoronáztaték nagy solennitással, és Marleoburg nevü hires vitéz herczeget Angliából expediálá nagy ármádával a franczia ellen, ki már egynehány esztendőtől fogva a császár főhadi generálisával, Eugenius herczeggel a franczia ellen diadalmason hadakozik.

Szintén ezen esztendőben jöve vissza Konstantinápolyból az angliai hires orátor Vilhelmus báró Paget, ki a német s török császárok között hét esztendeig fáradhatatlanul munkálódván, Karlovicznál békeséget szerzett vala; kit is mind a török provinciákban, mind itt, Erdélyen menvén által, mind Magyarországban, Bécsben, az egész imperiumban, épen Angliáig való utazásban nagy pompával, ágyuk lövésével excipiálának mindenütt, a két császár költségén commissariusok rendeltetvén melléje, úgy vitték. Erdélyben bejövén, mint okos ember kitanulá a pápisták persecutióját a reformátusok ellen, és minden dolgokot irásban tevén, Bécsben a császárnak proponálja, aperte azt mondván: „Ha felséged ezeket a dolgokot meg nem orvosolja, és az erdélyi reformátusokot tovább is engedi hogy a pápisták üldözzék, bizony soha az angliai fegyver felséged mellett tovább a franczia ellen nem hadakozik.“ A császár minden jóra igéré magát, vissza is adták mindjárt Kassán a lutheránusoknak templomjokot, kit a jezsuiták erőszakkal elvettenek vala. Mikor Fejérváratt volnánk, az orator az öcscsét oda küldé a gubernium köszöntésére, a gubernátor ebédre marasztá, Bethlen Miklós, Apor István, a camerális commissio gróff Sceau is ott ülvén asztalnál. A commissio elköszöne egy pohár bort az angliai királyné egészségeért; mikor Apor Istvánra kerüle az elköszönt pohár, minthogy Apor Istvánnak minden patronusa Kollonics cardinál vala, ő a cardinál egészségeért köszöné el a pohárt. Gróff Sceau megriasztja: „Domine Comes, quid facit, quid nobis cum Cardinale Colonics, vivat Serenissima Angliae Regina, nam salus nostra est ex Anglia.“ Megijede a szegény Apor István, s más pohárt is kére be, s kettőt köszöne el az angliai királyné egészségeért. Akkor vevé eszében, még jobb ember is vagyon Kollonicsnál.

Naláczi István szép öreg vénségében meghala bábolnai házánál. Háromszéken penig és Csikban minden author nélkül general Lainingen rá fogá a székelyekre, hogy rebellálni akarnak a császár ellen; eleget inquiráltatának mind Csikban mind Háromszéken, de még nyomát sem találák; Lainingen uram hazugságban marada. Ugyan akkor az egész országban rettenetes tolvaj hír futamodék, s mindenfelé mind német mind székely hadak ki is menének az erdőkre, de senkit nem találának; kétségkivül a következendő esztendőben támadott kuruczjárásnak elöljárói valának azok a tolvajok, ha valahol lappangottanak.

A császár azalatt látván, hogy a francziai király naponként praevaleál, az új angliai királynéval is confoederatiót tevén, az imperiumban levő franczia és baváriai ármádák ellen való hadának badensis herczeget tevé commendónak, ki egynéhány harczon meg is veré őket; Oloszországban penig Eugenius herczeget küldé más ármádával. És noha a franczia az oloszországi havasokot, s hol be kell vala menni Eugeniusnak, mindenütt erős sánczokot ásatván, és azokot haddal s' lövőszerszámokkal megrakván, senki nem gondolhatja vala hogy Eugenius penetrálhasson: de amaz resolutus ember levén, a mely magos és szoros havasokon régenten a carthagóbeli hires Hannibal bement vala, ő is azon az uton bemene, és a francziát sánczából kihajtván, s lövőszerszámait elnyervén, egynéhány esztendeig ott hadakozék, a mantuai herczegnek minden városait megostromlá s megvevé, maga elszalada Galliában, s ott vagyon maig is exiliumban, igy fizete meg Isten neki a hitszegésért; azután Siczilia szigetet vérrel megvevé, és az egész neapolisi országot, a francziát kihajtván belőle, a császár számára elfoglalá; a mediolánumi herczegség vala hátra, azt is obsidio alá vevé. A francziai király pedig száznegyven ezer emberből álló ármádát külde Mediolanum segitségére, holott Eugenius csak harmincz ezered magával vala; meg is szoriták ugy Eugeniust, hogy minden élése elfogyván, és az imperiumból is segitsége nem jöhetvén, már épen desperatióra jutott vala dolga; a franczia pedig titkon minát kezdett vala ásatni a német ármáda táborhelyére, melyben Eugenius semmit sem tudott. Hanem a mina-ásók közül két német levén a francziák között, beszöknek a német táborra, s megmondják hogy harmad nap alatt mind felhányatja őket a franczia puskaporral. Eugenius egyben hivatván a hadi tiszteket, proponálja a veszedelmet; minyájan azt végezik, jobb, kimenjenek mezőre és ott kezeken haljanak meg, mintsem barom módra a puskapor hányja fel. Más nap reggel a regimenteket Eugenius kiviszi a sánczból, s rendben állitván, egyenesen a franczia ellen inditja. A franczia generál Villeroi nem akar vala harczot adni, de kéntelen lőn vele; majd hat óráig lövék vesztegeték egymást, de mivel a németek desperatusok valának, oly nagy erővel rohanának a franczia táborra, hogy a nagy sokaság tovább nem állhatá, hanem oda kelle engedni a harczhelyet, minden lövőszerszámokkal s hadi készületekkel együtt. A németek közül generál Vaudemont, lotharingiai fejedelem, generál Commerci, generál Lihtenstain, mindketten azok is fejedelmi emberek, sok több nevezetes officérekkel és négy ezer némettel együtt ott veszének el a harczon; a francziából penig többen veszének husz ezernél, sok generálokkal együtt, és nyolcz ezeren rabbá esének. Ez a nagy győzedelem az egész oloszországi tartományokot, melyeket a franczia hatalmasul elvett vala, a német császár kezében ejté; s csakhamar azután a híres mediolánumi várost Eugenius megvevé, s a franczia egészlen kitakarodék Oloszországból.

Valának a császár táborában magyarországi magyar hadak is, kik oly nagy bátorsággal s vitézséggel viselték magokot a franczia ellen, hogy csudára szemlélték mind a németek mind a francziák, annyira, hogy inkább félt a franczia száz magyartól, mint öt hat száz némettől. Mikor Mediolánumot obsideálta Eugenius, három száz magyar katona bement a sok ezer francziai praesidiummal teljes városban, és sok házakot fényes nappal felvervén, s számtalan királyi kincset onnan ki-

hozván, békével ismét visszajöttenek a kapun, sok francziát legvágván a kapuban, kiknek dicséretes dolgokot Eugenius nagy recommendatióval irta meg a császárnak, s kivánta hogy bárcsak nyolcz ezer magyar hadat küldjön a császár melléje. El is kezdették vala Magyarországban a hadak gyüjtését, de Rákóczi Ferencz rebelliója meggátolá. Ugyanott Oloszországban egy ellenkezésen Számárosi nevü magyar kapitány, kit én is jól ismertem, tizenkét franczianak ütötte el egyedül a fejeket, s mikor a tizenharmadikot le akarná vágni, kardja eltörék s ugy lövöldözék meg a francziák; kinek testét Engenius nagy hadi pompával eltemetteté; a képét ki is nyomtaták nagy dicsérettel örök emlékezetre.

Az imperiumban penig a császár hadai Landáviumot obsideálák· A császár a nagyobbik fiát Josephust küldé Landávium alá, a ki mikor oda érkeznék, a franczia generál a városból követet küldvén a római királyhoz, azt izené: értette az ő felsége jövetelét, azért izenje meg a király, a tábornak melyik részében vonatja fel sátorát, s assecurálja a királyt, csak egy golyóbist is arra nem lötet a városból; és ha a királynak valamire szüksége vagyon a városból, jó szivvel gazdálkodik. A király megnevetvén magát, azt izeni vissza: Mondd meg a franczia generálisnak: a királynak nem szokott külön helye lenni a tábor egyik részében, mert a király minden helyén jelen szokott lenni a tábornak; arra sincs szüksége hogy a városból gazdálkodjék, mert elég vagyon a táborán a mivel éljen, különben is a mi a városban vagyon is, nem azért jött Landávium alá, hogy neki (adjon) valaki valamit adjon, mert mind övé, hanem hogy ő adjon másnak a mit akar. A követ visszamenvén, a király erős ostrommal azon éczaka a város citadelláját megvéteté, maga is ott forogván az ostromon, s egynehány adjutantot el is lőttek előle; eleget intették a generálok, ne periclitáltassa magát, semmit azzal nem gondolt. Más nap a várost szörnyüképen bombáztatja, a franczia generál tovább nem állhatja, fel kelle adni a várost, s a király a mit megengede, csak azt vivé el onnan. Igy a nagy híres erősség, ki felől a franczia ugy gondolkodott, soha a német császár azt meg nem veheti, csakhamar József király hatalma alá juta.

József király nagy dicsérettel Bécsben visszajövén, és a császártól kedvesen s pompáson excipiáltatván, a kisebbik fiát Carolust a császár spanyol királynak declarálja, és nagy haddal elkészitvén, Hispániában elküldi, megcsókolván s végső bucsút vevén tőle, szép áldásokkal magától elbocsátá. Ki is az angliai és hollandiai hajókon Cataloniában bemene, és ott a spanyoloknak nagy örömével, fényes pompával spanyol királyságra megkoronáztaték.

1703. Isten ő szent felsége Kálban ada a feleségemnak 31. augusti estve felé négy s öt óra között egy kis fiat, Mihályt. Akkor sem voltam házamnál, mert Fejérváratt lakadalmaztunk, Kászoni János uram vevén feleségül néhai Bodoni Balázs leányát. De még annakelőtte, ugyan Fejérváratt létünkben, 28. februarii estve nyolcz kilencz óra között rettenetes villámlások, mennydörgések s esők voltanak holott olyan időben a közönséges természet regulája ellen szokott olyan tempestas lenni. Ugyanazon hónapban, a mint azután megértettük, Oloszországban mind egyéb helyeken, mind penig Rómában oly szörnyü földindulások voltanak, hogy sok városok, faluk, Rómában penig sok házak vagy elsülyedtenek vagy egyben romlottanak; az egész római nép megijedett volt annyira mind a pápával együtt, hogy azt gondolták, utolsó itélet napja következék, és sok asszonyok a nagy félelem miatt eléjultanak s megholtanak.

De mivel ebben az esztendőben támada Magyarországban a császár ellen rebellio, szükség mentől rövidebben de igazabban lehet, annak eredetét leirnom. II. Rákóczi Ferencz, fia vala az első Rákóczi Ferencznek Zrínyi Ilonától, Zrínyi Peter leányától. Ez kisded korában maradván árvaságra, a jezsuiták tutelája alatt nevekedék, azután a hassziai landgravius leányát vevén feleségül, német köntösben öltözék, s szüntelen Bécsben lakott, még magyarul is nem akarván beszélle-

ni; sőt gyakran azt mondotta: ha tudná melyik oldala csontja vonná a magyarokhoz, kirontaná onnan s elvetné. S minyájan ugy itéltek felőle, hogy már egészlen a maga nemzetét megtagadta. Semmi promotiója nem adaték a császár udvarában, noha az egész Magyarországbansem jószágra, sem familiára csak egy is vele nem érkeznék, melyen sokat szomorkodott. Vala egy Longevál nevü franczia nemzetből álló, német regimentből való colonellus, ki a regimentek reformatiója alkalmatosságával kiesett vala tisztségéből, s nem levén másképen sustentatiója, Rákóczi Ferencz mellé mene, s jó darabig ott lakék, s még hirt is költöttek vala, mintha Rákóczi Ferencznét szeretné, de a csak hamisság volt. Ez a Longevál hallván sokszor panaszát Rákóczinak, hogy a német udvar mely gyalázatoson bánik vele, intimálni kezdi, hogy irjon mind a francziai, mind az angliai királyoknak, s recommendáltassa magát a császárnál. Sokáig nem akará Rákóczi, végre ráhajla, és a leveleket elkészitvén s subscribálván, Longevál magára vállalá hogy elviszi. Rákóczi gondolkodván hogy talán többet árt magának azokkal a levelekkel, Longeváltól elkéri a leveleket, s megszakasztván, maga bemene a felesége házában, Longeválnak penig meghagyá hogy a leveleket vesse a tüzben. Longevál azt hazudá, a leveleket elégette, de alattomban eltevé, és elbucsuzván Rákóczitól, felmene Bécsben, és Kaunicz cancellariusnak megmondá, hogy Rákóczi rebelliót akar inditani, és a leveleket kezéhez adá. És mivel Rákóczi Ferencznek Felső-Magyarországban valának derekasabb jószágai, sárosvármegyei főispán is levén, a Vay-familia, Szirmai István gyakran udvarolják vala, gróff Bercséni Miklóssal penig nagy barátságban volt. Ez a Bercséni negédes, kevély, nagyravágyó ember volt, kinek az eleje Marusszékről Székesről bujdosott volt ki gyilkosság miatt; a feleségemnek a Kún-ágról közel való atyafia. Ezeket is beadá Longevál Kauniczнak, hogy Rákóczi Ferenczczel conspiráltanak; a császárnak Kaunicz megmondja a dolgot, és mindjárt Sliket Rákóczi után küldik. A ki Patakon éczaka a maga házánal megfogatja, s Bécsben viteti, Szirmait, Vay Ádámot is megfogják; Vay Mihály s László penig Erdélyben levén, generál Rabutinnak parancsolata levén felőlök, megfogatja, s azokot is Bécsben felviszik. Bercséni Miklós szintén akkor akar vala Bécsben felmenni, de megértvén Rákóczi fogságát, megforditá a ló száját, s Lengyelországban szalada. Rákóczinak két kis fiát is feleségével együtt Bécsben felvivék, s az apáczák klastromában rekeszték. Rákóczit examenre fogják, s ő azt gondolván hogy az ő leveleit Longevál elégette volna, tagadni kezdé elsőben, de midőn leveleit producálták volna, megvallá hogy ő, igaz dolog, Longevál jovalására iratott volt leveleket a franczia királynak, de azután jobban gondolkodván, nem akarta hogy elvigye a leveleket, sőt meghatta hogy a tüzben vesse, de a mint már látja, az a gonosz ember őtet veszedelemben akarta ejteni, s a leveleket magánál tartotta. Rákóczit Bécsből elviszik Német-Ujhelyben erős fogságra, a több magyar rabokot is oda viszik, külön külön házakban. Azalatt a császár udvari tanácsot tart, mit cselekedjenek vele, s azt végezik: hogy az ausztriai törvény szerént procedáljanak ellene, melyről a bécsi polgármester citatoria levet is küld Rákóczinak. De Rákóczi azt feleli: ő magyar nemes ember levén, nem tartozik törvényt állani a bécsi forumon, hanem ha mit vétett, a császár mint magyar király, a törvény szerént procedáltasson ellene.

Gondolkozni kezd azonban maga állápotáról, s tudván az ausztriai törvényt, hogy egy bizonyság mellett is akármely fejedelmi s gróffi személyt torturára szoktanak rántani, alattomban a mely német kapitány őrzötte, azzal tractálni kezd, hogy valami formában a feleségét bocsáttassa be hozzája. A kapitány rá veszi magát, megizenik a feleségének Bécsben: öltözzék más köntösben s jőjön oda; az apáczák titkon kibocsátják, az asszony mintha valami tisztátalan személy volna, ott kezd járni Német-Ujhelyben, a kapitány szolgái a kapitánynak dicsérni kezdik: micsoda szép asszony jár ott közöttök, s ha kivánja, behozzák neki. A kapitány tudván kicsoda, meg-

parancsolja, hivják be; az asszony bemegyen, és a kapitány a szolgái előtt megcsókolja, azután szolgáit kiküldi estve, hogy az asszonynyal vele háljon. És mivel a kapitány a külső házban volt, Rákóczi penig belől, a fejedelemasszonyt beigazitja az urához, s ott volt egynehány éczaka vele, nappal pedig mindenkor kijött a kapitány házában. Rákóczi a felesége által izen titkon a bécsi jezsuitáknak, hogy munkálódjanak szabadulásában. A jezsuiták a kapitánynyal alattomban megszegődnek, hogy Rákóczit szalaszsza el; a kapitány sok igéretekkel lecsalatván lábáról, rá igéré magát, s ilyen mesterséget cselekvék: a mely házban volt Rákóczi, a vas rostélyokot az ablakokon mind elfürészelik, s egy kötelet kötnek az ablakra, mintha Rákóczi ott ereszkedett volna ki. Levén penig egy öcscse Bécsben a kapitánynak, azzal is communicálja a dolgot, és titkon német köntöst lopat be a Rákóczi fogházában. Mindenkor penig az öcscsével egy szolga jött oda. Utolszor mikor Rákóczit el akarák iktatni, akkor is az öcscse oda jöve, de szolga nem vala vele; azalatt oda be Rákóczi felöltözvén az új német köntösben, mikor a kapitány az öcscsével együtt ebédtől felkölt volna estve felé, és a cselédek a házból kimentenek volna, Rákóczi kijő a fogházból, és mintha a kapitány öcscsének szolgája volna, vele együtt kimene szépen a sok strázsa között a kapun, senki meg nem ismervén, a kapitány is a kapuig kisérvén őket. Ott már a város végén titkon Rákóczi számára lovakot tartottanak, kikre a kapitány öcscsével és egy Berzeviczi nevü inasával felülvén, és minden helyeken a vendégfogadókban postalovakot fogván, éjjel nappal mind menének, mig Lengyelországban érkezének. Ott Bercséni Miklóssal megegyezék, és nagy lengyel úr atyafiai levén a Báthori-ágról, mivel a nagyanyja, második Rákóczi Györgyné, Báthori-leány volt, azok mindjárt jószágot szakasztának neki a hol subsistálhatna.

A kapitány dolga kitudódván, hogy ő szabaditotta volna meg practicával Rákóczit, megfogák, és tartván a jezsuiták hogy kimondja az ő interessentiájokot, egy jezsuita confessariust rendelének melléje, ki épen halálig mellette volt, s addig ámitották nyavalyást, hogy ki nem mondá hogy őtet a jezsuiták vették arra. S ugyanott Bécsben a kapitányt megölék, a több magyar rabokot pedig a császár szabadon bocsáttatá. És noha elsőben patenst bocsátván ki a császár, tizenkét ezer forint igéretet tett vala, valaki Rákóczit vagy megöli vagy elevenen kezéhez viszi, sőt elmenetele után Bécsben meg is sententiáztatá: de látván hogy kézre nem keritheti, ujabb patenst bocsátának ki, hogy Rákóczi ha vissza akar jőni, mind fejének mind jószágának készen a gratia; meg is parancsoltaték, a mely passuson be akar jőni, mindenütt nagy becsülettel acceptálják, és semmi bántódása ne legyen.

De már Rákóczi Bercséni Miklós tanácsából a franczia királyhoz küldvén, azzal confoederatiót tett vala, hogy Rákóczi inditson rebelliót a császár ellen Magyarországban, és a bavarussal conjungálja magát, ő is tul, minden erejével rajta leszen, és az ausztriai házat egészlen forditsák ki. Járnak vala szüntelen Rákóczinak titkon emberei Magyarországban, kik az emberek elméjét csinálták. S szintén jókor is találák a dolgokot, mert a magyarok a rettenetes kemény portiózást, s azért szüntelen rajtok forgó terhes executiót már elunták vala; a kamara penig minden magyar urnak jószágában belé kapdos vala, és kifoglalja vala kezekből, ha szintén az elei két három száz esztendők alatt békeségesen birták volna is, és extra dominium nagy költséggel fáradsággal kelle vala a magok igaz jószágokot keresni; sőt már az accisát is Magyarországban behozták vala, a csehországi szomoru példa szerént; a legalábbvaló német semmire nem becsüli vala a magyar régi nagy familiákból álló urakot, a militia akármely grőff úr házára beszállott, s szabadoson mindenét elpraedálta, a magyarországi tisztségeket nem a magyaroknak, hanem németeknek adták, sőt már a papi uraságokot is idegen nemzetből állók occupálták vala. Kivált azt neheztellék vala a magyarok, hogy a német császár megbékélvén a török császárral Magyarország felett, a magyar urakot nem ad-

mittálták a békeség tractájában, a református s evangelicus magyarok penig azt sajnállották, hogy minden helyeken a templomokot tőlök a jezsuiták elvették, a collegiumokból a tanuló deákokot kikergették, s még csak szolgabiróságra sem vették be, ha csak pápista nem volt. Mind ezekre s több hasonló dolgokra nézve sokan találkozának, kik Rákóczival conspirálának a császár ellen, különben is az egész Magyarországból minden regimenteket felvittenek vala a franczia ellen, csak az egy Montecuculi regimentje vala ide alá; a várakban penig semminemü provisio nem volt, sem munitióból, sem profontból, sem praesidiumból, bizván a törökkel való békeséghez, s nem gondolkodván, hogy soha a magyarok többször feltámadnának, a császárnak minden gondja a franczia és bavarus ellen vala, azért juta oly könnyen Rákóczi Ferencz a sok várakhoz Magyarországban.

Minekutána Rákóczi Magyarországban az emberek elméjét kitanulhatá, kiindula Lengyelországból s Munkácsra jöve, de ott nem subsistálhata, mert a várban német praesidium levén, a Montecuculi regementje is rá jöve, és szintén az udvarháznál ben szoritják vala, ha mellette levő jó vitéz katonák fegyverrel ki ne szabaditsák. Visszamene Lengyelországban, és patenseket bocsátván ki, hogy a magyarok mind felkeljenek a német ellen, s régi szabadcságok helybenállitásában munkálódjanak, ő is nem sokára feles hadakkal kijő; azalatt Bóni András kapitányától hallgassanak, és melléje gyüljenek. Károlyi Sándor megértvén Bóni intentióját, szathmárvármegyei magyar hadakat felültetvén, rája mene, és szerencsésen fel is veré, felesen levágatván s elfogatván közülök, és sok zászlókot nyervén el tőlök, Bécsben felvivé, remélvén, a mint hogy meg is érdemli vala, hogy őneki azért promotiója leszen. De azok a kevély negédes német ministerek contemnálák Károlyit, sőt megcsufolák, hogy egynehány rosz tolvaj felverésével akar magának a császár udvarában becsületet szerezni. Elboszonkodik a nagy uri ember, visszajő onnan s Rákóczi hüségére áll, és mivel szathmárvármegyei főispán s nagy tekintetü katonaszerető uri személy vala, az egész Felső-Magyarországot Rákóczi mellé hódoltatá. Rákóczi is azalatt Bercsénivel együtt ujobban kijöve Lengyelországból, és Károlyival magát conjungálá.

Senki azt bizonyoson nem tudhatja, mitől lőn, hogy a bécsi udvar azt a rebelliót oly könnyen engedé meggyükerezni, holott minden okos politicusok értelmek szerént, afféle rebelliót in herba, a mint szoktak szólani, szükséges megfojtani. Holott noha Magyarországban semmi derekas fenálló had nem volt is, de Erdélyben generál Rabutin commendója alatt vala hat ezer gyalog és lovas válogatott tanult német had, a ki könnyen csak magára is a Rákóczi hadait dissipálhatja vala, annál inkább, ha az erdélyi magyar hadakot felvegyék, és a némettel kimenjenek. Ki is megyen vala Rabutin, de nem lőn ordere az udvartól; s az Isten ugy akará az egész magyar nemzetet Rákóczi Ferencz által örökké vala nyomoruságban ejteni, mert eljött vala már a sok istentelenségnek büntető ostora. Volt olyan hír, hogy a német ministerek, közülök is alattomban a franczia pénzétől megcsalatván, Rákóczival egyetértettenek, s a császár előtt extenuálták a magyarok rebellióját, sőt a kassai generális is gróff Nigrelli, kinek leánya Eszterhási Antalnál vala férjnél, gyanóságban ejtette vala magát, hogy a vejével, ki már kuruczczá lett vala, egyetértene, s meg is éteté magát féltében, hogy a császár meg ne fogassa. Mások pedig a kik mélyebben értik a dolgot, arra magyarázzák: szántszándékkal akarták a ministerek hogy egész Magyarország involválódjék a rebellióban, s annak alkalmatosságával végképen opprimáltassék.

Rákóczi Ferencznek naponként szaporodván hadai, csakhamar Munkács és Murán várát éhséggel megveszi, s maga praesidiumával megrakja; azután Máramarost meghódoltatja, és Huszt várát is a német commendans neki feladja, Váradot erős bloquada alá véteti, onnan pedig Szathmár alá megyen. És ha a német annonae commissariusok a császár szolgálatában igazak lettek volna, a micsoda erős

helyek valának mind Szathmár mind a többi, soha azokot Rákóczi meg nem veszi vala; de sohul a várakban élés nem vala, mert azok a commissariusok a várakban a vármegyéktől szállitandó élést pénzül veszik vala fel, s magoknak tartották. Csakhamar azért Szathmár is megszüküle. A császártól parancsolata jöve a brassai generálisnak Klöckespergnek, hogy Erdélyből válogatott lovasokkal kimenjen Szathmár segitségére, noha Rabutin okos hadi generál levén, nehezen veheté rá magát, hogy az erdélyi német hadakot megszaggassa, mert jobbnak itélé vala, ha az egész táborral kimenjen, és Rákóczit debellálja, s Szathmárt is felszabaditsa: a mint hogy ugy is lett volna jobb. De a császár ordere ellen nem állhatván, Klöckesperg kimene hét száz lovassal Szathmárra, és sok izben az alatta való kuruczokot felverte, sokan ott is veszének. Utoljára élések elfogyván, kéntelenitteték accorda által Szathmárt feladni, kit Rákóczi a földig elhányata, a németeket pedig hitek ellen a kuruczok el nem bocsáták, hanem addig hordozák alá s fel Erdélyben s szüntelen mortificálták, hogy magok közé beesküték őket.

Rabutin pedig látván hogy Erdélyre is általharapott a magyarországi tűz, Szebenben számtalan buzát, zabot, szénát s egyéb élést szállittat, és a várakból többire a lövőszerszámokot mind Szebenben viteti, s ugy fortificáltatja, hogy a török császár vagy franczia király ármádájának is gondot adna ha obsideálná. Ugy Dévát, Kolosvárat, Bethlen-, Szomos-Ujvárát, Görgényt, Brassót, Beszterczét praesidiummal megrakja, a több hadakot Szebenben mind beszállittatja, megparancsolván az erdélyi uraknak, főrendeknek is hogy Szebenben költözzenek; oda is költözének. Azután Bethlen Sámuel commendója alatt öt száz székely hadakot külde Szent-Benedekhez, de azokot a kuruczok, felesen bejövén Ilosvai nevü ezeres kapitány commendója alatt, jó reggel felverék, sokan is oda veszének a székelyek közűlök, sokan rabbá is esének, Bethlen Sámuel elszalada.

Ujobban megparancsolá a generál, hogy Thoroczkai István aranyasszéki főkapitány más székely hadakkal felüljön, és Bonczidánál vigyázzanak a kuruczokra. Azok is szerencsétlenül járának, mert Orosz Pál egynehány ezer gyalog és lovas kuruczokkal rájok jöve s felveré őket; oda is sokan veszének a szegény székelyek közűl, a többi elszaladának, Thoroczkai Istvánt elfogák, s kedve levén rája, a kuruczok közé beesküvék, ő is praedálá el egészlen Erdélyt Teleki Mihálylyal, Vay Lászlóval, Kaszás Pállal és Csáki Lászlóval együtt. Valának Kolosváratt mintegy ötszáz német és két száz rácz hadak; azok szintén az nap mikor Thoroczkait felverék, Apahidához kimentenek vala, nem tudván semmit a kuruczok bejövetelében. Orosz Pál az egész hadát kétfelé osztván, egyczersmind a németek ellen nyargalának; a német még csak lövést sem tehete, elboritá a sok ezer kurucz; sokan ott veszének, mind németek, ráczok, Duffrener nevü kapitány is ott vesze, ki Rabutinnak kedves embere volt, a többi Kolosvárra beszaladának; a kuruczok közűl tizenkettőnél több el nem esék. És ha akkor Orosz Pál mindjárt megyen vala Kolosvár alá, annyira megijedtenek vala a németek, a várost mindjárt feladták volna, de nem levén tovább ordere Orosz Pálnak, visszamene Rákóczihoz, számtalan praedával, melyet a szegény erdelyiektől elvontanak utazásokban.

Rákóczi penig mind Kővárt obsideáltatja, mind penig Somlyót. Somlyón egy német lejtinán vala huszonöt muskotélyosssal; magyar kapitány Boér Ferencz vala, ki lágy félénk ember levén, noha sok száz tanult vitéz katonák valának keze alatt, kikkel egy darabig resistálhatott volna a knruczoknak, oda hagyá Somlyót s beszökék Erdélyben. Rabutin törvényt láttat rája a guberniummal, tisztétől becsületétől priváltatik, életének pedig gratia adása hagyatik a császár authoritásában. A somlyai hadak, nem levén már kapitányok, Kaszás Pál nevü embert választának magoknak tiszteknek, és Rákóczi mellé állának; ezek praedálának azután mindenütt Erdélyben, a kővári kutya tolvaj oláhokkal, ezek hajták ki a számtalan ménest, ökröt, juhot Erdélyből s elpusztiták az egész országot. A német lejti-

nán pedig a várat semmiképen fel nem adá, noha erőtelen romladozott hely vala, a kuruczok ostrommal vevék meg, ott veszemind a lejtinán dicséretesen, mind a vele valók, s Rákóczi maga hajduit szállitá belé. Rabutin megboszonkodván Somlyó elvételén, feles ráczokot külde oda, kik éczaka a városra ütvén, felégeték a várost, és számtalan praedát, pénzt s köntöst hozának el onnan. Zilajt is ugyan akkor felégeték. Már Kővár is annyira megszorult vala, hogy három vagy négy óránál tovább nem tarthatták, de Rabutin két ezer lovas némettel Szebenből kiindulván segitségére mene, és az alatta való kuruczokban sokat levágatván, a várat ujabb praesidiummal s éléssel megrakatja, Teleki Mihályt is, ki kővári kapitány vala, ott hagyá, de a feleségét, gyermekeit és a Teleki-háznak minden kincsét, mert ott tartották mindenkor, felszabaditván a kuruczoktól, békével visszahozá, s Görgényben kisérteté, holott ha akkor Rabutin oda nem ment volna, a vár a kuruczok kezében esett volna, s Teleki Mihályt mind feleségestől gyermekestől megölték volna. Mert egy kővárvidéki, Mosa László nevü ember vala Kővár alatt, kit azelőtt sok izben persequált Teleki Mihály, meg is esküdt vala, mihelyt Kővárt megvételi, Telekit mindjárt nyársban vonatja; bizony meg is cselekedte volna. Teleki Mihály penig ebül köszöné meg mind a német császárnak a Teleki-házhoz mutatott sok rendbeli kegyelmességét, mind Rabutin generálnak nagy jó akaratát, mert csakhamar practicálni kezde titkon a commendáns hire nélkül a kuruczokkal és a várbeli német praesidiummal, s azokot rá vevé, a várat adják fel a kuruczoknak. Fel is adák s a német commendánst arestálák, a praesidium kuruczságra álla. Teleki Mihálynak a kővári kapitányságot megadák, és Erdélyben küldé Rákóczi Thoroczkaival együtt, hogy Erdélyt is rebellióra inditsák. Ugy is lőn.

Rettenetes bódulás vala Erdélyben minden felől. Az urak, fő emberek, nemesek, cselédestől szekerekre rakodván, futottanak szaladtanak a közel való várakban, városokban; többire minden jovok, kivált gabonájok, marhájok kin maradván, és azokot a sok tolvaj kuruczok mind elpraedálván, ugy annyira, hogy sok becsületes urak, fő emberek, nemesemberek minden jovoktól megfosztatván, épen koldulásra jutának. Ki tudná leirni vagy előszámlálni, mennyi károkot tőnek Erdélyben, mennyi pusztaságot mívelének; jó lélekkel merem irni, ötven esztendeig a német császárnak megadhatta volna az ország a portiót abból a sok kárvallásból, mégis az ország a miatt úgy el nem pusztult volna. Tanulj, édes hazám, Erdély, mint barátkozzál, mint szövetkezzél ezután a magyarországiakkal, mert mindenkor Erdélynek romlása pusztulása Magyarországból következék, mindenkor az erdélyi jó takarékos gazdák jovaiból épültenek azok a here, gőgös, nagyravágyó, semmivel nem biró, haszontalan, tékozló magyarországi állhatatlan, nyughatatlan emberek.

Én szintén mikor Bethlen Sámuelt felverék a kuruczok, akkor Fejérváratt voltam, onnan haza kéreczém, hogy cselédimet valamely securus helyre költöztessem; nem is láttam szegény Apor Istvánt többször, mert elrekedék tőle. Már a feleségem Kálból mindenestől fogva Marusvásárhelyre beköltözött vala, de parancsolat jövén a generáltól, hogy valamely nemes ember oly helyre nem recipiálja magát a hol német presidium vagyon, mind fegyverre hányatja, kéntelenség alatt Görgényben kelle felmennem a várban; többire minden házi portékám, boraim, buzám mind Marusvásárhelytt marada, ott is praedálák el a kuruczok. Semmi intertentiómra valóm nem volt Görgényben, hanem ott levő jóakaróim segéltettek borral, buzával; a Maruszéken levő ménesemet, marháimot Görgény alá hajtattam vala fel, s onnan praedálák el a kővári tolvajok, még csak egy borjum sem marada, a juhaimmal együtt. A paripáimot két szolgámmal együtt Ajtára beküldém, mert még oda akkor nem hatott vala a kuruczság, azokot sem látám soha többször, mind szolgáim lovaim kurucz bőrben öltözének.

Ugyan akkor a generál minden helyekre magyar kapitányokot is rendele; Marusvásárhelyre Botos Imrét, Görgényben Bánfi Lászlót, Fejérvárra Száva Mihályt, Balásfalvára

Pekri Lőrinczet, a vármegyéktől való nemességgel együtt fegyveresen. Rákóczi penig egy Isten nélkül való, átkozott, gonosz, káromkodó, parázna, gyilkos, részeges, Guti István nevü kapitányt külde be Erdélyben, feles kuruczsággal, ki Fejérvárra menvén, elsőben a németektől keményen megverették, ezután ujabb hadakkal superveniálván, Fejérvárat meghódoltatá. Száva Mihály kuruczczá lőn, s az erdélyi fiscalitást rá bizák, de igen bemeritc maga számára a jövedelemben, azért Rákóczi kihivatá s arestáltatá, s egy nyomoru hitvány Radovánczki nevü tótot külde be Erdélyben. Vagy lopott Száva vagy nem, két annyit lopa Radovánczki, s felette meggazdagodván, ugy ment ki Erdélyből. Guti Fejérvárról Balásfalvára mene, és a kastélyt megostromoltatván, megvevé, mind Pekrit mind a vele való nemességet fagva kiküldé Rákóczihoz. Azok is mind kuruczokká lőnek; Pekrinek generálisságot ada, felküldé Rákóczi Morvára, Ausztriára. Ott minden istentelenséget elkövetének, falukot, városokot egyben égettete, férfiat, asszonyt, gyermeket fegyverre hányának, számtalan barmot, ménest elhajtának, s rettenetes praedával visszajöve Pekri, s elhíresedék micsoda vitéz ember; mert a kuruczok közt a ki jobban tud morgani s praedálni, azt tartják vitéz embernek. Onnan Erdélyben beküldé Rákóczi, Erdélyt is elpraedáltatá egészlen Pekri Lőrincz.

De csakhamar a székelységre is behata a rebellio, mert Háromszéken Székely Zsigmond, ki azelőtt is Tökölyivel sokat bujdosék, rosz, büszke, negédes ember, Nemes Tamással és ama gonosz lelkü Henter Mihálylyal együtt alattomban fascinálni kezdék a vitézlő rendet, és már többire mind Rákóczi mellé hajtották vala; a brassai német commendánst, báró Velenstaint ki akarván csalni Ilyefalvára, mintha a császár szolgálatára nézve ott gyülést hirdettek volna, hogy ott megfogják. De ama tanult okos ember vala, s már tudositása is jött vala Háromszékről, hogy a székelyek mit akarnak; azért nem mene ki, hanem megizené nekik, ugy cselekedjenek, hogy jövendőben is meg ne bánják. Csikban penig Sándor János, ki vice-kapitány vala, Thamás Deákkal, és egy sohonnai tolvaj Horvát Györgygyel együtt, ki azelőtt Rabutin regementje főstrázsamesterének Donecnek szolgája levén, Szathmár megvételével Donecnek jó paripáit ellopván, a kuruczok közé szökék, és Csikban Incze András leányát vevé feleségül; ezek, mondom, az egész csiki hadakot a rebellióra indíták, a főkirálybirót, Henter Benedeket arestálák s erőszakoson Rákóczi hűségére esküték. És mivel Csikban a gyémesi passuson mind német mind labancz hajduk valának, kik eleitől fogva a tatárok irruptiójára vigyáztak, a magyar hajdukkal alattomban conspirálnak a németek ellen. A lejtinán megértvén a dolgot, a vele való ötven muskotélyosokkal együtt ki akara menni Csikból Brassóban; el is jött vala Al-Csikon Szent-György nevü faluig, ott a hajduk a csiki hadakkal elejekben állának, mert Sándor János s Thamás Deák a csiki barátok klastromában gyülést tartván, ott végezték vala el, hogy a németeket megöljék, a szent atyák, a barátok is annuálván olyan nyilvánvaló gyilkosságnak. A németek, rendben vervén magokot, puskázni kezdének, de a hajduk s csikiak látván, hogy nagy veszedelmek nélkül a némettel nem birnak, hitet adának nekiek, hogy csak tegyék le a fegyvert, békével elbocsátják; amazok nyavalyások elhivén, a fegyvert lerakák, s mindjárt reájok rohanván, egy lábig ott vágák le őket, melyet a pogány török sem cselekedett volna; még az asszonyokat s német gyermekeket is felkonczolák. Ám meg is fizeté az egész Csik azután, s fizeti naponként. Sándor János és Thamás Deák a klastromban bemenének, és noha sokszor kéreté kézben generál Rabutin a barátoktól, mint olyan nyilván való gyilkosokot, soha kézben nem adák. Haj szent vagy inkább szemtelen atyák, ha a mi reformatus papjaink cselekedték volna a mit ti, eget földet felforditanátok ellenek; de nektek minden rosz dolog szabad, a szentség álorczája alatt minden rosz dolog nálatok megyen véghez.

Generál Rabutin megértvén a székelyek

rebellióját, az örmény püspököt Mikes Mihálylyal, ki háromszéki főkapitány, de akkor Szebenben vala, kiküldi, hogy menjenek ki a székelységre, s csendesitsék meg a rebelliót. Egynehány német kiséré vala őket. Mikor közel Brassóhoz érkeztenek volna, a háromszéki kuruczok Hermán nevü szász faluban levén, hirekkel esék Mikes jövetele, sok százan eleiben menének; a németek békével elszaladának Brassóban, Mikes Mihály beteges levén, elfogaték az örmény püspökkel együtt. Rája tódúla a sok bolond paraszt popule, s egynehányszor a szállásán is meg akarták ölni, ha egynehány régi maga szolgái, kik már a kuruczok között valának, meg ne oltalmazzák. Erdélyből kiviszik Rákóczihoz, ott csakhamar kuruczczá lőn, noha a német császárnak sok gratiáját vette vala; ő is generálisságra promoveáltaték, Erdélyben bejöve, s ő égettette el azután a brassai hostátokot, Nemes Tamással együtt, melyért mai napig is a brassai szászoktól nagy nehézség van ellene. Az örmény püspököt is eléggé kénszergeté Rákóczi, hogy az ő hűségére álljon, de rá nem veheté; sokáig raboskodtatá, utoljára elbocsátá, Bécsben felmene, onnan Erdélyben vissza.

1704. Sándor János, mint a vén tatár maga fiait melléje vevén, Thamás Deákkal Horváth Györgygyel együtt Apor Istvánnak Csikban minden jószágát jovait elpraedálák, noha mind Sándort mind Thamás Deákot Apor István tevé emberré; igy fizetének a promotióért. Csikból kijövén Udvarhelyszékre, ott is valahol várakban szorult nemességnek jovait találták, mind elpraedálák, a dersi, musnai, kaczai, szászkezdi és más helyeken való kastélyokban berakott urak, fő nemes emberek ládáit felhasogaták, számtalan gyöngyöt, követ, ezüst arany marhát, köntösöket, házi eszközöket találának, mind elvivék, ménest, ökröt, bialt, juhot egynehány százat elhajtának, a falukot is, kit száz, kit két három száz forintokig megszaczoltatván, rettenetes ragadománynyal együtt Csikban visszamenének.

Rabutin látván, nem tréfa a dolog, a vicecolonellusát Grávent egynehány száz lovassal Háromszékre beküldé, Udvarhelyszékre penig baron Tigét más német hadakkal. Gráven Fekete-Halomhoz érkezék; a háromszéki, gyergyai kuruczok Henter Mihály commendója alatt egynéhány ezer Hermánban valának, s szintén ittanak mikor a hirt meghozák hogy jő a német. Minyájan részegen felbódulának, s nyargalást Fekete-Halom felé menének, és ha okos commendójok lett volna, könnyen azt a kevés németet levághatják vala. De a német a patakon tul egy kert mellé rendben vervén magát, azok a bolond székelyek épen oda menének; a német puskázni kezde, mindjárt megszaladának, a ráczok mindenütt a sik mezőn üzték vágták, sok százan ott veszének, holott a német közűl csak egy sem vesze el. A szegény jámbor Csiki Szabó András is itt vesze; a baróti páter is professiója ellen vagdalkózni kivánván, ott vágák le, s Brassóban hozák be a köntösét. A vitéz generál Henter Mihály elszalada, Háromszéken sem mere megmaradni, Havas-alyföldében futa, le is vonák róla a kapitányságot, s Kálnoki Péterre adák. Gráven örülvén a győzedelemnek, Háromszékre felmene, és az egész Sepsiszékben való falukot mind felégetteté, a föld népe erdőkre elszaladván. Csikban nem mene be, mert tovább ordere nem volt; s Thamás Deák rá fogá, ő ijesztette el Grávent Csikból; az az ostoba község elhivé, s kapitányoknak választák, maig is nagy sohajtással emlegetik, holott ha eszek volna, még a koporsóját is meg kellene égetni, mert ő miatta romlék el Csik. Gráven felégetvén Háromszéket, és a barczasági kastélyokban a háromszéki fő s nemes emberek ládáit felpraedálván, nagy nyereséggel visszamene Szebenben.

Guti István kurucz kapitány Marusszékre jöve azalatt, és maga mellé felvevén mind a hadakot, Marusvásárhelyre jöve; ott a városnak jobb részét mind felégetteté s praedálá, de a kastélyt meg nem veheté akkor, mert valóban jól forgolódának a városiak, s a kuruczok közűl sokat ellövődözének. Onnan Guti Udvarhelyre jöve, és az udvarhelyi várat a benne levő német lejtinán feladá, mind maga mind a muskotélyosai kuruczok lőnek. Az egész

udvarhelyszéki hadakot is mind felülteté, Csikban is megizené, a hadak melléje jőjenek. Ki is jövének, s már egynehány ezerre szaporodtanak vala, kikkel együtt Holdvilághoz mene, a hová baron Tige is a német hadakkal, mintegy ötszáz lovassal érkezett vala. Ott is a nagy barom sokaságot a kevés német had megveré, mert mihelt a német táborról taraczkkal kezdének lőni, a székelység mindjárt megszalada, Guti penig, akkor is részeg levén, maga is futni kezde, a német és rácz sokat elveszte kivált a székely gyalogokban többen ezer háromszáznál ott maradának. Guti Thordára kiszalada, ott Kaszás Pál Rákóczi Ferencz parancsolatából megöleté; így veszté el Isten a sok istentelen gonoszságaért. Baron Tis [Tige] pedig a harcz után Udvarhelyszéket felégetteté.

Már az erdélyi kuruczság főcommendója Thoroczkai István vala, mellette levén Pekri Lőrincz, Teleki Mihály, Vay László, Kaszás Pál, Gyárfás István, Nyuzó és több kurucz kapitányok, kikkel együtt Szeben alá mene portára. Rabutin is kijöve a városból; noha tiz annyi is vala a kuruczság mint a német, mégis rájok mene, és a német puskázását nem állhatván, futni kezdének, s egy sáros árokban számtalanon ott veszének, sokat közülök el is fogának s bevivék Szebenben. Gyárfás István is sebben esék, s elevenen elfogák; más nap Szebenben meghala, s mivel azelőtt gróff Apor István szolgája volt, ő temetteté el testét.

Thoroczkai esmét egyben gyüjtvén a hadakot, Kaszás Pált küldé Szent-Pál megvételére, kiben mintegy husz német, azonkivül feles erdélyi nemesség szorult vala. Neki hajtá ostromnak Kaszás a hadait, de ugy megpuskázák a várból, hogy többen két száznál ott maradának, Kaszás gyalázattal elszálla alóla. Hanem azután elfogyván mind élések mind puskaporok a várbelieknek, feladák a kuruczoknak; a magyarok kuruczczá lőnek, a németeket Szebenben kisérék. Teleki Mihály penig Bethlen-várát megvevé, és a benne való németek Rákóczi hűségére állának; onnan Beszterczére mene, azt is feladák neki, egy főstrázsamester Falkanhaim levén benne, másfél száz muskotélyossal. Ugy accordáltak vala, hogy a németeket Szebenben kisérjék, de Marusvásárhelyen arestálák a főstrázsamestert, mindenét elpraedálák, azt fogván rá, hogy a szekerében egy kis taraczkot találtak, melyet az accorda ellen hozott ki Beszterczéről; sokáig fogva tarták, azután Mikes Mihálynéval váltá ki Rabutin; a németeknek egy része kuruczczá lőn, a többi Szebenben menének. Dévát és Hunyad várát is ugyan akkor a kuruczoknak feladák, Szomosujvárat hasonlóképen. Kolosvárat penig Teleki Mihály obsideáltatá s erősen kezdé lőtetni; s már szintén periculumban forog vala, a mikor mindeneknek vélekedése ellen, Rabutin csak két ezered magával s egynehány ágyuval Szebenből kijöve, s egyenesen Kolosvár felé kezdé utját dirigálni. Thoroczkai feles hadakkal Kocsárdnál vala, hogy a Maroson való általjövetelét impediálja Rabutinnak, de amaz a Maros partjára ágyukat vonatván, onnan lőtetni kezdé a kuruczokot, azalatt hajókra rakván a hadait, egymás után minden kár nélkül általköltözteté. Thoroczkai előre elmene, és conjungálá magát Teleki Mihálylyal levő hadakkal. Akármi könnyen tizenkét ezer lovas és gyalog hadak valának már együtt, és rendelt sergekben várják vala Rabutint, még a német officérek is megütköztenek vala, látván a nagy fényes kuruczságot, nem is biztatják vala a generálist a harcz kimenetelével. De amaz egyben szidván a tiszteket, trombitát fútata, s a kuruczok ellen elölmene. Valának a kuruczok között ötszázig való gyalog németek, kik a császárt elárulván, Rákóczi mellé állottanak vala, az udvarhelyi németből kuruczczá lett kapitány commendója alatt; ezek a mi keveset emberkedének, s egynehány németet a Rabutin hadából ellövének, de a kuruczok, legelsőben a hires tolvaj Kaszás Pál megszaladván, mind elfutának, a ráczok s németek sokáig üzvén s vesztegetvén őket. Thoroczkai István is elfuta, s sokáig nem mere Rákóczi eleiben menni, mert neki imputálták s Kaszásnak azt a veszedelmet. Az erdélyi commendo penig Pekri Lőrinczre

marada. Rabutin a harcz után Kolosvárra bemene, és a várost megsaczoltatván s a kőfalakot egynehány ölnire lerontatván, az ott való német praesidiummal együtt Szebenben visszamene békével. Onnan kiküldvén mindenfelé, számtalan victualékot hajtata be Szebenben; Megyesre penig baron Tist küldé egynehány száz lovassal, hogy ott legyen és a kuruczokra vigyázzon; Grávent penig ujobban Háromszékre expediálá, hogy a székelyeket leültesse. Szörnyü bódulás vala az országban, mert a kik kün a kurucz párton valának, a némettől való félelem miatt erdőkre, havasokra s valamerre lehetett ugy szaladtanak, mig későre Pekri Lőrincz vevén a commendót kezére, az elszélyedett kuruczságot egyben gyüjté, és Teremihez szálla, onnan bizonyos corpust külde be Háromszékre Gráven ellen. De Gráven is megértvén, hogy a székelyek segitségére feles kuruczság jött be, ő csak hat század magával levén, visszamene Szeben felé. A kuruczok is nyomában indulának, és Fogarasföldén, Sárkány nevü falunál utólérék. És noha elsőben úgy rajta menének a németen, hogy már az egyik szárnya szaladni kezdett vala, s Grávennek vezetékeit sok száz aranyakkal együtt el is nyerték, és sok németeket levágtanak vala: de utoljára a német recolligálván magát, a kuruczokot megverék s elszaladának, Gráven penig Szebenben visszamene sok sebes németekkel együtt.

Rabutin Szebenben bemenvén, mivel a militia számára az ország mint azelőtt nem contribuálhatna, megparancsolja a guberniumnak, hogy százezer rhenens. forintokot mindjárt szerezzenek a hadak számára. A gubernium egyéb módot nem találván, elsőben magokot, azután a több urakot, főrendeket megrovák, s a pénzt elkészitvén, a generálnak adják; én is akkor száz német forintot fizeték. Apor István nem igen jovalja vala azt a personalis contributiót, de Rabutin rá izene: a mig hirével lesz Kollonics cardinálnak, addig bizony a seggéhez téteti a fejét, azután ha bánja, Kollonics varrassa a nyakához. Megijede Apor István, s egyedül tizezer forintot ada. A szegény Bethlen Miklós is megesék Szebenben. A mint örökké hallottam, senki nem elég okos magának, és a bölcs ember mikor megbotlik, mindenkor nagyobbat esik mint az együgyü. Szintén úgy jára ő is, noha Erdélyben senki észszel, elmével vele nem ért, és a római császár első ministerei között is tekintetben lehetett volna az ő nagy bölcseségeért: nagy bolondcságot cselekedék, egy projectumot ira, hogy Erdélyben minemü directio állittassék; az ausztriai házból legyen ugyan az erdélyi fejedelemnek felesége, de a töröknek is adózzék. Több olyan haszontalanságok vadnak irásában, melyet egy csekély elméjü ember is könnyen megcsufolhatna. Azt a projectumot titkon egy Pano Stepán nevü nála ismeretes görögnek adta vala kezében (mivel akkor Magyarországban tracta vala a német császár és magyarok között, az angliai és hollandiai követek is mint mediatorok lejöttenek vala Nagy-Szombatban a tractára), ki akkor Bécsben akar vala menni, hogy az angliai oratoroknak praesentálja. A görög, Rabutinnak felviszi, s megmondja hogy tőle Bethlen Miklós küldeni akarja a tractára. Rabutin megolvastatván és megharaguván, Bethlen Miklóst arestáltatja, s megparancsolja a guberniumnak, hogy törvényt tegyenek rája. Régen vala nehézség Bethlen Miklósra a generáltól azért, mert ő egyedül jól tudván egész Europában úgy a császár udvarában való politikát is, nem akar vala hizelkedni úgy sem a generálnak, sem a több német officéreknek, mint a több magyar urak, kik csaknem Isten gyanánt imádják vala őket, és egy rosz kornétásnak is illustrissimus titulust adnak vala. A gubernátor is nem szerette, mert sok rosz dolgokról sokszor a gubernátort megintette, s mivel a gubernátor cape-rape ember vala, Bethlen Miklós sok afféle dolgaiban akadályt csinált. Apor István halálos ellensége vala, úgy a több pápista urak is; söt a maga religióján valók sem voltak be ne contentusok vele, azért a maga felfuvalkocságáért. Igy könnyen conspirálának ellene, és minyáján akarák veszedelmét. Mikor a director notára keresné azért a projectumért (mely

irása soha józon itélettel notát nem érdemlett volna, mert ha szabad a tanács uraknak egymással ellenkező voxokot mondani a fejedelem király császár praesentiájában is, s azért senki egyikét is árulónak nem mondhatja, miért ne volna szabad projectizálni is az országnak olyan zürzavaros idejében a végre, hogy mentől jobb rendben s formában állittathassék a directio), a Jósika Imrén elkezdett törvénytelen s veszedelmes praxis szerént, megparancsolák: hogy kiki a maga voxát irásban adja be; és sokaknak, kik conscientiájok ellen azért a bolond, de halált vagy egyéb javaiban kárositást nem érdemlett irásért nem akarták megsententiázni, a voxokot visszaadták, némelynek ötször hatszor is, csak rá kénszeritteték hogy notára sententiázza. Meg is sententiázák, s Rabutin azon vala hogy meg is ölesse, de Bethlen Miklós causáját appellálá a császár eleiben, s felvivék azután magát is Bécsben, s azolta oda vagyon, nem is hiszem hogy többször onnan lebocsássák. A szegény Keresztesi Sámuel is meghala Szebenben, a ki jámbor alázatos csendes emberbecsülő uri ember s jó hazafia vala, semmi maradékot nem hagyhata maga után.

A szebeni királybirót, Szász Jánost is utóléré az isteni boszuállás, ki teljes életét örökké a sok practicálásban tölté el; hogy magának kedvességet nyerjen, szüntelen vádoskodott a generál előtt a magyar urak ellen, hol a pápisták mellé csapta magát a több religiók ellen, hol a reformátusoknak hizelkedett, a mint a maga részére hasznosabbnak itélte; a hol másképen nem lehetett, méreggel ölte meg a gonoszakaróit. A szász nationak hogy már előmenetelét munkálódta, de azonban azokot is subjugálta; senki már a száz tisztek közül keze alá nem mert szólani, minden szász székekben nagy oeconemiákot erigáltatott, maga számára hajtotta a sok jövedelmet; titkon szép szász úri leányokot tartott házánál, azokot terhben ejtette, s hogy ki ne tudódjék dolga, megétette. Végre kinyilatkozának dolgai ilyenformán: A segesvári polgármester Deli Mihály hamis pénzt kezdett volt veretni, napfényre jöve dolga, Bécsben felmene, ott pápistává lőn, s mindjárt gratiát adának neki, lejöve s grationalisát a gubernium előtt publicálá. Szász János nem gondolván a császár gratia-adásával, a gubernium s ország hire nélkül (holott a hamis pénzverés is notát concernál és az egész ország előtt director szokta az olyan causát prosequálni) Segesvárra megyen, s törvényt láttatván a polgármesterre, fejét is véteti. A gubernium megindul olyan nyilvánvaló vakmerőségen, s a generálnak panaszt tesznek. Rabutin is neheztelt Szász Jánosra, mert a generál adjutantát Actont méreggel azelőtt nem régen el akarta veszteni; Szász Jánost arestálják, inquiráltatnak ellene, minden istentelen factiói, paráznasági, gyilkossági kitudódnak, s törvény szerént megsententiázzák s a szebeni piaczon a szebeni hóhér a szebeni királybirónak elüti a fejét; ugyanakkor egy szolgájának is fejét veszik, ki által sok gyilkosságot cselekedett, s rá irhatnák a Szász János koporsójára is azt a verset: Discite justitiam moniti, et non temnere Divos. Mert nincs olyan titkos gonoszság, kit Isten napfényre nem hoz a vétkes embernek romlásával s gyalázatával. Nagy bátor resolutióval, énekszóval ment a halálra, talám Isten ő szent felsége, hogy mások is ne desperáljanak magok idvessége felől, ingyen való kegyelmességéből azért adott halála órája előtt megtérő lelket nekie, mert a mint külső magaviseletéből tehetni itéletet, kevés kétség lehet idvessége felől. Mikor sententiáját kimondották az ország előtt, semmit meg nem változott szinében, sőt nagy bátran azt mondotta: „Mind azokat a melyeket ellenem feltett actiójában a director, tudva s szántszándékkal én cselekedtem, sőt azoknál többet is, melyekért a halált megérdemlem, s gratiát magamnak embertől nem is kérek, hanem minden vétkeimet az én Idvezitő Christusomnak sebeiben berakván, onnan várok bűnös lelkemnek kegyelmet, s tudom is bizonyoson, hogy Isten mind azokot nekem kegyelmesen megbocsátotta, s holnap a maga szent országában lelkemet beveszi. Nehéz ugyan egy kevéssé, hogy nagyságtok s kegyelmetek közül el kell mennem e világról,

mindazáttal örülök azon, hogy Isten engemet kiviszen ez életből, s nem látom meg azokot a nyomoruságokot, melyek mind nagyságtokra kegyelmetekre mind az egész országra szintén elközelitenek.“

Szomoru s keserves romlás követé Enyed városát is. Mert a kuruczok rá menvén és a generáltól oda rendeltetett labancz kapitányt Dicső-Szentmártoni Balog Zsigmondot mellette valókkal együtt elfogván s kuruczságra beesküttvén, a városban beszállanak, a kastélyban is kurucz praesidiumot tesznek. Generál Rabutin baron Tist küldé Enyedre lovas németekkel s ráczokkal. Noha kevesed magával volt, s Thoroczkai István sok ezer kuruczokkal ott volt közel Enyedhez, s ki is küldöttek hozzája segitségért: csak azért hogy a város reformátusokból állott, és a reformátusoknak gyönyörüséges collégiumok ott volt, meg nem segélté. A német elérkezvén, a kuruczságot kihatjá, a várost, kastélyt, templomokot, collegiumokot felégetteté, a városnak minden jovait elpraedáltatá, sok száz városi embereket és deákokat levágának, a papokot, professorokot mindenekből kifoszták, s nagy praedával megrakodván, visszamenének. Itt vesze el a feleségem bátyja is, Kún László, jámbor, jó conversativus, bátor vitéz legény. Ilyen szörnyü itéletét mutatá Isten a maga házán közönséges vétekért.

A mely magyarok Tokai Ferencz rebelliójának idejében Tokaj vidékéről elszaladtatanak és Törökországban befutottanak vala, megértvén Rákóczi Ferencz feltámadását, s egyben gyülvén, Orlai Miklóssal együtt bejövének Erdélyben Alvinczhez; ezeket is felveré baron Tis. Orlai csakhamar azután meghala; a mint hirdették akkor, Száva Mihály étette volna meg, én nem tudom, az ő lelke adjon számot róla ha cselekedte.

Mi azalatt mind Görgényben nyomorgottunk, ugymint: az öreg Teleki Mihályné, Vay Lászlóné, Macskási Lászlóné, Bánfi Pál uram, feleségestől, s ott meg is hala, Vas Dánielné, Bánfi László feleségestől gyermekestől, Bánfi Péter hasonlóképen, Csepregi Sámuel fiastól, Naményi Sámuel feleségestől, Naményi Gerson feleségestől, Hegyessi András, Hegyessi Mihály feleségestől, Luczai András feleségestől, Tisza István feleségestől, Sáfár György, Sárossi László és Dániel, Teleki György feleségestől, görgényi udvarbiró György Deák feleségestől, Székely György feleségestől, Kemény Simon uram feleségestől, Kemény László uram, Sárpataki Márton uram feleségestől, Rhédai Pál és Adámék feleségestől, a pap Nánási András uram feleségestől, a felesége ott meg is hala, ifjabb Vas György feleségestől, ez is meghala a várban, Teleki Pál uram feleségestől, az öreg s ifjabb Csapai feleségestől, Nábrádi Gábor uram fiastól feleségestől, Keresztszegi István, és sok több thordavármegyei egyházi nemes emberek, kiket a generál parancsolatából a görgényi commendáns a császár hüségére és a vár conservatiójára ujobban egyben eskütte, s reversálist vőn tőlünk subscriptiónk pecsétünk alatt. Mégis három hét mulva hite ellen kiszökék Rhédai Ádám a várból, ott hagyá a feleségét s Rakóczi mellé mene; elég szenvedésünk is volt a német commendanstól, mert ő mind azon gyanakodott, hogy közönséges akaratból küldöttük ki a kuruczokhoz, holott bizony senki e világon nem tudta mi szándéka volt. Kemény Simon, László, Rhédai Pál és Sárpataki Márton penig Szebenben bemenének, mert parancsolatok volt, és mivel a generál meghallotta vala, hogy Teleki Mihály Kővárt feladta, s maga is kuruczczá lett, öt compania németet külde Szebenből Merodi (?) nevü főstrázsamesterrel együtt Görgény alá, s az öreg s ifju Teleki Mihálynét, Teleki Pált feleségestől, Vay Lászlónét, a Teleki-háznak Görgényben levő kincsével együtt szekerekre rakatván, és a várban levő kurucz rabokot is Szebenben elvivé; ott alkalmasint meg is dézmálá a Teleki-ház ezüst marháját.

Bánfi László levén görgényi kapitány, az ott való labancz magyarsággal együtt kimene egy estve, és Batosen s Paszmoson kóborló három zászlóalja kuruczokot szerencsésen felvere; mind a három zászlót elnyerék tőlök, le is vágának bennek, s egy Szacsvai hires kurucz hadnagyot sebesen elhozának,

nyolczvanöt lóval, feles ökrökkel s juhokkal együtt. A kuruczok is arra való boszujokból egy hét mulva hajnalban Görgény alá jövének felesen, és a várost mind felégeték, sok praedával megrakodván, elmenének onnan. Azolta szüntelen minden nap bejártanak a vár alá ellenkezni, hol három, hol négyszázan; mi is a várból a mi kevesen voltunk, lementünk. Tudja Isten, néha harminczan sem voltunk, mégis megszaladtanak elöttünk, s majd minden nap közülök elvesztenek, közülünk penig csak egy sem, egy Gálfi nevü Bánfi László szolgáján kivül, ki a mocsár erdejében kergetvén a gyalog kuruczokot, ott lövék meg. Negyvenkéczer, emlékezem rá, a mint akkori kalendáriumban is felirtam volt, hogy ki voltam ellenkezni, ötven hatvan golyóbis is járt körülem, az Isten megoltalmazott, csak egy is nem talált, noha jól ismertek a kuruczok, s haraguttak is rám, mert nem igen maradtam utól az ellenkezésen, s kiálltották: A teczin nadrágost lődd az eb terempteтte némettel bérlett fiát; mert olyan szinü nadrágom volt, megoltalmazott Isten boszujokra. A feleségeink a vár keritéséről nézték, oda ki a mezőn mint ellenkezünk; ha valamire való emberek lettek volna a kuruczok, a micsoda messze kimentünk gyalog ellenkezni, épen a mocsárig, ők lovokon ülvén, könnyen megkeríthettek s elszoríthattak volna a vártól; de mihelt a flintát feléjek tartottuk, gyalázatoson elfutottak. Bizony magunk szégyenlettük a németektől, mert negyvenhat muskotélyos volt a várban; azok közül is néha néha, de nem sokszor, tiz tizenöt kijött velünk ellenkezni a kuruczokra.

1-a Maji Teleki Mihály épen áldozó-csötörtökön mintegy három ezer lovassal és hat száz gyaloggal rendelt seregekben a mocsár között feljövén, Kásvára szálla, Majos János ezeres kapitánynyal együtt, és a szőlőhegy tetején kasokot csináltatván, s lövőszerszámokot vonatván fel, lőtetni kezdé a várat, de semmi kárt nem tőn, mert csak valami rosz apró toroczkok valának vele. A fiscalis udvarháznál való kő istállót is hajdukkal megrakván, és szakállosokot vonatván az ablakokra, a Görgény vizére lejáró cselédinket akarták impediálni a vízhordástól, meg is lőtték vala egy leány hónya alatt a csebert. Mí lemenénk fényes nappal a várból, a mig hirével lőn Kásván Telekinek, felgyujtogatók az istállókot csűröket; onnan a tűz, hirtelen szél támadván, beharapózék az udvarházra, s meggyula mind az udvarház mind az istálló fedele, s a kurucz hajduk kiszaladának onnan, ott hagyván a szakállosokot s minden egyetmásokot. Ugy hordathatók osztán szabadosabban a vizet. Jeremiás siralmában panaszolkodnak a zsidók, hogy pénzen itták vizeket, de mí bizony méltábban panaszolkodhattunk volna Görgényben, mert nem pénzen, hanem véren vettük a vizünköt s úgy ittuk. Teleki látván, hogy nem oly könnyen jut Görgényhez a mint gondolta, titkon leveleket hányat el éczaka a vár kapujában, magyarul s németül. Minket arra ingerlett, öljük meg a németeket, a várat pedig adjuk fel Rákóczinak, a németeket arra kérte, öljék meg a magyarokot, s a mink vagyon, legyen övék, s álljanak Rákóczi hüségére. De rá nem veheté egyik félt is, s hatod nap mulva éczaka gyalázattal elmene Görgény alól, Körösi Györgyöt hagyván bloquadával, azután Rhédai Ádámot a vár alatt. Kik 'a mocsáron hevervén táborban, onnan ellenkeztenek szüntelen a vár alá épen septemberig. És ha a commendans igaz szolgája lett volna a császárnak, Görgényt mind végig megtarthatja vala; de a felesége magyarországi leány levén, Bercséni udvarából való fraj, szüntelen izgatta az urát, legyen kuruczczá, Teleki is alattomban ezer aranyat s colonellusságot igérvén neki, holott a császár szolgálatában csak lejtinán volt; ugy adá fel a várat a magyarok akarata ellen. És hogy inkább a practica ki ne tudódjék, noha elég pénz volt kezében a praesidium fizetésére, nem fizetett nekik, hanem a várban korcsomát tartott, sok borokot adván neki a magyarok szállásokért s egyéb ajándékokot is, a németeknek fizetésekben bort adott, elrongyosodának, utoljára szökni kezdének ki a várból, végre csak hat muskotélyos marada, a várbeli egyházi nemes em-

berek is kiszökének, a marháinkot elhajták a kuruczok, egy falat húst nem kaphatott volna senki a várban, ha tiz aranyat adott volna fontjáért, a viztől is elszoritának, a várbeli kútban a kiszökött németek kutyakölykeket hántak, s mikor vizet merítettek, fejét, lábát, bélét a vederben a vizzel együtt úgy mérték ki; sok volt beteg a várban, annak sem orvosságot, sem ételt nem volt honnan késziteni, se doctor, se borbély, mégis meggyógyulának; a nagy úri asszonyok is abból a rút vizből főztenek s sütöttenek, ha kinek szalonnája vagy turója volt, a volt mind első mind utolsó fogás étele. Tanácsul is adom mindennek ezután, az én maradváimnak is, soha de kivált kurucz támadásban várban ne szoruljanak, hanem városban, a hol mégis ha pénzek van, találnak magok ételére italára valót. Az akkori kis fiamnak nem volt dajkája, a feleségemnek sem volt teje, a kisebbik leánykám is, Klára, eldagadoza a torkával, kéntelenség alatt mind a két gyermeket ki kelle küldenem a várból, hogy az egyiket gyógyítsák, s a másiknak fogadjanak dajkát; meggondolhatja akárki, micsoda szomoruságomra esett gyermekeimtől való elválásom.

De különben is szörnyü nyavalyában esém, a bolond hagymázban, negyven nap s éjjel egy falatot nem ettem, sem álomra a szememet be nem huntam. Olyan fantázia volt rajtam, hogy régen megholtam s a feleségemnek azt mondottam: Nem az én testem az a kit te lácz, mert én régen megholtam; soha el nem tudták velem hitetni hogy életben vagyok. A nagy angyali életü szent ember Nánási András sokat forgolódott körülem, imádkozott imádkoztatott érettem, mert szintén desperatióra jutottam vala idvességem felől is. A bornak még a szinét sem nézhettem, nem hogy ihattam volna; a kút vize tisztátalan s egészséges embernek is utálatos levén, a feleségem esővizet vétetett, s azt főzette italomra. Ki nem mondhatnám sok kínaimot, senki nem hitte meggyógyuljak, az orczámon orromon tiszta vércsepveritékek hullottanak le. Mikor a várat feladták is, hat ember hozott le pokróczon, ugy tettek a szekérben, s olyan betegen is megölnek vala a kuruczok, ha Rákóczi hűségére be ne esküdjem. Kálban vínek valami hitván ökörszekéren, ott a bal lábam dagadni kezde, napról napra nagyobb mértékben, utoljára olyan volt mint egy borona, mely miatt kimondhatatlan fájdalmakot s kinokot érzettem, sokszor a születésem napját is megátkoztam, az ágyból a természet munkájára sem vehettenek fel két hónapig. Addig kötözék, uloljára kifokaszták, bizonynyal irom, hat ejtel genecségnél több jött ki belőle; azután majd fél esztendőre kezdettem a lábamra állani, annyi ideig pokolban is elég lett volna olyan kinokot szenvedni. Nem állhatom Rhédai Ádám istentelen kegyetlenségét rövideden le ne irjam. Mikor Görgényben feküttem, az ott levő nemesség a commendans akaratából (kinek is egy szép medvebőrt s egy ezüstös kardot adott a feleségem, csak engedje meg hogy kiküldjenek borbélyért) Rhédai Ádámhoz kiküldöttenek, hogy Régenből hadd jőjön borbély a ki rajtam eret vágjon; egy palaczkot is küldöttenek ki hogy sert hozzanak számomra, mert a sert halálban kivántam, s a várban nem volt ser. A palaczkomot is elvéteté, sert sem küldött, borbélyt sem engedte meg hogy jőjön; ha tatár vagy török commendo lett volna is Görgény alatt, a bizony megengedte volna, de ő csak azt felelte: Hadi regula ellen volna, ellenségnek borbélyt s italt küldeni. Pedig annyit tudott s tud ma is a hadi regulához, mint az én vizslám a philosophiához.

Ebben az esztendőben szent Márton napján Szebenben hirtelen hajnalban guttaütésben meghala gróf Apor István, minekutána azelőtt két esztendővel szüntelen a szemérem-testén a vére kifolyt, a mig a pátere elérkezék, meg sem gyónhaték pápista módon. Halálát siettette a sok kárvallás, mert Tökölyi idejében minden egyetmása Segesváratt levén, akkor a kuruczok elpraedálák, azolta soha egy helyen egyetmását nem tartotta, és hogy a Rákóczi irruptiójával beszorula is Szebenben, az egyetmási közül Enyeden, Segesváratt, Megyesen, Kolosváratt, Görgényben, Beszterczén, Szent-Pálon, sok ezüst marháit,

köntöseit, fegyverét, pénzét titkon elhagyogatá, azokot a kuruczok hittel kikeresvén, mind elprédálák. Azokon való busulás fogyatá el inkább életét, noha a hosszas vérfolyás miatt is felette megerőtelenedett vala. Minden bizonynyal Isten a reformátusok ellen való sok practicálódásaért bünteté meg nyavalyást. Felette gazdag ember, mind a középső feleségéről, Kelemen Jánosnéról, mind az utolszoriról Ugron Istvánnéról sok pénz maradván rája, maga is igen jó oeconomus gazda volt, s jövedelmes tisztségeket viselvén, számtalan jószágot, pénzt s egyéb portékát gyüjte, noha azoknak jobb része a kuruczok praedájára kele. Nem is tett senki Bethlen Gábor után annyi jókról testamentumot mint ő, mert csak a pápista clerusnak százharminczkét ezer forintokot legála, azon kivül a mostoha fiának Korda Zsigmondnak, feleségének, mostohaunokáinak, az öcscseinek Apor Péternek, Farkasnak, Lázárnak, a maga leányágon való atyafiainak sok ezereket legála, mely in summa, jószággal pénzzel s egyéb egyetmásokkal együtt könnyen háromszáz ezer forintot adaequál. A testét sokáig tarták koporsóban, mig későre azután eltemeték Kolosváratt.

De már ideje a magyarországi dolgokra is visszatérjek. Ott nagy szerencsével folynak vala Rákóczi Ferencz dolgai, mert nem csak Felső-Magyarországot hódoltatta meg, hanem a Dunán túl való magyar birodalmot is elfoglalá, a bányavárosokot is elvéve, a honnan esztendőnként nagy kincset gyüjtött; úgy Kassát, Eperjest s a több városokot is elvevé, és majd minden magyar urak, főemberek, vármegyék melléje állának, csak a palatinus Eszterhás Pál egynehány urakkal együtt szorula Bécsben a császár hüsége mellett. És hogy inkább a jó monétát maga utolsó szükségére reselválhassa, kit nagy bőséggel Lengyelországban általküldе, és ott nagy uri jószágokot vásárla, Bercséni Miklós tanácsából réz pénzt verete, tiz polturásokot, négy polturásokot, egy polturásokot s nagyobbakot, kit közönségesen Libertasnak nevezének, mert a pénznek egyik felén a vagyon nyomtatva: Pro Libertate. Ezzel a rosz pénzzel bővön kezde fizetni a hadaknak, meg is tiltatá mind Magyarországban mind Erdélyben az ezüst pénzzel ne éljenek, ő pedig maga számára hol ezüst pénzt kapathatott, Libertassal mind felváltotta, s az egész magyar nemzetet minden jó pénzéből kifosztá, az átkozott rosz pénz marada nyakunkban, s már semmi hasznát nem veheti senki, mert a legnagyobbik közüllök sem érne egy jó kis pénzt. Erdélyben penig consiliumot erigáltata, mely ezekből a personákból állott: Barcsai Mihály, Teleki Mihály, ki erdélyi fő thesaurarius is vala, kerese is annyit, talám az apjának sem volt több, Jósika Gábor a marusszéki királybiró, Sárossi János, és egy megyesi szász, Kolosvári nevü. Ezek dirigálják az erdélyi politicumokot és oeconomicumokot. Magyarországban is három rendbeli consiliumot erigáltata, a politiára, oeconomicumokra s bellicumra külön, és magát magyarok vezérlő fejedelmének inauguráltatá.

A római császár penig a horváthországi bán Bottiáni Ádám holta után a bánságot Pálfi Jánosnak conferálá, és generál Hajszlert négy regimenttel leküldé Csalóközben; onnan Semeréhez menvén, gróff Forgács Simon commendója alatt levő kuruczságot felveré. Ez a Forgács Simon a királynak Józsefnek felette kedvében vala, és mikor a kuruczság támada, leküldötték vala bizonyos hadakkal a kuruczok ellen, de szerencsétlenül jára, s rá fogák Bécsben hogy áruló, kicsinben meg nem fogák; ő is kiszalada onnan s Rákóczi mellé jöve. Generál Rabbatát penig Szent-Gothárdnál a kuruczok felverék, hét százig való németeket levágnak, minden hadi apparatusát elnyerék, maga a generál kevesed magával alig szaladhata el.

A császár látván Rákóczinak szerencsés előmenetelét, Szirmai Istvánt, más német consiliariussal leküldé Nagy-Szombatban, a magyarokkal való tractára; Rákóczi is a maga plenipotentiáriusait oda küldé. Bezzeg akkor ha eszek lesz vala a magyaroknak, jó conditióval megbékélhetnek vala a császárral, az erdélyi fejedelemséget is elnyerheti vala Rá-

kóczi. Mert négy száz esztendőtől fogva soha az ausztriai ház úgy meg nem szoríttatott vala, holott a franczia mind Hispaniát, mind az imperiumnak jobb részét elfoglalá, a császár hadait egynéhányszor megverte, innen Bécs szomszédságában a bavarus majd minden tartományait a császártól elhajtá, a magyarok penig Morvát, Sléziát, Ausztriát, Stiriát égetik pusztítják vala. De a bolond magyarok azt gondolván, vége lesz akkor az ausztriai háznak, nem acceptálák azokot a jó conditiókot, melyekkel a német császár megkináltatá, hanem oly helytelen conditiókot tőnek eleiben a császárnak, mintha nem urokkal hanem jobbágyokkal tractálnának; sőt az angliai híres orator Paget is mediatornak lejövén, azt sem becsüllék érdeme szerént. Az is, elszégyelvén magát, hogy a török s német imperium között tudott békeséget szerzeni, és mind a két hatalmas nemzet az ő intimatióját bevette s nagy becsülettel tisztelte, a magyarok penig semmi propositióját mint mediatornak nem akarnák bevenni, különben is végére menvén, hogy semmi oly derék református urak nincsenek Rákóczi mellett, holott ő a reformata religio kedveért akar vala szolgálni a magyaroknak, megharaguvék, egyben szidá őket, visszamene Angliában, le sem jöve többször. Az anglusok, hollandusok is lágyabban hagyák azolta a magyarok dolgát, a nagy-szombati tracta elbomlék. Azután csak a felét is elvették volna a magyarok, a mivel akkor a német megkinálá. Igy jár az a ki kevéssel nem contentus, semmit sem adnak annak; Bethlen Gábor, Bocskai s az öreg Rákóczi nem úgy cselekedének, hamar megbékéllének a császárral s jó nyereséggel is járának.

Ennek az esztendőnek vége felé nagy nevezetes victoriát obtineála a császár a franczia ellen az imperiumban Blinthum és Nustet városok között. Mert a franczia és bavarus conjungálván ármádájokot, Donavum (?) mellett való hegyet erős sánczczal bekerიték, és számtalan lövőszerszámmal megerősiték, hogy a császár ármádájának kezéből kijáczodhassák azt a campániát. Eugenius és az angliai híres generál Marleoburg herczeggel s a badensissel együtt tanácskozván, elvégezik, a francia sánczára csak rá menjenek; rá is menének. A franczia és baváriai ármádát hárman commendírozzák vala: maga az elector, gróff Talard és Mavsin, franczia generálisok; a regimentek is többen valának sokkal a franczia táboron. Addig bombáztatá lőteté Eugenius és Marleoburg a franczia sánczát, confundálák őket, tizenkét ezer a harczhelyen a francziák közül elvesze, négy ezeren az ott közel való folyóvizben fuladának meg, és tizenkét ezeren rabbá esének, magával Thalárd generállal, negyven fő haditisztekkel és kilenczszáz alábbvaló tisztekkel együtt. Mely dolognak örök emlékezetére a harcz helyén nagy kőoszlopot emelének, és a harczot felirák rája. Ez a nagy veszedelem a franczia király minden szerencséjét felforditá, mert azolta soha úgy nem reparálhatá magát hogy a császáron erőt vehessen; a császár és anglusok dolgai penig azolta nagy szerencsével kezdének folyni mindenütt.

Épen karácson napján generál Hajszler a vele való német hadakkal együtt megütközék Rákóczi Ferencz kurucz hadaival, meg is veré a német erősen a magyarokot, s elszaladának, Hajszler penig Nagy-Szombatban beszálla a jó quártélyban, és ott hadait megnyugutá s megruházá. Erdélyből penig kiküldvén Rákóczihoz a magyarok, azon kérék: küldjön segitséget nekiek, mert tovább nem subsistálhatnak Rabutin generál ellen. Rákóczi Forgács Simont cum plenipotentia küldé be erdélyi generálisnak, feles lovas hadakkal és hat ezer hajdusággal, nagy faltörő öreg lövőszerszámokkal és minden hadi apparátussal. Gyürki Pál jöve be elsőben egy rész haddal. Bizony dolog, olyan ruhás, fegyveres, jó paripás, forgós, farkasbőrös fényes had vala a ki bejöve, pompára akármely király mellé beillettenek volna; különben semmirekellő, istentelen, átkozódó, praedáló, kevély, hitván emberek. Hogy az erdélyi zekés czondrás hadakot meglátták, pökték, csufolták; maga is Gyürki Pál porcina gravitással viselvén magát, azt mondja vala Pekri Lőrincznek: „Bizony,

uram, kár a kenyérhéj is az erdélyieknek, mert eddig konczczal is agyon kellett volna verni azt a kevés rosz németet a ki Erdélyben vagyon; Megyes is micsoda? ha Isten engedi s oda mehetek, flöstökömére sem lesz elég a velem való hadaknak." Pekri elszégyenlé magát, csak azt feleló: „Vehet kegyelmed benne, Gyürki uram, ha oda megyen; bizony a magyarországi németnél jobbakra akadtok Erdélyben." Meg is veré Isten a kevélységeért, mert contemnálván az erdélyi hadakot, a maga hadaival Sároshoz szálla, onnan feles portásokot külde Megyes alá, és a sárosi szoros erdőt lesekkel mind eléllítá, maga mintha lakadalomban kellene menni, szánban üle s ugy nyomult a több hadakkal a portások után. Baron Tys (Tige) tanult okos hadviselő ember levén, kijöve Megyesről, és a kurucz portások eleiben jutván, úgy excipiálá, hogy a híres kérkedékeny katonák mindjárt szaladásra vevék a dolgot; utánok baron Tis a ráczokkal s németekkel. A lesben állott hadak is látván, fut a többi, ők is szaladásra vevék magokot, Gyürki uram alig ugordhaték ki a szánból s lóra kaphata; a szánját lovaival együtt elfogák a németek, s Baron Tisnek ajándékozák. Ott vesze több harmadfél száz magyarországi kuruczoknál, s gyalázattal jövének Küküllővárra. Bezzeg ők is alább hagyák, s nem csúfolák azután az erdélyieket. Ilyen flöstökömöt ada baron Tis nekiek; Gyürki minden becsületét elveszté, azolta Násznagynak hiták, s ugy nevették Pekriék s az erdélyiek a maga nagyzó hitván rosz embert.

A brassai commendans is kijöve és Hermánban bloquádozó székely kuruczokat felveré, mindeneket elnyeré, a falut felégetteté. Ott vesze többekkel együtt Szent-Iváni Gábor Deák, becsületes nemes ember; Kálnoki Péternek lovait s haló szerszámát is elnyerék, maga is lóháton, nyereg nélkül szalada el; és a brassai bloquádát Szappanos Mihály nevű kapitányra bizák, ki a vele való hadakkal együtt Szent-Péterre szálla. Szintén akkor hoznak vala sok szekér borokot Havas-alyföldéből a brassai németek számára; a kuruczok megállák az utjokot Rosnyónál, elnyerék mind a borokot, mind a szekereket, s felosztták magok között, s jól lakának vele.

Forgács Simon is elérkezék a több hadakkal, s egész Erdélynek parancsolatot bocsáta ki, hogy mind felüljenek; kiket megmustrálván, Megyes alá mene. Rabutin penig megparancsolá baron Tisnek, hogy Megyesről jőjön ki Szebenben, ott hagyjon három száz lovas németet. El is mene békével mintegy négy száz lovassal Szebenben, holott annyi ezer kurucz vala Megyes körül. Nekem is kéntelenség alatt oda kelle mennem a kurucz táborra, mert Forgács megparancsolá hogy mindjárt megfogasson Mikes Mihály s felakasztasson, ki már akkor székely generális vala, Megyest lőtetni kezdé, meg is bombáztatá, vagy tizenöt ház egyben is ége, azután bolond kevélységből fényes nappal lajtorjákot vitetvén elé a kőfalakra, holott még két ölnire sem rontották le a kőfalt, a hajdukot ostromnak küldé. Hallgat vala oda be a német mind addig, mig a lajtorjákot feltámasztván, már hágni kezdettenek vala fel a hajduk, akkor egyczersmind, készen levén a puskájok, lőni kezdék hajdukot, s mind lajtorjástól lefordulának a kőfal mellé, három száznál többen ott is veszének. De a commendans ágyugolyóbis miatt elesék, és egy Salsz nevü kapitányra juta a commendo, ki félénk rosz ember vala. Az feladá Megyest Forgácsnak, a németeket nem bocsáták Szebenben, hanem Magyarországra kisérék ki; Salsz kapitányt azután a császár megfogattatá, s nehezen marada meg élete, hogy meg nem ölék. Ha akkor Forgács egyenesen Brassó alá menjen, könnyen Brassót is megveheté vala, úgy Fogarast is, mert igen megrémültek vala, számtalan had levén Forgácscsal; de ő csak részegséggel, vendégséggel vesztegeté el az időt s kurválkodással. Megyes alól megindula a táborral, s Balásfalvához szálla, onnan válogatott hadakot külde el, kik éczaka a veres-toronyi sánczot meghágák, az ott való német commendánst levágák, a németeket elevenen elfogák; a veres-toronyi rationista is, Sinkai István, ott vesze. A rab németeket a táborra hozák. Balásfalvától Hárságlhoz szálla, és ott sánczot

csináltata, maga kimene Magyarországban, Orosz Pálra bizá az egész hadak commendoját, holott Pekri Lőrincz s Mikes Mihály mind elsőbb generálisok, mind száz Orosz Pálnál is jobb s tanultabb uri emberek valának; de csak azért hogy erdélyiek, nem szerette őket, s örökké veszekedett velek. Mert a magyarországi ember gyomorból gyülölte mindenkor az erdélyi embert, mégis egyben czimborála Erdély a maga veszedelmére velek.

Mind Szebenből mind Brassóból sokan az erdélyi fő emberek közül a generáltól kikéreczének Havas-alyföldében, hogy már ott inkább élődhessenek; holott erős reversálist adtak vala, hogy a kuruczok közé nem mennek, mégis kijövének, de sokan megbánák azután, mint Petki Dávid, Boér Ferencz, Apor Péter, Gyulai László, Bálintik György, Jósika István, Dániel s mások sokan. Noha nem mindeniknek, de némelyiknek még elég volt mivel éljen a várakban, de a nagy ambitio rá vitte, azt gondolták már egy lábig elvesz a német s ők uraság nélkül maradnak ha idején ki nem mennek Rákóczi mellé. Orosz Pál Hárság alól egy trombitásától a Rákóczi Ferencz regálisait, melyek által a szebeni urakot fejérvári gyülésre hivatja vala, beküldé Szebenben; Rabutin a regalisokot a pelengéren megégetteti, a trombitást felakasztatja, megizenvén Orosz Pálnak, hogy olyan tolvajjal mint ő, semmi hadi commerciumot nem tart. Bizony nem is volt méltó, mert egy istentelen tolvajok orgazdája, nem generálisságot, hanem bordélyház mesterséget érdemlene.

Nemcsak a magyarok kik a várakban valának, söt maga is Rabutin desperált vala már Szebenben, látván hogy a sok biztatás után is két esztendőtől fogva semmi segitsége nem jő Magyarországból, az élése is elfogyott vala szintén a militiának, annyi had penig nem vala már keze alatt hogy Forgács hadát kiverhesse az országból, mert könnyen harminczöt ezer kurucz vala akkor Erdélyben az erdélyiekkel s magyarországiakkal együtt; és már resolválta vala is magát: hogysem éhel ott haljon meg Szebenben, kimegyen a hadakkal, és mezőben harczon vesz el dicséretesen. Azalatt Balásfi Zsigmond beérkezék Havas-alyföldén által Szebenben, kit azelőtt a magyar urak küldöttek vala a császárhoz Bécsben segitség-kérni; ki is örvendetes hirt hoza, hogy minden bizonynyal a császár ármádája generál Erbeville commendója alatt segitségre elérkezik. Ugy is lőn.

Mert a római császár, minekutána ötven esztendeig uralkodott és sok változásokon forgott volna, életének hatvanötödik esztendejében Bécsben meghala. E jámbor kegyes ember volt, de az ő jámborságával abutálának a ministerek, s minden istentelenséget a császár neve alatt elkövetének. Ha ki supplicálni panaszlani ment is, a császár a ministerekre bizta a választételt, azokot ha a szegény supplicans nem ajándékozhatta, üresen mentek vissza. A magyarországi rebellio is azért támada, mert a császár hire nélkül a ministerek portióztatták, nyomorgatták, kinozták a magyarokot, üldözték, persequálták a jezsuiták a raformátusokot. Eleget sirtanak, könyörgöttenek a császárnak, semmi haszna nem volt. Olvastam egy supplicatióját a palatinusnak, Eszterhásinak, kit a magyarok mellett írt a császárnak, többi között azt irja: „Felséges császár, szánja meg felséged a magyarokot, könnyebitse igájokot, mert már az Isten semállhatja az égben a magyarok oppressióját, söt a fák kövek kezdették már siratni azoknak nyomoruságát etc." Erdély is azért hajla oly könnyen a rebellióra, mert elunták vala a németeknek sok nyomorgatását, noha a magyar urak magok valának okai a diploma elrontásának, mint oda fel megmondottam. De ugyancsak ha a császár vigyázó ember lett volna, könnyen belé tekinthetett s megorvosolhatta volna; mindenkor is több gonosz megyen véghez a lágy jámbor magistratus alatt, mint akármely tyrannus alatt.

De mihelyt Josephus succedála a császárságban, nagy változás esék a császári udvarban, mert a cardinálnak Kollonicsnak megizené: eleget szolgált az apja idejében, már öreg ember is levén, meg akarja nyugtatni, ne szóljon ezután semmi udvari dolgokhoz.

A több ministereket is, kik alattomban a megholt császár idejében a francziával conspiráltanak vala, mind kihányatá az udvarból, s a kik vele együtt nevekedtenek vala, azokot tevé be a ministeriumban. És mivel a hadi operatióban pénzre vala szüksége, a császári tárház penig üres vala, tudván hogy a jezsuiták keze alatt a Domus Professában számtalan kincs hever, rájok külde, s öt millió pénzt csakhamar kiránta tőlök, és avval a pénzzel tizenkét ezer emberből álló ármádát készittete, ki Erdély segitségére bemenjen. Mert még az atyja idejében egy conferentián ben levén Josephus is, mikor discurálnának a hadi készületről, s ki tizenhárom, ki tizenkétmillió pénzt mondana hogy kivántatnék, megneveti magát Josephus, kérdi az öreg császár, mit nevet. „Én, ugymond, azt nevetem, a mit ezek a felséged ministeri tizenhárommillió pénzzel akarnak véghez vinni, hat forinttal véghez vitetem, mert hat forint ára vas lánczot vétetek, s ezekben felköttetek egynehányat, s marad annyi pénz rólok, tiz esztendeig is elhadakozhatik felséged. Felséged az egész kereszténységben elsőbb s méltóságosabb személy, mégis nincsen szegényebb potentatus Europában felségednél, ellenben egy királynak is nincsenek olyan gazdag ministeri mint felségednek; azt penig mind a felségedéből lopják, s mikor felséged szolgálatára kivántatik, egy pénzt is nem akarnak adni. De bizony megtanitom én őket, ha kezemre kerül a directio." A mint hogy bizony meg is tanitá.

Más ármádát is készittete a császár, és a bavarus ellen Baváriában küldé; noha a bavarus az utakot mindenütt besánczoltatá, s fegyveres néppel lövőszerszámokkal megrakta vala, csakugyan penetrála a császár hada, a bavarus elszalada Francziában, azolta oda is vagyon. E lőn jutalma a császár ellen való rebelliónak s a királyságkeresésnek. Bavariát penig minden pénzétől fegyverétől a császár megfosztatá, s confiscáltatván imperium számára, az egész országot maga praesidiumával megraká, azolta birja is, s bavarus uram távul nézi. Csehországban penig és Ausztriában, kik a bavarussal egyet értettek, megfogatá, mindeneket confiscáltatá, s épen megcsendesité azt a nagy rebelliót, kit az atyja sok esztendeig nem tuda lecsillapitani A coloniai elector is, a bavariai elector bátyja, minden jószágától megfosztaték, s a bátyja, vagy öcscse után számkivetésben mene a franczíai királyhoz. Ilyen jutalmok szokott lenni a kik legitimus urok ellen fegyvert fognak, mert qui potestati resistere vult, divinae ordinationi resistit, szent Pál mondása szerént.

Az új császár minekelőtte a megyarok ellen fegyverhez nyula, levelet ira nekiek, tegyék le magokot, emlékezzenek meg arról, még az atyja életében megigérte, ha kezére kerül a directio, bizony édes atyjok leszen a magyaroknak; a mi rosz dolgok estenek az atyja idejében, azok már elmultanak, kész minden megbántódásokot kegyelmesen megorvosolni; arról assecurálja is őket sub verbo regio. Bárcsak akkor fordulnak vala eszekre, jó karban állithatják vala a szegény magyarok dolgait, de contemnálák a császár levelét, azt tudták megijedett s féltében a királyságot is oda engedi nekiek. Látván a császár, nincs haszna a szép szónak, megparancsolá Erbevillének, ha mind egy lábig ott kell is veszniek, Erdélyben bemenjenek. A generál is megindul az ármádával, sok száz szekereket hozván magával, és kétfelől a hada körül rendelvén, oly szép renddel s mesterséggel hozza vala a hadakot, mintha mindenkor erős sánczban volnának, és valamely órában kivántatnék, mindjárt készen vala az ütközetre. Rákóczi megértvén az ármáda jövetelét, az egész hadait egyben gyüjti, és Podmericznél megállja az utjokot; a német rendet állván, megütköznek, szokása szerént megszalad a magyar, sokan ott vesznek, a tábori készületet is odahagyják sok nyereséggel a német kezében; maga Rákóczi is harmad nap mulva alig akada a maga udvari népére. Ujobban egyben gyüjté mindenfelől a magyarokot, oly nagy sokasággal, hogy hetvenezer ember vala együtt Veres-Kőnél, ott is szemben szálla a német ármádával, de ott is szerencsétlenül jára, sok ezer kurucz, kivált a hajduságból oda marada, és a ma-

gyarországi hadak tétova mind eloszlanak, alig marada négy öt ezer mellette. A német azalatt csak közelgetett Erdély felé. Rákóczi Bercsénivel úgy concludála, hogy Bercséni maradjon a bányavárosok oltalmára egynehány ezer emberrel, Rákóczi penig Erdélyben jőjön be, és az Erdélyben levő kurucz hadakkal conjungálván magát, a Meszes utján sánczot csináltasson, s ott a németet be ne bocsássák, Károlyi Sándor penig tiz ezer lovassal a német után legyen, s közből szorítván a németet, megtréfálják. Károlyi fel is ülteté a hadakot, és valamerre a német megyen vala, elöl mind pusztítja vala a városokot, falujokot, gabonájokot az embereknek, hogy a német magának élést ne találjon. Debreczenben is bemenvén Károlyi, erőszakkal kihajtá a város népét, kik soha sem tatár sem török sem német semminemü ellenség előtt el nem futottanak, ki kelle bujdosniok házoktól, számtalan egyetmásokot, gabonájokot, borokot ott hagyák a puszta városban, s a német készen beszálla s megrakodék mindenféle praedával, s jól lakék a sok jó borral. S már előre Forgács bejött vala ujobban Erdélyben, Rákóczi is beérkezék Magyar-Egregyhez, pro 11. novembris Fejérvárra országgyülését hirdetvén, hogy ott a fejedelemségre magát instelláltassa. A kolosvári jezsuiták, két kézre tudván jáczodni, páter Kapi intimatiójából nagy költséggel porta triumphalist erigálnak ben a városban Székely Lászlóné háza előtt, különb különbféle picturákkal s emblemákkal, gyalázatos hizelkedéssel s hazugsággal Rákóczi Ferencz hadi viselt dolgait az igazságnál feljebb magasztalván, és a római császárt alázván. Láttam én is azt a portát s nevetséggel olvastam a szent atyák hazug inventióit. Ugyan akkor Rákóczi Ferencz is arany numismákot verete, Herkulest iratván rája, a hétfejü hydrának mint szedi a fejeket, magát Herculeshez, a római császárt a hydrához hasonlítván; mintha régen megfogta volna a madarat, már mellyeszteni akarja vala. De közel sem úgy succedála a dolog.

Mi az időtájban gróff Mikes Mihálylyal együtt Csikban valánk, az anyja Mikes Kelemenné teste temetésén, kit Brassóban beteg ágyában két fraja megfojtott vala; azután a leányoknak itt Brassóban vevék fejeket. Onnan Brassó alá menénk, s oda hozák ki Mikes Mihály feleségét Brassóból, a főstrázsamester Falkanhaimmal váltván ki magát. És mivel már Rákóczi jövetelének hire vala, kindulánk Kolosvárra, ott Pekri Lőrinczczel megegyezvén, Magyar-Egregyhez menénk, Rákóczi táborára. A mi erdélyi uraink főembereink mindjárt tisztségeket, a várakban szorult erdélyi urak jószágait kezdék sollicitálni; de eléhivatván Rákóczi őket a sátora eleiben, publice, én is ott állottam, azt mondja nekik : „Kegyelmetek afféle sollicitatiónak hagyjon békét, nincs most ideje, mert még ezt a rajtam levő mentét (kék kamuka vala a mente, nuszt mállal bérlett) sem tudom még enyém-e vagy másé; ha a németen győzedelmet vehetünk, annakutána kinek-kinek érdeme szerént való promotiója meglleszen." A mennyi had akkor Rákóczi directiója alatt vala Erdélyben, ha mind együvé gyüjtse s ugy próbál vala sik mezőben harczot a némettel, minthogy a német tábor a hoszas út, sáros hideg esős őszi idő, és a malmok elromlása miatt a kenyérnek szük volta miatt igen megerőtlenedett s fogyatkozott vala, talám jobban succedált volna dolga. Mert ha Károlyit is behivatta volna maga mellé, könnyen harminczöt ezer lovasra és tizezer gyalogra kitelék vala, öreg ágyuk is valának vele huszonötig való, mind azokhoz való készülettel. Azt javalják vala az erdélyi urak, ne álljon olyan szoros helyen harczot, mert a németnek mindenkor hasznosabb a szoros hely, hanem szálljon hátrább a Keresztes mezejére Thordához, ott próbáljon, vagy penig harczot se álljon, hanem mindenütt a falukot pusztítsák el, gabonákot égessenek el. Ha azt cselekedjék, a németnek éhel kell vala meghalni. De Rákóczi, Forgács Simon tanácsán járván (ki alattomban a némettel conspirált, meg is fogatá a harcz után Rákóczi, azolta raboskodik, mert a ki egyik urát elárulja, a másiknak sem szokott az hü lenni), a hadakot mind eloszlatá, generál Pekri Lőrinczet az

erdélyi székely hadakkal Fejérvárhoz küldé, Orosz Pál generált egynehány ezer lovassal Felekhez, hogy a szebeni németre vigyázzon, Kálnoki Pétert a háromszéki csiki hadakkal Szent-Péterhez, brassai bloquadára, Károlyinak is megizeni, hogy maradjon kün, s a német mikor a sánczra jő, hátul üsse meg. Nem marada majd semmi lovas had Rákóczival, hanem a maga palotás lovas ezere, Bóni András ezere, és a Forgács Simon két német lovas regementje, azon kivül a gyalogság, a maga kék és veres udvari két ezere, Rót német ezere, Kajdi ezere, Kenybeczi ezere, Esze Tamás ezere, Eszterházi Antal ezere, Ecsedi János ezere, az udvarhelyi németből kuruczczá lett kapitány ezere; franczia gyalog is vala mintegy öt száz. Söt az erdélyi urakot is Forgács tanácsából maga mellől mind elküldözé, Teleki Mihályt Kővárban, Csiki Istvánt Kolosvárra, Thoroczkai Istvánt Beszterczére, Mikes Mihályt Dézsre, hogy csépeltessenek s kenyeret süttessenek s küldjenek a hadak számára. Illyen szép becsülete vala csak már is az erdélyi uraknak Rákóczi előtt.

Nagy készület vala azonban mind Kolosváratt, a hová Rákóczit várják vala, mind kiváltképen Fejérváratt, mert szent-Márton napjára oda deputálták vala az országgyülését, hogy ott a fejedelemségben beállitassék Rákóczi, s ugyanazon a napon verék meg Sibónál. Számtalan élést, lisztet, szénát, abrakot s egyéb minden kigondolható jókot hordatván az ország lakosival Fejérvárra, sőt Tokajból sok hordó drága jó borokot hoztanak vala be, azokot is mind Kolosvárra, Fejérvárra szállitják, s egynehány ágyukot is vittenek vala Fejérvárra. Mind azok a harcz után a német praedájára jutának, a jó édes tokai borokot a német generálok, officérek iyák meg.

Rákóczi penig a Karika utján, fen a szoros erdőben erős sánczot kezde ásatni, a föld népét miedenfelől ráhajtván a sáncz-ásni; egy franczia generális levén Rákóczi mellett, az igazgatja vala sánczkészületét. Ugyan olyan sánczot is épitettek vala, lövőszerszámokkal s hajdusággal megrakván, ha a német ármáda arra jött volna, vehetett volna benne. De a német sem aluvék, mert noha maga generál Erbeville már öreg beteges ember volna, de generál Slik és Klöckesperg régi, tanult vitéz nagy elméjü generálok valának; kivált Klöckesperg annyi sok esztendőktől fogva Erdélyben lakván,az Erdélyben született hazafiainál jobban tudja mind az erdélyi familiákot mind a helyeket, s szüntelen jár vala kémjek a Rákóczi táborára, azoktól megérték, hogy a Karika utjára ne menjenek, mert erős sáncz vagyon ott. Kivált egy vén oláh kémjek vala, ravasz tanult paraszt ember, ez jovallá hogy Sibó felé fogjanak, ott jobban bejöhetnek Erdélyben (azt az oláhot a kuruczok azután megkapák s felakaszták). Azért a Karika utjáról lefordula az ármáda Sibó felé. Rákóczinak meghozván a portások, confundálódék, mert már késő vala Sibó felé olyan erős sánczot csináltatni mint a Karikán, mégis a mint lehete hamarjában, rá hajtván az embereket, ásának a mit ásának; de felére sem készülhete el; oda vontatá Karikáról a lövőszerszámokot, s a hajduságot beléje álliták, a lovas hadak penig hátul a völgyben rendelt sergekben állottanak. Az ármáda penig vevén eszében mit akar hátok megett Károlyi, a mely sok száz szekerek vele valának, egynehány rendben állitá s sánczoltatá a maga háta megé, különben is sok öreg vastag fákot levágata, s úgy fortificálá a tábornak hátulját hogy még közel sem mehete Károlyi a lovas hadakkal. Igy elkészitvén magokot, a hegyre fel kezdének menni a sánczra, magok előtt ágyukot vitetvén s azokkal szüntelen lőtetvén a kuruczok sánczára; a granatérosok penig az ágyuk után elől menének, és sebesen hányák a tüzes granátokot a hajduságra. A kuruczok sánczából is erős tüzet adának, mind az öreg lövőszerszámokból, mind az apróbb puskákból, el is hullának a németek közül mintegy háromszázan, de mihelt a sánczhoz közel jutának, generál Virmond leugrodván lováról, gyalog beugrék a sánczban, utána a granatérosok és a több muskotélyosok, és így a sánczot megvevék, a hajduság a sürü erdő–

ben ide s tova elszalada, azokon kivül kik ott elesének, a franczia generált elfogák, a lövőszerszámok egyéb tábori készülettel együtt a német kezében maradának. Forgács Simon, ki a lovas hadakkal a völgyben vala, hogy a sánczot megvevék, semmit nem emberkedék, hanem elszalada, a ráczok üzék egy darabig, le is vágának a lovas kuruczokban. Rákóczi a harcz napján csak közel, Csáki László házához Szurdokra ment vala ebédre, s mikor vigan laknának, hallják a nagy ágyuropogásokot, felkelnek asztaltól, oda nyargalnak a sibói sáncz felé, és hát már a német ármáda is általesett az ebéden; onnan a ló száját megforditván, azon éczaka Szamosujvárhoz szaladnak. Már azelőtt egy héttel Rákóczi a maga társzekereit Szamosujvárhoz küldötte vala, tartván a ki tudjától, a futott hadak is oda gyülének, és ha bárcsak két regiment lovas német jött volna hevenyében utánok, mind Rákóczit mind szekereit elfoghatják vala. De a német had igen elfáradott vala, s sok élést találván a Rákóczi táborán, ott megnyugovék, magát s lovait jól tartá egynehány nap. Rákóczi a futott haddal Bethlenben mene onnan Viczében, ott is csak egy éjjel mulatván, gyalázatoson kimene Erdélyből s ide hagyá Erdélyt a jó fejedelem farkas kaszára.

A német ármáda megindulván a harczhelyről, Kolosvárra érkezék. Már a jezsuiták a triumphalis portát egyben rontották vala, s páter Kapi elszaladott vala. A német generálok elhordaták a porta eszközeit, és megégették, a jezsuiták házaira penig dánusokot rendelének quártélyban, lutheránusokot, hogy inkább mortificálják őket; és mind Kolosvárra, mind penig más helyekre quártélyban elosztták a regimenteket, s rettenetes hallatlan kinzó executióval nyomorgatták a szegénységet. Csakhamar Szamosujvárat, Bethlent, Görgényt a kuruczoktól elvevék, Dévát penig majd három hónapig bloquádázák, mert jó hajduk valának benne, Csáki András commendója alatt, utoljára azt is fel kelle adniok.

Épen azon a napon, mikor a harcz volt, generál Rabutin Szebenből kijöve az ott való kevés hadakkal, Orosz Pált Feleken, és Porumbákon Szappanyos Mihályt felveré, sokat levágának bennek, noha három négy annyi is vala a kuruczság. A brassai commendans is Vellenstein, ugyanakkor Szent-Péterre kimenvén, Kálnoki Pétert mind bloquádástól felveré s dissipálá. Pekri Lőrincz Fejérvárnál megértvén a német victoriáját, elszalada, a hadak eloszlának, maga Molduvában mene, onnan Rákóczihoz. Szörnyü bódulás futás vala az egész országban, többire az erdélyi kün levő főrendek nemesek feleségestől gyermekestől ki Molduvában, ki Havas-alyföldében, ki Marmarosban, Magyarországban, Törökországban elbujdosának, kiknek jószágokot a német maga számára confiscáltatá s gabonájokot borokot a várakban betakarittatá. A várakban szorult urak főrendek penig puszta házakhoz kimenének, de semmit házoknál nem találának, mert a kuruczok mind elpraedálák, kemenczéjeket, ajtójokot, ablakokot egyben ronták. Nem is valának egyébre jók, hanem kemencze-rontani, marha-hajtani, praedálni, huzni vonni, azért is segélté az Isten meg őket, ezután is csak ugy segélté, látjuk.

Mi Mikes Mihálylyal együtt Dézsen valánk mikor a harcz lőn, oda hozák meg éczaka a hirt, jó reggel Szamosujvárra menénk, én ott elkéreczém Mikestől, s Petki Dáviddal együtt Marusszékre Kálban jövék; onnan feleségemet gyermekemet, egyetmásomnak egy részét Csikban költöztetém, de sok egyetmásom marada Kálban. Egy verembe rakattam vala be sok szép portékáimöt, azolta sem is látám, a vermet felverték, mindent elpraedálának belőle. Azalatt Csikban is közelitvén a német, Gyergyóban menék mind cselédestől együtt, megértém hogy már colonellus Gráven két regimenttel Csikban bejött, kijövék Gyergyóból Csikban, s a gubernium erővel a csiki militiára való terhes inspectorságot veté a nyakamban. Isten tudja megmondani, a sok rendbeli executorok miatt mennyi busulásom, bajom, mortificatióm volt, sokszor elátkoztam még a születésem óráját is. Mikes Mihály Rákóczival elmene, a felesége is Csikból Molduvában szalada; a csiki klastromban levő jovait borait Gráven kihozatá, elpraedáltatá.

A csiki szent atyáknak is vala bajok Gráven miatt, mert a klastrom majorházára szállitá a németeket, s valamiek ott volt, mind elvesztenetek. Fülem hallatára szemekben szidta a barátokot, hogy minyájan rebellisek, s a Csikban megöletett németek halálának ők voltak okai, s ha rajta állana, egy lábig levágatná őket, s a templomból a szentek képeit kihordatná s felégettetné az egész klastromot, a kit Sándor János s Thamás Deák ott dugdostásával latrok barlangjának tettek vala a barátok, sőt a kriptájokot is fel akarja vala hányatni, hogy ha valami kuruczok egyetmását ott találja, kivitesse; de a barátok erős hittel megesküvének, hogy semmi ott nincsen. Egyéb czellákból penig minden kuruczok egyetmásait ki kelle adniok. Neheztelék vala a barátok, és hányák vala privilegiumokot, hogy szabad nem volna saecularis embernek a klastromból semmit kivitetni, s misét sem akarának mondani, praetendálván, hogy Gráven violálta a klastrom szabadcságát. De Gráven megizené, mindjárt misét mondjanak, mert bizony egyben lövöldözteti őket, s hát öt hat oltárnál is mindjárt misézni kezdének.

Az egész országban penig minden helyekre magyar és német commissariusok rendeltetvén, ujobban az ország népét erős átok alatt a császár hűségére beesküték, s Rákóczi fejedelemségét velek visszamondaták. A hitlésnek conclusiója e vala : Ha én igaz hive nem leszek a császárnak, az Istennek minden átkai szálljanak rám s az én maradváimra. De azt az erős hitet azután egynehány izben, sokan kéntelenségből, némelyekpenig kik elkerülhették s várakban szorulhatnak vala, jó akaratjokból megszegék, hol a német császár hűségére, hol a Rákócziéra diversis vicibus megesküvének. Minden helyeken penig a földnépétől erős hit alatt a fegyvert kikeresék, elszedék, mint a paculárok egy egy bottal jártanak s járnak ma is a kün lakó nemes emberek; egynehány embert fel is akasztának afféle semmirekellő fegyverért, hogy eldugták vala. Ilyen drágalátos gyümölcsét érzé Erdély a császár ellen való rebelliónak. Mikor nagy boldogságban bőségben vala az ország, s a német előtt respectusa az ország rendeinek, neheztelék vala a portiózást, nem tudának nyugodni, szabadcságra vágyának, addig keresék a szabadcságot, annál nagyobb nyomoruságra és jobbágyságra jutánk, semmink nincs, elpraedálá kit a német, kurucz, mégis csak portióznunk kell, a német előtt is mint egy komondornak annyi hitelünk tekintetünk nincsen, a fa járom nehéz vala, el akarók rontani nyakunkból, annál nehezebb vas jármot vetének a nyakunkban. Igy jár az a nemzet, ki mindenkor ujabb ujabb urat keres magának. Tanulj Erdély, tanulj, ne czimborálj többször Magyarországgal, mert sokszor égette meg a magyarországi kása a szájadot, mégis nem tudtál megtanolni.

Ebben az esztendőben 8. januarii déltájban tizenegy tizenkét óra között ada Isten a feleségemnek Kálban egy fiat, a lelkem Józsefemet; de csakhamar, 15. februarii reggeli hat s hét óra között, harmadnapi hirtelen való betegsége után szólitá ki Isten a nagyobbik fiamot Menyuskát ez árnyék világból, s ugyanott Kálban, feleségem eleinek temetőhelyén eltemettetém. Mert még eddig valamikor négy gyermekem volt egyczersmind, egyik mindjárt meghólt, a mint már három izben történt rajtam egymás után.

1706. Sok rendbeli szomoru kárvallás s szerencsétlenség talála engemet ebben az esztendőben. Mert Csikban létemben Rákoson a ládáimot a csürben elásattam vala, nekem ki kelletvén mennem Segesvárra e gubernium parancsolatából az országgyülésére; azalatt egy istentelen béresem a németeket rá hozta éczaka a veremre, felhánták a ládáimot, felverték, sok száz forint érő egyetmásimot elvitték, s egy istentelen gonosz Mil nevü kapitánynak a Rabutin regimentiből adták. Eleget futék fáradék hogy visszajövék Segesvárról, soha bizony egy pénz érőt sem kaphaték meg benne, mind oda lőn. Csakhamar azután más busulás talála: még a kurucz előszöri támadásakor adtam volt a mikházi klastromban egy bőrös ládámot kiben legjobb portékáim voltanak, generál Carafa onnan elviteté Marus-Vásárhelyre, noha eleget mon-

dották neki hogy én Csikban a császár szolgálatában vagyok, azt mondotta, nem hiszi; ha ki megyek hozzája, megadatja. Megirák nekem Marusszékről, Gráventől kéreczettem, soha el nem bocsáta, sőt azt felelé : ha kimegyek a császár szolgálata mellől, az ördögök elszaggassák, ha vasban nem veret s Szebenben nem küld. A két gonosz között sokáig tusakodtam, csak reá vetém magamot s kimenék Vásárhelyre, s hát már a ládámot felnyitották s ki is vettek sok jókot belőle; a megmaradott részét is rettenetes bajjal, supplicálással, ajándékozással tudám visszaszerzeni. Gráven eleget furiála ellenem, az Isten megcsendesité, semmi bajom nem érkezék, noha bizony valóban féltem, mert szintén akkor fogatta vala meg Boér Ferenczet s Apor Pétert, mindeneket elpraedáltatván, Brassóban küldé a fellegvárbán, ott raboskodának szegények egynéhány esztendeig. De mind ezek felett is nagyobb nyomoruságban esém, mert a német Csikból kimenvén, kéreczettem én is, hadd mehessek ki onnan, tartván attól a mi rajtam esék : soha meg nem engedé Gráven, csak azt irá vissza : az ő felsége szolgálata mellett ki is kell ontania vérét embernek; már penig azok a csiki kerengő tolvajok, mint Endes Matyás, Veres András, Orbán István, Gegő Péter, egynéhányad magokkal, kik Molduvában sem mentenek vala be, a császár hűségére sem akarának redeálni, hanem ott a csiki havasokon lappangottanak s le kezdettenek vala jőni a falukra éczaka s fosztogatni házoknál az embereket. Erős parancsolatom levén mind a generáltól mind a guberniumtól, hogy afféle tolvajokot persequáltassak, megparancsolám a széknek, bottal, fejszével, láncsával felkeljenek, mert egyéb fegyverek nem vala. Fel is kelének s az erdőkre kimenének, s ha igazak lettek volna, mind megfoghatják vagy ölhetik vala őket; de ők alattomban az egész télen is mind egyet értettek velek, s a faluknál táplálták titkon, visszajövének, megmondák, nem találták. Én penig eszemben vevén practicájokot, feleségemet gyermekeimet kiindítám Brassó felé, hogy akár csak azokon ne történjék valami szomoru dolog, a rákosi házunknál penig éjjel nappal ötven hatvan embert tartottam strázsának, magam penig gyakrabban hol együtt hol másutt háltam. Pünkösd másod napjára virradólag, gondoltam talám olyan sz. innepnapokon ők is nyugosznak, aháznál levetkezém s lefeküvém. Egykor hát már az ajtó előtt puskáznak a tolvajok, az én strázsáim mind elszaladának, a szolgáim is a lovakot az istállóban hagyák, elbuvának, én egyedül maradék; kihurczolának egy ingben lábravalóban a házból, a földre ledöfölének, ott egynehányszor lőttek hozzám, az ingem ujján két golyóbis is ment által, az Isten nem akarta halálomot; onnan felvonának, szőrén egy ló hátára felülteének, lovaimot, ökreimet, harminczkét számu ménesemet, teheneket, juhokot, a háznál levő mindennemü portékákot, magammal levő sok szép egyetmásokot, ezüst órámot, szép köntösimet, egy szóval könynyen két ezer forintot érő jovaimat elpraedálák, nem is adának még csak egy poltura erőt is vissza egy pipámnál egyebet. A molduvai havasokra vünek, ott is egynehányszor akarták fejemet venni; nagy későre, erős reversálist vevén tőlem, hogy soha őket sem törvénynyel nem keresem, sem boszút azért nem állok (bizony nehezen menék a reversálisadásra, de kéntelen lők vele), ugy bocsátának el. Én is más nap kijövék onnan, s ide jövék Brassóban, azolta itt nyomorgok. Mikor én rabságra estem, a brassai commendans azt gondolta, hogy én kuruczczá leszek (bizony eleget is kénszergetének, legyek kuruczczá, s micsoda nagy promotióm leszen, de a császárnak adott hitemet nem akarám megszegni), a feleségemet Brassóban arestáltatá, s mikor én Brassóban menék, akkor szabadula fel ő is; csak elcsudálkozék a commendans rajtam, s s azt mondá: Nem hittem volna, kegyelmedben oly nagy hűség legyen, mert még eddig egy magyart sem láték, kit a kuruczok elfogtanak, hogy a császár hűségére redeált volna.

Az ország a segesvári gyülésben a Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemségre való választását örökösen cassálá, az ausztriai ház birodalmát ujobban confirmálá, és a mely

erdélyi kuruczok a várakban szorult uraknak fő rendeknek jószágokot elpraedálták vala, articulust irata hogy azok megfizessék. Noha eddig az articulusnak kevés hasznát látták, mert a sok tolvaj praedák gratiára visszajövén, még azoknak vagyon nagyobb becsületek a német előtt, a sok praedából jól megajándékozák a német tiszteket, a kárvallott hű hazafiai szólni sem mernek nekiek, mindjárt azzal állnak elé, nekik a császár mindent condonált. Csak ilyen haszna van a szegény magyarnak a ki mindenét elveszfette s elköltötte a császár hűsége mellett, semmit sem adnak pro refusione, még csak meg sem köszönik hogy igaz hívei voltak a császárnak.

A gubernátor felesége gyermekágyban ebben az esztendőben meghala Szebenben, ki nagy elméjü, jó gazdasszony, szép asszony, urának kedvét kereső, csendes alázatos vala. Kolosvárra vivék a testét, ott temeték el. A leánya is Székely Ádámné gyermekestől, ugyan Wesselényinek az is leánya vala, két gyermeke, magának is egy gyermeke, megholt vala, s szomoru ritka példával egyczersmind hat koporsót vittenek a gubernátor előtt, s egyczersmind egy helyre temeték őket. Más nap temeték el gróff Apor István testét ugyan Kolosváratt nagy pompával és frequentiával.

Szintén akkor armistitium vala mind Erdélyben mind Magyarországban. Mert a császár a mellette való magyar urak instantiájára rá hajla hogy próbálnák meg, ha a magyarországi motusokot megcsendesithetnék tracta által. Egyben is gyülének mind a magyarok, mind a császár részéről való plenipotentiáriusok Nagy-Szombatban, de a Rákóczi részéről legelsőben is guarantiát azaz kezeseket kezdének kivánni a császártól, és olyan conditiókot proponálának, hogy a franczíai király sem kivánhatott volna nagyobbakot. A császár követei megboszonkodának s oda hagyák a tractát. Az Isten így bolondítá meg akkor is a magyarokot, mert még nem hozta vala Isten el a maga büntető ostorának megszüntetésének idejét óráját.

Generál Rabutin az armistitium alatt sok élést szállittata Váradra, és noha ordere vala udvartól hogy öt lovas regimenteket hagyjon Erdély oltalmára generál Klöckesperg commendója alatt, bezzeg úgy csendességben maradhat vala a szegény ország, s nem esik vala ujabb recidivában: de a mi szerencsétlenségünkre meghala a jámbor kegyes nagy vitéz tanult generál Klöckesperg Kolosváratt, ott is temeték, ki a magyarokat igen szerette. Nem is lett volna alábbvaló generál Veteráninál, ha tovább éljen, s az ő commendója alatt a szegény haza könnyebbséget érez vala. Rabutin azért csak a várakban hagya praesidiumot, az egész ármádát kivivé magával Magyarországra. Megállották vala utját a kuruczok a Meszesen, de mindjárt dissipálá őket s elfutának szokások szerint. Rabutin Szolnok alá mene, azt megvevé s a várat felhányatá ; onnan menni kell vala generál Stharenberg mellé, ki magyarországi generalis commendans vala, hogy a két armáda conjugálván magát, derekas operatióhoz fogjanak a kuruczok ellen s kivált Kassát obsideálják. S könnyen akkor mind Kassát megvehetik, mind a kuruczságot dissipálhatják és a rebelliónak nyakát szakaszthatják vala: de a Rabutin competentiája miatt nem akarván Starenberg commendója alatt lenni, minden jó dolognak nyaka szakadt, nem csak a császár szolgálatának nagy hátramaradásával, hanem Erdélyországnak is ujabb siralmas romlásával, pusztulásával. Mert Rabutin a maga hadával külön szakada, Starenberg is a maga táborával külön marada, egyik is a másik nélkül semmi derék dolgot véghez nem vihete. Rabutin Kassa alá mene, ott bolondoskodék egynehány nap alatta, sem lövőszerszámai, sem annyi had vele nem levén, hogy olyan erős és sok ezer hajdusággal praesideált városot megvehessen. Kassa alól Tokajhoz jöve, ott a szőlőhegyeket a maga számára megszedeté, és az egész körül való tartományban levő hajduvárosokot a földig leégetteté, mert a földnépe mind elfuta. Debreczenben mene azután, ott számtalan praedát talála, de mivel az emberek mind elfutottak, a malmok mind elromlottak vala, buzát nem őrölhetvén, a fa is azon a mezőségen

szükön levén, a nagy hideg időben s éhségben annyi német döglék meg, hogy egy realis szemben való harczon sem kellett volna többen elveszniek. Onnan küldé be a baron Tist Erdélyben, melyről ide alább szólok, maga penig felmene Budához avval az elnyomorodott haddal, s ott quártélyoza azon a télen.

Rákóczi pedig látván a német generálok között való competentiát, örülvén a jó alkalmatosságnak, hadait egyben gyüjté és Károlyi Sándort egy rész haddal esmét Morvára s Ausztriára küldi égetni pusztítani, meg is pusztiták ugy a császár provinciáit, két annyi tatár sem jobban; a több hadakkal Esztergomot obsideálja, s a városát ostrommal meg is veszi, a kik a várban nem szaladhatának, mind ott veszének. Azután a várat is erősen kezdé bombáztatni; a várban valának mind németek mind magyarok, a magyarok conspirálának a kuruczokkal, a commendans megtudja, ő is, hogysem ott veszszen vagy rabságban jusson, accordára megyen Rákóczival, feladja a várat. De a commendanst, generál Kuklendert, a császár is Bécsben arestáltatja. Nem sokáig birhatá Rákóczi Esztergomot, mert generál Guido Starenberg, a kuruczok ujfalvi sánczát elsőben véres ostrommal megveszi, a benne való népet egyig levágatván, onnan töstént megyen Esztergom alá, és keményen bombáztatván, a kuruczok feladják ugyanazon esztendőben.

Rómában esmét rendkivül való földindulás lőn, sok ezer emberek veszedelmével, úgy Calabriában és Siciliában is. A császár Matyasóczki László nyitrai püspök és magyarországi cancellarius holta után, a cancellariusságot gróff Illyésházi Miklósnak, saecularis urnak conferálja, mely régtől fogva nem történt vala; mert a cancellariusságot mind a clerus viselte, s a vala egyik a mit a magyarak neheztellettenek az ausztriai ház directiója alatt. A császár azért nem adá papi embernek hanem külső világinak, hogy annyival is inkább a magyarok elmejét csendesitse.

A francziai király ármádáját ebben az esztendőben két helyen is keményen megverék, melynek örömét nagy solennitással itt is, Brassóban a commendans meglőteté, és minket magyarokul meg is vendégele mindkéczer. Mert Belgium Hispanicumban, Brabantiában nagy ármádát küldött vala a franczia király, hogy az ott való városokot megvegye; Eugenius is oda mene a császár hadaival, de még az angliai generál Marleoburg el nem érkezett volt az anglusokkal, noha igen közel utban vala. A francziai generál a baváriai electorral együtt rá mennek Eugeniusra, nincs mit tenni, noha igen kevesed magával vala, s nem akar vala addig harczolni mig az anglusok elérkeznek, kéntelen lőn vele. Meg is veretek a francziától s maga is rabbá esék. A franczia generál nem elégedvén meg a victoriával, az európabeli keresztények között szokott hadakozás rende ellen, mert egyébkor csak a harczhelyről kinyomhatta egyik fél a másikot, azután nem üzte, a futó németeket üzni kezdé rend nélkül. A baváriai elector eleget jovallá, elegedjék meg a győzedelemmel, térjen vissza, mert az anglus még hátra vagyon; csak nem akara engedni. Azalatt egy erdőből csak kinyomula Marleoburg herczeg az angliai ármádával, s látván hogy a német armádát megverték, nem hogy consternálódott volna, sőt annál inkább megboszonkodván, a franczia armáda ellen megyen, és úgy megveré, hogy igen kevesen szaladának el, sok ezeren ott veszének, sok ezeren rabságra jutának, minden tábori eszközei artelleriája az francziának oda marada. De mind annyi nyeresége felett is azon örült, hogy Eugenius is életben marada s megszabadula. Mert az a két fejedelmi ember, noha mind nemzettel, erkölcscsel, religióval különbözők egymástól, mégis halálban szeretik egymást, azért is nyerik mindenkor a nagy victoriákot; mert ha egymással competálnának, eddig régen a franczia triumphált volna rajtok, mint sokszor megtörténik a keresztények között hogy két generálnak competentiája miatt egész ármádák gyakorta elvesznek. A baváriai elector a maga kevés hadaval, látván, hogy az anglus jő s a franczia generál nem fogadná az ő jó tanácsát, szépen elnyomula s minden kár nélkül elmene.

Cataloniában penig Barcellona várost obsideálta vala a franczia, kiben a császár öcscse Carolus III. a spanyol király szorult vala. A város segitségére más angliai ármáda szintén jókor érkezék; a király is a városból a vele való hadakkal kirohana a franczia sánczára, tul is az anglusok lőni kezdék őket, és nagy veszedelemmel s gyalázattal elszállának a város alól. Carolus azután Arragoniát is meghódoltatá. Söt a tengeren is nagy veszedelme s kára következék a franczia királynak, mert nagy classist küldött vala Amerikában, és ott temérdek kincscsel megrakodván, vissza akarnak vala jőni Galliában. Az angliai királyné is erős classist készitvén, eleiben küldé, megparancsolván a tengeri admiralisának, hogy vagy elnyerje a franczitól az amerikai aranyat, vagy soha eleiben ne kerüljön. Sok ideig leskődék az angliai generál a hajók után, végre rá talála, és minden haladék nélkül rá inditván a maga hajóit, addig lőteté s bombáztatá a franczia hajókot, noha azok is valóban emberül forgolódának, nehezen akarván oda hagyni annyi számtalan kincset, ugyancsak triumphála az anglus, mind elnyeré a hajókot, melyekben hetven millió arany vala, holott csak egy millióban is tiz száz ezer arany vagyon. Hihetetlen s hallatlan kincs, nem olvasunk ezer esztendő alatt valakinek olyan praedája lett volna, vagyon is azolta miből fizetni a hadaknak az angliai királynénál. Hat millió az aranyban a római pápa számára volt, kéreté is a pápa a királynétól, de rövid válasza lőn: papnak nem kell annyi pénz, a mit a királyné fegyverével nyert, nem adja másnak. A franczia királyt sem confundálá s szomoritá úgy meg a sok hadainak veszedelme, mint annak a sok aranynak elveszése, mert abból akar vala megfizetni a hadaknak. Hogy az elkele tőle, rettenetes portiót kénszeritteték felvetni az országa népére, úgy meg is szegényité Galliát, hogy már alig viselhetik a nagy rajtok levő terhet.

Rákóczi Ferencz Erdélyről sem feledkezék el, hanem amaz hite hagyott, praedán hizott gonosz ember gróff Pekri Lőrinczet küldé be feles lovas gyalog hadakkal Erdélyben, a ki is annyi gonoszságot praedálást tétete a szegény országon, hogy senki sem kimondani sem leirni nem tudná. Bejövén Erdélyben, erőszakkal ujobban a föld népét Rákóczi hűségére beeskűté s maga mellé felülteté, a vármegyéken székeken olyan nyomorult, idétlen, tudatlan, magával együtt bujdosó tekergő praedáló tiszteket constituála, a kik nem hogy a haza törvénye szerint tudták volna az igazgatást, még csak nevét sem tudta jól leirni némelyik közülök, mint Kún Mátyás marusszéki, Tompa János háromszéki kurucz királybirák. A leányát Kemény Lászlónak adá feleségül, azt udvarhelyszéki kapitánynak constituálá, a várakban szorult urak főrendek nemesek jószágait confiscáltatá, s azoknak jövedelmét maga számára forditá, a szász városokot szörnyüképen megsaczoltatá, öt, hat, tiz ezer forintokot ránta mindeniken, s magának eltevé. A német idejében való tiszteket, kik kün maradtanak volt, megfogatá, Kővárban ott raboskodtatá, mint Gyergyai Both Andrást, Abafi Lászlót, Naményi Sámuelt, Benkö Mihályt s több becsületes nemes embereket, azokot is megsaczoltatá s úgy bocsáttatá el. Háromszékre Csáki Andrást küldé be hadakkal, a háromszéki nemességet, kik fel nem akarának ülni, hópénz-adásra erőlteté; Csikban penig, a Molduvában futott emberek kijövén, Horvát Györgyöt praeficiálá, ott is a szegénységet úgy nyomorgaták saczoltaták. Csáki András penig egy jó reggel ide a brassai mezőre becsapván, a brassai mészárosok kövér ökreit, többet háromszáznál, az itt levő nemesség mezőn füvön legelő sok lovaival együtt elhajtatá, és a brassai bloquádára gróff Petki Dávidot küldé, a ki két mérföldnyire, Illyefalván tekerge hadaival, s onnan akará Brassót megvenni. Mocskos hazug patenseket is bocsáta ki Pekri Lőrincz: hogy a németet Magyarországban mind levágták, Rákóczi mellé pedig svécz hadak jöttenek, rövid nap alatt Szebenhez jőnek, s azt megveszik, Erdélyből a németet kiverik; azért minden magyar a várakból kijőjön, mert azután nem leszen gratia. Senki a ki okos ember vala, nem ada hitelt Pekri patensének,

mert ismerték jól, hogy azelőtt is mindenkor hazug ember volt, s ha azelőtt nem tudott volna is, a kuruczok között hozzá kellett szokni a hazugsághoz s biztatáshoz, mert mindenkor a kuruczjárás hazugságon fundáltatott. Azért a gubernium contrapatenseket külde ki Szebenből, remonstrálván, hogy Pekri Lőrincznek minden irási hazugságból állanak, senki azért meg ne bolonduljon s a császár hüsége mellől el ne álljon. De a mit Pekri irással véghez nem vihete, véghez vivé fegyverrel, s az egész országot esmét nagyobb labyrintusban, hitszegésben s nyomoruságban ejté.

A várakot is mindenütt bloquadáztatá, Görgényt, Bethlent meg is véve, mert a benne való németek kuruczczá lőnek, s a commendansok akarata ellen feladák Pekrinek a várakot. De Fogarast s Dévát haszontalanul bloquadáztatá, mert ott semmit nem nyere, sőt sok kuruczok veszének alattok. Dániel Gábor is szép dali jóra menendő iffiu legény, adjutantja levén Pekrinek, s bizván ahoz, a golyóbis meg nem járja, Fogaras alá ment ellenkezni épen a külső kapuig, ott egy ágyugolyóbissal ugy lövék, minden teste egyben szakadoza s szörnyüképen meghala nyavalyás a kapu előtt. Valának hires tolvaj kapitányok Pekri mellett, mint Nyuzó, Dragul rácz kapitány, ki a németek közül szökött vala a kuruczok köziben, Balika, Rácz Mihály, Szent-Páli s többek hasonlók, ezek széltében fogták Erdélyt, ugy praedálták a szegénységet. Pekri nem hogy tilalmazta volna, sőt maga ingerlette hogy mindent elpusztítsanak, ha a német esmét be talál jőni Erdélyben, ne találjon semmit a mivel éljen. Sőt a városok kőfalait is elrontatá, mint Megyesen, Segesváratt, Beszterczén; mintha a német, ha mikor kivántatik, nem könnyen tud csinálni magának kőfal nélkül is földből s fából sánczot, akár micsoda kőfalnál is erősebbet. Ilyen bolond desperatióval akarják vala a németet kiijeszteni Erdélyből. Különben is a maga mellett való hadaknak, kiknek jobb része akasztófát s nyársat érdemlett volna inkább mint sem hópénzt, intertentiójára olyan nagy portiót vete a szegény nyomorult országra, hogy a német idejében is sem volt olyan nagy mértékben; s hogy inkább a szegénység megijedjen s hamarább megadják, egy kevés török had levén vele, mindenüvé azokot küldötte executióra, kik pogány módra minden kegyetlenséget elkövettek, s az asszonyi népeken, leányokon erőszakot cselekedtenek. Nyegtek, sirtak, az égre fohászkodtak a szegény hazafiai, nem volt kinek panaszlani, csak fejet hajtottak a kik itthon maradtanak volt, mert az oda bujdostak annál roszabbak voltak is azelőtt magokat tartván igaz magyaroknak, a többit szidták, csufolták, verték, ölték, praedálták, kinozták, huzták vonták. Pekri uram penig ett, ivutt, vendégeskedett, tánczolt vagy bolondoskodott.

Én akkor is mint most, Brassóban voltam, több becsületes főrendekkel nemesekkel együtt, ugymint: Teleki József feleségestől, Kún Istvánné, Dániel Ferencz, ő meg is hala itt Brassóban, Kálnoki Farkas feleségestől, ő is meghala s itt temeték a magyar templomban, Kálnoki József, Biró Sámuel feleségestől, a Sárosi-kisasszony, Mikó Ferencz feleségestől, Mikó János, Szotyori András, Kápolnási Pál feleségestől mindenik, Nemes Tamás feleségestől, Bernáld János feleségestől, a felesége itt hala meg, Naterman feleségestől, Geréb János, Geréb Antal a fia, e megétette vala az édes atyját egérkővel, mégis hamar érék orvossággal s nem hala meg, Antalt pedig megfogatá, sokáig raboskodék a fellegvárban s ugy bocsáttatá el; az atyám feleségestől, mert az öcsémet akaratom ellen generál Chusani mellé adák inasnak s ott pápistává is tevék, Nemes János feleségestől, Nemes Gábor feleségestől, Nemes György, Cserei László, Bialis Ferenczné, Elekes Zsigmond feleségestől, Maurer Gábor feleségestől, Maurer István, ez itt házasodék meg néhai Almási Bánfi György leányával, Boér István feleségestől, Boér Sámuel feleségestől, Inczédi József, ez azután házasodék meg Szebenben Jósika Gábor leányával, Gyulai László feleségestől, Mikházi István, ez azután a csiki klastromnál hala meg, Gábor Deák, Székely Mózsesné, Székely

Zsigmond, e testvérbátyját megölte vala, s nem régen házasodék meg Elekes Zsigmond leányával, Vajda Péter, Jankó Péterné gyermekeivel, mert az ura kin marada zágoni jószágában, Hollaki János, Hamar Ferencz, Páter Miklós, rationisták.

Én tizenkét köböl buzával jöttem be Brassóban, mégis mindenkor tized tizenkettőd magammal együtt ettem a kenyeret eddig, hét lovat tartottam, holott sohult jószágom közel nem volt; a mit gyermekségemtől fogva való keresményemből a sokszori kárvallás miatt megmarada, itt elköltém, már öt esztendőtől fogva az egy vizen kivül mindent készpénzen kelletvén vennem, csak fára többet adtam eddig háromszáz forintnál. Más becsületes fő rendek is, noha néha néha, a kinek közel volt jószága, kapogattak valami keveset magok számára, de a mellett bizony mindeneket elkölték; pénzek nem levén, drágaköves, gyöngyös, ezüst, arany marhájokot, szép köntösöket csak mondani harmad negyed árrán olcsón kellett elvesztegetni s eladni. Ezek a rosz brassai szászok töltözödének meg velek, mert ők nem érzették a revolutiót, sőt többire minyájan inkább gazdagottanak, mert mind a militia, mind mi, a mi pénzünk s egyebünk volt, házbérben s étel ital s egyéb szükséges vásárlásra nekiek adtuk. Ne is keress bizony Erdélyben most bár pénzt egyebütt, mert nem találsz ha megnyuzod is az embert, hanem a szebeni s brassai szászoknál, mert csak ez a két hely nem fordula kurucz kézen Erdélyben.

Engemet a brassai commendáns akaratom ellen expediála Mil nevü kapitánynyal, de nem aval kiről oda fel emlékezém, és háromszáz ráczokkal s németekkel a Csikban tekergő kuruczokra. El is menénk sötét éczaka nagy bajjal az Almási szoros ösvényen által a kietlen erdőn, de azok mind az erdőkre szaladának. Oda is utánnok mentünk, mint a rókákot ugy kurkáztuk, soha ki nem vehetők őket, mi is visszajövénk Brassóban kevés kárral: egy rácz zászlótartónak lövék el a lovát, más rácznak a kezét. Csakhamar azután a commendáns a ráczokot Háromszékre küldé portára, nem tudván hogy Csáki András ott volna két ezer kuruczczal. A ráczok együtt Eresztenenyig menének, imitt amott a falukban praedáló kuruczokban felesen is levágának. Csáki András azalatt a hadait mind egybengyüjtvén, elejekben mene, a ráczok másfél száznál többen voltak, megijedvén a számtalan kurucztól, megfutamodnak, Uzonnál utólérik, ott csakhamar huszonnégyet közülök levágnak; a többi is egy lábig ott veszett volna, az Isten csudálatoson tartá meg. Az uzoni templom kőkeritése azelött régen hosszan egy darabig leomlott vala; azon a törésen beszaladának és a templomból székeket hordván ki, a törést hamar becsinálák, mivel nemesek is valának közöttök egynehányan, s ki kezdének puskázni a kuruczokra. A kuruczok körülszállák a templom keritését hogy kiéheztessék a labanczokot, két éczaka s egy nap étlen itlan magok lovok ott nyomorgának, s már fel kell vala adni magokot, de a brassai commendáns megértvén dolgokot, kétszáz muskotélyossal s két tábori toroczkkal estve felé Brassóból kiindula, s hajnalban érkezvén Uzonhoz, a kuruczok az eb fiai elszaladának, a ráczok kiszabadulván, a commendánssal együtt békével visszajövének. Egy rácz Popa nevü kapitányt főbenlöttek vala a kuruczok, sebesen ide hozák, meghala s nagy militaris pompával a commendáns eltemetteté. Csakhamar azután a törcsvári rationista, Hamar Ferencz, ki azelőtt mellettem a thesaurariatusi officiumban cancellista vala, Brassóból kimene Törcsvárára, felmehet vala éczakára a várban, ott senki sem bántotta volna, alatt marada a vámháznál, éczaka a kuruczok rá menének, megölék, a testét behozák Brassóban s itt temeték el.

Tompa Miklós penig majd ezered magával éczaka Rosnyó alá mene és a brassai biró ott levő feles juhait elhajtatá; bizony nem vala több harmincz rácznál a ki Vidombákhoz eleiben mene, igaz dolog, azok után, de messze voltanak több labanczok is, de mind sem voltak két százan, az a sok barom marhahajtó kuruczság a magahányó büszke Tompával mingyárt megszaladának, Feketehalomig mind vágák őket s megadák a berbécshus árrát,

sokat el is fogának s itt a fellegvári sánczot ásatá a commendáns velek. Ugyan akkor mindjárt a commendans kimene s hajnalban érkezék Lisznyóra, hol a kuruczok felesen sánczban valának, ott is mihelt a puskaropogást hallák, elfutának, az erdőig vágák őket a ráczok, több nyolczvannál ott vesze, sok rabokkal s nagy praedával megrakodva ugy jöve vissza a commendáns Brassóban. Sokszor néztük a fellegvár oldaláról: ötven hatvan hitván brassai paraszt szászokból s valami rosz oláhokból rácz nevezete alatt álló Frén companiából valók nyolcz kilencz száz kuruczot mint hajtottanak a Barcza mezején, szégyenlettük magunk, kivált a brassai szászoktól, hogy olyan rosz emberek. Többi között egy Vajszmiller nevü német officiálist, kit a kuruczok Fekete Lejtinánnak nevezének s féltek is ugy attól mint a tüztől, negyven muskotélyos levén vele, a mint Hétfaluból jő vala, három ezerig való kurucz körülfogá a sik mezőn, azt tudtuk egy sem jő be közülök, puskázni kezdének a németek, a kuruczok mind szélyelfutának, békével bejöve s novellában csudául irták meg innen Bécsben.

Egyczer esék egy kis suspus a brassai labanczokon épen apró szentek napján. Mert Pekri felesed magával bejövén a Barczára Hermánban, hogy a Barczaságot megsaczoltassa, meg is saczoltatá: a commendáns meg akarván tudni, miért jött be, a ráczokban kiküldе hogy fogjanak nyelvet, megparancsolván nekik, tovább Szent-Péternél ne menjenek. A ráczok Szent-Péterre menvén, ott valami kuruczok ittak, azokban levágának, el is jöhetnek vala békével, de ott innya kezdenek; a commendáns látván hogy késnek, a furier siczekkel mintegy negyvened magával kimene, harmincz muskotélyost is szerencséjére a mezőre kül a hostáton megállita. Mikor a commendáns a Tömös vizéhez érkezék, hát már szaladnak a ráczok, utánnok a sok ezer kurucz, mert a Szent-Péterről elszaladt kuruczok hirt adának Pekrinek, ő minden hadával rájok mene. A commendánsnak sem lőn mit tenni, megszalada, egy tarka lón ül vala, azt meg is lövék a kuruczok, huszat levágának, a ráczok s furierek közül több is vesz vala, de a muskotélyosokot meglátván a kuruczok, visszanyomulának. Pekri azután csakhamar kimene, és Hárság mellett erős sánczot csináltata, a hadaknak jobb részét oda szállitatá.

Gróff Bethlen Mihály, Miklós fia, itt Brassóban meghala, a testét kivivék Zabolára s ott temeték el; nem az apja esze vala nála, örökké ivutt, már az elméje is megtébolyodott vala a sok borital miatt,

1707. Isten ő szent Felsége ada a feleségemnek itt Brassóban egy kis leánykát Évát 14 decembr. éczaka négy s öt óra között, de nem sokáig éle, a más esztendőben meghala. Szebenben is nem sokan valának a kik oda szorulának. A gubernátor, Haller István, Haller György, Naláczi Lajos, Korda Zsigmond, Lázár György, Sárpataki Márton, Kornis Zsigmond s István, Luczai László, Récsei István, Balásfi Zsigmond, Veselényi István, Bogáti János, Bethlen László, Bethlen Sámuel, ott is hala meg s a felesége Haller Istvánhoz mene, s más egynehány becsületes fő s nemes rendek. Ezek kiküldének Rabutinhez ki még Debrecennél vala, s kérék hogy segélje meg az országot s Pekri tyrannussága alól szabaditsa fel. Rabutin válogatott két ezer lovas németet s nyolcz száz ráczokot ada Baron Tis commendója alá s megparancsolá, Erdélyben jöjön s Szebent oltalmazza addig, mig ő is a több hadakkal bejő. És hogy az erdélyi kuruczok eszekben ne vegyék mit akar, maga addig Debrecenben marada, azt tétetvén, mintha onnan akarna Erdélyben jőni. S a kuruczok mind Kolosvár felől vigyáznak vala Rabutinra, Baron Tis azalatt a vele való hadaknak minden szekereit bagásiáját egybenrontatván s megégettetvén, csak könnyü szerrel megindula Debrecentől, és lemenvén a Hunyadvármegyei hegyeken, hirtelen bejöve, nem is tudák meg a kuruczok mig Szászvároshoz érkezék. Ott vala Draguly s Jósika Dániel valami koborló kuruczokkal vigyázatlanul, azokot felveré s egyenesen szebeni kapura jöve, akkor vevék eszekben a szebeniek is s megörülének. Szebenben a hadait megszállitá, és mivel az élés igen megfogyatkozott vala Sze-

benben, mindennap furrásira jártak ki a németek ráczok a körül való tartományra, ugy hordották lóháton a szénát zabot s egyéb victuálékot, s a vágni való marhákot penig lábán hajtották, s megbövüle csakhamar a városban mindenféle naturále. Pekri szintén lakadalmaz vala mikor megvivék hogy Baron Tis Szebenben beérkezett, s akkor vevé eszében magát hogy többet tud nálánál Rabutin a hadi practicához, s oda van már a reménség hogy Szebenből kiéheztesse a németeket; azért Kolosvár alá mene a hadakkal, hogy bár csak azt vehesse meg, s az ott levő németeket levágathassa. Abban sem telék semmi, mert Baron Tis Szebenből kijöve s Kolosvárhoz mene, Pekri meg sem várá, elálla előle, Baron Tis a kolosvári praesidiumot kihozá békével, a várost pusztán hagyá, a kuruczok beszállának s megsaczoltaták a szegény kolosváriakot. Nem is forgott Erdélyben egy város annyi változásokon, a kincses Kolosvárból koldus Kolosvár lőn a kétféle had között; annál több keritett magyar város sem vala Erdélyben, az is elpusztula Rákóczi miatt.

Már Baron Tis a hadakkal Kocsárdra érkezett vala s nem gondolván hogy a kuruczok utána jőnének, bátran a hoszu faluban szélyel a hadak megszállának, s mivel addig éjjel nappal a nagy hidegben mind strázsáltanak, elsonyorodván, ott levetkezének s jó tüzeket rakván a házakban, jól lakának s elnyugovának. Pekri penig szemben nem mervén annyi ezered magával aval a kevés némettel menni, azon mesterkedék, éczaka valahol megtréfálhassa. Thordától azért megindulván, és a hajduságnak hordókkal bozatván szekerekkel az égettbort s azokat megrészegitvén, neki biztatá, menjenek rajta a németen s ő a lovas hadakkal utánok nyomul. A hajduk az erős italtól megbolondulván s a német strázsáját megkerülvén, olyan vakmerőképen berohanának a faluban, hogy a németek, mikor már a házakban be is mentenek vala a hajdukban, akkor láták mi dolog. Elsőben, imitt amott levén szállásokon, annyira confundálódtak vala a németek, hogy maga is Baron Tis desperált vala, mert készületlenek valának mind magok lovok, sőt noha maga lóra ült vala s lármát fútatna, alóla is ellövék a lovát a hajduk, s már a földre esvén, egy hajdu fejét akarja vala venni, ha a pistolya egyik kezében nem lett volna, azzal lövé melyben a hajdut, ugy kapa más lóra. A hajduk még a németek ágyuit is elnyerték vala, és ha józonok lettek volna s rendesen bántak volna a dologgal, csak a magok ágyuival is sok kárt tehetnek vala a németben, de mint részeg bolond emberek, csak jártak egyik házból s másikban, s mivel a Kolosvárról kijött németeknek sok szekerek ládájok vala, azokot hasogatták praedálták. Pekri is egynehány ezer lovassal a szőlőhegy tetején közel állott, s onnan nézte mit csinálnak a hajduk, mert ha lejő vala a lovasokkal s megsegélte vala a hajdukot, egy német sem jött volna el onnan, s akkor épen Szeben a kuruczok kezében esik vala. Azzal is veszték a hajduk, hogy a falut felgyujtogaták, mert a setétben csak bódorgának vala a németek, de a tüz világosságánál inkább együvé gyülének, oda, a hová már Baron Tis felesed magával rendben verte vala magát. Azért Baron Tis látván, csak bolondoskodnak inkább mint sem harczolnának a hajduk, elszéledvén mindenfelé, rájok inditá a németeket és mindenfelől erősen puskázni kezdék őket. A hajduk nem gyülekezhetének egyben, azért rend nélkül futni kezdének. Ott közel egy nádas vizes hely van a falu mellett, ott körülfogák a németek, többet más fél ezernél ellövődözének, a többi elszaladának, a németek közül is nyolczvanöt megsebesedék, száznál penig több marada ott halva. Nem lett volna csuda ha egy lábig ott vesztenek volna, a micsoda nagy confusioban elsőben valának s épen a kezekben valának a hajduknak, ha Pekri jó hadi generál lett volna; de az Isten a sok istentelen gonoszságért praedálásért ott sem segélté meg őket s már a szájokban levő falatot is kirántá a fogok közül. Baron Tis más nap a harczhelyről megindula s békével Szebenben s nagy dicsérettel bemene, s csakhamar generálisságra promoveáltaték, a kuruczok távulról kisérvén mint szent Péter Christus urunkot, mig Szebenben bemene.

Pekri szokása szerint hazug hirrel eltölté az egész országot, hogy a németeket mind levágatta Kocsárdnál, sőt Rákóczinak sem szégyenlé olyan szemtelenűl azt megirni, rá is inditá hogy jőjön be Erdélyben, mert Szebent mindjárt feladják a németek. Be is jöve Rákóczi a hires eperjre, és Marusvásárhelyre gyülést hirdetvén, ott nagy pompával a pünkösti királyságra, erdélyi fejedelemségre instellálta magát, megesküvén a kün való ország lakosainak, az ország is Rákóczinak. Ott a mellette való erdélyiek bolond hizelkedésből Felséges titulust adának neki és Patriae Paternek nevezék, nem tudom miért, hanem talám azért hogy Erdélyországát örökké való nyomoruságban jobbágyságban ejté. Két rosz jelt observáltanak a kik ott jelen voltanak az instellátioban, egyiket: mikor megeskütteték, pápista mód szerint gyertyákot gyujtván meg, a gyertya hirtelen magától elalutt, mikor penig a fényes theátrumról lejött és lóra akart ülni, a süvege fejéből kiesett; ki is esett csakhamar a fejedelemségből. Ott az országgyülésében, mintha az Austriai ház fenekestől felfordult volna, olyan bolond articulusokot iránák, bizony akármely csekély elméjü ember megitélheti érette őket. Mert elsőben: a szegény iffiu Apafi Mihályt proscribálák, hogy az erdélyi fejedelemséget a német császárral elcserélte, mintha jó akaratából, nem kételenségből cselekedte volna. Azután mocskos fertelmes szókkal az Austriai házat és a római császár directióját örök átok alatt kiátkozzák, és a császár birodalma alól Erdélyt irással felszabadítják, mintha rajtok állott volna; az erdélyi gubernátort és a várakban szorult urakot főrendeket megnotáznak és örökösön Erdélyből exterminálják, Rákóczi mellé tanács urakot tesznek, még penig az erdélyi nyilván való szabadcság ellen, és a mely soha a régi igaz valóságos fejedelmek idejében sem volt, a Partiumból Vay Ádámot, ki disznópásztornak lett volna jobb mint tanács urnak, declarálják egyik erdélyi tanács urnak, tábla fiait, itélőmestereket, directorokot is constituálnak, mintha mind övék volna a diófáig s az erdélyi fejedelemséget épen féltállítják, de bár számot vetettek volna elsőben József császárral. Barta András, egy rosz melancholicus aláválό ember forgolódván igen Rákóczi mellett, kit itélőmesternek tett vala, kuruczvilágban ugyan meglehet, de másként még itélőmester deákjának is rosz lett volna, annak a bolond embernek conceptusa lőn az a mocskos articulus, mintha szóval szitokkal levághatnák a római császár hadát. Vevé is hasznát, mert száz aranyat ajándékozának neki; ugy is volt az örökké Erdélyben, a ki romlását veszedelmét munkálódta az országnak, a vett nagyobb jutalmat magának. Pekri Lőrincz az articulusokban kettőt beküldе Szebenben, baron Tis megbecsülé, mert a hóhér által a pelengéren megégetteté. A Gubernium penig és a több uri főrendek protestatiót küldének ki irásban, és a Marusvásárhelyi gyülést mint illegalet s az ett csinált articulusokot cassálának s Rákóczi Ferencz fejedelemsége ellen contradicálának.

Szintén akkor nagy lárma esett vala Szebenben, mert a németek, kétség kivül alattomban Rákóczi embereitől némelyek körülfascináltatván, rebellálni akarának és elsőben a város piaczát felpraedálván, azután a magyar urak sőt a baron Tis s több német officérek szénáját, buzáját felzsákmányolván. Kétség kivül, ha a német gyalogság is egyetért vala a lovasokkal, akkor mind a magyarok kik Szebenben valának, mind a német tisztek épen elvesznek s minden jovok praedára hányatik vala, Szebent is Rákóczinak feladták volna, nem is tartották egy óráig való életeket a szegény oda szorult magyarok; de a gyalogság nem consentiála velek, baron Tis is hevenyében keményen fogá a dolgot s a kik inditói valának kettőt felakasztata bennek, s megparancsolá hogy a lovas németeket, ha valamely uczában huszan harminczan csoportozni kezdenek, a muskotélyos tisztek a gyalogokkal mindjárt rájok menjenek s egyben lövődözzék őket. Azalatt épen jókor érkezék egy német kapitány Bécsből, ki kereskedő embernek tétetvén magát, Péterváradja felől a török földen ugy jöve be Havas-alyföldében, onnan Szebenben, hat ezer aranyat varratván

titkon a nyergében, kit a császár külde a hadak számára; azt a pénzt Baron Tis a hadaknak kiosztá, ugy csendesedének meg utoljára. A császár is megértvén mely spiczen maradott meg dolga Szebennek, csakhamar ujabb armadát külde be Erdélyben Rabutin generállal.

Rákóczinak a vala intentiója hogy Marusvásárhelyről a hadakkal Brassó alá jöjön, s már Feketehalomban készítik vala is számára a quártélyt. Bizony mi is Brassóban megijedtünk vala, mert ha ide jő vala, ezt az erőtelen várost könnyen megveheti vala, de Isten meggátolá dolgát, igen hirtelen sietve visszamene Magyarországban, azolta be sem jöve.

Mert Magyarországban egynehány vármegyék, elunván a kuruczságnak sok istentelenségét, azt is általlátván, Rákóczi Ferencz a mivel bíztatá a magyarokot, hogy a török, francia, svécz, muszka pénzzel haddal megsegéltik, a csak hazugság volt, és naponként szállton száll a kuruczok szerencséje, s a német császár dolgai penig mind a francia ellen mind Magyarországban boldogul, s a szabadcságkeresés mellett már épen az ország elpusztult: egybenvégezének, hogy tovább Rákóczi mellett ne hadakozzanak, hanem ha a császárral meg nem akar békélleni, ők külön a császár hüségére redeáljanak. Ez a hir vivé ki Rákóczit Erdélyből. Azért Bercsénivel tanácskozván, azt végezék, hogy Ónadra gyülést hirdessenek, és hogy függőben a dolog tovább ne legyen, a státusok tegyenek confoederátiót egymás között s az Austriai háztól örökösképen elszakadjanak. Mert valamig az ország lakosinak reménségek lesz, hogy még valaha békeség által a római császárra viszszaszáll a magyar királyság, addig mindenkor a státusok között visszavonás leszen, és alattomban a német császárral való conspiratio. Igazán bolond tanács lön, nem kell vala olyan extremumra fokadni s fegyvert adni a császár kezében, mert addig, mint király, a tőle egy kevéssé elidegenedett subditusival lágyan bánt a császár a rebellio kezdetétől fogva, de mikor az ónodi gyülésben a császárról szóval levonák a királyságot, azolta mint ellenségeivel ugy kezde bánni a magyarországiakkal.

Ónodra azért gyülést hirdetvén, mindenfelől a magyarok sok ezeren oda gyülének. Legelsőben is a Thuróczvármegyei és más azzal egyet értő vármegyék követei, becsületes tanult öreg közönséges jót szerető követek menének be, és supplicátiót adván be Rákóczinak, azon kérék, hogy mentől hamarébb igyekezzék a német császárral jó conditiók alatt megbékélleni, mert ha mégis tovább hadakozik, az egész ország elpusztul, s már soha nem győzik hogy magok személyek szerint táborozzanak, oda haza penig a cselégyek szüntelen portiózzanak, még penig oly nagy mértékben, hogy a német idejében való adózást superálja. Az a bolond kevély negédes Bercséni mingyárt felindula s felkiálta: árulók vadtok ti ilyen s ilyen fiai s a német császárral conspiráltatok, kardot rántа, hozzájok vága, maga is Rákóczi s a többi fegyverhez nyulának, s hallatlan pogány kegyetlenséggel a jó tanácsadó ártatlan embereket ott felmészárolák, és azon vármegyékbeli sergeket előhivatván, azoknak zászlójokot dobjokot egybenszaggaták s a holttestekre rakák, a sergeket fegyverekből kifosztván, a táborról kicsapák, és a vármegyéket a több vármegyék között felosztták s minden privilegiumoktól különös directiójoktól levetkezteték; sőt a holttesteket is nem engedék meg hogy eltemessék, csak azért hogy a többi elrémülvén, könnyen rá hajoljanak a mire Rákóczi s Bercséni intendálna. Azután a gyülésben proponáltatá Rákóczi hogy végképen szakadjanak el az Austriai háztól, és örök átok alatt proscribálák a császárt a magyarországi királyságból, s Interregnumot állitának fel, s egymás között erős hit s kemény büntetés alatt confoederatiót szerzének hogy soha az Austriai házból királyt nem választanak; és hogy király nélkül a státusok jobb formában igazgattassanak, Senátust erigálának, kinek praesesének Rákóczit denominálák, s a Senátus eleiben bizonyos instructiót iránák, a melyek szerint dirigálja a magyarok dolgait. Ugyanott a német császár mellett megmaradott palatinust s több magyar urakot megsententiázák, jószágokot confiscálák s in perpetu-

um számkivetésre itélék. Nem teczék sokaknak az a conclusum, de a turóczvármegyei követeknek siralmas példája szemek előtt forogván, senki nem mére ellenkezőt szólani.

Ugyan akkor Magyarországból a jesuitákot proscribálák; azt bizony helyesen is cselekedék, mert eleitől fogva Magyarországban minden rosz dolgoknak azok voltak koholói, és minden háboruságnak inditói s eszközei. És noha egynehány vármegyék, a melyekben derekasabb residentiájok vala a jesuitáknak, a jesuiták intimatiojából supplicatiót adának be Rákóczinak nagy protestatióval, hogy ők semmiképen a jesuiták proscriptiojának nem annuálhatnak, holott a magok fiok közül sokan közűlök már jesuiták között volnának, s képtelen dolog volna azokat is exiliumban küldeni, sőt különben is a pápista religionak felette nagy kárával s hátramaradásával lenne, ha a jesuitákot Magyarországból kiüznék, s a római pápa is azért megneheztellene. Mert miolta a jesuiták Magyarországban származtanak, azolta a deáki tudományok floreálnak, a tanulóknak nagy könnyebbségekkel, kiket a jesuiták, keresztényi indulatból, nem szánván fáradcságokot, ajándékon tanitanak; a sok eretnekség is mely azelőtt Magyarországban elhatalmazott vala, a jesuiták serénységével nagyobb részint kigyomláltatott, ha pedig a jesuiták kiüzetnének, mind a tudomány elfogyna Magyarországban, mind az eretnekek jobban megszaporodnának. Rákóczi Ferencz megfelele a vármegyék supplicátiojára. Az Isten csudálatos vezérléséből pápista emberrel mondatá ki az igazságot, és a jesuitáknak minden istentelen practicájokot napfényre vele kiadatá. Cikkelyenként felvevé Rákóczi a vármegyék supplicátioját s remonstrálá erős és megczáfolhatatlan ratiokkal, hogy nem tudják mit kivánnak, és mind magoknak, mind az egész országnak romlására veszedelmére czéloz a jesuiták mellett való instántiájok. Remonstrálá, hogy mig a jesuiták szerzete támadott, addig mind a több keresztény országokban mind Magyarországban, mind a religió tisztábban s igazabban, mind a deáki tudomány jobban s rendesebben nevekedett, és a mit a jesuiták tanitanak is, noha azt hazudják hogy az ő munkájok, de mind a régi más szerzetekbeli tudós emberek inventioi, hanem a jesuiták a másoktól készitett étket magok tálokban rakták s ugy adták elé; sőt a theologiát, mely minden tudománynak feje s lelke, hátrahagyván, olyan öszve szőtt font, értelem nélkül való haszontalan philosophiai tudománynyal vesztegetik az ifiuság elméjét, hogy egyebet abból nem tanulnak, hanem csak tiszta hazugságot és miképen kellessék akármely nyilván való igazságot is meghamisítani; és akármely tudósoknak láttassanak is a jesuiták academiájában, mikor *külső* politiára a haza szolgálatára fogják őket, hát semmit nem tudnak egyebet hazugságnál. Remonstrálja: minemü istentelen s a keresztény világtól egynehányszor átok alatt kirekesztett tudományt tanitanak, tudniillik hogy egymásnak adott hitet megszeghetik, külsőképen, ha kénszeritik, csak bátran megesküdjenek, de belől az elméjekben mást gondoljanak; mind a lélekidvességre szükséges tudományt pedig, mind egyéb, politiában felette hasznos mesterségeket, mint a jurisprudentiát, medicinát, architecturát s egyebeket afféléket respuálnak, s tanitani nem akarnak; és hogy ajándékon tanitanak, az is csak szemfényvesztés s nem köszönhetik a jesuitáknak, hanem a régi kegyes fundátor magyaroknak, kik sok ezerekből álló jövedelmű jószágokot conferáltanak a jesuitáknak, melyekből pompáson s kényesen élnek, s nem esik ajándékon a tanítások. Remonstrálja: hogy semmi kegyesség nincs abban a szerzetben, az isteni szolgálatot is nem ugy mint a régi jó szerzetek, hanem épen comoedia módjára, sok czifra készülettel s pompával viszik véghez, hogy a tudatlan község azoknak nézésével s azokon való álmélkodással inkább hozzájok édesedjék; és hogy a római pápával titkon conspiratiót tartanak, sem királynak, sem országnak a hűségre magokot kötelezni nem akarják, hanem csak egyedül a római pápának, kinek authoritását tüzzel vassal készek oltalmazni az ország veszedelmével is; hogy az eretnekek kiirtására erős hittel kötelezik magokot,

és noha tudománynyal őket nem tudják megtériteni, de erővel s persecutioval addig kénszeritik, hogy az országot felháboritják, és a más religiokon való keresztény királyokot herczegeket afféle cselekedettel felingyerlik s annál inkább meggyülöltetik a pápista religiot azokkal, midőn baromi zelussal, melyet a Szentirás kárhoztat, akarván a pápista religiót szaporitani, több kárt tesznek inkább s a római ecclesiát darabokra szaggatják. Remonstrálja, hogy semmiféle státusnak nem hivek, hanem mindenütt az Isten dicsősége terjesztésének nevelése alatt örökké a magok hasznokot keresik, a mint az ő példájában is megmutatták, mert egy felől őtet a császár ellen felinditották, más felől a császárnak elárulták, ők a császárral őtet megfogatták, ugyan ők a német kapitány által elszabaditották, egy felől a császárral megsententiáztatták, más felől titkon Lengyelországban pénzzel segéltették, egyfelől Magyarországban Nagy Szombatban, Erdélyben Kolosváratt neki hizelkedvén, triumphalis portákot erigáltanak számára, másfelől a császár győzedelmén szemben örvendeztenek, a császár ellenségével a franciával titkon egyetértének, másfelől a császár előtt a franciát átkozzák, kárhoztatják; hogy igy, akár ő vegyen győzedelmet a császáron, tőle nagy ajándékokot vehessenek, akár a császár őtet s a magyarokot debellálja, ugy is a császártól a confiscált jószágokból magoknak részt vegyenek. És hogy mindenütt, nem csak a több keresztény országokban, hanem még Indiában, Chinában is hasonló csalárd politiával élnek, hol azt tétetik hogy a chinák bálványát, Confutius nevüt tisztelik, másfelől a pápista religiót terjesztik, csak azért hogy a két közön a chinaktól tiszteltessenek és kincset kaphassanak. Remonstrálja azt, az ő édes n. anyjával Rákóczi Györgynével mint bántanak, a kitől minden pénzét, kincsét kicsalták s ellopták, s egy ladában rakván, mintha könyvek volnának benne, alattomban el akarták küldeni, de Tökölyi Imrének, az ő mostoha apjának hirével esvén a dolog, aládákot visszahozatta; felnyittatván, hát mind drága kincscsel vadnak megrakva. Remonstrálja: mint elhatalmaztanak már az egész világon, hogy semmi királyságnak anynyi kincs nincs tárházában mint a jesuitáknak, minden külső dolgokot ők akarnak igazgatni, a közöttök tanuló iffiuságot elámitván, és erős hittel magoknak kapcsolván, azokot promoveálják a külső tisztségekre, hogy inkább azok által minden dolgokot a magok hasznokra fordíthassanak, senki a világi emberek közül nem mervén ellenek szólani, mert ha szólnak, azokot mindjárt kiátkozzák, vagy addig mesterkednek mig veszedelemben ejtik. És hogy a vármegyék bolondul cselekeszik, hogy jesuitaszerzetben állott fiok számkivetésén törődnének, holott jól tudják, abban a szerzetben a tartatik tökéletesebbnek, a ki apját, anyját, atyafiait örökösön megveti, megutálja, arra is szoktak megesküdni, mert addig a szerzetben be nem bocsátják. Remonstrálja, más religión való királyok fejedelmek udvara mely szép dicsérettel igazgatatik, jó tanács urak levén mellettek, de a pápista religióban, valahová a jesuiták a királyok udvarában beférkeztenek, fenekestől felfordították azoknak udvarát. A római császár felsége is azolta naponként kisebbedik, miolta Ferdinandus idejétől fogva a jesuiták oda férkeztenek, és Magyarország is azolta kezdett romlani pusztulni, miolta a jesuitákot admittálták. Sok egyéb istentelen, pogányok között is hallatlan gonoszságokot remonstálja a jesuitáknak, utóljára azzal rekeszti be irását, hogy csak menjenek ki Magyarországból, s mint a maltai vitézek, kik ha az egész kereszténység megbékéllenék is a pogánysággal, hittel kötelesek örökké a török ellen való hadakozásra, ők is egy olyan tengeri szigetet keressenek magoknak, s onnan hadakozzanak az eretnekek ellen, vagy hagyjanak békét a keresztényeknek, bizzák más régi szerzetekre a keresztények téritését, ők penig, ha olyan szent és buzgó emberek, menjenek a sült pogányok közé s azokot téritsék a keresztény hitre. Bizony drága s szép munka, méltó volna az egész keresztény világon mindenütt minden nyelveken kinyomtatni s a Rákóczi tanácsát abban a materiában megfogad-

ni, tudom kétség kivül, annyi háboruság nem esnék a keresztények között. Rákóczi azért a confoederatus magyarok jesuiták ellen való végezését effectumban vétété s kiüzeté a keze alatt való helyekről a jesuitákot, kik a császárhoz futának, és a császár erejével ujobban magokot a hová lehete befurák.

A császár penig felette megindulván azon, hogy a magyarok az Austriai házat kiátkozták, és őtet a magyar királyságból kifordítani akarják, az egész keresztény világra pátenst bocsát ki, melyben a magyaroknak és Rákóczinak az Austriai ház ellen való rebelliojokot és az ónodi gyülésben esett tyrannusságot bővön irásban téteti, remonstrálván, hogy a mit az ónodi gyülésben végeztenek, noha Magyarország neve alatt adták fel, de csak két három ember erőszaktétele miatt lett, mert az ártatlan követeket felméhszárolván, a többi megijedtenek s nem mértenek kezek alá szólani; és az a magyarok confoederatioja törvénytelen s az Interregnum is tilalmas, ő levén Magyarországnak megcoronáztatott királya: azért kéri a keresztény királyokot fejedelmeket, a Rákóczi hazugságának hitelt ne adjanak, a magyarok rebelliójának ne patrocináljanak, hogy abból a rosz példából a több királyok s fejedelmek subditusi is tanuságot ne vegyenek s legitimus urok ellen fegyverrel ne támadjanak; az ónodi gyülést pedig, mint nem töle, ugy mint magyar királytól hirdetett conventiculumot cassálja, semmivé teszi, annak minden végezését elrontja s felbontja, s magát legitimus magyar királynak declarálván, megparancsolja: valakik a magyarok közül mentől hamarébb a hüségre nem redeálnak, az ország törvénye szerint mint nyilván való rebelliseket perduelliseket pronunciáltatja, és mint olyan megsententiáztatott személyeket valahol találtatja, tüzzel fegyverrel megbünteti, minden jovokot jószágokot pedig a magyar törvény szerint confiscáltatván, a maga hüsége mellett szenvedett magyaroknak conferáltatja. Söt a magyarországi palatinus is, Eszterhási Pál a több császár mellett való magyarokkal egybengyülvén, közönséges névvel az ónodi gyülést nem akarván admittálni, az *ellen* solenniter contradicálnak, protestálnak, a császárt pedig legitimus királyoknak pronunciálják s agnoscálják, és a császárnak praesentálják. Azt is a császár a maga neve s pecséte alatt expediáltatván, kiküldé mindenfelé Europában; catalogust is irának a patenseknek végében a végre, hogy a Rákóczival való magyarság csak község volna s nem ország, hanem a kik a császárral vadnak magyarok, a magyar törvény s rend szerint azok az igaz státusok, a mint nevekről s tisztségekről leirák őket, ugymint: két érseket, huszonhárom püspököt, a külső világi urak közül a magyar palatinust, judex curiaet, Horvátországi bánt, a magyar cancelláriust, és a hét első bárókot, ugymint a a főasztalnokot, főhopmestert, főbejárót, főinnyaadót, főajtónállót, fölovászmestert, főkomornyikot, harmincznégy főispányokot, huszonhárom gróffokot, huszonnégy bárókot, sok abbasokot, praepostokot, hat captalanságokot, tizenhárom szabad királyi városokot, azonkivül sok főrendeket, nemeseket, és más nemzetekből a magyarok közé incorporáltatott fejedelmeket, herczegeket, gróffokot, bárókot, urakot, azonkivül Horvát- és Tóthországokot, kik a magyar coronához tartoztanak. Mind ezek még a császár hüségében valának.

És hogy a császár ne láttassék csak szóval fenyegetőczeni, valósággal is megmutatá, hogy a mely magyarok őtet királyoknak nem akarnák agnoscálni, ő is azokot ugy tartja mint ellenségeit, megparancsolja azért a német generálisoknak, hogy a magyarokot kik hódolni nem akarnak, mindenütt vágják öljék feleségestől gyermekestől, a városokot falukot elpraedálják s felégessék. A mint többi között szomorán megérzé az ónodi gyülésnek gyümölcsét Kecskemét városa, hol a ráczok irtózásra való dolgot követének el. Mert feles kuruczok menvén a városban, törökök is levén velek együtt, generál Rabutin a ráczokot rájok küldé, a tolvajló kuruczok szaladásra vevék magokot, a ráczok a várost felpraedálák, sok száz embert, aszonyt, gyermeket fegyverre hányának, sok aszonyokot leányokot

erőszakkal megferteztének, a várost felégeték, s számtalan praedával megrakodván, onnan békével eljövének. Két millió tallér érőnél több kár esék akkor Kecskeméten, mert olyan gazdag város nem vala Felső-Magyarországban.

Rabutin penig tartván attól, hogy az ő competentiája miatt generál Starenberggel, mind Erdélyt a kuruczok ujobban elfoglalták, mind Magyarországban Rákóczi Ferencz dolgai promoveálódtanak, melyért kicsinyben mulék el, meg nem fogák Bécsben, meg is érdemlette volna hogy a bécsi kapura felakaszszák, a császárnak compromittálá magát hogy ujobban Erdélyt visszafoglalja és a kuruczokot onnan kihajtja. Megindula azért Bécsből, nem vala több hat ezer németnél vele, az a sok baromi kuruczság még sem mére eleiben állani, maga könnyen száz ezer fegyverfogható kurucz vala Rákóczi mellett, mint az apró vizslák a medvét, távul keringik s ugatják, közel nem mérnek menni, ők is ugy kisérték Rabutint. A generál mind a Dunán Tiszán általköltözék békével, sokszor megállott rendelt seregben hogy megharczoljon, akkor elszaladtanak előle a kuruczok, ő is boszujában valahol eljött, mindenütt égette pusztitotta a magyar városokot, mint Pápa, Tata, Rima-Szombat városokot az egész körül való tartományokkal együtt, kik mai napig is hamuban hevernek. Ilyen hasznát vevé magyar uram az Interregnumnak. Szintén Károlyi Sándor akkor Aradot bloquadáztatja vala, Rabutin oda érkezék, elszalada a hires generál Károlyi, Rabutin a körül való falukból éléssel megrakja Aradot, és onnan megindulván, a Hunyadvármegyei szoros havasokon békével bejöve Erdélyben, pátenseket bocsátván ki, hogy valaki meg nem hódol, tüzzel vassal megbünteti.

Jól tudja vala Pekri a Rabutin jövetelét, s ha annyi bátorsága lett volna a harczra mint a praedára, könnyen megállhatja vala a szoros helyeken Rabutinnak utját, s ha fegyvert nem fogtanak volna is, csak kövekkel is agyonverheték vala a németeket: de ő nagy fastussal Hunyadvármegyében leindulván, Esze Thamás nevü gyalog kapitányt küldé el egynehány száz hajduval Rabutin eleiben, maga a sok hajdusággal lovasokkal nagy messze ott hevere héjában. Esze Thamás is nem akará magát a vele való kevés hajdusággal veszedelemre vetni, csak nézte mint takarodik által a havason a német ármáda, s visszanyomula Pekrihez. Pekri csak meg sem meré nézni a németet, elszalada gyalázatoson, és mind a fejérvári, enyedi református professorokot, papokot, mind az erdélyi nemességet erőszakkal maga előtt kihajtá az országból feleségestől gyermekestől, a szász városokot is felpraedáltatván, a polgármestereket, királybirókot onnan elvivé s kimene a rettenetes ragadománynyal Erdélyből; bár még az anyja méhében holt volna meg. Rabutin feljebb nyomula Enyedhez és a föld népét ujobban meghódoltatván, minthogy Enyed pusztán maradott vala, minden jovokot, ugy a collegium pénzét s drága bibliothecáját egy titkos, föld alatt való criptában rejtették vala, egy kis leánykát fogának el a ráczok, a rá viszi a criptára, felbontják, megbecsülhetetlen sok jókot találnak benne, mind elpraedálják, a könyveket egybenszaggatják. Igy romlék meg az a gyönyörüséges enyedi reformátum collegium s nem is épül meg talám soha ugy a mint volt, megemlegethetik itéletnapig a Rákóczi Ferencz rebellióját.

Baron Tis is kijöve Szebenből s Rabutinnal conjungálá magát, és mivel Abrudbányán s tul is Désnél még valami lézzegő kuruczok valának, portásokot küldvén mindenik helyre, felverék őket s kivált az Almás vize mellett a német kuruczokban sokat levágának, sok rabokot el is fogának. Csakhamar Bethlen várát is Rabutin megvételé, Görgényt penig obsideáltatá, s a hadakot mindenüvé quártélyban dislocálván, maga a generál Szebenben mene.

Mi penig Brassóban voltunk ebben az esztendőben is, hol Ágoston János hires tanult orvos doctor meghala mind feleségestől, a brassai biró is Retter András meghala, én penig kis karácson napján megbetegedém, egész pünköstig mind feküttem sulyos nyavalyában. A kuruczok néha néha eljöttenek a

barczai falukra, de a ráczok kimenvén, szüntelen ölték vágták fogták őket, hogy már a sok kurucz rab el sem tér vala a fellegvárban. Nem is esett semmi kár a kuruczok miatt, hanem egy rácz Kira nevü kapitány Vidombákra menvén harmad magával, nem tudván hogy ott sok kurucz volna lesben, megszoriták a falu között, megölék, a testét behozák Brassóban s nagy militaris pompával temeték el. Valóban mesterkedének azon, hogy a brassai mezőn való gabonát a szászok be ne arathassák; a commendáns mindennap ráczokot s gyalog németeket küldvén ki az aratók mellé, meg sem merék bűzlögni a kuruczok, learaták s betakariták minden gabonájokot. Egyczer ugyan felesen jöttenek vala Höltövényre, a Pekri maga veres liberiáju ezere, a commendáns két század magával nappal kimene rájok, mindjárt elszaladának, Földvárig mind vágák őket, sok lovokot nyerének el, tizenöt veres köntösü kurucz rabot hozának be a fellegvárban sáncz ásni. Nem sokára azután Ágoston Jankót, hires vitéz labanczot véletlenül megölének, midőn a mezőben egy forrásból leszállott volna lováról, közel egy bokorból meglövék, s a testét megfoszták, a holttestét Brassóban behozák, a commendáns vitézi pompával eltemetteté a magyar templomban, mert igen szerette vitéz bátorságáért. Donát Pált penig és Bakcsi Lászlót Ajtáról behozák a labanczok a commendáns parancsolatából, mert igen hős kuruczok valának oda ki, a fellegvárban raboskodának, száz száz tallért fizetvén ugy szabadulának meg.

Ugyan itt Brassóban példás casus történék: egy városi szász méhszáros hetven esztendős öreg ember, más uras szásznéval, ki is már hetvenöt esztendős vala, titkon huszonöt esztendeig éltek paráznaságban; kitudódván dolgok, mind a kettőnek fejét vevék. Nemes Thamást a commendáns arestáltatá, mert noha józan korában emberséges moderatus ember, de mikor részeg, teljességgel bolond, részegségében sokat fecsege, hogy ő most is igaz kurucz s ezen két nap zászlóstól megyen ki Brassóból a kuruczok közé. Több helytelen szavai is voltanak, a commendáns sokszor megintette, mert annál jámborabb, alázatosabb, maga alkalmaztatóbb, magyarszeretőbb német uri embert soha nem láttam, csak nem jobbitá meg magát Nemes Thamás; azért megfogatá, a fellegvárban vivék, de csakhamar elbocsáttatá, addig törekedénk mellette. Bizony ha más commendáns lett volna Brassóban, a mennyi sok alkalmatlanságot elkövettenek a magyarok, sokat megöletett volna bennek.

Mikor Rabutin bejöve s Pekri elszalada, gróff Mikes Mihály vala akkor háromszéki s csiki kuruczoknak generálja, rá is mene a brassai commendáns épen Uzonig és Szent-Ivánig, de Mikes a kuruczokkal együtt elszalada előtte. Meghallván penig Rabutin bejövetelét, megparancsolá, hogy mind a nemesség, mind az egész földnépe elköltözzék, hagyják pusztán házakot s Molduvában általmenjenek, s a kik nem akartak elmenni, azokot praedálták, hajtották, kergették. Azalatt colonellust Actont expediálá Rabutin Háromszék s Csik hódoltatására, a brassai commendáns is kimene Brassóból, hogy Rabutin tul s ő innen megszoritsák a kuruczokot; de mig a brassai commendáns elérkezék, Acton nyolcz száz lovas némettel s egynehány száz ráczczal addig fel is veré az Ojtoznál egybengyült kuruczokot, kik feleségestől gyermekestől marhástól, szekerek hátán futnak vala Moldva felé. Sokan veszének ott a háromszékiek közülök, minden marhájok, egynehány száz szekerek rajtok levő egyetmással együtt a németek és ráczok praedájára juta, Mikes Mihály is igen nehezen szaladhata el Moldvára. Acton jó nyereséggel járván, sietve Csikban mene és ott is a kuruczokot felvervén s azokot Molduvában bekergetvén, gróff Petki Dávid csicsai szép házait felégetteti és ott a Petki szolgáiban levágat, lovait elnyeri, Balintik Györgyöt s Baranyai Mihályt elfogatja, mert Petki nem vala akkor házánál, azelőtt való nap hivatta vala Mikes Mihály Kászonban, különben ő is kézben akadott volna. A csikiak mindjárt meghódolának, de a nemesség egészlen elfutott vala Molduvában mindenestől fogva. Már az egész ország meghódolt vala,

mégis azok a nyomorult vakmerő paraszt gyergyaiak Rákóczi mellől el nem akarának állani, hanem az erdőn, a mint Gyergyóban mennek Csikból, erős sánczot csinálván, mind oda gyülének fegyveresen; egy német kurucz kapitány is vala velek, a biztatá hogy a németet be ne bocsássák, Elekes András levén királybirájok, kit a kuruczok választottak vala. Igazán kurucznak való királybiró is volt az, egy büszke rosz ember, fiával együtt fellázasztták a populét, a ki nem akart is, erővel a sánczban hajták. Acton három izben is külde hozzájok, ne bolondoskodjanak, hódoljanak meg, készen a grátia, de amazok hozzá lövődözének az Acton követeihez. Acton megboszonkodék, oláhokot kerestete, kik valamely ösvényen bevigyék, Szent-Thamásról megindula, rettenetes kietlen kősziklás helyeken, hol soha többször ember nem járt, beérkezék Gyergyóban; a sánczot odahagyák a székelyek, közel levén az erdő, oda szaladának, a németek ráczok a kiket elérének levágák, a falukot mind felégeték számtalan gabonájokkal együtt, marhájokot, méneseket elhajták. Valának egynehány örmények, azok is fegyvert fogának, a német mind levágá őket, a szárhegyi kastromot is felverék, megdöfölék jól a kuruczos barátokat s minden ott találtatott egyetmást felpraedálának, rettenetes nyereséggel visszajövének. Ott vágák le a szegény Both Andrist s a notáriust Solyom Thamást. A gyergyaiak azután grátiát kérének. Ilyen bolondul veszték mind magokot mind a széket. Rabutin penig megparancsolá, hogy Háromszéken s kivált Csikban, mert azokra neheztel vala inkább, az elfutott nemesek házait elrontsák, el is ronták mindenütt. Lázár Ferencz szárhegyi szép kastélyát Acton felégetteté a gyergyai romláskor.

Szörnyü irtóztató executió mene véghez az egész országban, mert nagy portiót vetettek fel a militia számára, s a Rákóczi átkozott rézpénze miatt minden jóféle moneta kikölt vala Erdélyből. Nem levén a szegénységnek pénze, honnan a portiót megadja, kinozták, kötözték, nyomorgatták, hogy ugyan nem adhatott, mindon marháját elvették, egy jó pár ökröt hat forintban, a brassai szebeni méhszárosok meg is gazdagodának, mind azok vevék meg az executoroktól a marhákot rettenetes hallatlan olcsó áron. Láttam én a brassai kapu előtt, nyolcz száz bárányos juhot bárányokkal együtt nyolcz száz marjáson vőn meg Drauth György a brassai biró; egy jó tehenet két három márjáson adtanak el az executorok. Ilyen szép szabadcságot nyere Erdély Rákóczi Ferencz fejedelemségével.

Nekem ujobban megparancsolá mind a Gubernium mind a generális, Csikban inspectorságra bemenjek; bizony sirva indulék meg, mert tudtam mennyi bajom leszen a sok executorokkal, lőn is annyi, már szintén megbolondulok vala közöttök. Eleget irtam a generálnak, mint bánnak a németek a szegénységgel, mintha nem a császár országa volna Erdély, hanem vagy a töröké vagy a francia királyé, de csak a volt válaszom, minthogy a székelység, kivált Csikszék, sokat vétett a császár ellen, nagyobb büntetést is érdemlenek, köszönjék meg hogy életek megmaradott, mert arra sem voltak méltók, akár csak portiózzanak, mert ők praedálták el a vármegyéket és szászokot. Sokszor puskára is költünk a német executorokkal, mert én sem hadtam könnyen magamot s oltalmaztam a mennyire lehetett a szegénységet, az executorok is, vevén eszekben hogy én ben laktam a várakban s nem voltam kün a kuruczokkal, nem annyira bátorkodtanak ellenem. A szegénység nem állhatván a rettenetes kinzást, pusztán hagyák a falukot, mind az erdőkre futának, csak mi maradánk a militiával együtt Alcsikon, Szent-Imrén, mig onnan kijövénk.

Rákóczi, látván hogy a császárt az ónodi gyüléssel meg nem ijesztheti, noha azelőtt is sokat jártatá a töröket, a francia király oratora is munkálódván a dologban, hogy a német ellen felinditsa, sok igéreteket tevén a török császárnak, ujobban Pápai Jánost s Henter Mihályt küldé a Portára, kérvén segéltséget tőle; de a császár megizené, menjenek vissza, mert ő a némettel való békeséget Rákóczi Ferencz barátságáért fel nem bontja. A tatár hámot is eleget jártatá, hogy

küldjön tatárokot Erdélyre s pusztitassa el az országot, hogy a német inkább kimenjen onnan (jeles fejedelem az ilyen, a ki az országot pogány rabságában akarja ejteni); a tatár rá is veszi vala magát a nyereségért, de a török császár megparancsolá hogy veszteg üljön. A muszka czárhoz és a svéciai királyhoz elkülde, hogy adjanak a magok hadából egynehány ezeret, s ő annyi ezer magyar hadat ad helyében, mert a német a magyart semmiben hajtja, de ha idegen segitsége lenne, attól inkább tartana. Mind a muszka mind a svét azt izené, semmi szüksége nincsen magyar katonára, ha Rákóczi s a magyarok meg akarnak a német császárnál békélleni, készek a császár előtt mellettek instálni, ha pedig nem, a mit főztek egyék azt. A franciai király eleget biztatá, de magának is ebül folyván dolgai, felejté vala Rákóczit haddal segélteni, csak magát oltalmazhassa a császár s ánglusok ellen; valami egynehány francia officialisokot külde hogy tanitsák ordinantiára a Rákóczi hadát, de ag lóból nehéz porozkát csinálni. Egy oratort is küldött vala a francia sok levelekkel együtt a törökhöz, arra ingerelvén, a magyarok mellett keljen fel; az orator Erdélyben jöve, Rákóczi embere is levén mellette, mikor Baron Tis Kolosvárra mene, elfogatá, s hogy Kocsárdnál a kuruczok rá menének, a Rákóczi embere elszalada, a francia oratort pedig rajta érvén hogy az is szaladni akar, elüték a fejét, a vele való leveleket a császárnak felküldék Bécsben, kiket a császár pareáltatván, a keresztény királyoknak fejedelmeknek elkülde, s a francia királytól annál inkább elidegedének, látván, a pogánysággal a kereszténység veszedelmére mint correspondeál.

Már a francia király mellől mind a portugalliai király, ki elsőben confoederatusa vala, elálla az Austriai ház mellé, s a leányát a császár öcsének Carolusnak a spanyol királynak adá házasságra, mind penig a sabaudiai Regens Herczeg, kit a francia elsőben sok igéretekkel megcsalt vala. A francia király azért nagy armadát külde Sabaudiára és kegyetlenül kezdé pusztitani az országot, nem csak a falukot városokot égettetvén meg, hanem még az élőfákot is mindenütt kivágatván. A sabaudus a császárhoz folyamodik, mert a maga városában Turinban szorította vala a francia s szörnyen bombáztatja vala. A császár, fő hadi generálisát Eugeniust küldi a testvérbátyja segitségére, a ki nagy sietséggel Turin alá érkezik, és nagy dicsőséges triumphussal a francia armadáját egészlen debellálja, a várost s a bátyját az obsidio alól felszabaditja, a több helyeket is visszaveszik a franciától és egész Sabaudiából a franciát kikergetik, azután Belgium Hispanicumra fordítja minden erejét, a hol is minemü progressusa volt a császár és ánglus fegyverének, ezután meghalljuk.

Még Rabutin be nem jött vala a hadakkal Erdélyben, mikor Baron Tis, Dévát akarván éléssel megsegélteni, kiindula Szebenből, Pekri Nagy-Szegi Gábor kurucz generálist, ki a német világban a gubernátor mellett többire mint egy bolondos jáczi ember ugy tartatott, s az igaz militiában nem hogy generálisságot de lejtinanságot sem nyerhetett volna el, hét ezered magával küldi Szeredahely felé, hogy Baron Tist impediálja a dévai uttól. Brassón alól egy völgyben szemben találkoznak egymással, a sok ezer rosz kurucz a kevés német előtt ott is mindjárt elszalad, a ráczok németek üzték kergették. Hallottam azon a harczon jelenlevő becsületes embertől, hittel mondotta, látta hogy öt rácz hét zászlóalj kuruczot üzött, senki nem fordult meg közülök, a brassai tóban számtalanon belé halának, mert a németek a partról mint a réczéket ugy lötték őket. Nagy-Szegi generált, Gyulai Istvánt elfogák, Szebenben hozák, Gyulai Istvánt azután kiválták más német rabbal. Székely Zsigmondot is azután Abrud-Bánya táján, mikor nagy gőgösen vadászna, elfogák a ráczok; öt száz arany vala a derekán, de nem az apja jószágából kereste vala, hanem a sok praedából, a ráczok elvevén tőle, maga még most is mikor ezt irom, Szebenben raboskodik.

1708. Még Görgény a kuruczok kezében vala, mert Rákóczi a maga palotás hajdui közül ugyan válogatva száz hajdut egy Rátoni János nevű vitéz gyalog kapitány commendója alatt küldött vala Görgényben; ki is tanult hadi

ember levén, a várat erősen fortificáltatja vala, a falukról számtalan élést, buzát, bort, szalonnát, fát takaríttata a várban, kovácsokot, lakatosokot, mives czigányokot, faragó embereket vitete be, szénát sokat hordata, s hogy a tüz ne ártson neki, felül földdel vastagon meghompoltatá, a kut eleiben erős sánczot csináltata, hogy a szőlőhegyről lövéssel kárt ne tehessenek a kutban, a mocsárról sok zsákkal csere makkot hozata, azt erősen megfőzeté, azután pokróczokra teregetvén, megszáraztatá, sok kárt is tett azzal a németekben, mert az ágyukot, toroczkokot azzal tölteté s a németekre ugy sütögetette, a várban levő házakról a sendelyt mind leverette s megnyuzott marhák bőreivel mind bevonatta az épületeket; egy szóval, olyan provisiót tett a várban, hogy magok a tanult hires német officérek is megvallották, akármely császár király ármadájában egy hadi officiálisnak beillett volna. A német had elérkezvén, öt száz lovas s meg annyi gyalog, sánczokot készítvén alatt a fiscalis udvarháznál, lőtetni kezdé a várat, és mind onnan mind a szőlőhegyről bombázták; s már három száz hatvan bombánál többet hántak vala, hogy valami faépület a várban volt, mind egybenromlott, csak a csonka kőfalak bástyák látszottanak, mégis Rátoni a várat fel nem igéré. Rabutin a maga fiát, ki már generál adjutant vala, küldé, a várat kérje, Rátoni a bástyáról egy pohár bort köszöne az öreg Rabutin generál egészségeért az ifjiu Rabutinra s megivá, s azt izené neki, hogy ő a várat valamig életben leszen, fel nem adja, mert Rákóczinak hittel levén köteles, ő reája ugy bízta; ha a generál Rákóczihoz kiküld s Rákóczitól olyan parancsolat hozat, hogy a várat feladja, akkor mindjárt kimegyen Görgényből; különben a generálnak, mint olyan hires méltóságos uri embernek, a mennyiben Rákóczihoz való kötelessége megengedi, jó szivvel szolgálni igyekezik. Rabutin pedig megparancsolá Kaltemplatnak, ki Nejperg regimentjének v. colonellusa és a görgényi obsidionak commendója vala, ne heverjen annyit Görgény alatt, hanem ostromoltassa meg a várat. Kaltemplatnál akkor Erdélyben hiresebb tanultabb hadi officialist nem tartnak vala, de kevélységével veszté mind magát mind az ostromot, mert contemnálá a Görgényben való hajduságot, és ebéden jól lakván, minden igaz hadi rend ellen, déltájban, holott még a kőfalakot le sem rontatta vala, a kinek törésén kellene irrumpálni, a nagy magos hegyen levő erős várnak inditja a muskotélyosokot, a kik magok jól látták hogy nyilvánvaló veszedelemre vakmerőképen mennek s mondották is Kaltemplatnak, de a németek között való szoros ordinantiának engedni kelle; és maga Kaltemplat is az ostromra indula, holott ő levén commendó, neki nem kellett volna oda menni a hadi regula szerint. Tul a várban, noha már Rátoni, az előtt való éczaka a mint a strázsákot járta, a vár közepén nagy tüz levén, annak világosságánál a német sánczából hozzá arányozván a Kaltemplat jágere s meglövén oldalban, sebben fekszik vala, a mint csakhamar azután meg is hala, mindazáltal nagy vitézi bátorsággal megbiztatván a hajdukot, és a mely felől a német ostromnak akara jőni, sok köveket hordatván oda, és a várban levő minden férfiat aszonyt gyermeket a kövek mellé állitván, az ágyukot is makkal kövekkel szakadékokkal elkészitetvén s arra a helyre vonatván, sőt egy hoszu vastag öreg boronát megfurdaltatván, és keresztül hegyes vasas végü fákot vonatván sok helyen belé, s a két végére két erős kereket csináltatván s a megromlott kőfalra felvonatván, készen várja vala a németeket, maga az ágyban feküvén s ajtaját végre kinyittatván, egy pár puskát s flintát tétet eleiben egy asztalra, ha a várat megtalálják ostrommal venni, ott haljon meg kezén. A hol ostromnak csak közel egy fen való ház van, kiben mikor én is azelőtt Görgényben szorultam volt a kuruczok miatt, a sógorom Bánfi László vala szálláson, annak ablakai épen arra nyilnak vala; abban a házban Rátoni feles hajduságot állita, mindenik mellett öt hat puska készen levén töltve, hogy onnan az ostromra jövő németeket ellövődözzék; ugy is lőn. Harmincz granatéros jött elől, utánok Kaltemplat három száz muskotélyossal, felmenének a meredek hegyoldalon épen

a kőfal alá, mihelt oda érkezének és már három granatéros a kőfalra felhágott vala, egyczersmind az ágyukot rájok kisütegötik, a hajduk a sok köveket kihányigálák rájok, tul is a ház ablakárol szintén kezdének lőni a németekre, de mind azok felett az a borona confundálá, kit lebocsátván a magos kőfalról, széltében seprette a németeket, ugy annyira, hogy vissza kelle szaladniok; de a kőfalról mindenkor a hátokban lövődözvén, több száz németnél ott vesze. Kaltemplat is lövés miatt meghala, két kapitánynyal s egynéhány tisztekkel együtt, s a mikházi klastromban temeték őket. Igy jár a ki ellenségét semminek tartja.

Rabutin, megértvén mint jártak az ostrommal, a szebeni commendánst Henist ujabb haddal s lövőszerszámokkal küldé Görgény alá, ki Kaltemplat casusán tanolván, okosobban bánék az obsidióval, és három helyről kezdé lötetni a várat, a szőlőhegyekről penig ugy bombáztatja vala, mihelt a bombát a mozsárból kilőtték, azon szempillantásban mellette való ágyukból köveket lőtet vala a várban, azért, mert a kurucz hajduk mindenkor készen valának s mihelt a bomba leesett, vizes marha bőrével beborították, ugy semmi kárt nem tehetett, de azután a kövek miatt nem mehetének közel a bombához, mert sokat közűlök a behullott kövek megölének. Már Rátoni megholt vala, el is temették vala, mégis a hajduk a várat fel nem akarák adni, hanem azt végezék, mivel a várat tovább nem tarthatják, éczaka kiszökjenek belőle, s ki is indulának; de Henis minden éczaka alatt a vár körül egy lovas regimenttel strázsáltat vala. Azt nem tudták a hajduk, s mikor a várból kijöttenek, rá akadának a németekre, a többi meg ijede, visszaszaladának a várban, mivel erdélyi darabantok is valának s egynehány nemes emberek közöttök, de a hajduk mintegy harminczan a németeken által vágák magokot; német is ott vesze egynehányan egy kapitánynyal együtt, a hajdukból is tizenhat elesék, a többi elmenének az erdőkre, onnan kimentek Magyarországra. Henis sem örülhete a győzedelemnek, harmadnap mulva a gutta megüté, s a mikházi klastromban három ezer forintot testála s ott temeték. Komor kedvetlen, magának való, magyargyülölő ember vala, söt még magok a németek sem szerették. Más nap a várban maradott nép feladá a várat, az erdélyieket elbocsátják, a hajdukot mintegy huszig valót Szebenben visznek fogva, a várat egészlen elhányák, azolta pusztán áll. E lőn vége a görgényi obsidionak, Rátoni János örökkévaló dicséretes emlékezetet hagya maga után a németek közöttis; ha mind olyan volna a kurucz mint ő s azok a görgényi hajduk, eddig általestek volna a némettel egymáson.

Rabutin véghezvivén a mit a császárnak fogada, Erdélyből kimene, fel Bécsben, azolta ott van, semmi tiszte nincsen, elveszté a császár előtt való kedvességét a fen megirt competentiával. Generál Chusani marada helyében, ezt igen szerették vala az erdélyiek, mert nyájas alázatos vigkedvü fejedelmi ember vala, azért is ránták ki Erdélyből és Georgius Fridericus liber baro a Krickpaumb jöve be egész plenipotentiával erdélyi generális commendánsnak, kinél kedvetlenebb haragosabb generált nem ismertem; a felesége penig, katonás uri aszony, gyakrabban férfiköntösben paripán jár, férfimódon ülvén a nyeregben, a ki nem ismerné, azt tudná maga viseléséről lovaglásáról hogy egy német gavallér; bizony kár olyan szép vig kedvü aszony olyan sárkány természetü vad embernek. Generál Chusani szerencsétlenül jára, mert Hunyadvármegyében a Maroson akarván általköltözni, a kuruczok felesen rá ütének, a szolgáiban megölének, minden argenteriáját, husz ezer forint érőt, elnyerének tőle, maga mégis békével a Maroson általmene. Az öcsém is ott volt mellette, azon sem esék semmi, az urával együtt Bécsben menének, onnan olaszországi jószágában Mediolánumban.

Mihelt generál Krickpaumb bejöve Szebenben, Rákóczi is Károlyi Sándort erős haddal, nyolcz ezer hajduval, tiz ezer lovassal, sok lövőszerszámmal beküldé Erdélyben, s nagy bódulás is vala az országban, mert Károlyi mindenfelé patenseket bocsátván ki, sok hazug biztatásokkal akarja vala esmét az országot a Rákóczi hűségére hódoltatni, és Ko-

losvárhoz jövén, onnan egy rész hadát Szász-Sebesre küldé. Ott vala a nagy kongó városban ötven muskotélyos egy lejtinánnal, a kuruczok az erőtlen rosz város kőfalait meghágák, a németeket levágák, a város népében is sokat levágának, és minden jovokot elpraedálván a szegény város népének, a várost felégeték. Ilyen nagy dicséretes dolgot cselekedék vitéz Károlyi uram Erdélyben. Generál Krickbaum, noha a köszvényben kinlódnék, meghallván Károlyi bejövetelét, három ezer lovas némettel, ezer muskotélyossal s egynehány száz ráczczal Kolosvárhoz mene, mert Károlyi erős hittel parolát adott vala hogy ott megvárja s megharczol vele, meg is harczolhat vala bizony azzal a kevés némettel ha szíve lesz vala. De mihelt megtudá, jő a német, mindjárt Fejérvárhoz nyomula, a német nyomában mene, ő pedig Abrud-Bánya felé indula, mig a német oda juta, ő Thordához szálla, hogy a német Thordához juta, ő Szomosujvár felé ballaga, a német oda is elmene, Károlyi penig nagy gyalázattal, minekutána hat hetig tekergett volna a német armáda előtt, Erdélyből kiszalada Magyarországra. Nyuzó kapitányt hagyá mintegy három ezered magával ben. De sokan a Károlyi hadából, kivált a kik erdélyiek valának, látván hogy csak hazugság a kuruczságnak minden dolga, mikor ki akarna menni Erdélyből, visszaszökének, s a generáltól grátiát kérvén magoknak, haza takarodának; sőt Magyarországról is sokan az erdélyiek, feleségestől gyermekestől szekerestől hazajövének, a fejérvári, enyedi professorokkal papokkal együtt, noha sokan szegények közül, a kuruczok utánok jövén, minden jovokbol kifosztatának, vissza is vivének bennek csaknem mezitelenül, maig is ott raboskodnak. A kik ott maradának is Rákóczi mellett az erdélyiek közül, mint a kutyák ugy tartatnak, semmi hitelek, becsületek nincs a magyarországiak előtt, szidják csufolják. Ebadták, ugymond, a magatok országát elpusztítottátok s már ide jöttetek ránk Magyarországban, hogy minket is elpusztitsatok. Valahol az erdélyi embert kaphatják, kifosztják mindenéből, sőt meg is ölik, és noha mind aval bíztatta Rákóczi mikor innen kimentenek, hogy Magyarországban jó quártélyt rendeltet számokra s fegyverrel behozza Erdélyben, de semmit sem praestála; ha van pénze, egyék, ha nincs, koplaljon, az utakot mindenfelől strázsáltatja hogy be ne szökhessenek Erdélyben, fegyverrel sem tudja behozni, mert magát sem oltalmazhatja már Magyarországban, haza sem ereszti nyavalyásokot, semmit nem is ad nekik, csak ugy kinozza őket. Ihol édes hazám Erdély, örülhetsz már a Rákóczi Ferencz fejedelemségének, a magyarországiakkal való confoederatiónak, lecsalának lábadról, kicsalának országodból s már mint az ebet ugy hordoznak porázon, ők meghizának mint a disznók a makkon az erdélyi urak fő rendek jovaiból s mégis neheztellik már a kibujdosott szegény atyánkfiainak szállást is adni. Ha valaha isten haza hoz benneteket s még egyczer békeséget érnétek, talám megtanulnátok mint kellene valaki hazugságára édes hazátokot elhadni. Jobb hogy az erdélyi kutya egyen meg bennünköt, mint sem idegen ország jó akaratára szoruljunk.

Nyuzó itt tekerge a Mezőségen egy darabig, s Madarasnál le is vágata a németekben, kik egynehányan százan portára mentenek vala, de a generál ujabb hadat küldvén utána, nem meré megvárni, hanem Magyarországra kiment. A generál penig patenseket bocsáta ki, mivel Károlyi kiszaladott s semmi fenálló hada a kuruczoknak nincsen, azért a mely tolvajok imitt amott keringenek, azokot a földnépe kergesse, fogja, ölje. De mivel mert fegyverek nem vala a földnépének, a sok tolvajok penig mindenütt az országban megszaporodának, praedálták fosztották kivált a nemes embereket, sokakot a magok házokban meg is öltenek, senki békével nem lakhatott házánál, hanem vagy várban kellett szorulni esmét mint azelőtt, vagy ha kin maradott, kivált éczaka, imitt amott bujkált, ugy nyomorgott nagy félelemmel és rettegéssel. A generál penig hogy inkább azokot a szélyeltekergő tolvajokot kiirthassa, mind Csikban mind Háromszéken magyar sergeket állíttata a székelyekből, és azoknak szabadcságot engede

hogy ne portiózzanak. Csikban Bocskor János gyüjte sereget, ki azelőtt nagy praedáló kurucz vala, Háromszéken Németh János, Thuri György, azok sem voltak jobbak Bocskornál. Ezek hogy már a tolvajokot kergetik s magok még jobban praedálják a szegénységet, minden istentelenséget elkövetnek, soha nem tudja a földnépe, a kurucztól féljen-e vagy a magyar labanczoktól, mert egyik eb a másik kutya, ha mi egyiktől elmarad, elpraedálja a másik. Ha ebéden tolvaj jő rájok, vacsorára labancz érkezik, az isten szánja meg dolgunkot s elégelje meg már egyczer ezt a rettenetes inséget nyomoruságot mely rajtunk forog.

A generális commendáns, Károlyi elmenetele után generál Grávent küldé portára Nagy-Bányáig, ki a kuruczokot felveré, de a mellett Nagy-Bányát is felpraedáltatá, egynehány becsületes városi embereket hoza elfogva, azokot egynehány ezer forintokban saczoltatá meg; sőt valahol eljött, a föld népének marháját mind elhajtatá, maga azok szegények semmit nem vétettek, mert akár német akár kurucz menjen rájok, kételenek meghódolni, nem resistálhatván nekiek. Grávennek sem lőn szerencséje a bitang marhákhoz, mert Besztercze vidékén teleltetvén, a máramarosi kuruczok kicsapának s mind elhajták, a marhák mellett való szolgáit levágák. Még sem marada Gráven kárban, mert a szegény falukon felrántá a kuruczoktól elhajtott marháinak az árrát valamint akará. Nyavalyás Jankó Mihályt ebben az esztendőben ölék meg a tolvajok Szacsván, éczaka rámenvén a házára, kivonák s az erdőre vivén, ott megkinozák s a gégéjét elmeczék. S noha azután esztendővel egy Csulak Marti nevü háromszéki hires kurucz tolvaj, ki megölte vala Jankó Mihályt, kézben esék, s generál Vellenstein a brassai commendáns, mint jólelkü ember a háromszéki tiszteket egynehányszor a fülem hallatára kérte s parancsolta nekik hogy kezekhez adatja s mint tolvajra gyilkosra láttassanak törvényt, exequáltassák, mert ő jure belli fogván el mint kuruczot, meg nem ölетheti már: de a háromszéki tisztek közül némelyiket a Csulak atyafi megajándékoztanak, csak elmulaták a rája való törvénytételt. A generál, látván a háromszéki tisztek tergiversatióját, a brassai tisztek kezében adá Csulakot, noha azok is nehezen nyulának hozzá, azt vetvén okul, hogy ezután a magyarok őket rá keresik, miért elegyitették magokot háromszéki ember dolgában, utoljára a generál rájok erősödvén, törvény hozának rája; s másnap, mikor egy Lengyel Pál nevü hasonló tolvajjal együtt exequáltatni akarák, a tömlöczet megásák, noha a németek guardiája csak közel ott volt, mégis tizenketten kiszökének s a Szabók-bástyáról leereszkedvén, elszaladának. Tudom, ezután lesz is bajok miattok a háromszéki nemességnek, mert bizony megkeresik őket azok az tolvajok házoknál, csak azokon ne essék meg, a kik conscientiájok ellen pártját fogák olyan nyilvánvaló gyilkos embernek.

Rákóczi Ferencznét a császár ki eddig Csehországban Prágában arestumban tartatott, mind az apja a hassiai Langravius intercessiójára, mind penig hogy ne láttassék aszonyok ellen keménykedni, elbocsáttatja, és az urához menvén Rákóczihoz, Lengyelországban mene lakni pro securitate, de a Rákóczi két fiai oda maradának a németek kezében, senki nem tudja hová tették őket. Ugyan ebben az esztendőben Rákóczit nagy szerencsétlenség éré, mely miatt Károlyinak is ki kelle menni Erdélyből. Mert Rákóczi Trincsen várát vitatja vala, Pekri Lőrincz egynehány ezered magával Morvára küldvén pusztitani; ott vala négy regimenttel generál Hajszter, de Pekri sem mere Hajszterre menni, Hajszternek sem vala annyi hada hogy Pekrit exturbálhassa Morvából, hanem titkon a horváthországi bánhoz Pálfi Jánoshoz külde, hogy küldjön segéltséget neki. Pálfi János Horváthország szélében vala német s horvát hadakkal hogy a kurucz oda be ne csapjon; nem is penetrálhata csak egyczer is a kuruczság oda, mert a horvátok mind fejenként a császár hüségében megmaradának. Pálfi válogatott három lovas német regimentet külde Hajszter mellé, azt Pekri megértvén, kinyomula Morvából, megizenvén

Rákóczinak, vigyázzon magára. Haiszter mindenütt a nyomában Pekrinek épen Trincsenig, mert nem tudja vala hogy Rákóczi ott vagyon a hadakkal, csak elhüle hogy meglátta a sok kuruczságot, visszamegyen vala örömest, de már későn vala. Rákóczi már rendelt seregekkel készen vala, és bolondcságból azt gondolván, a német elszalad, a lovas hadat Trincsenen alól elküldé, hogy a vizen által menjenek és a németet tartóztassák. Hajszter azt meglátván, hamar általjő a vizen, megparancsolja a németeknek, hogy tegyék le a puskát, csak karddal lássanak hozzá; hamarjában Rákóczira rá mene, ki a gyalogsággal és csak kevés lovassal maradott vala. Oly nagy furiával rohanának a lovas németek a Rákóczi gyalogira, hogy az első impetuson mindjárt felgázlák őket, Rákóczi alól is a lovat ellövék, magát alig kapák a katonái s ugy vivék el a harczhelyről, mind orczáján orrán a lóról való elesésből nagy sebeket kapván. A gyalogokot a viznek szoriták a németek, ott veszének hét ezeren, más fél ezeret elfogának bennek, a lövőszerszámokot is elnyerék a németek; a Rákóczi lovas hada látván a gyalogság veszedelmét, nem mene segitségére, hanem elszaladának. Hajszter nagy nyereséggel járván s Trincsent az obsidió alól felszabadítván, Nyitra várát a kuruczoktól elveszi, és a Bányavárosokra rá menvén, az ott való kuruczságot kihajtja, a bányákot császár számára elfoglalja s a városokot erősen fortificáltatván, nagy praesidiummal megrakja, azolta a császár számára verik a pénzt. Nem csak az erdélyi operatióját zavará meg ez a harcz Rákóczinak, hanem magyarországi szerencséjét is felforditá, mert azelőtt a Bányavárosokból rettenetes kincset gyüjtött mind magának, mind a hadak fizetésére, de a Bányavárosok megvétele után nincs honnan fizetni a hadaknak, a praedálásból is kifogyának, s már csak agonizálnak azolta. A Dunántul való magyarság is a császár hűségére visszaálla, sőt a maga hires Ocskai nevü generálisa is, Bezerédivel együtt, az is hires kurucz kapitány volt, az alattok való kuruczokkal a német mellé állanak s sok kárt is tesznek azolta a kuruczokban.

A franciai király pedig esmét alattomban practicához nyula, és Hyberniában, mivel mind pápisták s neheztellik hogy az ángliai református királyok uralkodnak rajtok, a főrendekkel conspirál hogy Dux de Vallist hozzák be magoknak királyságra, kit a francia nagy tengeri classissal elkészített vala, hogy Hyberniában bemenjen s onnan Angliát is elfoglalja, s Anna királynét kikergesse. Ha véghez viheti vala, épen nyaka szakad vala a császár francia ellen való hadakozásának. És hogy sem a császár sem az anglus eszekben ne vegyék hogy ő mit akar, Belgiumból a fenálló hadait kihozatá, csak a városokban hagya erős praesidiumot, s megizené a császárnak hogy ő kész a békeségre, ne ontsanak annyi keresztény vért, küldjön a császár plenipotentiáriusokot, ő is elküldi a maga részéről valókot, hogy ott tractáljanak a békeségről. El is mentek vala mind két részről a követek, hozzá is fogtanak vala a tractához, s olyan conditiokot proponáltak vala a franciai követek, hogy a császár is maga részére alig kivánhatna jobbakot, de a mit egy nap végeznek vala, a franciai plenipotentiáriusok másnap felrugják vala, hogy igy az időt vontatnák addig, mig Dux de Vallis Hyberniában bemegyen. De a jó isten nem akará a gonosz istentelen királynak csalárd intentióját boldogitani, mert az ángliai királynénak tudtára esék a dolog, azért mindjárt mind vizen szárazon nagy armadákot készittete, és a mely felől a tengeren Hyberniában passus vala Galliából, nagy erős tengeri classissal a passust keresztül állitatá és a hajókot egymáshoz erős vas lánczokkal egybencsatoltatá, a szárazon való ármáda penig, mely harmincz ezer emberből állott, Hyberniában bemene és a városokot a hybernusoktól elvevén, erős ángliai praesidiumot szállittata azokban, megparancsolván, hogy a hybernusok valamig a franciával való hadakozás tart, azt a harmincz ezer emberből álló ármádát magok költségeken interteneálják; azután kikeresvén szorosan a rebelliónak inditóit, nagy urakot, főrendeket, sőt a pápista pap urak közül is kik a franciával conspiráltanak vala, megfogatván, minden kedvezés

nélkül irtóztató halállal megöleté, s azoknak minden jovokot, jószágokot confiscáltatá, s csakhamar azt a veszedelmes rebelliót dicséretesen megcsendesité. Bár a megholt császár is ily hevenyében bánék vala a magyarországi rebellióval, nem pusztult volna el annyi ország Rákóczi Ferencz miatt.

Megindult vala már Dux de Vallis, a francia hajóival Hybernia felé, de megértvén hogy az ánglusok már ben vadnak, orczapirulva mint azelőtt visszamene, az ángliai királyné pedig megizené a franciának, soha többször olyan állhatatlan hamis csalárd emberrel tractában nem ereszkedik, hanem Isten segéltségéből addig hadakozik ellene, mig a spanyol birodalmat egészlen kezéből kiveszi, s a római császár öcsének mint igaz haeresnek adja; a maga plenipotentiáriusait is a tractától visszahivatja, a császárnak is megizeni, ne tractáljon a franciával, mert hamisság minden dolga, Marleoburg herczegnek penig megparancsolja, hogy Belgium Hispanicumot a francia kezéből kifoglalja. A franciai király, igy kinyilatkozván csalárd intentiója, nagy ármádát küld ismét vissza Belgiumban. Marleoburg megegyezvén a császár generálisával Eugeniussal, rá mennek a francia táborára, ki egy erdő mellé vonta vala meg magát, hogy jobb commoditással harczolhasson; nem segélte meg Isten, mert erősen megvereték, nyolcz ezeren esének el a harczon, tizenhat ezer letevé a fegyvert Marleoburg lába eleiben, s rabságra adák magokot, tizenegy generális ott vesze, s minden hadi készülete a francia tábornak, a confoederátusok tábora penig egynehány városokot megostromoltata, a francia praesidiumnak fel kelle adni, s a császár praesidiumát szállíták bele.

Magyarországban penig a császár, a mellette való magyar urak törekedésére Posonban közönséges országgyülését hirdete, és mind Magyarországban mind Erdélyben megparancsolja regálisok által, hogy minden vármegyékről, székekről, városokról követeket választván, oda gyüljenek, mivel maga is személye szerint oda lejő, hogy ott a magyarok megbántódásit, a mennyiben a királyi felségnek méltósága megengedi, megorvosalja, és azt a nagy háboruságot megcsendesítse. Nagy öröm vala mindenütt, nagy reménségek levén minyájoknak, hogy vége szakad már az eddig való nyomoruságnak, a minthogy talám ugy is lett volna, nem teczék istennek, hátra vala még a sok bünért való ostor, megbolondulának esmét a magyarok. Mert Rákóczi Ferencz Bercséni tanácsából a császár leveleit fel nem szakasztatá, sőt minden helyekről kemény parancsolat alatt együve comportáltván, a palatinusnak visszaküldé, megirván nagy dölfösen és kevélyen, hogy a magyarok a császárt nem ismerik uroknak, azért a regálisait is nem acceptálják, a posoni gyülésre is el nem mennek, semmi commerciumok nem levén az ónodi gyülés után az Austriai házzal; sőt Rákóczi Magyarországra mindenüve patenseket bocsátván ki, megparancsolja hogy senki a ki hozzája tartozik a posoni gyülésre ne merészeljen menni, mocskos szókkal mind a császárt, mind a palatinust és a császár mellett való magyarokot gyalázván s azokot árulóknak nevezvén, és hogy a császár, megijedvén hogy az ónodi gyülésben a confoederatus magyarok a királyságot róla levonták, azért hitegetné Posonban hogy ott ujobban magát a magyar királyságban confirmáltatná, és abból a szép szabadcságból, melyet eddig való hadakozásokkal s vérek kiontásával nyertenek, esmét a régi jobbágyságban ejtené a magyarokot! Boldog isten, bezzeg vakmerő cselekedet az ösztön ellen ennyire rugódozni; bár csak két vagy három embert küldenek vala magok közül oda, mégis hallották volna meg a császár mit akar azzal a gyüléssel. A császár megértvén a magyarok kevély feleletét, ő sem mene le Posonban, hanem a palatinust egynehanyad magával oda küldé, kik is majd két esztendeig ott ülének, várván, ha Rákóczi s a vele való magyarok eszekre fordulnának s oda küldenének magok közül. Azalatt a császár a magyarok azelőtt beadott punctumait oda küldi a palatinusnak hogy ventilálják, s a hol mi megorvosolható dolgot látnak, adják informatiojokot felőle. Azok el is követék s

bizony a magyarok részéről hasznos informatiókot is adának, de Rákóczi csak megbaklá magát s semmire nem akara lépni. A császár is megboszonkodván, a posoni gyülést elbontá, és Rákóczit s Bercsénit in perpetuum proscribálván a magyar birodalomból, azoknak jószágait el is igéré másoknak, a többinek penig valakik hat hét alatt grátiára viszszajőnek, nagy kegyelmesen perpetua amnestiát igére. Azolta bizony szüntelen csak jőnek vissza mind Erdélyben mind Magyarországban a kik jöhetnek, s félek, utoljára Rákóczi Bercséni kevesed magával fog a szabadcság mellett maradni. Addig vagdalkozik falu fejében, hogy a maga nyaka szakad el érette.

De a császárnak, a honnan nem várta is busulása érkezék, mert az oloszországi spanyol coronához tartozó tartományokot a franciától fegyverrel elvevén, az Imperiumhoz tartozó parmai s placentiai herczegségeket is visszahódoltatja, és mivel ott is mint Magyarországban, a püspökök, abbások nagy jószágokot birnak, melyekről szintén ugy mint a külső világi urak contribuálni tartoznak, a császár armadája a franciát kihajtván, oda quártélyban szálla és portiót vete fel, megegyezvén a császár commissáriusa a parmai herczeggel, mi formában fizessék a portiót a státusok. A püspökök magok jószágiról nem akarának contribuálni, azt állítván, hogy ők sem császár sem herczeg directiojától nem függenek, hanem csak a római pápától és ők a pápa hire nélkül a jószágokot portiózni nem engedik. A császár generálja Viskonti, tudván az ott való rendet, a papok jószágira militaris executiot küld és a portiót felhajtatja rajtok, amazok a pápára mennek panaszolni, a pápa nagy kevélyen levelet ir a császárnak: parancsolja meg generálisának, a parmai placentiai clerust ne háborgassák. A császár engedelmesen megfelel s remonstrálja, hogy semmi törvénytelen dolgot nem cselekedtek az ő generálisai akkor, mikor az Imperiumhoz tartozó provinciában a hadak intertentiójára portiot vettenek fel, holott a clerus is eleitől fogva tartozott contribuálni a maga jószágiról mind Parmában mind Placentiában. A pápa nem lőn contentus a császár választételével, hanem ördögi negédcségből manifestumot bocsátván, hogy a császár a római ecclesiának jószágin potentiáriuskodott és az Isten örökségét pusztítatja, excommunicálja mind a császárt mind az Oloszországban levő egész ármadáját s megparancsolja a püspököknek patereknek, hogy a császár praesentiájában misét ne mondjanak, és akármely püspök, érsek különben cselekednék, azokot is erős átok alatt kárhoztatja. De rá talála pápa uram is társára, mert az ártatlan császár, elboszonkodván a római antichristusnak olyan törvénytelen s méltatlan cselekedetén, contra manifestumot bocsát ki a pápa ellen, remonstrálván mely szemtelenül és istentelenül akarná a pápa az Imperium és császár nyilvánvaló authoritása s jusa ellen a külső világi dolgokban magát elegyíteni, és hogy nem az isten örökségének pusztulása, hanem a parmai s placentiai herczegség emelygetnék a pápa gyomrát, a melyeket hamis uton módon magának akar vindicálni; nem sir, ugy mond, a római clerus akkor, mikor az egész europabeli királyok szabadcságát elrontani igyekező gonosz franciai király a pápa jószágait adóztatja, a püspököt, papokot saczoltatja, most kezd már sírni, mikor látja, hogy Isten a francia királyt sok gonoszságaért bünteti, és mind az oloszországi, mind a neapolisi országokot, kiket istentelenül s hatalmasul elfoglalt, Isten csudálatoson az Austriai háznak visszaadta; remonstrálja a császár, hogy a pápa ..... menyköve excommunicatiója nem igaz sőt törvénytelen, mert halálos vétkekért szokta a római ecclesia excommunicálni hallgatóit s akkor is ugy, ha sokszor meginteté s nem akartak megtérni, ő pedig semmit abban nem vétett, hogy az Imperium jószágiban a maga militiájának számára portiót vetett fel; azt is világoson megbizonyítja, hogy a méltatlan excommunicatio nem árt annak a kit excommunicálnak, hanem arra forduljon vissza, a ki nem helyesen excommunicál. Azért megparancsolja a császár minden birodalmában levő püspököknek, érsekeknek azon manifestumban, hogy

a római pápa fenyegetésével semmit ne gondoljanak, sőt életek jószágok tisztségek elvesztése alatt, a mit ő parancsol a tevők legyenek; Visconti generálnak is megirja, hogy kéczer nagyobb militaris executiót küldjön a parmai, placentiai pap uraknak nem a jószágira, hanem a magok házokra, s ugyancsak jóformában megsaczoltassa őket, ha bánja a pápa vegye el rólok. Bizony gyönyörüséges manifestum, melléje tehetik a Rákóczi jesuiták ellen való irásának, s méltó hogy a császár példája szerint felnyissák a szemeket a több pápista religion való királyok, s ne engedjék magok authoritását attól a parázna aszonytól ugy elnyomattatni mint eddig, hogy isten gyanánt imádták. És mivel Bécsben a pápa parancsolata szerint misét a papok nem akarának mondani, a császár megizené, mindjárt misézzenek, mert mig a pápának hirével leszen, bizony rendre akasztatja őket; bezzeg ők sem vevék tréfára a dolgot, eleget misézének.

A pápa eszében vevén, hogy a szent Péter kolcsával nem gondol a császár, a szent Pál pallosát rántá elő, és hadat gyüjtvén, Parma ellen inditá, a császár is megparancsolá, a pápa táborára mindjárt rá menjenek, és a pápa maga jószágait is elpusztítsák. Megijede a pápa, letevé a fegyvert, szép szóra fogá a dolgot, s megbékéllék a császárral, Parma, Placentia ugyancsak a császárnál marada. Nem csak a marja vala a pápa bélét, hogy a pármai clerus adózik, hanem hogy a császár a francia ellen az eretnek ánglusokkal s hollandusokkal confoederált, sokszor intette is a császárt, jobb lesz hogy a maga jusából cedáljon a császár a franciának, mint az eretnekek fegyverével hadakozzék az igaz római keresztény király ellen; de a császár sem vala olyan bolond, hogy tizenhét koronás királyságokot, kikből áll a spanyol birodalom, a pápa hazugságára oda engedjen a franciának.

Ebben az esztendőben Szebenben hala meg az erdélyi gubernátor, Losonczi gróff Bánffi György. Még miolta ezelőtt tiz esztendővel Bécsben jára, azolta soha egéssége nem volt, csak köhögött télben nyárban, most penig a szemei kezdettek vala fájni; egy átkozott Princz nevü német borbély elaltatá, meggyógyitja, olyan orvossággal curálá, egészlen mindenhasa elapada, csak a csontja marada. A gubernátor, vevén eszében utoljára hogy igen roszul vagyon, a borbélyt nem admittálá, hanem Köleseri Sámuelt, hires excellens doctort hivatá, a penig megmondá, hogy lehetetlen már curálni, mert a borbély egészlen minden belső részeit elvesztegette, azért ő nagysága csak halálához készüljön. A gubernátor a generált Kriecpaumot magához hivatja, és sok bölcs beszéddel Erdélyt neki ajálván, tőle elbucsuzék, annyira is busult a generál rajta, látván hogy csak meghal, két nap enni nem akart bánatában. Azután a Guberniumot, ki már egy magyarból, Haller Istvánból s két szászból, a szebeni királybiróból Véber Péterből és a megyesiből Conrád Sámuelból, áll vala, magához hivatván, azt mondja nekik: Énnekem már meg kell halnom, tudom hogy sok balitélet volt felőlem, hogy én restségemmel, sok álommal mulattam el sok erdélyi dolgokot, de én azt szántszándékkal cselekedtem, mert ha sok dolgokot afféle praetextusokkal nem háritottam volna el magamról s az országról, még ezelőtt régen abban a labyrintusban esett volna az ország a kiben most jutottunk; kglteket is azon kérem, ne praecipitálja a dolgokot, hanem a mennyiben lehet, igen csendesen s óvást bánjék minden occurentiákkal, mert a német hamar alattok önti a forró vizet. Azzal is sokan mocskoltak engemet, hogy religióm ügyét ugy nem forgattam a mint kellett volna; abban sem vádol conscientiám, mert religiómot igazán szerettem, de mikor láttam, hogy sok ellene való dolgokot nem lehet megorvosolni, haszontalannak tartottam a szóval való veszekedést. Kgldet penig, Haller uram, azon kérem, mivel már az én holtom után kgd lesz elsőbb ember Erdélyben, s tudom jól, a pápista iffiu urak könnyen kgldet lecsalják a lábáról s minden rosz dologra rá veszik, hogy kgld moderálja magát és ne kivánja a maga religióját a több religiók oppressiójával promoveálni, mert az Isten kgldet bizony megbünteti. Végre sok szép szóval

intvén a Guberniumot az egyességre, egymás szeretetére s a közönséges igazságnak kiszolgáltatására, elbucsuzék tőlök is. Azután maga dictálván, deákul hoszu levelet irata a császárnak : mivel Istennek ugy teczett, hogy egy istentelen borbély által végződjék élete, bánja hogy ő felségének tovább nem szolgálhat, eddigvaló szolgálatában esett fogyatkozásiról alázatoson bocsánatot kér, s ő felségétől végső bucsuját veszi, kérvén azon, ő felsége tekintsen kegyelmes szemeivel erre a megnyomorodott Erdélyországára, és kegyességgel inkább mint keménységgel igyekezzék Erdélyt igazgatni, megemlékezvén maga szent diplomájáról s fogadásáról; utoljára a maga boldogtalanul maradott árva házát s fiait ajánlja a császár kegyelmességében. A meglevén, egy borbélyt hivat, megborotválkozik, s egy tallért ad neki: menj el, édes barátom, megmondhatod, te borotváltad meg legutolszor halála előtt az erdélyi gubernátort. Azután maga jovairól jószágiról dispositiót tétet mind irásban, fiainak leányinak mit legált, leiratja, végre asztalost hivatván s koporsóját megcsináltatván, azt bevonatja maga előtt, lepedőjét, vánkosait, szemfedelét a maga leányival maga szeme előtt megszabatja megvarratja, s mindenképen előkészitetvén, eltéteti, a két fiát eléhivatja s két donatiót ládájából kivétet, melyek által egyik fiának a kolosvári, másiknak a dobokai főispányságot adta vala a császár örökösön familiára, mert soha azelőtt olyan perpetuum officiumban azoknál több Erdélyben nem volt, noha Magyarországban sok vagyon, azokkal a fiait megajándékozza, és elrendelvén micsoda köntösben öltöztessék fel holttestét, s igy minden világi dolgait elvégezvén, a papját Zilahi Andrást, tudós kegyes ifju embert behivatja, s mindeneket a házból kiküldvén, azzal sokáig beszéle s imádkozék, azután csakhamar szép csendesen meghala; kinek nagy bátorságán resolutióján és halálos kinjai között olyan nagy praesens elméjén s bölcs dispositióin a német urak is nagy álmélkodással csudálkoztanak; bizony méltán is. Életében fösvényül éle, különben olyan gazdag ember az egész magyar birodalomban a kuruczok irruptiójáig nem vala. Tovább lőn föld szinén a teste esztendőnél Szebenben, onnan nagy pompával vivék Kolosvárra, ott temeték el felesége gyermekei mellé. Két fia maradt vala, Dénes és György, a nagyobbik, mikor az apja testét eltemeték, meghimlőzék Kolosváratt, a nagy hidegben kiindíták betegen s Csanádig hozák, ott hala meg. Elég nagy kárára esék nem csak a reformáta religiónak, hanem az egész Erdély országának annak az embernek halála, mert neki egyedül mind a császár udvarban nagy hitele tekintete, mind a németek előtt becsülete authoritása vala, s meg mert mozdulni a haza dolgai mellett; de azolta bizony olyak vagyunk, mint a pásztor nélkül való juhok, vagy mint az uczán való sár, a kinek kell is, a kinek nem kell is, szabadon tapod bennünket. Haller István lágy félénk ember, egyet nem mer szólani a német előtt, ha mind fenekestől felforditanák is a szegény országot.

Az én gyermekeim is mind négyen egyczersmind megbetegedének itt Brassóban, a a két nagyobb leánykáim s a lelkem fiam József hólagos himlőben, azok akkor meggyógyulának, a kisebbik leánykám Éva vizkórságban, eleget orvosolá a doctor, meghala s itt temettetém a hegyen való oh brassai templom kerítése mellé, hol több szegény magyarok teste is fekszik. Soha el nem felejtem, a kis koporsójában a gyermeknek a mely derekalyocskát csináltak vala, nem lőn elég a forgács kivel megtölcsék, elküldék egy szász asztaloshoz, adjon egy marokkal, soha pénz nélkül nem ada, olyan istentelen irgalmatlan emberek ezek a brassai szászok.

Ide többen is szorulának mint azelőtt való esztendőkben a tolvajok miatt, ugymint : Abafi János feleségestől, Abafi Gábor, László és Sándor, Székely Mihály feleségestől, itt is hala meg, Székely András feleségestől, Székely Márton feleségestől, Székely Sámuel feleségestől, Antos György, Antos István feleségestől, Antos Máté feleségestől, itt hala meg a felesége, Benkő Mihály fiaival, Damokos István, Péter feleségestől, Pocsa János, Pocsa

Ferencz feleségestől, Krakkai Boldizsár, Boda Sándor. Én négy holnapig Csikban bajoskodám a németekkel, meg is ruga egy lovam ugy a baloldalomban, kicsinyben hogy meg nem halék. Csikból a militia kijövén, én is Brassóban jövék. A brassai commendáns megértvén hogy Csikban esmét feltámadtak a tolvajok, és a nagy erdő utján a német executoroktól a Csikból kihajtott feles marhákot elvették, igazán rosz németek valának azok, mert másfél száz némettől tizenkilencz rosz gyalog tolvaj elvevé a sok marhát, egy németet meg is lövének, pünkösd napjára virradólag kiindula Brassóból, nekem is megparancsolá, velc elmenjek. A Mitács utján éczaka bemenénk, tul a Málnás utján is küldött vala portásokot; mig mi beérkezénk, a portások Kozmáson le is vágának vagy 28 hajdut s Csulák Martit, ki hadnagyok vala, elfogák, Bocskor Kelement is a maga házánál Tusnádon levágák, Szent-Simonon, Kászon-Ujfaluban is vágának le egynehányat, a többi elszaladának az erdőkre. Mi kijövénk onnan Vásárhelyre, éczaka a commendáns elmene Bereczkre, tolvajok kergetésére, Fekete Istvánt a bereczki rationistát akkor vágák le a ráczok. Onnan Brassóban jövénk, s Apor Péterrel, Korda Zsigmonddal együtt Szebenben menék, gróff Apor István jovait s jószágát nagy bajjal közöttök felosztani; senki nem volt más a divisióban, csak egyedül bajoskodtam, mig meg tudám egyeztetni őket. Onnan Apor Péterrel visszajövénk Brassóban; csak az Isten oltalmaza meg, a sinkai erdőn fel nem verének a tolvajok. A brassai biró, Jekelius György, öreg ember levén, a gutta megüté s meghala, nagy frequentiával temeték el a nagy templomban. Az Apor Péter nagyobbik leánykája is meghala. Hollaki János penig a tömösi rationista Szotyori András leányát vevé el feleségül, a kisebbik leányát Gereb Antal. A commendáns ujobban Csikban bemene, engemet is elvűn magával, mivel quártélyban akará szállitani a hadakot. Sok tekergő tolvaj kurucz vala Csikban; mikor mi a hadakkal Rákosnál voltunk, ők Madarasnál a szomszéd faluban ittanak, de hirekkel esvén, hogy a német bejött, közel levén a gyergyai erdő, oda szaladának, eleget üzők, de már estve is vala; csak fel óránk leszen vala a napvilágban, mind elverheljük vala őket. Gyergyóban penig egy Fekete Vaszily hires oláh tolvaj három század magával bejove; mi a commendánssal Csikból éczaka megindulánk Gyergyóban, s ha continuáljuk vala utunkot, épen ott lepjük vala Alfaluban, de Vaslábunál megállapodánk, s egész estig ott várakozánk, hogy éczaka menjünk rájok. Fekete Vaszily megtudá hogy bementünk, ő is általmene az erdőn Görgény felé, ott veré fel a marusvásárhelyi német. Mi éczaka a nagy hidegben megindulánk, egész éczaka virratig mind jártuk a gyergyai falukot, sohul egyet sem kaphatánk meg bennek. Gyergyóból kijövénk, s Szeredában szállitá a commendáns a hadakot, erős sánczot ásatván körüle, maga visszamene Brassóban.

Szintén a tájban a Székelységen főtisztek nem levén, a Gubernium a császár parancsolatából főkirálybirákot akara felállitani, és Háromszékre Apor Pétert, Udvarhelyszékre Korda Zsigmondot, Marusszékre Lázár Györgyöt, Csikban engemet recommendálának, mert aranyasszéki főkirálybiró Szilágyi András életben vala Szebenben. Apor Péter s Korda Zsigmond még a gubernátor életében be is állitatának, és ha a gubernátor meg ne haljon, én sem maradok vala ki Csikból. De Haller István, noha a Gubernium irántam való recommendátióját a gubernátorral együtt subscribálta vala, mégis alattomban megirá a csikiaknak, hogy minden módon impediálják, református főtisztet ne válaszszanak; azalatt a gubernátor is meghala, Haller István kezére kerűle a kolcs, akkor bezzeg aperte kiadá magát ellenem, csak azért hogy református voltam, és mind a generális commendánst requirálá (ki totus quantus jesuita vérből való), hogy az én választásomot felbontsa, mind a csikiaknak a szebeni catholicus status neve alatt levelet irata, sok ratiokkal remonstrálván, minemü nagy kárára leszen a pápista religiónak, ha én leszek főtiszte a széknek. A csiki paterek barátok is

nagy átkozódással untaták mind a nemességet, mind a községet, hogy mellőlem elvonhassák; a csiki német commendáns Vaiszmiller is, a választás napján ebédre hivatván a csiki nemes embereket, s megrészegitvén, azon kérte, meglássák mit csinálnak, református tisztet ne válaszszanak, mert ha egyczer a ködmönben a tetüt beeresztik, nehezen tisztitják ki onnan. Ennyi sok ellenem való factió között is majd minyáján rám akarának voxolni, az egy Mikó Jánoson és alcsiki Szabó Balás Deákon kivül, kit én promoveáltam vala vice királybiróságra. Mind a kettő álnok, practicus, huzó vonó, fötisztei alá supplantáló ember volt eleitől fogva. A többi mellettem voltanak, sőt a földnépe felkiáltott mellettem, mert igen szerettek, a mig inspector voltam, protegáltam őket hogy a nemesség a régi szokása szerint ne opprimálja a szegénységet. Hogy láták Mikó Jánosék, a vox az én részemre leszen, a pápista vicariust egynehány paterekkel együtt a székben behivaták, s Erdélyben eddig hallatlan szokás ellen, azoktól kérdének voxot. A vicarius nagy oratióval declamála ellenem, az istenért, a boldogságos szüzért, az Istennek minden szenteiért kérvén a széket, hogy református tisztet s kivált engemet, ne válaszszanak, mert én templomot csináltatok, református papokot vitetek be s erőszakkal is a földnépét cálvinistákká teszem. A Bocskor János katonái is bemenének a gyülésben részegen, fegyveresen, s fenyegetni kezdék, valaki rám voxol, elütik a fejét. Confundálódának, egy része Apor Pétert választá, egy része Geréb Jánost, nagyobb része akkor is engemet. Maga én akkor Brassóban voltam, nem akartam oda menni, ne mondhassák hogy magamra voxoltatok erővel. Én megértvén a dolgot, hogy az én személyemben a reformata religiót persequálják, az ország uniója, a császár Diplomája ellen, megirám mind a generálnak, mind a Guberniumnak, mind külön a szebeni református uraknak, de a generált a jesuiták s Haller István már praeoccupálta vala, a Guberniumban az egy Haller István vala magyar, ő penig az én religiómnak halálos ellensége vala, a két szász urnak kevés gondja lőn a reformáta religióra mint azelőtt, csak ők a magok religióját oltalmazhassák, a református urak is könnyen elmulaták, holott ha valaha egyczer, akkor kell vala megmozdulni religiónk mellett. És igy engemet kiforditának a tisztségből, s hogy Haller István contentumot tegyen nekem, azt fogá rá, az a gyülés nem volt jó formában, és sem én, sem Apor Péter, sem Geréb János nem választattunk legitime; megirá a csikiaknak, ujabb választás legyen, és Kászoni Jánost recommendálá, mind a maga, mind a catholicus status, mind a generalis. A csikiak nem merének ellene szólani, Kászoni Jánost állíták fő királybirójoknak. Én nem szégyenlem, sőt dicsőséges dolognak tartom religiómért szenvedni; lássák a jó reformatus urak, de félek, az én rajtam esett példából több hímet is varnak ezután az erdélyi pápisták a reformátusok ellen.

Nyavalyás Lázár György ellen is igy practicálódék Haller István, mert az öcsét Kornis Zsigmondot, hogy pápista, akará marusszéki fő királybirónak tenni, de a szék csak Lázár Györgyöt választá. Kornis Zsigmond elárulá hamisan a marusszékieket, hogy többen öt száznál fegyveresen gyültek volt egyben a székben, holott Bethlen Sámuelnének egy Pápai János nevü marusszéki nemes ember szolgáján kivül senkinek csak egynek is a szék gyülésében fegyvere nem volt, a minthogy Szebenben lakott, szabad volt vele hogy fegyvert viseljen, a többi ki bottal, ki korbácscsal járt. A generál mindjárt megparancsolá Haller István intimatiójából, hogy a marusszékiek többször egyben ne gyüljenek, s kicsinyben mulék el, hogy Szilágyi Lászlót, Dosa Pétert a vice királybirókot meg nem fogák Szebenben; de amazok remonstrálák, hogy hazugság volt a Kornis Zsigmond vádja, a generalis is ugy csendesedék meg. Haller István pedig azt kezdé mondani, nem legitime választatott Lázár György, mert a Guberniumot megkellett volna elsőben találni, hogy a szék mit akar; a pedig csak color volt, mert soha a székelység nem tartozott még a regens fejedelmeket is megtalálni, kit válasz-

szanak fő királybiráijoknak; mert az Approbata szerént a fejedelmek adhatnak ugyan főkapitányokot, de a főkirálybirák választása tulajdon csak a székek szabadcságában áll. Még sem engedé meg Haller István hogy a szék Lázár Györgyöt beeskettesse, noha a székely natio közönségesen külde követeket a Guberniumhoz; csak halogatja azolta Haller István s azon munkálódik, hogy Kornis Zsigmondot tehesse be; de nem hiszem, oly könynyen rá vegye a marusszékieket, kik nagyobbára mind reformátusok, Lázár György ellen, mint a csikiakot rá vevé ellenem.

1709. Gróff Pekri Lőrincz, minekutána mind az Istennel sokat jáczodék, religioját világi promotiójáért változtatván, sem pápista, sem lutheranus, sem hév sem hideg, csak habozván a két religio között, mind penig sok istentelen gonoszságot praedálást elkövetett volna, meghala hirtelen Máramarosban, ott is temeték el. Amaz régi közmondás szerint, jól járának gyermekei vejei, kik a számtalan praedával felosztozának; lássa már az apjok a más világon, mint ad számot róla. Teleki Pál is megbolondula, mert a generáltól elkéreczvén hogy a kuruczoknál levő felesége utban levén, az eleiben megyen Havas-alyföldében, onnan Rákóczihoz mene minden igaz ok nélkül, holott a kik eddig ott szenvedtek is, kiki haza szándékozik inkább onnan jőni, nem hogy innen oda menne. Kétség kivül a felesége atyja, Vay Ádám, ki Rákóczinak udvari kapitánya, csalta meg s a hiteté oda Rákóczi mellé. A bátyját is, Teleki Mihályt szintén akkor expediálván Rákóczi a török császárhoz segéltségért, az is, elhiszem, izent az öcsének; de Lándor-Fejérvárnál tovább nem mehete, megizené a basa, menjen vissza Rákóczihoz, a török császárnak nem a gondja, hogy a magyarok bolondcságában elegyítse magát, mert szintén akkor történék a svéciai királynak nagy szerencsétlensége Muszkaországban. A mint oda fel megirtam, a svéciai király sok izben megvervén a muszka czár táborát, Kozákországot maga mellé hódoltatja, a kozák hetmán rábiztatja a királyt, csak menjen be Moscoviában, ő is az egész kozáksággal együtt utána megyen. A király bemegyen, a hetmán is egynehány ezered magával vele együtt. A muszka czár az egész birodalmában levő hadait, egynehány száz ezer embert egybengyüjt, és mindenütt a svécz előtt elpusztítja a földet, a zsákmányosait pedig kik élésért kimentenek, szüntelen csipdestette. A svécz mellől a kozákok mind elszökének s haza menének, a hetmán marada kevesed magával; a svéciai király egy városban beszállítá hadát, s erős sánczczal bekeriteté, azalatt elküld mind Svéciában mind Kozákországban segéltségért, de a muszkának sok hadai levén, az utakot mindenfelől elállották. A kozákok is látván, roszul volna dolga a svécznek, semmi segéltséget nem küldének, a svecusok táborán elfogya minden élés, csak ki kelle menniek a sánczból mezőre hogy megharczoljanak, mint sem ott éhel haljanak. Noha a hoszas obsidioban igen megerőtlenedtenek vala, mindazáltal a király megbiztatván őket, mint olyan desperatus had ugy excipiálá a muszka czár hadait, hogy sok ezeren a lövés miatt elhullának és az a nagy baromi sokaság már meg is futamodott vala, ha a muszka czár fizetett németekből álló negyven ezer hada a svecusokot vissza ne tolja. Azzal is sokáig harczola a svecus, el sem akarának szaladni, hanem kiki a harczon a mely rendben állott, vitézül ugy hullának el. A svéciai király penig válogatott két ezer lovassal elszalada, és Tatárországban Tyginye városában mene, a több tábora egészlen mind ott vesze, számtalan lövőszerszámival, minden tábori készületével együtt. Melyhez hasonló casus soha a svéciai coronán nem esett, noha több két ezer esztendeinél miolta az a királyság durál. Igy jár a ki a maga szerencséjét zabolán nem akarja hordozni, s ellenségét contemnálja. A muszka czár a harczhelyen a svécusok testéből négy nagy halmokot rakatván, felyül bádoggal beboritatá és örök emlékezetre azt a viadalt feliratá; azután mindjárt Kozákországot meghódoltatá, a kozák hetmán elszalada a török császárhoz. Kozákországból a muszka armáda által mene Lengyelországban Kamenyicz mel-

lé, és mivel megérté, hogy a svéciai király Tiginyében vagyon, a török császárhoz egynehány izben követeket külde, s mint ellenségét a svécust kézben kéreté. De a svécus már annakelőtte confoederatiot tett vala a török császárral a muszka ellen, azért a török semmiképen kézben nem adá, sőt egynehány ezer jancsárt külde Tiginyéhez, hogy a muszka ellen megoltalmazzák; a muszka is hadat denunciála a török ellen, és Tiginyéhez nagy tábort külde hogy a svéciai királyt obsideálják, a tatárságot is szüntelen jártatja, álljanak el a török császár mellől, s ő jó hópénzt ad nekik minden esztendőben. Mire veheti, a következendő esztendő megmutatja, s félő, hogy esmét nagyobb motusok ne legyenek, mert a svéciai király anyja is megértvén hogy a fia elszaladott a harczról, nagy armádát készitetett segélcségére, a brandeburgus prussai király is igére succursust, a muszka penig a német császárnak régi confoederátusa, s tartozik a muszka czárnak segéltséggel lenni; annál inkább ha a török ugyan felkel a muszka ellen a svécz mellett, az egész kereszténységnek bele kell elegyedni a török ellen való hadakozásban, mert erős confoederatiója van a muszkával a keresztény királyoknak a török ellen. Az isten bölcsesége szerint találjon módot azoknak a dolgoknak lecsendesitésében.

A svécusok közül mintegy ezeren a harczról elszaladván, kik a királylyal megindultanak vala, nem akarván tatárok közé menni, Moldavában jövének, onnan egynehányan ide Erdélyben a németek közé állának, a többi ott maradának. A muszka rájok csapa Lengyelországból, levága bennek, a többit elrablá. A török császár a molduvai Rakovicza Mihály nevű vajdát, azért hogy az oda futott svécusokot nem oltalmazta és hogy a muszkával conspirált, mindenét felpraedáltatván, elviteté s a maga csuhadárját Mauro Cordatus fiát küldé ki molduvai vajdaságra; még a havasalyföldi vajda is, Constantinus Brankovián, nehezen marada meg, de számtalan kincse levén, pénzzel a török portát contentálá, s ugy marada a vajdaságban, mert felőle is olyan hir volt a portán hogy a muszka czárral egyetért; s talám ugy is vagyon.

A császárnak penig a confoederatus anglusokkal hollandusokkal együtt csak egyczer is még olyan nagy szerencséje s nyeresége nem lőn mint ebben az esztendőben. Az egész Belgium Hispanicumban valamit még a francia bir vala, azt mint elvevék tőle. Elsőben a hires erős Rinszfeld városát obsideálák, kiben egy francia generál sok ezer praesidiummal s négyszáz öreg lövőszerszámokkal szorult vala, s valóban lőtetett is ki a várból a császár hadaira, de innen kivül is emberül megbombázák, hogy már agonizálna a város. A francia király száz ezer embert külde segéltségére, de a confoederátusok oly erős sánczban verték vala magokot , hogy soha a francia tábor nem penetrálhata. Hogy azért bár csak valami praesidiummal s puskaporral succurálhassanak a városnak, ilyen practicát gondolának : Levén feles német regimentek is a francia táboron, három ezeret kiválogatának, és mindeniknek a lovára egy egy zsák puskaport kötözének, hogy a városban bevigyék. Azok megindulván, mintha ők a császár hadából valók volnának, és portára mentek volna ki a sánczból s most jőnének vissza, magok közül egynehányat orczájokon kezeken bekötözének hogy sebesek volnának, s jó reggel a confoederátusok sáncza eleiben menének. A strázsák kérdezik, micsoda emberek volnának; amazok nagy haraggal felelnek: nem ismértek-e, ugymond, hiszen mi portára voltunk a francia ellen s most jövünk vissza. A strázsákot megcsalják s bebocsátják őket a sánczban, s egyenesen a város kapuja felé kezdének menni. Eugenius s Marleoburg megismerik, hogy nem az ő felekjek, a tábort mindjárt felültetik s utánok mennek; mindenfelől a sok ezer ember puskázni kezdi őket, a lovokon való puskapor felgyulad a rettenetes tüzben, s szörnyü veszedelemmel mind magokot lovokot egybenszaggatja, a többi ott veszének, öt száz beszalada a városban. Annál inkább bombáztatni s ostromolni kezdik a várost, a francia generál tovább nem tarthatja, accorda által feladja; minden lövő-

szerszámot ott kelle hagyniok, csak magokot bocsáták el, a várost a császár és angliai hadakkal praesideálják. A francia tábor frustrálódván, elszáll onnan, és Tornacum város mellett erős hármas sánczban veri magát, hogy akár csak azt oltalmazhassa meg, de nem lehete. Mert Eugenius és Marleoburgh, látván hogy a francia armáda miatt Tornacumhoz nem férhetnek, elvégezék, hogy megostromolják a francia sánczát, ha szintén tudnák is, hogy nagy veszedelemmel leszen; mert a franciai régi hires generálok, Boufelrus és Villars, mind két felől oly erős sánczot csináltattak vala, erős bástyákkal, palánkokkal s azokon levő sok lövőszerszámmokkal együtt, hogy akármely kerített városnál is erősebb vala, és hatvan battalióval több vala a francia tábor mint a confoederátusok hada (egy battalio öt száz gyalogból áll). De nem levén igaz causája a franciai királynak, ott is csudálatoson confundálá Isten. Sokáig egymást ágyuk lövésivel vesztegeték, mert a francia had is extremumot próbála, tudván, ha rajta veszti, oda leszen Belgium Hispanicum, kit annyi esztendők alatt sok vérontással oltalmaztanak, a confoederátusok is emberül forgódának, és hat egész óráig olyan rettenetes tüzet adtak egymás ellen, hogy száz esztendő alatt a keresztények között olyan rettenetes harcz nem volt. A francia magát az erős sánczczal oltalmazza vala, a confoederátusok hada pedig vakmerőn a sánczot hágja vala, és a német armáda, kit Eugenius commendóroz vala, nem állhatván a francia lövését, vissza kezdett vala nyomulni s magát is Eugeniust a nyakánál meglövék, de azzal semmit nem gondola, sőt annál nagyobb furiával neki hajtá a sáncznak a németeket. Tul Marleoburg herczeg az ánglusokkal, minden veszedelmet contemnálván (különben is semmiféle nemzet oly bátran s vakmerőn nem szokott a harczra menni mint az ánglusok), noha sok ezeren elhullának közülök, csak megvevé a sánczot, és akkor a franciát mint a barmokot ugy lötték fogták, a kik hamarjában el nem szaladhatának; száz husz öreg bombázó mosárokot, sok ágyukot, réz dobokot, zászlókot, minden hadi apparatust a franciától elnyerének, több husz ezer franciánál vesze a harczon, rabot is többet fogának el hat ezernél; a confoederátusok hadából is mig az erős sánczot megostromolák, közel tiz ezeren elesének. Nagy örömére lőn Eugenius herczegnek ez a győzedelem, mert ugyanazon napon, 15. septembris, ezelőtt tizenkét esztendővel verte vala meg Magyarországban Szentánál a török császár táborát, mely után meg is békélének.

A confoederátusok ilyen nagy győzedelemmel járván, mindjárt Tornacum városát kezdék vitatni s csakhamar meg is vevék; onnan ama hires Mons nevü város alá menének, azt is addig bombázták mig fel kelle magát adni, és igy Isten hirével az egész Belgium Hispanicumot a császár visszavevé, mely a spanyol coronához tartozván és az Austriai házat illetvén, a francia hatalmasul elfoglalt vala.

De Magyarországban is a francia király confoederatusának Rákóczi Ferencznek hasonló szerencséje lőn mint a franciának. Mert a trincseni veszedelem után harczot nem mervén állani, s hadainak is a Bányavárosok elvétele után nem levén honnan fizetni, magát Munkácson megvonja, s onnan kezdé nézni mint pusztítja a német Magyarországot. Generál Hajszter azért a Dunántul való magyarságot egészlen meghódoltatja és Simontornyát, Veszprimet, Sümeget a kuruczok kezéből kiveszi. Megrakta vala Rákóczi erős praesidiummal, s hogy inkább fel ne adják a császárnak, németekből kuruczczá lett commendánsokot praeficiála bennek, azok sem tarthaták meg. Hajszter a magyarokot az accorda szerint békével bocsátá, de a kurucz német commendánsokot, mivel a császárt elárulták s Rákóczi mellé állottanak vala, a hadi törvény szerint a megnevezett várak kapuja eleiben felakasztatá. Ilyen hópénzt fizetének nekik a hitszegésért. Rabutin is azelőtt Erdélyben ha kiket olyan németből lett kuruczokot elfogathata, szörnyü kinnal megöleté Szebenben.

Hallatlan s rendkivül való hidegek lőnek

ezen a télen nem csak Erdélyben, hanem egész Europában mindenütt, melyhez hasonlót ötszáz esztendők forgása alatt a historiák nem említenek. Számtalan embereket, barmokot ölc meg a hideg, és majd minden gyümölcsfák kiszáradának miatta; az egész tavaszon penig és nyár kezdetén rettenetes szárazság lőn, a gabona sem nőhete meg, a fű is mind kiége a réteken, őszszel penig mikor vetni kellene, s a fű is megsarjazott vala, szörnyü árvizek, égszakadások, egynehány hetekig való szüntelen való sebes esők lőnek, kik mind a kalangyában levő gabonát elvesztegeték, mind a lekaszált füvet elseprék. Azért olyan szűk most mindenütt a széna Erdélyben, sőt nem is vethetének az emberek a mikor ideje vala a vetésnek, a nagy esők miatt; félő, a jövő esztendőben ugy is aratnak, a szőlő is mindenütt egyben rothada, a mi kevés bor lőn is, semmire kellő.

A Gubernium leányágra szorulván, s a sok munkát nem győzvén, Sárpataki Mártont, ama régi hires itélőmester fiát küldé fel Bécsben, hogy a császár a Guberniumot suppleálja. Ez a Sárpataki a kolosvári reformatum collegiumban tanula, de a testvér nénje Apor István mostohafiánál, Korda Zsigmondnál levén házasságban, gyakrabban ott lakott Apor István mellett; addig hitegeté, csalogatá igérettel, promotioval, pápistává lőn, s olyan persecutor válék belőle, ha rajta állana, a mennyi reformatus ember e világon vagyon, egy nap bizony mind halomban vágatná. Elég szenvedése vagyon a feleségének is, Daniel Péter leányának miatta, noha még eddig azt el nem fordíthatá, ha ezután nem. Sárpataki Bécsben felmene, régen vágyott is arra hogy oda küldjék, nem is akarják vala őtet küldeni, de Haller István a míg hirével lőn a többinek, addig expediálá. Ott noha sokat reménlett sollicitált is magának, forgolódtak is a lélekvesztő jezsuiták mellette, de keveset foga nyerni, hanem gróffi titulust, mely a német udvarnak egy pénzében sem állván, bővön szokott osztogatni, adának neki; a régi igaz magyar grófoknak penig jó ha csak asztali szolgája is lehetett volna Sárpataki uram, s ide alá csak nevetik vele. A Guberniumot pedig a császár nem suppleálá, hanem megparancsolá, hogy candidáljanak tizenhat personát mind a négy religióból egyenlő számmal s Deputatio nevezete alatt azok legyenek a Gubernium mellett mig a dolgok megcsendesednek, akkor mind a Guberniumot mind a táblát s egyéb vacans tisztségeket ő felsége felállit (mikor leszen a, nem tudom). A candidatio véghez mene Szebenben; valóban mesterkednek vala a pápisták, hogy Haller Istvánt gubernátornak tehessék, s a candidátusok közül is az unitaria religión való értelmesebb capaxabb személyeket ki akarának tudni, mint Biró Sámuelt, Sándor Gergelyt: mindenikben frustrálódának. Haller István is elesék a gubernátorság mellől, az unitáriusok is obtineálák hogy egyenlő számmal legyenek a Deputatióban, a confirmatio lejöve a tizenhat personáról, ugymint a papisták közül Haller István, Haller György, Jósika Gábor, Kornis Zsigmond; a reformátusok közül: Veselényi István, Teleki László, Bethlen László, Naláczi Lajos, a lutheranusok közül: a szebeni királybiró Véber Péter, a polgármester Tajcs Doctor, a megyesi királybiró Conrád Sámuel, a brassai öreg biró Drauth György; az unitariusok közül Biró Sámuel, Sándor Gergely, Maurer Gábor és Gidófalvi Gábor Deák. Ezeket a császártól küldött instructio szerint beesküték, öt öt száz német forintot rendelvén a császár mindeniknek annualis solutiojokra, ugy hogy Szebenben resideáljanak. E már hetedik forma directio a kit Erdélyben értem, még hányadikon állapodik meg, Isten tudja. Mert elsőben Apafi Mihály fejedelemi directióját értem a tanács urakkal együtt, azután a tanács mellé negyven személyből álló deputatiót rendelének, kik az országot repraesentálják. A fejedelem halála után Consilium Status erigáltaték, azután gubernátorság állitaték fel, a gubernátorság helyében Gubernium lőn, most már a Gubernium mellé esmét Deputatiót rendelének. Való dolog, noha ifiu urak, de különben olyan nagy elméjü magnanimus reformatus emberek menének be a mostani Deputatioban isten csudálatos gond-

viseléséből, hogy csak az egyiknek több esze van, mint a négy pápista deputátusoknak. S most könnyen a reformata religio dolgát jó karban állíthatnák Erdélyben, mert a császár is propter conjuncturas nem igen vigyáz az erdélyi pápisták promotiójára, hanem arra közönségesen, mint szerezhessen egyességet a statusok között. De ha ezután is csak ugy viselik magokot a mint elkezdették a jó reformatus urak, ne adjanak a nyereségében. Ilyen hamar Haller István ugy megnyergelte őket, valamit akar, bizony mind arra hajolnak. Nem is maga authoritásával vagy nagy eszével vette rá őket Haller István, mert amazokhoz képest csak álom minden elméje, hanem titkon sug bug mindenikkel, a kuruczok jószágival kinálja őket s egyéb proventussal, egyiket a másikkal egyben hordja; nem veszik eszekben hogy mindeniket hálóban keriti; nem volna boszuság, ha Haller Istvánnak vagy esze vagy authoritása több volna, mint nekik. Nyissátok fel a szemeteket, reformatusok, elég példa előttetek, azelőtti időkben mint bánának a pápisták a mi religiónkkal. Jámbor ember külsőképen Haller István, de belől ebül áll a mája a reformátusok ellen, bizony a vizre viszen egyenként benneteket, sőt Isten előtt is számot kell adnotok, a mikor észt, értéket, módot, alkalmatosságot adott Isten kezetekben, mégis religiótoknak nem akartok szolgálni.

Régen mesterkedék azon is Haller István, hogy az öcsét Kornis Zsigmondot Bécsben küldhesse v. cancelláriusságra Kálnoki Sámuel halála után, s noha a pápisták között nálánál sokkal jobb s arra a hivatalra capaxabb uri személyek vadnak, mégis erőszakkal azt akarja candidáltatni, holott ha jó hazafia volna, a publicum bonumot feljebb kellene becsülni a privatumnál s atyafiságnál. Sőt a minapi főkapitányok s főispányok candidatiójában is minden református melló egy egy pápistát szurt be s alattomban a parte ugy recommendálja azokot az udvarban; megválik, mint leszen exitusa, mert most vitte fel a candidatiót Sándor Zsigmond. Abban is a maga atyafiait nem felejtette el, mert Háromszékre a sógorát Gyulai Lászlót iratta, ki emberséges jámbor alázatos ember, de ugyan csak a háromszéki főkapitányság nagyobb embert illetne, Csikban penig Balintik Györgyöt, ki mind kurucz volt, s a kuruczok közül fogák el a németek Csikban s ugy szabaditá ki Szebenben, ki nem is oda való, sőt idegen, jószága sincs Csikban; engem penig most is kituda Haller István mint azelőtt, azért hogy református vagyok, noha igaz ős nemes jószágos ember vagyok Csikban. A mi református uraink, kik a candidatióban ben voltak, csak elhallgaták ennyi sok gonosz practicáit Haller Istvánnak; igazán betelék a szegény gubernátor halála előtt a mit jövendőle Haller István felől. Ha Rabutin volna most erdélyi generális, Haller uram sem nyargalna a religió paripáján olyan szabadon, mert neki nem kellett külső dolgokban pater, jesuita, barát, de Krickpaumbnak, minthogy testvérbátyja is jesuita a császár udvarában, maga is szüvel lélekkel azoknak barátja, a mi religiónknak penig nagy ellensége, különben tanult vitéz hadi generális. Ki is még a télen generál Montecuculit kiküldé egy rész haddal, és Váradra a körül való falukról, városokról sok élést szállítatá be Váradra. Valának akkor a váradi bloquáda alatt feles kuruczok: Bagosi Pál (ez azelőtt a császár hadában magyarok fő colonellusa levén, Oloszországban a franciák elfogák, Párisban vivék, onnan a császár kiszabaditá s a regimentét visszaadá, s már generálisságot akarnak vala neki conferálni, megbolondula s elszökék Rákóczi mellé; a regimentet Gyulai Ferencznek adá a császár, ki a gubernátor harmadik leányát vevé feleségül), Kun István a feleségem bátyja, Szent-Iváni s más kurucz kapitányok commendója alatt. Ezek mihelt a német jövetelét érték, nem hogy impediálták volna az élés bevitelét Váradra, hanem mind elszaladának, Montecuculi békével visszajöve, s a mely helyeken eljött, a földnépének minden jovait, marháit elpraedáltatá. Bagosi Pált reggel az ágya előtt halva találák; ki azt mondja, a gutta ütötte meg, ki penig hogy a kuruczok fojtották meg, azzal vádolván, hogy a né-

metekkel conspirált; mert ugyan szokásban jött már a kuruczoknál, akármi szerencsétlenség essék rajtok magok vigyázatlansága vagy félénkségek miatt, mindjárt a tisztekre fogják hogy áruló s csakhamar megölik érette vagy van vétke vagy nincsen.

Generál Kricpaumb penig nyárra kelve mezőre kiszálla táborban Kolosvárhoz, onnan két ezer lovassal öt száz gyaloggal sok szekerekkel megindula, a több hadakot Erdélyben hagyván vigyázni, hogy Váradot éléssel ugyan jól megrakja; s mindenféle élést bőven hordatván a várban, s munitioval is fortificálván, Erdély felé visszaindula. Károlyi Sándor szintén akkor készül vala be Erdélyben, és a Király utjánál egy szoros erdős helyen erős sánczot ásata, hat ezer hajdut állítván belé. Abban a német semmit nem tudott mig arra a szoros helyre nem érkezék, akkor láták meg az erős sánczot előttök, honnan a hajduk szertelen kezdének puskázni. Már sem elé nem mehetnek vala sem hátra, mert hátul Károlyi ezer lovassal megállotta vala az utjokot, s mind a németek, mind maga a generál confundálódott vala, a vele való sok szekerek miatt nem is állithatván rendben a hadait. Épen kezekben vala a német a kuruczoknak, most is mondják a német tisztek kik ott voltak, hogy nem gondolták, csak egy is elevenen onnan közülök eljőjön; de az Isten a sok praedálásért, istentelen átokért ott sem segélté meg őket. Mert generál Kricpaumb látván a nagy confusiót, a szekereket hamar egybenrontatá s tágasságot csináltata a regimenteknek, generál Vellensteint penig egynehány száz muskotélyosokkal, kik között elől granatérosok valának, a hajduk ellen expediálja, maga a lovas hadakkal utána nyomula, hátul is szemben Károlyi lovasai ellen egynehány lovas compániát rendele. Vellenstein minden tartózkodás nélkül a hajduk sánczához felmene gyalog, mihelt a granatérosok hánni kezdék be a gránátokot, az a sok tolvaj akasztófáravaló ezer hajdu megijede, fegyvereket köpenyegeket elhányák s az erdőben szélyel futának; hátul Károlyi is semmit nem emberkedék, látván futnak a hajduk, ő is meghökkölé magát s visszanyomula. Öt német esék el, huszonegy sebesedék meg. Ilyen kevés kárral szabadulának meg a nagy veszedelemből, s sok nyereséggel megrakodván, békével Erdélyben visszajövének. A kuruczok közül mennyi veszett, senki nem tudja, mert a generálnak nem a vala gondja, hogy a holttesteket olvastassa, hanem mentől hamarább abból a szoros helyből kijöhessen a hadakkal. Ládd-e magyar, hogy nincs Isten veled, héjában fucz, fáracz, héjában keresed a szabadságot, mert Isten megvonta segitségét tőled, hányszor volt épen a markodban a német s kezeden tartottad a victoriát, mégis gyalázatoson elszaladtál.

Károlyi ilyen nagy dicsérettel viselvén magát s desperálván az Erdélyben való béjövetel felől, hogy inkább distractiót tegyen az erdélyi német hadnak, Szent-Ivánit feles hajdukkal és Cserei Jánost, a Rákóczi Ferencz udvari lovas székely hadaival Zarándvármegyére küldé, hogy onnan Erdélyben becsapjanak, Bagosi Lászlót kurucz granatéros hajdukkal az Almás vize mellé, hogy onnan Szomos-Ujvár felől beüssenek, Hunyadvármegyében Draguly kapitányt küldé, hogy a Szászvároson levő németeket felverje. Azokon kivül Fekete Vaszily Marus-, Udvarhelyszékekben, tolvaj Balika Aranyasszéken s más helyeken, tolvaj Kimpian Bukur Háromszéken keringenek s praedálnak vala, de minyáján szerencsétlenül járának. Mert Szent-Iváni ellen Kricpaumb generális Vellensteint német és rácz hadakkal expediálja, ki Ribicze nevü falunál felveri a kuruczokot; Szent-Ivánínak titkon megviszik a német jövetelét, ő a hajdukkal elindul s megparancsolja Cserei Jánosnak, a lovas kuruczokkal ott várakozzék egy nap, azután ő is nyomuljon utána, csak azért hogy ő azalatt a hajdukkal jobban elszaladhasson. A lovas kuruczokban hatvanig valót levágának a ráczok, Cserei János is alig szaladhata el, a vezetékjét elnyerék több százig való lovakkal együtt, és az udvari székely kapitányokot majd mind elfogák: Rácz Mihályt, Bakcsi Gábort, Szörcsei Ferenczet, Bodosi Istvánt, Nagy Eleket és sokakot másokot,

kik mind czifra köntösökben, mind jó paripákkal fegyverrel levén, a ráczokot jól megruházák. A rabokot Szebenben küldék, Vellenstein nagy dicsérettel visszajöve a generál táborára.

Bagosi László ellen penig generál Montecuculi mene; harczot is adának a hajduk, de háromszáznál több ott vesze bennek, a többi elszaladának, sokan rabbá is esének, egy francia granatéros kapitánynyal együtt, ki most is Szebenben raboskodik, noha nagy keményen biztatja vala magát, hogy az ő felséges fejedelme Rákóczi Ferencz nyolcz nap alatt kiváltja. Sok kurucz granatér süvegeket több egyéb praedával hozának el a németek; ilyen roszul tudák hánni a granátot a jó kuruczok. Balikára Rácz Pivoda labancz kapitány mene Aranyasszékre; az is a tolvaj eb fia elszalada, levágának a ráczok egynehányat a tolvajiban, tizet elevenen elfogának, negyven lovat sok praedával tőle elnyerének.

Fekete Vaszily tolvaj kapitány penig Marusszéken általjövén Kibéden, mivel a szegény falusiak a generál parancsolatából a kapukot betöviselték vala, hogy inkább afféle kóborlók ne üssék magokot mindjárt be a falukban, a falut egybenégetteté, és az ott levő becsületes nemes emberek Dósáék, kik nekem is vér szerint való atyámfiai voltak, a templom keritésében futván be előttök, kihuzták onnan, s kegyetlenül megölték, a templomot is felégeték. Onnan Udvarhelyre jöve, egynehány napot üle a sok tolvajokkal, mind a városi embereket, mind a körülvaló nemességet megsaczoltatván, számtalan praedával onnan elmene. Ha generál Vellenstein lesz vala itt Brassóban commendáns, bizony kiment volna ő Vaszilyra, s megtréfálta volna, de generál Faberit hozák ide commendánsnak, addig huzá halogatá, holott mind Csikban, mind Háromszéken, Illyefalván, Szentléleken, mind itt Brassóban feles lovas rácz hadak valának s könnyen megkerithetik vala, Vaszily is azalatt elmene a számtalan praedával Nagy-Sinkban, hogy a nagy-sinki kastélyt felpraedálja. Jó szerencséjekre a nagy-sinkieknek, épen azelőtt való nap küldött vala oda a generál egy német kapitányt száz lovassal vigyázni; az meglesvén a tolvajok jövetelét, noha többen voltak négy száznál, mindjárt lóra ül s kimegyen elejekben a mezőre, s mihelt közel érkezik, a kalapját levevén, reverentiát teszen nekiek, kalapját feltevén fejében, kapja a flintáját, közekben lő s egy tolvaj mindjárt elesik, a többi futni kezdenek, utána a németek, Szászhalomig üzik, több hatvannál elvesz bennek; ott közel a kik elhullottak, tizenhármat temetnek el a nagysinkiek. Fekete Vaszily visszamene Udvarhelyszékre, s mivel ott döghalál grassál s a német oda nem megyen portázni, ő ott vendégeskedik s praedálja a szegény falukot. Kimpián Bukur kevesed magával mind itt a háromszéki s brassai havasokon tekerge, s bolgárszegi kereskedő embereket a Tömösön felvere, meg is ölék nyavalyásokot, számtalan görög portékát találván nálok, de a labanczok őket is felverék, s minden praedájokot elvevék s ők gazdagulának meg vele, Kimpián Havas-alyföldében szalada. A mint halljuk, ha igaz, a havas-alyföldi vajda, mert ott is egy monaszteriát felvert vala, megfogatván, nyársban vonatta; ha ugy nincs is, ne mentse Isten attól a tolvaj eb fiát. Csikban is két hires tolvajt fogának el a labanczok a moldovai erdőn, egyiket Orbán Istvánt, ki nagy eszköz volt az én megfogatásomban, másikot Menykő Pált; mindenik vérengező ember s nagy tolvaj volt, egynehány ártatlan embereket öltenek is meg éczaka házoknál; nekik is itt üték el a fejeket, noha karóban itélték vala, de az örmény püspök gratiát kére nekik, ne karózzák fel hanem fejeket vegyék.

Sőt a nagy praedáló Horváth Györgyöt is Isten kézben akasztá, ki Molduvában a számtalan erdélyi praedából gazdagon él vala. SámuelDeákot a csiki commendáns harmincz lovassal épen Molduvában küldi, s mikor nagy bátran ott nyujtozik Horváth György a felesége mellett az ágyban, kapják kurtát s kihozzák onnan; most is a fogarasi tömlöczben fütözik. Mert ő azt gondolta, nem mer a német Molduvában beküldeni, fizeti most az én

kanczáimot, juhaimot, ökreimet s más becsületes emberektől elpraedált sok jókot; bizony ő is megérdemlené ugy a hegyes karót mint a szép leány a koszorut. Draguly elsőben szerencsésen jára s a szászvárosi németek marháját elhajtá, másodczor is próbálni akará, akkor levágának a hadában felesen, magának is meglövék a lábát, s ugy halljuk, Tömösváratt vett házat magának a sok praedából s le akarja magát tenni. A generál a campániát dicséretesen elvégezvén, s Károlyi kün maradván, Beszterczén, Kolosváratt, Enyeden, Fejérváratt, Hunyadvármegyében a hadakot quártélyban dislocálja, maga penig Szebenben bemene.

De mivel nem szünék a sok istentelen gonoszság a magyar nemzetben, s annyi sok büntetés után melyet a fegyver szerze, csakugyan nem akarának Istenhez megtérni, más rettenetes hallatlan itéletet is bocsáta Isten mind Erdélyre mind Magyarországra : a pusztitó döghalált, melyhez hasonló soha Erdélyben nem volt, miolta ember kezdette lakni. Az elmult esztendőben Havas-alyföldében Bukuresten kezdődék a pestis, oda Törökországból jött, s egynehány ezer ember meghala, onnan Molduvában mene által; valami gyergyai czigányok, kik a kuruczok előtt futottak vala Molduvában, betegen kijövének Gyergyó-Szent-Miklósra, ott meg is halának; egyiknek pokróczát más czigány gyermek elveszi, benne hál, az is megbetegedik, meghal, onnan a több falusi emberekre is kihat a contagio. A németnek hirével esvén, mindenfelől az utakot bevágatja s strázsákot állit, senki se be ne menjen Gyergyóban, se onnan kijőjön; de már azelőtt egy segesvári szőcs vadbőrök vételére ment vala Gyergyóban, s mihelt hazamene Segesvárra, maga elsőben, azután minden házanépe s a szomszécsági is meghalának. A Rabutin regimentje vala ott quártélyban, kijőve onnan a táborra Küküllőváratt, hálának egy éczaka Küküllőváratt, mindjárt elkezdődék a pestis, azután Marusvásárhelyen és az egész Marusszéken, Thordavármegyében szörnyen kezdének halni, Segesváratt penig mai napig is mind halnak, már épen pusztán maradott a város. Mert azelőtt is sokszar volt Erdélyben pestis, sokan meg is holtanak, de ugyan maradtanak is meg emberek a pestises helyeken, de most valahová beeshetik, épen mind kitakaritja a halál a lakosokot. Udvarhelyszékre a Segesváratt szolgáló leányokról elhatalmazék, és szörnyüképen halnak az egész székben, Megyesen hasonlóképen és Küküllővármegyében. Ha Isten meg nem szán bennünket, félő, az egész országot elfogja és végképen elpusztul ez a szegény ország. Mert Szebenben is már a himlőben nagy emberek, kicsiny gyermekek erősen kezdettek halni, mely nyavalya mindenkor a dög halálnak előljárója. Magyarországban is, ugy hallatik, sok helyeken grassál. És nem hogy az emberek megjobbulnának, sőt annál inkább elfajultanak; beszélik hogy Segesváratt, a kik megmaradtanak is, esznek isznak házasodnak, s ha a templomban harangoznak is, azt mondják a papnak: miért mennénk mi a templomban, lám eleget könyörge sira ez a város az Istennek. még sem könyörüle meg rajtunk; ezen két nap mi is meghalunk mint a többi, akár csak addig éljünk kedvekre. A Gubernium látván az Istennek rettenetes ostorát, az egész országban minden religion valóknak közönséges bőjtöt hirdete, hogy minden vasárnap, még háromszor a templomból ki nem jőnek, addig senki ne egyék igyék; de azt a bőjtöt is a ki akarja csak ugy observálja, a honnan semmi jót nem várhatunk magunkra. A generál pedig minden helyekre a hol még a pestis nincsen, strázsákot rendele, hogy megvizsgálják ki honnan jő s hová megyen, s nagy bajjal tud most akárki csak a szomszéd faluig is menni; a mellett patenst bocsáta ki, hogy a pestises helyekről senki a falu vagy város határán kivül ne járjon, mert meg van parancsolva, az olyan embereket minden kedvezés nélkül megöljék, és ha a strázsák meg nem ölnék, a strázsákot magokot a generál megöleti; és hogy minden városokon falukon kivül a mezőre házakot csináljanak, és ha valaki megbetegszik, akár ur akár szegény legény legyen, kivigyék mindjárt azokban a házakban, s oda pedig ne legyen szabad senkinek menni, hanem az enni-

valót tegyék le közhelyen, s a betegek hordják el magoknak; s ha meghalnak is, se apjának, anyjának, gyermekinek oda ne legyen szabad menni a holttestet csókolni vagy siratni, harangozni, praedicállani, kisérni, hanem a mezőn ássanak nagy vermeket, s arra rendeljenek minden városokon falukon két három embert, azok vigyék ki éczaka a holttesteket, s minden coeremonia nélkül temessék el. Ha penig otthon a maga házánál valaki meg talál halni, a házat minden benne levő egyetmásokkal együtt a földig elégessék, s a ház cselédit az erdőkre csapják ki, s negyven napig ott legyenek. A mint már sok helyeken meg is történt ez a halálnál nehezebb s terhesebb parancsolatnak véghez vitele, melyet csak hallani is rettenetes irtóztató dolog, s épen elfonyasztott már csak arról való gondolat is, s nem tudunk mit csinálni. Mert ha itt maradunk a városban, s az Isten szent fiáért őrizzen, a pestisben valamelyikünk meg talál halni, bepecsétlik a házakot az életben maradtakra, s ott kell éhel is meghalni; ha kimenyünk falukra, kivált majd ha az idő tavaszodik, a pestis nélkül is megölnek a tolvajok. Sőt Segesváratt történt is olyan dolog: a testtemető szászok majd nyolczvan embert megöltenek, kivált a kiknél valamit érzettenek, ha beteg nem volt is megfojtották, koporsóban tették s eltemették. Egy leányt is már a koporsóban betették vala, a száját ruhával bedugván, s a bátyja szintén akkor ment vala a háztól más házhoz, a míg visszamegyen, hát már viszik a hugát koporsóban, a polgármesterre felmegyen, hirt ád, utánok küldnek, felszakasztják a koporsót, s hát még a leány életben vagyon; azokot a gyilkosokot megfogják, s megvallják mennyi embert temettenek már ugy el elevenen, őket is ugy öleté meg a polgármester. Az Isten oltalmazhat bennünköt is, mert már nem tudunk mit mivelni, hanem a kegyes Josafáttal együtt szemeinket csak az égre fordítjuk.

A szebeni doctorokot is a generál egybengyüjtvén, megparancsolja, hogy a mostani pestis ellen orvosságokat irjanak ki mindenfelé az országban, s ki is küldék irásban. Az orvosság ugyan jó s Istentől rendeltetett eszköz is, de mindenek felett való orvosság volna az igaz megtérés, mert a nélkül az orvosság sem használ. Azt jovallják, hogy minden reggel a házakot fenyőtövissel füstöljék, a házak falait minden héten fejéricsék, éhomra senki házából ki ne menjen, kivált a fenyőmagot, égettbort vagy nyers bor italt, fenyőmagos ételt, fenyőmag rágását, a citromos ételt, mézet, diót, foghagymát, mondolát, a dohányszivást igen jovallják. Már a kiknek közülünk oda ki van jószága, mint nekem Marusszéken, Thordavármegyében, épen elrekedénk onnan is, még hirt sem hallhatunk, mert nem szabad az oda való járás, küldözés. Eddig az esztendeig a kuruczok miatt nem vehetém semmi hasznát a jószágomnak, most mikor szabadulást várunk vala, a pestis jobban megszorita, minden oeconomiám esmét oda sülyedt. Isten tudja, magunk is mint maradunk s még ide hátra mire jutunk, én semmi jót nem tudok reménleni.

Különben is reméntelen s minden eddig rajtam gyermekségemtől fogva általment sok szűhasogató bánatok, kárvallások, betegségek, rabság, nyomoruságok felett való nagy és vigasztalhatatlan keserüséggel látogata meg Isten. Mert a lelkem angyali szépségü s természetü egyetlen egy életben levő József fiam itt, Brassóban a vereshimlőben megbetegedék. Én is akkor a hagymázban feküttem, s nem is tudék egyelsőben nyavalyájával gondolni, mert mint gyermek könnyen szenvedte, de azután elnehezedvén, rettenetes példa nélkül való szomjuság forróság volt szegényen tizenhárom napig, egy falatot nem ett, csak kinlódott. Mihelt megbetegedék, azt kezdé mondani: Apám uram, menjünk haza; mindjárt megijedék, a doctort hivatám, eleget is curálá az ide való doctor Lucas Zeulerus s mind bíztata, hogy bizony meggyógyul, de nekem csak vágyita a szivem hogy meghal. Azután is mind csak azt mondotta: én bizony haza megyek; sőt a nagy beteg gyermek felkölt az ágyból s futni kezdett, ugy ragadták meg, s kérdették, hova akart menni, azt felelte: ő haza megyen. Halála

előtt való napon én a boltban feküttem betegen, oda behozatta magát, mellém feküt, s a gerendában felnéze, nagyot kaczaga, arról is mindjárt gondolám hogy meghal. Meg is hala 18. julii éczaka éjfél után egy s két óra között. Halálára szép selyem köntöst, csipkés süveget készítettem vala, s még életben volt de betegen, felvette a dolmányát s a süveget fejében tétette. Itt Brassóban koporsóban tétetém, innen, minthogy magam beteg levén, ki nem mehettem, anyám asszonynyal együtt kiküldöm Ajtára, ott temeték el tisztességesen. Ki nem mondhatom, most is minemü keserüséggel vagyok utána, és noha a ki engem ismert, egy erős férfitermészetü embernek tartottak engemet, de most is mikor ezt irom, a könyveim szaporán hulnak szememből, mert soha annál életemben jobb indulatu s természetü gyermeket nem láttam. Még egészlen öt esztendős nem vala, mégis valaki annak csinos magaviseletét s beszédét hallotta, elcsudálkozott rajta; soha meg nem vertem, mégis ugy tudta kedvemet keresni, ha látta megharaguttam, mindjárt előmben borult s a lábamot megcsókolta; csendes szép szemérmes gyermek volt, ha Isten éltette volna, ugy is igyekezém vala nevelni, becsületet vallottam volna vele; az Isten megfoszta tőle, legyen ugy a mint ő szent felségének teczik, de a mig élek, örökké kesergek utána, mert még az idegenek is, szász, német, oláh, magyar Brassóban, a kik azelőtt ismerték s látták, nagy keservesen siratták a holttestét, s még ma is sokan sohajtják.

Ugyan itt Brassóban, a fiam halála előtt ada Isten egy leánykát a feleségemnek, Susit, 20. februarii éczaka kilencz s tiz óra között; de igazán megadám a kölcsönt, a mint oda fel is említém, valamikor négy gyermekem volt egyczersmind életben, egyik mindjárt meghólt, most is harmadczor ugy történék meg rajtam : mihelt a kis Susi lőn, csakhamar elmene a lelkem édes fiam e világról. A koporsójára ilyen verseket irtam :

Ne dulces ferres fructus mellite Josefe
Decussit flores mors inimica tuos.
Orbitaris miserae miserere Hospes
Unica Parentum Spes, unica Lux,
Egregia forma, rara indole Puer,
Quinquennio non exacto hic e suorum
Complexu raptus, clauditur.
En rerum humanarum conditio.
Josephus Cserei de Nagy Ajta obiit Anno 1709. 18. Julij aetatis suae Annorum IV. mensium 8.

Én ebben az esztendőben is itt nyomorgék a brassai hosszas exiliumban, a több nemesség mind kitakarodék, ki a maga házához, a többi, kiknek közel volt oda jószágok, Illyefalvára és Szent-Lélekre, mert a német, hogy inkább zabolában tarthassa a székelyeket, s a tolvajokot is inkább kergethesse, mind Illyefalván, mind Szent-Léleken erős sánczokot csináltata, mind Csikban, Szeredában, és oda mind gyalog németeket mind lovas német rácz magyar hadakot collocála, kik télben nyárban azolta ott laknak és mindenfelé a hová kivántatik portáznak. Én is Brassóból egynehány nap Illyefalvára menék, s Geréb János leányát megkérém Abaffi Lászlónak feleségnek. A gazdaasszonyom, szép ifiu asszony, gyermekágyban meghala. Marus-székre is télben kifordultam vala puszta jószágom látni, azolta, esztendőtől fogva, oda se nem meheték, se nem küldheték. Visszajöttömben Dersben voltam gróff Bethlen László kézfogásában, onnan Brassóban, Brassóból Szebenben az országgyülésére hivának regálissal a Deputatio candidálására; onnan Apor Péterrel viszszajövénk, s Gyulai László Ágnes nevü leánykája meghala itt Brassóban, azután gróff Kálnoki Sámuelné is itt Brassóban meghala, ki csak azelőtt négy héttel jött volt ide Havasalyföldéből, oda pedig Bécsből jöve le; én készítetém el a koporsóját minden kezületével együtt. Szinte akkor a bozzai rationistát, Hodor Zsigmondot, egy rácz a ki kisérte, meglőtte, s meghala; a ráczot megfogák s fejét vevék itt a piaczon. Nemes Thamást penig a maga házánál éczaka Oltszemén a tolvajok elfogák s a kászoni erdőre vivék, hatszáz forinttal váltá meg a felesége. De ő nálamnál szerencsésebb lőn, mert az egyetmása mind Brassóban vala s nem praedálhaták el mint az enyémet a tolvajok; a saczát is Há-

romszék fizeté meg. Szaporán kezdének hazajőni az erdélyi kuruczok Molduvából gratiára, mint Bodó Gergely, ki akárhol beférhet egy praedáló tolvajnak, Széki István, épen hasonló, Apáti Péter, Nagy Zsigmond, Henter Benedek, Barabás Péter, Tompa János, Imecs Mojses, István, Csató János, Incze István, Sándor Péter, Pál, ama nagy praedáló Sándor János fiai, Biró Sándor, Gálfalvi Gergely Deák, Henter József, Endes Mátyás az én hóhérom, Maurer József, Ugron János, Torma Sámuel, Nemes Mátyás, Boer Pál, Boer László, Donáth György és mások sokan; a többi is mind hazajődögélnek naponként a hugyos körtövélyre. Én az innepek előtt Nagy-Sinkre menék, ott levő adósságom iránt, de a rajtok levő német executio miatt keveset fizetének; a karácsoni innepekre ide Brassóban visszajövék. E már hetedik karácson napja, melyet bujdosásban tölték el, Rákóczi Ferencz szabadságkeresése miatt ki kelletvén házunktól bujdosni sok kárvallással, költéssel, szenvedéssel, nyomorusággal; kettőt görgényi szorulásban tölték el, egyet gyergyai futásomban, négyet pedig itt a brassai exiliumban, s még mikor leszen vége ennek a háboruságnak, Isten tudja csak egyedül. Mert mikor jó békeségben valánk, nem tudók megbecsülleni, már most sohajtjuk, várjuk, örömest megbecsüllenők ha valaha megérhetnők; de igy szokott a járni, a ki az isten áldásával sem akar megelégedni; az uraságot keresé Erdély s jobbágyságot talála.

1710. esztendőnek kezdetében kimenék Ajtára, ott a vérben megbetegedtem, onnan visszajövén, mentem Rosnyóra gróff Apor Istvánné aszonyomhoz, mivel Szebenből minden cselédivel együtt kijött vala, Rosnyón lakék egy darabig a télen, onnan ide Brassóban jöve, innen pedig pünkösd után visszamene Szebenben. Ugyan akkor télben küldék Kornis Zsigmond uramot a Barczára, Háromszékre és Csikban inspector commissariusnak, mivel a császártól uj decretum jöve az erdélyi militia iránt, hogy az eddig usuált discretiók, melyekkel az ország felette aggraváltatott, tolláltassanak, és minden császári bellicus commissarius mellett egy egy erdélyi inspector commissarius legyen, kiknek instructiójok adatott, mely szerint prospiciáljanak a militia excessusaira; sőt az is inhibeáltaték, az ország in natura hust ne tartozzék adni a militiának mint eddig, melyből sok kára következett mindenkor a hazának. Mert a marhákot ha lábán vette be a militia, a mely marha háromszáz fontot tett volna is, csak száz fontban limitálták, és a husán felül mind bőre fagyja oda maradott ajándékon, ha pedig lenyuzták is, a tisztek egynehány fontot ajándékon elvontak belőle. De azolta pénzül fizetik a militiának, minden font hust két két pénzzel, s abból igen nagy könnyebbsége van a szegénységnek; bár ezelőtt egynehány esztendővel practizáltatott volna.

Az erdélyi generális Krickpaumb januáriusban felette hideg időben jöve ide Brassóban, nagy pompával excipiáltatá a brassai generális Faberi. Oly szándéka vala, Háromszékre s Csikra is elmenjen, a pasussokot investigálja, de a köszvény ujobban rá jöve, innen vissza kelle menni Szebenben. Ez nem sokára meghala, ott is temeték a németek temetőhelyén, a császár udvarának nagy szomoruságával, mert igen kedves embere volt a császárnak, austriai nemzet levén. A bizonyos, a militiát nagy disciplinában tartotta, és az erdélyi urakot is zaboláról kezdette vala itatni; különben felette papos, s a reformata religiot halálban gyülölő ember volt, s ha tovább élt volna, mind religionkot mind a politiát szabadságában megrontotta volna, mert csak már is az austriai törvény szerint kezdette vala a dolgokot folytatni. A felesége innen Bécsben felmene.

Ez idő tájban, az iffiu Rabutin vice colonellus portára mene épen Somlyóig, mert két ezer kurucz ott volt Gyulai István s Balog Péter commendója alatt. Éczaka indulván meg, szintén tiz óra tájban érkezett Somlyóhoz; a kuruczok egész éczaka mind lóháton voltanak, reggelre kelve, gondolták, már a német rájok nem megyen, kiki szállására takarodott, szintén enni készültenek, Rabutin, ködös idő levén, mindenütt sebesen vivén a

hadait, véletlenül rájok üt, mintegy másfélszázig valót levágnak a kuruczokban, nyolczvan rabot két (?) zászlóval együtt elnyernek, dobokkal és számtalan praedával együtt, a castélyt is megveszik, a benne való hajdukot levágják, a castélyt fortificálják s német praesidium szál bele, a több kuruczok imide amoda elszaladoznak.

Nem sokára azután generál Montecuculi Kővár vidékére ment portára, és ott feles hajdukot levágatván s jó nyereséggel járván, minthogy a generalis commendans megholt vala, Szebenben jöve, s övé volt az erdélyi commendo míg az actualis generalis commendans Steinville bejöve.

Februariusban temeték el a gubernator Bánffi György testét Kolosváratt nagy pompával; ugyan ott a nagyobbik fia Bánffi Dénes meghimlőzék, a nagy hideg időben betegen megindítják, Csanádra hozzák, ott hal meg iffiu korában; ha élt volna, noha igen subtilis elméje nem volt, de különben jó hazafia lett volna belőle. Még egy fia maradott azon kivül, azt is Bánffi Györgynek hiják.

Én itt Brassóban szerencsétlenül járék, mert egy szeredán jó reggel le akarék az istállóban menni, a szállásomon levő grádicson minden igaz ok nélkül, mintha a földhöz csapott volna valaki, hirtelen leesém, a kő grádicsban ugy megütém az oldalamot, nem szólhattam egy darabig; azután két hétig feküttem, az ágyban magamtól meg sem mozdulhattam, sok belső s külső orvosság után nehezen tudék kigyógyulni belőle. Hogy felgyógyulék, Korda Zsigmond urammal együtt Brassóból megindulván, Csikban menénk; ott Somolyón (?) introducáltatik a császár diplomája mellett Kornis Zsigmond és Mikó Ferencz uram által gróff Kálnoki Ádám uram csiki főkapitányságra, ki is az anyja testét eltemettetvén Köröspatakon, felmene Bécsben a feleségéhez. Keresztesi Sámuelné asszonyom is meghala Szebenben, s Draston temeték el; Haller István uram penig 2. maji hoszszas betegsége után mulék ki e világból Szebenben, a kit noha minden ember jámbor embernek tartott míg a gubernator éle, de mihelt a Gubernium praesesének tevék, igen megismerteté magát az egész országgal, és a mi fogyatkozások titkoson voltanak ennekelőtte benne, a méltóság kimutattatá vele; jobb lett volna ha azelőtt holt volna meg, nagyobb dicséretet s jobb emlékezetet hagyott volna maga után. Mert mihelt praeses lőn, üldözni kezdé a mi reformata religionkot, affelett az ajándékon halálban kapott, valaki jobban fizethetett, az igazság ellen is annak szolgált, soha a publicumot nem curálta, hanem a privatumot, az öcsét Kornis Zsigmondot épen erőszakoson candidáltatá bécsi cancellariusságra, noha a catholicus urak között arra a hivatalra sokkal capaxabb személyek voltanak. Meghalván Haller István s Szent-Pálon testét eltemetvén, a Deputatio praesese Veselényi István lőn, a ki szintén ugy mutatá ki magát mint a vas szeg a zsákból, a jámborságnak s hallgatásnak szine alatt megvan a nagyruvágyás mind magában mind a feleségében, kevés reménsége lehet a szegény hazának iránta. És mivel mind Haller István meghala, mind Kornis Zsigmond a bécsi cancellariusságra promoveáltaték, a Deputatioban való vacantiákra a catholicusok közül ujabb személyek candidáltatának, ugymint Mikola László s Kornis István. A szebeni királybiró is juniusban meghala Szebenben, Véber Péter, haszontalan fösvény vargaforma ember volt; a szebeni polgármester Tajcs állítaték helyében szebeni királybirónak.

Erdélyi fő-commissáriusság felett sok competentia vala, mert egy része a Deputationak Bethlen Lászlót, a más rész Biró Sámuelt választá. Biró Sámuel pártját az erdélyi generalis gróf Steinville s a fő commissarius Haan potenter manuteneálja vala, ellenben a deputatus elsőbb urak Bethlen Lászlónak favealának; és mivel magok között meg nem alkhatának, mind a generalis commendans a maga opinioját, mind a Deputatio feladá az udvarban. A császár sem a generált sem a Deputatiot disgustálni nem akarván, egyiket sem admittálá, hanem Jósika Gábort denominálá fő commissariusnak. Itt telék be ama közönséges mondás: Inter duos litigantes tertius gaudebit hae-

res. Jámbor emberséges uri ember a szegény Jósika Gábor, de az erdélyi fő commissariusi hivatal keményebb s resolutusabb embert kivánna, érzi is a szegény haza, a lágyság miatt mennyi sok rosz dolgot követ el a militia naponként.

Az én szegény gazdám is itt Brassóban, Aranymives Miklós igen iffiu korában meghala hosszas betegsége után, kisded gyemekével együtt, ugy Apor Péter leánykája is, kinek temetésére mentem Torjára. Onnan vissza jövén, Apor Péter urammal együtt mentünk Szebenben, ott Kaszoni János csiki főkirálybiró maga hugát adá feleségül csiki Czikó Ferencznek, kinek lakadalmában jelen voltam. Szebenből visszajövén, itt Brassóban celebráltatott a vámháznál a havasalyföldi vajda Constantinus Brankován doctorának gróff Ferrari Bertalannak lakadalma, néhai gróff Kálnoki Sámuel leányával Ágnessel, nagy pompával, a hol jelen voltanak az itt való generál Faberi sok német officerekkel, német asszonyokkal, havasalyföldi generalis Cantacucenus Thamás, a vajda fő hopmestere Balian fiastól, Roset nevü boer, az itt való vajda Georgius Cantacucenus feleségestől ipastól, azon kivül az itt való szász urak és magyarok közül Nemes János, Thamás, Gábor, Bernált János, Kálnoki József, Jankó Péter, én s mások is. Más nap a lakadalom után estve a generál a vendégeket kihivatta bolgárszegi kapu eleiben tractatiora, ott tüzes szerszámból szép mesterséget csináltanak. Ferrari uram penig feleségestül a vele valókkal együtt visszament Havasalyföldében. Én pedig Nagy-Sinkre mentem, onnan visszajövén Brassóban, voltam lakadalomban itt való biró S a d a s i (?) Bartos uramnál, ki öreg özvegy ember levén, egy igen iffiu özvegy asszonyt vőn el feleségül, iffiabb V a k i s Sámuel özvegyét, ki ennekelőtte egynehány esztendővel Rosnyónál egy oláhot meglövén, fizetéssel dolgát elcsinálta a brassai tanács előtt, de isten nem szenvedé el a gyilkosságot, mert azután nem sokára ő is Feketehalomban történetből maga puskájával magát meglövé, mely miatt meg is kelle halni. A lakadalom után Marusszékre fordulék ki, mivel két esztendeig a pestis miatt nem mehettem ki puszta jószágomban; ugy találám pusztán a házamot, minden jobbágyim feleségestől gyermekestől megholtanak a pestisben, a tisztartóm hasonlóképen, s a mi kevés pénzt gyüjtött volt is számomra az oeconomiámbol, elásta volt nyavalyás a földben a tolvajoktól való félelme miatt; azalatt míg én kimentem, hirtelen mirigye szökött, a szava elállott, meghalt, a pénzem is oda lett. Ilyen szörnyü itéletét szenvedtem az én büneimért az Istennek ebben az esztendőben is. Mikor már Kálban volnék, ezek a jó deputatus urak, nem vigyázván arra, hogy én mennyit szolgáltam uramnak s a hazámnak, ujobban a Beszterczeszéki, Kolos- és Thordavármegyei inspectorságot veték a nyakamban a Darmastad, Gronszfelt lovas és Virmond gyalog regimentje mellett; collegám volt bellicus commissárius Matthioski Zsigmond, igen jó humanus servilis ember. Bizony dolog, nehezen esék, hogy ennyi hoszszas bujdosásom után most érkeztem vala kimenni puszta jószágom megtekintésére, mégis olyan bajos hivatallal nyomoritának meg, mind azáltal nem lőn mit tennem, csak el kelle mennem Beszterczére, onnan Tekében gróff Orseti colonellus mellé, onnan Batosban colonellus gróff Czernin mellé. Ott laktam hat holnapig, és igen nagy barátsággal éltem mind a colonellussal, mind a regiment tiszteivel; nem is láttam annál a colonellusnál emberségesebb, alázatosabb, jobb, magyarszerető uri embert, és mind asztalát mind udvara népét oly pompáson tartotta, köntöse, lovai s minden apparatusa olyan móddal, akármelyik országban is számot tenne. Én a míg élek, jó emlékezettel leszek felőle, mert sok jó akaratával éltem míg Batosban laktam.

Szörnyü és irtóztató csuda dolgok történének mindenütt Erdélyben ebben az esztendőben. Itt Brassóban husvét éczakáján a bolgárszegi oláh templomban egy crucifixus kép vérrel veritékezett, azután egynehány napokon az egyik szeméből szüntelen jött a nedvesség, melynek nézésére magam is elmentem. Itt ben a városban 11. septembr. virradólag a nagy templomban szörnyü ropogás csattogás hallatott, mintha ágyukkal lőttek

volna; a nagy pap közel lakván a templomhoz, oda ment az utcza-őrzőkkel, semmit nem láttanak, hanem rettenetes világosság volt az egész templomban. Juniusban, juliusban oly rendkivül való szörnyű száraz meleg idők jártanak, melyhez hasonlókot soha nem értem; az emberek teljességgel semmit nem szánthattak, a gyümölcsök a fákon egyben főttenek fonyadtanak, a tavaszgabonák fel nem nőhettenek. Septemberben penig Moldvából számtalan sáskák jövének ki, kik a napnak fényét sokaságokkal befedték és az egész országot egybenjárták, mindenféle zöldséget megettenek, végre Kolosvárnál egybengyülvén mindenfelől, egymással megvíttanak az aërben, és oly dühösséggel marták ölték egymást, hogy a földre lehulván, nagy darab helyen bokáig jártanak az emberek a holt sáskák között, s ott büszhöttenek egyben; adná Isten, valami ujabb idegen nemzet ne jőjön a szegény országra, mint annakelőtte mindenkor megtörtént. Fogarasföldén vasárnap sütvén egy oláhné kenyeret, vérré vált a kemenczében; Háromszéken Szent-Lélek táján fen az aërben szárnyas hangyák nagy sokasággal, rettenetes tusakodással egyben mentenek mint két tábor, s ugy víttanak. Kolosváratt, Szebenben fényes nappal fen az aërben, férfi ábrázatban, mezitelen fegyvert tartván kezében, ugy állott; ugyan Kolosváratt leány képében szörnyü jajszóval kerülték a várost, és ott közel egy tóban a kigyók, békák egymást szörnyüképen mardosták ölték, ugy hogy a viz is megvéresedett tőlök

De mindenek felett a pestis grassála az egész országban. Elsőben a lovak, marhák, disznók, kutyák kezdének dögleni. Segesváratt, minekutána harmad fél ezeren és Marusvásárhelyen is annyin megholtanak volna pestisben, Udvarhelyszéken tizennyolcz ezeren, Marusszéken szintén annyin, végre azokon a helyeken megszünék, hanem Kolosváratt kezdődék el juniusban. A mint mondják, egy pestises helyről jött ember ment Kolosvárra a patikában orvosság vásárlani, mindjárt a paticarius cselédestől meghalt, azután kihatván a városra, egy nap ötven hatvan testet is kivittenek, mig utoljára ötödfél ezer ember meghalván, ugy szünt meg. A német praesidium is, a ki ben maradt volt, többire mind megholt. Kolosvárról valami kereskedő görögök Szebenben jővén, a mely házhoz beszállottanak, a gazdának felesége gyermeke harmadnapra megholt; azután többen kezdvén halni, mind a német militia kiszállott onnan közel az erdőben, csak keveset hagyván a muskotélyosok közül ben a város bástyáin, mind penig a városi rendeknek a nagyai, többen nyolczszáz familiánál, mindeneket oda hagyván, kijöttenek és szélyel, imide amoda magokot elvonták. Az ott levő magyar urak fő és nemes rendek is nagy bódulással kitakarodtanak; a deputatus urak elsőben Disznódra, onnan Nagy-Sinkre, végre penig Megyesre jöttenek, s azolta ott vagyon a Deputatio residentiája. A generalis commendans, a több militaris és cameralis tisztekkel Fejérvárra mentenek, és a várat reparálván s több lakóházokot a belső városban, azolta ott resideálnak. Szebenben négyszáz embernél több nem holt meg, Kolosvármegyében, Thordavármegyében, Küküllő vármegyében, Aranyasszéken, Thoroczkón, Thordán, Enyeden, Széken, Koloson, Fejérvármegyében penig sok ezereken holtanak meg. A már egészlen, sok keserves experientiából megbizonyosodott, hogy ez a három esztendőtől fogva grassaló s pusztitó pestis nem az aërnek corruptioja miatt esett, hanem per communicationem, és a ki Istent hiván segitségül, olyan helyről jó idején elment s pestises emberekkel nem conversálódott, életben megmaradott, a ki penig vakmerőségre veteté magát, megdöglött a többivel együtt. A mint példa erre az enyedi professor s doctor Pápai Ferencz, kinek felesége, atyafiai pestisben meghalván Marosvásárhelyen, a pestis megszünése után oda ment, s a megholt asszonynak egyet másit elvitte Enyedre; két hajadon leányi mihelt afféle köntösben öltöztenek, mindjárt mirigyek szökött s megholtanak, s az ő házától terjedett el a több városi emberekre a pestis. Porumbákon a molnárnak Szent-János hegyéről egy ember szőlőt vitt, hogy a molnár ha-

marább őröljön, szorgos levén az őrlés mindenütt a nagy szárazság miatt, a molnár felesége két gyermekével együtt mihelt ettek a szőlőben, mirigyek szökött s megholtanak. Nagy-Sinkszékben, Szászhalomi falu mellett egy pestises helyről jött ember megszállott, valami gyermekek kimentenek, enni vittek az embernek, a gyermekek visszamenvén, mind magok, mind apjok, anyjok kétháztól egészlen kiholtanak; hire esvén a nagy- sinki német commendansnak, oda küldött, azokot a házakot minden házi eszközökkel együtt egybenégettette, s ugy szünt meg a pestis. Több ilyen példák számtalan helyeken estenek Erdélyben, én rövidségnek okáért elhallgatom, ezeket azért jegyzém fel, a posteritás tanuljon s szántszándékkal magát ne veszesse. Egész Magyarországban, Lengyelországban, Máramarosban oly szertelenül grassált a pestis, hogy némely falukban két három ember alig maradott meg, Debreczenben tizenkilencz ezer ember holt meg. Igy akará Isten az egész magyar nemzetet a bünért megbüntetni. Az egy Csikban, Háromszéken, a Barczán, itt Brassóban hogy még eddig a pestis be nem jött, ha ezután Isten a bünért el nem küldi.

Az erdélyi commendans meghalván, a mint feljebb emlitém, sok competitora vala a császár udvarában az erdélyi commendansságnak; végre generál Rabutin intimatiojából gróf Steinville candidaltaték, le is jöve junius havában Szebenben. Szerencsétlenül jára az uton, mert Dévánál a Marosban lesülyede ahajó kiben bagasiáját hozták, s többire oda vesze. Ez azelőtt is lakott Erdélyben, akkor colonellus vala, nemzetére lotharingus; mikor a francia király a lotharingiai herczeget kiűzte országából, ennek az atyja akkor jött volt el a herczeggel, s mind a császár udvarában nevekedett, s onnan promoveálódott; felesége soha nem volt, sőt az asszonyembert nem is szenvedi házánál; igen hires chymicus, szüntelen csak a metalumok körül forgolódik, deákul keveset tud, tolmács által kell vele beszéleni, alázatos, humanus ember, nem is interessatus, és mint- hogy maga is semmi discretiot senkitőt el nem veszen, ugy a commendója alatt levő militiának sem engedi meg az eddig való ingyen élődést, melyet igen neheztellenek az officérek. Mikor táborra szállott is, meg nem engedte, hogy az eddig való szokás szerint feles bagasiát vigyenek magokkal a tisztek, azt mondván nekik: minket nem henyélni, hanem vitézkedni küldött a császár Erdélyben, a tábori embernek nem kell mindenkor meleg étek, szintén elég, ha egy darab konyere s a mellé egy darab sült husa vagyon; Erdélyországa a császáré, nem miénk, azt oltalmazni kell nem rontani, nekem vagyon annyi fizetésem mint generalis commendansnak, melyből az én állapotom szerént tisztességesen élhetek, nektek is tisztekül kinek kinek hivatala szerint annyi fizetése jár, a kiből a maga statusát eltarthatja, csak a kapitány ne kivánjon ugy élni mint a colonellus, a colonellus mint a generál, hanem mindenitek tartsa a maga határában magát; a mit a császár fizet, azzal érjétek még, az ingyen élődésnek békét hagyjatok, mert ha panasz jő rám, elhigyétek, bizony példáson megbüntetlek, mert nekem olyan orderem vagyon a felséges udvartól.

Ez a generalis commendans Szebenből kiszálván táborban a regimentekkel, többire Suk és Bonczida között táborozott, mivel a pestis mindenütt grassálván, semmi derekas opetióhoz nem kezdhetett. És hogy a militiát jobban conserválhassa a contagiotól, sok reggeli italt főzetett gabonából, abban fenyőmagot, ruta levelet hántanak s minden reggel a companiáknak ugy osztogatták, azt itták, nem is döglöttenek meg. Egy rész haddal colonellus Acton Bonyhán a Bethlen Elek castélyát fortificáltatván, ott vigyázott, portásokot pedig mind szüntelen küldözött a generál a kuruczok és más praedáló tolvajok kergetésére, ugy mint generál Gravent, ki is Magyarországra kimenvén, Somlyón tul jó darabig az ótt lézzegő kuruczokot felverte, levágatván bennek és tizennyolczat elfogván közülök, nagy praedával jött vissza, mert ki s bejövő utjában, hol elment, a földnépének is marhá-

ját elhajtatta, a honnan ökörpásztornak is nevezték, mert soha ugy portázni nem ment, hogy a szegénység marháit el nem hajtatta s a mieket találta, el nem praedáltatta. Somlyón pedig a mely commendans volt, mind az ott levő német és magyar praesidiummal, mind a váradi commendánstól is kérvén succursust, két száz labancz hajdukkal, meg annyi magyar lovas haddal és ötven muskotélyossal, kik között granatérosok is voltanak, portára menvén Károlyhoz, Vai László kurucz kapitányt egész hadával együtt felveri, és sokakot levágatván, a kuruczok számtalan praedát szekerekre rakatván, visszatér. Az alatt más helyeken levő kurucz hadak, a dolgot megértvén az elszaladtaktól, mintegy három ezeren egybengyülekeznek, és a németeket utólérik; a labancz hajduk, meglátván a sok kuruczságot, szaladásra veszik a dolgot s mind egy lábig levágatnak a kuruczoktól, a lovas magyar labanczok is megszaladnak, azoknak is jobb része ott vesz; a commendans penig az ötven muskotélyossal, a vele levő szekerek közé recipiálja magát, a kuruczok egynehányszor nekik mentenek, de mindenkor oly tüzet adott a német, hogy semmit nem tehettek nekik, s több ötszáz kurucznál ott veszett a lövés miatt, s látván hogy nem birnak a némettel, visszamennek, a commendans penig minden kár nélkül a németeket nagy dicsérettel visszaviszi Somlyóra.

A tolvajok penig Balika s Fekete Vaszily commendója alatt, mig a generál táborozott, szerte szélyel sok praedálást tettenek az országban, mint a farkasok, éczaka titkon rá rohantanak a falukra s felpraedálták, mint Kolosvármegyében Batost, kinek a templomát is felverték s számtalan praedával megrakodván, elmentenek; sok becsületes nemes embereket házoknál megfogtanak, megöltenek s mindenéből kifosztottanak. A mint hogy Nagy-Ajtán jó reggel Donáth György és Donáth Pál házaira rá menvén, a mit házoknál kaphattak, elvitték, magok szerencséjekre a castélyban háltanak, egyetmásoknak is a jova ott volt a kastélyban. Hasonlóképen Szász-Fenesen Mikola Lászlót is a maga házánál elfogják, mindenét elpraedálják, magát is megölték volna, de egy ismerője levén közöttök, a nem engedte hogy megöljék, ugy bocsátották el. A generalis eszében vevén hogy többire mind Debrecen és Somlyó tájékáról, a Hajduvárosokról jőnének azok a sok kóborló tolvajok, rácz Tökölyi hires vitéz colonellust feles hadakkal kiküldi Debrecen tájékára. Ki is a körül levő tartományt szörnyen kezdi pusztítani praedálni, a kuruczokot vágatni, mely miatt megijedvén, minthogy Rákóczitól semmi segéltséget nem várhattanak, közönséges akaratból mind az egész Hajduvárosok, és azok is, kik a sarkodi sánczban recipiálták volt magokot, a debreceni birót egynehányad magával beküldik az erdélyi generálhoz, és grátiát kérvén,behódolnakDebrecennel együtt, s a császár hűségére beesküsznek. A debreceni biró ezer aranyat, egynehány hordó tokai bort, sok egyéb ajándékot hozott vala, de a generál az aranyat mind visszaadá, a borokot pedig elvevé, azt mondván a birónak: nekem pénzre nincs szükségem, a mit nekem hoztatok, vigyétek visza, jó lesz a jövő télre portióban fizetni, a bort penig egésségtekért megiszom, ezután semmi bántódástok nem lesz a császár vitézitől. Azalatt Hadadhoz is egy rész hadat külde a generál, kiben feles hajdusággal gróff Csáki István vala a kuruczok részéről commendans; valóban is emberül tartá egy darabig, azután accorda által feladá a várat a németeknek, maga visszajöve Erdélyben, jószágát tisztét megadák. És eképen Somlyó, Hadad megvételével s Debrecen behódolásával épen a Tiszáig szabad passussa lőn a németnek, s a jó kuruczok dolga napról napra leányágra kezde szorulni.

Mert Magyarországban, látván a statusok, Rákóczi Ferencznek minden dolga csak bolondság s hazugsággal való bíztatás, felette elidegenülének tőle, sőt Bercséni Miklós, ki minden rosznak inditója volt, eszében vevén hogy a magyarok disgustálódtak, félrevoná magát. Rákóczi Ferencz is, a hadai naponként fogyván, Érsekujvárat erősen fortificáltatja s nagy praesidiumot hagyván benne, maga Munkácsra megyen. A német generál Hajszter

erős bloquada alá veszi Érsek-ujvárat, Rákóczi éléssel s munitioval megakarván segélteni, a németek elejekben kiszálnak, a szekérkisérő kuruczok elszaladnak, mind a szekerek mind a profont s munitio a németek kezében esik. Rákóczi azért látván, Érsekujvár oda leszen, Lengyelországban bemegyen és a muszka czártól elkergettetett Stanislaus lengyel király hadait megfogadja, Potoczki lengyel generalis commendója alatt, svétek is voltanak mintegy ezeren, a lengyelek pedig hatezeren. Ezekkel kijövén Munkácsra, onnan elküldé Érsekujvár segitségére, és az Érsekujvár alatt levő bloquádat dissipálják, s a várat ujabb éléssel munitioval fortificálják. Generál Hajszter San-Croi colonellust ezer száz lovas német haddal küldé az ellen a gyülevész had ellen, kik is már, kuruczok is felesen érkezvén melléjek, tiz ezer emberre gyültek vala; a németek, noha kevesen valának, resolválák magokot, megütközének. Elsőben annyira a confundálák a németeket, hogy több négy száznál ott vesze bennek, de azonban a német magát rendben vevé, és azt a sok ezer hadat megveré. Két ezernél többen vesznek el; elsőben is a magyarok szaladának meg, azután a lengyelek, a svétek majd négy óráig állák meg a harczhelyet, ott is veszének nyavalyások. Az elszaladott lengyelek Kecskemétre menének, és ott hallatlan praedálást s több istentelenséget követének el. A péterváragyai commendans generál Ulhem rácz és német hadakot külde rájok, éczaka megüték őket, több nyolcz száznál ott vesze bennek, a többi visszamenének Lengyelországban s többször ki nem jövének Rákóczi segéltségére. A német pedig Komáromból, Budáról öreg lövőszerszámokot hozatván, derekasan kezdé Érsekujvárat ostromoltatni egynehány hétig, az élések is elfogyván, feladák a németnek accordára septemberben, a kurucz praesidiumot szabadon elbocsátják, a városban német praesidium szálla be. Igy cseppent el Rákóczi Érsekujvártól, a kit francia incsenirek által sok száz ezer forint kölcséggel annyira fortificáltatott vala, hogy egész Magyarországban mása nem volt; jól esék a németnek, hogy ajándékon juta a nagy erősséghez. Igy szokott a járni, a ki a maga bolond tanácsán indul meg s magánál nagyobb erő ellen akar viaskodni.

Ennekelőtte két esztendővel Csikban fogatott vala el generál Vallenstein egy hires tolvajt, Csulak Martit, ki is mikor főstrázsamester Schram német hadakkal Leszfalván volt quártélyban, Jankó Mihály nevü nemes embert, éczaka titkon házára menvén tolvaj társaival együtt, megfogatván, az erdőre kivitette s ott mészároltatta fel; ezt a tolvajt a generál törvény szerint megparancsolta hogy a háromszéki tisztek exequáltassák, de a tolvajnak apja anyja sok ajándékokkal Bernált Jánost, ki akkor inspector vala és Nemes Thamást vice királybiróságában elcsinálták. Látván a generál, csak halogatják, a brassai magistratus kezében adatta, kik is mindjárt az inquisitio szerént törvényt látatván rája, megsententiázák s másnap exequálták volna is, de a tolvaj, több rabokkal együtt levén, a nagy erős tömleczet megásták, és kijövén éczaka, épen a vártaház mellett a kőfalról leugrándoznak s elszaladnak, és nem sokára több tolvajokot gyüjtvén maga mellé, a Málnás erdején a brassai árus embereket, kik a csiki sokadalomból jőnek vala, felveri, meg is ölnek bennek, számtalan praedával megrakodván, elmene, s nem régen a pacificatio alkalmatosságával haza jöve, senki nem bántja, a nagy nyilvánvaló gyilkos szabadon jár, de bizony kikeresi még az igaz isten az ártatlan vért a kezéből.

Horváth György, kiről feljebb emlékezém, general Krickpaumb halála után addig jártatá generál Montecuculit, kezességen elbocsátatja, erős hit alatt beesküszik a császár hüségére, bemegyen Csikban, onnan éczaka elszökik Molduvában. A gonosz lelkü tolvaj ember a kezeseit cserben hagyá, azokot szegényeket a generál megfogatta, a brassai fellegvárban raboskodának miatta; csak ugy legyen ezután valamely emberséges nemes ember kezes olyan hitehagyott tolvajokért.

Magyarországban a vadkerti harcz után

hol Sancron a kuruczokot és lengyeleket megverte, Bártfa s Eperjes városokot a német accorda által megveszi generalis Haiszter commendója alatt. Lőcséhez menvén a német tábor, mivel fel nem akarták adni a kuruczok, ostrommal veszik meg, és mind a praesidiumot mind a város népe közül felesen levágnak bennek s nagy praedával megrakodván, a városban német praesidiumot szállitanak. Rákóczi uram Munkácsról nézdegélte a német victoriáját, s akkor kezdé eszében venni, hogy nagy potentatus a német császár, s bolondul kötett fegyvert ellene. Ugyan az idő tájban generál Haiszter Miskolcznál egybengyülekezett kuruczokot keményen megveré, majd nyolcz százan veszének közülök, a többi elszaladának. Igy veszték bolondul magokot, mind penig országunk szabadcságát.

Felesen jövének haza ebben az esztendőben is a kuruczok Magyarországból, Moldvából, Havasalyföldéből, eszekben vevén, hogy csak hazugságból áll Rákóczi Ferencznek mind eddig való bíztatása, ugymint Földvári Pál, Sárosi Zsigmond, Bánffi Zsigmond, Kemény Jánosné, Bethlen Mihályné, Gyerőfi Györgyné, Henter Mihályné fiaival együtt, Fogarasi Sámuel a doctor, Henter Gábor, Keresztúri Miklós, ki is a hugomot Boér Simon leányát vevé el, a másikot penig az iffiu Jósika Gábor, Baranyai Mihály, Jósika Sámuelné, Tompa Miklós, és többen sokan, feles szekerekkel, kik közül is a magyarországi tolvaj kuruczok utjokot megállván, felvertenek és mindenekből kipraedáltanak. Ilyen szép szeretettel voltak eleitől fogva a magyarországiak az erdélyi emberekhez,

A franciai király ellen ez esztendőben is sok szép és nagy győzedelmeket ada Isten a római császárnak és az öcsének Carolusnak a spanyol királynak, mind Belgiumban, mind Hispaniában, melyeknek örömét nagy solennitással háromszor lötték meg mindenütt Erdélyben, itt Brassóban is. Mert a franciai király látván, szemben való harczczal nem bir a confoederátusokkal, Flandriában a híres fortalitiumot Duakot minden kigondolható mesterséggel megerősítette és tiz ezer praesidiumot tett belé. Hasonlóképen Artesiában, Arras, Bethune és Veriat nevü erős városokot is mind éléssel mind haddal megrakatta, hogy igy a német császár armadája ne penetrálhasson azok miatt Galliában. Eugenius herczeg az angliai Marleburg fő generállal egyetértvén, és mind a német mind az angliai s belgiumi hadakot egybengyüjtvén, elsőben Duak alá mentenek és sánczokot ásatván, nagy öreg feles lövőszerszámokkal kezdették bombáztatni. A franciai commendáns elsőben csak comtemnálta s nevette, még a város kapuit sem tétette be; de minekutána a confoederátusok egynehány ostromot tettenek volna, és többen öt ezer franciánál az ostromon elestenek volna, annyira megijedt, hogy több ostromot nem mervén megvárni, nagy submissioval accordálni kezde Eugeniussal, és a nagy nevezetes erősséget a német császárnak feladá. Duak alól egyesen mene az armáda Artesiában, és Arras s Bethune városokot, minekutána erősen löttette 's ostromlotta volna, az ott levő franciai commendánsok nem tarthatván semmiképen tovább, a franciai királynak nagy gyalázatával s kárával feladák mindenik erősséget. Igy vevék vissza sok bajjal s nagy vérontással a franciától a sok városokot, melyeket hamisan s istentelenül ennekelőtte való esztendőkben árultatással a spanyol megholt királytól Carolustól elszedegetett vala; nem engedé Isten sokáig birhassa. A megvett városokot erős praesidiummal Eugenius megrakatván, egyenesen Galliában bemegyen, és Delphinatusi provinciában a nyári expeditiók miatt elfáradott hadakot jó quártélyban szállítja, s a franciai király provinciájára terhes portiót vetett fel s azzal fizet a hadaknak, a mint a francia király is annakelőtte szokott volt cselekedni, hogy a maga hadait mindenkor az ellenség országában quártélyoztatá, s a maga országát penig nyugodalomban tartotta.

Carolus penig a spanyol király nagy victoriát nyere a francia király unokája Philippus Dux de Anjou ellen, kit erőszakoson coronáztata meg a nagyapja spanyol királyságra. Ugyanis midőn Carolus az egész Catalo-

nia országot Hispaniában meghódoltatta volna, beljebb indul, és Sartagossa (kit az előtt Caesare Augustának hittak, de minekutána a Maurusok egész Hispaniát elfoglalták vala, per corruptionem Sartagossának neveztek) város mellett szemben találkozván Philippussal s a francia armadával, noha sokkal többen valának a franciák, mégis Carolus megbiztatván szép oratioval a német hadakot, egyenesen rá megyen, és egynehány óráig való conflictus után keményen megverik a franciát, nyolcz ezeren elesnek, hat ezeren letevén fegyvereket, rabságra jutnak, három ezeren a városban szaladnak, kikre is a harcz után mindjárt Carolus obsideálván a várost, meg kelle mind a várossal együtt magokot adni. Philippus mintegy két század magával csak alig szaladhata el a harczról, a felesége Madritum városban levén, utána küldet, s onnan kihozatta Navarrában, tartván attól, ha Carolus Madritumra küld s elfogatja. A mint hogy el is küldött vala a harcz után egynehány regimenteket, de már azelőtt való nap kiment volt Philippusné onnan. Ilyen híres győzedelemmel járván Carolus, Valentia országot Hispaniában, sok provinciákkal együtt maga részére behódoltatja.

A franciai király ilyen nagy gyalázatot vallván, s látván, már a confoederátusok hadai Galliának egy részében mentenek, igen megijed. Azért országában mindenütt az egész nemességnek megparancsolja, hazájok oltalmára fejenként minyájan felüljenek, sőt a clerusnak is meghagyá hogy minden parochialis pater egy egy lovas embert fegyverrel együtt készítsen táborban, és ujobban rettenetes armadát készit a német császár ellen a jövő esztendőre. Micsoda operatiók fognak penig lenni, az idő megmutatja.

A muszka czár minekutána a svéciai király hadát egészlen debellálta, hadait mindenfelől egybengyüjtvén, kijő Moschoviából, és Kozákországot visszafoglalja, ugy Kalmuk- és Cserkeszországokot is behódoltatja, azután Lengyelországra jő, és a svéciai királytól tétetett Stanislaus királyt az országból kikergeti, a ki is exiliumban Svéciában megyen, a saxoniai electorhoz pedig követeket expediálván, a lengyel királyságra nagy pompával visszahozatja, s Lengyelországot melléje hódoltatja, a kik penig Stanislaus pártján voltak, azoknak jószágokot szörnyüképen elpusztitatja. Onnan penig Livoniában megyen, és a nagy erősséget, Riga várost sokáig ostromoltatván, végre megveszi, számtalan temérdek kincscsel és praedával együtt. A hol is egy igen felette szép ábrázatu özvegy svét asszonyt meglátván, annyira felgerjedo szerelmében, hogy mindjárást feleségül magának elvevé, és királyné módon, drága köntösökben felöltözteté. Ugy a több városokot is az egész provinciában behódoltatá, és a Fekete tengerre rettenes nagy készülettel való classist vitete. Bucsukra penig és Chrimben a tatárok ellen nagy armadákot külde, sőt a persiai királylyal is confoederatiót tőn, hogy ő innen, a persa penig tul napkelet felől minden erejével a török birodalom ellen felkeljenek. A Danus is az alkalmatosságnak örülvén, nagy haddal Sveciára mene, de szerencsétlenül jára, mert a sveciai király anyja az ország népét felvevén, keményen megveré a dániai király táborát, s nagy szégyennel s kárvallással vissza kelle menni országában.

A sveciai király Benderben szaladván kevesed magával, a török Portát követei által jártatja hogy mellette insurgáljon a muszka czár ellen; a török császár nem akarja vala, a békeségnek örülvén, sőt a fővezér is nem jovallja vala, hogy egy ember kedvéért az egész birodalmat koczkára vessék. De midőn tul a franciai király sok ratiokkal remonstrálta volna a török császárnak, mely nagy hasznos volna a töröknek a svecus mellett insurgálni, nagy tumultus lőn Constantinápolyban, két részre hasadván a város, és a militia egy része a hadakozást, más része a békeséget szeretvén. Mely miatt is egyben bolondulván, a fővezért megölik, a jancsárság is egymásra támadván, majd husz ezerig valót magok közül megölnek, sőt a császárt magát is megölték volna ha el nem szaladott s bútt volna. Megcsendesedvén a tumultus és más fővezért tevén, ki mindenkor a hadakozást joval-

lotta, nem lőn mit tenni a török császárnak, kételenség alatt annuálni kelle a jancsárok kivánságának, és a muszka czár residensét arestáltatá, s publice declarálá magát a muszka czár ellen való hadakozásra s a svecus manutentiojára. A minthogy mindjárt harmincz ezer embert külde Benderhez, kik vigyázzanak, hogy a muszka czár arra ne menjen; Bendert penig incsenierek által keményen fortificáltatá, és mind éléssel mind lövőszerszámokkal muniáltatá, a sveciai király intertentiójára nagy királyi költséget küldvén, s az egész Ásiában, Europában mindenüvé parancsolatot ada ki, hogy a jövő tavaszszal minden felől a hadak Drinápolyhoz gyüljenek, hogy onnan minden erejével a muszka czár ellen meginduljon. A molduvai vajdát penig Mauro Cordatust elvádolák a Portán, hogy nagy keménységgel viseli magát, és a Molduvában kereskedő törökököt is kicsiny dologért mindjárt kalafában vereti; azért a török császár visszaviteti Constantinápolyban; kevés ideig ülhete nyavalyás a fejedelemségben, és Demetrius Kantumirt promoveálák vajdaságra helyette. Ennek az esztendőnek végén generál Montecuculi, generál Graven, colonellus Acton a Montecuculi és Rabutin lovas regimentjével, kik eddig Erdélyben voltanak, rettenetes hideg időben megindulának,és Debrecenben menének, mivel a császár generál Pálfi Jánosnak egész plenipotentiával adá a magyarországi commendot, s megparancsolá neki, hogy az egész télen a kuruczokot szüntelen portázza, mig vagy debellálja vagy kényszerítetnek grátiára megtérni. Épen ugy is lőn.

1711. Mert a Rákóczi pártján levő magyarok, elunván a kuruczságnak elviselhetetlen igáját, saczoltatását, ingyen való quártélytartását, rettenetes portioztatását, mely a német directiója alatt sem volt olyan mértékben, látván egyczersmind, hogy a császár hadai naponként praevaleálnak Magyarországban, mivel generál Virmond két regimenttel csak nem régen is nyolcz ezer kuruczból álló hadát Rákóczinak felverte, és két ezernél többet bennek levágata, és már Erdély teljességgel a német hatalma alá esvén, oda refugiomok, mint azelőtt nem lehetne; a Dunántul való vármegyék is egészlen a császár hüségére redeáltanak, minden fortalitiumok német kézhez estenek, és generál gróff Pálfi János commendója alatt erős német armáda Debrecennél volna, kinek meg volt az udvartól parancsolva, hogy az egész télen szüntelen infestálja a kuruczokot: — mindenfelől környülök látván a veszedelmet, s nem levén erejek tovább hogy resistálhassanak, elidegenülének Rákóczitól. Ki is látván a nemzetnek ellene való indulatját, jó idején Bercsénivel, Forgács Simonnal, Eszterhási Antallal, Vaj Ádámmal, és maga idegen nemzetekből álló fizetett hadaival Lengyelországban bemegyen, s a Magyarországban maradott egász kuruczságnak commendója Károlyi Sándorra marad. Ő pedig igen ravasz és practicus ember levén, hogy magának promotiót és jövendőbeli securitást szerezzen, alattomban tractálni kezde a német generálokkal s kivált Pálfi Jánossal, a kiktől is sok igéretekkel s biztatásokkal fascináltatván, az alatta levő kuruczságot, kik már felette disgustátusok valának Rákóczi iránt, disponálni kezdé, hogy midőn látják, már Rákóczi, Bercséni s több kurucz urak, kik ennek a rebellionak inditói voltanak, elvonták magokot, az országot elpraedálván, nagy gazdagsággal idegen országban általmentenek, és onnan nézik már, mint bánik a német a szegény magyarokkal, s semmi reménség nincsen hogy valahonnan segitségek jöjön, ne veszessék bolondul magokot, hanem menjenek compositióra a császárral, lám eleget hadakoztanak annyi esztendőtől fogva héjában, mégis semmire nem mehettenek. A kuruczság azért könnyen rá hajla, és Károlyi Sándor maga elmenvén Debrecenben Pálffi generálhoz, ott harmad napig mulata, titkos correspondentiát tartván vele, és ugy concludála, hogy mind két részről armistitium legyen, és gyüljenek mindkét részről Szathmárra s ott egyezzenek meg. Visszajövén Károlyi, beküld Lengyelországban Rákóczihoz, hogy a kuruczok egyáltalában tovább fegyverkedni nem akarnak, hanem a császárral békeségre fogják a dolgot, azért Rákóczi jöjön ki, s

lássák, mentől jobban vigyék véghez a compositiót. Ki is jöve kevesed magával Rákóczi, és Szalontánál szemben lőn general Pálfival s a több generálokkal, együtt is ebédlének s tractálának, vala is nagy reménség, hogy Rákóczi, maga is a compositionak annuál, mivel mind személyének mind jószágának sub assecuratione gratiát igérének; de azután mit gondolván, maga tudja, visszamene Lengyelországban, és megirá mind Károlyinak mind a kuruczságnak, semmiképen compositiora ne menjenek a némettel, mert rövid időn nagy succursussal fog kijőni.

De mind Károlyi mind a kuruczság afféle hazug biztatásokkal már eltelvén, Rákóczi intimatiojának helyt nem adának, hanem mindenestől fogva Szatmárhoz gyülének; a bécsi udvar is egy Joannes Locherer nevü bellicus consiliariust külde le Pálfi mellé, generál Pálfinak egész plenipotentiát hozának irásban, hogy valaminemű conditiokkal a kuruczsággal megbékéllik, mindazokot az bécsi udvar helybenhagyja s confirmálja. Ott, ugyan Szathmártt, egynéhány héti tracta után a compositio véghez is mene, nem ugy a mint a szegény magyar nemzet jova s megmaradása kivánta volna, hanem a mint a német generálok akarák, Károlyinak kevés gondja levén a publicumra, csak a maga privatumát stabiliálhassa. A pacificatio tiz punctumokból áll; az első szól Rákóczinak adandó grátiáról ha amplectálni akarja; a másodikban Rákóczi mellett eddig megmaradott kuruczságnak minden személyválogatás nélkül fejeknek jószágoknak gratia adatik; a harmadikban a recepta religióknak szabadcsága confirmáltatik; a negyedikben ebben a revolutioban megholt kuruczok özvegyeinek s árváinak jószágok adatnak vissza; az ötödikben, Törökországban, Havasaly, Molduva és Lengyelországban Erdélyből Magyarországból kibujdosott embebereknek gratia adatik és hazájokban való visszajövetel engedtetik; a hatodikban, a hadi raboknak hasonló amnestia és gratia igértetik; a hetedikben, a pacificatio után ha mind két részről egyik fél a másiknak kárt teszen, annak refusiója igértetik; a nyolczadikban ezen pacificationak a bécsi udvartól való confirmatiojáról igéret vagyon; a kilenczedikben Magyar- s Erdélyországának szabadcságában való megtartásáról vagyon emlékezet, és hogy a hűségben megmaradtak a kuruczokot ne merészeljék gyalázni vagy csufolni; a tizedikben a jövő ország-gyülésében szabadcság engedtetik, hogy a statusok a mi megbántódása van az országnak proponálják, és a császár megorvosolja.

Ilyen gyönyörüséges hasznos pacificatiót szerzének a jó kuruczok nemzeteknek; azért bizony csak tíz magyarnak sem kellett volna levágatni magát, mert a revolutio előtt mind ezeket birtuk; sőt ezeknél hasznosabb volt a Diploma; mert minden törvényünknek, lelki testi szabadcságunknak a Diploma volt az ereje, azt pedig most a pacificatioban elé sem hozzák, nem is reménlem többször a bécsi udvar confirmálja, a nélkül pedig a pacificatio olyan mint a holttest lélek nélkül. Bezzeg nem ilyen a Bocskai, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György pacificaitoi a némettel; nem is méltó hogy pacificationak neveztessék, hanem csak grátiaadás az elpártolt magyaroknak, eléállhatnak vele, vehetik hasznát a maradékok is jövendőben.

A pacificatio véghezmenvén, a kuruczok zászlójokot general Pálfinak mind beadák, magok a császár hűségére beeskűvén, haza oszlának, olyan nagy fastussal s bűzzel, mintha ők triumpháltanak volna a császáron; hánták vetették, ező fegyverekkel minemű dicsőséges pacificatiot szerzettenek a hazának, az itthon maradott s császár hűségében szenvedett urakot fő embereket contemnálták, csufolták, s azzal kérkedtek, hogy már ők, kik oda ki hadakoztanak, se magok, se jószágok nem portiózik, a jobbágyok is kik velek együtt voltanak, mind nemes emberek lesznek. S bizony nagy mortificatióink voltak miattok; de lassan lassan meg kezdék ismerni magokot; mert a német quártélyban minden respectus nélkül beszáll fegyverviselő uram házához, s meg is üti jól a hátát ha szót nem fogad, s akkor veszi eszében hogy német az ur, ő pedig csak subditus; a jobbágyokból álló vitéz

kuruczok is a régi statusra visszajövének, letevén a forgót és farkasbőrt, zekében bocskorban asáte kapáte, mert nem disznó orrában való az arany perecz. Nem hogy szabadcságot érdemlenének jobbágy uraimék, inkább érdemlenének nyársot akasztófát a sok tolvajságért.

Semmi oly keservesen nem esék minékünk kik a császár hüsége mellett annyi esztendeig várakban szenvedtünk s minden jovainktól megfosztattunk, mint az, hogy a pacificatioban minden személyválogatás nélkül generalis amnestialis gratia adatott mindeneknek. Ugyanis ámbár azok, kik igaz fegyverviselő, bizonyos kurucz commendo alatt táborozó kuruczok voltanak, ha commendójok parancsolatából a császár hüségén valóknak kárt tettenek, már a közönséges csendességre nézve amnestialis grátiában vétettek is, azt nem annyira sajnáljuk, de hogy minden tolvaj, gyilkos, keringő, kurucz nevezet alatt sok becsületes urakot, fő és nemes rendeket minden order nélkül megfogtanak, megkinoztanak, megöltenek, megsaczoltattanak, hogy azoknak is hasonló gratia adatott, e már, ugy teczik, természet ellen való dolog. Haza jöttek a sok praedával, szemeinkkel látjuk nálok tőlünk elpraedált jovainkot, még nem is szabad kérni tőlök, mindjárt a császárral generállal fenyegetnek, csak tűrnünk, szenvednünk kell. A császár sem ada semmit ennyi kárvallásunkért, még azoknak van nagyobb becsületek, tekintetek mind az országban mind a németek előtt. Bolond magyar a ki ezután a német hűségéért magát öleti, fogatja, praedáltatja, hanem ő is csak huzzon, vonjon, praedáljon, mert a ki ördögnek szolgál, kinnal fizetnek annak. Átkozott amnestia, e miatt veszett örökké a szegény Erdély ország, ezután is a miatt vesz el végképen,

Károlyi Sándor igy véghezvivén a pacificatiot, Bécsben felmene, a hol is megjutalmazák ugy a császár ellen való rebellióért, ha mind örökké a császár hűsége mellett hadakozott volna is, nem remélhetett volna anynyit. Mert a szathmári egész dominiumot, a hatvani és máramarosi jószágokot, a Jásszágon is nagy uri jószágot adának neki, ötven ezer kősót is, kit nagy drága pénzen eladata, general marschal lejtnánnak tevék és nagy reméntelen promotioval s temérdek gazdagsággal lejöve maga házához. Valami lesz az exitusa, a bizonyos; olyan gazdag és nagy jószágu magyar nincsen most az egész Magyarországban, használa neki hogy rebellis volt.

Még a pacificatio véghez nem ment vala, a római császár Josephus Bécsben meghimlőzék, és 17 aprilisban meg is hala reméntelenül, midőn annakelőtte Lamberg nevű fejedelem, ki legkedvesebb embere s első ministere volt, nagy iffiu korában véletlenül meghoIt vala. Ez a császár hat esztendők alatt nagy dicsérettel s dicsőséggel viselé a birodalmat; mert az atyja holta után a bavarust debellálá, Oloszországból a franciát kihajtá, rettenetes véres harczokon egynehány izben a francia táborát megveré, Belgiumban felette nagy fortalitiumokot erős ostromokkal a franciától megvőn, a magyarok motusát megcsendesité, és ha tovább élhet vala, kétségkivül az egész Hispaniát a franciától elnyerte volna, mert az egy Carolus Quintuson kivül az austriai felséges házból ennél győzedelmesebb, szerencsésebb imperator nem volt csak egy is, a ki oly kevés idő alatt olyan victoriákot obtineált volna, és csak egyczer is az ő idejében szerencsétlenség nem esett armadáiban. Bizony a reformata religiónak nagy kárára és szomoruságára lőn ennek a dicsőséges imperatornak halála, mert noha catholicus volt, mindazáltal oly moderatioval viselte magát, hogy sohult az ő birodalmában a persecutiót meg nem engedte, noha kivált a gonosz istentelen jesuiták szüntelen ingerlették a persecutiora, és azzal akarták eláltatni, ha a reformatusokot üldözi, a boldogságos szüz Mária, minden ellenségi ellen nagy győzedelmet fog neki adni; eleget protestáltanak, soha arra rá nem vehették. Bizony az isten is világos jelekkel megbizonyitotta hozzája való szerelmét, mert kevés erő által olyan victoriákot adott neki a francia ellen, melyhez hasonlókot egynehány saeculum alatt nem olvasunk a historiákban. Az anglus és hollandus is

szivvel lélékkel mind szárazon vizen minden erejekkel mellette voltanak. De mihelt meghala, és a testvér öcse Carolus Hispaniában levén, az öreg Leopoldus császár özvegye Eleonóra directiója alá került az igazgatás, a jesuiták mindjárt kimutaták fogok fejérét, és a mit régen vártanak s József császár miatt hozzá nem férhettenek, az öreg császárné engedelméből hozzá fogának mindjárt Magyarországban a persecutiohoz a pacificatio után. Pápán, Rimaszombaton, Losonczon és más helyeken, mind alsó felső Magyarországban, a hol mindenkor tiszta reformátusok voltanak, a templomokot elvevék erőszakoson, a reformatus, lutheranus papokot kiüzék, a községet erővel kezdék kényszeríteni a pápista religióra, s meg nem engedék hogy a városokon és falukon a reformátusok még csak háznál is isteni tiszteletre egybengyüljenek, hanem a mezőkre kell kimenni, s ott pap nélkül magok egyben gyülvén, ugy énekelnek, imádkoznak. A pataki hires collegiumot is, kit Rákóczi Ferencz (mivel azelőtt is a reformatusoké volt) régi szép virágzó statusban állitott vala, fegyveres németekkel a jesuiták rá menvén és tizenkilencz deákokot fegyverre hányatván, erőszakoson elvevék, a több szegény szegény deákok, professorok, papok elszaladván, Erdélyben bejövének; ugy más sok helyeken is hasonló kegyetlen persecutiot vínek véghez. Ilyen szép gyümölcsét kezdők érzeni a pacificatiónak; és noha az anglusok s hollandusok, megértvén ezeket a dolgokot, mind az öreg regens császárnét, mind Carolust Hispaniában megintették, hagyjanak békét a persecutiónak, de semmi haszna nem lőn; mely miatt annyira megidegenülének az austriai háztól, hogy a franciával különös compositiora kezdének menni, a mint alább meghalljuk, és azolta az austriai háznak a francia ellen való nagy szerencséje megkezde hanyatlani. Igy jár, valaki az Isten anyaszentegyházát üldözi.

József császár halála után nem csak az Imperiumban, hanem egész Europában nagy motusok lőnek, kivált az austriai ház felől mindnyájan ugy gondolkoztanak, többször a császárságot nem obtineálja, mivel Józsefnek fia nem maradott, Carolus penig messze Hispaniában hadakozván a francia ellen, nem successio szerint, hanem per electionem levén a császárság, majd lehetetlennek tartották hogy Carolus succedáljon. Kivált a franciai király, ki halálos ellensége az austriai háznak, minden kigondolható mesterségét megveté hogy Carolust amoveálhassa a császárság mellől; és elsőben, tudván hogy a prussiai király, ki egyczersmind brandeburgumi elector, leghatalmasabb volna az Imperiumban, titkon azt kezdé jártatni: most ideje, ha a császári méltóságot, melyet már több két száz esztendeinél az austriai ház per fas et nefas a maga familiájában continuál és már szintén haereditariumának tart, a maga részére occupálja, melynek is jobb móddal való elnyerésére, ha kivánja, akár ötven regimentet mindjárást küld segitségére. De a prussai király nem ada helyt a francia király intimatiojának, mivel Josephus holta után Eugenius herczeg mindjárt postára ülvén, legelsőben is a prussai királyhoz menvén, Carolus nevével praecocupálta vala. A király azért, noha tudná hogy a császári méltóság jure electitio biratnék, és ha választásra kellene menni, méltán ő praetendálhatná magának, mint az imperialis fejedelmek között hatalmasabb elector, kinek sok provinciái levén, a császári felségnek mindeneknél jobban megfelelhetne, de ellenben, előtte viselvén hogy Carolusnak nagy potentiája levén és sok fegyvere, ha barátságoson neki nem cedál, neki hoszas és nehéz hadakozásban kell elegyedni; azért ultro a maga jusát oda engedi Carolusnak. Eugenius megörülvén ilyen szép igéretnek, egyenesen az angliai királynéhoz, onnan pedig a hollandiai hatalmas Ordokhoz elmegyen, és azokot is Carolus részére megcsinálja, Carolusnak pedig megizeni, hogy mentől hamarébb Hispaniából kijöjön, és Németországban siessen, mivel az electorok a császár választására szokás szerint Francofurtumban gyültenek vala. És hogy jobb móddal Carolus részére mehessen a választás, Eugenius a mely armádát Flandriában a fran-

cia ellen collocált vala, oly praetextus alatt, mintha a francia a Rhenus vizén az Imperium pusztítására által akarna jőni, Sveviában, nem messze Frankofurtumhoz mezőben szálla, és mindaddig ott lőn míg az electio véghez mene.

Az electorok azért felesen confluálván, a franciai király is követeit oda küldé és minden mesterségével azon munkálódék hogy az austriai háztól elszakaszsza a császárságot; és mivel a brandeburgumi electort rá nem vehette, a nála számkivetésben levő bavariai elector számára szivvel lélekkel munkálja vala a császári koronát. A lengyel király is, egyczersmind saxoniai elector, nem emlékezvén meg arról hogy az austriai ház mennyit fáradott mellette mikor a lengyel koronát elnyerte, háladatlanul maga követe által protestáltata a Carolus választása ellen. Sokan valának mind az electorok mind az imperialis fejedelmek közül mások is corruptusok a franciától, kik Carolus választását nem akarják vala, de midőn az angliai és hollandiai követek terhes ratiokkal peroráltak volna Carolus mellett és az ellenek fecsegő francia oratort a gyülekezetből kiveteték volna, tul penig Eugenius szüntelen jártatván az electorokot és adhortálván hogy Carolusra adják votumokot, különben a mely ármadával vagyon, mindjárt rájok megyen és fegyverre hányatja, azért elutóljára, noha nehezen, mindazáltal ugyan csak rá kelle hajlaniok és 30. septembr. Carolust, Josephus testvér öcsét választák római császárnak, és nagy solennis követséggel utána küldének Hispaniában s invitálák a birodalomban. Ugyan akkor ilyen verseket is irának:

Carole bella geris pugnando visque potiri
Omnibus Hesperiis, tuque Philippe simul.
Aut nihil aut caesar volo esse, dicit uterque;
Carole caesar eris, tuque Philippe nihil.

A francia követ látván hogy akarata ellen a választás csak véghez megyen, szokott practicája szerént, titkon sok pénzzel embereket fogad meg, kik a mely nagy palotában az electorok és fejedelmek a császár választására egybengyültenek vala, az alá puskaport ástanak, hogy mind az electorokot fejedelmeket, mind az egész Europából odagyült királyokköveteit egyczersmind a házzal együtt felvetessék s megöljék. De az Isten csudálatos gondviseléséből, a hires kanót későbbre ége és juta a puskaporhoz, mintsem azok a gonosz emberek órákra elrendelték vala. Mikor azért már a választás után mindnyájan szállásokra oszlottak, és ott nagy pompás készületű vendégségekben volnának foglalatosok, hirtelen a ház alá ásott puskapor fellobbana, és mind azt a palotát mind a mellette való épületeket szörnyü ropogással felhányá és elrontá, mely miatt mindnyájan elijedvén, mivel olyankor a kapuk mind bezárva szoktanak lenni, mindenfelé kiküldvén, tudakozódni kezdék, honnan támadott az a tüz, és két német köntösben levő franciákot találának, kik megvallák hogy ő dolgok, és azokot szörnyü kinnal megöleték másoknak rettentő példájokra.

Carolus penig az imperialis követeket kedvesen fogadván és megajándékozván, utra késztile, és noha a francia mind vizen szárazon, mind nyilván mind titkon való lesekkel utjait elállatta vala, mindazáltal isten segéltségéből mind azokot szerencsésen eltávoztatván, a tengeren Oloszországban jöve, a hol is mikor a partra kiszállana, a hajó a nagy habok miatt egyben rontatván, kicsinben mulék a tengerben nem vesze. Oloszországból Prágában jöve, és ott megholt császár bátyjának nagy halotti pompával exequiát celebrála; ugyan akkor itt is, Erdélyben, minden városokon olyan halotti coerémonia celebráltatott. Prágából egyenesen Francofurtumban mene, hová ujobban az egész imperiumi statusok egybengyültenek vala, és ott nagy császári s királyi pompával a mongutiai electortól és érsektől római császárságra mindeneknek vélekedése kivül megkoronáztaték 27 xbris, a császári arany koronával. Onnan, az Imperium dolgait rendben vevén, Bécsben a maga residentiájában jöve nagy pompával, a hol is József császár udvarát egészlen reformálá, a ministereket amoveálá, a sok ezer cameralistákot kevesebb számra reducálá, a

musikásokot, számtalan vadászokot, sok comediajáczókot, kikben Josefus császár igen gyönyörködött, és sok száz ezer forintokot költött minden esztendőben rájok, azoknak mind bucsut ada, és minden dolgokot császári méltóságához illendő rendben állita, minden igyekezete a levén, hogy a provinciák jövedelmei ne fordítassanak olyan haszontalan helyekre mint az atyja és bátyja idejében, hanem a francia ellen való hadaknak fizetésére és oda kivántató hadi készületekre. Különben is maga példájával minden jóra akarja visszahozni az udvari szolgákot, kik azelőtt csak a kényes élethez, heveréshez, vendégeskedéshez szoktanak volt; most már nehezen esik hogy kinek kinek a maga hivatala szerint való dolgához kell látni. Mert Carolus császár maga mindenkor igen jó reggel fel szokott kelni, és felöltözvén, maga privata devotioját elvégezvén, a maga religiója szerént való cultusra templomban megyen, onnan mindjárt a bellicum consiliumra menvén, bizonyos ideig ott consultálódik, ott is dolgát elvégezvén, maga házában egy óráig mindeneknek a kiknek vele dolga vagyon, privata audientiát ad; azalatt az ebéd elkészülvén, igen rövideden s mértékletesen ebédel, ebéd után mint egy óráig maga rendes mulatságára időt veszen, és mindjárt esmét a közönséges dologhoz nyul, mely után vecsernyére a templomban megyen, templom után esmét egy óráig privata audientiát szokott adni. Az egész napot igy tölti, neki kártya, koczka, muzsika, vadászat, comoediaüzés, egyéb haszontalanság nem kell; sem az anyja az öreg császárné, sem a bátyja felesége, sem a belső ministeri közül is senki meg nem meri azt próbálni hogy valakit recommendáljanak vagy tisztre vagy jószág-megnyerésre a császárnak, hanem mikor maga a császár valamelyiktől valami informatiót kiván, akkor szóljon, egyébkor hallgasson. Bizony ebben a császárban minden virtus megvagyon, csak szintén mivel már tiz esztendőtől fogva Hispaniában neveltetett, azoknak baromi zelusokot és a reformata religió ellen való gyülölséget felette imbibálta, és a jesuiták tanácsán jár, a honnan, hanemha Isten, csudálatos gondviseléséből, akadályt vet elejekben, nem remélhetünk egyebet a persecutionál. Bécsben is igy az uj császár dolgait jó rendben vevén, Pozsonyban a magyaroknak közönséges gyülést hirdet, a hová is maga személye szerint elmegyen, és a mi dolgok tractálódnak, a következendő esztendő megmutatja.

A pacificatio után Cassát, Munkácsot, Murányt, Ecsedet és több helyeket, kik még eddig a kuruczok kezénél voltanak, a németnek kézhez adják, ki is minden helyekre erős praesidiumot szállit és éléssel megrakatja; ugy hiszem, nem oly könnyen jut ezután kurucz uram a várakhoz, mint ezelőtt, mert a német is megtanulta maga kárán. A Molduvában, Havasalföldében, Lengyel- és Törökországban elbujdosott magyar urak és főemberek, nemesek is minden cselégyekkel együtt haza jövének Erdélyben, kivált gróff Mikes Mihálylyal sok becsületes fő emberek jövének Brassóban, a hol is a császár hűségére megesküvének, és közönséges akaratból Pongrácz Györgyöt küldék fel az öreg császárnéhoz Bécsben, ki által a pacificatiot confirmáltaták. Bizony jó lesz vala, ha mindjárt a pacificatio után Erdélyországa közönséges akarattal követeket küld vala fel Bécsben és a Diplomát confirmáltatja vala; meg is lehet vala könynyen addig, míg Carolus Hispaniában mulata, mert mivel kevés reménsége vala a császár coronához, az öreg császárnétól könnyen mindent az ország javára s megmaradására megnyerhetnek vala; de nem lőn senkinek gondja a közönséges jóra. A deputationak kell vala ezt véghez vinni, de ők attól tartván, ha országgyülése leszen s más forma directio állitatik fel, ő közülök sokan kiesnek az uraságból, azért minden mesterséggel impediálák mind az ország gyülését, a hol a szegény hazának sok rendbeli megbántódásit irásban vehették és az udvarban felküldheték vala, mind penig a Bécsben küldendő követeket. Azalatt Carolus is véghez vivé maga dolgait, már post festum bizony sirhatunk addig a mig orvosságát találjuk. Igy volt e mindenkor

Erdélyben, a kutya privatum szerelme miatt elrontották a publicum bonumot, s nem veszik eszekben, mikor a publicum oda leszen, bizony a privatum sem dural akkor. Az Isten szánja meg szegény országunkot s adjon valaha igaz hazafiakot boldogtalan nemzetünknek.

Ugyan ezen esztendőben, mivel a vármegyék fő tisztek nélkül valának, és csak a v. tisztek gázolják vala a dolgokot, az öreg császárnó föispányokot denominála, de csak egyet egyet a vármegyékre; Fejérvármegyében gróff Teleki Lászlót, Küküllőben gróff Bethlen Lászlót, Hunyadban Naláczi Lajost, Szolnokban Haller Györgyöt, Thordában Jósika Imrét; Kolosvármegyében penig Csáki István levén föispán, Veselényi István practicája által kivetteték és maga Veselényi István obtrudálá magát valamig birhatja. Gróff Bethlen Ádám majd mondani gyermek levén, megházasodik a gubernátor Bánfi György leányával, a kinek még egynehány esztendeig tanulni, idegen országban experiálni kellett volna; a bátyja, Bethlen György, Kemény Péter özvegyét veszi el. Azért is vadnak olylyan tudatlan urak Erdélyben, mihelt az anyjok teje szájokról elszárad, mindjárt házasodnak, s minden experientia nélkül applicáltatnak a haza szolgálatára, érezzük is a gyermeki directiónak keserü gyümölcsét. Száva Mihály is sokáig özvegyülvén, iffiu gróff Csáki László özvegyét veszi el feleségül.

Az erdélyi fő commissariusság sok ideig vacalván, arra való személynek választásában a deputatio meghasonlik, egy része gróff Bethlen Lászlót, más része Biró Sámuelt, practicus és hazája romlására szüntelen practicáló s projectizáló személyt, candidálják; az erdélyi generál a cameralis commissióval Hannal együtt, Biró Sámuelt, ő is cameralis persona levén, recommendálják az udvarban, a több magyar urak penig Bethlen Lászlót. A bécsi udvar, hogy sem a generalist se a magyar urakot ne disgustálja, egyiket sem confirmálja, hanem Jósika Gábort denominálja, a ki noha maga személyében emberséges jámbor uri ember, de arra a hivatalra teljességgel alkalmatlan; érzi is a szegény ország nagy kárával, de nem tehet róla, csak hallgatni s nyegni kell. Bizony az is nagy kárával esék mind az országnak, mind kivált Háromszéknek, hogy Kálnoki József, kinél annyi idősben sem szebb termetű sem nagyobb elméjű iffiat Erdélyben nem ismertem, még harmincz esztendős sem levén, meghala Nádáson, ki azt mondja, bolond hagymázban, ki penig hogy felesége anyja Szalánycziné asztalánál a pátcrek etették volna meg, mivel igen constans reformatus vala és felsége pápista levén, nem igen kedvére tartotta. Isten tudja micsoda nyavalyában holt meg, ha élt volna, egy jó igaz hasznos hazafia válék vala belőle; nekem kiváltképen való kedves atyámfia volt, meg is siratám keservesen.

Szintén József császár halála előtt ötöd nappal Galliában Párisban hala meg Ludovicus XV, másképen Delphinus, az öreg francia király fia. E szegény gyakran panaszolkodott azon: Meus pater est rex, meus filius est rex et ego non sum rex. Az öreg király, fia holta után annak nagyobbik fiát a franciai királyságra megkoronáztatá, és maga a nagy vén hetven négy esztendős ember hosszas özvegylése után egy fris dámát vőn feleségül, kivel az europai királyok szokása szerint bal kézzel tőn copulatiot, jelentvén azzal, mivel az előszöri feleségétől való fiától unokái vadnak, kiknek a franciai királyságban succedálni kell, ha ettől az asszonytól gyermeki lesznek is, a coronához semmi praetensiójok nem lehet. A minthogy egy leánya is lőn tőle.

Rákóczi, Bercséni, Eszterhási Antal, Forgács Simon, Vaj Ádám s többen, kik a pacification jelen nem voltanak, látván hogy az ő akaratjok ellen is csakugyan a kuruczok viszszaállottanak a császár mellé, noha ő nekiek is hasonló gratia mind fejeknek jószágoknak adatott volna, meg is kinálták egynehány izben, ha ki akarnak jőni, készen a gratia, de a muszka czár hatalmában bizván, semmiképen a pacificatiót nem amplectálák, hanem egyenesen a muszka czár mellé menének, bizván ahoz, hogy a törököt a muszka debel-

lálván, Rákóczit erdélyi fejedelemségre kihozzák, de felette igen megcsalatkozának.

Mert a muszka szertelen nagy ármádát készítvén, egyenesen Livoniában megyen és ott Riga nevü erős várost ostrommal megveszi. Ott volt egy igen szép termetű német asszony, annak szerelmére felgerjedvén, magának feleségül elveszi, és királyi módon felöltözteti; több fortalitiumokot is megostromol, és az egész Livoniát maga számára elfoglalja. Tul penig a dániai király, confoederátusa levén a muszka czárnak, nagy haddal a tengeren Sveciában bemegyen, és azt pusztítani kezdé, de szerencsétlenül jár; mert a Benderben levő sveciai királynak anyja erős hadat készítvén, a dániai király táborát keményen megveri és az országból kihajtja, és azon győzedelmes ármádáját megindítja, hogy a király segitségére Benderhez menjen, de el nem mehetének, mivel a muszkának több más fél száz ezer embere volt táborban, kik utjokot megállották. A muszka czár, Livoniát meghódoltatván, és mind Cserkesz, Kalmuk, más keze alatt való országokból baromi nagy sokaságot hozatván maga mellé, oly szándékkal vala, hogy Tatárországot debellálván, onnan Benderre menjen és a svéciai királyt onnan kihozván, által menjen a Dunán és Rácz-, Bolgárországokkal conjungálván magát, egyenesen Constantinápolyra menjen s a törököt Europából kihajtsa. S bizony dolog, ha okoson bánik vala dolgaival, sokra is mehet vala, mert Havasalyfölde, Moldova, Rácz- és Bolgárországok, az arnótok és más nemzetek, kik Constantinápolyig laknak, keresztények s görög valláson levén, várva várták a muszka czárt, s mihelt a Dunán általment volna, mindjárt conjugálták volna magokot vele, sőt ben Constantinápolyban voltak már negyven ezer keresztények corruptusok, kik mihelt a muszka czár hadai közelitettek volna, mindjárt a törökök ellen fegyveresen felköltenek volna; a mely dolgokot a török is vevén eszében, annyira megijedtenek volt, hogy erővel sem tudja vala a fővezér kihajtani táborra a törököket. De az Isten a nagy kevélységért eszét veszté a muszka nagy készületének, mert már az egész europai királyokot semminek tartá, és még a madarat meg sem fogta, immár melyesztette, s mintha kezében volna Constantinápoly, a török császárságot magaé gyanánt usuálni akarta, és a mely erős armádával, ha együtt lettek volna, igen könnyen a török császárnak minden táborát dissipálhatja vala, bolond tanácsból imide amoda dissipálja hadait. Egy részét Constantinus Cantacuzenus Thomas commendója alatt (ki havasalyföldi generalis és felette gazdag de ambitiosus ur levén, titkon a vajda hire nélkül hetvened magával a muszka czárhoz szökött vala) Havasalföldében Brailla nevü gazdag kereskedő török városra küldi; ott a várost megostromolják, vérrel megveszik, és mind férfiat, asszonyt, gyermeket fegyverre hánnak, rettenetes praedával megrakodván, a várost felégetik. Más rész hadát küldé a bucsáki tatárok ellen, és azokban sok ezeret levágnak, számtalan marhát takaritanak el onnan; ott vesz a harczon a lengyel hires generál Potoczki, ki a czárnak kedves embere vala. Harmadrendbeli armadáját Chrimben küldé a tatár hám ellen, azok is szerencsésen járnak, és sok ezer tatárokot levágnak, számtalan praedával megtöltöznek; maga penig a czár és Szeremer nevű fő generálja Moldvában Jászvásárra jőnek, ott valának mintegy ezer svecusok, kik a sveciai király mikor megverették Muszkaországban, a harczról elszaladtanak, és a török császártól Jászvásárra disponáltattak vala, hogy ott interteneálja a vajda míg Benderben mehetnek királyokhoz. Azokot a muszka felveré, levágja s elfogja, egynehányan szaladának el, kik Erdélyben jövének s a császár hadai közé állának. A molduvai vajda penig bolond hirtelenségből az országnak boérival együtt a czár hűségére állanak a török császár ellen rebellálván, a czár hűségére beesküsznek, és az ország fegyveres népét felvevén, a czár mellé mennek táborozni. A havasalyföldi vajdától is azt kivánja vala a czár, hogy az ország népével felüljön és melléje menjen; noha penig a vajda halálban kivánja vala a muszka czár szeren-

cséjét a török ellen, de régi tanult practicus ember levén, el nem szakada aperte a töröktől, gondolván a hátul ütő pálczát, hanem a czárnak alattomban nagy ajándékokot küldvén, és magát titkon oda kötelezvén, nyilván penig a török császárhoz minden hűséget mutata, és mind pénzzel mind éléssel a török táborát segélté, maga is felüle az ország népével, hogy már a fővezérrel együtt akarna táborozni, azalatt nagy summa pénzzel a fővezért megcsinálá s megengedteték neki hogy otthon maradjon; nem is követé őtet, sem az országát semmi veszedelem. Ilyen szép isten áldása midőn valamely országnak tanult okos fejedelme vagyon, de ahoz nem volt szerencséje szegény Erdélyországának. Jászvásárról a czár visszamegyen, és a Prut vizén által kelvén, nem mene a Dunán által, vagy bár csak ott verte volna sánczban magát, s ne engedte volna hogy a fővezér által jőjön, melyet igen könnyen véghez vihet vala, hanem Bender felé continuálá utját, a hol a sveciai király, mind a várost keményen fortificáltatván, mind erős török hadak levén mellette, bátran ül vala. Ott addig keringe alá s fel, míg oda lőn a jó alkalmatosság, a hadának intertentiojára penig semmi provisioja nem volt, s ugyan a lőn az nagyobbik oka, hogy gyalázattal jára.

Mert a török császár, noha elsőben igen confundálódott vala, megijedvén a muszka czárnak nagy készületétől, és gondolván hogy a német császár a czárnak confoederatusa, mindjárt solennis legatiót küld Bécsben, ki is a császár Josephus halála előtt beérkezvén, és nagy nagy császári ajándékokat vivén, ujobban a német császárral való békeséget confirmáltatja. A követek visszajövetele után, mind az egész török imperiumból nagy sokaságot hajtott ki táborra, valahol csak egy török volt is fegyverkezni való, mind kihajtatja, ugy annyira hogy két saeculum alatt aunyi barom sokaságu pogányt senki nem látott együtt mezőben, és számtalan lövőszerszámokkal mind szárazon mind a Dunán szállítandó éléssel, a fővezért megindítja a muszka czár ellen, a tatár hámnak is megparancsolja, hogy minden erejével a fő vezér mellé menjen, ki is el jöve nagy erővel. A fővezér penig éjjel nappal utját continuálván, és a Dunán nagy hamarsággal hidat készíttetvén, minden akadály nélkül egész hadát által költözteti, és ott a hid végén erős sánczot csináltatván s praesidiumot hagyván a hid őrizetére, megértvén hogy a muszka czár hadai eloszolva vadnak, minekelőtte azok együve gyülnének, nagy hirtelenséggel a muszka czár tábora eleiben megyen. A sveciai király is Benderből a fővezér táborára megyen.

Szintén akkor a muszka a Neszter vize mellett vala táborban, nem levén több ötven ezer embernél vele, már penig késő vala imitt amott messze levő hadait egyben gyüjteni, és mivel már el sem nyomulhat vala a török elől, nem is vala olyan ereje hogy mezőben megharczoljon vele, ex desperatione erős sánczban veré magát. A fővezér látván hogy confundálódott a muszka, a tatár hámot és a sveciai királyt által küldi a Neszteren, hogy onnan infestálják a muszkát, maga penig az egész táborával és minden lövőszerszámival éczaka erős sánczot ásatván, ugy környűl veszi a muszka tábort, hogy sem egy sem más felé nem mehetne. Ott egy hétig ellenkeztenek, és mikor a muszka kijött, mindenkor megtolyá a török portásit, s többet két ezernél levágtanak a törökben; de már egy falat kenyerek sem volt, a sánczban a lovok marhájok is éhel kezdett megdögleni, mert ollyan rettenetes sok sáska volt a táborhelyeken hogy térdig jártanak benne. Látván ilyen extremitásokot, alattomban a fővezért jártatni kezdék, és a mint némelyek mondják, két millio pénzt igérvén a parte a fővezérnek, csakhamar a sveciai király és a tatár hám hire nélkül a fővezér megbékéllik a czárral, oly conditiokkal: hogy 25 esztendeig a két birodalom között békeség legyen 2. Azák városát egész tartományával együtt minden lövőszerszámokkal a muszka a töröknek cedálja 3. A Fekete tengeren a török ellen készített minden hadi classisát a muszka a török kezéhez bocsássa. 4. A lengyel királyt a muszka meg ne segítse a svecus ellen. 5. A svecus ha hazájában visz-

sza akar menni, a muszka békével elbocsássa. Itt mondhatnák a muszka czár felől, Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.

Az alatt míg a tracta volt, a fővezér bizonyos hadait küldvén Braillához, general Thoma meg nem meré várni, hanem elszalada, a vele való muszka hadak eloszolnak, maga Erdélyben, Brassóban szökik, és itt német köntöst csináltatván magának s szolgáinak, az erdélyi generalis elkisértetvén, beszterczei passuson Lengyelországban, onnan a czárhoz megyen; szép uri jószágát, tisztségét el kelle hagyni s bujdosásra juta a nagy ambitioja miatt; ne is várja soha, hazájában visszamenjen, mert a török azt meg nem engedi. A tatárokot pedig Molduvára küldé a fővezér, a vajda és a boeroknak egy része elszaladnak a czár mellé, maig is oda vadnak, örökké is oda lesznek, sokan penig Brassóban, Háromszékre futottanak ki nyavalyások; már ugyan egynehányan grátiát nyervén magoknak, visszamentenek. A tatárok, mintegy tizezer, két egész hétig Molduvában keresztül kosul szörnyü pusztitást égetést tesznek, a boerokot a kiket kaphattak, feleségestől gyermekestől kardra hánták, minden jovokot, marhájokot elvivék, többet tizenkétezer embernél Tatárországban fogva elvittenek, és kimondhatatlan praedálást cselekedtenek. Igy fizeték meg nyavalyások bolond vajdájok miatt a töröktől való elpártolást és a czár mellé való hódolást. A havasalyföldi vajdát penig semmi sem találá, sőt a török császár előtt nagyobb hitele kedvessége lőn.

A sveciai király, megértvén hogy a fővezér megbékéllett a czárral, nagy furiával a sátorában megyen a fővezérnek, és minden uton módon adhortálja hogy meg ne békéljék; de midőn semmit nem tehetne, a tatár hámmal consultálodván, maga a hám a portára megyen és a török császárnak, a svecus is levelet irván, elvádolják a fővezért, s a császár megfojtatja. A bizonyos, ha a fővezér igaz szolgája lett volna a császárnak, s bár csak harmad napig várakozott volna, a muszka czár mind táborostól vagy éhel döglött volna meg, vagy mind maga a czár mind az egész armadája a török rabságában esett volna, és avval a nagy barom haddal mindjárt mehetett volna Muszkaországban s végképen elpusztíthatta volna, soha többször a muszka lábra nem állott volna. De az Istennek csudálatosok az ő dolgai kivált a hadakozásban, mert ha az a békeség nem lett volna, a pogányság az egész keresztény világot confundálta volna. Vadnak olyak is, kik a fővezért azzal mentik, nem pénzért árulta az urát, hanem mint okos tanult hadi ember, látta, mely nagy desperatioban van a muszka tábor, és tartott attól, ha ugyan látják, meg kell lenni, kijőnek a sánczból s harczot adnak, az olyan desperatus emberek penig gyakorta nagy táborokot megvertenek, a mint a bizonyos is a historiákból, és ha megtalálták volna verni a török tábort, sza radoson ment volna Constantinápolig a muszka, azért jobbnak itélte, hogy a török birodalomnak hasznára megbékéljék. Ez ugyan szép ratio, de a ratio mellett fővezér uramnak elesék a feje.

A török tábor eloszolván, a muszka czár régi szokása szerint a practikához nyula és azt kivánni kezdé a Portától, hogy a sveciai királyt adassa kezéhez, mert ő különben sem Azákot vissza nem adja, sem penig a békeséghez magát nem tartja. És ujobban mindenfelől hadait egybengyüjtvén, Lengyelországban Kamenyicz melle collocálja táborban, hogy a sveciai királyt hazájában el ne bocsássák; a dánussal penig és a prussai királylyal ujabb confoederatiot teszen a sveciai corona ellen. A sveciai király penig Benderben visszamegyen, kinek sustentatiojára a török császár egynehány százezer forintokot küld, és ujobban erős parancsolatot ad az egész imperiumban, hogy a jövő esztendőre nagy erővel táborban szálljanak; mi lesz kimenetele, az idő megmutatja. Maga penig a czár Csehországban megyen feredni; kivántatik is bizony a feredő, míg azt a nagy gyalázatot lemoshatja magáról; a micsoda nagy hire neve vala az egész világon, már olyan kisebbségben gyalázatban vagyon mindenütt, jobb lett volna veszteg ült volna Moscoviában. A fiának,

kit holta után successornak denominált, az uj császár, Carolus felesége testvér öcscse aszszonyt kéreté meg házastársul és nagy királyi pompával lakadalmaznak. Rákóczi a mellette való urakkal igy meg jáczodtatván, Lengyelországban maradának. Erdélyből nincs több mellette, hanem az öcsém Cserei János, Cserei Farkas fia, Kálnoki Mihály, Kálnoki Thamás fia, Mikes Kelemen, Mikes Pál fia. Ha boldogulna valaha Rákoczi, kétség kivül azoknak lenne promotiója.

A franciai király ellen ebben az esztendőben is szép victoriát ada Isten az uj császárnak. Mert Hispaniában Madritum városhoz közel, maga Carolus a francia táborát megveré, a hol sok ezeren elestenek, öt ezer rabot fogtanak és minden tábori munitioját készületét elnyerte a franciának. Az angliai királyné fő generálja penig, Marleburg herczeg, Flandriában ugyan a francia armádát mezőben megveri, sok ezer ember veszedelmével és rabságra való jutásával, és ugyan akkor B u s o n nevü erős várost per accordam megveszen. Sabaudiában a mely német és francia ármádák voltanak egymás ellen, mikor szintén septemberben a harczra készülnének, oly szokatlan s rendkivül való tempestas érkezék egy éczaka s oly nagy dög hó esék, hogy mind a két tábort ellepte, sátorokot felforgatta, egyben szaggatta, számtalan embereket barmokot ölt meg mind két részről, ugy hogy minden bagasiájokot el kelletett hagyni, és nagy veszedelmekkel s károkkal csak el kellett egymástól oszlaniok; a német armáda Oloszországban, a francia armáda penig minden hadi operatio nélkül Galliában visszament. A francia király penig látván, hogy már Flandriából egyenesen a maga országára által megyen a német ármáda, a véghelyeket mindenütt szörnyüképen kezdé pusztitatni, falukot apró városokot egyben rontatni, a gabonát felégetni, az embereket beljebb szállitani, hogy az ellenségnek ne legyen subsistentiája.

Az erdélyi generalis még a pacificatio előtt sok száz hordó lisztet szállitat Hadadra és Somlyóra, és mivel a muszka s török között való hadakozás miatt Erdélyben is tartanak vala, a háromszéki és csiki passusokra az egész nyáron feles lovas és gyalog militiát collocála, kik éjjel nappal vigyáztanak, és magos hegyekre nagy rakás szalmákot hordottanak, hogy avval jelt tennének, meggyujtván, ha a tatár becsapna. Az Isten ingyen való irgalmából megoltalmaza bennünket, és mihelt a muszka s török megbékéllenek, az Erdélyben eddig levő regimentek, u. m. a Gronszfeld, Chusani, Rabutin lovas regimentjei, a Neiperg és Pálfi gyalog regimentje, kik sok esztendőktől fogva laktak Erdélyben, kimenének Magyarországra, onnan penig mások jövének helyekben, ugymint Steinville, Prajner és Vel lovas, Czigin és Toled gyalog regimentje, kik is nem oly disciplinával kezdének bánni az haza fiaival mint a régi regimentek, sőt mindenütt nagy excessusokot cselekednek naponként, s nincs ki megorvosolja. A pacificatio mellett minden roszat elkövetnek rajtunk, egy a büze akár fidelis akár rebellis volt.

Gróf Csáki Istvánnét, Mikola László testvér hugát, a maga jobbágyai Bilaki házánál éczaka kegyetlenül megölik s darabra vagdalják, mivel nyavalyás felette keményen bánt a jobbágyaival, saczoltatta, kinoztatta őket, tovább nem állhatták. Példa lehet minden nemes embernek, ne bánjék ugy jobbágyaival mint a barmokkal. A sófalvi kamaraispán iródeákját pedig éczaka a tolvajok, rá menvén és sokáig kinozván hogy a pénzt eléadná, utóljára megölik, és feles pénzt s lovakot vivén el, dolgokra elmennek.

A pestis ebben az esztendőben is grassál sok helyeken, kivált Szebenszékben, Szolnok, Doboka, Kolos és Thordavármegyékben, sok falukban. Magyarországban a palatinus városonként, falunként hiteles emberek által felcircáltatván, mennyi emberek estenek el ebben a revolutióban, ugy találtatott, hogy pestisben holtanak meg háromszáz és tiz ezeren, fegyver miatt pedig nyolczvanöt ezeren. Erdélyben még ugyan senki számban nem vette, mivel a pestis mai napig is meg nem szünt, de gondolom, nincs héja a százezernek kik eddig a pestisben megholtanak; bizony

fegyver miatt is sok ezeren hullottanak el. Rettenetes nagy itélete Istennek rajtunk, még sem térünk meg.

Ezen kivül minden helyeken az egész országban rettenetes baromdög volt, és vagyon maig is, ugy annyira, hogy sok helyeken nem is szánthatnak vethetnek az emberek a marha szüke miatt, és már felette megdrágodott a mi kevés marha megmaradott. Soha is senki nem emlékezik Erdélyben, nem is olvasta a historiákban, hogy ilyen szertelen és rendkivül való marha döge lett volna valaha Erdélyben; annál egyéb kincse sem vala az országnak, az igaz itéletü Isten azt is elvevé tőlünk a mi büneinkért. Jó lélekkel merem mondani, hogy három millio pénznél több kár esett a marha döge miatt Erdélyben, mégis a rettenetes portiózás annál nagyobb mértékben vagyon rajtunk. Nekem is, a mi kevés marhát szerzettem vala azután hogy a kuruczok két izben is kifosztának mindenemből, azok is mind eldöglének, ugy anynyira, hogy semmi marhám nem marad vala.

Ujobban ezen esztendőben mind Erdélyben mind Magyarországban is rendkivül való dolgok történének. Mert Szegednél a Tisza vize minden látható és tapasztalható ok nélkül elenyészék, annyira hogy a számtalan halak a Tisza száraz fenekén kün maradván, nem győzték az emberek kifogdosni. Ugyan ott közel a mezőben nagy öreg saskeselyük sereggel gyülvén öszve, a barmokot kergették és ölték, ugy az embereket is, sőt a falukban is minden tartózkodás nélkül bementenek a házokra sereggel, ugy kergették az embereket; a sáskák hasonlóképen ellepték a földet, és minden zöldséget megemésztettenek. Háromszéken szintén ugy sereggel jártanak a sáskák, és nagy öreg sasok, sőt a havas alatt való falukban nappal a medvék bementenek, és ottan sok marhákot megöltenek. Az egész tavaszon és nyáron egy héten néha háromszor is olyan rendkivül való hallatlan égszakadások és árvizek voltanak, hogy csudául szemlélték az emberek, számtalan malmokot, épületeket és élőfákat elrontottanak, mind a vetésekben mind a szénarétekben megbecsülhetetlen károkot tettenek, mely miatt buza is igen szegényül termett, széna majd mondani semmi sem lett, mert a sokszori árviz elseprette, a szőlők öszverothadtanak, nyomoru szegény bor lett mindenütt. Magyarországban a Duna és Tisza vizei megáradván, falukot seprettenek el sok száz emberek és barmok veszedelmekkel; sőt egynehány izben olyan szörnyü jégesők voltanak, hogy mint az embernek az ökle akkorú jégdarabok hullottanak; azok miatt is rettenetes sok kár esett a gabonában és szőlőben. Kálban mikor a buzámot aratni kellett volna, a szőlőmet is mind elverte a jég; sőt itten Brassóban, Háromszéken, és más helyeken is, die 17. octobr. virradólag egy s két óra között szertelen nagy földindulás tapasztaltatott, melyet én is még akkor Brassóban levén, másokkal együtt nagy félelemmel tapasztaltam, érzettem és hallottam. Melyekből semmi jót nem remélhetni; mert noha a földindulás felől a tudós embereknek sokféle opinióik vadnak, de Erdélyben bizonyos experientiákból már kitanulták, hogy a földindulás Erdélyben mindenkor a jelenvaló állapotnak megváltozását jelenti. Én eddig három rendbéli földindulásra emlékezem; egyczer mikor Apafi Mihály meghala, azután mikor a kuruczvilág támada; mindenkor az akkori állapot megváltozék a szegény országnak nagy romlásával; bizony elhiszem hogy mostan sem jóra, hanem még ennél is roszabbra változik dolgunk. Szebenben penig kisasszony havában egy jó reggel, mikor a város népe a templomban volna, hirtelen a menykő egy tornyot megiit, az holott a militia számára puskaport tartottanak, a puskapor felgyuladván mind a tornyot elhányta, mind a mellette való kőfalt, mind pedig a körül való házakot felgyujtván, majd hatvanig valókot, rettenetes bódúlással és sok embereknek veszedelmekkel öszverontotta. Félő hogy ne praesagiálja azon városnak nagyobb veszedelmét.

A pacificatio után csakhamar a magyarországiak gondot viselvén magokra, Cassán egybengyülnek, és a Partiumokot, melyek eddig Erdélytől dependeáltanak, ugymint Kraszna, Maramaros, Zaránd, Arad és Bihar vármegyéket, Kővár vidékével együtt az erdélyi

directiotól elszakasztják; sőt immár azon munkálódnak hogy Erdélyországát reuniálják Magyarországhoz, és aztán a magyarországi directiótól függjön. Vihetik-e véghez vagy nem, Isten tudja; bizony a mi jó uraink provisiójok mellett könnyen is véghez vihetik, annál penig ártalmasabb dolog és károsabb nem lenne egy ennek a szegény hazának. Szatmárt is, melyet Rákóczi földig elhányatott vala bolondul, a német ujolag a népet reá hajtván, jó formában fortificálni kezdette.

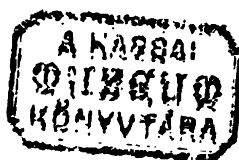
Miolta a pestis elkezdődött, alá és fel járni, mert passus nélkül a szomszéd faluig is nehezen mehet az ember, a német commendánsok jól járának, mert sok ezer forintokot gyűjtének magoknak a passusadásból. Ennek a szegény magyar nemzetnek nem eshetik olyan nyomorusága, melyből mindjárt a német magának hasznat nem tud hajtani; az ország népe döglik a pestisben, az ő erszénye pedig telik pénzzel.

Engemet, a mint oda fel említém, az ország inspector commissariusnak rendele. Bátosban lakám májusnak közepéig, sok járásom volt az egész télen, mert Beszterczére is gyakorta kellett mennem; Bilakra is elmentem a deputatio parancsolatából, ottan megfogattam a kikhez gyanuság lehetett a Csáki Istvánné halálában, és Beszterczére küldöttem őket. Bátoson létemben ilyen casus esék rajtam, hogy a colonellushoz gróf Cserninhez jöve egy vasárnapon Teleki László, gróff Bánfi György a gubernator fia, Boér Ferencz és sok német officérek, két asztalhoz leülénk, a colonellus kére engemet hogy köszönjek poharakot az urakra. Mikor szintén jobban laknánk, Bánfi György minden igaz ok nélkül belém akada, mocskoson kezde velem bánni; mondom nekie: Méltóságos urfi! kérem nagyságodot, hagyjon békét nekem, mert én nagyságod ellen semmit nem vétettem, a nagyságod méltóságát megbecsültem, rendemen én is egy nemes ember vagyok, magam kicsiny becsületemet megvárom. Amaz a bolond elkezdi publice mondani: sz..... m a nemességedbe! Én is azon hirtelen mondék: sz....m én is a nagyságod grófságába. Az urfi elkezdi: nekem mondád, székely? lélek bestye lélek kurva fia! Én is mondék: nagyságodnak mondám, lélek bestye lélek kurva fia. Az urfi azt mondja: kurva legyen az anyád; én is mondék: a nagyságod anyja legyen kurva. A német és magyar urak mindnyájan conturbálódván, felrugák az asztalt, a colonellus megparancsolá, hogy a strázsán levő militia mind az urfit mind a szolgáit egyben lövődözze; de az urfi tréfára nem vevén a dolgot, elmene azon éczakán; mi azután Teleki Lászlóval és a német tisztekkel virradtig ittunk. Az urfi mindjárt ment a generalis commendansra, a sógorával Veselényi Istvánnal együtt, kit elsőben requirálván, hamis informatiókkal reám haragitott, és ketten azon kérék, hogy engemet arestáltasson; a generál mind Teleki Lászlótól mind a colonellustól hit szerént való informatiót vevén, és látván hogy semminek oka nem voltam, azt iratja Veselényinek: Mivel én a császár ellen semmit nem vétettem, ő excellentiája bizony senki barátságáért engemet nem arestáltat; ha mi dolga vagyon Bánfi Györgynek velem, keressen törvénynyel; emberséges ember voltam, hogy a mit nekem mondottanak, vissza mondottam. Az Isten itten is megoltalmaza, nekem semmi bajom nem lőn, sőt az egész országban minden emberek dicsérettel emlékeztenek azolta felőlem.

Még Brassóban voltam, mikor a középső leányom, Klárikó, Kálban jáczodván más hozzá hasonló idejü leánykákkal, egy kecskétől megijed és a nagy nyavalya kitöri, tizennyolczszor harmadnap alatt; felette busultam rajta, mert igen szerettem, a brassai doctor isten kegyelméből reménségem kivül szépen kigyógyitá belőle. A feleségem is nem sokára olyan hirtelen és szörnyü nyavalyában esék, bogy kezei és lábai megzsugorodván, szava elállott, mint a holt ugy feküdt, semmi reménség nem volt élete felől, azt is a brassai doctor gyógyitá fel, noha azolta mai napig sincsen olyan egészsége mint azelőtt volt, talám nem is leszen soha. Én Bátosban az inspectorságot elvégezvén, a computusra Megyesre menék, ottan is dolgaimot Isten ke-

gyelmességéből, gonosz akaróimnak boszujokra, dicséretesen véghezvivén, menék Jásra gróf Székely Ádámhoz, ki is engem hites bátyjának fogada; onnan feleségemhez gyermekeimhez jövék Brassóban. Mert noha a pacificatio véghezmene, de mégis a sok tolvajok miá nem vala bátorságos otthon lakni. A feleségem atyja is, ki a kuruczokkal bujdosni indult vala, haza jöve. Brassóból menék az urhoz Mikes uramhoz Zabolára, onnan colonellus Cserninhez Zágonban, s ott mulattam egynehány napon, és Brassóban visszajövén, megindulék hogy Nagy-Sinkre menjek, kevés adósságom felszedésére; Uledénynél utamban találám a colonellust gróf Csernint, a generalis commendans orderével, hogy a Gronszfeld regimentjét Magyarországra kikisérjem; bizony nehezen esék nekem hogy mások csak hevernek és engemet rántanak elé minden közönséges szolgálatra, csak meg kelle lenni. Visszamenék Zágonban, onnan a regimenttel megindulván, rettenetes alkalmatlan esős havas sáros időben épen Kővárig menék, ottan elbucsuzván, Megyesre visszajövék hat hét mulva a commissariatusra. Mégis jól járék, mert száz német forintot adának fáradságomért, és az egész deputatio recognoscálá hogy nagy hasznára volt az országnak szolgálatom. Megyesről Brassóban menék, onnan karácson előtt negyed nappal Ajtára menék, mivel az atyám igen sulyos nyavalyában betegett vala meg, a minthogy azon ágyából fel sem kelhete többször. Ugyan ott Ajtán menék lakadalomban, Donát György adván a nagyobbik leányát Annát férjhez Ürmösi Maurer Józsefnek. Ennek az esztendőnek végéig mind Nagy-Ajtán voltam az atyám betegsége mellett, és igy töltém Isten jóvoltából ez esztendőt, noha többnyire bujdosásban, sulyos szolgálatban és sok alá s fel való járásban, mindazonáltal az én Istenem örökkévaló jóvoltának dicséretével hirdetem, hogy sok rendbeli áldását tapasztaltam az én Istenemnek én rajtam ebben az esztendőben, melyhez hasonlókot sok esztendőktől fogva nem érzettem, melyért övé legyen a dicsőség mind örökké.

1712. Ennek az esztendőnek kezdetében a brassai hosszas exiliumból felszabadulván a feleségem és gyermekeim, Isten kegyelmes tetszéséből onnan kijövének és Marusszékre elpusztult Kálí házunkhoz jövének; én pedig Ajtán maradtam, mivel a szegény atyám nyolcz esztendeig nyomorogván az arenában, utoljára a hagymázban megbetegedett, és öt hétig feküvén, 5. januarii virradólag szép csendesen meghala, életének hetvenkettődik esztendejében, kinek is testét szép frequentiával és solennitással ugyan Nagy-Ajtán a templomban ős temető helyünkben eltemettettem. A temetés után Kálban kijöttem; de ott nem sokat mulathattam, mivel a szegény gróff Apor István bátyám successorai, az ur mellett való sok esztendőkig eltöltött szolgálatomat megtekintvén, adtanak volt Thorda vármegyében egy Alsó-Köhér nevü fiscalis falut nekem, kit is a szegény ur, Marus-Járai Baranyai Mihálytól vásárlott volt ezer forintokban, de a pénzben csak két száz forintot fizetvén meg, Baranyai Mihály gróff Mikes Mihályt, mint testamenti Aporiani supremus exequtort requirálván felőle. . . . . .

UJABB

NEMZETI KÖNYVTÁR.

ELSŐ FOLYAM.

KIADJÁK

ÜRMÉNYI JÓZSEF, KAZINCZY GÁBOR, ZSEDÉNYI EDVÁRD, B. EÖTVÖS JÓZSEF, TOLDY FERENC, ERDÉLYI JÁNOS, GHYCZY IGNÁC, JÓKAI MÓRIC, REGULY ANTAL, FÁY ANDRÁS, B. KEMÉNY ZSIGMOND, SOMSICH PÁL, HUNFALVY PÁL, CSENGERY ANTAL, VIDA KÁROLY ÉS FÉNYES ELEK.

MIKLÓSVÁRSZÉKI NAGYAJTAI

CSEREI MIHÁLY HISTÓRIÁJA.

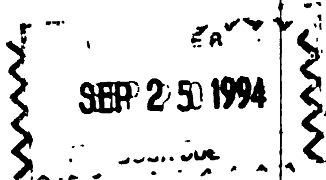
1661—1771.

MÁSODIK KIADÁS.

PESTEN, 1852.
EMICH GUSZTÁV BIZOMÁNYA.

3 2044 024 076 671

SEP 2 5 1994

